55265

55265

A József Attila Tudományegyetem

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ

XV

1972

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ

XV

1972

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

EGYETEMI KÖNYVTÁR

COMITETUL DE REDACȚIE:

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil,
Acad. D. PRODAN, Prof. ȘT. PASCU, m. coresp. al Academiei Republicii Socialiste România,
Prof. M. DAN, Conf. I. KOVÁCS, Prof. B. SURDU.
Secretar de redacție: AL. NEAMȚU.

Redacția și administrația
Academia Republicii Socialiste România — Filiala Cluj
Cluj, str. Republicii 9

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE DIN CLUJ

TOMUL XV 1972

SUMAR

STUDII ŞI ARTICOLE

Pag.

ŞT. PASCU, Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj — La 50 de ani de la apariţie 9
ŞT. PASCU, Avram Iancu 13
ŞT. PASCU, A. D. Xenopol 33
T. HĂGAN şi B. SURDU, Aspecte privind strategia politică a Partidului Comunist Român în instaurarea Republicii 39
A. DECEI, Relaţiile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turceşti inedite 49
I. MÎRZA, Biblioteca gimnaziului crăiesc din Zlatna 85
AL. NEAMŢU, Din activitatea doctorului Vasile Popp pe domeniul minier al Zlatnei (1829—1842) 105
T. PAVEL, Lupta pentru învăţămîntul naţional românesc în părţile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848—1851 . . . 145
D. SUCIU, Lupta naţionalităţilor din imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea 169
GH. I. BODEA şi I. KOVÁCS, Convieţuirea frăţească a poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare şi lupta lor împotriva asupririi străine (1848—1867) 205
S. RETEGAN, Răzvrătirea moţilor din 1852. Rolul lui Avram Iancu . 239
G. NEAMŢU, I. C. Drăgescu, militant pentru republică şi dacoromânism (1866—1914) 263
L. BOTEZAN şi N. CORDOŞ, Din frămîntările Partidului Naţional transilvănean în anul 1897 285
H. MUREŞAN, Cu privire la comerţul local în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea 327
A. EGYED, Despre caracterul mişcărilor ţărăneşti din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea 339
G. CIPĂIANU, Astra şi oficialitatea maghiară la începutul anului 1918 355
G. IANCU, Problema desfiinţării Consiliului Dirigent 373
M. ŞTIRBAN, Aspecte din evoluţia lucrărilor de reformă agrară şi arendări forţate pe domeniile statului din judeţul Făgăraş în anii 1919—1921 393
P. BUNTA, „Marele proces comunist" din 1928, de la Cluj 405

MISCELLANEA

AURORA ILIEŞ, O veche traducere românească necunoscută a cronicii maghiare a lui Gaspar Heltai 429
ILEANA BOZAC, Răscoala lui Horea văzută de un ofiţer din trupele de represiune 435
M. DAN şi P. BONA, Frămîntări ţărăneşti în Bihor la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea 443
— Din activitatea lui Avram Iancu în primăvara anului 1848 . . 451
C. RUSU, Asupra concepţiei contractualiste a lui Simeon Bărnuţiu . 465

RECENZII

ACADEMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES
DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHEOLOGIE DE CLUJ

TOME XV 1972

SOMMAIRE

ETUDES ET ARTICLES

Pag.

ŞT. PASCU, L'annuaire d'Histoire nationale de Cluj à 50 ans depuis l'apparition 9
ŞT. PASCU, Avram Iancu 13
ŞT. PASCU, A. D. Xenopol 33
T. HĂGAN, B. SURDU, Aspects de la stratégie politique du Parti Communiste Roumain dans l'instauration de la République 39
A. DECEI, Les relations de Vasile Lupu et de Matei Basarab avec la Porte Ottomane dans la lumière de quelques documents turcs inédits 49
I. MÎRZA, La bibliotheque du „lycée royal" de Zlatna 85
AL. NEAMŢU, Aspects de l'activité du docteur Vasile Popp sur le domaine minier de Zlatna (1829—1842) 105
T. PAVEL, La lutte pour un enseignement national roumain dans les contrées nord-ouest de Transylvanie dans les années 1848—1851 145
D. SUCIU, La lutte des nationalités de l'empire des Habsbourg pour la réalisation de leurs programmes politiques au milieu du XIXe siècle 169
GH. I. BODEA, I. KOVÁCS, La cohabitation fraternelle du peuple roumain et des autres nationalités et leur lutte commune contre l'opression étrangère (1848—67) 205
S. RETEGAN, Le soulèvement des „moţi" de 1852. Le rôle d'Avram Iancu 239
G. NEAMŢU, I. C. Drăgescu, militant pour la république et le „daco-romanisme" (1866—1914) 263
L. BOTEZAN, N. CORDOŞ, Des troubles du Parti National de Transylvanie à l'an 1897 285
H. MUREŞAN, A propos du commerce local de Transylvanie dans la deuxième moitié du XIXe siècle 327
A EGYED, Du caractère des mouvements paysans de Transylvanie à la fin du XIXe siècle 339
G. CIPĂIANU, L'Astra et les autorités hongroises au commencement de 1918 355

EDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

G. IANCU, Le problème de la supression du Conseil Dirigeant . . 373
M. ŞTIRBAN, Aspects du déroulement des travaux de réforme agraire et d'affermage forcée sur les domaines de l'état dans le département de Făgăraş aux années 1919—1921 . . . 393
P. BUNTA, „Le grand proces communiste" de 1928 de Cluj . . . 405

MISCELLANEA

A. ILIEŞ, Une ancienne traduction roumaine inédite de la chronique magyare de Gáspár Heltai 429
I. BOZAC, La révolte de Horea vue par un officier, des troupes de repression 435
M. DAN, P. BONA, Troubles paysans au Bihor à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe 443
— Aspects de l'activité d'Avram Iancu dans le printemps de 1848 . 451
C. RUSU, Sur la conception „contractuelle" de Simeon Bărnuţiu . . 465

COMPTES RENDUES

STUDII ȘI ARTICOLE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN CLUJ

— LA 50 DE ANI DE LA APARIȚIE —

DE

ȘTEFAN PASCU

Clujul se împodobea, după desăvîrșirea unității politice și de stat a poporului român, cu o salbă de instituții cultural științifice, fiice bune ale Universității Daciei Superioare. Luaseră ființă Institutul de Speologie, întemeiat, organizat și condus de savantul Emil Racoviță, Muzeul Limbii Române, înființat și îndrumat cu prestigiu de filologii clujeni, în frunte cu Sextil Pușcariu, Institutul de studii clasice, prin unirea seminariilor de limbi clasice și a Muzeului de antichități, condus de învățatul profesor Vasile Bogrea, numeroase alte institute: de matematică, fizică, științe naturale, chimie etc., Grădina Botanică, organizată de neobositul profesor Alex. Borza.

În această atmosferă cultural-științifică elevată, se inaugura, în ziua de 1 februarie 1920, institutul de Istorie Națională. Rod al străduaniilor profesorilor Alexandru Lapedatu și Ioan Lupaș, născut din dorința de cercetare a trecutului poporului român și a naționalităților conlocuitoare, a trecutului istoric al Transilvaniei cu deosebire, din dorința de a lămuri lucruri nelămurite, de a completa goluri, de a reconstitui tabloul veridic al istoriei, Institutul de Istoria Națională s-a impus, de la început, ca o instituție de necontestat prestigiu. O bibliotecă bogată din punct de vedere cantitativ și importantă din cel calitativ s-a organizat fără întîrziere. O bibliotecă îmbogățită mereu, prin donații și cumpărări de cărți, care în răstimp de 25 de ani a ajuns să însumeze circa 8.000 vol. cărți și 314 periodice în 1520 vol., iar la 50 de ani cărțile să numere 13.510 volume, iar periodicele 784 titluri, în 4814 volume. O colecție de studii în care s-au publicat 22 de lucrări, cele mai multe teze de doctorat ale tineilor istorici, formați la Institut, contribuții valoroase, originale în totalitatea lor, Bibliotheca Bibliologica sub egida căreia au apărut 18 lucrări, cele mai multe bio-bibliografii ale unor învățați de prestigiu, la care se adaugă Bibliografia Transilvaniei pe o perioadă de 20 de

ani (1916—1936). Se adaugă acestora, întregindu-le şi întrecîndu-le poate, revista cu titlul Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj.

Se împlineşte anul acesta (1972) o jumătate de veac de la apariţia Anuarului. Timp de 25 de ani această prestigioasă publicaţie a fost o adevărată şcoală de iniţiere şi consacrare ştiinţifică, în care vîrstnici şi tineri şi-au putut valorifica strădaniile şi realizările în ogorul istoriei. Paginile Anuarului de la început au fost puse cu generozitate la îndemîna tinerilor pentru ca aceştia „să poată aduce, prin cercetări şi studii, originale şi meritorii, partea lor de contribuţie la progresul istoriografiei naţionale". De la pornirea lui, editorii voiau să facă din Anuar „o oglindă cît mai fidelă a activităţii istorice indigene", concretizată în „întocmirea unui repertoriu bibliografic a întregii producţiuni istoriografice române", în publicarea „de dări de seamă şi recenzii critice competente, asupra tuturor scrierilor mai importante din acest domeniu".

Şi-a respectat oare Anuarul acest program? Cercetarea celor 11 volume masive ale Anuarului *oferă singure răspunsul. Statistic bilanţul e următorul: peste 250 de studii, peste 400 recenzii şi dări de seamă, 8 bibliografii, însumînd cu totul peste 3000 pagini dense.*

Anuarul este inaugurat de lecţiile festive de deschidere a cursurilor de Istoria Românilor şi de Istoria Transilvaniei ale celor doi directori ai Institutului şi editori ai Anuarului, profesorii Alex. Lapedatu (Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naţionale) *şi Ioan Lupaş* (Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti). *Tot în cel dintîi volum al Anuarului se publică cuvîntările-studii, rostite de cei doi profesori mai sus pomeniţi şi de prof. Sextil Puşcariu, în Aula Universităţii, cu prilejul serbării comemorative prilejuite de moartea lui Petru Maior.*

În cei 25 de ani de existenţă, în jurul Anuarului s-au grupat toţi cercetătorii în domeniul istoriei medii şi moderne din Transilvania şi numeroşi alţii din afara Transilvaniei, cărora li s-au asociat toţi filologii de prestigiu din Cluj şi din alte centre universitare. Între cele 95 de nume care semnează studii de certă valoare în paginile Anuarului, *se cuvin amintite: Nicolae Bănescu, Ştefan Bezdechi, G. Bogdan-Duică, Vasile Bogrea, Ioan Breazu, Teodor Capidan, Nicolae Cartojan, Ioachim Crăciun, Constantin Daicoviciu, Aurel Decei, Nicolae Drăgan, Silviu Dragomir, Ioan C. Filitti, Alex. Lapedatu, Ioan Lupaş, George Mateescu, Ştefan Meteş, Vintilă Mihăilescu, Ioan Moga, Constantin Moisil, P. P. Panaitescu, Teodor Păcăţian, Dumitru Popovici, David Prodan, Sextil Puşcariu, R. Rosetti, Andrei Veress etc. etc.*

Numeroase dintre studiile publicate în cele 11 vol. ale Anuarului *înseamnă contribuţii originale de mare valoare, îmbogăţind cunoştinţele şi lămurind probleme de certă însemnătate din trecutul istoric al românilor. Problema originilor şi organizării politice a voievodatului transilvan, situaţia românilor în sec. IX—XIV, relaţiile româno-bizantine, românii din Peninsula Balcanică, organizarea principatului autonom al Transilvaniei, unirea ţărilor române sub Mihai Viteazul, stăpînirea habsburgică în Transilvania, răscoala lui Horea, revoluţia din 1848 şi Avram Iancu, lup-*

tele sociale și naționale ale românilor de la mijlocul sec. al XVIII-lea pînă în vremea dualismului, mișcarea memorandistă, probleme filologico-istorice, de toponimie, de istoria artei etc. etc. au fost îmbogățite pe baza cercetărilor arhivistice din țară și străinătate, au fost elucidate pe temeiul cercetărilor originale ale autorilor.

Prin seriozitatea studiilor și prin prestigiul colaboratorilor, Anuarul Institutului s-a impus printre cele mai de seamă reviste de istorie din perioada interbelică. Era cunoscută publicația Institutului de Istorie Națională din Cluj ca o revistă prestigioasă nu numai în cercurile specialiștilor, ci deopotrivă în cercuri mai largi de iubitori ai istoriei, profesori din învățămîntul mediu, studenți și elevi. În arhiva Anuarului *se păstrează listele instituțiilor și persoanelor care au solicitat Anuarul îndată după apariția celui dintîi volum. Lista cuprinde 140 de instituții: școli normale, școli civile, școli profesionale, din întreaga Transilvanie, instituții de învățămînt superior, reviste, ziare din toată țara. Foarte probabil că lista s-a îmbogățit cu fiecare volum nou. A fost cunoscut și apreciat* Anuarul *nostru de asemenea și în străinătate, în cercurile specialiștilor. Dovadă recenziile și dările de seamă publicate în diferite reviste străine.*

Pentru tot ce a însemnat Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj *în timpul celor 25 de ani de apariție pentru știința istorică românească, pentru ceea ce înseamnă și în zilele noastre studiile publicate în cele 11 volume masive, ca izvoare de documentare și inspirație, se impune cea mai sinceră cinstire față de cei ce l-au înființat, l-au îngrijit ca pe un bun de cel mai mare preț, s-au străduit și au reușit — învingînd greutățile, care n-au fost nici puține, și nici neînsemnate — să-i asigure apariția. Cinstirea omagială s-a manifestat din partea celor ce s-au format la „școala istorică clujeană", de la Institut și în jurul Anuarului și prin strădaniile lor de a continua, cu mijloace mult mai bune, mai propice studiului, avînd la baza cercetărilor concepția științifică superioară, marxist-leninistă, preocupările și problematica cultivată de* Anuar. *Faptul că noua publicație a Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj poartă numele vechii publicații, de* Anuar, *este un alt semn de cinstire și de continuitate, totodată, a ceea ce a fost mai valoros în activitatea vechiului* Anuar, *de la apariția căruia se împlinește o jumătate de secol.*

AVRAM IANCU

DE

ȘTEFAN PASCU

Un veac și aproape trei decenii Avram Iancu a fost mereu prezent în scrisul și în vorbirea oamenilor: istorici, juriști, literați, publiciști, oameni politici. În scrieri cu pretenții științifice și în altele de popularizare, în studii mai cuprinzătoare și în studii mai modeste ca întindere, în articole ocazionale și în cuvîntări festive numele și faptele tribunului și prefectului Munților, Avram Iancu, au fost folosite în felurite scopuri: ca pildă de patriotism și eroism, de om cu gîndire progresistă și luptător pentru binele și fericirea poporului, iubit și stimat, respectat și urmat de popor. N-au lipsit nici înfățișările faptelor Iancului în scopul învrăjbirii popoarelor, ascunzîndu-se laturile luminoase, îngroșîndu-se umbrele.

Sporirea cunoștințelor veridice, restituirea adevărului, așezarea și judecarea unei personalități istorice în condițiile concrete ale vremii și ale locului, potrivit cu gîndirea științifică materialist-istorică — toate acestea împreună îl înfățișează pe Avram Iancu ca o figură luminoasă, mîndră la chip și curată la suflet, mare în fapte și strălucitoare în gînduri, viteaz în lupte și mărinimos față de cei fără apărare. Numele pe care i l-a conferit poporul încă pe cînd era în viață, de „Crai al Munților", sintetizează în chip neîndoios toate aceste atribute, netăgăduitele calități morale, etice și fizice ale tînărului moț.

O asemenea personalitate, ridicată pe piedestalul eroului, aureolat cu nimbul legendei la vîrsta de 24 de ani numai, s-ar fi cuvenit să se învrednicească de o atenție mai mare, exprimată în ample reconstituiri, pe baza unei investigații exhaustive. Pînă în 1924 — împlinirea secolului de la naștere — scrisul despre Iancu a îmbrăcat mai mult forma memorialistică, cu calitățile și neajunsurile scrierilor de acest gen: exagerări într-un sens sau alt sens, substituirea judecăților subiective celor obiective, a legendei în locul realității. În anul centenarului nașterii „Craiului Munților", istoriografia acestei frumoase personalități s-a îmbogățit cu o seamă de informații noi și cu vreo trei studii doar, întemeiate pe cercetarea izvoarelor știute pînă la acea vreme. De atunci Iancu a fost din nou

lăsat aproape exclusiv pe seama publiciștilor și popularizatorilor. De abea în 1965 o lucrare vrednică de însemnătatea subiectului a văzut lumina zilei, din pana erudită și cumpănită a prof. S. Dragomir, cel mai bun cunoscător al faptelor „Craiului Munților" — după mai bine de patru decenii de osteneală spre lămurirea încîlcitelor probleme ale revoluției din 1848—1849. O altă lucrare, de popularizare, pentru tineret mai ales, a apărut tot atunci, scrisă de Horea Ursu.

Evenimentul comemorativ — centenarul morții lui Iancu — cinstit după cuviință de întreaga națiune română socialistă, se cuvine omagiat și prin scrisul celor ce slujesc cu știință și conștiință trecutul de strădanii și de luptă al poporului și al adevăraților săi conducători, pentru progres și libertate, dreptate și viață omenească a mulțimilor truditoare. Se statornicește, astfel, o punte trainică peste decenii și veacuri, liant puternic între ce a fost mai de seamă, mai vrednic de cinste și de cinstire, și prezentul luminos în care urmașii luptătorilor de odinioară, mîndri de înaintașii lor, înfăptuiesc tot ceea ce aceia au gîndit și au visat, pentru tot ceea ce aceia au luptat și s-au jertfit.

*

Din perspectiva veacului scurs de la moartea lui Iancu și a celor aproape 125 de ani de la revoluția din 1848, momentul păsirii lui Iancu în istorie cu întreaga autoritate a unei personalități formate la vîrsta de 24 de ani de abea, creionarea faptelor eroului popular Avram Iancu, este posibilă într-o măsură mulțumitoare. Mai ales că această perspectivă are un temei trainic în concepția materialist-istorică de judecare a evenimentelor și oamenilor. La care se adaogă o relativ mulțumitoare informație contemporană sau aproape de evenimente.

Cu asemenea prilej comemorativ ignorarea unor fapte și întîmplări secundare și popasul mai stăruitor asupra acțiunilor și evenimentelor care ocupă primul plan al scenei istorice este nu numai recomandabilă, ci și obligatorie. De aceea nu ne vom opri nici noi asupra copilăriei lui Avrămuț, fiul judelui Alisandru Iancu din Vidra de Sus, nici asupra tinereții de student și cancelist la Cluj și Tîrgu Mureș. Cu atît mai mult cu cît vremea dinainte de iarna anului 1847 a fost reconstituită cu destulă grijă de cei ce s-au ocupat de viața Iancului pe de o parte, iar pe de alta că vremea respectivă nu înregistrează fapte și acte fără de care nu s-ar înțelege personalitatea lui Avram Iancu din timpul revoluției de la 1848.

*

În iarna anului 1847 se petrece un episod care dezvăluie în chip pregnant concepțiile social-politice și calea pe care înțelegea Iancu înfăptuirea acestora, dezvăluie dîrzenia și identificarea tînărului de 23/24 de ani cu interesele maselor țărănești, voința nestrămutată de a lupta prin toate mijloacele, cu toate sacrificiile pentru dreptatea poporului.

Dieta nobiliară întrunită la Cluj dezbătea una din cele mai arzătoare și mai acute din dureroasele și gravele probleme ale vremii pentru țara

Transilvaniei: reglementarea raporturilor dintre iobagi și stăpînii de pămînt. De felul cum se soluționează această problemă a probemelor zilei depindea, în mare măsură, evoluția evenimentelor din această țară. Dezbaterile au fost vii, contradictorii, furtunoase. Marea majoritate a deputaților, nobili și mari proprietari de pămînt, retrograzi în concepții și mărginiți în gîndire se împotriveau cu îndărătnicie la împroprietărirea și emanciparea țăranilor. Voiau să oprească istoria sau, dacă ar fi putut, să o întoarcă cu cîteva secole înapoi.

Față de asemenea mentalitate și opacitate, Iancu nu-și mai poate stăpîni mînia și revolta. Izbucnirea sa era a întregii generații de la 1848. El exprima crezul întregului tineret doritor de progres și viață omenească pentru cei mulți și oprimați. „Nu cu argumente filozofice și umanitare vei putea învinge pe acei tirani, ci cu lancea ca Horea". În această frază, transmisă posterității de un martor cular, prieten al lui Iancu, Iosif Sterca-Suluțiu[1], se cuprinde un întreg program și calea înfăptuirii lui: eliberarea din iobăgie și împroprietărirea țăranilor pe cale revoluționară, prin luptă armată.

La Iancu, asemenea altor reprezentanți autentici ai poporului, gîndul și fapta era una, între gînd și faptă era o identitate perfectă. Confirmarea nu se cere căutată cu osteneală, deoarece se îmbie cu putere. N-a fost nevoie de prea mult timp — de abea ceva mai mult de un an — pentruca Iancu și cei de o seamă cu el să-și spună răspicat și apăsat cuvîntul în aceeași problemă. Desființarea robotelor fără nici o despăgubire, cereau canceliștii români de la Tîrgu Mureș în dezbaterile din 25—26 martie 1848, cu motivarea că „țăranii au plătit destul, ba chiar prea mult, după ce nobilii au uzurpat veacuri de-a rîndul nu numai drepturile lor cetățenești, ci drepturile sfinte omenești". Sintetizate scurt și apăsat, limpede și ultimativ, aceste gînduri erau formulate de Iancu fără echivoc: „ștergerea sclăviei și egalitate perfectă sau moarte" sau „desființarea robotelor fără despăgubire sau moarte". De acum și pînă la sfîrșitul învolburatelor vremuri, Iancu a fost recunoscut, de prieteni și neprieteni, de tineri și vîrstnici, de poporul de jos în întregimea sa, conducătorul ascultat și temut, urmat cu încredere nestrămutată, înconjurat de dragoste și respect nemărginit.

În Munții Apuseni, apariția sa în mijlocul moților săi dragi era un îndemn și îmbărbătare, vorba-i scurtă o poruncă, chemarea la acțiune o mobilizare fără greș. Să pretindem și să lumă ce este al nostru — erau poruncile formulate de tineret, îmbrățișate de mulțimi. În toate cătunele, satele, tîrgurile și orașele Transilvaniei, în întruniri mai mici și în adunări mai mari. La Cîmpeni, la Zlatna, la Roșia, la Bistra, la Abrud, la Blaj, la Sibiu, la Cluj, la Tîrgu Mureș, la Brașov, în satele de pe Cîmpie și în cele de pe văile Oltului, Tîrnavelor, Mureșului, Someșului, Crișului, pretutindenea.

Adunării de la Blaj din 30 aprilie prezența lui Iancu în fruntea unei cete de moți îi conferi „măreție de sărbătoare și de luptă". Însuflețirea

[1] I. Sterca-Suluțiu, *Avram Iancu*, Sibiu, 1897.

poporului abea se poate descrie. Vivate prelungite răsunară în aer. Oameni-și aruncau sumanele și pălăriile în aer, strigînd și cîntînd de bucurie la vederea lui Iancu. „De acum Iancu nu mai era numai al moților. Era al întregului popor răsculat din Transilvania", recunoșteau și afirmau contemporanii. Recunoscuți de popor ca reprezentanți ai săi, tribunii sînt înconjurați cu dragoste și prețuire sinceră, nelimitată. „Poporul purta în triumf pe oamenii săi, în răsunete de bucurie și în vivate". Între ei Bărnuțiu, Buteanu, Papiu-Ilarian, Moldovan, Nemeș și mai presus de toți Iancu. Nimbul de erou popular împodobește încă de acum figura tînărului ce nu împlinise încă 24 de ani. Dovada în plus, concludentă, puternică, de netăgăduit este *Marșul*, inspirat din atmosfera entuziastă, din dragostea și prețuirea poporului pentru tînărul Iancu. Nicolae Begnescu într-un moment de entuziasm și inspirație a adaptat aria din opera Tancred de Rossini într-un marș devenit din acel moment foarte popular: Astăzi cu bucurie / Românilor veniți / Pe Iancu în cîmpie / Cu toții-l însoțiți.

Fiecare zi din acea „primăvară a popoarelor" însemna un spor de prestigiu și de popularitate, deoarece în fiecare zi Iancu organiza alte acțiuni, săvîrșea alte fapte care-l făceau vrednic de asemenea prețuire. Întovărășit de prieteni de idei și idealuri, tînărul tribun cutreera sate și crînguri lămurind și luminînd poporul, încurajîndu-l și pregătindu-l pentru marile evenimente ce se apropiau cu o iuțeală revoluționară. Oamenii pretindeau și luau ceea ce era al lor. Pretindeau ștergerea iobăgiei fără întîrziere și fără despăgubire și moții se înstăpîneau asupra pădurilor care erau ale lor. În fruntea lor era Iancu, îmbrăcat în haine de muntean care-l prindeau mai bine decît straiele „nemțești" de cancelist: cojoc albastru cu blană de miel pe margini, pantaloni albi, strîmți pe picior, cisme cu carîmbi tari, șerpar din piele peste mijloc în care-și găseau loc potrivit două pistoale. Chemarea lui Bărnuțiu era o poruncă înțeleasă și ascultată, urmată și înfăptuită: tinerii țineau cu poporul, fiind convinși că poporul nu greșește și, astfel, nici ei nu vor fi în primejdia de a rătăci. În mulțimile adunate de pe văi și dealuri, din munți și din cîmpii credeau nestrămutat acești tineri și mulțimile credeau în ei. Mulțimilor adunate cu zecile de mii pe Cîmpia Libertății din marginea Blajului la 15 mai li se adresa Iancu încrezător în viitor fără clintire cerîndu-le să-și rotească privirea pe cîmp pentru a se convinge că sînt mulți ca cucuruzii brazilor, mulți și tari[2].

*

Conducător de oști fără a fi învățat arta conducerii la școli și din tratate, strateg fără a fi urmat cursuri de strategie, cancelistul de 24 de ani s-a dovedit mai priceput și mai înțelept decît ofițerii în uniforme

[2] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol. II, Viena, 1852; G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1889; S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București 1966.

împodobite cu fireturi și epoleți. Viața și realitatea au fost mai prețioase decît școlile de cadeți sau cele de turniruri și de scrimă pe care le cercetaseră „cu succes" ofițeri și nobilii vremii. „Românii să se pregătească, să se înarmeze, fiindcă a sosit timpul să fie și ei liberi, să-și facă lănci și să-și îndrepte coasele". Cuvintele lui Iancu, puține la număr, dar limpezi ca cristalul apelor de munte, răscolitoare ca furtuna codrilor au avut darul să pătrundă în adîncime oamenii. Răspunsul acestora a fost asemenea îndemnului: vivatele pentru Iancu, pentru națiunea română, pentru înarmare au răsunat cu putere, iar ecoul lor s-a auzit pînă departe pe văi și dealuri, codri și munți. Răscoala generală era pregătită, era hotărîtă: Avram Iancu în ținutul Cîmpenilor, Simoin Balint în ținutul Abrudului, Petre Dobra în ținutul Zlatnei, Ioan Ciurileanu între Cluj și Turda. De pe muntele Găina, în Vidra, Albac, Scărișoara și în alte sate moțești s-au tras clopotele în dungă, însoțite de focurile aprinse pe culmi și de chemarea „la arme". Ca fulgerul chemarea a răsunat pe Mureș și pe Cîmpie. Demonstrația a reușit așa cum au dorit-o tribunii, Iancu. Oamenii au răspuns fără ezitare, bărbați și femei, de la mari depărtări. Au fost împărțiți în cete, conduse de căpitani, cetele în grupuri de cîte zece, înarmate cu lănci și furci, rareori și cu puști. Nimeni și nimic nu mai putea abate pe cei îndrăzneți de la hotărîrea lor. Nici urmăririle, nici arestările și nici întemnițările. Dimpotrivă, nedreptățile, silniciile și samavolniciile îndîrjesc și mai mult inimile temerare, întăresc și mai mult hotărîrea de luptă pentru drepturi a celor nedreptățiți[3].

O nouă adunare se întrunește la Blaj în ultima decadă a lunii septembrie. Se adună din nou vreo 60.000 de oameni din toate părțile Transilvaniei, între care a zecea parte erau moții lui Iancu. În fața mulțimilor adunate Iancu rostește o nouă cuvîntare, scurtă și aceasta, de asemenea pătrunzătoare și răscolitoare. „Pretențiile noastre sînt sfinte, percum e sfîntă dreptatea și noi românii vom fi gata a le apăra cu orice preț".

O nouă adunare, asemenea celei din 15 mai ca însemnătate. Adunarea din mai a fost adunarea eliberării naționale și sociale a poporului român, cea din septembrie a fost adunarea organizării rezistenței. La adunarea din mai au fost prezenți peste 40.000 de oameni, la cea din septembrie cei adunați au depășit numărul de 60.000 oameni. La adunarea din mai oamenii s-au adunat pentru a asculta vestea izbăvirii din iobăgie și servitute, cu gînduri pașnice, nearmați. La cea din septembrie foarte mulți participanți, înarmați și organizați militărește, s-au adunat pentru a asculta poruncile de organizare și de luptă. În mai tribunii au îndemnat poporul la ascultare și liniște, încrezători în puterea petițiilor și a hotărîrilor Curții din Viena, în septembrie tribunii au îndemnat mulțimile la înarmare și organizare ostășească. Cea din mai a fost mai degrabă o adunare politică, adunarea din septmebrie a fost mai degrabă o tabără militară populară. La adunarea din mai tinerii au jucat rolul tribunilor politici, la cea din septembrie ei s-au transformat în comandanți de oaste.

[3] S. Balint, *Scurtă descriere a unor evenimente întîmplate în Munții Apuseni ai Transilvaniei*, în *Transilvania*, 1878, nr. 2; S. Dragomir, *op. cit.*

Adunarea din mai a ales un comitet național, cea din septembrie un „comitet de pacificațiune".

„Scularea generală" a poporului a fost proclamată. Fiecare sat și oraș era dator să-și „numere oamenii cei harnici spre luptă", să-i înarmeze cu puști, lănci, coase și furcoaie. Unități ostășești (turme) împărțite în subunități (despărțituri, ducturi) iau ființă peste tot. Tribunii și căpitanii își iau „feciorii" în primire. 15 „legiuni" se organizează, fiecare în frunte cu un prefect, ajutat de un viceprefect. Cea dintîi a fost cea de pe Tîrnave comandată de temerarul Ioan Axente Sever. Cea de a doua în ordine cronologică, prima ca însemnătate însă, a fost legiunea *Auraria Gemina*, comandată de prefectul Avram Iancu, cu centrul la Cîmpeni. Altele se organizează în alte părți ale țării, din Țara Bîrsei pînă în Țara Năsăudului, din Țara Hațegului pînă în Țara Moților.

Cel dintîi a fost Iancu și în noile împrejurări între ceilalți prefecți și tribuni. Cel dintîi în ce privește curajul, vitejia și omenia. Asprimea vremurilor nu a fost în stare să-i înăbușe principiile pentru care a trăit, a luptat și a murit: dreptatea celor mulți și nedreptățiți, omenie în toate împrejurările, chiar și în toiul luptei. „Iancu a fost un inamic uman și el a luptat pentru principii", scrie Ürmössy Ödön. „Iancu cel onest și serios a fost dușmanul faptelor neomenoase; maghiarii care au căutat scut la el, au avut parte de cel mai cinstit tratament", sublinia Nemes Elek.

Toți îl socoteau „Crai al Munților", toți îl numeau „ghinărar". Spre „Craiul Munților" își îndreptau toți privirile și nădejdiile, lăncieri, centurioni, tribuni și prefecți. Iancu, personal sau prin trimișii săi, era prezent pretutindeni, cu sfatul și ajutorul, în oameni, alimente și armament[4].

În vîrtejul evenimentelor hotărîtoare, al luptelor din Munți și din jurul lor, tribunii și prefecții, în frunte cu Iancu au avut răgazul să se gîndească și au reușit să înfăptuiască un alt lucru de însemnătate epocală: organizarea, pentru întîia oară după multe secole, a unei „țări românești" în Transilvania, o putere populară, democratică, revoluționară. Locul vechii administrații feudalo-nobiliare a fost luat de o alta, aleasă pe baza sufragiului universal. Semnificațiile multiple și adînci ale acestei înfăptuiri au fost netăgăduite: înlocuirea unor instituții înrădăcinate cu altele noi, radical deosebite; verificarea în condiții neobișnuite, a unor practici democratice în locul celor feudale, învechite; verificarea calităților politico-administrative ale unor oameni noi și a maturității poporului român, în sensul dacă „e în stare a se guverna și administra pe sieși" prin reprezentanții proprii, „fără epitropie" și nemijlocit, „fără conducerea vreunei alte puteri străine".

Satele își aleg dregătorii — judele și vicejudele, notarul, sfatul bătrînilor — în adunarea întregului sat, prin aclamații. Aleșii satului se legau

[4] I. Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848—1849*, București 1887; S. Balint, *Viața și luptele lui în Munții Apuseni ai Ardealului la 1848—49*, publ. de N. Hodoș, București, 1913.

prin jurămînt că-şi vor îndeplini cu toată priceperea şi conştiinţa îndatoririle faţă de obşte. Acelaşi sistem se aplica şi la alegerea tribunilor şi vicetribunilor, a dregătorilor din fruntea „tribunatului", în alcătuirea căruia intrau zece sate. Tribunul poporului în slujba poporului, care trebuia „să-i înveţe" pe oameni „despre lucrurile politice", se cuvenea să fie modest, „să trateze cu oamenii cît se poate mai delicat". Dregătorul suprem era prefectul, numit de „comitetul român de pacificaţiune" şi care îndeplinea mai cu seamă atribuţiuni militare, dar totodată şi civile, personal sau prin administratorul sau viceadministratorul prefecturii.

Mutaţiile revoluţionare înfăptuite în Munţi prin strădaniile, autoritatea şi priceperea lui Iancu şi a tovarăşilor săi de idei, fapte, gînduri şi idealuri însemnau schimbări în fundamentele rînduielilor sociale şi politice învechite. O ţară nouă, înfăptuită de popor, pentru popor, apărată de o oaste populară, condusă de oameni din popor, slujind pînă la sacrificiu interesele poporului. Concepţii etice superioare erau aşezate la temelia noii societăţi. Toate gîndurile şi strădaniile, toate actele şi faptele erau „spre obştească stare" şi spre „fericirea tuturor"; toate înfăptuirile se întemeiau „pe rîndul bun". „Rîndul bun" era, potrivit judecăţii lui Iancu însuşi, „cînd tot omul din inimă şi prin fapte bune ar cinsti dreptatea, adică tot omul ar fi drept". Asemenea principii afirmate în momentul şi în împrejurările instituirii unei administraţii noi, a unei ţări româneşti, aveau semnificaţii deosebite. Oamenii noi ai vremurilor noi se cuveneau să fie drepţi, să „cinstească dreptatea şi să o apere faţă de oamenii nedrepţi", pentruca aceştia să nu poată tulbura „rîndul bun", „fericirea de obşte". Judecătorii, aleşi şi ei, ca şi ceilalţi dregători populari, aveau strînsă datorie a face tuturor dreptate, a „înfrîna fărădelegile", a pedepsi cu asprime pe cei nedrepţi, pentruca „dreptatea să nu se cotropească şi drepţii în drepturle sale să nu se tulbure"[5]. Grija pentru „dreptate", pentru „binele naţiuni" este impresionantă. Naţiunea şi dreptatea erau cele două principii obsedante pentru toţi cei investiţi cu vreo răspundere, mare sau mică, civilă sau militară. Tot ce făceau şi tot ce gîndeau era judecat în raport de dreptate şi binele naţiunii.

În armata populară şi în rînduiala politico-administrativă din Munţi, în „Craiul Munţilor" se investeşte o încredere nemărginită nu numai din partea românilor din Transilvania, ci deopotrivă şi a celor din Ţara Românească şi Moldova. „Fratele Iancu" era mîndria şi speranţa tuturor revoluţionarilor români. În jurul lui se concentrau aceştia, înţelegînd să fie „toţi pentru unul şi unul pentru toţi" cu arma în mînă, pentru a „onora cu triumfuri pe bravii noştri apărători, onorîndu-ne noi înşine cînd ono-

[5] St. Moldovan, *Memorial istoric*, în *Transilvania*, VIII, 1875 nr. 12; L. Maior, *Aspecte ale organizării administraţiei româneşti din anii 1848—1849 în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967; L. Ursuţiu, *Un document privind organizarea administrativă a românilor în revoluţia din 1848 în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, VI, p. 1969.

răm bravura şi eroismul în Iancu", cum scrie Alexandru Golescu-Albu la începutul anului 1849[6].

În momentele de grea cumpănă, numele lui Iancu era drapel şi sabie pentru prieteni, spaimă şi frică pentru vrăjmaşi. La pronunţarea numelui lui Iancu, lăncierii se avîntau în luptă, înscriind una din cele mai dramatice şi mai eroice, totodată, epopei. Bărbaţi şi femei deopotrivă, armaţi cu unelte agricole cei mai mulţi, cu arme de foc puţini dintre ei, lipsiţi de armament şi de provizii, reuşeau să împiedece pătrunderea armatei duşmane în Munţi, să-i cauzeze înfrîngeri grele cînd aceasta reuşeşte să pătrundă[7]. Spre Iancu-şi îndreaptă Lajos Kossuth gîndurile şi privirile în momente de grea cumpănă pentru revoluţia maghiară. Salvarea acesteia nu se putea realiza decît cu sprijinul „Craiului Munţilor" şi a lăncierilor lui. Emisari sînt trimişi, solii intră în acţiune, intermediari îşi încearcă norocul. Atitudinea lui Iancu atît faţă de Ioan Dragoş cel dintîi emisar, cît şi faţă de încercările lui Ioan Gozman şi ale colonelului Jozsef Simonffy, precum şi faţă de ultimele eforturi ale lui Nicolae Bălcescu ilustrează cu pregnanţă concepţia social-politică a lui Iancu, poziţia sa faţă de poporul maghiar pe de o parte şi aristocraţie de pe altă parte, faţă de imperiali[8].

Românii se găseau într-o dilemă foarte greu de dezlegat. Cu cine să meargă, cu cine să colaboreze? Răspunsul lui Iancu, drept, aşa cum îi era firea şi caracterul, aşa cum i-a fost întreaga viaţă, este simplu. „Ce era mai consult? A da mîna cu aceia care nu vreau să ştie de tine? sau cu acela care îţi promite împlinirea rugămintei?". După ce i se părea că în această problemă discuţiile sînt de prisos, „Craiul Munţilor" respinge hotărît învinuirea de a fi „oarbe instrumente ale camarilei". „Nu, domnilor nu! *Noi sîntem oamenii libertăţii!* Pentru asta ne-am revoltat, pentru asta ne-am vărsat şi sîntem hotărîţi a ne vărsa sîngele pînă la ultimul român".

Se surprinde în această frază o întreagă concepţie, a celui ce a formulat-o şi a celor în numele cărora a formulat-o. Şi nu este nici de mirare şi nici neexplicabil pentru un popor care veacuri de-a rîndul n-a precupeţit a-şi vărsa sîngele pentru libertate, socială şi naţională. Se va fi gîndit Iancu în acele momente la răscoala de la Bobîlna sau la aceea condusă de Doja? Nu se poate şti. Se poate crede, însă, fără a greşi, că-i stăruia în minte lupta lui Horea, a părinţilor şi rudelor sale, petrecută doar cu 65 de ani în urmă. Lupta şi figura lui Horea pe care-l socotea

---

[6] *Raportul lui Avram Iancu; Raportul lui Axente Sever* şi *Raportul lui Simion Balint*, Sibiu, 1884; C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională, 1834—1849*, Bucureşti, 1967.

[7] R. Rosetti, *Un episod din anii 1848—49 în Transilvania — Apărarea Munţilor Apuseni în primăvara şi vara anului 1849*, în *Anuarul Institutului de istorie Naţională*, IV, 1926—1927; E. Hulea, *Contribuţii la cunoaşterea rezistenţei româneşti din 1848 în Munţii Apuseni*, în *Apulum*, II, 1943—1945.

[8] A. von Heydte, *Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*, Leipzig, 1861; Hegyesi M., *Biharvármegye 1848—49-ben*, Oradea, 1885; I. Sterca-Suluţiu, *Ioan Dragoş, Biografie*, în *Transilvania*, 1898.

un exemplu atunci, după cum l-a invocat ca exemplu de atîtea ori înainte, în momentele de grea supărare și de mare nemulțumire față de rînduielile nedrepte și față de făuritorii și susținătorii acestora.

Dorința de conlucrare și de bună convieţuire cu poporul maghiar, în numele principiului libertății, e demonstrată de Iancu prin atitudinea deschisă, prin dorința de înfrățire și prietenie sinceră din partea românilor. Cu singura condiție, condiție sine qua non: *garantarea naționalității, pe temeiul dreptului egal.* Aceste pretenții drepte au fost, însă, respinse, inima unui popor întreg, de cîteva milioane, a fost întîmpinată cu „sbiciul teroristic". „Iată, dară, nodul care nu puteți sau nu vreți a-l dezlega".

Lămurită problema cheie, explicat „nodul" problemei problemelor acelor vremuri, Iancu le arucă colacul salvator, aducîndu-le aminte de hotărîrile de la 15 mai, de pe Cîmpia Libertății, alte plîngeri și petiții, deziderate și pretenții. „Dar durere, în nici una din hotărîrile sale, dieta nu a făcut măcar pomenirea despre naționalitatea românilor din Transilvania". Orice insistențe, din partea oricui ar fi venit, sînt zadarnice, deoarece românii nu se pot abate de la hotărîrile din 15 mai, care reprezintă voința întregii națiuni. Împlinite acestea, Iancu făgăduiește „cea mai sinceră fraternitate", cunoscînd „aceiași amici și inamici"; în caz potrivnic, românii sînt hotărîți a se apăra „eroicește" împotriva oricui, pînă la cea din urmă suflare *(non plus ultra).* Iancu cere tuturor să se ridice împotriva „aristocraților conservatori care nu voiesc libertatea practică între națiunile transilvane", ci și acum „pe aripile superbiei sboară după o supremație absurdă". Aristocrații trebuie combătuți „cu toiagul gurii, cu condeiul și cu sabia", deoarece aceștia sînt pricina neînțelegerii dintre popoare. Încheierea — profesiune de credință și concepții politice — este o declarație de prietenie față de unguri: „dorim ca fiii aceiași mame să avem același amic și inimic cu maghiarii". Cu o condiție, însă, o condiție *sine qua non:* realizarea dezideratelor înfățișate. „Fără de acelea a muri mai bine sîntem rezoluți (hotărîți)".

Aceste gînduri și concepții sînt mai clar și mai detaliat formulate în proclamația adresată „fraților maghiari", un document de valoare politică generală, emisă de o persoană investită de răspunderi obștești, de Avram Iancu „prefect".

Avînd asemenea valoare, orice cuvînt trebuia mai cu grijă cîntărit în semnificația sa și în consecințele sale. Este, prin urmare, proclamația o declarație de principii etice și politice nu doar ale unei persoane, ci ale unui popor, deoarece cuprinsul proclamației nu este opera lui Iancu numai, nu exprimă doar ideile și concepțiile acestuia. Este, fără îndoială, lucrarea tuturor fruntașilor români care se găseau în Munți pe la sfîrșitul lunii iunie 1849, prefecți și tribuni, și exprimă ideile și concepțiile celor ce reprezentau atunci mai fidel interesele, gîndurile și aspirațiile națiunii române față de problemele concrete ale momentului și ale viitorului. Poate fi socotită, proclamația, de aceea, un document programatic de valoare istorică.

Aşa l-au înţeles şi autorii ei, ca atitudine a unei naţiuni faţă de altă naţiune în problemele primordiale, în vederea găsirii căii de înţelegere, colaborare şi convieţuire paşnică. De aceea se cuvenea ca toate problemele şi toate gîndurile să fie înfăţişate sincer, fără ascunzişuri, pe faţă, cu toată răspunderea. Asemenea dorinţă este expres formulată de la început, cu valoare de preambul: „Ascultaţi cuvintele purcese din adîncul sufletului unui român sincer".

Declaraţia de atitudine etică este urmată de înadată de alta, de principii, care-şi are punctul de susţinere în principiile Revoluţiei franceze: libertate, egalitate, frăţietate. Aceste „principii sfinte" au avut darul să trezească din afuzimile în care a fost ţinută sute de ani naţiunea română mai mult decît oricare altă naţiune care a mai gustat pînă acum „raza libertăţii"; aceste principii sînt socotite „tezaurul şi cel mai sfînt obiect", în numele cărora românii sînt gata „a da mîna cu cei mai nedumeriţi vrăşmaşi", a le promite cel mai sincer ajutor. Principiile subliniate de scrisoarea-proclamaţie au fost cuprinse şi în cererile înaintate la locurile cuvenite; pentru recunoaşterea acestora poporul român a ridicat arma, şi-a vărsat sîngele şi este hotărît a şi-l vărsa; pentru libertatea sa, „cea asuprită de a veacurilor nedrepte" se luptă poporul român, în faţa Europei, a popoarelor civilizate. Naţiunea română pretinde aceste principii garantate pe temeiul „existenţei naţiunilor" şi nu numai enunţate teoretic în diferite ocazii.

Deslușite principiile, lămurite atitudinile şi poziţiile, proclamaţia păşeşte la examinarea raporturilor dintre români şi unguri. Tot sincer, tot pe faţă, tot cu dorinţa de înţelegere şi convieţuire paşnică. În cele „două patrii surori" adică în Ungaria şi Transilvania, „maghiarul de existenţă şi viitor nu poate vorbi fără român, nici românul fără maghiar". Conducătorii politici români fac deosebire între Transilvania şi Ungaria, prin aceasta reînnoindu-şi atitudinea de negare a hotărîrii dietei de la Cluj din 30 mai cu privire la uniunea forţată a Transilvaniei cu Ungaria. Recunoscută autonomia Transilvaniei, aşa cum fusese pînă la acea dată, o colaborare cu Ungaria era necesară în interesul vital al celor două popoare, pe care istoria le-a aşezat în aceste ţări.

Cu cît mai mult era necesară colaborarea între cele două ţări şi între cele două popoare, cu cît amîndouă şi deopotrivă erau ameninţate „de moarte" de „un element gigant", care vrea să-şi dea mîna peste cele două naţiuni. Se gîndeau autorii proclamaţiei la colaborarea dintre imperiali şi ruşi, îndreptată împotriva revoluţiei maghiare. Dar aceştia erau conştienţi, „credeau" şi „prea luminat vedeau" că o asemenea colaborare între forţele conservatoare şi reacţionare este tot atît de primejdioasă şi pentru celelalte popoare şi naţiuni aşezate în spaţiul geografic-politic respectiv. Se gîndeau, fruntaşii românilor, la partea transilvană a naţiunii române, dar nu le ignorau nici pe celelalte, munteană şi moldoveană.

Lămurite asemenea probleme preliminare, proclamaţia clarifică raporturile românilor cu Habsburgii. Ridicarea românilor nu a fost rezul-

tatul amăgirii Austriei. Cauza de căpetenie, determinantă, a fost nerecunoașterea românilor ca națiune egal îndreptățită, împreună cu comportamentul tiranic al aristocrației conservatoare. „Pe noi ne-a răsculat nerecunoașterea naționalității politice, tiraniile și barbariile conservatorilor și aristocraților transilvani maghiari, care poporul în această epocă nu le-a mai putut suferi și de care inteligența s-a scîrbit cu totul". Este invocată judecata istoriei pentru a spune a cui este vina. Proclamația face distincție clară între poporul maghiar și aristocrația conservatoare. Aceasta și nu națiunea maghiară era vinovată de suferințele națiunii române. Aristocrația conservatoare, „vermele" care „roade și rădăcina" poporului maghiar, care-i „sapă temeiul viitorului", este răspunzătoare pentru tiraniile și barbariile săvîrșite, aceasta va răspunde în fața judecății istoriei pentru întîmplările petrecute. Înfierarea atitudinii, a abuzurilor și silniciilor aristocrației nu se va răsfrînge cîtuși de puțin asupra națiunii maghiare, fruntașii români subliniind cu tărie distincția: „Prin aceasta nu vrem a desonesta (dezonora) caracterul întregii națiuni maghiare, nu, de aceasta ferească Dumnezeul popoarelor".

Continuînd firul problemelor, fruntașii români, prin glasul lui Iancu, resping atît învinuirea de a fi săvîrșit greșeli politice, după cum și amenințarea de exterminare prin foc și sabie. Greșeli politice au săvîrșit cei ce au pus în furci preoțimea și intelectualitatea română, cei ce au ridicat mai întîi sabia teroarei, cei ce au respins dreptățile poporului român, care „cercîndu-le nu le-au dobîndit, căutîndu-le nu le-au aflat". Din aceste motive s-a ajuns la neîncredere, la aversiune, la vărsări de sînge.

Acum, în ceasul din urmă, Iancu, în numele poporului român, se declară gata a da uitării toate neînțelegerile, toate pricinile de conflicte, deoarece „firea ne-a așezat astfel ca împreună să asudăm și împreună să gustăm dulceața fructelor ei, a muncii comune". Plecînd de la această realitate, fruntașii români declară că nu e tîrziu ca cele două popoare să fie prietene. Cu o condiție, însă, hotăritoare: dacă „frații maghiari" vor dovedi în practică „mărinimozitatea" despre care vorbesc, deoarece de multe ori românii au fost înșelați cu vorba chiar și de cel căruia „i-ați pus fericirea voastră în mînă, ca să o așeze pe viitor", Ludovic Kossuth. Iancu face aluzie la numeroasele declarații cu privire la dorința de colaborare, cu privire la justețea pretențiilor românilor de a fi socotiți națiune egal îndreptățită, de a fi socotiți țăranii oameni liberi, la dorința de pace și bună înțelegere. Referirile la Kossuth sînt în legătură cu cele două scrisori contradictorii de la sfîrșitul lunii mai, una trimisă lui Iancu prin Dragoș, cuprinzînd unele promisiuni în vederea realizării păcii și alta trimisă lui Hatvani care era îndemnat să pornească expediția împotriva moților în vreme ce tratativele erau în desfășurare.

Finalul scrisorii-proclamație e de un patetism dramatic în realismul său: „Voim iară a vă spune și exclamăm: de aveți în cer un Dumnezeu și pe pămînt o patrie, luați alte mijloace de a trata cu noi, *convingeți-vă*

deplin că între noi și voi armele niciodată nu pot decide, însă nu întîrziați".[9]

Sinceritatea ce străbate întreaga scrisoare-proclamație realismul în analiza situațiilor, principiile ce-i stau la temelie și dorința de a fi înfăptuite cît mai grabnic și cît mai echitabil — sînt caracteristicile principale ale acesteia. Proclamația este străbătută ca de un fir roșu de principiile vremii, iar acestea, la rîndul lor, sînt invocate în sprijinul celui mai de seamă dintre toate, principiul egalei îndreptățiri naționale, mai ales acolo unde unele națiuni au fost lipsite de drepturi prin răutatea și interesele înguste ale clasei feudale. În cazul de față, egala îndreptățire a națiunii române constituia problema problemelor, de dreapta rezolvare a căreia depindea și înțelegerea și conviețuirea pașnică, frățească, între cele două națiuni, română și maghiară. Stilul sobru, în general, patetic uneori, în raport de tema în discuție și de dorința de convingerè cînd era cazul, fraza scurtă, apăsată, directă — toate dezvăluie caracterul, structura psihică a autorilor proclamației: oameni mai puțin instruiți prin școli, mai puțin deprinși cu ascunzișurile diplomatice, înăspriți și mai mult de greutățile vieții vreme de un an și mai bine, de cele văzute și pătimite, alături de cei pe care-i conduceau, care-și puseseră toată încrederea în ei și pentru binele cărora și-au sacrificat liniștea și tinerețea, au înfruntat moartea.

Evenimentele au confirmat apelul cuprins în încheierea scrisorii-proclamații a fruntașilor români, adresat ungurilor: „Nu întîrziați". Era nevoie de grăbire, deoarece evenimentele se desfășoară într-un ritm vertiginos. Orice zi de întîrziere însemna o înfrîngere militară și mai ales etică, morală și politică. Acest lucru l-au sesizat și emisarii revoluției maghiare din capitalele europene, care cer guvernatorului Kossuth să-și revizuiască politica față de naționalități, în sensul îndepărtării oricărei invidii naționale și instaurării unui tratament sincer față de naționalități. Au sesizat greșala și, totodată, urgența îndreptării ei, emigranții români în frunte cu Nicolae Bălcescu. De aceea, însuflețitul patriot și neobositul arhitect al apropierii dintre popoare, se grăbește să ajungă în Ungaria pentru a îndrepta greșeli și a pregăti puntea înțelegerii și colaborării dintre români și maghiari. Săptămîni în șir s-a străduit Bălcescu să convingă pe reprezentanții națiunii maghiare că „libertatea individuală nu e destul, națiunile vor libertate națională". Strădaniile sale au găsit, însă, slabă audiență, atîta vreme cît conducătorii revoluției maghiare mai sperau în succese militare.

Intrarea armatelor țariste le-a spulberat cu totul asemenea speranțe. Vederile lor s-au schimbat în răstimp de cîteva zile mai mult decît într-un an și mai bine. La 14 iulie Kossuth îl învestește pe Bălcescu cu misunea de a merge la Iancu și a trata o împăcare: lui Iancu i se oferea gradul de general în armata ungară și împuternicirea de a-și conduce

---

[9] I. Lupaș, *Avram Iancu*, București, 1924; S. Dragomir, *Nicolae Bălcescu în Ardeal*, Cluj, 1930; S. Dragomir, *Tratativele româno-maghiare din vara anului 1849*, Cluj, 1947; Tóth Zoltán, *Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—1849-ben*, în *Emlékkönyv Kossuth Lajos*, Budapest, 1952.

oastea în Țara Românească. Problemele politice urmau să fie discutate între Iancu și Bălcescu și aprobate apoi de parlamentul ungar. Într-un entuziasm prematur, romanticul Bălcescu comunica prietenului său Ghica bucuria sa: „Ghica, iubite Ghica, îngenunche și mulțumește lui Dumnezeu. Patria noastră se va mîntui... Toți românii din Transilvania și Banat vor merge să salveze Principatele, unde e temeiul naționalității române"... Bălcescu era convins că acum „va izbuti cauza libertății", ceea ce-l determina să afirme că n-a fost „niciodată așa de fericit ca în acest minut".

Entuziasmul lui Bălcescu pare să se fi temperat, însă, în zilele următoare. Evenimentele politico-militare au contribuit în primul rînd la echilibrul dintre dorință și putință. Este explicația drumului ocolit și de loc grăbit de a ajunge în tabăra lui Iancu. De abia la sfîrșitul lui iulie — deci după două săptămîni de la încredințarea misiunii — Bălcescu sosea la Cîmpeni.

Cinci zile durează discuțiile între acești tineri, eroi și patrioți, răspunzători de viitorul națiunii lor: Bălcescu și Iancu, Axente și Balint, Moldovan și Vlăduțiu, viceprefecți și tribuni. Romanticul Bălcescu se găsea în fața realiștilor prefecți și tribuni. Vorbele sale înaripate au fost întîmpinate cu relatarea faptelor dezbrăcate de orice poleială. Dorința sa de angajare fără condiții întîmpină o receptivitate binevoitoare dar cu răspundere, înțelegătoare dar cumpănită. Propunerile de pace pe care le aducea Bălcescu sînt prețuite la întreaga lor valoare, dar în contextul situației reale a momentului. „Ne exprimăm regretul că în împrejurările actuale nu putem dezbate cu frații maghiari restabilirea păcii, fiind situația în care ne găsim foarte critică. Armata ungurească se îndepărtează, iar cea rusească se apropie".

Răspunsul lui Iancu și al tuturor celor de față era corect, loial. Nici un resentiment, nici un reproș pentru întîmplările trecute. Răspunsul dezvăluie caracterul integru, sinceritatea acelor oameni care mai mult de un an au cunoscut o viață de lipsuri și privațiuni, amenințări și primejdii. Și cu toate acestea nici un gest de amenințare, nici un gînd de răzbunare. Dimpotrivă, pentru a dovedi ungurilor sentimentele „frățești" pe care le nutresc „față de națiunea maghiară", hotărăsc să rămînă neutri tot timpul față de armata maghiară, neatacînd-o și apărîndu-se doar în cazul cînd ar fi atacați. Scrisoarea-răspuns a lui Iancu pentru Kossuth din 3 august se încheie cu nădejdea fruntașilor români că neutralitatea va fi respectată atît de guvern cît și de comandanții armatei.

Întîlnirea lui Bălcescu cu fruntașii românilor în inima Munților mai prezintă și o altă însemnătate pentru istorie: restabilește un adevăr înnegrit mult de cei ce aveau interes să-l înnegrească; restabilește adevărul, înfățișînd un tablou veridic al oamenilor, al simțămintelor și caracterelor lor, în stilul său avîntat, puțin înflorit, de o plasticitate încîntătoare. „În acea vreme inima-mi era zdrobită — căci din toate părțile vedeam naționalitatea română călcată și strivită de dușmani și străini. Fusei fericit a găsi acolo, pe acele piscuri uriașe, pe deasupra norilor, o naționali-

tate și o viață românească înfocată și puternică. Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat și binecuvîntat de toți acești țărani, cînd le spusei că am venit să le aduc urări de noroc și izbîndă din partea fraților lor din Țară, minunați de vitejia lor! În ce tăcere adîncă mă ocoleau și mă ascultau ei, cînd le vorbeam de puterea nației române, de numărul ei, de întinderea pămîntului ce i-a dat Dumnezeu, de ursitele cele mărețe ce o așteaptă în viitor".

Cu răspunsul lui Iancu părăsește Bălcescu Munții. La Arad, unde se găsea Kossuth în drum spre viața de exil, înmînează guvernatorului Ungariei în ultimele zile ale puterii sale, scrisoarea Iancului. Una din ultimele porunci în calitate de președinte, rostită de Kossuth, a fost de a se renunța la orice atac împotriva românilor.

Românii n-au mai fost atacați și din cauza poruncii lui Kossuth, dar mai ales din pricina capitulării armatei ungare peste 5 zile numai. Din aceleași cauze eșuează și misiunea lui Murgu care purta un nou mesaj al lui Kossuth pentru Iancu, cel mai loial și cel mai corect dintre toate: să poată fi cîștigat poporul român pentruca armele sale să poată fi folosite împotriva dușmanului comun.

Se încheie, astfel, un capitol mare, dramatic și eroic, dureros și glorios din lupta poporului român pentru o viață demnă, pentru o viață națională, pentru dreptate și echitate. Un capitol dramatic prin zbuciumul necurmat, prin dîrzenia ce a umplut lumea de uimire, cu care o națiune lupta pentru afirmarea propriei ființe. Un capitol dureros prin durerile de tot felul, suferite cu stoicism, înfruntate cu încredere nestrămutată în izbînda dreptății: vreo 4 prefecți uciși, vreo 10 tribuni omorîți, vreo 100 centurioni căzuți în luptă, peste 100 de preoți și protopopi spînzurați, vreo 300 de sate arse, vreo 40.000 de oameni pieriți, parte tăiați, parte împușcați, parte spînzurați, parte căzuți în război. Un capitol eroic prin eforturile supraomenești încununat de izbînzi. O oaste populară nedeprinsă cu războiul, lipsită de arme și armament, hrană și echipament, înfrîngînd armate organizate și bine echipate, înzecit mai numeroase de cele mai multe ori. Un capitol glorios pentru oaste și conducători, care au știut să smulgă victorii acolo și atunci cînd nimeni n-ar fi crezut. Un capitol glorios pentru întreaga națiune română care a știut, în momente cruciale, să se înfățișeze în fața lumii civilizate matură, sobră, dîrză, vitează, unită, înscriindu-și pe flamurile drapelului cele mai înaintate principii de dreptate și echitate: „libertate, umanitate, naționalitate și frățietate".

*

Revoluția s-a sfîrșit, nu însă și suferințele oamenilor. Dreptatea nu s-a întronat în casele celor ce și-au jertfit totul pentru a o avea. Prefecții și tribunii, în loc de răsplată pentru tot ce au făcut, au fost suspectați, urmăriți și unii întemnițați și batjocoriți. „Vina" lor a fost îndrăzneala de a pretinde răsplată pentru popor, pentru mulțimile în suferință, refuzînd decorațiile jignitoare, refuzînd închinăciunile în fața împăratului

care „a binevoit" să calce prin locurile unde a curs atîta sînge și unde mai dăinuiau atîtea suferințe. Avram Iancu n-a putut fi nici încovoiat și nici îngenunchiat în temnița din Alba Iulia și Sibiu. Caracterul său dîrz, atașamentul său sincer față de popor i-au dat putere pentru alte acțiuni în sprijinul revendicărilor moților: pădurile și drepturile uzurpate. Pînă la epuizarea sa fizică și morală, pînă la sleirea facultăților intelectuale. Dar și în ultima perioadă a vieții, în momentul de luciditate și mai puțin sbucium, Iancu este preocupat de aceleași gînduri, este dominat de aceleași idei, este pătruns de aceeași grijă pentru drepturile și dreptățile poporului[10].

Peste decenii ideile și gîndurile, preocupările și grijile se întîlnesc. Grija pentru viața oamenilor, pentru îndestularea lor cu cele de trebuință, bucuria pentru roadele ostenelilor lor, interesul pentru toți oamenii, de la munte și de la șes, dorința de înviere a națiunii, de solidaritate și într-ajutorare a națiunilor între ele, dorința ca ramurile poporului român să se ajute una pe alta pentru a putea înainta asemenea altor națiuni — sînt idei valoroase și prețioase care dezvăluie o judecată logică, un suflet potolit după viforele timpului. Semnătura scrisului, cu atributele „avocat și general și prefect al legiunii „Auraria Gemina" — dovedește clipe de aducere aminte a vremii sale de glorie, de eroism și vitejie[11].

Asemenea clipe sînt tot mai puține, tot mai rare. Boala îl macină necruțătoare. Tusea, urmată uneori de hemorgaii puternice, îl înmobilizează zile și săptămîni într-o cameră de spital la Baia de Criș din Țara Zarandului. O asemenea hemoragie i-a curmat zilele vieții într-o dimineață, la 10 septembrie 1872, în curtea brutarului Ion Stupină.

Munții săi dragi ce de totdeauna străjuiau valea îngustă a Crișului Alb, prieteni de nădejde la bucurii și la necazuri, au fost singurii martori ai sfîrșitului lui Iancu. Mulțimea stelelor cerului spre care și-a îndreptat privirile mîngîietoare, însoțitoare jucăușe în plimbările sale nocturne, au ținut loc de făclii. Stropii mari de rouă adunați pe iarba dimineții au fost cele dintîi lacrimi vărsate.

Fruntașii români din Țara Zarandului, înfruntînd ostilitatea oficialității, îl declarară pe „Craiul Munților" mort al națiunii și-i hotărăsc funerarii naționale, organizate de națiunea română, cum se cuprindea în anunțul funebral.

Curieri călări purtară vestea pe văi și dealuri, pe munți și pe coline, în Țara Zarandului și în Țara Moților. Clopotele au început a suna a jale în sate și cătune, tîrguri și orașe, înștiințînd lumea despre tristul eveniment. Știrea a străbătut cu iuțeala fulgerului, mai repede decît cu

---

[10] I. Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi*, București, 1931; I. Kovács, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între 1848 și 1849*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I, 1957; S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965; S. Retegan, *Răzvrătirea moților la 1852. Rolul lui Avram Iancu*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie* din Cluj, XV, 1972.

[11] E. v. Friedenfels, *Joseph Bedeus von Scharberg*, vol. II Sibiu, 1884; I. Lupaș, *Avram Iancu*, București, 1924; S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965.

ajutorul telefonului şi telegrafului. Pelerini, din toate părţile, pe jos, cu căruţe, călare, au pornit spre Baia de Criş.

Înmormîntarea avu loc în ziua de 13 septembrie, orele 2 după amiază, în cimitirul din Ţebea, sug „gorunul lui Horea"[12].

*

Înfăţişarea portretului fizic şi moral al lui Avram Iancu se poate contura cu destulă limpezime pe temeiul mărturiilor vremii, numeroase şi sincere, şi mai cu seamă pe temeiul propriilor fapte care, la vîrsta de 24 de ani numai, l-au ridicat pe piedestalul eroului, înconjurat de aureola legendei. Farmecul său personal? Vorba-i scurtă şi neşovăitoare? Curajul tineresc, dar chibzuit? Simţul de dreptate? Optimismul contagios? Care din aceste calităţi au asigurat lui Iancu asemenea aureolă? Nici una luată în parte, toate luate la un loc, deoarece acestea alcătuiesc ceea ce se numeşte o personalitate istorică în înţelesul superior al noţiunii: întruchiparea, în cel mai înalt grad, a aspiraţiilor maselor populare în momente hotărîtoare pentru soarta lor, pentru viitorul lor. Mulţimile au văzut în Iancu expresia năzuinţelor lor pentru eliberarea socială şi naţională, propria lor emanaţie, frumoasă la chip şi curată la suflet, măreaţă în fapt şi dreaptă în cugetare.

De la 25 martie 1848 el va fi unul din cei mai ascultaţi tribuni ai poporului, la Tg. Mureş, Blaj şi Sibiu, dar mai ales în Munţii Apuseni, între moţii lui, care-l iubesc cu sinceritate şi-l urmează orbeşte, simţind că este al lor în întregime, că el şi-a unit indestructibil viaţa cu aceea a naţiei sale. Nici unul dintre conducătorii românilor din Transilvania nu s-a identificat atît de desăvîrşit cu interesele maselor populare ca acest fiu de moţ. De aceea el a fost ridicat sau s-a ridicat mai presus decît tovarăşii săi de idei şi idealuri.

S-a ridicat el însuşi prin calităţile sale morale, prin firea sa sociabilă şi adaptabilă la împrejurări, prin umanitatea sa, prin caracterul său integru, prin farmecul său personal. A fost ridicat de popor pe piedestalul de „Crai al Munţilor" sau „moţilor" pentru calităţile sale de conducător, pentru simţul său de dreptate, pentru curajul său molipsitor, pentru vitejia sa îmbărbătătoare, pentru umanismul său în cele mai dramatice momente. Oamenii îl preţuiau deoarece ştia „să conducă, să îmbărbăteze şi să întreţină necontenit simţămintele legăturii puternice şi ale iubirii prin fapte totdeauna noi".

Iancu se distingea şi prin fizicul său frumos, plăcut, atrăgător, „mai strălucitor decît alţii". Aşa apare şi în tablourile lui Barbu Iscovescu, avînd modelul în faţă, în timpul petrecerii artistului în tabăra moţilor. Era îmbrăcat într-un costum popular buciuman: cămaşa răsfrîntă la guler,

---

[13] I. Tolan, *Date ungureşti despre moartea lui Avram Iancu*, în *Societatea de mîine*, VII, 1930; T. Mager, *Cultul eroilor în Munţii Apuseni: Avram Iancu, Ioan Buteanu şi epoca lor*, Arad, 1935; T. Mager, *Moartea şi înmormîntarea lui Avram Iancu*, în *Societatea de mîine*, XII, 1935.

iar în jurul gîtului lavaliera caracteristică tineretului vremii, pieptar alb, împodobit cu blană de miel şi cu nasturi numeroşi, pe deasupra suman scurt şi elegant, şerpar lat în jurul brîului, împodobit cu împletituri în faţă, iar în dreapta de un pistol, pantaloni din aba, strîmţi pe picior, pe cap căciulă de plbnă de miel. Chipul său frumos, de un oval perfect, era împodobit de doi ochi albaştri, mustaţa răsucită, păr blond, bogat, în jurul tîmplelor.

Evenimentele din 1848 nu se pot înţelege în întreaga lor semnificaţie fără Avram Iancu, iar acesta, de asemenea, fără revoluţia de la 1848. Îndeobşte, lumea asociază evenimentele de la 1848 cu apărarea eroică a munţilor de către moţi, bărbaţi şi femei, sub conducerea unor căpitani, centurioni, decurioni, tribuni şi prefecţi, împotriva încercărilor de a fi cotropiţi, în iarna, primăvara şi vara anului 1849. Este, fără îndoială, şi acesta un lucru important, din mai multe motive: se dezvăluie eroismul admirabil al maselor populare cînd luptă pentru o cauză dreaptă, pentru libertate şi o viaţă omenească, împotriva agresiunii de orice fel; se dezvăluie priceperea, învăţată din viaţă şi mai puţin din cărţi, a unor tineri care se îndeletniceau pentru întîia oară cu purtarea războiului; se pune într-o lumină neîndoielnică legătura dintre popor şi adevăraţii săi reprezentanţi; se limpezeşte o problemă mult discutată, timp de peste un veac, anume în slujba cui era pusă lupta acestora.

Analiza ştiinţifică, marxistă, a tuturor resorturilor societăţii transilvane, a raporturilor sociale şi a situaţiei naţionale, lămureşte pe deplin şi alte aspecte, între care primordială este lupta pentru interesele proprii ale poporului român, pentru scuturarea nesuferitei şerbii, pentru înstăpînirea asupra pămîntului şi a pădurilor, răpite ţărănimii de clasele dominante, pentru condiţii omeneşti de muncă în mine, pentru libertăţi fundamentale, pentru respectarea glasului românilor de a fi recunoscuţi ca o naţiune cu depline drepturi politice, culturale, adică naţionale. Acest fapt este dovedit de toate acţiunile poporului român şi ale conducătorilor lor, din primăvara anului 1848 pînă în vara anului 1849.

De aici tragedia unui popor şi a eroului său: a fi silit să te aliezi cu un „prieten" făţarnic. Românii, în condiţiile concrete din 1848, au fost siliţi să colaboreze cu Curtea din Viena. Dacă conducătorilor români li se pot aduce învinuiri cu privire la tactica urmată, cauza necolaborării mai întîi, a conflictelor armate după aceea dintre revoluţia românilor şi revoluţia maghiară, trebuie căutată în greşelile conducătorilor acesteia din urmă în problema naţională pe de o parte, a feudalilor transilvani în problema socială pe de altă parte, şi a unora şi a altora în amîndouă, deoarece, mai ales acum, cele două probleme erau nedespărţit legate între ele, datorită situaţiei concrete a Transilvaniei, unde nobilimea în marea majoritate era maghiară, iobăgimea precumpănitor română.

Salvarea privilegiilor de clasă explică cele mai primejdioase măsuri pentru români, hotărîte atunci: uniunea forţată a Transilvaniei cu Ungaria, votată de o dietă reacţionară, execuţiile militare împotriva oamenilor paşnici, ridicarea de spînzurători în care-şi sfîrşesc viaţa oameni simpli

şi preoţi, tribuni şi prefecţi, refuzul recunoaşterii naţionalităţii române de guvernul maghiar şi de Kossuth însuşi, care proferează ameninţări pînă la exterminarea, prin sabie, a poporului român, trimiterea unor solii de împăciuire, ca aceea a lui Dragoş, şi apoi surprinderea românilor şi a lui Iancu pentru a fi nimiciţi în munţi.

Această neînţelegere a imperativelor vremii a adîncit prăpastia dintre cele două naţiuni, împingîndu-le la un război dureros, cînd interesele lor reale cereau să se apropie. Clarviziunea lui Nicolae Bălcescu, pusă în slujba acestei idei, a reuşit, după strădanii de multe ori dramatice, să arunce o punte peste prăpastia despărţitoare, să facă guvernul maghiar să înţeleagă realitatea şi să-l înţeleagă pe Iancu, să înţeleagă necesitatea unirii forţelor împotriva duşmanului comun: despotismul celor două curţi imperiale care-şi dăduseră mîna pentru sugrumarea popoarelor.

În tot ce a plănuit şi a înfăptuit în acele viforoase vremuri, Iancu era animat de credinţa puternică în dreptatea cauzei pe care o apăra, în dreptatea cauzei poporului cu care se identificase prin întreaga sa fiinţă. De aceea moţii, după mărturisirea unui contemporan care nu le-a fost deloc prieten, considerau poruncile sale sfinte, inviolabile şi obligatorii fără abatere; îl socoteau dăruit cu puteri supraomeneşti, de aceea se temeau de el, îl respectau şi îl iubeau, îl adorau ca fermecaţi, cu toate că ştia să-i ţină în frîu. „Ni se par mai bune şi mai dulci poruncile tale şi poporul cu preste fire iubire ascultă glasul tău. Cînd le citesc o carte de la tine parcă reînvie“ — îi scria viceprefectul Prodan Probu în toiul luptelor. Asemenea realitate era cunoscută şi recunoscută de toţi, prieteni şi neprieteni deopotrivă. Toţi ştiau că „sufletul mişcării româneşti“ a fost Iancu, că el „a cucerit încrederea nețărmurită şi dragostea poporului său“, că „oriunde se arăta era primit cu entuziasm“, că „toate privirile se îndreptau înspre dînsul, iar naţiunea română vedea în persoana lui pe eroul şi ocrotitorul său“ — raporta gen. Lüders în persoană. Prietenii şi tovarăşii săi priveau la Iancu „ca la soarele de miazăzi“, cum spunea Nicolae Bălăşescu. Această încredere şi-o cîştigase Iancu prin caracterul său, prin judecăţile drepte, prin sfaturile, ţinuta şi învăţăturile pe care le împărtăşea, la care se adăuga înfăţişarea prin care se deosebea de tovarăşii săi. Pentru toate aceste calităţi Iancu era numit „Crai“ de cei ce-l urmau.

Este viaţa unui om mistuit de o flacără puternică, aceea a propriului său popor, cu care se contopise inseparabil, la o vîrstă căreia numai vremurile revoluţionare îi imprimă maturitatea oamenilor cu bogată experienţă a vieţii. Poporul, simţind acest adevăr, ajuns la gradul necesar al conştiinţei de sine, a ştiut să-şi aleagă conducătorii dintre oameni ai faptelor şi ai acţiunii, ai gîndurilor şi simţămintelor înalte, umane, patriotice, oameni identificaţi cu interesele poporului, cunoscători şi înţelegători ai mărimii vremurilor în care trăiau. „Avram Iancu — afirmă Bariţiu, cel ce l-a cunoscut bine, l-a preţuit după cuviinţă şi a înţeles şi mărimea epocii — om născut pentru naţiune, venise chiar la timp, chiar în acei ani epocali“. Omul născut pentru acţiune şi-a împlinit datoria în chip măreţ, „neclinitit ca granitul munţilor săi“.

Oameni obiectivi, cu judecată dreaptă și cu răspundere față de slova scrisă — români, maghiari și de alte neamuri — de atunci și pînă astăzi, au privit cu respect la Iancu, Papiu, Buteanu și la toți cei de o seamă cu ei, au respectat în persoana lor cauza unei națiuni întregi, în ei care și-au expus viața cu curaj, și-au asumat sacrificiul suprem, și-au iubit sincer poporul, fără zgomot răsunător cu iz de nesinceritate, împărțind tragedia țăranilor anilor '48 și de după aceea.

Privește cu respect astăzi mai mult ca oricînd în trecut, întreaga națiune la Iancu și la tovarășii săi, recunoscînd în persoana și ființa lor măreția poporului, sacrificiul mulțimilor pentru adevăr și lumină, pentru dreptate și echitate, pentru libertate și viață omenească. Cinstirea curată a întregii națiuni, la o sută de ani de la moartea „Craiului Munților", întruchipează plenar adevărul că Iancu și ceilalți eroi și martiri și-au închinat întreaga viață, cu tot ce au avut ei mai bun, luptei drepte a poporului, sădind temelia trainică vieții libere și fericite din anii socialismului.

A. D. XENOPOL

DE

ȘTEFAN PASCU

Aniversările sau comemorările unor personalități științifice de seamă sînt prilejuri care îndeamnă la reflecții, la judecăți și aprecieri a faptelor și mai ales a operei sărbătoritului. Asemenea prilejuri reușesc uneori să pună în circulație idei noi, alteori să rememoreze doar pentru cititorii de azi lucruri spuse mai înainte, știute din spusele altora. Și într-un caz și în altul, dacă te apropii de om și operă cu sinceritatea născută din respect și înțelegerea strădaniilor și a rezultatelor lor, ceea ce spui, mai pretențios sau numai festiv, slujește la păstrarea vie, cu pioșenie, a ceea ce a creat mai valoros personalitatea respectivă, cu ceea ce a contribuit ea la progresul științei, la înnobilarea sufletelor.

Cu aceste gînduri m-am oprit la personalitatea complexă, încărcată de știință și de idei, pătrunsă de dorința sinceră de a fi folositor, prin ceea ce a creat și a gîndit, poporului său, umanității — A. D. Xenopol la împlinirea, în primăvara anului 1972, a unui veac, două decenii și jumătate (125 de ani) de la naștere.

Filozof cu concepții originale, sociolog cu minte ordonată, logician cu gîndire sistematică, filozof al științelor particulare de largă cuprindere, Xenopol a tras brazde adînci, fertile în toate domeniile pe care le-a cultivat și le-a îmbogățit.

Judecînd activitatea marelui învățat, poate întrucîtva părtinitor, sînt înclinat să-l socotesc pe Xenopol în primul rînd istoric și numai în al doilea și al treilea rînd filozof, legician, sociolog. Istoric în înțelesul superior al noțiunii, adică un om de știință bogată, aleasă, onest în tot ceea ce a realizat, crezînd în perenitatea operei sale, conștient că ea slujește progresului științei naționale și universale, pătruns de rolul educativ, patriotic al scrisului său. Contemporan cu pleiada marilor istorici din a doua jumătate a sec. al XIX-lea: Niebuhr, Mommsen, Ranke, Lamprecht, Monod, Berr, Lavisse, Rambaud, Glotz, Stubbs, Açton, Petruşevski, Savin, Granovski etc., A. D. Xenopol poate sta și stă cu cinste alături de aceștia și de fiecare dintre ei prin multitudinea cunoștințelor, prin metodă, prin

concepţie, prin puterea de sinteză şi de generalizare. Făcînd parte din şcoala istorică şi filozofică pozitivistă, o reprezintă cu cinste, alături de Iorga, Bogdan, Onciul etc.

De la cele dintîi cercetări (*Studii asupra stării noastre actuale*, 1871) şi pînă la cele din urmă (*Les Roumains. Histoire, état materiel et intelectuel*, 1918), spiritul şi gîndirea pozitivistă sînt prezente. Cu atît mai mult şi mai pregnant sînt prezente asemenea concepţii în marile sale sinteze: *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (mai multe ediţii între 1888—1914) şi *Istoria partidelor politice în România* (1910). În toate lucrările sale, la început într-o formă mai puţin conturată, tot mai limpede şi mai convingător demonstrate după aceea, „ideile şi faptele ce reprezintă progresul" sînt prezente ca un fir roşu. Tot atît de stăruitor este urmărită o altă idee, care în formularea lui Xenopol înseamnă legile materiale care stau la baza legilor sociale sau viaţa materială „parte ce devine mai tîrziu un element esenţial al cercetărilor" sale istorice.

Apreciind documentul scris şi valoarea lui ca izvor istoric, Xenopol este, ca şi marii săi contemporani, sîrguinciosul strîngător al acestor „icoane răsfrînte de inteligenţă omenească, păstrate prin mijlocirea scrisului". Pentruca acestea să fie pe deplin folositoare este neapărată nevoie de aplicarea criticii istorice obiective şi cu discernămînt, fără părtinire şi idei dinainte confecţionate.

Înarmat cu bogăţia de informaţii culese din izvoarele primare, filtrate prin critica minuţioasă; dăruit cu o excepţională putere de cuprindere; stăpînind o tehnică ştiinţifică serioasă; slujitor al unei concepţii înaintate — A. D. Xenopol se încumetă şi reuşeşte să dăruiască ştiinţei istorice o lucrare de mari proporţii, *Istoria Românilor din Dacia superioară* este cea dintîi sinteză ştiinţifică completă, din timpurile străvechi pînă în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a istoriei poporului român. O lucrare vastă, concepută unitar, ca un sistem organic dezvoltat în jurul unor coordonate esenţiale, tot atîtea coloane puternice de susţinere a unui edificiu monumental. Caracterizîndu-şi opera, autorul subliniază că *Istoria Românilor* pe care o înfăţişează naţiunii române este „un sistem întreg, care caută să-şi dea seama de succesiunea tuturor împrejurărilor prin care dînsa a trecut. Sistemul însă nu e o concepţie aprioristică a faptelor istorice, ci este rezultatul firesc al înlănţuirilor". Prin această operă a sa, Xenopol este socotit, cu deplină îndreptăţire, al doilea istoric, după Bogdan Petriceicu Haşdeu, care a conceput istoria românilor în întreaga sa cuprindere şi complexitate şi a fost cel dintîi care a realizat asemenea îndrăzneţe gînduri.

În acelaşi timp istoricul şi filozoful român a definit din punct de vedere filozofic şi metodologic caracterul de ştiinţă al istoriei, şi i-a statornicit scopul: înfăţişarea adevărului. Aplicînd la istoria poporului român ideile şi teoriile cu privire la ştiinţa fenomenelor de succesiune, Xenopol a realizat lucrări fundamentale, unele parţiale, altele de largă şi complexă sinteză, reuşind să releveze interdependenţa dintre fenomenele economice şi cele politice, dintre cele sociale şi culturale, dintre instituţii în accepţiunea largă, să realizeze o lucrare de istoria civilizaţiei în fond.

Activitatea istorică a lui Xenopol, judecată în totalitatea ei sau prin fiecare din cele mai de seamă lucrări în parte, se distinge prin calități superioare științifice și metodologice. Activitatea sa este, în același timp, militantă. Cele mai multe și cele mai valoroase dintre lucrările sale urmăresc și reușesc pe deplin să fie și mijloace superioare de educație patriotică. Exemplele trecutului, potrivit credinței autorului, trebuiau să servească la împlinirea viitorului. Xenopol însuși își apreciază opera și din acest punct de vedere. Marea sa sinteză a apărut, după propria-i mărturisire, în momentul „cînd înălțarea prezentului trebuia să caute în trecut rădăcinile pe care crescuse".

Lecția inaugurală a cursului de istoria românilor la Universitatea din Iași, cuprindea, pe lîngă valoroase considerații filozofice și metodologice, tot atît de importante învățături educative. „Popoarele din care a dispărut patriotismul sînt moarte pentru istorie". Istoria e chemată să cultive acest sentiment înalt, alături de acela referitor la întreaga omenire. „Dacă istoria în general te face să iubești omenirea, istoria poporului din care faci parte va deschide inima ta către dînsul. Nu este deci putere care să învieze mai tare patriotismul decît istoria propriului tău popor". Cuvîntarea rostită la 27 august 1871 la Putna, cu prilejul comemorării celor patru veacuri de la întemeierea însemnatei ctitorii a lui Ștefan cel Mare, a fost o prelegere publică de înaltă valoare etică și patriotică în care trecutul era așezat la temelia prezentului și a viitorului. Putna era un simbol spre care oamenii își îndreptau privirile și gîndurile nu numai pentru a-și împrospăta amintirea, ci mai mult decît o cinstire a trecutului „viitorul după care năzuiește orice suflet mai nobil al poporului român", a adunat oameni din toate părțile la mormîntul marelui voievod moldovean. Aici „năzuințele și speranțele pentru viitor" se împreunau cu trecutul, adunîndu-se la mormîntul de la Putna, „toți de același neam" în „credința unui viitor comun". Viitorul comun trebuia să se realizeze mai întîi prin gînd și inimă, apoi, după ce asemenea idee vor fi prins rădăcini adînci în sufletele celor ce vor să-și unească și alte interese, să pășească și la unirea politică. Gîndurile tînărului istoric, pe atunci student, erau cît se poate de vădite. Ele se îndreptau către milioanele de români care mai trăiau încă sub stăpîniri străine, mistuite de „dorul" de a se uni cu țara.

Mai evidente încă erau țintirile istoricului, acum pe drumul consacrării, cînd analizează și apreciază însemnătatea momentului Mihai Viteazul. Unirea înfăptuită de temerarul voievod este socotită „de o însemnătate nemăsurată, ca o apucare înainte a țintei pe care poporul românesc trebuie să o aibă pentru starea lui", anume de a cuprinde „între hotarele sale" teritoriul pînă unde „se întinde acela al naționalității sale". I se oferă istoricului patriot prilejul binevenit de a judeca însemnătatea Transilvaniei în această idee a unității politice și de stat. Judecata lui Xenopol se întîlnește, după șase decenii, cu aceea a altui mare istoric și tot atît de mare patriot, Nicolae Bălcescu, aruncînd o punte trainică

peste decenii. „Mihai Viteazul văzu foarte bine că fără Transilvania orice stat românesc se aseamănă ca un arbore răsădit în nisip, deoarece numai în falnicii munți el putea să-și înfigă rădăcinile sale, spre trai îndelungat. Cîtă vreme poporul românesc nu va stăpîni cetatea Carpaților, leagănul în care el a crescut și s-a dezvoltat, pînă atunci viața lui va fi bătută de toate vînturile". Semnificația acestor judecăți este cu atît mai importantă, cu cît ele erau formulate într-o vreme cînd strădaniile pentru desăvîrșirea unității politice a poporului român ajunseseră la pragul împlinirii. Era în 1915 cînd credințele în realizarea unității depline erau fierbinți, cînd voințele erau tari și hotărîrile erau neclintite. Cînd toate la un loc constituiau „șuvoiul de munte pe care nimic nu-l poate împiedica a se prăbuși în vale", îndepărtînd iezăturile din cale.

*

În cultura românească A. D. Xenopol își înscrie la loc de mare cinste numele prin opera sa istorică în primul rînd și în al doilea prin cea de filozofie a istoriei. În cultura universală mi se pare că este prețuit mai întîi prin opera sa de filozof al științelor particulare și numai în al doilea rînd prin cea de istoric. De la apariția operei sale fundamentale, acum mai bine de 7 decenii, *„Les principes fondamentaux de l'histoire* (1899), reluată și amplificată în *La théorie de l'histoire* (1908), A. D. Xenopol este mereu prezent, mereu actual în disputa filozofilor, aprobat și elogiat de cei mai mulți dintre ei, discutat de alții, și unii și alții recunoscînd în savantul român un spirit logic, o gîndire ordonată, o minte scrutătoare, originală, deschizătoare de noi căi, de noi perspective.

Constituiau operele amintite o încoronare a unor gîndiri și preocupări de tinerețe. La vîrsta de 36 de ani, în lecția de deschiderea cursului de istorie la Universitatea din Iași, Xenopol enunța o idee îndrăzneață pentru acel timp, anume că „istoria tinde a deveni o știință și lucrările, cărora dînsa dă naștere, sînt așezate între producerile științifice alături de acelea ale economiei politice și filozofiei, adică ale științelor morale neperfecte". Era atunci tînărul profesor în căutarea organizării sistemului său pe care-l va înfățișa peste un deceniu și jumătate lumii științifice, cu mai convingătoare demonstrație și cu o mai largă perspectivă de cuprindere a tuturor științelor vremii aceleia. Concluziile judecăților sale permiteau istoricului-filozof și filozofului-istoric să afirme că „mișcarea științifică atît de însemnată a secolului în care trăim a pătruns și în istorie și a ridicat-o din stadiul nehotărît în care intrase, la treapta lămurit științifică în care se află astăzi". Istoria ca știință avea misiunea, potrivit concepției lui Xenopol, să reproducă faptele spre a cunoaște adevărul asupra lor, a le explica în înlănțuirea lor cauzală, să ofere sinteza ideilor generale.

Această concepție formulată teoretic, a fost concretizată practic în cele mai de seamă opere ale istoricului-filozof. Se disting acestea prin

introducerea metodei științifice în analiza trecutului, prin analiza fenomenelor în conexiunea lor reciprocă, prin corelarea factorilor socio-economici cu cei politici și instituționali, prin integrarea istoriei românilor în istoria universală și îndeosebi a sud-estului european, micșorînd, astfel, distanța dintre istoriografia românească și cea europeană. Judecată în ansamblu, opera istorică și filozofică a lui A. D. Xenopol reprezintă fără îndoială un progres remarcabil, o nouă etapă în istoriografia noastră, aceea a marilor sinteze, temeinic documentate, sistematic înfățișate, judicios structurate, pe temeiul unei concepții noi, care urmărește să demonstreze cum s-au întîmplat faptele și pentru ce s-au întîmplat ele astfel.

ASPECTE PRIVIND STRATEGIA POLITICĂ A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN INSTAURAREA REPUBLICII

DE

TROFIN HĂGAN şi BUJOR SURDU

Marile aniversări înscrise în calendarul luptei poporului român pentru eliberarea naţională şi socială, se află la loc de cinste şi, consemnînd actul proclamării Republicii, săvîrşit acum 25 de ani, ne aducem, credem, o modestă contribuţie la elucidarea momentului istoric, creator, al maselor populare din România.

Trăim pe aceste meleaguri din vremuri străvechi ale istoriei, generaţii şi generaţii de înaintaşi s-au jertfit pentru apărarea patriei, pentru formarea şi dezvoltarea unei culturi şi civilizaţii valoroase, în care s-au afirmat potenţele expresive ale sufletului românesc. Poporul român şi oamenii săi luminaţi au avut întotdeauna o trează conştiinţă a existenţei lor naţionale, a forţei lor de creaţie, muncind şi luptînd necontenit pentru ţara pe care şi-au dorit-o cu un dor nestins, întreagă şi înfloritoare. Firul neîntrerupt al visurilor de libertate şi fericire, făurită de înaintaşi a trecut în epoca modernă a secolului nostru în mîinile unor demni urmaşi, care au ţesut din el, cu trudă şi entuziasm, veşmîntul de glorie de astăzi al Republicii noastre socialiste.

Forţa socială care s-a ţinut neabătut în epoca contemporană pe drumul drept al adevăratului patriotism a fost clasa muncitoare în frunte cu comuniştii, care au exprimat în planul teoriei şi al activităţii practice, cele mai înalte idealuri naţionale şi sociale ale poporului român. Concentrînd ca într-un puternic focar aspiraţiile multiseculare ale întregului popor, năzuinţele sale de fericire, libertate, independenţă, Partidul Comunist Român prin lupta şi programul său a reuşit să le transpună în realitate. Sub ochii noştri s-au împlinit visurile de veacuri, s-au descătuşat şi au ţîşnit spre lumină, afirmîndu-se plenar, marile energii creatoare ale poporului român, asigurînd trecerea maselor populare — făuritoare ale istoriei — din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii.

Expunerea de faţă încearcă să surprindă dialectica procesului obiectiv al marilor transformări naţionale şi sociale pe care le-a înfăptuit poporul român în anii revoluţiei populare, măiestria strategiei şi tacticii politice a P.C.R., creaţia istorică a maselor populare din epoca eroică contemporană.

Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste prin insurecţia naţională antifascistă de la 23 august 1944, organizată şi condusă de P.C.R. şi eliberarea de sub ocupaţia hitleristă, au marcat începutul revoluţiei populare din ţara noastră, începutul unui proces cu implicaţii de o profunzime şi complexitate socială şi naţională necunoscute pînă acum în România. „În istoria ţării noastre — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — a început o epocă nouă; s-a deschis larg drumul eliberării poporului român, drumul progresului social. România a întors armele contra Germaniei, alăturîndu-se coaliţiei antihitleriste, şi a luptat cu toate forţele militare şi economice pentru a-şi aduce contribuţia la înfrîngerea definitivă a Germaniei naziste“[1].

Călăuzindu-se neabătut după învăţătura marxist-leninistă şi aplicînd-o în mod creator în practica revoluţionară, Partidul Comunist Român a stabilit obiectivele concrete de luptă ale fiecărei etape, căile de rezolvare a problemelor complexe ale revoluţiei, potrivit condiţiilor şi particularităţilor specifice din ţara noastră. Aplicînd o tactică elastică, puternic ancorată în realitate, s-au folosit cele mai diverse metode de luptă şi formele de organizare cele mai accesibile fiecărei etape, asigurînd pas cu pas victoria forţelor democraţiei şi progresului. Dacă ne referim la începutul revoluţiei populare, la acea zi memorabilă de la 23 august 1944, întîlnim o experienţă politică extrem de valoroasă în aplicarea creatoare a învăţăturii marxist-leniniste la condiţiile ţării noastre. Nu există încă un precedent în istoria contemporană, ca, sub influenţa partidului comunist aflat în ilegalitate, armata vreunei ţări capitaliste să-şi fi întors armele, transformînd războiul antisovietic într-un război antihitlerist. Modul cum P.C.R. a acţionat în pregătirea şi înfăptuirea insurecţiei antifascinte, s-a dovedit a fi unicul factor politic activ al ţării, felul cum el a ştiut să unească în jurul lui toate forţele patriotice şi antifasciste, în virtutea logicii obiective a situaţiei istorice, capacitatea sa de a determîna pe rege şi anturajul lui precum şi partidele „istorice“ reacţionare să se apropie de forţele democratice în problema răsturnării dictaturii fasciste — constituie un exemplu strălucit ale măiestriei politice a partidului, al aplicării creatoare a ideologiei politice marxist-leniniste. Deşi Congresul al V-lea al P.C.R. din 1931 fixa ca prim obiectiv strategic al primei etape a revoluţiei răsturnarea monarhiei, în noile condiţii istorice de după 23 august 1944 s-a dovedit a fi printre ultimele sarcini ale revoluţiei populare din România. Analiza concretă a situaţiei a constituit metoda fundamentală a P.C.R. în determinarea sarcinilor şi obiectivelor

[1] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Bucureşti, Ed. Politică, 1966, p. 53—54

izvorîte din procesul revoluționar. Putem spune că fiecare moment al făuririi orînduirii democrat-populare a puterii de stat, a oamenilor muncii — problema fundamentală a oricărei revoluții — conține cîte o particularitate, o aplicare creatoare a generalului la particular. A existat oare vreun exemplu precedent privind modul de înfăptuire a insurecției în condițiile menținerii monarhiei, de folosire a parlamentului în interesul poporului, în interesul revoluției, de înfăptuire a reformei agrare fără naționalizarea pămîntului? Nu, astfel de experiență nu aveam de unde să le dobîndim. Soluțiile rezolvării lor trebuiau găsite în planul teoretic și practic al mișcării social-politice a maselor, nemijlocit în procesul revoluționar. Și aci, tot așa ca și în alte probleme, capacitatea de orientare și analiză, capacitatea de a acționa în mod creator a partidului, de a insufla în mase putere și convingere, a fost aceea care a găsit modalitățile de rezolvare.

Din perspectiva unui sfert de veac care s-a scurs de la proclamarea Republicii apare tot mai viu caracterul creator al strategiei politice a P.C.R. în asigurarea prefacerilor revoluționare din prima etapă a revoluției, culminînd cu abolirea monarhiei. Deși răsturnarea monarhiei devenise de multă vreme un fenomen imperios și necesar, monarhia constituind o piedică în calea progresului social, Partidul Comunist Român, imediat după 23 august 1944, a socotit că alte probleme de importanță strategică se cer a fi rezolvate mai întîi. Evenimentele social-politice au ridicat de primul plan una din sarcinile fundamentale ale revoluției, problema alianțelor, respectiv închegarea unui sistem de alianțe cu caracter permanent și chiar nepermanent al forțelor democratice, sub conducesea clasei muncitoare, sistem hotărîtor în desfășurarea generală a procesului revoluționar. Bătălia pentru cîștigarea țărănimii de partea clasei muncitoare și sub conducerea celei din urmă, constituie una din caracteristicile strategiei politice de prima etapă. Această alianță avea menirea să grupeze, să joace rolul de catalizator al tuturor forțelor democratice în lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. Modul cum a fost concepută și aplicată reforma agrară de către P.C.R. a hotărît soarta bătăliei pentru cîștigarea țărănimii de partea clasei muncitoare. Cercetînd înfăptuirea revoluționară a reformei agrare, de asemenea vom da de numeroase trăsături specifice. Așa de pildă, la timpul ei, puterea sovietică a rezolvat problema agrară în mersul revoluției socialiste pe calea naționalizării tuturor pămînturilor și a predării lor în folosința veșnică țăranilor. La noi, reforma agrară a început în condițiile existenței unui guvern cu majoritate reacționară, din inițiativa partidului, în focul luptei revoluționare a maselor muncitorești și țărănești. Pămîntul n-a fost naționalizat, el a ajuns în proprietatea și folosința celor ce-l muncesc. Lozinca lansată de partidul comunist „pămînt țăranilor în proprietate și folosință, în mod gratuit" a paralizat pentru totdeauna orice inițiativă politică de manevrare a țărănimii de către partidele „istorice". Așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu privitor la raportul forțelor de clasă din perioada respectivă: „Are loc o schimbare substanțială în situația forțelor sociale și politice din țară, sînt zdruncinate pozițiile claselor

exploatatoare, slăbeşte influenţa politică a burgheziei şi moşierimii. Partidele naţional-ţărănesc şi liberal, regrupîndu-se în jurul monarhiei se opun cu înverşunare dezvoltării ţării pe calea reformelor sociale"[2].

La ridicarea activităţii creatoare a maselor şi creşterea conştiinţei lor, factorul fundamental l-a constituit, fără îndoială existenţa partidului marxist-leninist care prin definiţie înseamnă: unirea socialismului ştiinţific cu mişcarea muncitorească. Din această perspectivă, rămîne un fapt incontestabil pentru mişcarea contemporană adevărul leninist că „cel mai important lucru din punct de vedere politic este tocmai pregătirea maselor"[3], în sensul educării, organizării şi cîştigării unei experienţe politice în practica nemijlocită revoluţionară. Or, insurecţia naţională antifascistă precum şi evenimentele ce i-au urmat, au constituit o adevărată şcoală politică pentru masele largi populare, şi în primul rînd, pentru clasa muncitoare şi a partidului ei marxist-leninist. Forţele revoluţionare creşteau cu o repeziciune uimitoare, ridicînd la o viaţă politică independentă cele mai largi mase de oameni ai muncii. Se confirmă în modul cel mai strălucit una din tezele marxism-leninismului, că: „Uneori, cîteva luni de revoluţie educă pe cetăţeni mai repede şi mai complet, decît 10 ani de stagnare politică"[4].

Partidul Comunist Român, conducătorul încercat al poporului nostru, a desfăşurat o vastă activitate organizatorică, politică şi ideologică după 23 august 1944, în vederea unirii şi ridicării la luptă a tuturor forţelor patriotice şi democratice din ţara noastră. S-a avut în vedere, în primul rînd, întărirea şi consolidarea Frontului Unic Muncitoresc, care să fie nucleul de polarizare a forţelor democratice. Experienţa acumulată de P.C.R., pe linia întăririi unităţii de acţiune cu P.S.D. prin folosirea organizaţiilor sindicale unice, ca mijloc de atragere, de activizare şi antrenare a celor mai largi mase de oameni ai muncii în scopul îndeplinirii sarcinilor revoluţiei democrat-populare, are o valoare şi o însemnătate deosebită politică. În luptă cu forţele reacţionare pentru cucerirea puterii politice, respectiv răsturnarea monarhiei, sindicatele în noile condiţii istorice, constituite pe baza F.U.M., s-au dovedit a fi o înaltă şcoală de antrenare şi unire a forţelor vii, creatoare, ale întregului popor muncitor. De fapt aci, în activitatea politică-economică concretă, de zi cu zi, s-a cimentat unitatea clasei muncitoare, s-a verificat practic justeţea liniei politice a partidului marxist-leninist. Urmărind procesul de organizare a clasei muncitoare de la 1 septembrie 1944 şi pînă la Congresul general al Sindicatelor Unite din ianuarie 1945, trebuie subliniat faptul că niciodată o masă atît de largă de oameni ai muncii n-a fost cuprinsă de dorinţa fierbinte de a se organiza, de a se afirma ca o forţă de sine stătătoare politică. Cei mai conştienţi muncitori intrau în rîndurile P.C.R., a cărui număr de membri creştea vertiginos în fiecare lună, dar

---

[2] *Ibidem*, p. 56.
[3] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, Bucureşti Ed. Pol. 1957, p. 11
[4] *Ibidem*, vol. 21, p. 243

și numărul membrilor sindicatelor Unite a depășit cifra de 500.000 la sfîrșitul lunii ianuarie 1945[5].

Partidul Comunist Român își îndreaptă atenția nu numai spre organizațiile sindicale, dar în aceeași măsură manifesta grije și inițiativă pentru întărirea organizațiilor de tineret, consolidarea în continuare a F.U.M. pe linia înfăptuirii politice și organizatorice a clasei muncitoare. Totodată, partidul lărgește înțelegerea cu alte partide și organizații democratice, constituind Frontul Național Democrat, din care au făcut parte: Partidul Comunist Român, Partidul Social-democrat, Sindicatele Unite, Frontul Plugarilor, Uniunea Patriotică, Uniunea Populară Maghiară, Partidul Național Țărănesc de sub conducerea lui Anton Alexandrescu, Organizații de tineret, femei și alte organizații și grupări politice. Apreciind importanța politică a acestui sistem de alianțe, tov. Nicolae Ceaușescu sublinia că: „Frontul Național Democrat reprezintă o largă coaliție a tuturor forțelor interesate în democratizarea reală a țării, în înfăptuirea reformelor economice și sociale cerute de nevoile dezvoltării societății românești"[6].

O expresie a capcității creatoare a P.C.R. de aplicare a tezelor generale ale revoluției la condițiile concrete din țara noastră, o constituie tactica elastică de folosire a contradicțiilor dintre diferitele tabere politice ale claselor exploatatoare. Fără a pierde din vedere direcția în care evolua raportul forțelor de clasă, P.C.R. s-a orientat spre includerea în coaliția forțelor democratice ale acelei arii a burgheziei, prin care se puteau adînci și mai mult contradicțiile, „fisurile", din rîndurile claselor exploatatoare. Așa se explică colaborarea Partidului Comunist cu gruparea tătăresciană a burgheziei liberale pînă în toamna anului 1947. Se știe, că V. I. Lenin a acordat o importanță deosebită, ca principiul de valabilitate generală în planul strategiei și tacticii politce, folosirea tuturor contradicțiilor din tabăra dușmană. „Un adversar mai puternic poate fi învins numai printr-o încordare maximă a forțelor și numai cu condiția *obligatorie* (sublinierea aparține lui Lenin) de a folosi cu maximum de atenție, de grije, de pruență și de pricepere orice „fisură" fie cît de mică între dușmani, orice opoziție în interesele între burgheziile dinăuntrul diferitelor țări, cît și orice posibilitate, oricît de mică, de a găsi un aliat de masă, fie chiar numai vremelnic șovăielnic, nestatornic, nesigur, condițional. Cine n-a înțeles acest lucru n-a înțeles nici o iotă din marxism, din socialismul științific contemporan în general"[7].

În perioada luptei pentru instaurarea guvernului democratic, s-au desfășurat pe întreg cuprinsul țării mari mitinguri și demonstrații de stradă, îmbinate cu acțiunile de îndepărtare din aparatul de stat a elementelor reacționare, de ocupare prin forță a primăriilor, preturilor și prefecturilor și așezarea în posturi de conducere a reprezentanților auten-

---

[5] *Dezbaterile Primului Congres General al Sindicatelor Unite din România*, București, Ed. C.G.M., 1945, p. 57

[6] Nicolae Ceaușescu, *o. c.*, p. 56—57

[7] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, București, Ed. E.S.P.L.P., 1956, p. 53—54

tici ai oamenilor muncii. Lupta maselor populare a luat asemenea amploare, încît pînă la sfîrşitul lunii februarie 1945 cînd a fost răsturnat de la putere guvernul Rădescu, au fost smulse din mîinile reacţiunii 52 de prefecturi din totalul de 58, precum şi majoritatea primăriilor şi preturilor. Aceste forme de luptă au avut drept rezultat politic convingerea maselor, pe baza propriei lor experienţe, de justeţea politicii clasei muncitoare şi a partidului ei revoluţionar. Căci, în planul acţiunii politice, numai propaganda, numai agitaţia şi munca ideologică în general sînt insuficiente. Pentru ca masele să participe activ la lupta revoluţionară, să sprijine programul partidului marxist-leninist, e necesar ca ele să fie antrenate într-o mişcare concretă, să dobîndească o experienţă politică proprie, pentru a putea aprecia pe bună dreptate justeţea politicii partidului revoluţionar, socotind-o propria lor politică. Or, marile bătălii de clasă desfăşurate în prima etapă a revoluţiei democrat-populare au constituit cea mai bună şcoală politică de maturizare ideologică a maselor, de ridicare a nivelului de conştiinţă şi de organizare totodată.

Nu este mai puţin adevărat că în această încleştare politică clasele reacţionare se orientează tot mai mult spre politica declanşării unui război civil, fenomen ce devenise evident în februarie 1945, şi care s-a manifestat şi ulterior în toamna aceluiaşi an ca şi în 1946. În şedinţa Consiliului de miniştri din 16 februarie 1945, dezvăluind intenţiile reacţiunii în acest sens, primul ministru Rădescu a declarat: „În situaţia pe care o am mă voi opune din toate puterile şi dacă este nevoie să ajungem la război civil, îl vom face, domnilor, oricare ar fi rezultatul"[8]. Acestor încercări ale forţelor reacţionare, masele de oameni ai muncii conduse de P.C.R., le-au opus o rezistenţă activă prin menţinerea unei activităţi politice susţinute în rîndurile armatei.

Exprimînd poziţia fermă a P.C.R. de a nu permite reacţiunii să dezlănţuie război civil, Gheorghe Gheorghiu-Dej — secretarul general al partidului — declara în şedinţa Consiliului de miniştri din 21 februarie 1045: „Vom împiedica prin toate mijloacele încercările de a transforma lupta din interior în război civil"[9]. Hotărînd să facă totul pentru a împiedica declanşarea unui război civil, Partidul Comunist a pornit de la luarea în considerare a tuturor implicaţiilor, inclusiv a faptului, că el ar fi fost un război civil în spatele frontului antihitlerist, fapt care ar fi dus la slăbirea frontului general în Europa a coaliţiei antifasciste; ar fi creat teren favorabil amestecului imperialist în treburile noastre interne, fără a menţiona pierderile umane şi materiale cu care se putea solda o astfel de situaţie.

Sub presiunea forţelor democratice, Rădescu a fost silit să demisioneze în ziua de 28 februarie 1945, iar încercările reacţiunii, în frunte cu

[8] Gh. Tuţui, Al. Gh. Savu, *Lupta maselor populare din ţara noastră pentru instaurarea şi consolidarea puterii populare, pentru trecerea la revoluţia socialistă*, în *Analele Institutului de istorie de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, 1962, nr. 1, p. 23

[9] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, 1955—1959, Bucureşti, Editura Politică, 1959, p. 22

monarhia, de a forma un alt guvern cu majoritate reacționară, s-a spulberat pentru totdeauna, iar masele populare au hotărît soarta bătăliei pentru putere, instaurînd la 6 martie 1945 puterea revoluționar-democratică a muncitorilor și țăranilor. Referindu-se la sfera sistemului de alianțe politice, care au concurat la instaurarea primului guvern democratic din istoria țării noastre, avînd în fruntea lui pe eminentul om de stat și militant progresist dr. Petru Groza, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia cu ocazia semicentenarului glorios al P.C.R.: „Desfășurînd o multilaterală activitate politică și organizatorică, Partidul Comunist Român a reunit în această mișcare principalele forțe ale națiunii — clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii de la orașe și chiar anumite cercuri ale burgheziei"[10].

Pierzînd bătălia pentru putere forțele reacționare după 6 martie 1945 au adoptat o nouă strategie politică. Sperînd să atragă intervenția puterilor imperialiste într-un amestec intern, nemijlocit, în viața politică a României, i-au determinat pe rege și persoanele din anturajul său să recurgă la așa zisa „grevă regală", care a însemnat de fapt ruperea relațiilor cu guvernul democratic și refuzul de a contrasemna decretele și legile, pentru a le da un caracter de acte „neconstituționale", în ciuda acestui fapt, guvernul democratic continua să aplice cu fermitate programul de transformări democratice, inițiate de P.C.R., deoarece avea sprijinul covîrșitoarei majorități a poporului. În aceste condiții „greva regală" n-a făcut decît să contribuie la autodemascarea caracterului reacționar și perimat al monarhiei, a instituției ei ca formă de stat, izolînd și grăbind procesul lichidării sale definitive din viața politică a României. Această orientare strategică în condițiile în care evenimentele politice se desfășurau într-un ritm rapid și la o temperatură extrem de ridicată, era cu atît mai necesară, cu cît trebuiau spulberate și ultimele iluzii din conștiința unor categorii de oameni, privitor la natura și rolul monarhiei ca formă de stat.

Fără a pierde din vedere direcția în care evolua raportul forțelor de clasă și obiectivul fundamental al revoluției — cucerirea întregii puteri politice din mîna claselor exploatatoare, inclusiv răsturnarea monarhiei —, P.C.R. a dat maselor în perioada imediat următoare al actului politic de la 23 august 1944 răgazul să se convingă pe baza propriei lor experiențe de caracterul reacționar și cu totul depășit al monarhiei ca formă de stat. Evident, condițiile grele prin care au trecut masele populare în anii postbelici, în perioada de refacere a economiei naționale, în vindecarea rănilor războiului, în condițiile sabotajului în toate domeniile ale forțelor reacționare în frunte cu monarhia, au constituit exemple convingătoare despre natura și țelurile pe care le urmăreau clasele exploatatoare.

Pornind de la ideea că trecerea la revoluția socialistă poate fi înfăptuită atît pe cale pașnică cît și pe cale nepașnică, în funcție de condițiile

---

[10] Nicolae Ceaușescu, *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român*, 7 mai 1971, București, Ed. Politică, 1971, p. 14

istorice date, şi că niciuna, nici alta nu poate fi considerată drept calea exclusivă a revoluţiei, partidul comunist a acţionat atît în teorie cît şi în practică la pregătirea maselor populare de a fi în stare pentru mînuirea, folosirea tuturor formelor de luptă, fără excepţie. „Dacă vom stăpîni toate mijloacele de luptă — spunea V. I. Lenin —, noi vom învinge cu siguranţă, din moment ce reprezentăm interesele clasei într-adevăr înaintate, într-adevăr revoluţionare, chiar dacă împrejurările nu ne vor permite să facem uz de arma cea mai periculoasă pentru inamic, de arma care dă cel mai repede lovituri mortale“[11].

La sfîrşitul lunii decembrie 1947, cînd s-a constatat că sînt întrunite toate condiţiile — partidele „istorice“ dizolvate, gruparea tătăresceneană îndepărtată din guvern, monarhia complet izolată şi discreditată în faţa poporului — din însărcinarea partidului, Gheorghe Gheorghiu-Dej împreună cu dr. Petru Groza, l-au determinat pe rege să semneze actul de abdicare şi să părăsească ţara pentru totdeauna. Dar această sarcină de a-l determina să renunţe la putere nu era deloc simplă şi fără riscuri; a existat pericolul ca regele şi anturajul lui, sprijinindu-se pe forţele reacţionare, încurajate de cercurile imperialiste, să recurgă la o aventură, să declanşeze un război civil. Partidul a fost pregătit şi pentru această eventualitate. În faţa noului raport de forţă, cînd cele mai largi mase de oameni ai muncii făceau zid în jurul P.C.R. în condiţiile în care gărzile patriotice muncitoreşti, armata, erau în stare de alarmă, hotărîte să apere cuceririle democratice înfăptuite în primii ani ai revoluţiei, reacţiunea în frunte cu monarhia a fost nevoită să cedeze definitiv şi irevocabil.

Abolirea monarhiei şi proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947 a constituit o încununare a luptei maselor populare împotriva celei mai perimate forme de stat pe care a cunoscut-o poporul nostru. În cursul existenţei sale de mai bine opt decenii, monarhia a avut un rol nefast în viaţa ţării şi a poporului, constituind punctul de concentrare al tuturor forţelor reacţionare din România. Masele muncitoare de la oraşe şi sate nu pot uita niciodată că din ordinul monarhiei s-a tras în ţăranii răsculaţi în 1907, în masele de muncitori în 1918, 1933, că din palatul regal au pornit rafale de mitralieră împotriva maselor, care demonstrau paşnic la 24 februarie 1945. După cum se ştie, posedînd mari proprietăţi funciare, numeroase fabrici şi uzine, fiind legate prin mii de fire de cercurile imperialiste, monarhia şi anturajul său, au sacrificat nu numai bogăţiile patriei, dar şi independenţa economică şi politică a ţării, contribuind la instaurarea dictaturii fasciste şi la împingerea României în războiul antisovietic.

Situaţia social-politică din ţara noastră la sfîrşitul anului 1947, care marca încheierea desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice sub toate aspectele, se dovedesc coaptă, matură, pentru trecerea la revoluţia socialistă. Date fiind toate condiţiile politice, noul raport al forţelor de clasă

[11] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 79

în făurirea socialismului; nivelul de conştiinţă şi de organizare politică a maselor în continuă creştere şi dezvoltare; existenţa unui guvern democratic omogen după îndepărtarea grupării tătăresciene; demascarea monarhiei prin fapte în faţa maselor — toate acestea au permis ca în aceste împrejurări să devină „imperios necesară răsturnarea monarhiei, care constituia o piedică în calea progresului social"[12].

Întreaga strategie politică a P.C.R. se caracterizează — privind în ansamblu procesul revoluţionar din prima etapă — prin fidelitatea neabătută faţă de învăţătura marxist-leninistă, prin aplicarea ei creatoare la condiţiile concrete ale ţării noastre. Partidul comunist a îmbinat devotamentul nemărginit faţă de popor, cu îndeplinirea consecventă a îndatoririlor sale internaţionaliste, în primul rînd prin contribuţia adusă de România la zdrobirea fascismului în cel de al doilea război mondial. Analiza profundă a realităţilor şi stabilirea chibzuită a sarcinilor în funcţie de posibilităţile practice şi cerinţele reale, caracterizează întreaga activitate politică desfăşurată de partid în lupta pentru instaurarea dictaturii proletariatului şi a trecerii la construcţia desfăşurată a socialismului.

Pătrarul de veac, care s-a scurs de la proclamarea republicii, a adus schimbări calitative, nu numai în economia României, ci şi în viaţa socială şi culturală a ţării, demonstrîndu-se prin fapte fără tăgadă, superioritatea noii orînduiri în toate domeniile, forţa înnoitoare a socialismului, spiritul creator al maselor, descătuşate pentru totdeauna din lanţurile exploatării şi asupririi.

Socialismul, lichidînd clasele exploatatoare, a făcut să strălucească într-o formă potenţată trăsăturile spirituale ale poporului român. Numai această treaptă de dezvoltare a societăţii, a putut asigura înflorirea multilaterală a naţiunii noastre socialiste, creind un cadru extrem de fertil şi necesar, pentru mobilizarea tuturor resurselor materiale şi umane puse în slujba realizării fericirii oamenilor.

Înfăţişarea de astăzi a României socialiste, cu o economie puternică şi în continuă dezvoltare, cu o cultură înfloritoare, confirmă justeţea politicii P.C.R. — forţa politică conducătoare a întregii noastre societăţi —, care a stabilit ştiinţific obiectivele fiecărei etape străbătute, călăuzind eforturile oamenilor muncii spre rezolvarea sarcinilor hotărîtoare pentru triumful socialismului. Programul elaborat de congresul al X-lea a P.C.R., precum şi documentele de partid mai recente, definesc şi conturează concret conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată, ca obiectiv nemijlocit de realizat de către masele populare, care văd în acest ideal propriul lor program, propria lor realizare pe linia progresului social. Aşa cum subliniază tov. Nicolae Ceauşescu la Plenara C.C. al P.C.R. din 3—5 noiembrie 1971: „Înpfătuind cu succes programul dezvoltării multi-

[12] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, Bucureşti*, Ed. Politică, 1966, p. 59

laterale a României socialiste, noi ne îndeplinim atît principala noastră îndatorire națională cît și principala obligație internațională. Prin aceasta ne aducem o contribuție prețioasă la dezvoltarea marxism-leninismului, la afirmarea socialismului în lume, la cauza prieteniei între popoare și a păcii în lume"[13]. Conferința Națională a Partidului Comunist Român, convocată în luna iulie din acest an, a analizat rezultatele obținute pe linia perfecționării vieții economice și politice, în conformitate cu programele stabilite de Conferința Națională din 1967 și de Congresul al X-lea al P.C.R.

Din perspectiva unui sfert de veac de la proclamarea Republicii, putem aprecia că ziua de 30 decembrie 1947 a devenit simbolul marilor noastre realizări.

[13] Idem, *Expunerea cu privire la Programul P.C.R. pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educația socialistă a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității socialiste și comuniste*, București, Ed. Politică, 1971, p. 76

RELAȚIILE LUI VASILE LUPU ȘI MATEI BASARAB CU POARTA ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE TURCEȘTI INEDITE

DE

AUREL DECEI

Domniile contemporane ale lui Vasile Lupu în Moldova și Matei Basarab în Țara Românească prezintă multe paralelisme, dar tot atît de multe divergențe și contradicții. Ambele domnii au fost instaurate și s-au consolidat printr-o reacțiune internă împotriva elementelor străine, în speță grecești, care începuseră în primele decenii ale secolului al XVII-lea epoca de mai tîrziu zisă fanariotă. Interesele otomane în acea vreme nefiind puse în cauză și amenințate cu deosebire în aria dunăreană-carpatică, aceste două state autonome românești, ca și al treilea, Transilvania, au continuat să-și desfășoare și pe mai departe aceeași viață internă, într-un continuu progres economic, social și cultural. Poarta, angajată într-o gravă încleștare cu Imperiul safavid din Iran și cu republica Veneției pe mare, precum și cu polonezii și cazacii mereu turbulenți, ținea să aibă liniște în aceste trei țări, pentru a putea profita nestingherită de haraciurile și furniturile materiale felurite ce-i erau atît de necesare păstrării construcției colosalului stat militar otoman.

În acele împrejurări, așadar, Țara Românească și Moldova ar fi putut duce și ele o viață liniștită, în condițiile date, sprijinindu-se reciproc pe Transilvania Rákóczyeștilor[1], care a reușit să înjghebeze la un moment dat în mod efectiv o confederație tripartită, destul de puternică pentru a putea trece într-o eventualitate favorabilă, așa cum nutreau speranțe cu toții, la acțiunea de emancipare de sub obligațiile feudale ce le aveau față de sultanul de la Istanbul.

Însă, după cum se știe, Vasile Lupu[2], în tot cursul celor aproape douăzeci de ani de domnie a urmărit planuri de mărire, în special în

[1] Gheorghe Rákóczy I 1630 dec. 1 — 1648 oct. 11, decedat.
Gheorghe Rákóczy II 1648 oct. 11 — 1660 iun. 7 (cu întreruperi).
[2] Vasile Lupu 1634 apr. — 1653 apr. 3; 1653 apr. 28 — iul. 8

dauna vecinului său, Matei Basarab[3], care a putut totuşi dăinui cu doi ani mai mult decît el. Relaţiile acestor doi domni şi a celor două ţări româneşti cu Poarta sînt în consecinţă, în mare măsură, expresia acestor ambiţii ale „imperialului"[4] — cum l-a numit Nicolae Iorga într-un studiu asupra politicii sale panortodoxe — „arnăut de neam"[5], care ajuns domn la Iaşi şi-a luat numele de sonoritate imperială bizantină de Vasile, deşi majoritatea surselor îl numesc mereu Lupul — aşa cum semnează el totdeauna toate actele sale turceşti şi cum îşi zice şi pe sigiliul său inelar — iar adevăratul lui patronimic albanez era Coci.

Un număr de 11 documente turceşti inedite alese dintre cele aduse sub formă de microfilme din Arhiva Palatului Sultanilor de la Topkapı din Istanbul *(Topkapı Sarayı Arşivi)* la Arhivele Statului, Direcţia Arhivelor Centrale Bucureşti[6], ne înfăţişează unele aspecte ale relaţiilor celor doi domni antagonici români cu Poarta. Toate aceste documente au fost redactate la curţile domneşti din Iaşi şi Tîrgovişte conform formularelor cancelariei otomane, de către secretarii de turcă ai domnilor români, crescuţi şi instruiţi la Istanbul. Caracteristicile acestei şcoli de cancelarie şi de diplomatică de la Istanbul se vădesc nu numai în frazele şi expresiile tipice şi identice din documentele lui „Lupul" şi „Matey", dar pînă şi în grafie, care, respectînd milimetric ductul zis *divanî kırması*, par să fi fost scrise de aceeaşi mînă.

Afară de unul singur, toate aceste documente nu poartă dată şi nici indicarea locului unde au fost emise. Ele nu erau scrise de mîna domnului şi nici semnătura de sub text nu provenea din condeiul însuşi al domnului. Unele din aceste acte oficiale de stat — cel puţin în fotocopiile aduse de la Istanbul — erau întărite, în loc de semnătura *manu propria*, prin: a) sigiliul inelar octogonal al domnului Moldovei, avînd incis împrejurul capului de bour cu steaua în turceşte *Lupul voyvoda-yı serhadd-i Boğdan bende-i hâkıpây-ı al-i Osman* („Lupul, voievodul hotarului Moldovei, robul pulberii picioarelor casei lui Osman"), şi b) sigiliul inelar octogonal al domnului Ţării Româneşti avînd inscripţia împrejurul vulturului cu crucea, în slavoneşte: + Iω МАТЭЮ ВОЭВОДА БАСАРАБА

De asemenea trebuie menţionat că pe fotocopiile ce le reproducem aici după microfilmul de la Arhivele Statului Rola VI, nu apare totdeauna cota (numărul) respectivă a documentului în Arhiva Saraiului, încît urmărirea documentului este uneori anevoioasă; totuşi fotocopia există şi deci documentul există.

---

[3] Matei Basarab 1632 sept. — 1654 apr. 9, decedat.

[4] Nicolae Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei din Constantinopole şi a bisericii ortodoxe*, în Analele Acad. Rom., seria II, t. XXXVI, Mem. Secţ. Ist., nr. 8, Bucureşti, 1913.

[5] „Care nu vorbea bine românește"; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, Monarhii, Bucureşti, 1938, p. 127. Tatăl lui era Nicolae Coci, albanez mort şi înmormîntat la Tîrgovişte; *ibid.*, p. 38, 39.

[6] Microfilmul cu aceste documente turceşti aduse la Direcţia Arhivelor Centrale Bucureşti de la Istanbul are cota: Microfilme Rola VI (Topkapî Sarayî Müzesi Arşivi). Microfilmul are mai multe sute de cadre, care nu sînt numerotate. Noi ne orientăm după cota originală a documentului.

Aceste documente turcești răsfrîng o serie de probleme ale celor două țări românești, în raport cu Poarta suzerană.

Unele din ele emană de la Vasile Lupu și privesc numai Moldova, iar altele au fost trimise la Poartă de către Matei Basarab și privesc sau numai țara lui, sau privesc și Moldova și Transilvania.

Publicăm aici pentru prima dată aceste documente, la sfîrșitul lucrării, numerotîndu-le de la I la VIII și anume:

a) Fotocopia documentului;

b) Transcrierea documentului cu literele actuale „turcești", adică latinești prevăzute cu anumite semne specifice;

c) Traducerea în românește a documentelor.

În cele ce urmează facem prezentarea și valorificarea documentelor date în anexă, după modelul lor de ordine.

I[7]

Scrisoarea prin care domnul Moldovei cere de la sultanul Ibrahim (9 februarie 1640 — 8 august 1648)[8] permisiunea ca să-și căsătorească fiica sa cea mai mare, Maria, cu principele lituan din Polonia, Janusz Radziwill. Nunta s-a făcut în anul 1645 și a lăsat urme strălucitoare în analele vremii, însă în prealabil trebuia să fie îngăduit să se întîmple acest act politic, din partea celor ce dețineau puterea.

Această rugăminte a domnului Moldovei nu este izolată și exprimă de fapt unul din aspectele dependenței celor trei principi din cele trei țări vecine și aflate în aceleași raporturi de vasalitate cu casa lui Osman, căci documentul declară că Moldova, Transilvania și Țara Românească aveau aceeași obligație sub acest raport față de padișah. Astfel, principele transilvan Ioan Sigismund, fiul regelui Zápolya, cerea la 4 aprilie 1564 sultanului Soliman Magnificul încuviințarea pentru a se putea căsători[9]. În anul 1643 anunță marelui vizir căsătoria fiului său tot principele Transilvaniei, Gheorghe Rákócy I[10]. Pentru aceasta desigur obținuse permisia sultanului, ca și Vasile Lupu un an mai tîrziu. De altfel, căsătoria nu era liberă nici pentru iobagi; abia la 22 august 1785 acordă liberalul

---

[7] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) cota 5543/2.

[8] V. Ismail Hami Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, vol. III, Istanbul, 1961, p. 387. Datele genealogice privind unele personalități otomane le luăm din această lucrare indispensabilă.

[9] Hurmuzaki, *Documente* (HD), II—1, p. 608 (nu 610): „expedivi ex hac porta ad Transsiluanum literas... neque cogitandum ei de alia vxore quam quae ab ipso Selimo designetur, praescribanturque, quando non id exigat, vt celibem vitam agat." V. și *Călători străini despre țările române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca și Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 313 și 371. În anul 1567 se menționează din nou același lucru; v. Giovanandrea Gromo, *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano* etc., publicat de Aurel Decei în „Apulum", II, Alba Iulia, 1945, p. 76 extras.

[10] Szilády Áron și Szilágyi Sándor, *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, II köt. (în: *Török-Magyarkori Történelmi Emlékek*, Első Osztály: Okmánytár, V), Pest, p. 186.

împărat al Austriei Iosif al II-lea iobagilor „dreptul de a se căsători fără consimțământul stăpînilor“[11].

Planul acestei căsătorii moldavo-lituane fusese pornit de Rákóczy încă de mai demult. La 20 septembrie 1643, de la Făgăraș, îi dă lui Acațiu Barcsai (viitorul principe al Transilvaniei) instrucțiunile amănunțite asupra tratativelor ce le va începe la Iași cu Vasile Lupu în vederea căsătoriei fiicei sale cu Radziwill, în care îi cere să fie cu grije să nu iese pagubă și rușine mai ales la Poartă (kiváltképen a Portán)[12]. Iar la 4 octombrie Barcsai raportează stăpînului său: „După instrucția dată de Măria Ta, am pornit lucrul lui Radziwill și am pus să-i cheme și slugile lui de față. Fiind și eu de față la înfățișarea lor, voievodul și acum are aceeași voință și cu același gînd, dar așteaptă de la Poartă. Așa a spus că într-o săptămînă îi vine răspuns și nădăjduește că-i vor porunci să-și deie fata... Acum trebuie să zăbovim aici și nu pot să încep nici tratativele pentru zestre, pînă ce nu trimite după leși“[13]. Un rol de căpetenie pentru această încuscrire l-a jucat în Polonia Nicola Catargiu, unul din grecii din jurul lui Vasile Lupu[14].

Domnul Moldovei a cerut învoirea sultanului, prin urmare, încă în acele zile. Dar la 28 ianuarie 1644 încă nu sosise răspunsul de la Poartă, unde Ștefan Réthy, chehaiaua Transilvaniei, a intervenit defavorabil pe lîngă marele-vizir, Kemankeș Kara („Arcașul Negru“) Mustafa pașa (m. la 31 ianuarie 1644)[15]. Pe lîngă acesta interveni și Lupu, dar a fost refuzat[16]. La 31 ianuarie, Barcsai scrie de la Iași că „afacerea cu Radziwill nu se poate isprăvi pînă la primăvară, deoarece turcii avînd oarecari intenții (némi nemü igyekezeti)“[17] vreau să aibă o viziune mai clară în această problemă politică. În sfatul domnesc unii se opuneau acestei căsătorii cu sens de alianță, desigur din cauza religiei diferite a pretendentului; erau marele vornic și marele cancelar (logofătul), după cum îl informează tînărul Gheorghe Rákóczy pe tatăl său, Gheorghe Rákóczy I, la 13 martie 1644 din Alba Iulia[18].

Lupu revine și se adresează iarăși în mod direct sultanului, la o dată care nu-i indicată în petiția prezentă turcească, dar care trebuie să fie datată spre sfîrșitul toamnei anului 1644.

---

[11] V. *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, București, 1970, p. 189.

[12] Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X, Acte și scrisori (1637—1660), București, 1938, p. 144 sq.

[13] Veress, X, 149.

[14] N. Iorga, *IR*, VI, 188.

[15] Veress, X, 162 sq.

[16] HD, IV—2, p. 528, 534.

[17] Veress, X, 177 sq. Și N. Iorga, *IR*, VI, 141, arată ca opuși acestei căsătorii pe „grecii“ de pe lîngă domn, cu Cantacuzinii Toma și Iordache în frunte. Vornic în Țara de Jos era Grigore Ureche cronicarul, 21 febr. 1643 — 12 oct. 1646; iar în Țara de Sus era Toma Cantacuzino, 31 iun. 1644 — 16 oct. 1652. Mare logofăt (cancelar) era Toderașco Ianovici, 1643 ian. 13 — 1650 apr. 30. Datele acestea le-am luat din lucrarea lui Nicolae Stoicescu, *Dregătorii Țării Românești și ai Moldovei*, sub tipar, pentru care-i mulțumim și pe această cale.

Această rugăminte a lui Lupu pune însă și o problemă de natură genealogică. Actul afirmă în mod peremptoriu că soția decedată a voievodului Moldovei, adică doamna Tudosca, mamă a celei mai mari fiice a lor, Maria, care urma să se mărite, era de origine polonă, „din casă leșească" și că era rudă cu cel care o cerea de soție, deci cu principele Radziwill. Această afirmație categorică surprinde, fiindcă se știe că doamna Tudosca a fost fiica lui Coste Buciuc (Băcioc), boier în sfat și fiu al lui Ioan, de asemenea boier în sfat, și a soției lui Coste Buciuc, Candachia, care era fiica lui Pătrașco Șoldan, mare logofăt al Moldovei; deci era din părinți get beget moldoveni[19].

Se prea poate ca documentația de care dispunem astăzi să nu lase liberă eventualitatea unei origini polone sau lituaniene a unuia din părinții doamnei Tudosca. Însă nu este exclus ca Lupu, din motive lesne de înțeles, să fi indicat anume o origine străină pentru soția sa decedată — care pe patul de moarte repetase dorința ei exprimată și mai înainte ca fiica ei să se mărite cu un membru al „casei" sale, cu o rudă —, deși turcii puteau foarte bine în lungul răgaz pînă și-au dat învoirea la această căsătorie-alianță, să știricească și să afle adevărul. Dar iarăși, stăruința și pungile generoase ale foarte bogatului domn al Moldovei[20] — *altın bey*[21], cum îi ziceau turcii, adică „prințul de aur" — au reușit pînă la urmă să facă să plece „permisia" padișahului, așa cum este ea înscrisă în fruntea acestui act, în cancelaria Sublimei Porți. Miron Costin cunoaște și acest *izin* turcesc și sacrificiile în bani: „avea Vasile Vodă pozvolenie de la turci, ce era aceie voie den bani, nu din inima turcilor"[22].

Scrisoarea (*maruz*, „raport") originală a lui Lupul are deasupra textului o însemnare scrisă ulterior de altă mînă, la Istanbul, în care sînt menționate ambele fiice ale sale, cea mai mare, Maria, pentru care a solicitat permisia sultanului în textul scrisorii, și cea mai mică, Ruxandra, pe care, după cum se știe, va fi constrîns s-o mărite cu Timuș Hmielnițki, fiul hatmanului cazacilor Bogdan Hmielnițki, la 14 august 1652.

Ruxandra se afla la Istanbul ca ostatecă în anii măritișului surorii sale Maria[23]. Era de o frumusețe rară. Acolo ea a fost cerută în căsătorie de dragomanul bailului Veneției la Poartă, Andronaki Grillo, pentru fiul său Ambrogio. Informațiile abundă în această privință și s-a afirmat

---

[19] Datele sînt din aceeași lucrare a lui N. Stoicescu, în curs de tipărire.

[20] Se știe precis că Lupul a plătit Sultanului și caimacamului prieten al său (v. mai jos, n.) frumoasa sumă de 50 000 de ducați, pentru a se putea căsători el însuși a doua oară cu circasiana-cercheza din Kabardia Caucazului, musulmană, devenită creștină Ecaterina; N. Iorga, *IR*, VI, 76. Apoi, *Altin bey* și-a înzestrat imperial cele două fete la nunta lor; atît Maria cu Radziwill, cît și Ruxandra cu Timuș, au primit dotă fiecare cîte 150 000 de galbeni în bani, plus cîte 50 000 în giuvaere; HD, V—2, 2.

[21] Iorga, *IR*, VI, 157.

[22] *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, 1944, p. 111.

[23] Iorga, *IR*, VI, 144.

chiar că nunta a avut loc[24]. Însă ulterior ea s-a întors la Iași, unde s-a căsătorit cu cazacul, care a fost apoi ucis la Suceava asediată de noul domn, Gheorghe Ștefan.

II și III.[25]

De un deosebit interes sînt cele două acte complimentare: raportul *(maruz)* lui Matei Basarab, pe de-o parte, și petiția colectivă *(arz-i hal)* zisă și raport *(maruz)* a boierilor Țării Românești, pe de alta, trimise la Sublima Poartă imediat după victoria acestora asupra lui Vasile Lupu în bătălia de la Nenișori[26] pe Ialomița, la 3 decembrie 1639[27].

---

[24] *Ibid.*, 175 nota 2. Rezidentul austriac Rudolph Schmidt raportează logodna tinerilor, de către patriarh, în anul 1841; v. Eudoxius Freiherr von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III. Band, București, 1884, p. 119.

[25] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalele la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), cota 5645. Sigiliul cu chirilice al lui Matei Basarab pe care-l reproducem aici este de pe documentul nr. 5645. Raportul boierilor nu are semnătură, nici sigiliu, cel puțin în microfilm.

[26] Letopisețul Cantacuzinesc (în: *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, vol. I, București, 1961, p. 156): „la sat la Nănășori, pre apa Ialomiții"; Radu Popescu (*ibid.*, p. 358): „la sat la Nănișor, pă apa Ialomiții". Din partea moldovenilor, Miron Costin, ed. cit., p. 104: „spre Praova. Și direptu în preajma Ojogenilor". Tratatul Academiei *Istoria României*, red. acad. Andrei Oțetea, vol. III, București, 1964, p. 169: „Prahova între Ojogeni și Nenișori". De fapt, Nenișorii se află la confluența Prahovei cu Ialomița. Raportul lui Matei Basarab, care a luptat acolo, este expresia veridică geografică. Tot așa este săpat și în inscripția bisericii din Gherghița, ridicată de domn în amintirea războiului „la Nenișori, pre Ialomiță"; N. Iorga, *IR*, VI, 73.

[27] V. Ion Sîrbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen. 1632—1654* (Zur Geschichte des europäischen Orients), Leipzig, 1899, p. 168, citînd, după *Történelmi Tár*, 1889, p. 706—707, scrisoarea lui Gheorghe Rákóczy I către ambasadorul Franței la Danzig, D'avangour, datată Cluj, 24 decembrie 1639: „Postquam etenim Volffgangus (valachica lingva Lupul dictus) Moldaviae vaivoda Illustrissimum Transalpinae vaivodam Matthaeum scilicet Bazaraba armis aggredi molitus fuisset, ipse Transalpinensis levatis universis provinciae suae gentibus militaribus die 3. Decembris Lupulium aperto Marte aggressus nimis profligavit omnesque exercitus illius copias dissipavit." Într-o altă scrisoare, de la 27 decembrie, consilierul lui Rákóczy, Bisterfeld, scrie aceluiași că victoria a fost obținută „néanmoins sans notre aide."; *ibid.* V. însă nota 1 la Sîrbu, *ibid.*, în care este menționată o scrisoare adresată din Rodna, la „1 Decbr.", către judele Bistriței, în care se raportează despre înfrîngerea și fuga lui Lupu: „S. Abschriften aus Bistritz, in der Bibliothek der romän. Akademie." S-ar părea că această din urmă dată este mai aproape de data bătăliei, care pare să fi fost în una din ultimele zile ale lunii noiembrie. Căci este sigur că Lupu se afla la 22 noiembrie la Focșani; v. N. Iorga, *IR*, VI, 71 și nota 3, Sîrbu, *o.c.*, 165, ambii întemeindu-se pe documentul publicat de Melchisedec în *Cronica Hușilor*, I, 273, document în care Lupu se intitula domn al Moldovei și al Țării Românești, la care N. Iorga observă: „Era mai mult decît îndrăznise oricare din predecesorii săi, care, așezîndu-și ruda în celalt principat, nu-și arogaseră stăpînirea superioară asupra amîndurora.". Oricum, nici Iorga, *ibid.*, nici tratatul *Istoria României*, III, 169, nu indică o dată pentru această bătălie; în schimb, N. Iorga, *Istoria armatei românești*, v. ediția îngrijită într-un volum, de N. Gheran și V. Iova, București, 1970, p. 335, acceptă data stabilită de Sîrbu, 3 decembrie.

Raportul domnului țării, obiectiv și atingînd multe din multiplele implicații ale acelei bătălii, era însoțit de plîngerea țării, adică a boierilor care au luptat pentru țară împreună cu toată țara, așa cum accentuează Rákóczy: „levatis universis provinciae suae gentibue militaribus."

Cronicile Țării Românești nu fac mențiune de aceste două jalbe la Poartă, după ce țara a scăpat de invazie. În schimb Miron Costin — care nu manifesta o simpatie deosebită pentru Vasile Vodă — arată într-un pasaj caracteristic pentru epocă și în deosebi pentru turci ce s-a petrecut la Poartă, cum a căzut susținătorul domnului Moldovei și adversar al lui Matei Basarab[28], vizirul — fost mare-vizir în anii 1632—1637 —, acum caimacam (*kaymakam*, adică locțiitor de mare-vizir) Tabani Büyük („Talpă-Mare") Mehmed pașa, din pricina acestor jalbe. Reproducem aici acest pasaj, pentru informațiile sale pertinente și pentru savoarea lui:

„Iară primejdiea veziriului Tabani Buiuc, anume cum au venit de au perit de soltan Murat, așe au fostu: După răzsipa de la Ojogeni oștilor lui Vasile Vodă, face Matei Vodă ardzehal, adecă răvaș de jalobă, la singur împăratul, au purces omul acela cu cărțile și știindu rîndul, au păzit cîndu au eșit împăratul la primblare cu vînătoare la cîmpu. S-au făcut omul a merge de olac pe denaintea împăratului, anume să-l vadze. Și așe vădzîndu-l împăratul, mărgîndu tare, au trimis de l-au oprit și au pus de l-au întrebat, de unde vine. El au răspuns că vine den Țara Munteniască cu cărți la împărăție, să știe împărățiia de mare vărsare de sînge și pradă ce s-au făcut în Țara Munteniască de Vasilie Vodă, care au venit cu oști asupra lui Matei Vodă. În loc au trimis împăratul de i-au luat cărțile și au cetit ardzahalul cel cu jalobă asupra lui Vasilie Vodă, pomenindu că să laudă Vasilie Vodă că are isprăvi de la veziriul, să hie domnu și în Țara Munteniască și în Țara Moldovei. Atunci au avut vreme silihtariul asupra veziriului, căindu țările, cum să strică ele în de sine și să pradă. De care jalobă foc s-au făcut împăratul soltan Murat pre veziriul, înțelegîndu că de la veziriul să coboară acele amestecături. Ce, dentăi au trimis pre omul cu toate acele scrisori, să vadză și veziriul. Ce, au dzis silihtariul cătră împăratul că omul îndată va peri de veziriul. Deci, i-au dat hasăchii și i-au învățat singur împăratul: „pre acestu omu iară să-l aduceți la mine." Și așe au fostu: L-au dus hasăchii la veziriul și dacă au înțeles veziriul, au vădzut că este rău de dînsul. Au vrut să opriască pre om, ce hasăchii i-au spus porunca ce au de la singur împăratul, să-l ducă pre omul iară la împăratul.

„Scoseasă veziriul daruri hasechiilor, să lasă pre omul la dînsul, ce nu s-au cutezat hasechii de silihtariul a face peste poruncă. Iară să nu hie fostu omul de față, putea să tocmească veziriul lucrurile sale, dzicîndu că au fostu un marghiol de cei de Țarigrad și au spus menciuni, că de aeste să fac multe la turci sau s-ar hi uitat la împărăție, care de lucrurile a toată lumea gîndindu, cele mai mănunte le trece cu gîndul. Ce, păziia acestu lucru silihtariul, să nu scape vreme ca aceie asupra veziriului. Și înoindu scărbia împărăției silihtariul au chemat pre veziriul

[28] HD, IV—2, 508.

împăratul şi după mustrare că strică ţările fără ştirea lui, l-au omorît. Şi aşe au eşit veziriului aceluie zarvele între domni. Acestea am înţăles de la boieri bătrîni de sfat pre acele vremi"[29].

Tot Miron Costin scrie: „Însă Matei Vodă jeluindu-se la împărăţiia de pradă ce făcuse oştile lui Vasile Vodă, şi la megiiaşi..."[30] şi bailul veneţian la Istanbul, Aloisio Contarini, ştie acest lucru şi informează Serenissima la 20 decembrie 1639: „in conformità di questo egli (= Matei Basarab) appunto ha scritto quà ancora, dove tiene buone adherenze e fautori"[31]. Iar în raportul domnului Matei Basarab împreună cu boierii ţării către Gheorghe Rákóczy I, trimis tot aşa imediat după Nenişori[32], se precizează că „îndată ce s-a săvîrşit bătălia, am trimis în toate părţile, atît la Poartă, cît şi la paşa de Silistra, unde era Kenan paşa[33], ca să înăbuşim totul cu daruri... şi la Măria Voastră, principele"[34].

Avînd acum şi *maruz*-ul original al lui Matei Basarab către sultanul Murad al IV-lea, se poate face o confruntare între ceea ce scria el cu boierii săi lui Rákóczy şi între ceea ce au scris aceste două forţe politice ale ţării în mod separat la Poartă. Textul trimis la Alba Iulia, datat vag dar just „1639", diferă în multe privinţe de cele concepute pentru turci. Quod erat demonstrandum.

În *maruz* nu se face nici o aluzie la mazilirea lui Matei Basarab prin maşinaţiile bănoase ale lui Vasile Lupu, care a premers Nenişorilor, şi care acorda pentru acesta din urmă statut juridic în scaunul şi capitala detronatului domn de la Tîrgovişte. În raportul său laolaltă cu boierii săi către transilvăneni se scria verde: „Împăratul ne-a scris nouă, ţării noastre, şi mai apăsător decît vouă, în rezumat: „Eu, Sultanul Murad, Padişahul al-i Osman, îţi poruncesc ţie, vlădicului, vornicului, logofătului, paharnicului şi celorlalţi boieri şi clase că iată am dat voievodatul lui Lupul, de aceea primiţi-l între voi ca să domnească peste voi, aceasta este voia mea, iar dacă veţi fi împotrivă şi porunca mea nu va fi împli-

---

[29] Data strangulării lui Tabanî Büyük Mehmed paşa în închisoarea de stat Yedikule („Şapte Turnuri") — unde avea să zăcăie şase ani de zile mai tîrziu şi Vasile Lupu, fără a fi însă executat — este 17 decembrie 1639; v. raportul bailului Aloisio Contarini, HD, IV—2, 509, care notează totuşi că „Mehemet Caimecan morto era una delle migliori teste di questo governo, le cui redini haveva egli maneggiato da 15 et più anni in qua." Această dată e la vreo două săptămîni după data bătăliei de la Nenişori. Curierul („olacul") lui Matei Basarab era ultrarapid, ca însuşi domnul, de altfel, căci întîlnirea olacului cu Sultanul a trebuit să aibă loc cu încă o zi două înainte de 17.

[30] L.c., p. 106.

[31] *L.c.*

[32] V. Sîrbu, *o.c.*, p. 170 sq.

[33] În textul maghiar se scrie „Szenán bassa".

[34] Textul maghiar, cu cîteva lacune, este publicat de Szilády—Szilágyi, *o.c.*, III, p. 29—34, după două copii de la Alba Iulia şi Cluj. Textul maghiar este rezumat amplu, aproape tradus integral, în nemţeşte, de Sîrbu, *l.c.* Acest raport a fost utilizat şi de Victor Motogna în studiul său *Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, 1940, p. 498—499, de unde s-a făcut un citat în tratatul *Istoria României*, III, 161.

nită, veți vedea, nu vă voi lăsa nepedepsiți, eu sînt acela care răstorn cu capul în jos Bagdadul, eu sînt acela care este milostiv dar pe care vreau îl șterg de pe pămînt, iată hanul tătarilor stă gata și privește ca un șoim ca să plece acolo unde poruncesc eu și vă pustiesc pe voi de pe pămînturile voastre, și voi așeza turci să locuiască pe ele și în bisericile voastre hogi, deci ceea ce poruncesc eu, să îndepliniți." Cu toate acestea, a treia zi după sosirea firmanului adresat nu domnului Țării Românești, ci țării, pentru mazilirea acestuia, s-a dat lupta și — vorbind în termenii turcești ai vremii — Allah l-a ajutat pe Matei Vodă. După aceea, încă înainte de 17 decembrie 1639, după cum am văzut, sultanul l-a reconfirmat pe tronul său pe Matei Basarab, iar pe Vasile Lupu l-a reconfirmat pe tronul său de la Iași[35].

Amîndouă aceste acte oficiale către Poartă, al domnului și al boierilor, afirmă categoric și univoc că la acordarea de către Padișah a voievodatului Țării Românești lui Matei Basarab — ales în prealabil de țară — a fost impus și a fost acceptat ca haraciul țării către Poartă să fie mărit de trei ori. Această afirmație nu este singură. La cîteva luni după victoria asupra lui Lupu, solii lui Matei Basarab la Rákóczy la Alba Iulia, la 10 mai 1640, fac aceeași afirmație: „căci noi n-am greșit cu nimica Porții, căi pentru ca să ne mîntuim de străini și să poată domni între noi Măria Sa Domnul nostru, am înmulțit darea de la una la trei și în afară de dare și tot ceea ce doresc, dă atît Măria Sa Domnul nostru cît și noi, ca să ne lase să locuim și să murim pe pămîntul nostru și vom da și pe viitor tot ce vor pofti, numai ca să ne lase să locuim pămîntul nostru"[36]. Este deci o afirmație limpede, făcută în trei rînduri de către cei ce plăteau haraciul și celelalte „dări". Pe de altă parte, informația obținută la Istanbul, al 26 noiembrie 1639 — deci în preajma bătăliei de la Nenișori — de către rezidentul austriac Rudolph Schmidt — de obicei bine informat — cu ocazia venirii delegației boierilor Țării Românești care cereau sultanului să-l lase pe Matei Basarab mai departe să conducă țara, că această delegație ar fi menționat „dublarea"[37] haraciului, este fără îndoială o expresie generală, indicînd creșterea haraciului. Celelalte trei afirmații oficiale, scrise, sînt irecuzabile.

Studierea adîncită și judicioasă întreprinsă de Mihail Berza asupra haraciului Țării Românești[38] — cunoscînd documentul publicat de Veress, căci prezentele acte turcești nu erau accesibile — după cumpănirea tuturor știrilor privind acest haraci, conchide că tributul plătit Porții de Matei Basarab era de 130 000 taleri la an[39], pînă la sfîrșitul domniei, ceea ce

[35] V. raportul lui Contarini, *l.c.*

[36] Veress, X, 74—75; textul unguresc, p. 73: „az egy adöt háromra többitettök és az adón kivöl az mit kivánnak mind az mi kegyelmes urunk ő Nagysága, mind mi mindeneket adunk."

[37] „Verdoppelung", la Eud. Fr. Hurmuzaki, *Fragmente* cit., III, p. 113.

[38] Mihail Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. II, 1957.

[39] *Ibid.*, p. 38—32.

echivala cu 65 000 de galbeni[40]. Această cifră rămîne neschimbată pînă la începutul veacului al XVIII-lea. A treia parte din 130 000 de taleri ar fi 43 333 de taleri, o sumă care, rotunjită, ar da un haraci de 45 000 de taleri anual, înainte de 1632, cînd s-a urcat Matei Basarab pe tron.

IV și V.[41]

Două din actele reproduse aici în întregime, unul de la Matei Basarab și celălalt de la Vasile Lupu, pledează de asemenea pentru paralelismul care s-a văzut că este una din caracteristicile domniei acestor doi voievozi. Ambele se referă la unele datorii pe care le aveau sau le-ar fi avut aceștia la Poartă.

În amîndouă actele este menționat un Ahmed pașa.

În răspunsul lui Lupul acest Ahmed pașa apare ca fiind el însuși creditorul, pe cînd era încă numai „chehaia bostangiilor", iar acum este *müteşarrıf*[42] în vilaietul Timișoarei. Scrisoarea domnului Moldovei poate să fie datată prin anii 1640—1645. El recunoaște că a luat o anumită sumă de bani, neprecizată, de la chehaia bostangiilor Ahmed, cînd era la mare nevoie, adică atunci cînd trebuiau procurate sume considerabile de bani pentru a-și asigura domnia, însă el susține că aceasta nu este datoria sa personală, ci este „împrumutul țării"; ceea ce înseamnă că Moldova trebuia să fie ținută răspunzătoare de faptul că albanezul Coci a ținut și a ajuns să fie numit domn la Iași. Oferta ce o făcuse datornicul, în numele „țării", de a da debitorului 2 000 de oi, tot din avutul țării desigur, pentru a acoperi restul datoriei — căci o parte a fost achitată mai înainte — aceptată la început, apoi refuzată de Ahmed pașa, el o menține în raportul de dezvinovățire trimis sultanului.

În schimb, în scrisoarea de protest contra acuzației nedrepte și tardive de datorie pe care ar fi contractat-o Matei Basarab, un Ahmed pașa este indicat ca vizir răposat de multă vreme. Acesta era probabil marele-vizir Hafız[43] Ahmed pașa, care a ținut sigiliul imperial, a doua oară, între anii 1631—1632, adică pe cînd Matei Aga din Brîncoveni își obținea domnia[44]. Acesta nu era debitorul. Datoria imputată domnului Țării Românești ar fi fost contractată de acesta față de „fostul bostangibașî măritul Zulfikar aga". Matei Basarab respinge indignat această „nedreaptă"

---

[40] *Ibid.*, p. 33—39. Într-un alt studiu similar, M. Berza, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta Otomană în secolele XVI—XVIII*, în „Studii. Revistă de istorie", an. XI, 1958, nr. 2, nu este cuprinsă epoca lui Matei Basarab.

[41] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) cota 2543/1 și 4891.

[42] Vice-guvernator (nu valiu, guvernator) în vilaietul Timișoara.

[43] Un *Hafiz*, turcește, din arabă *ḥāfiz*, este acela care memorează și știe pe de rost Coranul; din „hafaza", a ținea minte.

[44] Un alt Ahmed pașa, zis Hezarpare („1000 de parale"), a fost mare-vizir între sept. 1647 și aug. 1648, cînd moare. Este puțin probabil ca să fie vorba de acesta, din cauza timpului prea îndelungat dintre datoria așa-zisă contractată și viziratul acestuia.

acuză de datorie neplătită, și afirmă demn și răspicat că nu a împrumutat niciodată „nici o accea și nici o lescaie" de la Zulfikar aga.

Într-un raport trimis la 18 septembrie 1637 de Ștefan Réthy, capuchehaia Transilvaniei, principelui Gheorghe Rákóczy I[45], se scrie între altele că „Zulfikar... povestea că Matei Vodă îi este dator mult; aceea va isprăvi-o cu pașa". Acest Zulfikar era dragomanul Sublimei Porți pentru treburile transilvano-maghiare, fiind un maghiar islamizat, și a jucat un rol politic important la Istanbul. Însă într-o altă scrisoare, semnată chiar de Matei Basarab la Tîrgoviște, la 4 noiembrie 1640, domnul țării îi scrie chehaielei Transilvaniei la Poartă, Ștefan Serédi[46], că i-a trimis „domnului meu Zulfikar aga" o căptușeală de jder, ca să-i capteze bunăvoința, fiindcă pînă acum unii „ticăloși răuvoitori" s-au amestecat între ei și au stricat prietenia. Iar la 10 martie 1645, Matei Vodă îi scrie direct „baștdragomanului" (főtolmács) padișahului, lui „Zülfikar Effendi"[47], mulțumindu-i pentru protecția ce i-a manifestat-o pînă acum și îl roagă să-i fie și pe viitor de ajutor la Poartă. „Efendi" indică un funcționar civil, iar „aga" unul militar. Este posibil ca bostangiul Zulfikar să fi devenit dragoman, și atunci e vorba desigur de aceeași persoană, care la început a fost învrăjbit cu Matei Vodă și mai tîrziu, datorită nu datoriei achitate — căci datorie nu a existat între ei, după cum dovedește Matei — ci totuși unor dovezi sunătoare de prietenie, a devenit susținătorul său. Răspunsul domniei Țării Românești trimis la Poartă trebuie să fie datat între anii 1637 și 1640.

În aceste două acte, din Țara Românească și din Moldova pe lîngă paralelismul anumitor expresii, pe alocuri identice, trebuie relevat faptul că în amîndouă se arată „magnanimului Sultan" că aceste cereri de bani, fie îndreptățite, fie neîndreptățite, fiind intempestive și, s-ar putea spune, supranumerare, produc perturbări adînci în sînul „sărmanei raia", adică a masei poporului, a supușilor nenobili. Aceștia au început să se risipească, adică să-și părăsească locul de muncă, ca să scape de servituți suplimentare. Această pierdere de mînă de lucru înseamnă pierderi la încasarea banilor datorați ca haraci „puternicului Sultan." Din aceste motive, economice, mai cu seamă, protestează ambii voievozi împotriva datoriilor ce li se impută.

VI[48]

Actul acesta, de asemenea nedatat, prin care Matei Basarab răspunde la cererea Porții de a-i trimite informații despre mișcările principelui Transilvaniei în părțile Sătmarului, poate să fie din vara anului 1646. Trupele lui Gheorghe Rákóczy I au ocupat cetatea Sătmar de la austrieci

[45] Veress, X, 8.
[46] *Ibid.*, 78—79.
[47] *Ibid.*, 184—185.
[48] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) fără cotă în microfilm.

la 16 martie 1644[49]. Pentru data de 10 iunie 1646, principele Transilvaniei, stăpîn și pe *Partium*, numit de turci *Orta Macar* (citește: Ortá Mageár), adică „Ungaria de Mijloc", așa că în actul prezent, convoacă un sinod național la Sătmar, la care participă toate bisericile confesionale din Transilvania —, afară de biserica ortodoxă, a românilor — și unde Rákóczy calvinul a fost prezent. De la Sătmar pleacă apoi la Munkács, azi Mukačevo, unde se întîlnește cu principele Janusz Radziwill, ginerele lui Lupul, în vederea pregătirii unei alianțe transilvano-polone. Interesul Porții în acest context este deci întemeiat.

VII[50]

Documentul acesta, tot nedatat, în legătură cu repararea cetății Özü (Ozia, la Miron Costin, uneori Vozia, în alte texte moldovenești; Oceakov, în sursele rusești), unde Vasile Lupu trebuia să trimită dărăbani și care de transport, poate să fie scris după decembrie 1640, cînd s-a reînnoit pacea între Imperiul otoman și Polonia, cuprinzînd în articolele ei și această cetate[51]. Ozia, în acea vreme, trebuia să fie pusă în stare de apărare, din cauza incursiunilor frecvente ale cazacilor.

Documentul ilustrează una din slujbele la care era supusă Moldova, ca și Țara Românească, față de Poartă, dar în același timp și dexteritatea prin care Vasile Lupu încearcă să se eschiveze de această sarcină, sau cel puțin s-o atenueze.

Dacă datarea documentului este justă, cu aproximație, atunci capuchehaiaua Moldovei menționată este fostul vistiernic Palade, „ce a slujit cu toată inima și cu mare credință la Țarigrad și în alte părți" și este amintit în această funcție la anul 1641.

VIII[52]

Plîngerea aceasta care este o justificare și protestare a credinței sale față de Poartă este adresată nu Porții, adică Sultanului sau marelui-vizir, ci unui Agă prieten. Acest agă este fără îndoială Rizvan Aga, care mai apare încă în două acte din aceeași perioadă și aduse sub formă de microfilme.

Era în primele luni ale anului 1653, lunile de fierbere mai mult acoperită în preajma detronării lui Vasile Lupu. Unul din aceste documente

[49] V. Szilágyi Sándor, *I Rákóczy György. 1593—1648*, Budapest, 1893 (în seria: Magyar Történeti Életrajzok), p. 370 sq.

[50] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapi Sarayı Müzesi Arşivi), cota 5543/1.

[51] V. unele documente turcești care privesc aceste împrejurări, la Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455—1829) (Direcția Generală a Arhivelor Statului din R.S.R.), București, 1965, p. 78.

[52] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), cota 4941/5.

(pe care nu-l mai reproducem integral) — singurul datat — conține semnătura și data, pe turcește: *Lupul voyvoda-i Boğdan hâlâ. Fî 26 rebi' ül-evvel <10>63* = Lupul voivodul Moldovei în prezent. La 25 februarie 1653[53]. Fără a indica un adresant, dar mergînd fără îndoială la Poartă, nota arată că în Moldova e neliniște și că „mai înainte robul vostru Rizvan Aga, cînd a sosit cu porunca înalt-cinstită și cu cinstita scrisoare a fericitului meu Sultan, conform înaltului firman i-am dat ca însoțitor un om de încredere și i-am trimis." Sultan era acum Mehmed al IV-lea (19 iulie 1648 — 12 noiembrie 1687). Într-un alt raport *(maruz)* trimis aceluiași sultan[54] domnul Moldovei informează că l-a trimis pe Rizvan Aga la hatmanul de la Özü cu doi cazaci și cu un om de încredere al său, și că de acolo, fără ca să treacă prin Țara Românească, aceștia au plecat apoi la Istanbul, unde vor aduce știri din aceste părți.

Documentul publicat aici este desigur din luna aprilie 1653, după ce la 3 ale lunii Vasile Lupu a fost detronat și se găsea la Hotin. El protestează pe lîngă prietenul său aga Rizvan că nu este „un răsculat" față de Poartă și că notabilii din Cetatea Albă și Tighina, laolaltă cu pîrcălabii din Lăpușna și Orhei sînt niște calomniatori răutăcioși. El anunță că peste cinci, zece zile va fi înapoi la Iași. Cu ajutorul cazacilor ginerelui său Timuș Hmielnițki intră, într-adevăr la 28 aprilie în Suceava, unde-și lasă familia. Iar la 1 mai, la Popricani, lîngă Iași, Timuș îl învinge și alungă pe noul domn, Gheorghe Ștefan, apoi Lupul intră în Iași, pe care-l va părăsi în curînd pentru totdeauna.

Un ultim document turcesc din acest mănunchi de 11 acte semnate de domnii celor două țări românești este tot un raport *(maruz)* de-al lui Lupul[55], care nu are legătură directă cu celelalte. Domnul Moldovei trimite la Poartă informații culese de la răsărit și de la nord, pe care le numește „evenimentele de la hotare de acuma" *(şimdilik vekayi-i serhadd)* și se referă la Moscova și la Polonia. Documentul este databil între anii 1638—1644, fiindcă îl menționează pe „boierul nostru clucerul Dimitrașcu" *(boyarımuz Kulçar Dimitraşko)*, care în acei ani îmbrăca acea demnitate în sfatul domnesc[56]. Acesta, fiind grec, avea legături bune la Istanbul, unde fusese de curînd și-i adusese domnului Moldovei o „cinstită scrisoare" de la Padișah.

Acest document este din categoria documentelor informative pe care le trimiteau domnii țărilor românești la Poartă, așa cum a trimis și Matei Basarab raportul său (nr. VI) în care furnizează informații Porții despre Sătmar și despre Gheorghe Rákóczy I.

---

[53] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola IV: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), cota 4891.

[54] Direcța Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) fără cotă în microfilm.

[55] Direcția Arhivelor Centrale București, Microfilme Rola VI: originalul la Istanbul (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) fără cotă în microfilm.

[56] V. Stoicescu, *o.c.*

I

İZİN VERDİM.

Hâlâ Boğdan voyvodası olan Lupul kullarının mektubidür.

Mezkûr Lupul voyvoda kullarının iki kızı olub, büyük kızını âyîn-i bâtılları üzere Lehe tâbi bir beğ oğluna ve küçük kızını bunda Venedik tercümanının oğluna nâmzâd olmağla, mezbur tercümanın oğlu dahi kendü yanında olub, küçük kızını ana vermeğe izn-i hümâyûnların rica eder. Ol babda emr-ü ferman adaletlü ve azametlü Padişahımındur.

Yüz yere koyub, devletlü ve saadetlü Sultanîm hazretlerinin mübarek hâkıpây-i şeriflerine hezar aciz ve kusur birle yüzler sürdükden sonra, maruz-î bende-i kadîm bu dur ki:

Hakk-ı sübhâne ve teâlâ şevketlü ve azametlü Padişah-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin ömr-ü devletlerin ve izz-ü rıf'atlarından ziyâde idüb, müruvvetlü ve saadetlü Sultanım hazretlerinin dahi sâye-i inayetlerin bu kulları ve sair ibâdullah üzerinden dûr ve zâil eylemeye beminh. Saadetlü ve merhametlü Sultanım, sağ olsun!

Kadîmden bu üç memleket ki Boğdan ve Iflak ve Erdel voyvodaları kullarıdır, kendüleri evlenmek ve yahud oğulların evlendirmek ve kızların Allah emri üzere eve vermek lâzîm geldikde, mektub-i bendegî ve adamları ile arz ve i'lâm idüb ve izn-i şerifleri sâdir olub, ricalarî makbul evligelmişdir. Öyle olsa, devletlü ve müruvvetlü Sultanım sağ olsun!

Bu kullarının fevt olan hatunı Lehden bir ocak kimesnenin kızı olub, büyük kızımız câriyeniz andan olub ve hâlâ ol ocak evlâdlarından dinimiz ve mezhebimiz üzere nigâh câiz olan bir ocakzade kulları zikrolunan büyük kızımız câriyeniz Allahın buyuruğiyle taleb olub dileyorlar. Validesi fevt olub sağlığında ve ölüm hastaliginda dahi bu kulunza emânet ve rica eylemişdir ki kızımızı eğer ere vermek müyesser olursa yine kendüsi hasil olduğı diyardan nigâhı câiz olan akrabalarından birine vereyuz deyü ol ecelden müruvvetlü ve merhametlü Sultanım hazretlerinden rica ve tezarru' ederim ki kemal-i müruvvetinizden ve kereminizden kızımız câriyenüzün verilmesine evvelden evligeldüği üzere izn-i şerif verilmeği müruvvet ve ihsan buyurila ki evlenince devletlü ve müruvvetlü Sultanımın çırağı ve hayı r-du'âcı olalar.

Baki emr-ü ferman ve müruvvet ve ihsan Sultanım hazretlerinindür.

Bende
Lupul voyvoda-i
Vilâyet-i
Boğdan
hâlâ.

AM DAT PERMIS

Scrisoarea robului Lupul, voievodul de acum al Moldovii.

Robul menţionat, voievodul Lupul are două fete. Fata cea mare a logodit-o cu un principe supus leahului, iar fata cea mică cu fiul dragomanului Veneţiei de aici, după falsele lor rituri. Pomenitul fiu al dragomanului aflîndu-se lîngă el, se roagă pentru permisia împărătească ca să o dea pe fata sa mică aceluia. În această privinţă, porunca şi firmanul sînt ale dreptului şi grandiosului Padişah al meu.

Aşternîndu-mi faţa la pămînt şi după ce mi-am frecat obrajii cu o mie de slăbiciuni şi de neputinţe în binecuvîntata pulbere a cinstitelor picioare ale Măriei Sale puternicul şi fericitul Sultan al meu, raportul vechiului rob este acesta:

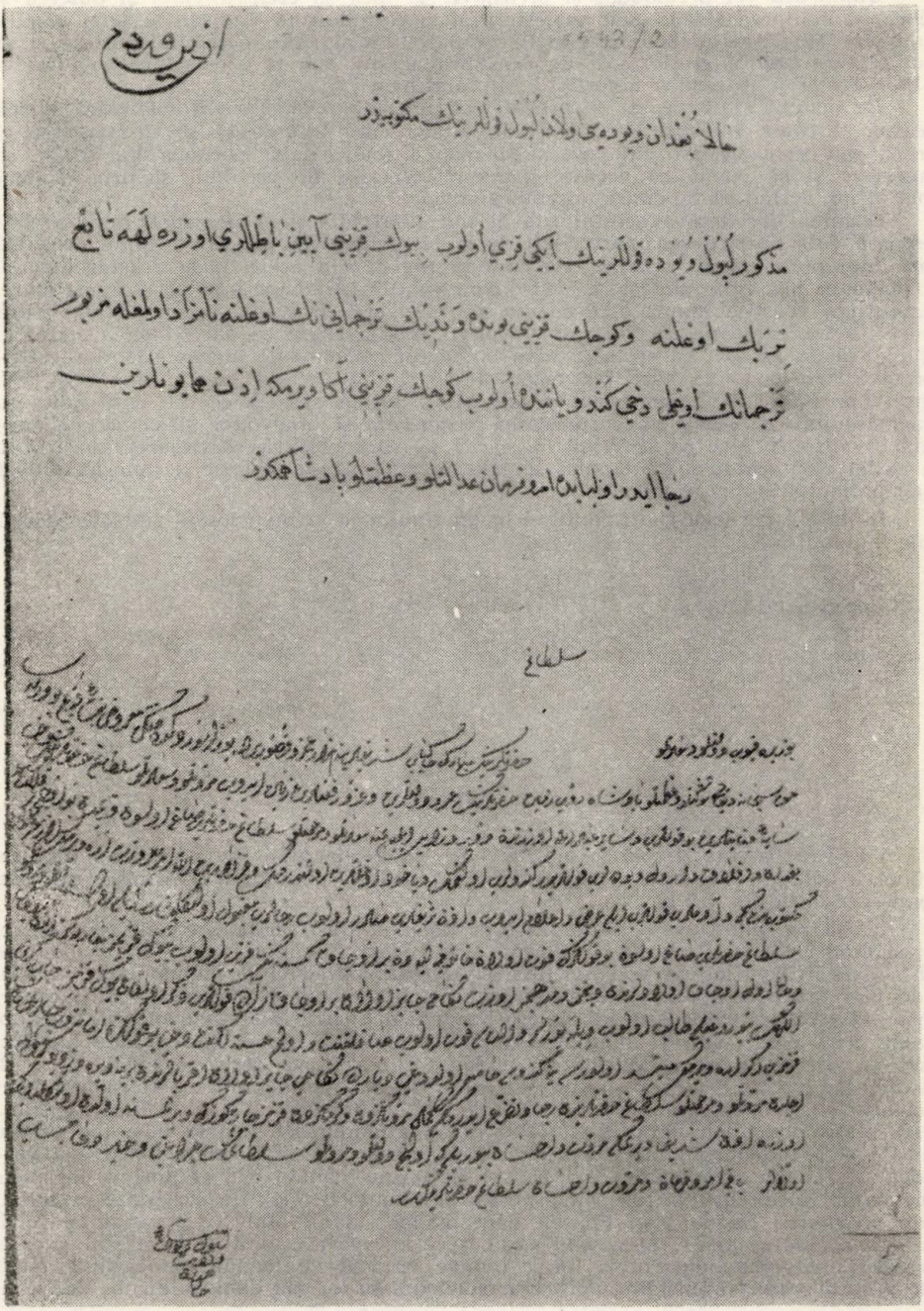

Dumnezeu cel prealăudat şi preaslăvit să facă să crească viaţa şi puterea şi gloria şi înălţarea Măriei Sale maiestosului şi grandiosului Padişah al feţei pămîntului, iar Măria Sa magnanimul şi fericitul Sultan al meu să nu îndepărteze şi să nu înlăture umbra graţiei sale de deasupra acestui rob şi a celorlalţi robi ai lui Allah. Trăiască fericitul şi milostivul Sultan al meu!

De demult s-a acceptat ca aceste trei ţări, Moldova, Ţara Românească şi Ardealul, ai căror voievozi sînt robii tăi, atunci cînd trebuie să se căsătorească ei înşişi, sau să-şi însoare fiii, sau să-şi mărite fetele după porunca lui Allah, să raporteze şi să comunice aceasta printr-o scrisoare de credinţă şi prin oameni robi ai lor, cerînd să fie emisă onorata permisie.

Doamna decedată a acestui rob al tău fiind fata unei persoane dintr-o casă leşească, fata noastră cea mare fiind de la ea, acuma un rob din neamul aceleiaşi case îndreptăţit să se căsătorească cu una din fiicele acelei case după religia şi confesiunea noastră, o doreşte cerînd-o prin voia lui Allah pe fata noastră cea mare, servitoarea voastră. Mama ei decedată, pe cînd era zdravănă, precum şi pe patul morţii, a încredinţat-o acestui rob al vostru şi m-a rugat ca dacă fiica noastră va ajunge să fie dată la bărbat să o dăm unuia din rudele sale îndreptăţit să se căsătorească, din ţara din care provenise şi ea, şi din această pricină mă rog şi îl implor pe Măria Sa magnanimul şi milostivul Sultan al meu ca din desăvîrşita sa magnanimitate şi graţie să poruncească magnanim şi binevoitor şi să acorde onorata permisie, pentru ca să o putem mărita pe fiica noastră, servitoarea voastră, şi ca astfel căsătorindu-se să devină sluga şi doritoarea de succese a puternicului şi magnanimului Sultan al meu.

De altfel, porunca şi firmanul şi magnanimitatea şi bunăvoinţa sînt ale Măriei Sale Sultanul meu.

Robul
Lupul voievodul
Ţării
Moldovii,
în prezent.

II

Yüz yere koyub, izzetlü ve müruvvetlü ve merhametlü Sultanım hazretlerinin mübarek hâkipâ-ı izzetlerine rûy-ı ubûdiyet-meâlîde kılındıkdan sonra, maruz-ı bende-i bîvücud bu dur ki:

İzzetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin ilm-i şeriflerine hakk ve zaman buyurulmıya ki bundan akdem Boğdan Voyvodası Lupulun adâvetin ve evzâ-ı nâ-hemvârını ve Iflak voyvodalığı sevdasiyle asakir tedarikinde olduğunı bu kulları biddefaât yazub ve ahali-yi memleket fukarası dahi kabul eylemiyeceklerini mahzar birle arz ve i'lâm eylemişler idi. Ol ise bu defa dahi evvelki inâdın elden komayub asakir cem' idüb, vilâyete hükûmet kasdı ile müstevli olmak tedarikinde olduğin ahâli-yi vilâyet haber aldıklarından emlâk ve erzânların terk ve evlâd ve nisâ nâ-dîde kar ve kış demeyüb sa'b ve sengistan dağlara ve bıcınîlara berây-i tehassün gönderüb ve kendüler sâde ve sebükbâr kalub, ve cemiyyet ile bu kullarına gelüb, gerçi mukaddema haracımız hafif lâkin tahammülümüzden ziyâde iken tek eratın yâd-i voyvoda girmeyüb, Devlet-i pâdişâhîde huzur ve rahat eylemek üzere evvelkiden üç tabaka ziyade idüb, sal be sal iç hazine-i âmde edâ ve teslim ederken, cürmümüz ve ubûdiyetde taksîrimiz ne idi ki Lupul bu tarik ile üzerimize müsallat olub ve sınur-ı hudud olan Fokşan nâm mahalle dahil olub ve yanında mevcud olan Tatarı ile asakiri etrafda vâki kasabat ve kuraya müstevli ve harabi memleket mesâbesinden hânemanlarımızı ihrâk binnâr ve mâl ve menâlimizi nehb-ü gâret ede yürüdü. Gulûy-ı âm idüb, def' -ü men'ı içün, bu kulları dahi kaldırub, Vilâyet-i

Iflakda vâki nehr-i Yalnoviça kenarında Neneşor nâm karye kurbına dahil olundukdan, mezbur Lupul dahi mahall-i mezburde bulunub ve cenk-ü cidâle mübâşeret idüb ahali-yi vilâyet üzerine hücûm eyledükde, emr-i Hakkla münhezim olub ve esbâb ve erzâkların bırağub firar eylemişlerdür.

Hüdây-ı Rabb ül-âlemin hazretlerine malûmdur ki adamızdan yâd-ı askerden bir ferd ölmeyüb ve ıyâzlardir. Billâhi teâlâ saadetlü ve azametlü ve adâletlü ve fukara kullarına merhametlü Padişahımız, Padişah-ı rûy-i zemîn hazretlerinin en'âm ve ihsanları olan nâm ve nimetlerine ve dîn-ü devletlerine ve ümmet-i Muhammede ihânet kasdı ile gelinmeyüb, emr-i Hakkla ve fukaranın âh-u zârile ve Lupulun derununda merkûz olan habâseti ve fukaraya olan fikr-ü fâsideyi yoluna gelüb, böyle bir hâl vâki olmuşdur.

Elhamdu lillâhi teâlâ, bu kulları ve ahâli-yi memleket fukarayı hidemât-i padişahîden ve uhdemiz edâyi vâcib olan haracımız edâsından rücû' itmeyüb,

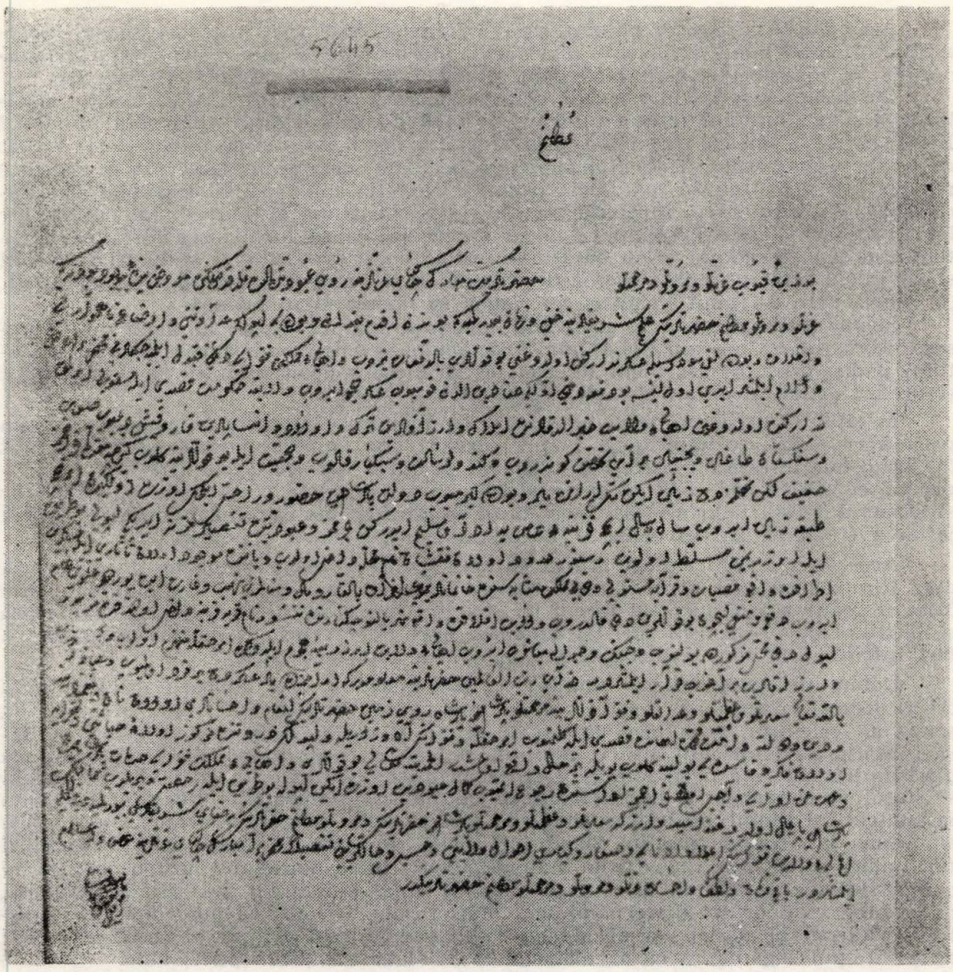

kemal-i ubûdiyyet üzere iken, Lupula bu tarik ile ruhsat verilüb, memâlik-i padişahî pâyimâl olduğuna ümidvâriz ki şaadetlü ve azametlü ve merhametlü Padişahımız hazretlerinin ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin rızây-ı şerifleri buyurulmıya ve filcümle ahâli-yi vilâyet fukarasının a'lâ ve ednâyi ve sîğar-u kibarı ahvâl-i vilâyeti ve hasb-u hâllerini tafsîlen mahzar birle mübârek hâkpây-i izzetlerine arz ve i'lâm eylemişlerdür.

Bâki ferman ve lütf-ü ihsan izzetlü ve müruvvetlü ve merhametlü Sultanım hazretlerinindür.

Bende
Matey
Voyvoda-yı
Iflak
hâlâ.

Aşternîndu-mi fața la pămînt, după ce am săvîrşit actul care are sensul închinării în binecuvîntata pulbere a picioarelor gloriei Măriei Sale, măritului şi magnanimului şi milostivului Sultan al meu, raportul robului inexistent este acesta:

Cu dreptate şi la timp a fost adus la cinstita cunoştinţă a Măriei Sale, măritului şi magnanimului Sultan al meu, că încă de mai demult voievodul Moldovei Lupul îşi manifestează duşmănia şi ia atitudini nepotrivite şi că adună oaste mînat de pofta voievodatului Ţării Româneşti, şi pe toate scriindu-le acest rob în repetate rînduri le-am înaintat şi comunicat o dată cu petiţia colectivă. El însă nici de astădată n-a dat de-o parte încăpăţînarea sa de mai înainte, ci şi-a adunat oastea. Iar locuitorii ţării acesteia, aflînd că el se pregăteşte ca să năvălească în ţară cu intenţia de a şi-o supune, şi-au părăsit proprietăţile şi proviziile şi şi-au trimis copiii şi nevestele fără ca să ţină seamă de zăpadă şi de iarnă în ascunzişuri şi în munţii de piatră spre a-i mîntui, iar ei au rămas în lipsuri şi în povară.

Şi au venit grămadă la acest rob zicînd că înainte vreme haraciul nostru fusese uşor, atît cît puteam noi răbda, însă acuma, pentru bunăstarea şi liniştea statului padişahului, a fost făcut de trei ori mai mare decît înainte, dar l-am plătit şi predat astfel an de an haznalei dinlăuntru a statului.

În situaţia de acum, vina noastră şi neîndeplinirea închinării noastre sînt din pricină că Lupul se năpusteşte asupra noastră, aşa cum am arătat, şi că a intrat în locul numit Focşani, care este hotarul graniţei noastre. Acum, ostaşii lui împreună cu tătarii care sînt cu el năvălesc asupra tîrgurilor şi satelor de prin prejur şi războiul acesta la scara ţării incendiază cu para de foc căminurile noastre, şi prin jefuirea şi jăcmănirea averilor şi bogăţiilor noastre aduce foametea.

Acest rob ne-am ridicat atunci ca să-l oprim şi să-l respingem, căci a intrat pînă în apropiere de satul numit Nenişori de pe marginea rîului Ialomiţa din Ţara Românească. Pomenitul Lupul se afla în locul pomenit, şi începînd apoi lupta şi bătălia, locuitorii ţării au dat atacul asupra lui şi prin voia lui Dumnezeu a fost înfrînt şi lăsîndu-şi lucrurile şi bagajele a rupt-o la fugă.

Domnului Dumnezeu al lumilor, cel preamărit, îi este cunoscut că nici unul dintre ostaşii noştri nu a greşit şi că cu toţii sînt în numele lui Allah, preamăritul, sclavi ai fericitului şi puternicului şi dreptului şi milostivului faţă de robii săi săraci, Măria Sa Padişahul nostru, Padişah al feţei pămîntului, şi că nu au pornit cu gînd de trădare faţă de binefacerile şi dăruirile şi favorurile lui, nici faţă de religia şi statul şi comunitatea lui Mohammed, ci ca să preîntîmpine ticăloşia cuibărită înlăuntrul lui Lupul, precum şi gîndurile sale corupte faţă de sărăcime. Din acestea s-a ajuns la această situaţie. Slavă lui Allah, preamăritul, acest rob şi locuitorii ţării, adică sărăcimea, nu ne vom îndepărta de la plata haraciului nostru, la care ne obligă slujbele padişahale şi datoria noastră. Fiind noi într-o desăvîrşită supunere, nădăjduim că onoratul discernămînt al Măriei Sale, fericitul şi puternicul şi milostivul Padişah al nostru, şi al Măriei Sale magnanimul Sultan al meu, nu îi va da lui Lupul îngăduinţa ca să distrugă în felul acesta ţările padişahale.

Deci, toți locuitorii țării, sărăcimea, cei de jos și cei de sus, și mărunțeii și mărimile, înfățișează starea actuală a țării și cer solicitudinea pentru toate acestea, prin petiția aceasta, făcînd arătare și raport la fericita pulbere a picioarelor măririi.

De altfel, porunca și bunăvoința sînt ale Măriei Sale, puternicul și magnanimul și milostivul Sultan al meu.

Robul
Matei,
voievodul Țării Românești, în prezent.

III

Așternîndu-ne fețele la pămînt înaintea marelui judecător pe binecuvîntatul Prag Înalt al îmbelșugatei dreptăți a Măriei Sale Sultanul, domnul nostru mărit și magnanim și fericit, petiția colectivă laolaltă cu raportul robilor boieri și îndeobște ale sărmanilor supuși și cetățeni din Țara Românească, una dintre țările păzite de Allah, sînt acestea:

Noi, locuitorii acestei țări de puțină însemnătate, de la cucerirea hakanală pînă în clipa aceasta fiind supușii plătitori de haraci ai Măriei Sale fericitul și puternicul Padișah al nostru, nu am lipsit de a plăti haraciul an de an după cum ne este stipulat în mod obligatoriu, și de a îndeplini slujbele poruncite prin firman. Dar nemaiputînd suporta și îndura dușmănia și asupririle voievozilor străini de mai înainte, eram cu toții risipiți și împrăștiați. Apoi, întorcîndu-ne la vetrele noastre spre a ne repatria, l-am ales pe robul vostru Matei ca voievod al nostru, care mai tîrziu s-a dovedit a fi iubitor de supuși. Apoi, ridicîndu-ne cu toții laolaltă, am ajuns la Poarta Fericirii și prezentînd rugămintea noastră la scările împărătești, l-am cerut pe menționatul rob al vostru, pe voievodul Matei, în voievodat.

Dumnezeu cel preaînalt și preaglorios mărind și mărind iarăși zi de zi viața și puterea Măriei Sale, a fericitului și dreptului și milostivului fată de sărmanii săi robi Padișah al nostru, Padișah al feței pămîntului — dureze-i califatul pînă la ziua de apoi! —, să nu își ridice de deasupra noastră umbra sa permanentă! El s-a milostivit de starea noastră și nu a respins rugămintea noastră. Atunci cînd a acordat pomana și numirea pomenitului voievodat, a mărit în schimb haraciul nostru de trei ori, care a fost apoi an de an și în formă integrală trimis la data fixată la Poarta Centru al Fericirii și a fost predat haznalei împărătești dinlăuntru.

Însă de astă dată, în acest an binecuvîntat, pe cînd se începuse strîngerea haraciului, Lupul voievodul Moldovei nu a stat liniștit, ci a ieșit știrea că lucrează ca și mai înainte împins de pofta voievodatului Țării Românești și că se străduiește din răsputeri ca să adune oaste. Văzînd și aflînd din zvon public ce gînduri are, situația săracilor a devenit tristă și nemairămînîndu-le puterea să fugă, toți copiii și nevestele noastre au părăsit țara, deoarece era hotărît ca țările padișahale să fie distruse și cei tari și cei slabi să fie risipiți și împrăștiați. Deoarece, după cum gîndul stricat și voia fără margini a lui Lupul prin tirania sa au adus o țară ca Moldova în așa hal și în așa stare, tot astfel este cunoscut la Refugiul Lumii în mod vădit că el a hotărît să aducă și Țara Românească, împotriva căreia își rînjește dinții, în același hal, din pricina aviditătii sale. Ne-am hotărît să nu răbdăm și să nu îndurăm ca Lupul să-și înceapă atacul și să asupreasca țările padișahale, învoindu-ne astfel ca copiii și nevestele noastre și oamenii caselor noastre să fie luați prizonieri. Cu deosebire în situația actuală, din cauza și motivul arătate, s-a produs și s-a prilejuit dintr-odată și neîntemeiat risipirea și împrăștierea săracilor în aceste zile de iarnă, pe cînd trebuiau să dea haraciul padișahal.

Cu toate acestea, dacă vrea Allah cel milostiv, avem nădejdea că Măria Sa fericitul nostru Padișah nu va îngădui ca țările cele bine păzite de Allah să fie ruinate și ca robii săi, supușii săi plătitori de haraci, să fie în chipul acesta rușinați,

şi nădăjduim că înaltul favor al privirilor compasiunii sale nu ne va fi refuzat. Mai cu seamă că noi cu toţii îl ştim pe Măria Sa măritul şi magnanimul Sultan al nostru ca pe domn al nostru şi că voievodul nostru cu robii voştri împreună sîntem cu toţii slugile înflăcărate prin binecuvîntata mînă onorată a voastră şi că ne sprijinim pe binefacerile universale mai întîi ale lui Allah şi în al doilea rînd ale Măriei Sale puternicul nostru Sultan.

Aşadar în urma acestora, în această privinţă zelul şi protecţia şi ocrotirea sînt ale Măriei Sale magnanimul şi zelosul nostru Sultan. Cu toţii ne rugăm şi implorăm ca petiţia noastră colectivă care raportează situaţia actuală a noastră la scările împărăteşti, trimisă ca să ajungă de-a dreptul în binecuvîntatele mîni onorate ale Măriei Sale fericitul şi puternicul şi milostivul Padişah al nostru, prezentîndu-le pe toate cinstitei sale solicitudini, să fie primită tot aşa ca mai înainte. Acum, prin acordarea de sprijin şi protecţie, dacă o grămadă de robi sărmani ai săi se vor bucura de concluzia solicitudinii şi a strădaniei pentru ieşirea din această prăpastie, atunci noi cu toţii nu vom părăsi patria noastră şi împreună cu copiii şi nevestele noastre vom lucra fără nici o şovăire sau îngrijorare, şi ne vom sili ca să înălţăm rugi pentru creşterea vieţii şi a puterii Măriei Sale pînă la sfîrşitul veacurilor.

De altfel, porunca şi bunăvoinţa sînt ale Măriei Sale, fericitul şi magnanimul şi milostivul Sultan al nostru.

IV

Yüz yere koyub devletlü ve saadetlü ve müruvvetlü ve adâletlü Sultanım hazretlerinin mübârek hâkıpây-ı şeriflerine yüzler sürdükden sonra, marûz-ı bende-i bîvücûd bu dur ki:

Hâliyâ saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin eltaf-ı amîmelerinden âdet-i hasane ve kaide-i celîyyeleri muktezasınca bu taraf kulları ve reâyâ fukarası kulları ahvalinden tefehhümi şerif erzân ve elimân buyuriiur ise, elhamdu lillahi teâlâ!, eyyâm-ı devlet-encâm-ı adâlet-i padişahîde ve adâletlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin sâye-i devletlerinde bu kulları ve reâyâ fukarası kulları âsûdehâl üzere ber karar olub, Hakk-ı teâlâ — celle şânihi ve ammehe ihsanihi! — hazretleri, saadetlü ve müruvvetlü ve adâletlü Sultanım hazretlerinin vücûd-ı şeriflerinde hatâ ve hatarlardan mersun ve mahfuz ve ömr-ü devletlerin rûz berûz efzûn idüb, sâye-i devletlerinde bu kulları ve reâyâ fukarası kulları üzerinden zâid eylemiye.

Fîmâ cevr nice saadetlü ve müruvvetlü Sultanım, Âsitâne-ı Saadet-medârde olan kapukethüdâlarımız kullarından istimâ' olundığı sabıka bostancıbaşı olan izzetlü Zulfikar ağa, merhum vezir Ahmed paşa zamanında bu kullarına bukadar kürk verdimse ve bukadar yük guruş deyini kalmışdır deyü, Sultanımın mübarek hâkipâyşeriflerine hilâf inhâ arz-u hâl idüb, saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin tahsili içün emr-ü fermanları yürülmüş. Hakk-ı teâlâ hazretleri saadetlü ve alihimmetlü Sultanım hazretlerinin vücûd-ı şeriflerin hatâlardan hifzeyleye! Hâşâ sümme hâşâ ki kendüsine bir akçe ve bir habbe vereceğimiz olmıya hemân Sultanımın mübarek hâkipây-ı şeriflerine hilâf ve inhâ i'lâm idüb, Âsitâne-ı Saadet-medarda olan kapukethüdalarımız kulların bî mu'yîn yere rencîde eder ve alelhusus nice saadetlü ve müruvvetlü Sultanım, Ahmed paşa zumanından bu ânadek nice vüzerâlar gelmişdir, niçün hakk taleb eylemedi. Bu kulları, bu âna gelince nice tüccar-ı müslimin ve sair ecnas-ı muhtelife ile bey'-i şirâ idüb, üzerimizden bir ferdin bir akçe ve bir habbe hakkı kalmamışdır.

Öyle olsa Zulfikar ağa gibi zî-şân ağanın bu kullarının üzerinde hakkı olsa, bu ânadek edâ eylememek ne ihtimali vardır. Ve nekadar borc sürdiğimizse Âsıtâne-i Saadet balcılarından sual buyur ise saadetlü Sultanımın malûm-i saadetleri buyurîlurdı. Elhamdu lillahi teâlâ!, taraf-ı saltanat-ı aliyyeden Iflak voyvodalığı bu kullarına sadaka ve ihsan buyurıldı. Bu âna gelince eğer harac-ı padişahîdir ve sâir

vükelây-ı kirâm hazretlerinin vâki olan tekâlif hizmetlerinin husulı babında can-ı başımız ile taksidat olmamışdır ve eylemek dahi ihtimali değildir, ve sabıka vezir Ahmed paşa zamanında dahi bey' olunan kürklerin akçeleri betamam edâ olunub, bir kimesneye bir akçe ve bir habbe borcumuz kalmamışdır.

Nice saadetlü ve müruvvetlü Sultanım, bu minval üzere ayağa kalkub bu kullarından nâ-hakk yere hakk taleb olundukca edâ olunsa idi, reâyâ fukarası kullarını can-ı başları değil filcümlesi ahir diyarlara perakende ve perişan olmaları mukarrer idi. Şimdiki halde dahi bu haberi istimâ' eylediklerinde reâyâ fukarası kullarına bir mertebe perişanlık vâki olmuşdır ki tabir olunmaz. Inna mâ filcümlesi mal ve emvallerinde arz-ı mazhar ile saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin yüzlerin sür deyü mübarek hâkipây l'lâm eylemişlerdir.

Inşallahu teâlâ!, saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin âmme-i âlemiyâne müşâvere ve a'yan olan mekârim-i aliyye ve merâhim-i celiyyelerinden rica ve tezarru'muz bu dur ki: hilâf inhâ hakk taleb edenlere itimad buyurılmıya.

Bu kulları ve reâyâ fukarası kulları Sultanımın zaman-i devletlerinde ve sair saadetlerinde âsûdehâl üzere olub, saadetlü ve azametlü ve şevketlü Padişahımız, Padişah-ı rûy-ı zemin hazretlerinin rûz-i şeb ilâ inkıraz ül-deverân izdiyâd dâmı ömr-ü devletleri duâsına müdâvemet ve iştigal üzere olavuz.

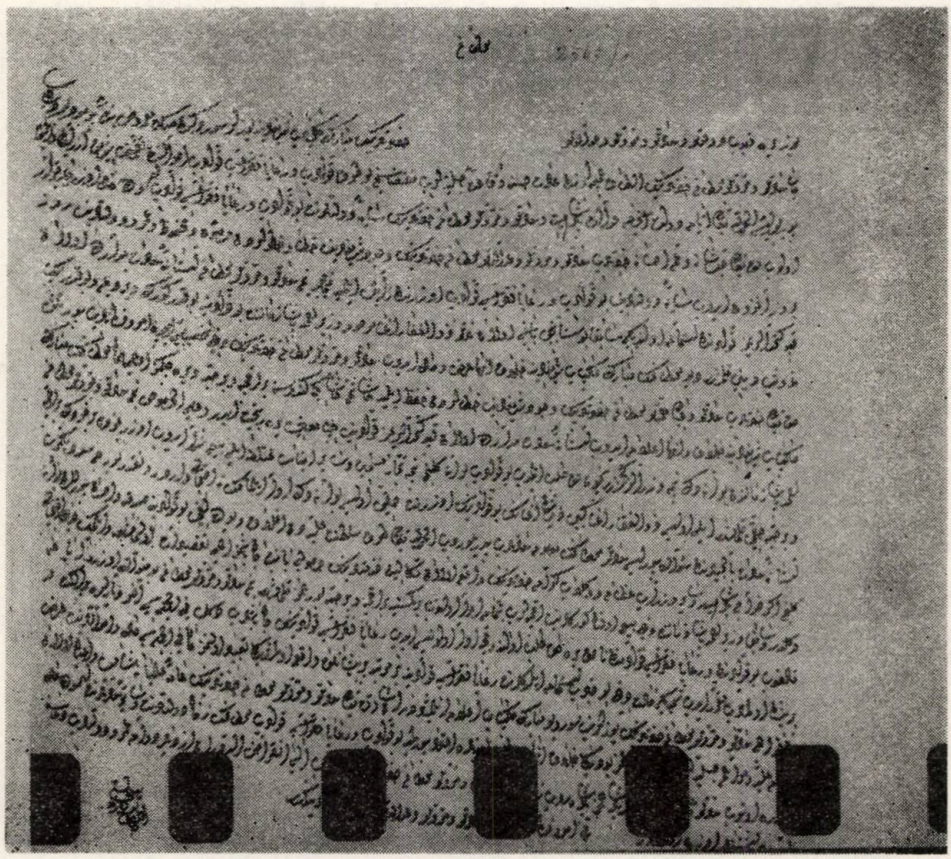

Baki emr-ü ferman devletlü ve saadetlü ve müruvvetlü ve adâletlü Sultanîm hazretlerinindir.

Bende
Matey
voyvoda-i
Iflak
hâlâ.

Aşternîndu-mi faţa la pămînt, după ce am frecat obrajii de binecuvîntata pulbere a cinstitelor picioare ale Măriei Sale, puternicului şi fericitului şi magnanimului şi dreptului Sultan al meu, expunerea robului inexistent este aceasta:

Acum, potrivit bunelor obiceiuri şi înălţatelor reguli răspîndite pretutindenea din binefacerile Măriei Sale, fericitului şi magnanimului meu Sultan, dacă binevoleşte şi hotăreşte să cinstească cu înţelegerea sa starea robilor tăi din aceste părţi şi a robilor tăi sărmanele raiale, slavă lui Allah cel preaînalt!, aceşti robi ai tăi şi robii sărmanele raiale, în zilele pline de fericire ale justiţiei padişahale şi la umbra puterii Măriei Sale dreptului şi magnanimului Sultan al meu se găsesc aşezaţi temeinic în pace şi linişte, iar Maiestatea Sa Dumnezeul cel preaînalt — premărească-i-se onoarea şi generalizeze-i-se mila! —, ferindu-l şi păzindu-l pe Măria Sa fericitul şi magnanimul şi dreptul Sultan al meu de greşeli şi de primejdii şi înmulţindu-i zi de zi viaţa şi puterea, să facă să nu lipsească puterea aceasta nici de deasupra acestor robi şi a robilor sărmanei raiale.

Printre unele nedreptăţi, am aflat de la robul vostru care este capuchehaiaua noastră la centrul Pragului Fericirii al fericitului şi magnanimului Sultan al meu, că din partea fostului bostangibaşî măritul Zulfikar aga s-a prezentat înaintea binecuvîntatei pulberi cinstite a picioarelor Sultanului meu un raport mincinos spunînd că: „în vremea răposatului vizir Ahmed paşa i-am dat acestui rob al vostru atîtea blănuri şi i-a rămas o datorie de atîtea poveri de guruşi", făcînd să fie emisă o poruncă şi un firman din partea Măriei Sale fericitul şi magnanimul Sultan al meu pentru ca să fie achitată datoria.

Maiestatea Sa Dumnezeu cel preamărit să ferească de greşeli cinstita fiinţă a Măriei Sale fericitul şi magnanimul Sultan al meu. Facem opoziţie şi comunicăm în scris numaidecît la binecuvîntata pulbere a cinstitelor picioare ale Sultanului meu că nu avem să-i dăm aceluia deloc şi iarăşi deloc nici o accea şi nici o lescaie. Robul vostru, capuchehaia noastră care se află în centrul Pragului Fericirii, este jignit şi lipsit de ajutor, şi asta cu atît mai vîrtos cu cît, fericite şi magnanime Sultan al meu, de pe timpul lui Ahmed paşa pînă în clipa aceasta sub atîţia viziri de ce nu şi-a cerut dreptul? Acest rob al vostru, pînă în clipa aceasta a făcut vînzări şi cumpărări cu mulţi negustori musulmani şi cu alte diferite persoane, însă nici unuia din aceştia nu i-a rămas asupra noastră dreptul la o accea sau la o lescaie. Aşa stînd lucrurile, un agă onorabil ca Zulfikar aga dacă ar avea drepturi împotriva acestui rob al vostru, cum e cu putinţă ca pînă în această clipă să nu fi trebuit să plătesc? Dacă se face întrebarea la cumpărătorii de miere ai Pragului Fericirii ce fel de datorii avem noi, adevărul poate să ajungă la fericita cunoştinţă a fericitului meu Sultan. Slavă lui Allah cel preamărit!, voievodatul Ţării Româneşti a fost dăruit şi miluit acestui rob al vostru din partea înaltului sultanat. Dacă pînă în această clipă nu a fost nici o lipsă şi nici nu există posibilitatea ca să fie o dată cu capul şi cu viaţa noastră, în privinţa împlinirii haraciului padişahal şi a celorlalte sarcini care revin excelenţelor lor celorlalţi mari-viziri şi onoraţi miniştri, atunci noi am achitat integral şi accelele pentru blănurile cumpărate pe timpul fostului vizir Ahmed paşa şi nu ne-a rămas datorie nici o accea şi nici o lescaie faţă de nimenea.

Ci, fericite şi magnanime Sultan al meu, dacă s-ar fi sculat cineva în felul acesta să ceară drepturi pe nedrept de la aceşti robi ai voştri şi de la robii sărmanele raiale ale voastre, atunci de bună seamă nu numai robii voştri sărmanele

raiale pe capete, dar cu toții laolaltă s-ar fi risipit și împrăștiat prin alte țări. Însă și de astă dată, cînd au auzit această știre, s-a întîmplat printre robii voștri sărmanele raiale așa o risipire, încît nu poate fi descrisă.

Iată că cu toții împreună fac comunicare și zicînd „așterne-ți fața la binecuvîntata pulbere a picioarelor Măriei Sale, fericitul și magnanimul Sultan al meu, raportează colectiv asupra stării averilor și bunurilor lor!"

Cu voia lui Allah cel preamărit, rugămintea și implorarea noastră înaintea înaltei generozități și a măritei solicitudini a tuturor sfetnicilor și a dregătorilor universali ai Măriei Sale fericitul și magnanimul Sultan al meu, este aceasta: să nu acorde încredere celor ce pretind drepturi prin petiții mincinoase.

Acești robi ai voștri și robii voștri sărmanele raiale, în vremea Sultanului meu și a celorlalți fericiți, se află în pace și liniște, și înălțăm rugăciuni ca să dureze zilele și nopțile Măriei Sale fericitul și puternicul și gloriosul Padișah al nostru, ale Măriei Sale Padișahului feței pămîntului și ale Măriei Sale magnanimului Sultan al meu, ca să i se îndelunge viața și puterea pînă la sfîrșitul veacurilor.

De altfel, porunca și firmanul sînt ale Măriei Sale puternicul și fericitul și magnanimul și dreptul Sultan al meu.

Robul
Matei
Voievodul
Țării Românești,
în prezent.

V

Yüz yerden yüz yere koyub, devletlü ve saadetlü, ve âmme-i âleme merhametlü Sultanım hazretlerinin hâkıpây-ı merâm-bahşlarına rûy-ı ubûdiyyet ve çehre-i sadakat fersûde kılındıkdan sonra, maruz-ı bende-i bî-vücûd bu dur ki:

Hakk-ı sübhâne ve teâlâ azametlü Padişah-ı rub'-ı meskûn — halledet hilâfetihi ilâ yevmi'd-dîn! — hazretlerinin vücûd-i hümâyûnlarının afet-i dehr-i dunden mersûn ve mahfuz ve ömr-ü ferr-ü şevket-ü ikballerin rûz berûz efzûnlar virüb, merhametlü Sultanım hazretlerinin dahi mürâdât-i dârînların ahsen vech üzere müyesser ve mukadder eyleyüb, sâye-i saadetlerin bu kulları ve sair ibâdât üzerinden kat' ve zâil eylemiye, âmin! Yâ Rabbi'l-âlemîn, saadetlü Sultanım sağ olsun!

Adamlarımız kulları biriyle bu bendelerine hitâben mektub-ı emr-i üslûbleri varid olub, mazmûn-ı saadetlerinde „devletlü vezir-i müşterib-tedbir Ahmed paşa hazretlerinin elinde olan temessükler mucibince deyinlerin edâ eyleyesün!" deyü ferman buyurılmış.

Hakk-ı teâlâ hazretleri vücûd-ı pür-cûdlerin hatâlardan hıfzeyleye! Ol deyin, bu kullarının deyini değil, il borcıdır. Bu kulları kendülerinden bir akçe ve bir habbe almayub, ancak merhum Sultan Murad Han Gazi Vilâyet-i Boğdan voyvodalığını bu kullarına ihsan eyledikleri, Ahmed paşa hazretleri ol vakitlarda bostancılar kethüdaları idiler. Cebre uğrayub nâçâr elimizden bir temessük alub, her ne hal ise ol deyinin bir mikdarın edâ idüb, birazı kusur kalub, mukaddema Temeşvar eyaletine mütesarrıflar iken, kusur içün adamları bendeleri mektub-ı şerifleriyle bu kullarına geldiklerinde, hatır-ı şeriflerine gubârı olmasun içün temessükümüz reddi babında evvel beharda iki bin koyun vermeğe va'd etmiş idik. Razı oldılar. Mülâhazasında idik. Şimdi ise, merhametlü Sultanımın mübarek başların tasdî' idüb, iki bin koyuna razı olmamışlar idi. Borcın edâ etmek emr-i asîrdir. Vilâyet ahvali hod tevsîle muhtac değildir.

Azametlü Padişahımızın mutad olan tekâliflerin fukaradan gücle cem' ve tahsîl ederiz. Il deyini içün fukaraya salgun müşkildir. Yine dahi va'dımız üzere evvel

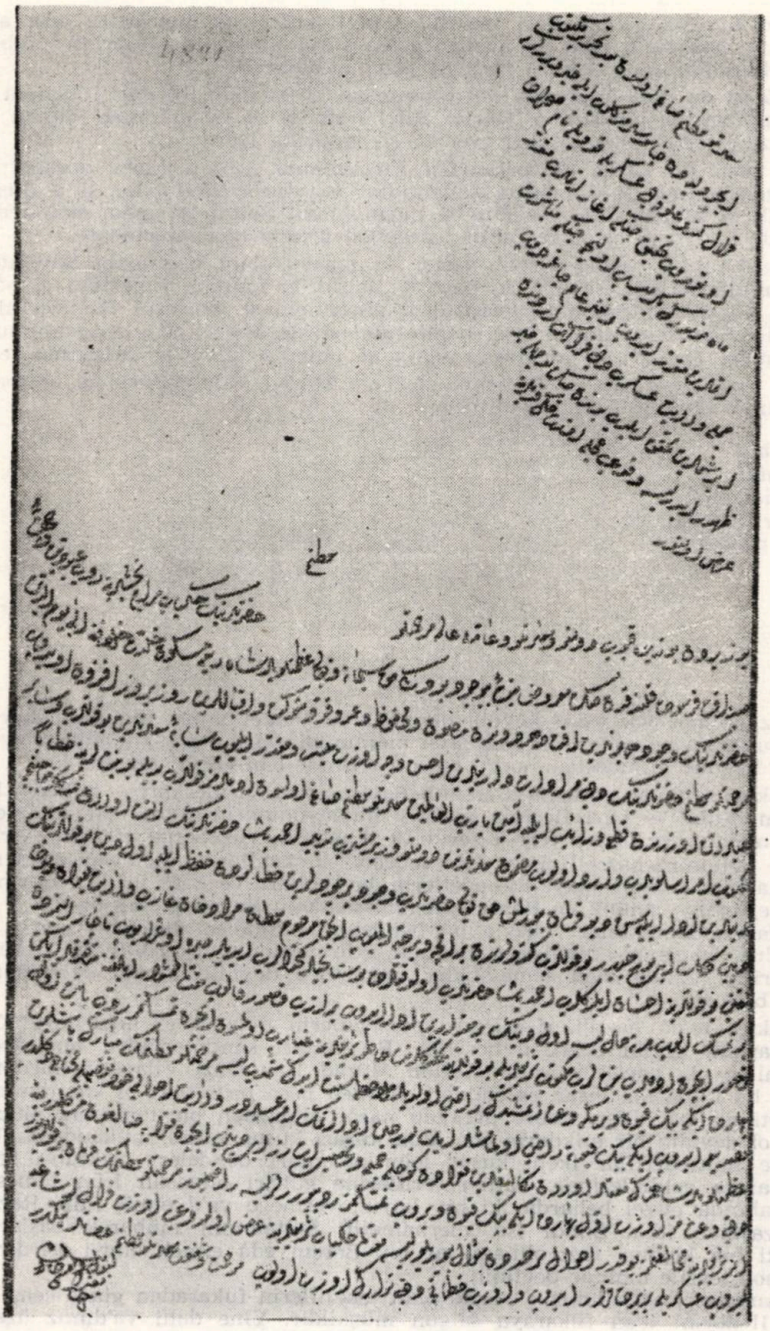

baharda iki bin koyun virüb temessükümüz redd buyurlar ise, razıyuz. Merhametlü Sultanımın ferman bir kullarıyuz, emr-i şeriflerine muhalefetimiz yokdur.

Ahval-i serhaddan sual buyurılur ise, mukaddema hâkipa-ı şeriflerine arzolunduğı üzere, Kıral aşağıya gidüb askeriyle bir yerde karar idüb, ve Özi hatmanı dahi tedarik üzere olub, merhamet ve şefkat saadetlü Sultanım hazretlerinindir.

Bende Lubul voyvoda-i
Boğdan
hâlâ.

(Derkenar:)
Saadetlü Sultanım sağ olsun!

Ba'd tahrir-i mektub içerü Lehden casuslarımız gelüb öyle haber verdiler ki Kıral kendü ulûfeci askeriyle Krovila nâm sahrada oturub tahkik-i cenke âgaz etmeleri mukarrer. Mâh-ı mezburun yiğirmisi olunca cenke mübâşeret etmeleri mukarrer idüb ve nefîr-i âm çağırdub, cümle vilâyet askeri dahi Kîralın ardında erişmeleri muhakkak eyledi. Bundan sonra teveccühse haber zuhur eder ise vuku'i acele üzere hâki kademlerine arzolunur.

Aşternîndu-mi faţa la pămînt într-o sută de locuri, după ce am îndeplinit omagiul de credinţă şi frecarea obrazului fidelităţii de pulberea picioarelor aducătoare de noroc ale Măriei Sale puternicul şi fericitul şi milostivul pentru întreaga lume Sultan al meu, raportul robului inexistent este acesta:

Dumnezeu preamăritul şi preaslăvitul să întărească şi să ferească de vrăjmăşia vremilor josnice existenţa augustă a Măriei Sale grandiosului Padişah al pătrarului locuit al globului — dureze-i califatul pînă la ziua de apoi! —, şi să-i dăruiască îmbelşugarea zi de zi a vieţii sale cu favoarea splendorii şi a maiestăţii, uşurînd şi predestinînd dorinţele pentru lumea de aici şi de dincolo ale Măriei Sale milostivul Sultan al meu, şi să nu curme şi suprime umbra lui fericită de deasupra acestor robi ai lui precum şi a altor sclavi, amin! O, Doamne al lumilor, fericitul Sultan al meu să trăiască!

Sosind prin unul din oamenii noştri, rob al vostru, scrisoarea în stil poruncitor adresată acestui sclav, în fericitul cuprins al căreia era dat firman că: „să-ţi achiţi datoriile conform actelor ce se găsesc în mîna excelenţei sale puternicul vizir al justelor decizii, Ahmed paşa!"

Măreţia Sa Dumnezeu cel preamărit să vă ferească de greşeli existenţa plină de binefaceri! Acea datorie nu este a acestui rob al vostru, ci e împrumutul ţării. Acest rob al vostru nu a luat de la dînsul nici o accea şi nici o lescaie. Însă atunci cînd răposatul sultan Murad Han gaziul a dăruit acestui rob al vostru voievodatul Ţării Moldovii, excelenţa sa Ahmed paşa era în acea vreme chehaiaua bostangiilor. Puşi fiind noi în faţa nevoii, din mîna noastră neputincioasă el a luat un act; pe urmă, oricum o parte din acea datorie am achitat-o şi rămînînd încă puţin rest, ajungînd el de curînd guvernator al unui departament al vilaietului Timişoara, atunci cînd au venit la acest rob al vostru oamenii lui cu o cinstită scrisoare a dînsului pentru rest, ca să nu mai fie praf pe cinstita lui memorie, am făgăduit că vom da la primăvară două mii de oi contra restituirii actului nostru. S-a învoit la aceasta. Luasem în considerare hotărîrea. Acuma însă, supărînd binecuvîntatul cap al milostivului meu Sultan, nu s-a mai învoit la cele două mii de oi. Achitarea împrumutului e o treabă grea. Însăşi starea vilaietului nostru nu are lipsă de o asemenea încercare.

Noi adunăm şi predăm cu anevoinţă de la sărăcime sarcinile obişnuite faţă de grandiosul nostru Padişah. Pentru datoria ţării cu greu putem să năpustim asupra sărăcimii. Noi totuşi sîntem învoiţi, aşa cum am făgăduit, ca la primăvară să dăm două mii de oi dacă dînsul binevoieşte să ne restituie actul nostru. Noi sîntem un rob al firmanului milostivului nostru Sultan şi nu facem nici o împotrivire cinstitei sale porunci.

Dacă binevoiţi să întrebaţi despre situaţia de la frontieră, aşa cum am raportat mai înainte la cinstita pulbere a picioarelor voastre, Regele a venit în jos şi

s-a aşezat cu oastea sa într-un loc, iar hatmanul de Özü face pregătiri, mila şî compasiunea fiind ale fericitului Sultan al meu.

Robul
Lupul voievodul
Moldovii,
în prezent.
(Pe margine:)
Fericitul Sultan al meu, să trăiască!

După ce am scris scrisoarea au venit iscoadele noastre din interiorul Poloniei şi au dat ştirea că Regele şade împreună cu ostaşii săi lefegii pe cîmpia numită Krowila şi este stabilit că a început să treacă în revistă oastea în vederea războiului. Cînd se va împlini ziua a douăzecea a pomenitei luni, este stabilit să înceapă războiul, şi chemînd la ridicarea în masă, este cert că toată oastea ţării se va înşirui în spatele Regelui. Dacă mai tîrziu se va ivi ştirea că a pornit, ceea ce se va petrece va fi raportat numaidecît la pămîntul paşilor voştri.

VI

Yüz yere koyub devletlü ve saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin mübarek hâkıpây-ı izzetlerine rûy-ı ubûdiyyet-i hümâyûn kılındıkdan sonra, marur-i bende-i kadîm bulur ki:

Bu kemter kullarına hitaben sâdır olan mektub-ı şerif vâcib ül-teşrifatlarının derûn-ı izzet-meşhununda her ne ki emr-ü ferman buyurılmış ise bilküllî malûm ve karîn-i ezmân hatîr-ı nişan-ı bendeği olmuşdur. Hakk-ı celle ve a'lâ hazretleri saadetlü ve azametlü ve şevketlü Padişahımız — e'izze Allahu ensârehi! — hazretlerinin ve saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin ömr-ü devletleri yevmen fî yevmen ziyâd ber ziyâd idüb zıll-i zalîlleri, âmme-i kuvâ ve bu kemter kulları üzerinden zâil eyleyemeye.

Benim saadetlü ve müruvvetlü Sultanım „zikrolunan Sakmar kalesi ne taraf düşer ve Erdel hâkimi oraya teveccüh itmeleri müradına idüğini ve askerin ne yüzde olduğını tafsîl üzere yazub bildüresiz!" deyü ferman buyurılmış.

Lâkin saadetlü ve müruvvetlü Sultanım, bu Sakmar kalesi kendü sınurında olubda ve Orta Macara ta'yîn serhadd olmağını kalkub Orta Macara azîmet eylemek müradları olmuş iken, nihayet ül-emr zeman-ı iktıza eylememekle gitmek kabil olmaduğı ecelden gelüb, Sakmar kalesine girmişdür, zirâ kendü sınurında olmagını.

Benım saadetlü ve müruvvetlü Sultanım, Erdel hâkimi tarafına bu bendelerinin dâim ül-dehr adamları varub gelüb âsûdehâl üzerelerdir ve dâim ül-dehr adamları Âsitâne-i Saadet tarafına varub geldükleri dahi malûmumuz olub ve ahbarı sahîhe suretiyle (?) vakuf-ı tahsîl eyleyübde, ve saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerine vuku'ı üzere i'lâm eylemişlerdir.

Öyle bir nesneleri harsur ede idi. Ne canımız ve ne başımız varduğı gerek Âsitâne-i Saadet tarafına ve gerek saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerine bildürmemek ne mümkin idi. Bu kavaidi saadetlü ve azametlü Padişahımız, Padişah-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin doğrı kulları ve her vechle harac-güzâr abdi-yi memlûkleri saadetlü ve azametlü Padişahımızun uğrına cân-u başımız kurrâ idüb, Hakk-ı sübhâne ve teâlâ hazretlerinden rica ve tezarru'muz bu dur ki a'dây-ı din olan duşmanlarını düz ve makhûr olsun istircâ ideriz ve Âsitâneden saadetlü ve müruvvetlü sahib-i devlet ve kesîr ül-müveddet Efendimiz Sadrazam hazretlerinin ulağî gelübde bu taraflarun ahvalini vuku'ı ve sıhhat üzere yazub bildürmişdir.

Baki emr-i ferman izzetlü ve saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinindir.

Bende
Matey
voyvoda-yı
Iflak
hâlâ.

(Derkenar) Bundan böyle dahi her ne haber harsur eder ise vuku'ı ve sıhhatiyle gerek Âsitâne-i Saadet tarafına ve gerek izzetlü ve saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin mübarek hâkıpây-ı şeriflerine i'lâm eylememiz mukarrerdir.

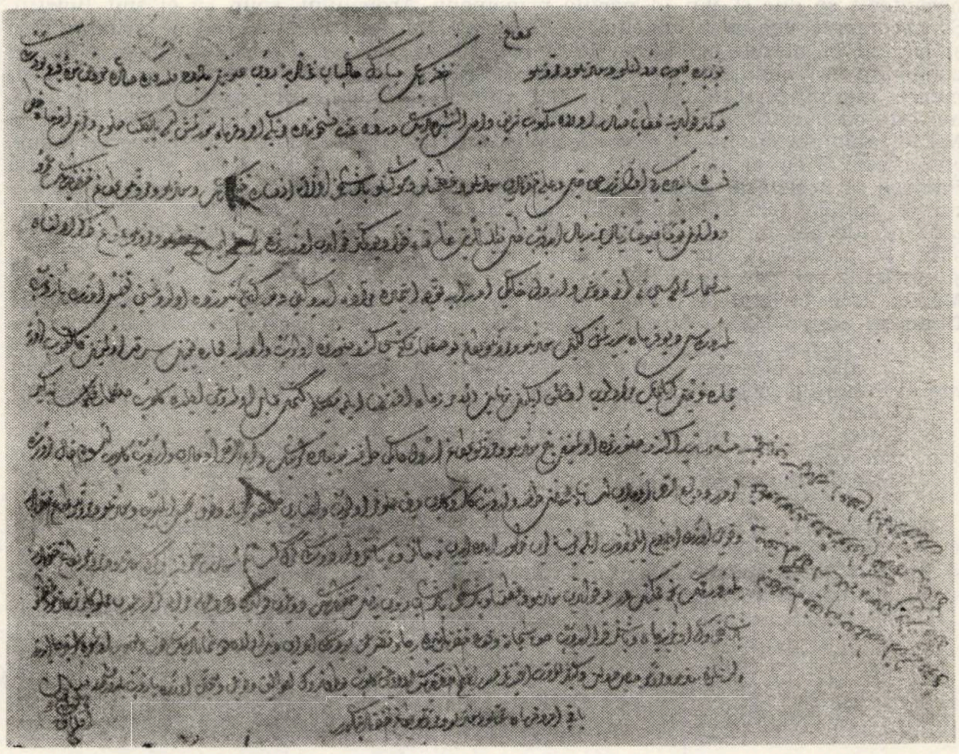

Așternîndu-mi fața la pămînt, după ce am făcut omagiul de fidelitate binecuvîntatei pulberi a picioarelor glorioase ale Măriei Sale puternicului și fericitului și magnanimului Sultan al meu, raportul vechiului rob este acesta:

Tot ceea ce a fost dat ca poruncă și firman în cuprinsul distins prin glorie al cinstitei scrisori care obligă la ascultare emisă pe adresa acestui celui mai neînsemnat rob al vostru s-a înțeles în întregime și a devenit la timpul potrivit semnal de amintire pentru acest rob. Măreția lui Dumnezeu cel înalt și mărit să facă să crească și să se adauge zi de zi viața și puterea Măriei Sale fericitului și grandiosului și magnificului Padișah al nostru — înmulțească-i Allah victoriile! — și ale Măriei Sale fericitului și magnanimului Sultan al nostru, și să nu îndepărteze umbra sa permanentă și forța sa colosală de deasupra acestui cel mai neînsemnat rob al vostru.

Fericitul și magnanimul Sultan al meu a emis firman spunînd: „Să scrieți comunicîndu-ne cu deamănuntul în ce parte cade cetatea zisă Sătmar, dacă principele Ardealului are intenția să se îndrepte într-acolo, și oastea lui cum se găsește?"

Într-adevăr, fericite și magnanime Sultan al meu, cetatea asta Sătmar se găsește între granițele lui și este la hotarul fixat pentru Partium. Ridicîndu-se,

avusese intenţia să se îndrepte spre Partium, însă pînă la urmă, neîngăduindu-i timpul, din pricina că nu era cu putinţă să meargă, a venit şi a intrat în cetatea Sătmar, dat fiind că se găsea la hotarul lui.

Fericite şi magnanime Sultan al meu, oameni de-ai acestui rob al vostru necontenit se duc şi vin în părţile principelui Ardealului, spun că ei sînt liniştiţi. Şi necontenit venind şi ducîndu-se oamenii lui la Pragul Fericirii, primim ştiri şi sîntem în măsură să aflăm totul sub formă de ştiri sigure, pe care le facem cunoscute aşa cum s-au petrecut fericitului şi magnanimului Sultan al meu. Asemenea mărunţişuri se întîmplă. Nici sufletul şi nici capul nostru, cînd le află, nu este cu putinţă să nu le comunice atît de-a dreptul Pragului Fericirii, cît şi Măriei Sale fericitului şi magnanimului Sultan al meu. Proclamînd aceste reguli, cu sufletul şi cu capul nostru, ca nişte robi corecţi ai fericitului şi grandiosului Padişah al nostru, ai Măriei Sale Padişahul feţei pămîntului, stînd în orice împrejurare pentru fericitul şi grandiosul Padişah al nostru, ca sclavii şi şerbii săi plătitori de haraci, ruga şi implorarea noastră la Măreţia Sa Dumnezeu cel preaslăvit şi preamărit este ca duşmanii care sînt adversari ai religiei să fie doborîţi şi nimiciţi, pentru aceasta înălţăm rugile noastre. Şi de la Poartă a venit curierul Măriei Sale fericitul şi magnanimul Stăpîn al Puterii şi plinul de generozitate Domn al nostru Marele-Vizir, şi el a scris şi comunicat care este situaţia în aceste părţi, aşa cum se găseşte şi cu toată certitudinea.

De altfel, porunca şi firmanul sînt ale gloriosului şi fericitului şi magnanimului Sultan al meu.

Robul
Matei
voievodul
Ţării Româneşti,
în prezent.

(Pe margine:) Şi de aici înainte orice ştire vom primi rămîne hotărît că o vom face cunoscută aşa cum a fost şi cu certitudine atît Pragului Fericirii, cît şi binecuvîntatei pulberi cinstite a picioarelor Măriei Sale gloriosului şi fericitului şi magnanimului Sultan al meu.

VII

İzzetlü ve saadetlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin mübarek hâkıpây-ı şeriflerin esad gûne sadakat ve ubûdiyetimiz arzolundukdan sonra, maruz-ı bende-i sadakatkâr bu dur ki:

Bundan akdem taraf-ı Âsitân-ı Saltanat ül-Aliyyeden Özi kalesinin tamiri mühimmatı içün varid olan emr-i şerif vâcib ül-ittibâ' ve hâlâ saadetlü Sultanım hazretlerinin canib-i şeriflerinden husus-ı mezbur içün mükerreren vârid olan emr-i şerif ve mucibince mektub-ı feyzleri Hüseyin çavuş bendeleri yediyle eşref saatde vâsîl olub, mazmun-ı vâcib ül-imtisâlinde iki bin müsellah daraban ve keraste nakli içün dört yüz arabanın alelta'cîl mühimme-i memûre îsâli ferman olunmuş.

Müruvvetlü ve saadetlü Sultanım hazretlerinin zamîr-i şeriflerine rûşendir ki feth-i hakanîden yoluna gelince niçe defa mühimme-i mezbur ferman-ı hümâyûn-ı padişahî üzere tamîr ve termîm olunmuşdur, ve lâkin bu memleketlerden ol mikdar daraban ve araba çıkmayub ve ne çıkarmağa tahammüli olmayub, kadîmden bu ana gelince evlâgeldüği üzere bu kulları dahı ferman-ı hümâyûn-ı şehriyarîdür ve duyuldugı saat bir ân tevakkuf olunmayub, eğer resteiyle arabalar ve eğer mümkin olduğı mertebe evlâ geldüği üzere darabanı cem' ve âmâde idüb inşallahu teâlâ lehâ bu şehr-i rebi' ül-evvelin yiğirmisekizinci güni yevm-i çeharşenbe dir, bir iki boyarımız kulları darabanım ağalariyle çıkarub, ferman-ı hümâyûn-ı padişahî ile mübâşir tayin buyurılan izzetlü Ali ağa bende ile ma'en mübarek hâkıpâ-ı saadetlerine dogrı yollandı. İnsallahu teâlâ, şeref ve havaları müyesser oldukda ferman-ı hümâ-

yûn-i padişahî husûluna bu kullarının ne mertebe bezl-i makdur olunduğı mümâileyh Ali ağadan sual buyuruldukda, filcümle malûm-ı saadetleri olur. Devletlü ve müruvvetlü Sultanım hazretlerinin bu kulları hakkında Âsitâne-i Saadetde iken sudûr bulan lutf ve ihsanları ve kapukethüdamız kullarına olan hasret nazar-ı şerifleri kapukethüdamız bendeleri bu kullarına mufassalen yazub bildirmişlerdür. Baki ferman izzetlü ve saadetlü Sultanım hazretlerinindür.

Bende
voyvoda-i
Boğdan
hâlâ.

(Derkenar:) Hakk-ı sübhâne ve teâlâ hazretleri ömür ve devletleri günden güne efzûn idüb vücûd-ı şerifleri hatâdan hırz eyleyüb, an karîb nazar ve iltifat-ı şehriyarî mukareneti ile meratib-i azîmde gördüği müyesser ve mukadder eyleye, öyle bakub, müruvvetlü Sultanım hazretlerinin dahi eltâf-i ferâvânlarında mercû ve me'mûldur ki mahallî icab eden yerlerde bu kulları hakkında hüsn-i terbiye ve kelime-i tayyibe ile bî-dirîğ buyurılub hâk-ı izzetlerine yüz süren boyarımız bendeleri üzerinden hüsn-i nazar rahmet eserleri mebzûl ve bî-dirîğ buyuralar. Ve müruvvetlü ve izzetlü Sultanım hazretlerinin ilm-i şeriflerine nihân değildir ki bu bendeleri bu diyar-ı kalîl ül-a'yan nasbolanların bu âna gelince vârid ve sâdır olan hidemat-ı hümâyûn-î padişahî mâl ve can ve başımız ile sâdîk makdûr idüb, dikkatiyle edâyî hizmetde taksîr vâki olmamîşdur. Mühimmat-ı mezkûrenin cem' ve tedarik irsâli küllicedek ferman olunmağla ziyade sa'i ve dikkat olunub ancak bu mikdar zamanda ihrac müyesser olmuşdur.

Hâlâ işbu mektub-ı ubûdiyyet acele üzere tahrir olunub, Hüseyin cavuş bende ile mübarek hâk-ı izzetlerine irsal olunmuşdur. İnşallahu teâlâ boyarımız kulları dahi mübarek hâkîpây-ı şeriflerine yüz sürdükde, devletlü Sultanım hazretlerinin bu kulları arbedesine lâzîm gelen hizmet-i vâcib ül-izzetleri edâsında dahi kusur olunmayub her veçhle müşâhedeleri olmak mukarrerdür.

După ce am prezentat la pulberea binecuvîntată a cinstitelor picioare ale Măriei Sale măritului şi fericitului şi magnanimului Sultan al meu, într-o sută de feluri fidelitatea şi închinarea noastră, raportul robului plin de fidelitate este acesta:

Sosind mai înainte din partea Pragului Înaltului Sultanat cinstita poruncă obligatoare la ascultare pentru materialele trebuincioase reparării cetăţii Özü, şi sosind acum din nou cinstita poruncă şi pe temeiul ei abundenta scrisoare din partea onorată a Măriei Sale fericitul Sultan al meu, pentru aceeaşi treabă, care a ajuns la ora prevăzută prin mîna robului vostru ceauşul Hüseyin, în cuprinsul ei care obligă la îndeplinire s-a poruncit ca să fie trimişi cît mai degrabă însărcinaţilor cu treburile importante două mii de dărăbani înarmaţi şi patru sute de care pentru transportul cherestelei.

Cinstitei inimi a Măriei Sale magnanimului şi fericitului Sultan al meu îi este clar că atunci cînd se angaja pe drumul cuceririlor hakanale s-au executat de multe ori, pe temeiul firmanului împărătesc padişahal, muncile urgente ale reparaţiilor şi restaurărilor, însă din această ţară nu au ieşit în aşa mare cantitate care şi dărăbani şi nici nu era cu putinţă să se scoată. Din vechime pînă în clipa aceasta pentru aceşti robi ai tăi în fruntea tuturora era firmanul august împărătesc, şi în ceasul cînd era auzit, fără a întîrzia o clipă, dacă erau slobode, carele, ori dacă se putea în ordine mai întîi dărăbanii, totul era adunat şi gătit.

Cu voia lui Allah cel preamărit, întru aceasta în ziua a douăzeci şi opta a lunii rebi ül-evvel, care-i o miercuri, au ieşit unul doi boieri de-ai noştri, robi ai săi, împreună cu aga dărăbanilor mei, şi au fost trimişi laolaltă cu măritul Ali aga, robul tău, care fusese numit comisar prin firmanul împărătesc padişahal, de-a dreptul la binecuvîntata pulbere a picioarelor fericite. Dacă vrea Allah preamăritul, fiind cinstea şi vremea favorabile, se poate întreba de la mai sus menţionatul Ali aga, în vederea emiterii firmanului august padişahal, în ce măsură sînt în stare

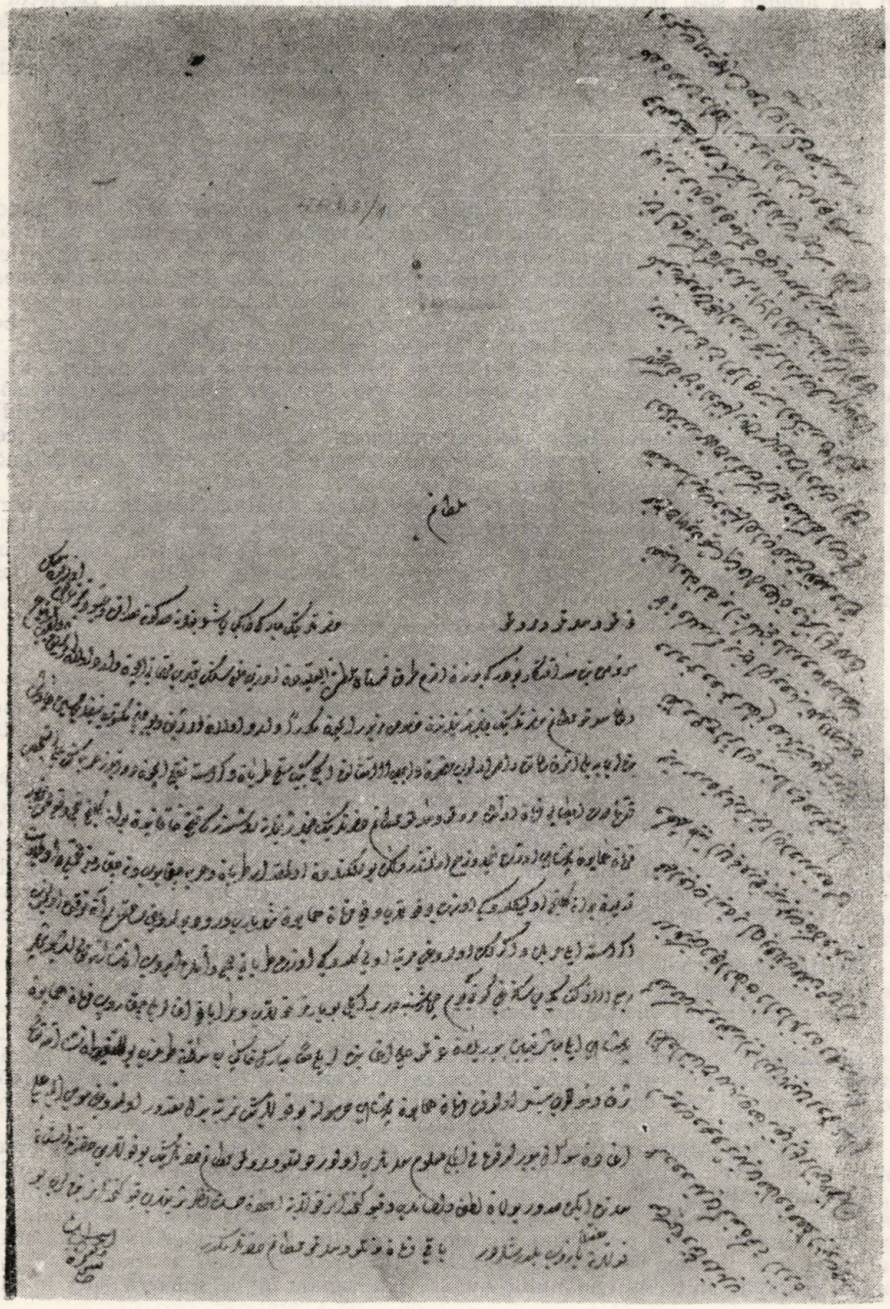

aceşti robi ai tăi să ducă la îndeplinire cele de mai sus, fiind pe de-a-ntregul cunoscute de fericirea voastră.

Bunăvoința şi favorurile manifestate față de acest rob al tău de către Măria Sa puternicul şi magnanimul Sultan al meu, pe cînd eram la Pragul Fericirii, precum şi atenția şi cinstita considerație arătată capuchehaialei noastre, rob al tău, au fost scrise cu deamănuntul şi comunicate acestui rob al tău de sclavul nostru capuchehaiaua noastră.

De altfel, firmanul este al Măriei Sale gloriosului şi fericitului Sultan al meu

Robul
Lupul
voievodul
Moldovii,
în prezent.

(Pe margine:)

Dumnezeu cel preamărit şi preaslăvit să-ți crească zi de zi viața şi puterea, ferind cinstita ta existență de greşeli, să uşureze şi să stabilească curînd vederile şi binefacerile împărăteşti, apropiindu-le de împlinirea orînduită. Socotind astfel, solicităm şi nădăjduim ca printre nenumăratele favoruri ale Măriei Sale magnanimul Sultan al meu acolo unde trebuie o soluție să se îndure să nu refuze cuviința şi frumoasele noastre cuvinte, să-i fie milă să acorde o privire îngăduitoare robului vostru, boierului nostru care își freacă fața de pămîntul măririi tale, şi să nu-i refuze acordarea favoarei. Căci nu este ascuns cinstitei ştiințe a Măriei Sale magnanimului şi grandiosului Sultan al meu că aceşti robi ai tăi, dintre cei numiți în această țară cu puțini dregători, la toate slujbele auguste padişahale existente şi decise pînă în clipa aceasta nu s-a întîmplat să fie lipsuri la săvîrşirea lor, îndeplinite fiind cu băgare de seamă, căci noi ne-am pus pentru ele cu fidelitate averea şi viața şi capetele noastre. Pentru firmanul dat ca să fie adunate, gătite şi trimise fără lipsă materialele amintite, noi depunem vîrtos toată sîrguința şi băgarea de seamă, însă am izbutit în aşa scurt timp să scoatem numai atîta.

Acum, această scrisoare de supunere fiind scrisă în grabă, a fost trimisă prin ceaşul Hüseyin, robul tău, la binecuvîntatul pămînt al măririi. Dacă vrea Allah preamăritul, atunci cînd boierul nostru, robul tău, va freca şi el fața sa de binecuvîntata pulbere a picioarelor cinstite, dat fiind că nu există lipsă în înfăptuirea slujbelor trebuincioase, obligatorii pentru mărire, din partea acestui rob al Măriei Sale puternicul Sultan al meu, pot să fie atunci de bună seamă constatate toate cu adevărat.

VIII

İzzetlü ve rif'atlu dostumuz Ağa hazretlerinin huzur-ı izzetlerine dürer-i ed'iyye-i vâfire ve gürer-i eseniyye-i mütekâsire ithaf-i vâhidi kıındıkdan sonra, muhibbane inhâ ve i'lâm oluna oldur ki:

Hâliyâ zamîr-i münir-i hurşîd-i mihr-tenvirlerine pûşide ve nihan buyuruldug. Akkerman ve Bender a'yani, kendü zu'mıarı üzere bir alay sözler peydâ idüb: „Boğdan Beği âşî olmuş, biz dahi varub Boğdan sınırı vurub, nehb-ü garet edelim!" deyü söyleşdikleri Lapuşna ve Orhey porkolabları mektub birle bildirmişler.

İmdi benim izzetlü dostum, bizim âsî ve mutî' olduğumuzı azametlü Padişahımızın vükelây-ı i'zâmları ve Özi muhafazasında olan vüzerâ berhoş bilürler. Akkerman ve Bender halkının sözleri ile âsî olmazız. Hakk-ı teâlâ azametlü Padişahımızın ömür ve devletleri ziyad idüb, vükelây-ı i'zâmlarına dahi ömürler versün! Nihayet mertebe bilmedik Akkerman ve Bender halkı azametlü Padişahımızın vekillerimidir, yohsa emr-i padişahî ile mi Boğdan Vilâyeti vurmağa niyet eylemişlerdr? Amma azametlü Padişahımızın vilâyetin vurmak kolay değildür. Biz Akkerman ve Bender halkin Padişahımızın müstakîm kulları zann ederdik. Lâkin değiller imiş. Eğer anun gibi Boğdan kenarların vurmak tasavvur ederler ise, tasavvur-ı bî-mu'în dür. Padişah devletinde taht-ı tasarrufımızda olan vilâyeti hîfz

idüb korunmağa kadiriz. Hemân kişi itdüğünden hicâb olur bukadar zamandan berü kendüler ile dostluk ve konşuluk idüb bir vechle hatırlarına idecek vaz' itmeyüb ve lehâ nüvaziş hatırları ile mukayyed iken, bu defa nedir Boğdan Beği tahkik-i âsî olmuşdur deyü niçe bîmu'în güft-ü gû idüb, sair âsî kefere ile bizi beraber add ederler imiş? Ne güzel şânlarına lâyık dostluk ve konşuluğa lâzım olan böyle gerek imiş. İlün mukabelesinde bukadar ıvaz ez Der-i Sahib-i Saadet Efendimizin adamları ve mektub-î şerifleri daima gelüb gitmekde hâli değildür. Anun gibi bir vaz' ve hareketimiz olsa, fehmederler idi ve tekrar tekrar tehayyür itdirürler idi. Amma haşa ki bir alay adamları söziyle Efendimiz kapusin terk idüb âsî olavuz! Hakk-ı teâlâ ol günleri göstermesin! Söyledikleri sözleri aslı çıkmayub sonra bed-nâm olub ve yüzleri kara olacakdur.

İnşallahu elrahman, beş on güne değin biz dahi Yaşa giderüz. Eğer bir cevabları var ise içlerinden bir adam ile haber göndersünler, biz dahi cevablarına göre tedariklerin görmeği bir hâl edelim.

Hemân dünyada azametlü Padişahımız ve vükelây-ı i'zâmları sağ olsunlar! Anlardan gayri kimesneden havf ve ricamız yokdur!

Bâki hemîşe izz-ü rîf'at der terakki ziyâd bâd!

Muhlis-i
muhibb
Lupul voyvoda-i
Vilâyet-i
Boğdan
hâlâ.

Gloriosului şi eminentului prieten al nostru excelenţei sale Aga, după prezentarea perlelor numeroaselor urări şi a florilor îmbelşugatelor elogii, în faţa slavei sale, scrisoarea amicală şi raportul nostru sînt acestea:

Dregătorii din Cetatea Albă şi Tighina ţinînd de astă dată să acopere şi să ascundă miezul strălucitor al soarelui care luminează lumea, au scornit conform propriei lor opinii false o grămadă de vorbe, precum că Begul Moldovii s-ar fi răsculat, şi vorbindu-se între ei: „Să mergem să lovim hotarul Moldovii, să pustiim şi să jefuim!", au comunicat aceasta printr-o scrisoare laolaltă cu pîrcălabii de Lăpuşna şi Orhei.

Acuma, slăvite prietene, măriţii miniştri ai preamăritului nostru Padişah şi vizirii care sînt muhafîzi la Özü ştiu prea bine că sîntem răsculat sau supus. Prin vorbele locuitorilor din Cetatea Albă şi Tighina noi nu devenim un răsculat. Dumnezeu preaslăvitul să-i mărească Padişahului nostru viaţa şi puterea, şi măriţilor miniştri de asemenea să le dea viaţă, însă noi nu ştim deloc dacă locuitorii Cetăţii Albe şi ai Tighinei sînt miniştrii padişahului nostru, sau dacă au de gînd poate să lovească Ţara Moldovii din ordinul padişahului. Căci nu este uşor lucru a lovi ţara preamăritului nostru padişah. Noi îi socoteam pe locuitorii Cetăţii Albe şi ai Tighinei ca robi corecţi ai Padişahului nostru. Însă ei nu sînt. Dacă îşi închipuie să lovească în felul acesta marginile Moldovii, este o închipuire fără temei. Noi sîntem în stare să păzim şi să apărăm ţara care este sub oblăduirea noastră în statul Padişahului. Nici unul parcă nu se ruşinează că am avut prietenie şi bună vecinătate cu ei de atîta amar de vreme fără ca să-i ştergem nicidecum din minte, şi în timp ce dovezile de amabilitate faţă de ei curgeau una după alta, iată că de astă dată lansează o seamă de bîrfeli fără temei, precum că Begul Moldovii a fost cercetat ca răsculat, ca şi cînd am fi fost puşi şi noi în rîndul celorlalţi ghiauri răsculaţi. Parcă aşa ar trebui să fie prietenia şi buna vecinătate cele vrednice de o frumoasă cinstire!

În acest caz nu mai sfîrşesc de-a veni şi de-a se duce necontenit într-un schimb perpetuu oamenii şi onoratele scrisori de la Poarta Stăpînului Fericirii. Dacă am avea o astfel de poziţie şi acţiune ar fi înţeles-o şi ar fi fost uimiţi în repetate rînduri. Însă noi nu ne despărţim niciodată de Poarta Domnului nostru, devenind răsculat prin vorbele unor oameni de batjocură. Să ne ferească Dumnezeu prea-

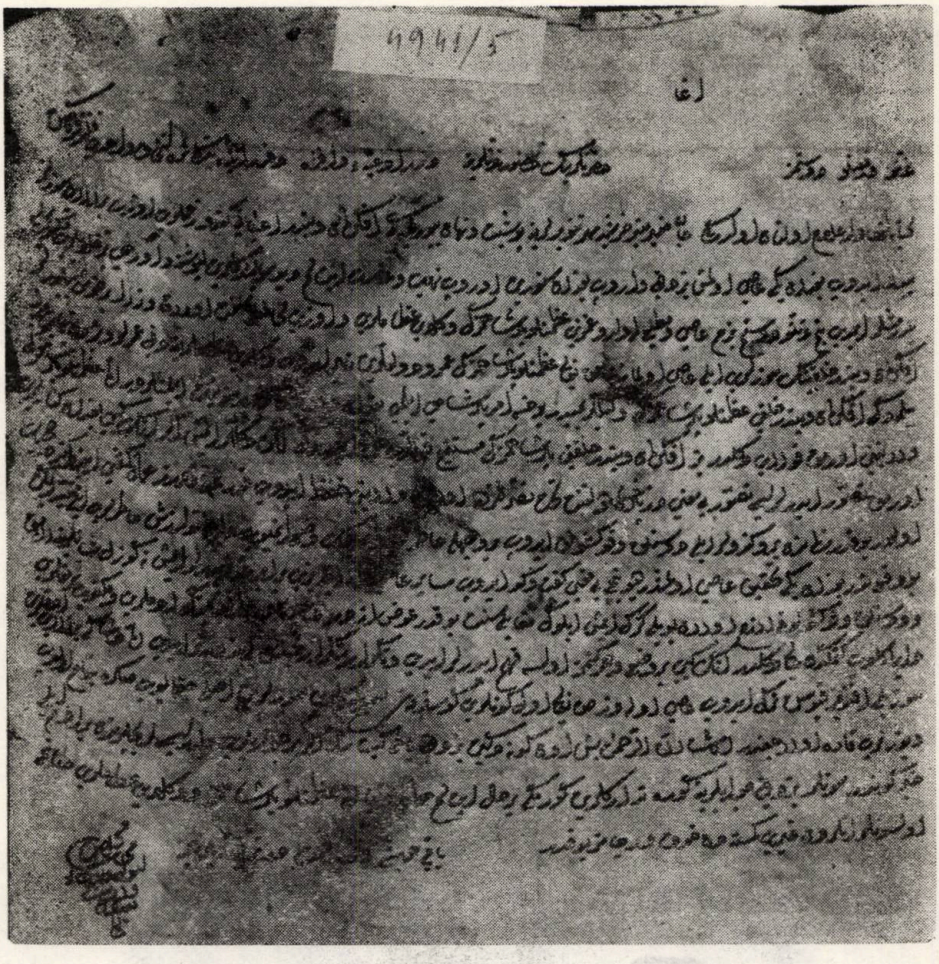

slăvitul de așa ceva! După ce vorbele rostite de ei s-au dovedit a fi neîntemeiate, își vor pierde reputația și fețele lor vor deveni negre.

Cu voia lui Allah cel milostiv peste cinci zece zile ne vom duce la Iași. Dacă au un răspuns, să-l trimită printr-un om dintre ei, căci și noi vom căuta să facem pregătirile cuvenite conform răspunsului primit.

Trăiască peste toată lumea grandiosul nostru Padișah și măriții săi miniștri! În afară de ei, nu avem nici o teamă și rugăciune de la nimenea!

De altfel, forța și înălțarea să-ți fie totdeauna înmulțită tot mai mult!

Curatul
amic
Lupul voievodul
Țării
Moldovii,
în prezent.

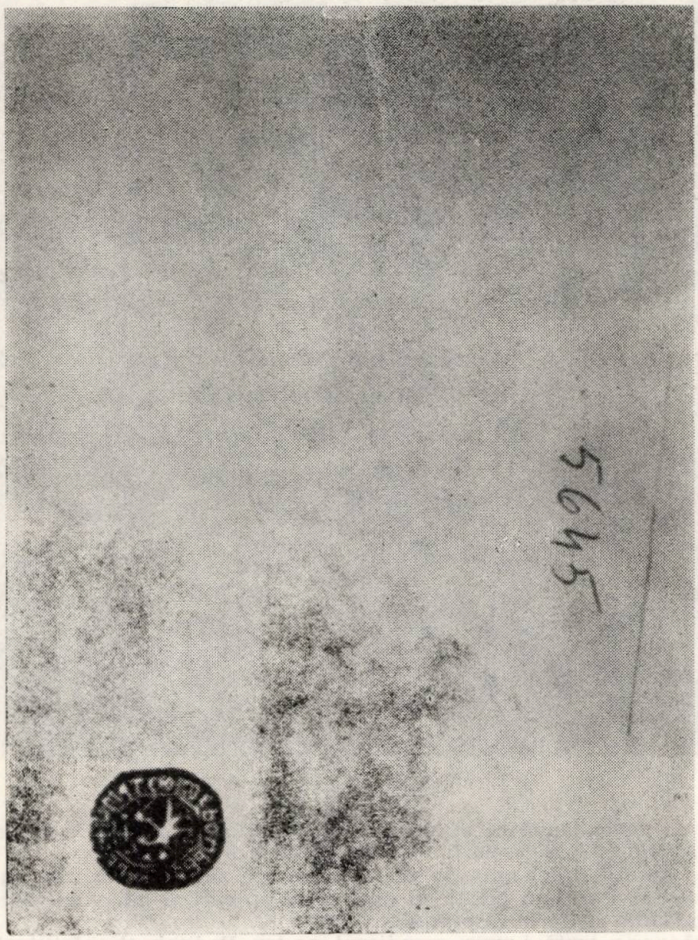
5495

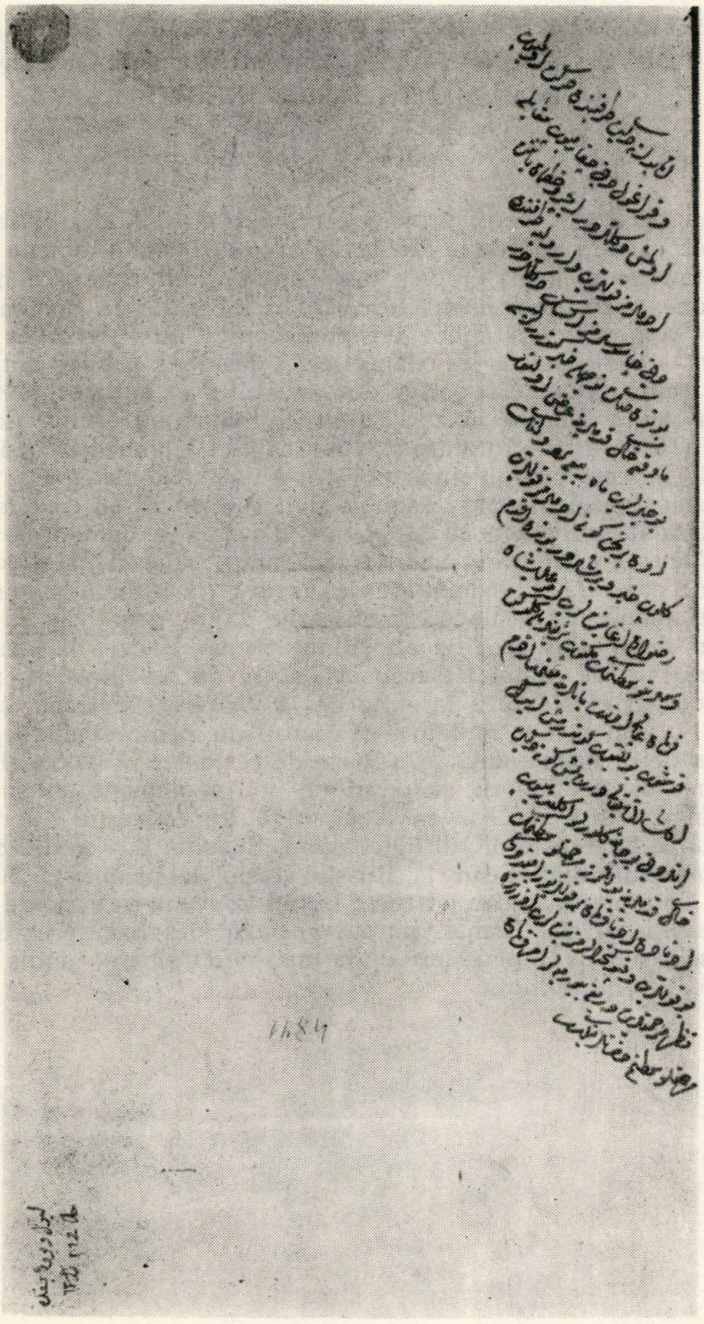

LES RELATIONS DE VASILE LUPU ET DE MATEI BASARAB AVEC LA PORTE OTTOMANE À LA LUMIÈRE DE QUELQUES DOCUMENTS TURCS INÉDITS.

(RÉSUMÉ)

Les rapports des deux princes contemporains, Matei Basarab de la Valachie et Vasile Lupu de la Moldavie, avec la Porte ottomane suzeraine, tout en étant amplement étudiés jusqu'aujourd'hui, manquaient du support documentaire directement turc. Un nombre de 11 documents turcs inédits — apportés d'Istanbul en photocopies aux Archives de l'État à Bucarest — rédigés dans les chancelleries des deux princes antagoniques, mais aussi amis, vient d'apporter des nouvelles et authentiques lumières concernant leurs liaisons avec l'Empire ottoman au temps des sultans Murad IV (1623—1640), Ibrahim (1640—1648) et Mehmed IV (1648—1687).

Ces documents turcs n'appartiennent à une seule catégorie; ils offrent des problèmes variés, même lorsqu'ils sont seulement en corrélation. Certains regardent seulement la Moldavie, d'autres seulement la Valachie; certains d'autres se refèrent aussi à la Transylvanie, dans le contexte de la politique et de la vie commune des trois pays roumains sous la suzeraineté ottomane. Dans une lettre, Vasile Lupu demande au sultan la permission de marier sa fille au prince lituan Radziwill. Autre deux documents, l'un de Matei Basarab et l'autre de ses boyards, rapportent sur la situation existante à la suite de la victoire sur Lupu, à Nenişori. D'autres, l'un du prince moldave et l'autre du prince valaque, ont trait à quelques dettes pécuniaires à la Porte de ces deux voévodes. Puis, Lupu envoie une justification de sa politique non seulement au sultan, mais aussi à un aga, qui est Rizvan Aga; un autre concerne les réparations qu'il fait à la forteresse d'Özü (Otchakov). Ensuite, il y a, des deux pays, des rapports informatifs sur la Russie et sur le prince G. Rákóczy II.

Lupu emploie un sceau en turc: Lupul voyvoda-yı serhadd-ı Boğdan, bende-i hakıpay-ı al-i Osman (Lupul voévode des frontières de la Moldavie, l'esclave dans la poussière de la maison d'Osman), tandis que Matei Basarab scelle en cyrillique.

BIBLIOTECA GIMNAZIULUI CRĂIESC DIN ZLATNA O CONTRIBUȚIE LA ISTORICUL BIBLIOTECILOR ȘCOLARE DIN TRANSILVANIA*

DE

IACOB MÂRZA

Una din problemele istoriei feudale cel mai mult studiate la ora actuală pe plan european este istoria cărții și a bibliotecilor. Cu toate că în aparență par probleme minore, lipsite de un interes deosebit, micile amănunte ale istoriei culturale trebuie studiate cu toată seriozitatea, trebuie să fie abordate la același nivel metodologic și al exigenței ca toate marile probleme ale istoriei.

Este cunoscut faptul că în orînduirea feudală bibliotecile erau unele din cele mai importante focare ale vieții culturale. Erau aproape singurele medii favorabile „primirii curentelor culturale noi, venite dinafară, și răspîndirii acestora în societate"[1]. Cartea era, înainte de secolul al XVIII-lea, instrumentul de lucru al intelectualilor și mai puțin un mijloc de recreere cum a ajuns în zilele noastre.

Istoricul cărților și al bibliotecilor ne furnizează cele mai nebănuite date referitoare la cultura întregii societăți sau la preocupările cărturărești ale unor grupuri sociale într-o epocă mai mare sau pentru o perioadă scurtă de timp.

Prof. Ioachim Crăciun sublinia, cît se poate de clar, citîndu-l pe Svend Dahl, importanța istoriei cărții și a bibliotecilor: „... dacă istoria

---

În alcătuirea studiului de față am primit indicații bibliografice și diferite sugestii din partea tov. conf. Pompiliu Teodor și tov. lector N. Edroiu de la Universitatea din Cluj cărora le aduc expresia gratitudinii mele.

Această temă a constituit subiectul a două comunicări, de diferite proporții, prezentate în cadrul *Sesiunii de comunicări a cercurilor științifice studențești de la Universitatea Babeș—Bolyai Cluj*, aprilie 1969, și la o *Ședință de comunicări științifice la Muzeul Regional Alba-Iulia*, octombrie 1969.

[1] Jakó Sigismund, *Legăturile bibliofile și științifice cu Muntenia ale lui Samuil Köleséri (1663—1732)*, în *Revista bibliotecilor*, XXV (1969), nr. 6, p. 372.

cărții este un fragment din istoria civilizației universale, istoria bibliotecilor nu poate fi decît un efort pentru a păstra pentru totdeauna această civilizație"[2].

* * *

Cărțile, în condițiile deceniilor trecute, indică gradul de răspîndire a unor curente spirituale, profunzimea lor, demonstrînd faptul că ele sînt legate în mod direct de istoria culturală a epocii respective.

Același lucru se poate observa și în istoria culturală a Transilvaniei din secolul al XVIII-lea cînd circulația cărților se intensifică. Iluminismul, ideologia dominantă a acestui secol, legăturile tot mai strînse cu întreaga cultură europeană, studiile în străinătate și pasiunea pentru antichitatea clasică, îndeosebi antichitatea clasică latină, explică, în bună măsură, larga circulație a cărților pe teritoriul transilvănean.

Unele cărți ajung chiar printre meșteșugari și țărani. Este adevărat că aceste cărți au un profil special, ele fiind niște „îndreptare" sau „povățuiri" pentru o mai bună organizare a economiei[3]. Un rol important în răspîndirea cărților printre membrii acestor categorii sociale l-au avut negustorii transilvăneni, îndeosebi cei din Brașov și din Sibiu, care „țineau în dughenele lor pe lîngă fierărie, bidinele, perii și alte mărfuri și cărți"[4].

O consecință directă a intensificării circulației cărților a fost dezvoltarea rapidă a unor biblioteci particulare de renume european. Continuînd activitatea bibliofilică a lui Mihail Halici[5], Samuel Teleki, Ignatie Bátthyany, Samuel Brukenthal și Timotei Cipariu[6] strîng la Tg. Mureș, Alba-Iulia, Sibiu și Blaj zeci de mii de volume din literatura secolului al XVIII-lea, dar și incunabule sau manuscrise vechi. Aceste colecții particulare formează baza bibliotecilor publice de mai tîrziu[7].

---

[2] *Les bibliothèques roumaines dans le passé et de nos temps*, în *Revue de Transylvanie*, VI (1940), nr. 2, p. 160.

[3] C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană din anii 1789—1830*, în *Studii*, IX (1956), nr. 1, p. 90.

[4] I. Mușlea, *Contribuții la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania (Pînă la Unire)*, Cluj, 1935, p. 5.

[5] Pentru unele aspecte referitoare la activitatea bibliologică a lui Mihail Halici vezi Musnai László și alții, *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în *Studii de istorie literară și folclor*, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 87—106.

[6] Jakó Sigismund, *Bibliofilia lui Timotei Cipariu*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, X (1967), p. 129—171.

[7] Un proces asemănător de dezvoltare a bibliotecilor s-a desfășurat și în Țara Românească și în Moldova. Vezi mai ales: N. Iorga, *Vechile biblioteci (Sau ce se cetia odinioară în Țerile Noastre)*, în *Floarea darurilor*, I (1906), nr. 2, p. 65—82; Idem, *Încă o dată: ce se cetia pe vremuri la noi (Biblioteca lui Vasile Drăghici)*, în *Floarea darurilor*, II (1907), nr. 9, p. 129—132; Ioachim Crăciun, *Les bibliothèques roumaines...*, p. 160—193; Idem, *Biblioteci și ctitori români în trecut și azi*, Sibiu, 1940; G. Cardaș, *Biblioteci vechi românești*, în *Boabe de grîu*, I (1930), p. 611—616; Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*. Cu o prefață de Virgil Cândea, C.S.C.A., București, 1967.

Încă din secolul al XVII-lea, în Transilvania, este atestată existența unor biblioteci școlare la liceul luteran din Sibiu, colegiul reformat din Cluj, școlile luterane din Bistrița, Brașov și Sighișoara, precum și la școlile calvine de la Aiud, Orăștie și Tg. Mureș. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor se constată o densificare a rețelei bibliotecilor școlare. Majoritatea școlilor mai importante își consacră o parte din buget achiziționării de cărți[8], fenomen întîlnit și la școlile din celelalte provincii românești[9].

Cu o bibliotecă școlară era înzestrat și gimnaziul crăiesc din Zlatna *(Regium Gymnasium Zalathnense)*. Această școală a funcționat între anii 1790—1848, fiind, în decursul evului mediu, cea mai importantă din părțile Munților Apuseni.

Gimnaziul de la Zlatna a îndeplinit un rol deosebit în ridicarea culturală a populației românești din munți. Dintre foștii elevi ai gimnaziului s-au ridicat o parte din fruntașii revoluției de la 1848 din Transilvania (Avram Iancu, Petru Dobra și Dimitrie Moldovan), mai mulți tribuni și centurioni, oamenii de nădejde ai lui Iancu, reprezentanți de frunte ai vieții bisericești și culturale ai românilor ardeleni (Alexandru Sterca Suluțiu și Iosif Sterca Suluțiu, omul de cultură și viitorul președinte al *Astrei*)[10].

Protocollum Regii Gymnasii Zalathnensis[11] conține, anexat la paginile 429—437, un catalog al cărților care făceau parte din biblioteca gimnaziului *(Index Librorum Classicorum ad Bibliothecam Gymnasii R[egii] Zalathnensis)*.

De-a lungul a 8 pagini *(in folio majore)*, într-o rubricatură simplă, formată din cota cărților *(Numerus insignus librorum)*, titlul cărții *(Titulus librorum)* și numărul volumelor *(Tomus)*, sînt înregistrate 250 de cărți (Vezi fig. nr. 1).

În stadiul actual al cercetărilor, nu putem preciza dacă se mai păstrează vreo carte din biblioteca gimnaziului. Credem că au fost distruse în timpul incendiului din 23 octombrie 1848 care a cuprins, pe lîngă in-

---

[8] *Istoria României*, vol. III, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 1063.

[9] Vezi Corneliu Dima Drăgan, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Naționale de la Colegiul Sf. Sava*, în *Revista arhivelor*, VIII (1965), nr. 2, p. 269—290; I. Popescu-Teiușan, *Vechea bibliotecă a colegiului popular Nicolae Bălcescu din Craiova*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, VI (1964), p. 183—191; Gh. Părnuță, *Știri noi despre primele biblioteci școlare*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III (1960), p. 291—299.

[10] Iacob Mârza, *Gimnaziul crăiesc din Zlatna (Schiță pentru o monografie istorică)* (În curs de redactare).

[11] *Protocollum*-ul se află în fondul documentar al Bibliotecii Bátthyaneum din Alba Iulia. Îmi fac o plăcută datorie în a mulțumi tov. bibliograf Nicolae Maniu pentru sprijinul acordat în timpul cercetării manuscrisului. Aceleași mulțumiri se cuvine să le adresez prof. Băluță L. Cloșca de la Muzeul Regional Alba Iulia pentru executarea unor fotografii după manuscris.

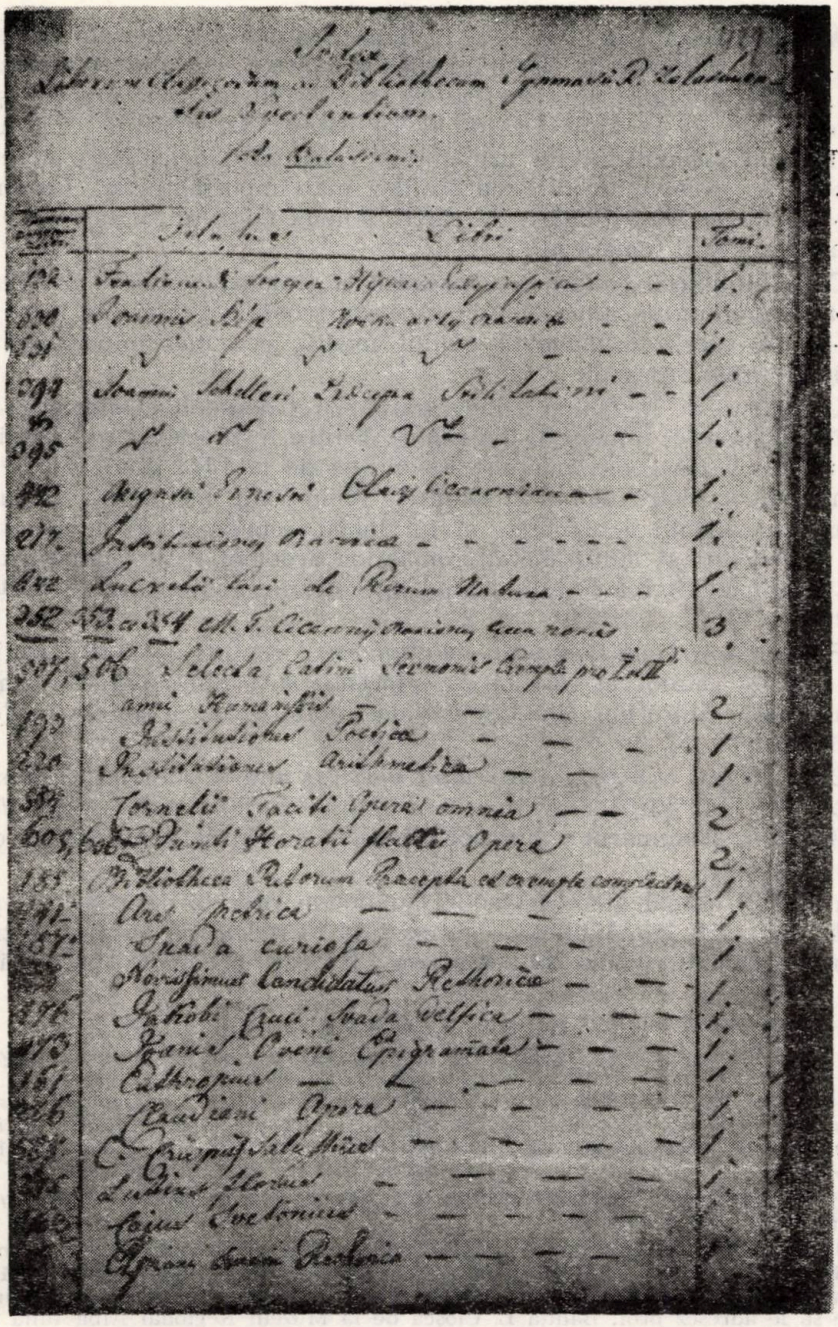

Fig. nr. 1. — *Index librorum Classicorum...*, p. 429.

stalațiile miniere, clădirile erariului și complexul parohial catolic din Zlatna[12] în cadrul căruia era amenajat gimnaziul crăiesc.

Fondul general al bibliotecii, după cum reiese din *Index librorum*, cuprinde 250 de cărți, împărțite la rîndul lor, în cinci fonduri mai mici. Dintre aceste fonduri, cel mai important ni se pare fondul de cărți ai profesorului Emericus Bálász, unde întîlnim lucrări de Soarius, Alvarius, operele autorilor clasici și cele ale istoricilor latini (Cicero, Ovidius, Virgilius și Horatius, Tacitus, Eutropius, Caesar, Sallustius și Iustinus)[13]. Restul fondurilor, adică cele ale profesorilor Constantinus Hene, Gregorius Simai, Antonius Buday și Iosephus Staerker, conțin cărți de factură clasică latină și reflectă preocupările cărturărești ale profesorilor de la gimnaziu.

Biblioteca gimnaziului s-a format în urma unui proces lent. Aprovizionarea cu cărți, într-un tîrg de munte cum era Zlatna la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, va fi fost îngreuiată chiar de așezarea geografică. Trebuie să ținem seamă și de condițiile în care se făcea, în general, aprovizionarea cu cărți în această perioadă.

Probabil că o mare parte din cărți au intrat în bibliotecă pe calea achizițiilor. Acestea s-au putut face de la tipografiile din Brașov, Sibiu și Cluj, sau chiar de la Viena și Budapesta.

Majoritatea profesorilor de la gimnaziu îndeplineau, pe lîngă funcția pur didactică, și funcții religioase, legate de specificul bisericii catolice. Unii dintre profesori erau membrii în ordinul minoriților (Constantinus Hene făcea parte din *Ordinus Minorum Conventualium Francisci Seraphini*)[14]. Desigur că acești profesori aveau legături cu frații lor răspîndiți în întreg imperiul habsburgic, între ei realizîndu-se nu numai un schimb de idei religioase ci și un schimb de cărți.

Profesorii, în virtutea preocupărilor lor, posedau, încă dinaintea venirii lor la gimnaziul din Zlatna, o bibliotecă personală. După 1790, anul înființării gimnaziului, o parte din cărțile bibliotecii lor au trecut, prin donație, în biblioteca gimnaziului.

Credem că un rol deosebit în constituirea bibliotecii gimnaziului l-au avut donațiile de cărți din partea profesorilor[15]. În acest sens, *Index librorum* . . . conține două importante însemnări.

---

[12] Dr. Ignaz Reinbold, *Siebenbürgens Haupbergwerks Ort Zalathna unglückliche Catastrophe im 8-ber 1848*, Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Secția Manuscrise, p. 53—55; *Protocollum* . . . , p. 4. Pentru știri referitoare la incendiu, mai vezi Georgina Suciu, Octavian Rotariu, *Cîteva documente inedite cu referire la evenimentele petrecute în anul 1848 la Zlatna*, în *Sargetia, Acta Musei Devensis*, V (1968), p. 235—243.

[13] Lista tuturor cărților în *Anexa* studiului de față.

[14] *Protocollum* . . . , p. 3.

[15] Donația și moștenirea cărților au fost, așa după cum ne arată istoricul bibliotecilor transilvănene din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, modalități de îmbogățire a fondurilor bibliotecilor ca și cumpărarea. Cf. Jákó Sigismund, *Timotei Cipariu și posibilitățile bibliofiliei românești în Transilvania înainte de 1848 (I)*, în *Revista bibliotecilor*, XXI (1968), nr. 10, p. 620. Probabil că aceleași metode au fost întrebuințate și în secolele următoare în alcătuirea bibliotecilor de toate categoriile, deci și bibliotecile școlare s-au format pe această cale.

Prima însemnare se referă la donația profesorului Antonius Buday: „Libri quos D[ominus] Professor Buday Gymnasio cessit... Regestratum 27 Iulii 1835, Antonius Buday Utrius[que] Hum[anitatis] Professor"[16]. Dintre cele 6 cărți donate, amintim: Cicero, *Orationes*, Vergilius, *Opera*, Hoffman, *Lexicon Universale* și *Elementa Geometriae Practicae*. După cum se poate observa, cărțile sînt înregistrate de însuși profesorul donator.

A doua însemnare ne indică tot o donație. Autorul ei este profesorul Iosephus Staerker: „Accedunt studia manuscripta utriusque semestris pro utraque Classis Humanitatis et classibus nonnullis grammaticalibus E[xcelentissimi] D[omini] Iosephi Staerker Parochiae Cooperatoris et Profesoris R[egiis] 1836"[17] (Vezi fig. nr. 2).

Dacă prima donație conține numai cărți tipărite în limba latină, cele cincisprezece cărți care formează obiectul ultimei donații sînt tipărite, cu excepția a patru exemplare, în limba germană. Cărțile au un conținut destul de variat și demonstrează orizontul preocupărilor profesorului donator.

Lui Staerker îi datorăm o *Scurtă istorie a școlilor cezaro-crăiești din Zlatna*, Sibiu, 1836. Tot în acest an îi apare o *Descriere a festivităților ținute cu ocazia zilei de naștere a împăratului Ferdinand, la 19 aprilie 1836*. Dovedindu-se preocupat de artele frumoase, Staerker adresează locuitorilor Zlatnei, la 4 iulie 1836, o *Chemare către iubitorii de artă în scopul creerii unui fond pentru înființarea unei școli de muzică*[18].

Dintre celelalte cărți donate mai importante sînt: o ediție a operelor lui Horatius, tipărită la Cluj în 1780, două manuale de gramatică, discursurile lui Cicero, editate la Lipsia în anul 1820, *Ordonanță judecătorească criminală pentru Transilvania*, Sibiu, 1788, cîteva predici și mai multe conspecte din *Journalen Europas*, tipărit la Viena în 1793 (Vezi fig. nr. 3).

Aceste două donații, făcute bibliotecii gimnaziului, datează din anii 1835—1836 și au fost înregistrate în catalogul cărților de înșiși profesorii donatori. Scrisul lor diferă în raport cu acela care există la începutul catalogului. Aici sînt trecute fondurile mai vechi decît donațiile profesorilor Buday și Staerker, datînd, cu probabilitate, înainte de anii 1835—1836. N-ar fi exclus ca aceste fonduri să fi fost întemeiate cu ocazia înființării școlii (1790) sau în anul ridicării ei la rangul de gimnaziu (1820).

În legătură cu biblioteca gimnaziului se mai ridică următoarea întrebare: Cine a fost bibliotecarul? În cuprinsul catalogului nu apare nici o însemnare din care să rezulte cine îndeplinea această funcție. Fiecare donator și-a înregistrat cărțile cu mîna proprie, iar scrisul diferă de la o persoană la alta. Nu este exclus ca unul dintre profesorii donatori să fi fost și bibliotecarul.

---

[16] *Protocollum...*, p. 435.
[17] *Ibidem, loc. cit.*
[18] *Ibidem*, p. 436—437. Titlurile au fost date în traducere românească prescurtată. Pentru original vezi *Anexa* lucrării de față.

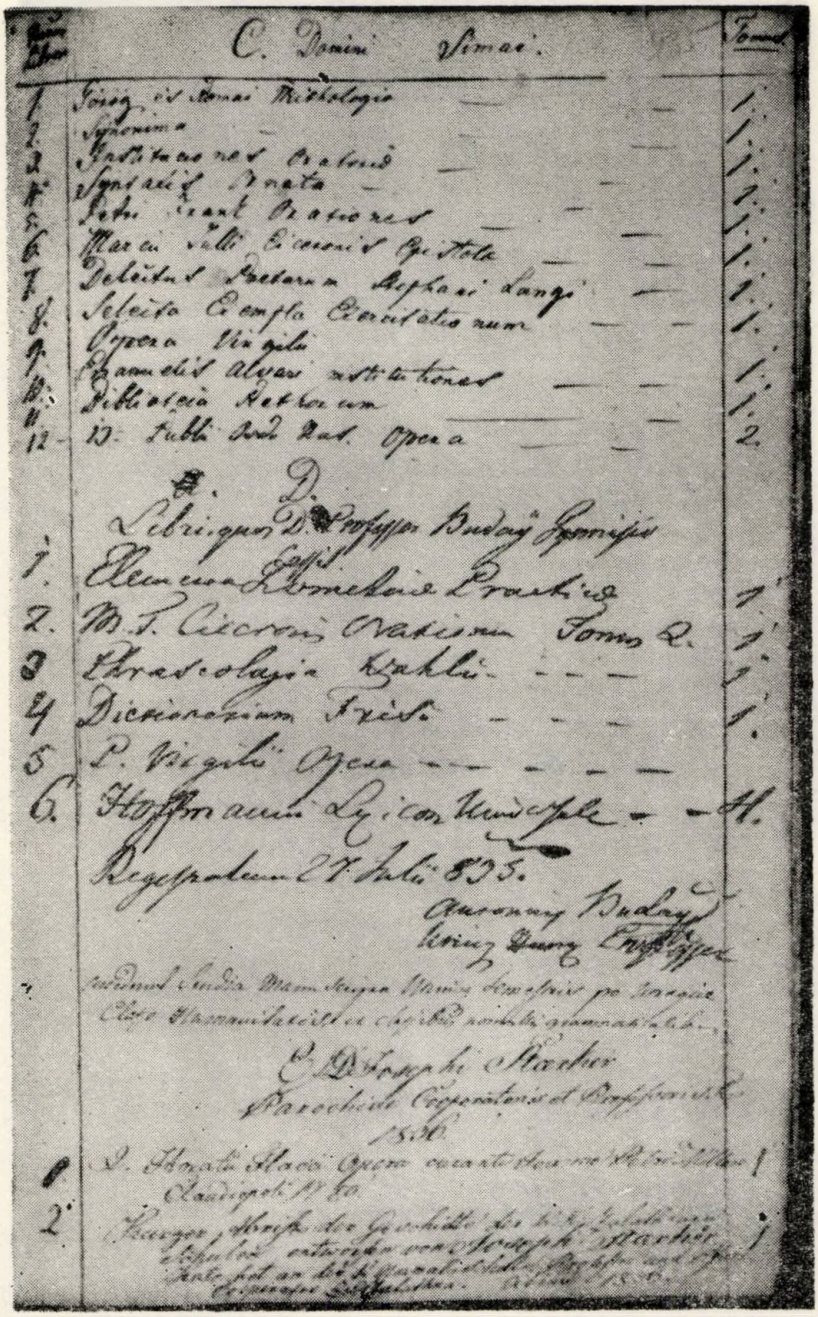

Fig. nr. 2 — *Index librorum...*, p. 435. Donațiile profesorilor Buday și Staerker

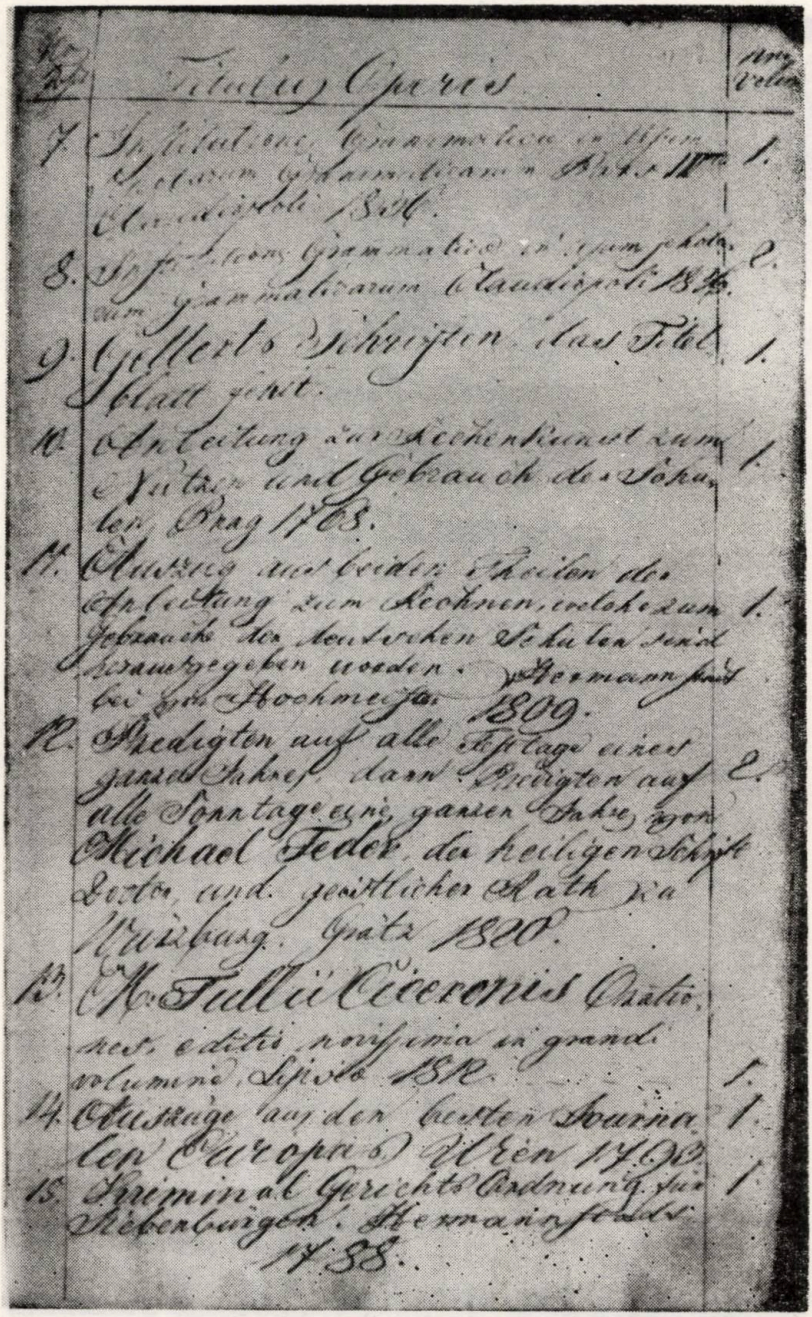

Fig nr. 3 — *Index librorum...*, O parte din cărţile donate de Josephus Staerker

La sfîrșitul catalogului, apare de mai multe ori numele profesorului Iosephus Staerker care îndeplinea și funcția de cooperator al parohiei *(cooperator parochiae)*. Se ocupa de probleme administrativ-economice. În sfera lui de activitate intra și administrarea gimnaziului crăiesc, așezat în cadrul complexului parohial catolic din Zlatna și sub influența directă a bisericii catolice din localitate. Se prea poate ca profesorul Staerker să fi avut în păstrare și biblioteca gimnaziului.

Fondul general al bibliotecii este format, în majoritatea sa, din cărți cu un conținut lingvistic, mai ales opere ale clasicilor latini. Sînt însă și o serie de lucrări de istorie, drept, religie, enciclopedii, dicționare, mai multe manuale școlare și cîteva lucrări de filozofie.

Din numărul total al cărților (250), numai 19,5% sînt manuale școlare. Ținînd seama de această proporție considerăm că biblioteca gimnaziului era destinată, în primul rînd, profesorilor, și numai în al doilea rînd studiului elevilor care foloseau îndeosebi cursurile dascălilor lor.

Este interesant să cunoaștem centrele unde au fost tipărite cărțile existente în biblioteca gimnaziului. Lucrările de literatură clasică latină, istoriile, lexicoanele și dicționarele erau tipărite în marile centre tipografice ale imperiului, la Viena sau la Buda (îndeosebi la *Typis Universitatis Budiensis* și *Typis Academicis Societatis Jessu*). Marea majoritate a manualelor de largă circulație la școlile catolice din Transilvania proveneau din tipografia liceului regesc de la Cluj, sau de la Sibiu din tipografia lui Martin Hochmeister[19].

În privința limbii în care au fost tipărite cărțile bibliotecii, am ajuns la următoarele date: 90% din cărți sînt tipărite în limba latină, 6,8% în limba germană și numai 3,2% în limba maghiară. Se poate constata pe baza acestor date statistice, că limba latină era foarte răspîndită la gimnaziile vremii, mai mult era limba de predare, de unde și denumirea de *scholae latinae* sub care sînt cunoscute o parte din gimnaziile din Transilvania evului mediu[20].

Făcînd o clasificare a cărților după conținutul lor am ajuns la următoarele categorii de cărți: 43,2% *libri philologici (poetici, oratorici, rethorici et grammatici);* 13,6% *libri historici et geographici;* 2,8% *libri philosophici et morali;* 1,2% *libri juridici;* 0,8% *libri naturali;* 2,4% *libri arithmetici;* 3,6% *libri teologici;* 1,2% *libri medici.* Am întîlnit și cărți

[19] Martin Hochmeister a fost primul tipograf din țara noastră care a lucrat cu mijloace tehnice moderne. La Sibiu avea chiar o librărie proprie. Un mare merit l-a avut în răspîndirea bucoavnelor și abecedarelor pentru școlile românești din Transilvania. Cf. Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom XXXVIII, 1915—1916, București, 1916, p. 43—50, 79; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, E.S., București, 1968, p. 118, 123.

[20] La școlile din Țara Românească și Moldova unde se preda limba greacă dar și limba latină era frecventă denumirea de *schola graeca et latina.* Cf. Victor Papacostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în *Revue des études sud-est européennes*, Tome I, 1963, n° 1—2, p. 30. (Versiunea românească a studiului în *Studii*, Revistă de istorie, XIV (1961), nr. 5, p. 1139—1167); Șt. Bîrsănescu, *Academia Domnească din Iași 1714—1821*, E.S.D.P., București, 1962, p. 75—76.

cu tematici diferite: 0,9%, iar la 2,4% nu este specificat titlul *(sine titulo)*.

Din consultarea listei cărților reiese că cel mai mult erau citiți autorii și istoricii clasici latini. În fruntea lor se situează Cicero (14 volume), din operele căruia se citeau cu precădere: *De finibus, Epistolae* și *Orationes*. Urmează Ovidius cu 6 volume, îndeosebi *Elegiae, Methamorphoseon* și *Epistolae*. Nu lipsesc Horatius, Vergilius, Terentius ș.a. Pleiada istoricilor latini este reprezentată de Tacitus, Titus Livius, Eutropius, Cornelius Nepos, Curtius Rufus, Claudianus, Sallustius Crispus, Suetonius, Caesar și Iustinus[21].

Prin cunoașterea operelor autorilor și istoricilor latini se ajungea la formarea gustului pentru literatura clasică latină și pentru scrierile istorice. Răspîndirea operelor autorilor și istoricilor clasici latini nu trebuie să ne mire din moment ce „pasiunea pentru antichitatea clasică și gustul pentru frumusețea ascunsă în paginile antice reprezintă sentimentul caracteristic al veacului"[22]. Nu trebuie să neglijăm nici aspectul educativ-moralizator: exemplele eroilor pozitivi din literatura clasică și scrierile istorice latine puteau influența înspre bine pe elevi.

Alături de literatura clasică latină, un rol deosebit îl îndeplineau obiectele de studiu, derivate din conținutul culturii latine: *oratoria* și *retorica*. Dintre autorii acestor genuri în biblioteca gimnaziului sînt prezenți: Nicolaus Avacinus, *Orationes*, Carolus Poreus, *Orationes*, Cyprianus Soarius, *Rethorica* și *Manuale Rethorum*. De asemenea importante sînt și lucrările care ne dau o imagine de ansamblu asupra oratoriei și retoricii: *Tironianum Eloquentiae, Bibliotheca Rethorum, Institutiones Oratoriae, Institutiones ad Eloquentiam, Syntaxis Ornata*[23].

Interesante, prin conținutul lor, sînt manualele de retorică, dintre care unele au fost amintite mai sus. Numărul relativ mare al acestor manuale ne îndreptățește să afirmăm că retorica este o disciplină cît se poate de bine conturată în cadrul învățămîntului gimnazial. Importanța care i se

---

[21] Scrierile autorilor și istoricilor clasici latini nu le întîlnim înregistrate numai în cataloagele bibliotecilor școlare, în cazul nostru la biblioteca gimnaziului din Zlatna, ci, se află inserate, alături de alte cărți, în cadrul unor biblioteci particulare românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Aici îl găsim pe Ovidius cu *De oficiis* alături de Juvenal, Apuleius și Propertius. Nu lipsesc nici Titus Livius, Suetonius, Cornelius Tacitus, Vergilius și Horatius. Pompiliu Teodor, *Două biblioteci particulare românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II (1957), p. 246.

[22] Acest fenomen este analizat temeinic și amănunțit cu prilejul unei „scurte incursiuni" în realitățile sociale și culturale ale Transilvaniei secolului al XVIII-lea de P. Teodor, *Două biblioteci* ..., p. 262—264.

[23] *Syntaxis Ornata*, manualul lui Francisc Pomey, a fost unul din cele mai răspîndite manuale școlare. Este întîlnită chiar și în biblioteca personală a lui Gheorghe Lazăr. Cf. G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 153. De asemenea, *Syntaxis Ornata*, se numără printre cele 185 de cărți, poate multe din ele datînd din perioada studiilor școlare, donate Astrei de Iosif Sterca Șuluțiu, unul dintre elevii iluștri ai gimnaziului din Zlatna, și de fiul său Aurel. *Consemnarea cărților donate de d-nii Iosifu Sterca Șuluțiu și fiiu Dr. Aureliu Streca Șuluțiu* în *Transilvania*, Anul XVI (1884), nr. 3—4, p. 31.

acorda retoricii reiese și din faptul că una din cele două clase de umanități se numea *rethorica*[24].

Printre cărțile bibliotecii se găsesc mai multe manuale de gramatică. În cadrul acestei discipline, locul de cinste îl deținеau manualele lui Emanuelus Alvarius de Colonia, în special *Institutiones Grammaticae*, *Grammatica* ș.a. Pe lîngă acestea, de-o unanimă apreciere s-a bucurat manualul lui Joannes Alexis, *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*, Vienna, 1826, în care demonstrează cu argumente convingătoare latinitatea limbii vorbite de poporul român[25].

Dacă manualele de retorică aveau menirea să ajute la însușirea unei cursive și atrăgătoare, pregătindu-i pe elevi pentru o carieră publică, studierea gramaticii, prin intermediul unor manuale de genul celor de mai sus, contribuia la asimilarea corectă și temeinică a limbii latine, limba de predare în gimnaziu. În acest sens, un ajutor prețios venea din partea lucrării lui Commenius *Janua trium linquarum*, consemnată în catalogul de cărți a bibliotecii gimnaziului din Zlatna. Dacă ținem seama că autorul, acest „Galileu al educației"[26], propune o serie de metode care să faciliteze însușirea limbii latine, făcînd totodată un apel la o predare intuitivă, putem sublinia faptul că la gimnaziul din Zlatna existau serioase preocupări pentru temeinica învățare a limbii latine.

Alături de lucrările și manualele de retorică și de gramatică, în bibliotecă un loc de seamă îl deținеau lucrările de istorie și cu caracter istoric, dintre care nu lipsesc manualele. Dintre istorici, pe lîngă cei latini deja amintiți, mai des întrebuințați erau: Christophor Cellarius, *Historia* și *Breviarium*, Ferdinandus Stoerger, *Historia Ecclesiastica*, Martinus Bolla, *Historia Universalis*[27] ș.a.

---

[24] Pentru terminologia claselor gimnaziale vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești (veacul al XIX-lea)*, vol. I, București, 1907, p 264; N. Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Ardeal pînă la 1800*, Blaj, 1941, p. 184; Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 30—31.

[25] Manualul lui Ioannes Alexis a fost apreciat în țară cît și peste granițe. Andrei Șaguna, pe vremea cînd era profesor la seminarul teologic din Vîrșeț, scrie, avînd ca prototip manualul lui Alexi, o *Grammatica Valachica*, apărută probabil după 1842. Cf. *Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Sibiu, 1909, p. 33; Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna — Monografie istorică*, Ed. a II-a, Sibiu, 1913, p. 28.

Filologul englez Bruce Whyte menționează în *Histoire des langues Romanes*, Paris, 1841, că a învățat limba română după manualul lui Alexi. Totodată, el consideră limba română ca o cheie în cercetarea tuturor limbilor romanice. Cf. Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, vol. I, Ed. a II-a, Viena, p. 208, 209.

Prin lucrarea sa Ioan Alexi se apropie de concepția Școlii Ardelene, mai ales de gîndirea și metoda lui Petru Maior. „Alexi este un latinizant și prin aceasta se apropie de Petru Maior pentru care încearcă o vie admirație și de la care adoptă sistemul ortografic". D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 273.

[26] *La Grande Encyclopédie*, vol. 12, Paris, 1885, p. 13.

[27] Autorul acestui manual este cunoscut și ca unul dintre cei care a contestat originea romană a poporului român (Cf. D. Popovici, *op. cit.*, p. 227—228, 301). A

Cîteva dintre lucrările de istorie ne dau o imagine de sinteză asupra trecutului îndepărtat a unor popoare şi civilizaţii. Dintre acestea, merită să amintim: *Rudimenta Historica, De Romana Republica, Germania gloriosa, Ritus Romanorum, Koronas Mágyar Kiralynok* etc.

După cum era şi firesc, în cadrul istoriei, se punea un mare accent pe evenimentele politice, pe faptele de arme, pe datele referitoare la viaţa împăraţilor, de unde şi denumirea de *caesarologia* care se dădea istoriei[28].

Pe lîngă cărţile de profil umanist, biblioteca gimnaziului mai era înzestrată cu lucrări şi manuale cu un caracter realist, practic, care aveau un scop imediat şi cît se poate de precis. Prin conţinutul lor realist, prin volumul de cunoştinţe pe care-l puteau transmite, aceste lucrări trădează tendinţe de orientare ştiinţifice, de aplicare a cunoştinţelor în viaţă, la nevoile cotidiene. De asemenea, demonstrează şi încercările burgheziei transilvănene la o apropiere de condiţiile locale, o înţelegere mai adîncă a realităţilor şi posibilităţilor acelei vremi.

Dernne de amintit, în acest sens, sînt: *Elementa Historiae Naturalis, Institutiones Arithmeticae, Elementa Geometriae Practicae, Mineralogia* lui Fridwalszki, *Medicina Austro* ş.a.

In stabilirea importanţei acestor lucrări şi manuale trebuie să ţinem seama şi de curentul predominant în literatura transilvăneană de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului următor, cînd, cu sprijinul direct al Curţii din Viena, apar mai multe cărţi de agrotehnie, difuzate fie ca manuale şcolare fie ca simple cărţi de popularizare[29]. Aceste „broşuri" conţineau îndrumări pentru o cultivare raţională a pămîntului, pentru introducerea unor noi culturi şi plante tehnice necultivate încă, şi, în general, pledau pentru o mai bună gospodărire.

Manualele şi lucrările cu un conţinut realist, în special manualele de istorie naturală, care cuprindeau noţiuni elementare de botanică, zoologie şi geologie, cărţile de aritmetică, tratatele de mineralogie şi de medicină, existente în biblioteca gimnaziului, nu fac decît să servească politica de raţionalizare a economiei, politică izvorîtă din curentul iluminist al vremii.

Poate mai mult, cîteva din aceste lucrări, îndeosebi *Minera-logia Magni Principatus Transilvaniae*, Claudiopolis, 1767, renumitul tratat al

combătut cu tărie *Supplex*-ul din 1791 (D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ed. a II-a, E. Ş., Bucureşti, 1967, p. 59—60).

Pentru scrierile sale istorice, care au servit în totalitatea lor interesele păturilor dominante transilvănene, a fost decorat cu o medalie de către împăratul Francisc I (Dr. A. Bittay, *Martin Bolla (1750—1831) şi aşa numitul Supplex Libellus* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, II (1923), p. 374).

Ar fi interesant şi util de studiat modul în care prezintă M. Bolla în *Historia Universalis* istoria poporului român din Transilvania, ţinînd seama de atitudinea autorului faţă de originea românilor şi faţă de unul din cele mai importante acte politice ale românilor de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea care a fost *Supplex*-ul.

[28] In legislaţia şcolară a vremii *caesarologia* era inclusă ca obiect de studiu aparte pentru clasele de umanităţi. Elevilor li se cerea memorarea mecanică a datelor şi mai puţin probleme de judecată.

[29] C. Bodea, *op. cit.*, p. 90 şi urm.

lui Fridwalszky, unic în felul său, prezintă și o importanță locală fiind un „ghid" pentru o mai bună exploatare a minelor. Există o legătură directă între acest tratat și specificul economic al domeniului Zlatnei și împrejurimilor sale. Curtea de la Viena avea tot interesul ca domeniul minier al Zlatnei să prospere. Aici exista o adevărată armată de funcționari montanistici care lucrau pentru bunul mers al exploatărilor miniere. O parte din absolvenții școlilor locale, și în primul rînd absolvenții gimnaziului, intrau ca funcționari pe domeniul minier unde se întîlneau, direct sau indirect, cu noțiuni despre regnul mineral. Aceste noțiuni le puteau învăța, cu deosebire, la gimnaziu, prin însușirea noțiunilor de mineralogie, expuse în *Historia Naturalis*, sau prin studierea lucrării lui Fridwalszky.

Prin prezentarea catalogului de cărți care a aparținut bibliotecii gimnaziului din Zlatna, reiese că marea majoritate a cărților este formată din operele clasicilor latini, lucrări cu un conținut lingvistic, istorii, manuale de retorică, gramatică, aritmetică și istorie naturală. Nu trebuie să neglijăm lucrările cu un conținut practic, realist, care ne sugerează faptul că tendințele de orientare realistă, științifice chiar, care au cuprins învățămîntul transilvănean în prima jumătate a secolului al XIX-lea, nu-i sînt străine nici gimnaziului crăiesc din Zlatna.

Ținînd seama de ponderea lucrărilor cu un conținut clasic latin, de numărul însemnat al autorilor și istoricilor latini, putem afirma că biblioteca gimnaziului crăiesc din Zlatna este de factură clasică latină, exceptînd unele cărți cu caracter practic și realist.

Un studiu de mai mare întindere ar putea stabili multiple legături, poate chiar o interdependență, între prevederile *Normei Regia*, caracterul învățămîntului și conținutul bibliotecii gimnaziului din Zlatna.

Comparînd conținutul bibliotecii școlare de la Zlatna cu conținutul unor biblioteci de același tip din Moldova și din Țara Românească, se se poate observa faptul că la școlile din Transilvania predomină cultura clasică latină, pe cînd la școlile din celelalte provincii românești rolul hotărîtor l-a jucat cultura greacă clasică și modernă. Este un fenomen explicabil dacă ne gîndim la împrejurările politice, sociale și economice diferite, la influența politică și culturală exercitată asupra provinciilor românești.

Subliniind importanța cunoașterii vechilor biblioteci, Nicolae Iorga scria: „... nici o listă de cărți nu-i indiferentă. Am voi să avem pe această cale cît mai multe cunoștiințî de suflete, cît mai multe psihologii; ne-ar trebui însemnarea cărților celor mai buni ca și celor mai răi, celor mai ageri ca și celor mai mărgeniți, pentru a înțelege pe deplin din nevoia de cetit a unei societăți, orientarea ei, moravurile ei, seriozitatea sau ușurătatea ei, față de judecata desăvîrșit informată și foarte aspră a timpurilor"[30].

Aplicînd această valoroasă constatare la situația bibliotecii gimnaziului crăiesc din Zlatna, desprindem importante concluzii:

[30] N. Iorga, *Încă o dată: ce se cetia pe vremuri la noi...*, p. 129.

— cercetînd lista cărților „am făcut cunoștiință" cu orizontul spiritual al profesorilor gimnaziului, format în urma îndelungatelor lecturi asupra operelor autorilor și istoricilor clasici latini, dar și cu pretențiile la care trebuiau să răspundă elevii, exigențe izvorîte din conținutul învățămîntului gimnazial din acea vreme.

— „nevoia de cetit" a profesorilor și elevilor de la gimnaziu se îndrepta, cu predilecție, spre literatura clasică latină. Este un fenomen comun și altor gimnazii din Transilvania (școlile de la Blaj[31], liceul regesc din Cluj ș.a.), ale cărei origini trebuie căutate în exigențele timpului, într-un raport direct cu organizarea statului, a învățămîntului, a bisericii și a societății, în ultimă instanță, legat de condițiile de dezvoltare culturală ale epocii respective.

— am reușit să deducem faptul că limba latină avea preponderență în cadrul învățămîntului gimnazial, fiind chiar limba de predare. De asemenea, ne-am dat seama de rolul acordat unor obiecte de studii (retorica, gramatica) și s-a putut contura, destul de clar, structura claselor gimnaziului.

Prin conținutul și forma sa, biblioteca gimnaziului din Zlatna se încadrează în rețeaua celorlalte biblioteci școlare din Transilvania. Desigur că între conținutul lor s-ar putea stabili analogii importante pentru istoria învățămîntului nostru. Totodată, biblioteca în sine dovedește o serioasă preocupare din partea conducerii gimnaziului pentru o cît mai bună desfășurare a învățămîntului.

ANEXA

INDEX LIBRORUM CLASSICORUM AD BIBLIOTHECAM GYMNASII R[EGII] ZALATHNENSIS SPECTANTIUM

A. BALASIANI

NUMERUS INSIGNUS LIBRORUM	TITULUS LIBRORUM	TOMI
132	Ferdinandi Stoerger Historia Ecclesiastica	1
630	Ioannis Szép Notitia artis oratoriae	1
631	Ita Ita	1
394	Ioannis Schelleri Praecepta Stili Latini	1
395	Ita Ita	1

[31] Biblioteca gimnaziului crăiesc din Zlatna nu se ridică la proporțiile bibliotecii școlilor din Blaj, de altfel puțin cunoscută și ea. O prezentare sumară a acestei biblioteci la L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, E.S.D.P., București, 1966, p. 242—244. Vezi mai ales nota 1, p. 242, care face trimiterea la *Inventarium Seminari Dioecesani Balasfalvensis de anno 1777*. Arhiva Blaj (Cluj). O eventuală comparație între cele două biblioteci ne-ar duce la concluzii deosebit de utile referitoare la literatura didactică transilvăneană.

NUMERUS INSIGNUS LIBRORUM	TITULUS LIBRORUM	TOMI
442	Augusti Ernesti Classis Ciceroniana	1
217	Institutiones Oratoricae	1
642	Lucretii Cari De Rerum Natura	1
352, 353, et 354	M[arcii] T[ullii] Ciceronis Orationes cura notas	3
506, 507	Selecta Latini Sermonis Exempla pro I- et II-anni Humanitatis	2
193	Institutiones Poeticae	1
220	Institutiones Arithmeticae	1
584	Cornelii Taciti Opera omnia	2
605, 606	Quinti Horatii Flacci Opera	2
185	Bibliotheca Rethorum Praecepta ex exempla complectens	1
441	Ars metrica	1
187	Suadas curiosa	1
226	Novissimus Candidatus Rethoricae	1
476	Iakobi Cruci Suada delfica	1
473	Ioannis Oveni Epigram[m]ata	1
161	Eutropius	1
276	Claudiani Opera	1
587	Caius Crispus Sallustius	1
275	Lucius Florus	1
162	Caius Suetonius	1
181	Cypriani Soarii Rethorica	1
247	Petri Sautel Lusus Poetici	1
596	Cypriani Soarii Manuale Rethorum	1
549	Ioannis Bucceleni Officina Epitetorum	1
173	Marcelli Palingenii Zodiacus Vitae	1
195	Historia Poetica Gutrus	1
454	Nicolai Avacini Orationes	1
547	Iusti Lipsi Flores Senecae	1
481	Lukani Pharsalia	1
97	Petri Sautel Carmina	1
308	Martiallis Epigram[m]ata	1
471	Andreae Iredro Monita politica moralia	1
400	Auli Gelli Noctes Atticae	1
578	Marcii T[ullii] Ciceronis De finibus	1
402	Aesopi Fabulae	1
461	Epistole Mundi Procerum	1
598	Balbino Iudicium Privatum	1
401	Apotegmata Aurea Regia Carolina	1
460	Illustrium Poetarum Flores Octavi Mirandulae	1
188	Varia Exrecitia Oratoria	1
184	Damasceni Török Sucursus Rethoricus	1
595	Sententiae Veterum Poetarum	1
320	Catullus Tibullus Propertius	1
586	Iustini Historiae	1
278	Tyronanium Eloquentiae	1
566	Calendarium Morale Damasceni Török	1
399	Curcii Rufi Vita Alexandri M[agni]	1
163	Elementa Historiae Naturalis	1
398	Hieronimi Ireirei Fascicus Poetarum Latinorum	1
594	Elucidarius Poeticus	1
178	Compendium Exquisitissimarum Phrasium	1
597	Iacobi Pontani Progimnasta Latinitatis	1
591	Opusculum Ortographicum	1
456	Lateinisches Lehr Buch	1
1188	Selecta Latinis Sermonis Exemplaria	1

NUMERUS INSIGNUS LIBRORUM	TITULUS LIBRORUM	TOMI
269	Francisci Telehonii Telemachus	1
370	Henrici Smeti Prosodia	1
1186	Selecta Latinis Sermonis Exemplaria	1
387	Ioannis Dekeni Observationes Poeticae	1
315	Elementa Juris Naturalis	1
590	Institutiones Grammaticae Linquae Latinae	1
198	Publii Ovidii Nasonis Elegiae	1
487	Selecta Latinis Sermonis Exemplaria	1
199	Ovidii Metamorphoseon	1
302	Pantheum Mithicum	1
475	Caroli Poreae Tragediae	1
208	Pomey Syntaxis Ornata	1
484	Selecta Latinis Sermonis Exemplaria	1
466	Elementa Matheseos Purae	1
172	Gasparis Schoti Magia Pyrothectnica	1
403	Cypriani Soarii Rethorica	1
458	Barclai Argenis	1
459	Ita Ita	1
491	P[ublii] Ovidii Nasonis Epistolae	1
462	Philosophia Morum	1
200	Myrias Versuum	1
267	Cornelius Nepos	1
360	Panegyrici Praelatorum Philosophia	1
478	Christiani Vaisii Institutiones Oratoriae	1
154	Rudimenta Historica	1
593	Sine Titulo	1
599	Marcii T[ullii] Ci[ceronis] Epistolae	1
485	Selecta Latinis Sermonis Exemplaria	1
604	Versus Sententionales	1
202	Epigram[m]ata	1
309	Vergilius Aeneis Hung[aricis]	1
310	Vergilius Aeneis	1
126	Ioannes Alexi Gram[m]atica Daco Romana	1
374	Homeri Ilias	1
570	Epitome Institutionum Gram[m]aticarum	1
571	Ita Ita	1
572	Ita Ita	1
573	Ita Ita	1
574	Ita Ita	1
575	Ita Ita	1
509	Pindari Olympia	1
273	Gyöngyösi Jánosnak Mag[yar] Versei	1
192	Emanuelis Alvaris Ars Metrica	1
396	Marcii T[ullii] Cice[ronis] Epistolae	1
223	Elementa Algebrae	1
305	De Romana Republica	1
103, 104, 105, 106, 107	Des Ascensione Menti in Deum	1
257	Koronas Magyar Királynek	1
388	Cotl Heinetius	1
180	Institutiones ad Eloquentiam	1
182	Marcii T[ullii] Ci[ceronis] Epistolae	1
186	Caroli Poreae Orationes	1
147	Iulius Caesar	1
190	Iacobi Bidermani Acroamatum Academicum	1
179	Institutiones ad Eloquentiam	1

NUMERUS INSIGNUS LIBRORUM	TITULUS LIBRORUM	TOMI
194	Philipi Iosephini Holleae Mithologia	1
424	Germanica Gloriosa	1
268	Nicolaus Zrinyius	1
512	Zoologicon Hist[oria] Animalium Naturalis	1
160	Ritus Romanorum	1
207	Emaunelis Alvarii Op[era]	1
469	Publii Therentii Comediae	1
451	Pasztari Dal	1
344	Sine Titulo	1
501, 502, 503	Martin Bola His[toria] Univer[salis]	1
450	Clarissimi Viri Delacaile	1
191	Synonima	1
188	Sascy Geographia	1
96	Iobias	1
520	Raphael Archangelus	1
467	Polydori Virgil De Inventione Rerum	1
589	Sine Titulo	1
454	Orationes Nicoli Avacini	1
209	Thesaurus Epistolarum	1
222	Egéséget tárgyazo katekismus	1
216	Emanuelis Alvari	1
516	Hymni Scholastici	1
583	Sinopsis Historiae Roma[ni] Imperii	1
159	Christophori Celari Breviarium	1
219	Narationes	1
	B PATRIS CONSTANTINI HENE	
1	Anleitung zur Lateinischen Sprache	1
2	Virgilius Aeneis	1
3	Vellei Paterculi Historia Romana	1
4	Pantheum Mithicum	1
5	Cornelius Nepos	1
6	Gotl Henrici Stilli	1
7	Áz Egéséges hosszu életiöl	1
8	Ovidius Naso	1
9	Horatii Iurselini	1
10	Succursus Rethoricus	1
11	Chronosaisis Hensceniana	1
12, 13, 13	M[arcii] Tulii Ciceronis	3
15	Caroli Poreae Orationes	1
16	Tullii Livii Opera	1
17	Hugonis Pia Desideria	1
18	Novus Candidatus Rethoricae	1
19	Comenii Ianua trium linguarum	1
20	Prosodia Reformata	1
21	Francisci Leopoldi Georgii Rákótzi	1
22	Copios Herman Vulnerum Hrisfeld	1
23	Cypriani Soarii Rethorica	1
24	Exercitationes Rethoricae Livii	1
25	Martini Biro Apologi Morales	1
26	Institutiones Eloquentiae	1
27	Rudimenta Historica	1
28	Epistolae Pauli Manucci	1
29	Mineralogia Fridvalski	1
30	Elementa Historiae Naturalis	1
31	Philosophia Friderici Christiani	1
32	Horatii Iurselini Opera	1

NUMERUS INSIGNUS LIBRORUM	TITULUS LIBRORUM	TOMI
33	Phraseologia Corneliana	1
34	Maronis Virgilii	1
35	De Metalurgia seu De Metalis	1
36	Medicina Austro	1
37	Florian Reischsigels	1
38	Epitome Chronologia Timonio Stephani I^{i} Reg[ii] Apo[stolici]	1
39	Historia Poetica	1
40	Sine Titulo	1
41	Sylvia Parnassi	1
42	Succursus Rethoricus	1
43	Kleiner Kinder Bibliotek	1
44	Caroli Muellene	1
45	Sine Titulo	1
46	Christiani Friderici Epistolae	1
47	Cypriani Soarii	1
48	Rudimenta Linguae Graecae	1
49	Christophori Celarii Historia	1
50	Sine Titulo	1
51	Pia Desideria	1
52	Syncharmaticum	1
53	Ars Metrica	1
54	Iulii Caesaris Commentarius	1
55	Elementa Matheseos	1
56	Auli Gellii Noctes Atticae	1
57	Quinti Horatii Flacci	1
58	Aculei seu Epigram[m]ata	1
	C. DOMINI SIMAI	
1	Görög és Romai Mithologia	1
2	Synonima	1
3	Institutiones Oratoricae	1
4	Syntaxis Ornata	1
5	Petri Frank Orationes	1
6	Marcii Tullii Ciceronis Epistolae	1
7	Delectus Poetarum Stephani Langi	1
8	Selecta Exempla Exercitationum	1
9	Opera Virgilii	1
10	Emanuelis Alvari Institutiones	1
11	Bibliotheca Rethorum	1
12, 13	Publii Ovidii Nas[onis] Opera	2
	D. LIBRI QUOS DOMINUS PROFESSOR BUDAY GYMNASIO CESSIT	
1	Elementa Geometriae Practicae	1
2	M[arcii] T[ullii] Ciceronis Orationes Tomus II	1
3	Phraseologia Vahlii	1
4	Dictionarium Tris	1
5	Publii Virgilii Opera	1
6	Hoffmani Lexicon Universale	1

Regestratum 27 Iulii 1835

Antonius Buday Utriu[sque] Hum[anitatis] Professor Accedunt Studia Manuscripta Utriusque Semestris pro Utraque Classis Humanitatis et calssibus nonnullis gram[m]aticalibus

E[xcellentissimi] D[omini] Iosephi Staerker Cooperatoris et Professoris R[egiis] 1836.

NUMERUS INSIGNUS LIBRORUM	TITULUS LIBRORUM	TOMI
1	Quintii Horatii Flacci Opera curante Ioane Petro a.... Claudiopoli 1780	1
2	Kurzer Abrisz der K[aiserlich] K[öniglichen] Zalathner Schulen entworfen von Ioseph Staerker Katechet and der königliche Normalschule Professor und Pfarrer Cooperator zu Zalathna Cibini 1836	1
3	Handbuch der Geschichte Siebenbürgens von Carl Neugeberen Hermannstaedter Sthuls Senator Hermannstadt 1836	1
4	Der neunzehnte April des Jahres 1836 in Bergflecken Zalathna. Oder Das hochfeierliche allerhöchste Geburtsfest seiner geheiligten k[aiser] k[öniglichen] Apost[olischen] Majestät Ferdinand des I (IV) etc. Wie es in Zalathna durch dessen treue Bewohner in Jahres 1836 am 19-ten April dem enhabenen Geburtstage Seiner Majestat unsers allergnädisten Landesfürsten diesen Jubel und Freuntage dem schonsten Festtage jedes Patrioten gebangen worden Geschildert von Ioseph Staerker Cooperator an der Katolischen Pfarre und Professor am Konigl[ich] Gymnasium zu Zalathna Hermannstadt 1836 3 exempl.	1
5	Aufruf an Kunsliebende zur Gründung eines Fondes für eine in Zalathna zu errichtende Musikschule Zalathna ut supra	1
	den 4-ten Iuni 1836 von Ioseph Staerker Cooperator an der römisch-katholischen Pfarre Professor am königl[ich] Gymnasium und Local Inspector der k[aiserlich] k[öniglich] Zalathner Normalschulen	1
6	Das Maifest am 24-ten May 1836 von Ioseph Staerker et	
7	Institutiones Grammaticae in usum Scholarum Grammaticarum Pars IV-ta Claudiopoli 1836	1
8	Institutiones Grammaticae in usum Scholarum Grammaticarum Claudiopoli 1836	1
9	Gellerts Schriften das Titelblatt fehlt	1
10	Anleitung zur Rechenkunst zum Nutzen und Gebrauch der Schulen Prag 1768	1
11	Auszug aus beiden Theilen der Anleitung zum Rechnen welche zum Gebrauche der deutschen Schulen sind herausgegeben worden Hermannstadt bei von Hochmeister 1809	1
12	Predigten auf alle Festtage eines ganzen Jahres dann Predicgten auf alle Sonntage eines ganzen Jahres von Michael Feder der heiligen Schrifter Doctor und geistlicher Rath zu Wurzburg Gratz 1820	2
13	M arcii Tulli Ciceronis Orationes editio novissima in grandi volumine Lipsiae 1812	1
14	Auszüge aus den besten Journalen Europas Wies 1793	1
15	Kriminal Gerichts Ordung für Siebenbürgen Hermannstadt 1788	1

DIE BIBLIOTHEK DES KAISERLICHEN GYMNASIUMS AUS ZLATNA. EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER SCHULBIBLIOTHEKEN AUS TRANSYLVANIEN.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser der vorliegenden Abhandlung nahm sich vor, den Inhalt der Bibliothek des Zlatnaer Gymnasiums (1790—1848), der bedeutendsten Schule aus den Westkarpaten, wo unter anderen auch Avram Iancu der Führer der 48-iger Revolution in Transylvanien gelernt hat, zu analysieren.

Die 250 Bände, die den Bestand der Schulbibliothek bilden, zeugen von den geistigen Beschäftigungen des Zlatnaer Gymnasiums, den Forderungen, die den Schülern gesetzt wurden, dem Interese der Schulführung für die gute Austattung und das gute Wirken dieser Institution. All das ging aus dem klassisch lateinischen Inhalt des Unterrichtswesens hervor.

Die aufmerksame Untersuchung des Dokumentenmaterials, das sich im *Protocollum Regii Gymnasii Zalathnensis* befindet, gestattete dem Verfasser, die besondere Roller der lateinischen Sprache, die Vorherschaft einiger Unterrichtsgegenstände wie Grammatik, Rhetorik u.a. abzuleiten.

Zu gleicher Zeit will der Verfasser die Aufmerksamkeit auf die Bedeutung der Schulbibliotheken lenken, deren Forschung uns besonders wichtige Daten hinsichtlich des kulturellen Milieus, in welchem sich die Schüler ausgebildet haben, leihen kann. Einige dieser Schüler sind hervorragende Männer der Nationalgeschichte geworden und hiedurch können wir ihre späteren Beschäftigungen im Rahmen der sozialen, politischen und kulturellen Aktionen, an denen sie teilnahmen, besser verstehen.

DIN ACTIVITATEA DOCTORULUI VASILE POPP PE DOMENIUL MINIER AL ZLATNEI (1829—1842)

DE

ALEXANDRU NEAMȚU

Acum mai bine de o jumătate de veac, marele istoric N. Iorga, vorbind la „*Societatea studenților în medecină*" din București despre „*Medici și medicina în trecutul românesc*", conchidea cu competința și clarviziunea care-l caracterizau: „Mult timp medicina s-a făcut pe spinarea noastră, dar nu de către noi . . . ; medicina care venea pe vremuri la noi, ca să lecuiască pe domnul întîi . . . , a plecat de la domni, a trecut pe la boieri, a ajuns la tîrgoveți . . . fără să fi ajuns însă la țărani, și cînd va ajunge și acolo, atunci va porni o eră nouă . . ."[1]. Printre precursorii acestei „ere noi", cînd — după expresia aceluiași mare istoric — „aveam poteci care nu erau și ale altora și pe care noi le deschisesem în folosul nostru . . ."[2], un loc de cinste ocupă doctorul Vasile Popp, care acum un secol și jumătate deschidea o asemenea „potecă" în medicina românească, punînd bazele unei tradiții cu care se mîndrește întregul nostru corp medical.

Întors de la Viena după studii strălucite, în anul 1817, cu diploma de doctor în medicină și în filozofie, Vasile Popp se stabilește la Brașov, unde, în cei aproape 10 ani de practică medicală în orașul de la poalele Tîmpei, cucerește simpatia și recunoștința populației, fiind în mod deosebit apreciat, mai ales pentru grija și asistența neprecupețită pe care o acorda bolnavilor săraci, cărora le asigură în mod gratuit tratamentul medical. Iată ce spune în acest sens un act inedit din 26 febr. 1828: „Noi mai jos subscrișii parohi bătrîni și confesori din suburbiile de sus și de jos ale Brașovului, facem cunoscut prin prezenta că venerabilul domn Ladislau Basiliu Popp, doctor în medicină și filozofie, timp de zece ani cît a petrecut în Brașov, nu numai că a salvat prin asistență medicală,

---

[1] N. Iorga, *Medici și medicina în trecutul românesc*, în vol. *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 308 și 314.

[2] *Ibidem*.

cu cea mai mare sîrguință, mulți bolnavi bogați și săraci, de diferite boli foarte periculoase, dar și mai mult, — ceea ce este foarte vrednic de laudă —, chiar pe poporul de jos foarte sărac, care înainte se înspăimînta de toți medicii și de medicină spre marea lui pagubă și a bunului obștesc, l-a îndrumat și ajutat cu asemenea povețe sănătoase, încît acesta se folosea cu deplin succes și în mod gratuit de ajutorul său; lucru care ne este cunoscut nu numai din însăși gura acelui popor oropsit și sărac care zilnic laudă ajutorul gratuit și binefăcător al numitului medic, dar chiar din propria noastră constatare"[3].

Cu un asemenea certificat de bună conduită profesională, venit din partea populației sărace brașovene și confirmat de alte multe aprecieri elogioase ale colegilor săi de breaslă[4], se stabilea prin concurs și la cererea sa[5] doctorul Vasile Popp în anul următor, 1829, ca medic oficial cameral (physicus) al minerilor de pe domeniul Zlatnei. Dosarul inedit al concursului pentru ocuparea acestui important post în organizarea sanitară a Transilvaniei, pune în lumină un moment important din viața medicului român, și merită să ne oprim puțin asupra lui. Rămas vacant, prin moartea medicului cameral montanistic Joseph v. Fillenbaum la 12 martie 1828, la concursul pentru ocuparea postului de „Physicus Cameralis" se prezentau alături de Vasile Popp încă 6 medici, dintre care unii cu vechi state de serviciu, ca în cazul medicului cameral montanistic al Zlatnei *(Zalathnaer Berg Cameral Arzt)*, Ignatz Reinbold, care avea 35 de ani de practică medicală[6]. Dezbaterile forurilor competente s-au purtat mai

---

[3] Arh. Stat. Cluj, fond. M. Th. doc. 11240/1828: „... ut hac a se semper gratis obliata felici successu uteretur, quod nobis non tantum ex ipsi paupere plebecula, quae quotidie summa gratiarum actione praelaudati medici grata beneficia praedicat verum etiam ex propria oculataque experientia notum extitit".

[4] Cf. printre altele aprecierea medicului Martin Heinrich din Brașov, — Medicinae Doctor et Physicus primarius ordinarius L.R. Civitatis Coronensis —, care, la 9 martie 1828, declara: „Infrascriptus praesentium vigore testatum facio, omnibus et singulis quorum interest, quod clarissimus dominus Ladislaus Basilius Popp A.A.L.L. Philosophiae et medicinae Doctor a decem et si quod excedit annis per quos in hac Libera Regiaque civitate Corona moratur, praxim medicam ea diligentia, moralitate et felici successu exercuerit, ut apud omnes in honore haberetur, quod mihi non tantum ex auditu, sed etiam ex propria experientia notum est, quippe qui cum praelaudato domino in consultibus medicis saepius fuerim in quibus eundem dominum fundate disserere, modeste se gerere, nullaque praeoccupata opinione teneri viderim, unde suisquoque collegis semper carus exstiterit". Arh. Stat. Cluj, fond. M. Th. doc. 11240/1828.

[5] Cf. Anexa I.

[6] Cf. *„Candidations Tabelle, über die um die Verleihung der Zalathner Berg-Cameral Physicus Stelle ungekommenen Individuen"*, în care sînt înscriși în ordine următorii candidați: Andreas Fodor, Devaer Comitas Physicus, Medicinae et chyrurgiae Doctor, magister artis obstetricae, 19 Dienstjahre; Ignatz Reinbold, Zalathnaer Berg Cameral Arzt, Doctor Chirurgiae, 35 Dienstjahre; Ladislaus Papp, Ausübender Arzt în Cronstadt, A.A.L.L. Phylosophiae et Medicinae Doctor, 10 Dienstjahre; Alexander Csipkes, Dobakaer Comitats Physicus, Chyrurgiae Doctor und Augernarzt, 4 Dienstjahre; Friederic Fabini, Landes Augenarzt in Wasarhely, Medicinae Doctor und Landes Augenarzt, 6 Dienstjahre; Lucas Gajzago, Szamosujvarer Physicus Medicinae Doctor, $3^1/_2$ Dienstjahre; Johann Schuster, ausübende Arzt in Hermannstadt. *Ibidem*, doc. 8263/1828.

ales în jurul a trei candidați: Andreas Fodor, medic al comitatului Deva, Friedric Fabini, medic de ochi în Tg. Mureș și doctorul Vasile Popp. Cu toate că protomedicul Transilvaniei Joseph Ferentzi își exprima preferința pentru Andreas Fodor, iar membri comisiei de concurs și referenții autorizați îl indicau ca favorit pe Fabini și numai în al doilea rînd pe Vasile Popp, totuși Tezaurariatul din Sibiu se pronunță pentru numirea în această funcție a doctorului Vasile Popp, pe care îl va sprijini și cu ocazia cererii acestuia de a ocupa postul de „Physicus" la Abrud, la 17 martie 1829, formulînd în acest sens următoarea motivare: „... cu toate că cele trei persoane indicate mai sus au diplome bune, se crede totuși că Basilius Popp ar avea întîietate, ținînd seama de practicarea conștiincioasă și îndelungată a medicinii și de certificatele de serviciu bune și felurite, și cerem ca decizia supremă să fie în favoarea lui"[7]. La 9 mai 1829 Curtea din Viena aducea la cunoștință Tezaurariatului că a decis ca, în postul de medic cameral al domeniului Zlatna, să fie numit doctorul Vasile Popp, cu o retribuție anuală în valoare de 1004 florini[8].

În această calitate el va întreprinde o serie de călătorii de inspectare a regiunilor montanistice, pentru a cunoaște viața minerilor și a veni în ajutorul sănătății acestora, neomițînd din raza sa de activitate nici vechile și vestitele mine din Rodna. Constatările făcute de medicul român la fața locului, în ce privește o serie de boli și accidente profesionale care măcinau viața grea ale minerilor, vor servi acestuia drept punct de plecare pentru recomandarea de măsuri eficiente, în scopul unei mai bune organizări a serviciului și asistenței medicale în întreprinderile miniere. Angajat timp de aproape 13 ani (1829—1842) într-o activitate asiduă, desfășurată cu remarcabilă competență și spirit de sacrificiu, doctorul Vasile Popp inițiază o adevărată campanie sanitară pentru combaterea bolilor sociale (venerice), a unor maladii endemice (gușa) și profesionale (intoxicațiile), care subminau sănătatea minerilor de pe domeniile Zlatnei și Hunedoarei. Rapoartele medicale inedite ale acestuia, străbătute de un înalt spirit al răspunderii și competenței profesionale, constituie o dovadă elocventă de afirmare a medicinii practice românești, pusă încă de la începuturile ei științifice în slujba alinării suferințelor adevăraților

[7] „... obschon sämtliche oberührte 3 Individuen, mit guten Dipplomen versehen sind, so glaubt man dennoch dass in Berücksichtigung der aus gewiessenen mehrjährigen Praxis und beygebrachten mehrfältigen guten Dienstzeugnisse Basilius Papp den Vorzug dienen dürfte, vorüber sich die höchste Entscheidung erfuhrchtswoll erbetten wird". *Ibidem*, doc. 5629/1829.

[8] Cf. *Ibidem*, doc. 7329 din 9 mai 1829, unde se spune: „Die bei der Zalathnaer Administration erledigte Berg Cameral Physicus Stelle, mit einem fixen Gehalte von 750 fl. Pferd-deputat-Aequivalent von 224 fl. Holzgeld 30 fl. 36 cr. zusammen mit 1004 fl. 36 cr., hat diese Hofstelle beschlossen, dem von dem könig. siebenbürgischen Landes-Protomedicus am zweiten Platze vorgeschlagenen ausübenden Arzt Doctor der Medicin und der Phylosophie zu Kronstadt Ladislaus Basilius Papp zu verleichen. Hiernach hat das K. Thesaurariat wegen Ausfertigung des Decretes und Beeidigung des gedachten Papp, so wie wegen Uibertragung seiner künftigen Bestimmung anzuorden, und die Gesuche der übrigen Competenten unter Rückstellung der denselben angeschlossenen Beilagen zu bescheiden".

creatori de bunuri materiale și spirituale. Ceea ce se cuvine subliniat de la început în mod deosebit în activitatea acestui deschizător de drum în știința medicală românească este marea și sincera sa dragoste pentru oameni în general și pentru suferinzi în special, fapt care se desprinde cu prisosință din toate rapoartele sale, străbătute de o înaltă ținută etică, deontologică. Cei care își vor lua osteneala să parcurgă cu atenție migăloasele rapoarte ale doctorului Vasile Popp de acum un veac și jumătate, vor putea constata cu ușurință și satisfacție cu cîtă consecvență și fermitate a combătut, această personalitate multilaterală, o serie de racile și vicii de care erau stăpînite unele cadre medicale ale vremii sale.

Doctorul Vasile Popp se pronunța, cu toată convingerea, împotriva ignoranței, diletantismului, imposturii, superficialității și tendințelor de căpătuială ale medicilor, infierînd cu asprime și fără cruțare spiritul mercantil cu întreg cortejul de abuzuri săvîrșite pe seama minerilor suferinzi și oropsiți. În același timp, în calitatea sa de medic șef al domeniului Zlatnei *(Physicus Cameralis)*, el înțelegea să se manifeste ca un îndrumător și povățuitor al cadrelor medicale. Pe această linie și în acest spirit se înscrie și viziunea sa înaintată despre necesitatea și utilitatea colaborării dintre medici de diferite specialități, argumentînd acest deziderat și postulat în cuvinte ca acestea: „... niciodată nu este spre paguba societății existența mai multor medici în același loc, ci întotdeauna numai spre folosul ei, deoarece prin aceasta se fac posibile consultările între medici asupra bolilor dubioase, se stabilește o atmosferă de întrecere nobilă și se îmbogățește știința medicală cu experiențe variate“[9]. Acest lucru favorizează totodată — arată medicul român — și activitatea de combatere a șarlatanilor din viața medicală[10]. Tot el nu pierde nici un prilej pentru a pleda, pe bază de exemple convingătoare, pentru afirmarea rolului medicinii preventive, conchizînd, în finalul unui raport din anul 1838 privind combaterea epizootiilor pe domeniul Hunedoarei, că „este mult mai ușor să te împotrivești de la început unei boli, decît să încerci să o tratezi după ce odată s-a răspîndit în toate părțile“[11].

Materialele de arhivă pun în lumină și o altă latură meritorie a activității doctorului Vasile Popp. Este vorba de încercarea acestuia de a elabora, în urma unor îndelungate și sistematice cercetări pe teren, o „*Topografie medicală*“ a domeniului Zlatnei (1838—1842), prima lucrare de acest gen a unui medic român, și care precede cu aproape două decenii pe aceea a doctorului I. Orczhegy[12]. Dacă la toate acestea mai adăugăm

---

[9] „... plures uno eodem loco medici nunquam societati detrimento, sed semper utilitati sint, cum hac ratione în morbis dubiis consilia permittentur, diligentia nobili quadam aemulatione amatur, scientia medica per varias experientias augeatur“. *Ibidem*, doc. nr. 6207/1841.

[10] „... agyrtae et circulatores totidem hominum pestes a tractando illotis manibus divina arte tanto facilius et arceri possint“. *Ibidem.*

[11] „... facilius est initiis obstare, quam latepropagatum morbum curare“. *Ibidem*, doc. nr. 4944/1838.

[12] *Ibidem*, doc. nr. 6573/1838.

și intensa lui activitate pentru combaterea epizootiilor[13] și a ciumei, avem schițat tabloul marilor acțiuni de ordin medico-sanitar, întreprinse de acest neobosit luptător pentru binele și progresul neamului din care a răsărit.

*

* *

Încă la 22 aprilie 1830, deci la nici un an de la ocuparea postului de „physicus cameralis", doctorul Vasile Popp va cere Tezaurariatului din Sibiu permisiunea de a vizita minele din Rodna *(facultatem fodinas Rodnenses visitandi)*, motivînd utilitatea acestei vizite în următorii termeni: „... socotesc că este necesar ca, în calitate de nou medic cameral, să cunosc cît mai deplin situația acestor mine, precum și a supușilor din această parte"[14].

La 13 mai 1830, Tezaurariatul acordă doctorului Vasile Popp permisiunea — după cum relatează acesta — „de a inspecta minele din Rodna și de a examina cu atenție tot ceea ce aparține într-un fel sau altul de problema sanitară precum și de a cerceta situația locului și localitatea"[15].

Din primul său raport medical, redactat pe meleagurile rodnene în 5 aug. 1830 și adresat Administrației domeniului Zlatnei, extragem cîteva pasagii concludente privitoare la misiunea sa la minele din Rodna, la obiectivele urmărite și la constatările făcute în legătură cu situația sanitară a minerilor. „Chiar din momentul sosirii mele la Rodna — mărturisea medicul român —, n-am avut o altă grijă mai mare decît aceea de a-mi face o idee adevărată despre starea sanitară, în care scop am primit multe informații de la însăși Prefectura montană, de la chirurg și chiar de la minerii locului"[16].

Referitor la situația sanitară precară a minerilor din Rodna, constrînși să lucreze în condiții grele și pline de riscuri, merită de asemenea subliniat punctul de vedere realist al doctorului Vasile Popp în problema terapeutică, exprimat în următoarea constatare și îndrumare: „Deoarece însă sănătatea acestor oameni, expuși la o muncă atît de grea și periculoasă, suferă adesea multă pagubă iar refacerea integrală a sănătății lor nu depinde atît de medicamente cît de o metodă potrivită de vindecare, am făcut cunoștință cu modalitatea de tratament folosită de medicul local și, în măsura în care am fost sau n-am fost de aceiași părere, i-am făcut cunoscută opinia mea, iar pe cît mi-a stat în putință am împărtășit

---

[13] Cf. Al. Neamțu, *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp*, în Acta Musei Napocensis, 1972; Idem, *Aspecte ale asistenței medicale în mineritul din Transilvania oglindite în activitatea doctorilor I. Piuariu-Molnar și Vasile Popp*, în vol. „Lucrări științifice", I, Tg. Mureș, 1969, p. 291—297.

[14] „... necessarium esse putarem, qua novus physicus, harum etiam fodinarum loci item et subjectorum... naturam penitus noscere". *Ibidem*, doc. 5476/1830.

[15] „... facultatem fodinas Rodnenses invisendi, et quidquid ad negotium sanitatis quoquomodo pertinet serio examinandi ipsam loci naturam et localitatem pernoscendi". *Ibidem*, doc. nr. 9920/1830.

[16] „Hinc, ut primum Rodnam pervenissem, nihil mihi magis curae erat, quam veram negotii sanitatis ideam mihi procurare; qua in re multa ab ipsa Inclyta Praefectura Montana, ab ipso chirurgo et metallurgis percontatus sum". *Ibidem.*

medicului o metodă simplă de vindecare prin medicamente de casă foarte simple și ieftine, potrivit cu starea și posibilitățile supușilor"[17].

Problema unei asistențe medicale eficiente a minerilor din Rodna, doctorul Vasile Popp o condiționa, pe bună dreptate, și de calitatea medicamentelor precum și de păstrarea acestora în condiții cît mai salubre, în cadrul unui serviciu farmaceutic bine organizat. Iată părerea sa în această privință: „Deoarece însă nu este destul ca medicul să folosească o bună metodă de vindecare, ci este necesar ca acesta să aibă la dispoziție medicamente de bună calitate și în cantitate îndestulătoare, am inspectat cu atenție farmacia particulară a medicului, mai întîi în ce privește ordinea, curățenia externă și organizarea ce domnește în ea; apoi de asemenea am examinat curățenia vaselor, a linguriților, cutiile de medicamente și în sfîrșit, cu grijă, calitatea și cantitatea medicamentelor, de care depinde salvarea oamenilor atît de necesari, și lucrul care m-a bucurat foarte mult este că am găsit o ordine desăvîrșită și medicamente de bună calitate și îndestulătoare pentru numărul bolnavilor"[18].

Cu același prilej neobositul medic al domeniului Zlatnei nu a precupețit nici un efort pentru a se convinge personal, la fața locului, asupra bolilor de care sufereau minerii, vizitînd bolnavii la domiciliu, stabilind cu grijă diagnosticul în diferite afecțiuni, rectificînd unele erori de diagnostic și indicînd măsuri eficace pentru tratament. „Pentru ca să nu rămînă nimic neîndeplinit din ceea ce aparține sarcinei mele — mărturisea Vasile Popp —, luînd cu mine pe medicul local, m-am deplasat la toți bolnavii, indiferent de ce boală sufereau și în care parte ascunsă a satului locuiau, nelăsînd la o parte nici topitoria și minele, care sînt la o depărtare de cîteva ore, am examinat peste tot foarte amănunțit boala și cursul acesteia, metoda de tratament și medicamentele indicate, și am comunicat părerea mea medicului local atunci cînd era necesar"[19]. În

---

[17] „Cum vero sanitatis horum hominum, tam gravi labori et tot periculis expositorum saepe detrimentum patiatur, et ejus in integrum restitutio non tantum a medicamentis, sed a recta medendi methodo pendeat, ipsius chirurgi localis medendi rationem mihi notam feci, et in quo sentirem disentiremve, meam ipsi opinionem aperui et, in quantum fieri potuit, simplicem medendi methodum, simplicissimis iisque domesticis nec magni pretii remediis pro natura et subjectorum facultatibus chirurgo inculcavi". *Ibidem*, doc. 9920/1830.

[18] „Quia vero non satis est medicum rectam medendi methodum caluisse, sed oportere cum etiam medicamenta bona qualitatis et in sufficienti copia prae manibus habere, ipsum pharmacopolium chirurgi domesticum, primo quidem quod ordinem munditiem externam et distributionem in eo regnantem, puritatem item vasorum, lancium, loculos medicamentorum, demum qualitatem et quantitatem sedulo et ea, qua oportet in re tam gravi, a qua salus tam necessariorum hominum pendet, accuratia examinavi, et quod maxime gaudeo accuratum ordinem et qualitatem medicamentorum bonam et quantitatem pro numero aegrotantium sufficientem inveni". *Ibidem*.

[19] „Ut vero nihil intentatum relinqverem, quod ad officii mei partes pertinet, assumpto mecum chirurgo, omnes aegros, quocumque morbo laborantes et in quibuscunque latepatentis pagi partibus, ne ipsa quidem ustrina et fodinis, aliquot horis a pago disitis exceptis, jacentes adivi, morbum ipsum et ejus decursum, medendi methodum, medicamenta assumpta, ubique serio examinavi et meum consilium chirurgo, ubi opus erat, communicavi". *Ibidem*.

cazurile în care existau anumite plîngeri ale bolnavilor împotriva medicului local, doctorul Vasile Popp cerceta cu toată atenția pricina nemulțumirilor, pentru a nu prejudicia autoritatea medicului pe motive neîntemeiate, căutînd să demonstreze că aceste nemulțumiri de multe ori sînt generate de însăși natura bolii. „Cu această ocazie — mărturisește Vasile Popp —, nu pot trece cu vederea faptul că s-a aflat un bolnav sau altul care să acuze medicul de neglijență în privința tratamentului; totuși socotesc că aceste plîngeri trebuiesc mai degrabă atribuite cursului mai îndelungat al bolii, — a cărui scurtare nu stă întotdeauna în puterea medicului —, decît neglijenței acestuia. Nu mai puțin însă, l-am sfătuit și i-am cerut medicului să-și vadă serios de atribuțiile sale, pentru ca nu cumva cu timpul să se nască plîngeri întemeiate“[20].

Cu ocazia vizitelor sale printre minerii din Rodna, doctorul Vasile Popp a manifestat o grijă deosebită și pensionarilor, fapt ce rezultă cu prisosință din următoarea relatare trimisă forurilor superioare montanistice: „Mai tîrziu, spre seară, au fost chemați toți minerii care beneficiază de pensie și au fost examinați, fiecare în parte, dacă sînt într-adevăr suferinzi de bolile și defectele pe care ei mărturisesc că le au; examinați fiind în prezența prefectului montanistic și a chirurgului minelor, aceștia au fost găsiți cu toți suferind de aceleași boli de care se plîngeau și au fost, drept urmare, declarați incapabili de a presta munci miniere“[21]. Vasile Popp anexează raportului său și o listă a pensionarilor de boală, cu menționarea bolii contractate sau a infirmității.

Nici problema natalității în rîndurile familiilor de mineri din Rodna, pe care căuta să o rezolve prin recrutarea de moașe calificate, nu a rămas străină de preocupările doctorului Vasile Popp. În această privință el raporta următoarele: „Un alt neajuns ce se întîlnește în această societate a minerilor, care numără aproape o sută de familii, este lipsa unei moașe diplomate, cu știință de carte, de care au nevoie de atîta timp minerii foarte săraci, și care lipsește și în prezent, spre paguba acestora. Întreaga comunitate minieră — continuă V. Popp — a cerut cu amărăciune, atît Prefecturii montane cît și mie, să binevoim să o ajutăm în această privință ca să pună capăt acestei calamități. Doctorul V. Popp intervine

---

[20] „Hac occasione, non diffiteor, inventam fuisse unum alterumve aegrum, qui chirurgum negligentiae in curando accusaret; quas querelas tamen magis longiori morbi decursui, quem decurtare non semper in medici potestate est, quam chirurgi negligentiae adscribendas esse judicarem. Nihilominus chirurgum ipsum officii sui admonui, et ne cum tempore verae orirentur querelae, serio ei imposui. *Ibidem.*

[21] „serius convocati sunt omnes metallurgi, qui provisione gaudent et singilatim examinati sunt, utrum morbis deffectibusque, quibus laborare dicuntur, re ipsa subjecti sint; quo examine serio in praesentia Praefecti montium et chirurgi instituto, omnes tales inventi sunt, quales se esse asserebant, hoc est ad labores metallurgicos inepti, quod ex eorum Registro sub lit. B. accluso videndum est“. *Ibidem.*

la Tezaurariat pentru ca minerii din Rodna că primească o moașă corespunzătoare[22].

În ce privește bolile profesionale de care sufereau minerii și lucrătorii de la topitorii, dintre care remarcă mai ales intoxicațiile cu plumb, medicul român face o serie de recomandări de ordin profilactic[23].

Raportul din 5 aug. 1830, al doctorului Vasile Popp, se încheie cu cererea urgentă, adresată medicului din Rodna, de a se proceda fără întîrziere la vaccinarea copiilor *(inoculatio puerorum)*[24].

După mai bine de opt ani, la 15 nov. 1838, Vasile Pop primește din nou însărcinarea, din partea Tezaurariatului din Sibiu, de a vizita minele din Rodna, de a cerceta starea farmaciei minelor și a chirurgului local Bartok și de a raporta: a) dacă această farmacie se află în stare bună și este aprovizionată cu medicamente de bună calitate și în cantitate suficientă[25] și b) dacă chirurgul este întotdeauna prezent în mijlocul bolnavilor și le acordă acestora, în timp util, asistența medicală[26]. La prima problemă V. Popp răspunde că deși cantitatea de medicamente în această farmacie nu este corespunzătoare, totuși această lipsă poate fi ușor remediată „deoarece cantitatea medicamentelor poate fi cu ușurință completată din farmacia civilă cea mai apropiată, aflătoare în Bistrița"[27]. Constată totuși că lipsesc și medicamente de maximă necesitate, fără de care nu se poate concepe un tratament eficace și care se cer, pe drept cuvînt, chiar și în cea mai mică farmacie[28]. Remarcă apoi faptul că rețetele de

[22] „Alterius deffectus, qvi in hac metallurgica societate, centum fere familias numerante, inventus est, hic loci meminisse juvabit, deffectus nempe examinatae eruditaeque obstetricis, quem diu pauperculi suo damno experti sunt et actu experiuntur. Huic malo finem positura, integra communitas metallurgica amare tam Praefecturae Montium qvam mihi questa est, et ut illi in hac parte succurrere vellemus, impense orabat. Quare habita cum Praefectura montium consultatione, examinataque ab ipsis communi voto, electa foemina tum quoad corporis tum quoad capacitatis dotes, habita insuper super ejus moralitate informatione, justas communitatis preces Excelso Regio Thesaurariatui pro oportuna medela ferenda humillime substravimus, non modo sperantes sed et firmissime confidentes foret, ut Excelsus Regius Thesaurariatus pro eo, quo in metallurgos fertur animo, justissimis communitatis desideriis deferat". *Ibidem.*

[23] „Illud pro coronide significandum habeo, quod in his fodinis nullae singulares epidemiae, praeter sporadicos aliquos morbos regnent. Ille ipse morbus colica pictonum dictus (Bleycolik, Huttenkatze), qui in omnibus fodinis, imprimis saturni, plumbique dominatur, in his metallurgis, si chirurgo fides habenda est, visus ab illo nondum fuit. Quidquid sit, chirurgo tamen demandatum exstitit, quod si hic morbus aliquando caput extulerit, ad ea remedia confugiat... quae qua prophilactica imperantur". *Ibidem.*

[24] *Ibidem.*

[25] „... serio inqvisiturus an pharmacopolium domesticum chirugi ejates Bartok in bono sit ordine, ob medicamentis bonae notae et sufficientis quantitatis provi sum". *Ibidem*, doc. 4810/1839.

[26] „... An chirurgus ipse semper praesens in aegrotis metallurgis oportuno tempore medicam opem ferat?". *Ibidem.*

[27] „... Quod vitium tanti non est, cum quantitas medicamentorum semper et facile ex proximo Bistriciensi civili pharmacopolio reintegrari possit". *Ibidem.*

[28] „... illud est notabilius, quod in hoc domestico pharmacopolio medicamenta maxime necessaria, et sine qvibus praxis secura ne exerceri quidem potest, penitus desint; haec medicamenta in quovis exiguo pharmacopolio merito requiruntur". *Ibidem.*

medicamente prescrise de chirurgul Bartok sînt corespunzătoare *(receptae seu farmulae praescriptionum . . . juxta omnes artis regulas scriptae sunt, et morbis, quas curat, apprime convenientes)*[29]. Cît privește persoana chirurgului Bartok și comportarea acestuia față de bolnavi, doctorul Vasile Popp se declară mulțumit, arătînd că „tînărul chirurg este uman cu bolnavii, chibzuit în administrarea medicamentelor și cunoscător al meseriei pe măsura vîrstei sale *(juvenem hunc chirurgum cum aegrotis esse humanum, in dispensandis medicamentis rationabilem, et artis suae pro modulo aetatis intelligentem)*[30].

În legătură cu mentalitatea unor mineri bolnavi, care vedeau doar în doza sporită de medicamente condiția *sine qua non* a vindecării lor, și care obișnuiau des să se plîngă împotriva așa-zisei zgîrcenii a medicului în acordarea de medicamente, doctorul Vasile Popp face următoarea remarcă judicioasă: „Se întîmplă uneori ca unul sau altul dintre mineri să se plîngă de zgîrcenia în acordarea dozelor de medicamente; căci sînt chiar între cei culți care, dacă constată că praful luat nu este urmat pe loc și imediat de efectul pe care-l doresc, acuză medicul de zgîrcenie în acordarea medicamentelor și adesea de aici se nasc plîngeri din cele mai nedrepte. Astfel de oameni însă nu trebuie să se amestece în arta vindecării, și întotdeauna trebuie îndrumați să se încredințeze fără ezitare grijii medicului și să urmeze cu sfințenie cele prescrise de acesta, deoarece foarte adesea prelungirea bolii trebuie atribuită mai de grabă neglijenței bolnavului decît zgîrceniei și puținătății medicamentelor"[31].

Sînt numai cîteva aspecte ale activității doctorului Vasile Popp, semnalate în trecerea lui pe la minele de pe meleagurile rodnene, și care se adaugă la bogata și multilaterala lui activitate desfășurată fără întrerupere cu pasiune și spirit de sacrificiu, timp de 13 ani printre minerii din Munții Apuseni, în calitate de *„physicus cameralis"* al domeniului Zlatna.

*
* *

Cel dintîi care ne-a lăsat un studiu monografic mai amplu despre viața și opera doctorului Vasile Popp a fost regretatul profesor Ion Mușlea, care — subliniind importanța tezei de doctorat în medicină a doctorului

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] „Interea fieri potest (prouti in vulgo evenire solet), ut unus vel alter metallurgus de parcitate doseos qveratur; sunt enim vel inter cultos, qui nisi primum cochlear aut assumptum pulvisculum effectus, quem ipsi desiderant, illico sequatur, parsimoniam chirurgi in dispensandis medicamentis accusant, et querelas saepe injustissimas moverit, sed tales in arte salutifera rudiendi non sunt, imo eo inviandi, ut se fidenter curae chirurgi committant, et diaetam ab eo praescriptam religiose servent, cum ex ejus negligentia protractio morbi, quam parsiomoniae et paucitate medicamentorum tribunt, saepissime arcatur". *Ibidem.*

român, intitulată „*Disertatio medico-historica de funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum*“ — se întreba totuși conchizînd: „Ce e medicină în această teză de istoria medicinii, prezentată în vederea promovării ca doctor al unei facultăți de medicină? Desigur foarte puțin. Ea nici nu e propriu-zis o teză de istoria medicinii ci una de folclor. Ca atare ea cadrează într-adevăr cît se poate de bine cu viața, cu înțelepciunile lui Popp. Cu excepția broșurii despre ape minerale, în care preocupările literare ale autorului se trădează de altfel în prefață, *în tot restul operei sale care contează, Popp nu s-a ocupat decît de limba, literatura și istoria neamului său*“ (s.n.)[32].

Dar cercetările arhivistice întreprinse de noi în ultima vreme, în arhivele locale și în cele de la Budapesta, pun în lumină o activitate rodnică impresionantă de medic-practician a lui Vasile Popp în cei 13 ani (1829—1842) cît a funcționat la Zlatna ca „medic cameral“. De altfel însuși prof. I. Mușlea regreta faptul că „n-avem nici o știre despre vreo activitate a doctorului Popp din timpul cît a stat la Zlatna, aproape treisprezece ani“, motiv care l-a determinat, probabil, să caracterizeze acest timp ca o „perioadă de lîncezeală“ în viața medicului român[33]. Or, materialele de arhivă indică tocmai această perioadă ca cea mai fecundă și mai creatoare în domeniul pentru care se pregătise timp de șase ani la Viena: acela al alinării suferințelor bolnavilor.

Este vorba de nenumărate rapoarte oficiale, redactate cu multă competență și simț de răspundere de Vasile Popp, care se referă la o serie de probleme majore din viața sanitară a domeniului minier al Zlatnei. Astfel cele mai multe rapoarte privesc: bolile profesionale și accidentele de muncă ale minerilor, combaterea epidemiilor și a bolilor sociale (venerice), bolile endemice (gușa) și lupta împotriva lor, vaccinarea copiilor minerilor, starea și organizarea farmaciilor minelor, pregătirea cadrelor medicale, asigurarea unor condiții de viață mai bune medicilor, combaterea unor practici abuzive ale acestora în relațiile cu bolnavii, problema natalității, mortalității infantile și a calificării moașelor, necesitatea colaborării dintre medici de diferite specialități, probleme de etică profesională medicală (deontologie) etc. Este demnă de subliniat mai ales preocuparea acestuia pentru întocmirea unei Topografii medico-istorice *(Topographica circuli Montani Cameralis)*, prima de acest fel în Transilvania venită din partea unui medic român[34], precum și elaborarea unor Instrucțiuni de serviciu pentru medicii camerali și minieri *(Dienstes Instruction für k. Cameral und Werks- ärzte)*, prin care se fixează atribuțiile și competența medicilor și a personalului sanitar de la mine.

Printre aceste rapoarte se află unele care atestă și preocupări meritorii ale doctorului Vasile Popp, de medicină veterinară, preocupări a

---

[32] I. Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasile Popp (1789—1842)* în *Anuarul Institutului de istorie Națională*, Cluj, 1930, V, 1928—1930, p. 142.

[33] *Ibidem*, p. 112.

[34] Cf. Al. Neamțu, *Aspecte ale asistenței medicale în mineritul din Transilvania oglindite în activitatea doctorilor I. Piuariu-Molnar și Vasile Popp*, în vol. *Din trecutul medicinii muncii în România*, București, Ed. Medicală, 1971, p. 44—45.

căror origine socotim că trebuie căutată într-o împrejurare de asemenea inedită și anume în încercarea, neizbutită de altfel, a acestuia de a înființa în anul 1820, la Liceul medico-chirurgical din Cluj, o catedră de medicină legală *(politia medica)* pe care se oferea să o conducă el și care, în concepția sa, ar fi avut misiunea de a înzestra cadrele medicale, printre altele, și cu cunoștințe de medicină veterinară, pentru a putea contribui în mai mare măsură la combaterea epizootiilor[35].

Încă din primul an al activității sale în calitate de *physicus* pe domeniul Zlatnei, Vasile Popp începe o muncă susținută de recrutare a personalului medical necesar „circumscripțiilor" miniere aflătoare sub controlul său, cum erau Băița, Hunedoara, Toplița, Cugir, Zlatna, Certej, Săcărîmb, Baia de Arieș, Rodna etc. În propunerile pe care le făcea pentru numirea de medici la diferite „stațiuni", Popp manifestă multă exigență și corectitudine. Astfel, la 14 iunie 1837, el recomanda ca medic la Baia de Arieș, din trei candidați, pe Francisc Kratky, mai ales pentru pregătirea sa multilaterală, de chirurg, de medic de ochi, de veterinar și de specialist în vaccinarea de variolă, dobîndită de acesta în timpul studiilor sale la Viena[36].

O deosebită atenție a acordat doctorul Vasile Popp inspectării anuale a medicilor de la diferitele mine, care erau obligați să-i raporteze trimestrial „physicului" despre numărul și starea minerilor bolnavi. Pe temeiul constatărilor făcute cu ocazia acestor inspecții Popp întocmea rapoarte detailate, în care se întîlnesc alături de aprecieri elogioase la adresa medicilor corecți și bine pregătiți, și unele mustrări la adresa cadrelor medicale nepregătite, superficiale, abuzive și certate cu etica profesională. Este concludent în acest sens un raport din 3 octombrie 1837, în care, pentru superficialitate și săvîrșirea unor abuzuri, el înfierează pe medicul Vas din Certej cu calificativele: *lucri cupidus* (lacom de cîștig), *neglijens, corruptus, voluntarius* și *petulans* (gîlcevitor), cerînd, printre altele, mutarea disciplinară a acestuia. Îl acuză pe acesta, producînd dovezi în acest sens, că face erori de diagnostic, întrucît se călăuzește în asemenea împrejurări după dictonul: *post hoc ergo propter hoc.* În legătură cu această procedură de diagnostic și folosirea unui asemenea criteriu, Vasile Popp exclama cu indignare: *Quam misera in medicina argumentatio!*"[37]. Cu acest prileji Vasile Popp subliniază principiul, și astăzi

---

[35] Arh. Statului din Budapesta, Fond. Gubern. Trans., in Politicis, doc. nr. 5718/1820 ș.a. Cf. și Al. Neamțu, *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp*, în Acta Musei Napocensis, 1972.

[36] Arh. Stat. Cluj, M. Th. doc. 3199/1837, unde se spune: „... praeter ordinaria illa studia chirurgia studium quoque inoculationis variolarum, veterinariae et odontologiae sive de morbis dentium Wiennae sibi familiare reddiderit".

[37] Iată cum prezintă dr. Popp, cazul la care se referă: „Ad 4-tum Quartale 1832 in quo aegrotus Stanc Vaszilie cum diarhaea occurrit, et cui jam in morbi initio roborantia praescripta erant, reflexum est: Roborantia in morbi initio indicata non fuisse, et esse in hoc morbo contra rationalem praxim. Chirurgus querulans contrarium affirmat, et quod multo insulsius est, asserit, quod ille aegrotus si solventibus, debilitantibus tractatus fuisset, sane perisset. Quam optarem, ut querulans chirurgus tandem aliquando ad se rediret et insanire desineret. Quis enim

actual, potrivit căruia medicul este obligat să cuoască bine atît antecedentele bolii cît și constituția, felul de viață și chiar obiceiurile bolnavului, afirmînd: „*Noscere praeterea debebat chyrurgus Vas aegri quem tractabat constitutionem et vitam, moresque*".

Cu ocazia deplasărilor pe care le făcea cu regularitate în diferite localități miniere ale domeniului, Zlatnei, Vasile Popp consulta personal o serie de bolnavi, efectuînd nu rareori rectificări de diagnostic și anulînd tratamente contraindicate[38].

O latură importantă a activității doctorului Vasile Popp în domeniul sanitar o constituie lupta dusă împotriva gușii sau, cum o numește el într-un raport oficial din 17 iunie 1833, „temuta și funesta gușa" *(nimia et detestabilis struma)*. Iată cum prezintă el, în urma unei vizite oficiale în anul 1833 la minele din Baia de Arieș, spectrul înfiorător al acestei boli: „. . . Dar există un alt rău, pe cît se pare endemic, provenit din însăși cauzele locale ale „circumscripției", rău care se răspîndește în multe familii pere-se ereditar; e vorba de temuta și funesta gușă. Această maladie îi atacă nu numai pe tinerii mai crescuți, ca în alte locuri, dar și pe înșiși copiii mici și mari, adăugîndu-se la această boală rahitismul, scrofuloza și, în cele din urmă, debilitatea mintală însăși. Răul nu cedează la medicamentele încercate în această boală, ci progresează odată cu boala. Așa se face că vezi nu oameni apți de muncă, potrivit vîrstei lor, ci monștri adevărați, unii din ei tîrîndu-se pe pămînt, nefolositori lor înșiși și statului, demni de milă. Nici nu putem nădăjdui să se pună capăt acestui rău prin medicamente, mai ales la acei indivizi, ai căror părinți și strămoși au suferit de același neajuns. Prin urmare, spre a preîntîmpina acest rău, căci a-l extirpa cu greu ar fi posibil, consider că cel mai bine ar fi ca unor asemenea indivizi, mai ales celor la care se manifestă oarecare debilitate mintală și stupiditate, să li se interzică foarte strict căsă-

---

unquam, non approbato roborantium ab initio in diarhaea usu, ad solventia aut debilitantia recurrendum persvasit? aut persvadere cum ratione potuit? Sed querulans chirurgus videtur praeter roborantia et debilitantia nulla alia medicamenta noscere, et quae in diarhaea, praeter roborantia usui essent ignorare. Mihi, si recte meminerim (neque enim in Ratiociniis a querulante citatis ille aegrotus reperitur uspiam), illa roborantia decocta Chinae fuisse videntur. Iam vero hunc corticem in hoc morbo illico ab initio nemo medicorum praescripsit unquam. Accidit, quod illa diarhaea fuerit ab inflammatione intestinorum orta, quam inflammationem tamen jam cessasse adserit, sed jam hoc ipso periculosum et anceps remedium. Et enim vel faeces, si quae in intestinis haerent, recluduntur, vel ipsam praegressam inflammationem resuscitat. Huc facit et illud, quod debilis venter hunc corticem sine molestiis ferre non possit. Sed apud querulantem chirurgum quid indicatio et contraindicatio sit, nomina sunt penes ignota. In hoc morbo, si querulans chirurgus sapit, indicata erat: Infusum menthae piperatae, Florum Chamomillae, Radicis Imperatoriae, Angelicae Levistici cum aliquot guttis Tincturae opii simplicis. Haec infusae vires paulatim resuscitant, reficiant. Aut si dolores aderant, qui plerumque adsunt, indicabantur chrysmata emollientia, oleosa, exempli gratia: ex Oleo therebentinae, emplastrum stomachale ventri applicatum etc. sed aegrotus convaluit, ergo ejus salus roborantibus Chimicis debetur. Post hoc, ergo propter hoc; quam misera in medicina argumentatio! et id, quod casui tribui debebat, adscribitur perversissimae curandi methodo . . ." *Ibidem*, doc. 4507/1837.

[38] Cf. Anexa III.

toria și să fie obligați la celibatul permanent. Este sigur că primele cauze ale răului există în chiar sursele de apă, impregnate mai mult sau mai puțin cu particule metalice, și în hrana însăși. Rari sînt, într-adevăr, cei veniți din altă parte care, petrecînd aici mai mulți ani, să nu devină cu timpul gușați. Totuși cei săraci, care se folosesc de alimente improprii și păstoase, sînt cel mai mult atacați; mai puțin aceia a căror avere este atît de mare, încît pot folosi o hrană sănătoasă, agrementată cu vin și cu rachiu. Apa rîului Arieș ce curge pe aproape ar fi foarte bună de băut, dar și aceea este infectată în acest loc cu rezidurile metalelor azvîrlite de la topitorie în acel rîu"[39]. Este deci cît se poate de clar că V. Popp vedea cauza principală a acestui flagel social în situația mizerabilă a locuitorilor, expuși la tot felul de privațiuni.

Tot pentru combaterea cu mai mult succes a bolilor endemice, doctorul Vasile Popp a subliniat în mai multe rînduri necesitatea întocmirii unei Topografii medicale a domeniului Zlatnei, pe care medicul român a schițat-o în liniile ei generale, dar pe care n-a putut-o definitiva atît din lipsa de sprijin din partea forurilor superioare, cît și din cauza morții sale premature. De altfel nevoia întocmirii de topografii medicale rezulta chiar din Instrucțiunile oficiale pentru „phisici", din anul 1835, comunicate și doctorului Vasile Popp[40].

---

[39] „... Sed extat aliud malum, uti videtur, endemicum, ex causis in ipso circulo existentibus ortum, et jam quasi haereditario modo per plures familias propagatum: nimia scilicet et detestabilis struma. Aggreditur hoc malum non juvenes adulteriores, ut alibi, sed ipsos etiam infantes et pueros, cui associatur rachitis, scrophulae et ipsa denique mentis imbecilitas. Malum ipsum medicamentis in hoc morbo probatis non cedit, sed cum ipsa aetate crescit. Unde fit, ut non homines, cum aetate laboribus aptos, sed ipsa monstra videas, humi nonnulla repentia, sibi et Reipublicae inutilia, commiseratione digna.

Huic malo medicamentis finem poni posse, vix speratur, in illis praesertim individuis, quorum parentes et antenati eodem malo laborarunt. Ad praepediendum igitur hoc malum, nam penitus exstirpari vix poterit, optimum fore puto: talibus individuis, illis praesertim, in quibun mentis aliqua imbecilitas et stupiditas animadvertitur strictissime matrimonium interdicere, et perpetuum illis coelibatum imponere. Primas mali causas in ipsis aqvarum fontibus, particulis metallicis plus minus impregnatis et in ipso victu existere certum est. Rari enim sunt, vel aliunde huc venientes et per plures annos ibidem degentes, qui non cum tempore strumosi fiant. Pauperes tamen, qui nutrimentis malis, viscosis fruuntur, plerumque aggreditur; minime illos, quibus fortunae tantae sunt, ut victu sano, vino et ejus spiritu interposito uti possint. Aqua fluviatilis praeterlabentis amnis Aurarii (Aranyos) optima quidem pro potu esset, verum et illa hic loca inquina et scoriis metallorum ex ustrina in illum amnem projectis". *Ibidem*, doc. 7640/1833.

[40] În aceste „*Instructiones pro Physicis*" se spune: „Incumbit Physico quolibet anno semel, imo necessitate ita exigente, toties quoties a sua Iurisdictione ad id provocatus fuerit, suum pagatim visitare Circulum, quod si autem ob nimiam nonnulorum jurisdictionum extensionem absque remora caeterorum publicorum agendorum id sub unius anni curriculo ad intentum finem deduci nequiret, officiosa haec circulatio per partes ita suspicienda est, ut extensissima quoque jurisdictio per quatuor ad summum annos terminetur. Objecta officiosae hujus circulationis erunt: Cognitio sui Circuli topografica; consuetudinis incolarum circa ineunda matrimonia, graviditatem et puerperium foeminarum; educatio aetatis infantilis, puerilis atque adolescentiae utriusque sexus, vivendi incolarum ratio, earumque corporis structura et temperamentum; diversa alimentorum et potulentorum species,

Iată ce scria doctorul Vasile Popp, adresîndu-se Tezaurariatului din Sibiu la 8 februarie 1838, în legătură cu necesitatea și urgența întocmirii Topografiei medicale, inițiate de el: „Deși problema Descrierii topografice a regiunii miniere și a domeniilor fiscale, în care se află cea mai mare parte a exploatărilor miniere, a rămas nerezolvată, din pricini pe care subsemnatul refuză să le cerceteze, totuși, ca physicus montano-cameral, însărcinat cu chestiunea sănătății, îndrăznesc să afirm și, dacă va fi nevoie, chiar să demonstrez că Descrierea topografică montano-cameralã nu va putea fi neglijată fără o pagubă foarte mare pentru activitatea sanitară. Așa cum toate provinciile și toate locurile își au bolile lor endemice, topice sau locale, tot astfel și regiunile montano-camerale sînt bîntuite de bolile lor speciale endemice, topice sau locale, destul de frecvente și periculoase, ale căror cauze primare sînt prea adînc ascunse pentru a putea fi descoperite printr-o cercetare, să-i spunem fugară. Aceste boli endemice sînt, de obicei, mult mai primejdioase decît cele endemice, a căror cauză este temporară și trecătoare, prin faptul că pricina bolilor endemice ia naștere, se dezvoltă și se accentuiază în însuși locul respectiv; dacă nu vom descoperi, nu vom îndepărta și nu vom suprima această pricină, bolile nu vor înceta niciodată; ba chiar devin ereditare, pătrund în familii și se extind de-a lungul multor generații, aducînd mai tîrziu statului o pagubă de nereparat. Este necesar ca Descrierea topografică medicală a circumscripțiilor montano-camerale să fie considerată deosebit de utilă, cu atît mai mult cu cît au bîntuit deja, într-un răstimp de cinci ani, trei epizootii în domeniile Zlatna, Hunedoara și Cîmpeni, a căror cauză nu a putut fi pînă acum îndestul precizată“[41].

Pentru întocmirea acestei Topografii doctorul Vasile Popp a întreprins, încă din anul 1835, o serie de cercetări pe teren, pătrunzînd pînă adînc în lumea satelor moților și studiind un întreg complex de factori care influențează starea sănătății. Se păstrează rapoarte cu însemnările lui zilnice privind locurile cercetate și constatările la care a ajuns. A întocmit chiar trei hărți, din care o hartă colorată a domeniului superior al Zlatnei cu indicarea tuturor locurilor și cu numirea populară a rîurilor

---

earumque praeparatio; vasa item in quibus alimenta et potulenta aut praeparantur, aut conservantur; condimenta saporis aut correctionis gratia adhiberi solita; vestes incolarum consvetae; gradus in Circuli caloris et frigoris; conditio aeris atmospherici; situs loci et in eo ne fors latitans morbi alicujus endemici fomes; aedificia publica quocumque sub nomine venientia, prout etiam structura privatorum domiciliorum, ambitus unius cujusque loci, et regni sive vegetalis seu mineralis in eodum producta, proportionatus personarum Medicarum et Apothecarum quoad impopulationis numerum et adaequata ad commoditatem universi Circuli eorum dislocatio; status colonorum, opificum, artificum, prout etiam incaptivatorum; impopulationis proportionem excedens mendicorum numerus, et hujus causa; instructio circa resuscitandos Asphycticos in casibus fortuitis, et apparatus ad intentum hunc finem necessarius; ordinationes circa avertenda pericula contagiorum tam hominum, quad animalium domesticorum, prout etiam rerum venenatarum; situs, capacitas, et cinctura coemeteriorum; conditio criptarum; mos sepeliendi, — et quidquid circa praerecensita objecta sanitati hominum, aut animalium domesticorum, salutare aut noxium comperitur“. *Ibidem*, doc. 2700/1836.

[41] *Ibidem*, doc. 7573/1838.

(Topographica situatio totius Dominii Superioris Zalathnensis cum locorum et fluviormu denominationibus)[42].

Un aspect cu totul deosebit, în această activitate topografică a doctorului Popp, îl constituie faptul că el a recurs şi la registrele bisericeşti pentru a elucida unele aspecte de ordin demografic. Pe baza acestor surse informative şi a altora, a întocmit o „*Conscripţie a sufletelor din Domeniumul Topanfalvi*" (Cîmpeni), scrisă în anul 1835, care cuprinde populaţia, pe sexe, din 18 localităţi[43].

Potrivit datelor statistice furnizate de tabelele întocmite de doctorul Vasile Popp pentru 11 localităţi cercetate pe o perioadă de un deceniu (1829—1839), se pot trage concluzii elocvente privitoare la indicele de frecvenţă al căsătoriilor, al natalităţii şi al mortalităţii. Astfel în această

[42] Arh. Stat. Cluj, M.T. doc. ad 1472/1843. Iată cîteva numiri de rîuri şi locuri: Valea Peştilor, Valea Boului, Valea Goboseştilor, Valea Zlatnei, Valea Pozsar, Valea Dobrana, Valea la Skoarţa, Valea Mokăneşti, Valea Teului, Valea Lupului, Valea Arszure, Valea Taurului, Pereu Teului între Babe, Pereu Dracului, Fîntîna Caprii, Piatra Caprii, Vîrfu Carului, Pereu Carului, Dialu Prunilor etc.

[43] *Ibidem.* Tabloul populaţiei se prezintă astfel:

	Localitatea	Bărbaţi	Femei	Summa
1	Topanfalva (Cîmpeni)	939	963	1.902
2	Sohodol (Sohodol)	373	400	773
3	Pojana (Poiana)	254	244	498
4	Pelles (Sohodol-Peles)	179	201	380
5	Vallya Verdye (Valea Verde)	93	87	180
6	Ponor (Ponor)	425	430	855
7	Also Vidra (Vidra de jos)	287	265	552
8	Küzöb Vidra (Vidra de mijloc)	508	477	985
9	Felsö Vidra (Vidra de sus)	833	857	1.690
10	Nyagra (Neagra)	509	491	1.000
11	Dya Szupra Petri (De-asupra Petrii)	176	165	341
12	Lăpusch (Arieşeni)	435	437	872
13	Felsö Gerda (Gîrda de sus)	478	510	988
14	Alsö Gerda (Gîrda de jos)	692	613	1 305
15	Lezsesty (Lăzăşti)	395	441	836
16	Arada (Arada)	883	884	1 767
17	Albak (Albac)	624	648	1.272
18	Szeketure (Secătura)	702	697	1.399

perioadă tabloul căsătoriilor și al natalității se înfățișează în felul următor:

Nr. crt.	Localitatea	Căsătorii	Naşteri		
			bărbaţi	femei	total
1	Bistra	219	646	642	1 288
2	Certeje	96	214	182	396
3	Sohodol	81	156	174	330
4	Valea Verde	25	70	61	131
5	Ponorel	85	182	172	354
6	Arieşeni	71	94	176	270
7	Cîmpeni	134	413	445	858
8	Ponor	24	24	37	61
9	Poeni	27	78	75	153
10	Arada	112	189	243	432
11	Măgura	56	72	65	137

Pentru satul Cîmpeni situația nașterilor este prezentată pe ani, numărul cel mai mare de nașteri fiind înregistrat în anul 1836, cînd registrele bisericești atestă 113 născuți din care 46 bărbați și 67 femei. Tot la Cîmpeni se înregistrează 21 perechi de gemeni, iar la Bistra 9 perechi de gemeni și 40 de nașteri din conviețuire în concubinaj.

În lumina datelor furnizate de aceleași registre de stare civilă, medicul român a analizat și problema natalității și a mortalității pe categorii de vîrste într-o serie de localități ca: Bistra, Certeje, Sohodol, Ponor, Cîmpeni, Poeni, Măgura etc. Din tabelele întocmite impresionează mai ales procentul extraordinar al mortalității infantile precum și cazurile, ce-i drept destul de rare, de mare longevitate, ajungîndu-se pînă la vîrsta de 118 ani, ca în cazul lui Teodor Baleiu din Arieșeni, sau chiar pînă la vîrsta de 125 ani ca în cazul lui Ioan Buzdugan din Certeje[44].

Doctorul Vasile Popp s-a arătat preocupat și de cunoașterea situației materiale a moților, lăsîndu-ne un tablou sinoptic în acest sens, privind localitățile: Certești, Secătura, Albac, Vidra de sus, Vidra de jos, Sohodol, Scărișoara, Ponorel și Neagra în anul 1840[45].

* * *

[44] Arh. Stat Cluj, M. Th. doc. ad 1472/1843. Vezi *tabelul* de la p. 121.

[45] *Ibidem.* Iată cum se prezintă acest tabel intitulat: *Extractus Summarius*: (Vezi p. 122).

MORTALITATEA PE VÎRSTE ŞI SEXE ÎNTRE ANII 1829—1839.

Localitatea	Mortalitatea pe decenii de vîrstă între 1—120 ani:												Total,	Bărbaţi,	Femei.
	1—10	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	80—90	90—100	100—110	110—120			
Bistra	359	36	30	29	41	57	98	28	13	2	1	1*	826	—	—
Certeje	112	10	7	17	17	14	46	22	5	1	4	—	332	265	167
Sohodol	90	9	10	19	18	20	36	19	5	3	1**		230	—	—
Valea Verde	12	3	4	4	4	5	6	7	2	1	—	—	48	—	—
Ponorel	93	19	9	20	6	19	25	17	9	3	3	—	226	—	—
Arieşeni	71	29	13	16	7	6	9	25	8	—	—	1***	185	—	—
Cîmpeni	156	30	24	34	49	56	82	33	14	8	5	1	612	328	275
Ponor	Avem situaţia numai între anii 1835—1839 cînd au murit:												49	27	22
Poeni	27	4	6	5	7	4	12	9	10	3	1	88	—	—	
Arada	47	19	18	27	29	26	32	32	14	10	1****	255		—	—
Măgura	Avem numai totalul de:												72	44	28

După cum se poate constata indicele cel mai mare al mortalităţii se înregistrează în satul Bistra. În ce priveşte localitatea Cîmpeni doctorul Popp specifică faptul că vîrsta a cincizeci de morţi n-a fost trecută în registre *(quinquaginta mortuorum anni aetatis in Protocoliis inserta non fuerunt)* şi că cel mai în vîrstă din această localitate avea 85 de ani *(Senissimus ex his fuit 85 annorum)*.

* Este vorba de Ion Buzdugan în vîrstă de 125 de ani
** În vîrstă de 110 ani
*** E vorba de Teodor Băleiu în vîrstă de 118 ani
**** În vîrstă de 105 ani pe numele Goia Todor

EXTRACTUS SUMMARIUS

Nr. familiarum contribuentium pro anno 1840	Agrorum capacitatis cubuli	Foeni currus	Boves equi et equae	Vaccae	Iuvenci Iuvencae et vituli	Oves	Porci	Apes	Summa totius Contributionis
			Topanfalva						
373	650 3/4	860	238	138	83	345	85	29	1001 fl. 26 cr.M.C.
			Tsertej						
194	680	791 1/4	83	74	19	115	13	5	533 fl. 16 cr.
			Szekătura						
297	618	821 3/4	120	102	11	119	18	12	663 fl. 17 cr.
			Albac						
617	917 3/4	1380 1/4	545	228	37	515	67	35	1598 fl. 55 cr.
			Vidra superioară						
310	305 3/4	742 3/4	154	26	1	141	20	5	672 fl. 40 cr.
			Vidra sinferioară						
400	586 3/4	1028	209	88	101	125	21	5	899 fl. 51 cr.
			Szohodol						
514	1239 3/4	1958	394	226	86	1070	370	84	1509 f.l 9 cr.
			Szkerisoara						
514	739 [3/4	1425	164	189	33	557	19	20	1113 fl. 44 cr.
			Ponorel						
293	677 3/4	819 1/4	153	69	26	119	116	26	624 fl. —
			Nyagra						
338	418 3/4	636 2/4	197	36	2	278	25	9	703 fl. 41 cr.

Domeniul însă în care capacitatea și personalitatea doctorului Vasile Popp s-a afirmat cu deosebită competență și spirit de răspundere, a fost acela al organizării serviciului medico-sanitar, prin care încerca să ridice prestigiul corpului medical și să pună capăt unor practici dăunătoare sănătății minerilor. În acest scop, încă la 7 ianuarie 1831, expedia Administrației Domeniului Zlatnei așa-numita „*Instructio pro chirurgis cameralibus*" (Dienstes Instruction für k. Cameral und Werksärzte)[46], cu mențiunea ca, încă înainte de a i se da aprobarea din partea forurilor superioare, să fie adusă la cunoștința „chirurgilor"[47].

După ce fixează, în cinci puncte, obligațiile generale ale medicilor camerali și minieri, Vasile Popp încearcă să formuleze în 27 de paragrafe, o serie de îndatoriri ale acestora, specifice locului în care-și desfășoară activitatea. Vom enumera doar cîteva, care ni se par mai interesante[48].

Astfel, în paragraful al doilea, se precizează că acolo unde sînt angajați medici ca asistenți sau moașe și sînt plătiți de erariu, medicul cameral sau minier este obligat să-i supravegheze pe aceștia ca să-și îndeplinească conștiincios datoria, să-i convingă de binefacerile vaccinului antivariolic și să nu permită să funcționeze, în sectorul său, nici o moașă incompetentă. Legat de acesta este și paragraful al șaselea, în care se arată că medicii camerali și minieri trebuie să ia asupra lor, cu cea mai mare seriozitate, problema vaccinărilor și să vaccineze în primul rînd copiii minerilor, să-i treacă în tabele, pe care să le înainteze în fiecare an, la 15 octombrie, doctorului cameral.

O atenție deosebită se acordă problemelor de medicină legală precizîndu-se, în paragraful al șaptelea, că dacă în urma unui accident mortal sau în cazurile suspecte de otrăvire, de omor, de sinucidere sau de violență, medicul cameral sau minier este chemat să facă cercetările medico-judiciare, el trebuie să îndeplinească această sarcină cu zel și cu cea mai mare precizie.

Cît privește prioritatea în asistența medicală, în paragraful al optulea se recomandă că, dacă medicul este chemat la persoane bolnave, este de datoria lui să se deplaseze la acestea, indiferent de persoană sau de faptul că bolnavul se află sau nu în așezarea în care locuiește medicul; dacă însă în asemenea cazuri sînt bolnavi mai gravi, să se dea întîietate acestora.

Referitor la cazurile de asistență medicală gratuită, în paragraful al zecelea se specifică fără echivoc că muncitorii cărbunari, minerii și turnătorii, care contribuie la „lada frăției", se bucură de asistență medicală

---

[46] Cf. Arh. Stat. Cluj. M.Th., doc. nr. 1016/1831.

[47] „... praememoratam Instructionem ex 27 paragraphis constantem, Inclytae Administrationi eo addito substerno, ut dignaretur eandem etiam ante plenam superiorum approbationem provisionaliter praedictis chirurgis communicare et observare facere tanto magis, quod jam aliquot novitii chirurgi constituti sint, qui juxta depositi juramenti formulam secundum Instructionem ab Inclyta Administratione eisdem propositam se conformare tenentur". Arh. Stat. Cluj, M.Th. doc. 1016/1831.

[48] *Ibidem.*

gratuită și obțin pe lîngă aceasta, pentru persoana lor proprie, medicamentele necesare pe cheltuiala „lăzii frățești" căreia îi aparțin, iar soțiile și copiii lor obțin medicamentele necesare gratuit numai în cazul în care au plătit așa-numiții „groși de familie" *(Familiengroschen)*.

Doctorul Vasile Popp pledează pentru eficiență dar și pentru economie în folosirea medicamentelor preconizînd în paragraful al șasesprezecelea ca, „acolo unde se poate obține același rezultat cu mijloace mai ieftine — pentru că sînt multe medicamente care se deosebesc numai după nume, proveniență și preț mai mic sau mai mare, nu însă și după efect —, medicii să prescrie în asemenea cazuri în primul rînd medicamentele indigene față de cele străine, și pe cele mai ieftine față de cele mai scumpe".

O deosebită solicitudine se constată la medicul român pentru păstrarea în cea mai perfectă ordine a farmaciilor și a medicamentelor; „deoarece — precizează el în paragraful al optsprezecelea — fiecare medic cameral sau minier trebuie să aibă farmacie proprie, este de datoria lui să se aprovizioneze cu medicamentele cele mai necesare; să aibă în vedere curățenia și ordinea, apoi să aibă grijă ca recipientele în care sînt păstrate medicamentele să fie de natură nevătămătoare; să evite alăturarea medicamentelor tari și periculoase la cele folosite cel mai des, iar pentru a opri intrarea în farmacie, acesta să o țină încuiată cu cheie proprie".

În ce privește aprovizionarea cu medicamente, în paragraful al nouăsprezecelea se precizează că „în viitor toți medicii camerali și minieri vor trebui să-și procure toate medicamentele simple și compuse, ierburi, rădăcini, ceaiuri și în general toate articolele din Farmacopee, și să înainteze, conștiincios, situația medicamentelor primite cu specificările farmacistului și cu menționarea în litere că nu s-au predat cantități nici mai mici nici mai mari decît cele cuprinse în situație".

Pentru evidența și controlul medicamentelor se prevede, în paragraful al douăzecelea, că medicii trebuie să țină jurnale sau protocoale în care vor trece zi de zi numele bolnavului, starea sa, boala și medicamentele obținute, pe care să le justifice cu un tabel ce trebuie să cuprindă, pînă la sfîrșitul „cvartalului", toate articolele cu cantitățile deja întrebuințate.

În cazul bolilor profesionale *„Instrucțiunile"* conțin prevederi și măsuri speciale, ca acelea din paragraful douăzeci și șase, unde se arată că: „în special medicul din Rodna trebuie să aibă grijă ca topitorii din Rodna să fie protejați împotriva prafului de plumb antimonial și arsenical vătămător, prin folosirea zilnică a unei libre de „Genus des Schmeeres" pe cap de om, și să fie protejați și feriți de așa-numita „Hüttengiften Koliken" prin întrebuințarea cunoscutului săpun de ceară din ficat de pucioasă, preparat din ficat de pucioasă și ceară galbenă, prin amestecarea totală a ficatului de pucioasă pulverizat în două părți de ceară galbenă lichidă, care apoi se poate dizolva ușor în supă sau apă caldă și se poate lua fără greață".

Ultimul paragraf, al douăzeci și șaptelea, conține o îndrumare de ordin general și prevede că „medicul cameral sau minier trebuie să-și îndeplinească cu sîrguință și exactitate toate sarcinile de serviciu încredințate de oficiul său sau de „fiscul" cameral și el nu poate să se îndepărteze fără aprobarea oficială de la locul său, peste noapte sau pentru un timp mai îndelungat, decît cu condiția să lase un înlocuitor".

Asupra problemelor de organizare medico-sanitară doctorul Vasile Popp mai revine în mod special după aproape cinci ani cînd, la 6 mai 1835, înaintează Administrației domeniului Zlatna un amplu și documentat raport cu privire la abuzurile care se săvîrșesc în activitatea medicilor și a farmaciștilor, și la măsurile ce se cer luate de urgență pentru ameliorarea situației create. Întrucît constatările și propunerile cuprinse în acest raport sînt de o deosebită importanță pentru cunoașterea concepției medicului român într-o serie de probleme, nu numai de organizare sanitară dar și de atitudine etică profesională, deontologică, vom stărui ceva mai mult asupra lor[49].

Dorind să răspundă însărcinării ce i-a fost dată, de a întocmi un proiect de plan pentru „stăvilirea nenumăratelor abuzuri înrădăcinate care s-au făcut și se mai fac de medicii minieri în calcularea medicamentelor", doctorul Vasile Popp își începe raportul prin a trece în revistă mai întîi „greșelile multe și diverse pe care se bazează sistemul medical actual, ce apasă atît de greu atît pe casa frăției cît și pe umerii sărmanului miner".

Prima și cea mai mare greșeală — după opinia sa — din care „abuzurile au curs ca dintr-un izvor, a fost întotdeauna și este și acum următoarea: medicii nu sînt plătiți cumsecade și corespunzător cu serviciile pe care le îndeplinesc, cu un salar fix. De aceea, în urma repetatelor plîngeri ale medicilor s-au făcut unele concesii care au fost favorabile medicilor, dar care au deschis un drum cu atît mai larg și mai comod abuzurilor. Metoda de calculare a medicamentelor s-a încurcat într-atîta, încît nimeni nu mai era în stare să dea de urma abuzurilor, fapt prin care atît Casa frăției cît și sărmanul miner a fost exploatat, indirect, ... pe o cale aproape imperceptibilă, datorită împrejurării că taxele (accisele) cerute pentru subsistența mai bună a chirurgilor, și plătite direct și indirect de Casa frăției și de mineri, se ridicau anual la sume foarte importante, sume pe care acești medici minieri nu le-ar fi putut realiza niciodată, dacă le-ar fi fost stabilite salarii fixe cumsecade".

Faptul că medicii nu aveau un salar fix a dus, — după cum demonstrează V. Popp —, la un lanț întreg de abuzuri și greșeli, dintre care sînt subliniate următoarele, în formularea lor din raportul amintit:

a) „S-a îngăduit medicilor să-și procure medicamentele și rechizitele corespunzătoare pe cheltuială proprie și nu pe cea a Casei frăției. De aici a rezultat că medicii cumpărau medicamentele cele mai ieftine, deci și cele mai puțin bune, spre marele dezavantaj al minerului. Unii medici luau medicamentele pe credit, pe care nu-l plăteau punctual, și astfel ei nu le

[49] Cf. *Anexa II.*

mai primeau și a doua oară pe un preț atît de scăzut ca înainte, fapt de pe urma căruia tot sărmanul miner și familia sa avea de suferit.

b) La fel de dăunător este și faptul că medicii au permisiunea de a cumpăra medicamentele din tot felul de prăvălii de spițerie și de la băcani, iar nu de la farmacia civilă, care le-ar fi dat cu plăcere cu un rabat de 25%. Astfel ei cumpără medicamentele de la tot felul de băcani care nu sînt sub jurămînt, și care cunosc tot atît de puțin dacă medicamentele sînt bune și veritabile ca și medicii. Pe lîngă aceasta medicii justifică calculele lor, cu specificații de la oameni care sînt cu totul necunoscuți și astfel exercită o influență dăunătoare asupra sănătății minerului și a familiei sale, medicamentele nefiind veritabile, iar prin justificarea nesigură a calculelelor grevează asupra fondului din care aceștia sînt plătiți.

c) Nu mai puțin dă prilej la dezavantaj faptul că medicii au primit autorizația de a culege plante pentru ceaiuri, comprese, infuzii ș.a.m.d.; de a face și preparate medicinale simple și de a cumpăra medicamentele care sînt expuse mai puțin falsificărilor. Dar dacă se ia în considerare că atît pentru culesul plantelor medicinale cît și pentru pregătirea celor mai simple preparate și pentru procurarea medicamentelor se presupun niște cunoștințe botanico-chimice, pe care însă medicii noștri nu le posedă de loc, se va recunoaște ușor cît de dăunător poate să influențeze această permisiune asupra minerului și a Casei frăției.

În ce privește acele simple medicamente care pot fi falsificate cel mai puțin, se poate totuși afirma cu cea mai mare probabilitate că nu există un medicament atît de simplu care să nu poată fi falsificat de o mînă lacomă de cîștig, după cum au dovedit îndeajuns cei mai mari oameni care au scris despre aceasta, precum confirmă experiența de toate zilele și cum de altfel a binevoit să recunoască și cea mai înaltă autoritate (die höchste Hoffstelle) prin cuvintele: „Propunerea oportună și binefăcătoare, pentru întregul personal minier al Administrației din Zlatna, referitoare la comportarea chirurgilor în viitor, și anume, ca să-și cumpere direct de la farmacie atît medicamentele simple cît și cele compuse, chiar și ierburile, rădăcinile, ecaiurile și alte lucruri asemănătoare, în general toate articolele ce se găsesc în Farmacopee, primește cu atît mai mult o aprobare de acest fel, cu cît chirurgilor cu cunoștințe limitate în problema medicamentelor, li se interzice să strîngă plante medicinale, să cumpere materialele de la droghiști fără experiență și lacomi de bani și să se ocupe cu prepararea medicamentelor atît simple cît și compuse — fapt ce îl privește pe farmacist . . . “.

d) „O greșeală foarte izbitoare este și aceea că unii medici primesc așa-numiții „groși de familie“ (Familiengroschen) sub titlul că aprovizionează familiile minerilor cu medicamente proprii . . . Acești „groși de familie“ sînt introduși numai în circumscripțiile de la Săcărîmb, Băița unită cu Baia de Criș, de la Baia de Arieș și Rodna. Medicul care aparține circumscripției din Zlatna și cei trei medici din circumscripția Hunedoara nu se bucură de aceste beneficii. Dar familiile minerilor din circumscripțiile Hunedoarei primesc — cu toate că aici nu s-au introdus „groșii de familie“ (Familiengroschen) — medicamentele plătite de Casa

frăției gratuit, și atît medicul din Zlatna cît și cei trei din Hunedoara sînt obligați să trateze în general gratuit familiile contribuabililor la Casa frăției și pe supușii fiscali. De ce se face excepție cu medicii circumscripțiilor din Săcărîmb, Băița, Baia de Criș, Baia de Arieș și Rodna și nu se înțelege că minerii care aparțin acestor circumscripții, în afară de banii obișnuiți pentru Casa frăției, mai plătesc și medicilor groși de familie? În felul acesta ei contribuie dublu, deoarece minerii din Hunedoara nu plătesc Casei frăției pentru medicamentele de care se bucură familiile lor în mod gratuit.

e) Un dezavantaj însemnat este și acela că li s-a permis medicilor să folosească medicamentele, destinate exclusiv personalului minier, și pentru clientela particulară, deoarece valoarea acestor medicamente ca și a acelora care trebuiesc distribuite familiilor minerilor se trec în „situațiile cvartale" pe socoteala minerilor bolnavi . . .

f) O greșeală nu mai mică este și aceea că medicii primesc procente pentru medicamentele eliberate, deci în felul acesta ei se străduiesc să prescrie cît mai multe medicamente ca să facă cît mai multe procente, fapt care a dus la risipa iresponsabilă a medicamentelor.

g) O practică destul de dăunătoare pentru Casa frăției este faptul că unor medici le este îngăduit să pună la socoteală diurne, atunci cînd sînt chemați la bolnavi care aparțin de fapt circumscripției lor dar locuiesc la o oră depărtare de chirurg; și deoarece în unele circumscripții mulți mineri locuiesc la mai mult de o oră depărtare de locuința medicilor, aceste diurne, fără să se poată aprecia și verifica cum trebuie, să ridice anual la sume importante care cad tot pe capul Casei frăției.

h) Ultimul abuz, care însă este foarte păgubitor pentru Casa frăției, este faptul că tot felul de oameni, tineri slabi și bolnăvicioși sau cu defecte fizice, sînt angajați la lucru fără ca înainte să fie supuși unui control medical și să primească o dovadă despre starea sănătății lor. Aceștia sau mor sau trebuiesc scoși devreme la pensie (Provisionsstand), după ce au consumat o serie de medicamente nefolositoare, spre cea mai mare pagubă a Casei frăției.

După enumerarea acestor greșeli și abuzuri, doctorul Vasile Popp își încheie prima parte a raportului său cu următoarea remarcă: „Atîta timp cît aceste lipsuri vor fi tolerate, nu există speranță de a se pune capăt acestor abuzuri atît de înrădăcinate. Ele trebuiesc însă tolerate pînă cînd înalta și suprema autoritate va binevoi să dea medicilor un salar fix mai bun, corespunzător cu serviciile pe care le prestează".

În cea de a doua parte a raportului său, medicul român se ocupă de măsurile care trebuiesc luate pentru asanarea situației care s-a creat. În acest scop el face o serie de propuneri pe care le sistematizează într-un Statut *(Status)*, pe care-l motivează și-l recomandă forurilor superioare în următorii termeni: „Prin experiența de cinci ani, prin cunoașterea dobîndită despre localități și prin cunoașterea serviciilor de prestat, mă simt determinat să propun următorul Status pentru preîntîmpinarea lip-

surilor, pentru ferirea fondurilor respective de pagube și pentru ocrotirea medicilor de suspiciuni care sînt dăunătoare cinstei lor . . . ".

După ce propune un nou sistem de salarizare pentru medici, concretizat pe persoane și circumscripții miniere, doctorul Vasile Popp arată utilitatea acestui sistem și demonstrează astfel avantajiile aplicării lui: „Dacă înalta și suprema autoritate ar binevoi să aprobe acest Status nou proiectat și să-l introducă — ceea ce ar fi foarte de dorit — imediat, fapt ce s-ar putea face cu atît mai ușor cu cît nici un medic nu s-ar putea plînge de micșorarea venitului său fix, aș fi de părere să fie introdus și următorul sistem medicinal:

a) Toate medicamentele, atît cele simple cît și cele compuse *(simplicia et composita)*, chiar și ierburile, rădăcinile, ceaiurile și cataplasmele, nu mai puțin sticlele și vasele necesare, să fie cumpărate pe cheltuiala Casei frăției de la cea mai apropiată și cea mai bună farmacie și predate, nici mai mult nici mai puțin, la greutate medicului, pe baza unei specificații de medicamente necesare semnate și aprobate de farmacist și întocmite dinainte de medic, în raport cu indivizii pe care-i tratează și cu circumscripția de care depinde nemijlocit. Apoi, cu aceste medicamente el trebuie să aprovizioneze minerii și familiile lor, atîta timp cît aceștia rămîn contribuabili la Casa frăției, și să dea socoteală amănunțită despre medicamentele și rechizitele primite.

b) Fiecărui medic să-i fie impus să aibă jurnale sau protocoale în care să fie trecute cu strictețe, zi de zi, numele bolnavului, starea lui, boala de care suferă și medicamentele primite de el. Aceste jurnale sau protocoale să fie prezentate de fiecare dată medicului cameral pentru control și examinarea necesară cu ocazia inspecțiilor sale, iar medicul să facă un extras, chiar din aceste protocoale, cu medicamentele folosite zi de zi și să prezinte la sfîrșitul fiecărui cvartal o situație totală despre acestea. Această situație *(Legitimation)* să fie trimisă în dublu exemplar, prin circumscripțiile respective, serviciilor camerale regale pentru revizie, împreună cu situația medicamentelor și cu rapoartele de boală, așa cum s-a făcut și pînă acum.

Și deoarece în felul acesta medicamentele nu s-ar mai cumpăra în viitor pe cheltuiala medicilor ci pe aceea a Casei frăției, medicilor nu li s-ar mai plăti nici așa-numiții „groși de familie", ci acești bani s-ar vărsa în Casa frăției. Iar întrucît în circumscripțiile din Hunedoara minerii nu au plătit acești „groși de familie", ar fi de dorit — cu toate că familiile lor au beneficiat pînă acum gratuit de medicamente, după cum arată conturile de medicamente — să se plătească în viitor și în aceste circumscripții acești „groși" la Casa frăției sau să se renunțe la ei peste tot, ceea ce ar fi pentru Casa frăției foarte dezavantajos.

d) Din motivul că medicamentele vor fi procurate pe cheltuiala Casei frăției, ar trebui ca în viitor aceste medicamente, destinate exclusiv personalului minier, să nu se mai folosească pentru clientela particulară în afară de cazul cînd pensionarii *(Provisionisten)* și familiile lor care domi-

ciliază în localitate își iau obligația să contribuie la Casa frăției așa cum contribuiau minerii activi, atît pentru ei înșiși cît și pentru familiile lor.

Apoi, trebuiesc făcute protocoale separate și pentru domnii funcționari și familiile lor, în care să figureze numele bolnavului și medicamentele consumate, a căror valoare să fie purgată de medici conform prețului de cumpărare din Casa frăției. Iar dacă domnii funcționari ar fi de acord să contribuie lunar din salariile lor fixe, la Casa frăției, cu un creițar de fiecare florin, atunci ei și familiile lor ar putea să se bucure pentru aceasta de medicamentele necesare, ceea ce ar fi cu atît mai mult de dorit cu cît, în acest caz, ei ar supraveghea mai de aproape pe medici.

e) Din motivele arătate mai sus trebuie să se desființeze și așa-numitele procente pe medicamente, de care se bucurau pînă acum chirurgii, deoarece la proiectarea salariilor lor fixe s-au luat în considerare și aceste procente.

f) Nu mai puțin de dorit este ca chirurgii să renunțe la diurne, dacă au bolnavi în circumscripții în care locuiesc la mai puțin de trei ore de locuințele chirurgilor, deoarece prin acordarea unui cal de transport *(Pferddeputat)* s-a luat în considerare și această împrejurare. Cu atît mai mult fiecare medic ar trebui obligat să viziteze bolnavul dacă este chemat să-i acorde ajutorul necesar, fără să pună și altceva la socoteală și să fie tras la răspundere pentru neconformare.

g) Să nu fie angajat nici un muncitor care nu a împlinit vîrsta de 12 ani, care suferă de vreo boală sau are un defect fizic, și în general să nu fie angajat nimeni înainte de a fi examinat de medic și înainte de a fi primit o dovadă medicală despre starea bună a sănătății sale.

h) Medicul din Zlatna, din Hunedoara și cel din Sebeșel, stabilit la Orăștie, să nu țină farmacie de casă, deoarece aceștia funcționează în localitățile unde există farmacii civile. Ei să prescrie medicamentele de la farmacia civilă, iar farmaciile sînt obligate să confirme conturile cvartale cu rețetele și semnăturile șefilor de la care medicii au primit „*Meldzettel*", și acest lucru e necesar să se întîmple întotdeauna în prezența medicului"[50].

După cum cu ușurință se poate constata, propunerile de mare actualitate ale doctorului Vasile Popp erau cît se poate de clare și urmăreau ca, printr-o mai bună și judicioasă organizare a serviciului medico-sanitar, să fie consolidat prestigiul medicului iar știința medicală să servească în mai mare măsură trudnicilor făuritori de bunuri materiale, care erau minerii.

Deși am prezentat doar un crîmpei din vasta activitate desfășurată de eruditul medic Vasile Popp, pentru alinarea suferințelor oamenilor în-

[50] *Ibidem.*

tr-o zonă geografică în care bolile de tot felul erau la ele acasă, totuși socotim că informațiile aduse aruncă o nouă lumină asupra aceluia de la a cărui moarte se împlinesc anul acesta 130 de ani, și în legătură cu care marele istoric N. Iorga, regretînd lipsa unor informații mai ample, exclama: „Păcat că nu putem ști mai multe despre acest frutunaș printre întîii cărturari români cu diplome înalte ai românilor din Ardeal"[51].

Se cuvine totodată ca în semn de omagiu să ne aducem aminte și de aprecierea făcută de învățatul filolog blăjean T. Cipariu, care la numai patru zile după moartea medicului român, la 10 martie 1842, se adresa lui G. Barițiu, cu următoarele cuvinte de sinceră prețuire și recunoștință: „Totuși cinstirea mea dinăuntru, către dînsul, pentru persoana și talenturile lui a fost nemărginită; adevărat trebuie să mărturisesc, ca oricine l-a cunoscut mai de-aproape, că românul cel mai învățat pentru împărăția noastră a fost Vasile Popp"[52].

---

[51] N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XIX*, vol. I, București, Tip. Minerva, 1907, p. 23.

[52] Cf. *Corespondența lui G. Barițiu*, vol. III, fol. 65. Arh. T. Cipariu, nr. 2409 (în Biblioteca Acad. R. S. România București, Ms. rom. Corespondența G. Barițiu, în Biblioteca Filialei din Cluj a Acad. R. S. România, Filmoteca).

ANEXA I

1828 aprilie 12. Cererea doctorului Vasile Popp, înaintată Tezaurariatului, pentru a i se acorda funcția de medic cameral *(Physicus Cameralis)* al domeniului Zlatna.

Excelse Regie Thesaurariatus

Supplicans infrascriptus ea, qua par est, reverentia ad Excelsum Regium Thesaurariatum recurrit, et ut ipsi vacantem stationem Physici cameralis Zalatnensis benigne conferre dignaretur, humillime orat ex seqventibus motivis.

1o Absolvit supplicans in Academia Regia Claudiopolitana tam philosophica quam juridica studia eaque cum nota eminentiae, quod ex Attestatis in originali hic acclusis sub A.B.C. et D. Excelsus Regius Thesaurariatus perspicere dignabitur.

2do Absolvit his studiis, qvo patriae et proximo utilior esse posset, Viennam pro addiscenda Medicina ascendit, ubi qva diligentia studiis incubuerit, vel inde colligere est, quod intra cursum Medicinalem etiam ex studiis philosoficis rigorosa examina subiverit, atque Philosophiae Doctor renuntiatus est, fidem faciente Diplomate sub E accluso.

3tio Intra constitutum sex annorum cursum, absolutis medicinalibus, iisque cum calculo eminentiae, studiis, Doctor Medicinae creatus renuntiatusque fuit, suffragante fidei Diplomate, qvod sub F., accluditur.

4to Post triennium a reditu in patriam, cum Excelso Regio Gubernio novum Politiae medicae professoratum in Academia Claudiopolitana errigendum supplicans proposuisset, adeo Excelso Regio Gubernio haec propositio placuit ut ipsi Proponenti, cognita ejus in scientias propensione atque capacitate, Professoratus gratiose conferretur, teste gratiosa Excelsi Regii Gubernii resolutione qvae sub G. accluditur; Quem Professoratum supplicans etiam acceptasset, nisi illum jam inchoata et sat larga alibi praxis retinuisset, et si minima spes affulsisset fixum salarium in futurum constituendum fore.

5to Quantum vero bono publico humanitati et patriae per decem annorum cursum sua Praxi, qvave moralitate, diligentia sub H.I.K.L.M. et N. Excelsus Regius Thesaurariatus perspicere dignabitur.

6to Gavisus est supplicans et tunc, dum in patria studeret, et cum Viennae constitutus esset fundatione publica abque adeo a patria ipsa per omnia studia eo fine educatus, ut patriae serviret; imo Goldbergiana Viennensis fundatio ea conditione supplicanti collata fuit, datis desuper etiam Reveresalibus, ut finitis Medicinae studiis, illico in patriam rediret, publici medici officio functurus; Cum igitur supplicanti hac ratione alibi sibi fortunam quaerendi, omnis via praeclusa sit, jure meritoque ab Excelso Regio Thesaurariatu dictam Physici Zalatnensis stationem sibi petere praesumsit. Fidem in hoc puncto dictis facit gratiosa Excelsae Cancellariae Regiae Transylvanico-Aulicae, qvae sub O. jacet, resolutio.

Nihil igitur aliud recommendationem supplicantis reqviri videtur praeter gratiam et favores Excelsi Regii Thesaurariatus, quos ut demeretur, Supplicans omnem dabit operam, qvippe cui ab ineunda juventute nihil antiqvius fuit, qvam patriae eum in sinu foventi servire possit. Qvi maxima spe lactatus jugi venerationis cultu emoritur.

Excelsi Regii Thesaurariatus

humillimus servus
Ladislaus Basil Papp
A.A.L.L. Philosophiae
et Medicinae Doctor

Arh. St. Cluj, M.T. doc. nr. ad 11.240/1828.

Există sub același număr încă o cerere cu același conținut a lui V. Papp adresată însă Magistratului *(Inclyte Magistratus!).* În această cerere el solicită postul de *Physicus Cameralis la Abrud: „Supplicans infrascriptus, ea qua par est, reverentia ad Inclytum Magistratum recurrit, et ut ipsum pro obtinenda Abrudbànyensis Cameralis Phyisici vacante statione proponere recommendareque dignaretur, humillime orat sequentibus ex motivis"*[1].

ANEXA II

1835 mai 6, Zlatna. Raportul doctorului Vasile Popp către Administrația domeniului Zlatnei, prin care face o serie de recomandări privind îmbunătățirea sistemului de asistență sanitară pentru mineri.

Löblich. k.k. Berg-Hütten- und Herschafts-Administration!

Schon lange hat die hohe und höchste Stelle die vielen Missbräuche, welche die Werks-Arzte in ihren Medicamenten Rechnungen begangen haben, und noch begehen, weisest eingesehen, darum sowohl das hohe Thesaurariat, als auch die höchste Stelle so manche nachdrückliche Verordnungen in dieser Hinsicht zu erlassen geruhet hat, welche gnädige Verordnungen zwar von Seite dieses k. Physicats auch pünktlich befolgt wurden. Aber alle diese hohen, und höchsten Massregeln waren nicht hinreichend die einmal eingewurzelten, und sowohl auf die Bruderladen, als auch auf den armen Bergmann lastenden Missbräuche zu heben, was auch bei einen so fehlerhaften Systhem gar unmöglich war, aus diesen Grunde ausgehend, hat das hohe Landes Thesaurariat mit Decret vom 25ten Septemb. v.J., Zahl 10.637/3624 diesem k. Physicat einen neuen Plann, *wie diese Missbräuche zu steuern wären?*[1] zu entwerfen gnädigst aufzutragen geruhet.

Die Fehler, auf welchen das gegenwärtige Medicinal Systhem ruhet, sind vielen, und mannigfaltige:

Der erste, und der grösste Fehler, aus welchem, wie aus einer Quelle die Missbräuche hervorgeflossen sind, war immer, und ist dieser: dass die Arzte nicht anständig, und für ihr zu leistenden Dienste nicht angemessen, mit fixen Besoldungen betheilet sind; Daher auf die öfteren Klagen der Arzte denenselben manche Concessionen gemacht worden sind, die ihnen zwar zu Gunsten gekommen, denen Missbräuchen aber einen desto breiteren und bequemmeren Weeg schon in voraus bereitet haben, indem auf solchen die Verechnungs Methode der Arzneyen der-

[1] Motivarea este aceiași ca în cererea pentru ocuparea postului de *Physicus Cameralis Zalathnensis.*

[2] Subliniat în original.

gestallten verwickelt worden ist; dass man nicht mehr im Stande war, auf die Spuren der Missbräuche zu gelangen, wodurch sowohl die Bruderladen; Als der arme Bergmann indirecte, und auf einen kaum fühlbaren Weeg sehr unterdrückt wurde, und unterdrückt werden müsste; indem diese zur besseren Subsistenz der Chyrurgen erbettelte, von den Bruderladen, und von den Bergmann aber directe und indirecte geleistete Accise auf sehr bedeutenden Summen jährlich sich beliefe, auf welche Summen sich diese Werks-Arzte nie hätten erschwingen können, wenn denenselben anständige fixe Besoldungen ausgemessen gewesen wären, was die nachstehend aufgeführten Beispille beweisen werden:

So floss aus der nicht anstandig fixirten Salarisierung der Arzte:

a) Dass man ihnen erlaubet hat, die Medicamenten, und andere dazu gehörigen Reqvisiten auf ihre eigenen, und nicht auf die Rechnungen der Bruderlade zu fassen, und nach der bestehenden Taxa mit 80 pro Cent. zu dispensiren, hieraus entstand es, dass die Arzte immer die wohlfeilesten, folglich auch die minder guten Medicamenten mit den grössten Nachtheil des Bergmannes sich verschaffet haben. Manche Arzte haben ihre Medicamenten gar auf Credit, dem sie auch nicht pünktlich zuhielten, genommen, und so bekammen sie solche zum zweytermale nicht mehr um den billigen Preiss, als früher; worunter wieder der arme Bergmann, und seine Familie leiden muste.

b) Eben so schädlich ist es, dass die Arzte die Erlaubniss haben, ihre Medicamenten aus allerley Specerey Handlungen und von Krämmern, und nicht aus reiner Civil Apotheke, die ihnen gerne mit einen Rabat von bis 25 per Cent. solche verabfolgen möchten, zu beziehen. Auf diese Art kaufen sie ihre Medicamenten von allerley Krämmern, die unter keinen Juramente stehen, und welche die Gütte und Achtheit der Arztneyen ebenso wenig kennen, als die Arzte selbst; nebst dem belegen die Arzte ihre Rechnungen mit Specificationen solcher Männer, die ganz unbekannt sind, und so wirken die Arzte durch die Unächtheit der Arzneyen auf die Gesundheit des Bergmannes, und seiner Familie, und durch die unsichere Belegung der Rechnungen auf die Fonde, aus welchen diese bezahlt werden, sehr nachtheilig ein.

c) Nicht minder giebt Gelegenheit zu Nachtheile, dass denen Arzten die Befugniss ertheilet worden ist, das Einsammeln der vegetabilischen Gewächse zu Thee Species, zu Umschlägen, Aufgüsse, und s.w. so wie die Erzeugung der einfachen Arzney Praeparate, und der Einkauf denen Medicamenten, die der Verfälschung am wenigstens ausgesetzt worden sind. Betrachtet man aber, dass sowohl das Einsammeln der Vegetalien als auch die Bereitung der einfachesten Praeparate, wie auch der Einkauf der Arzneyen, wenn man seiner Sache sicher zu seye, wünschet, immer eine Bottanisch-Chemische Kenntniss in voraus setzen, die aber unsere Arzte durchaus nicht besitzen, so wird man leicht einsehen, wie nachtheilig diese Befugniss sowohl auf den Bergmann, als auch auf die Bruderladen einwirken müsste.

Was diejenigen einfachen Arzneiyen betrift, die am wenigsten der Verfälschung ausgesetzt seye, sollen, so könnte man mit der grössten Wahrscheinlichkeit behaupten, dass kein so einfacher Arzney Körper existire, den die Gewinnsuchende Hand nicht verfälschen könnte, wie die grössten Männer, die darüber geschrieben haben, es hinläglich bewiesen, die tägliche Erfahrung bestättiget es, und selbst die höchste Hoffstelle hat dieses mittels Decret vom 14ten July 1827, Zahl. 8.473/1558 weisest, und gnädigst anerkannt in Worten: Der Zweckmässige, und für das ganze Werks Personale wohlthätige Antrag der Zalathnaer Administration, nach welchem die Wundärzte in Zukunft zu verhalten wären, ihre sowohl einfachen, als zusammengesetzten Arzneyen, selbst Kräuter, Wurzeln, Thee Species, und dergleichen, überhaupt alle in der Pharmacopeae und Taxa vorkommenden Artikel, unmittelbar aus der Apotheke zu beziehen, erhält umsomehr die diessortige Genehmigung, als es den Wund Arzten bei ihren grösstentheils beschränkten Arzney Kenntnissen nicht nur nicht gestattet, sondern vielmehr durch den Cameral Physicus bei Visitirung und Prüfung ihrer Haus-Apotheken schon vorlängst hätte eingestellt werden

sollen, sich mit dem Einsammeln Vegetabilischer Gewächse, dann mit dem Einkaufe der Materialien von unerfahrenen Gewinnstsüchtigen Drugoisten, und mit der, dem Apotheker angesenden Bereitung der einfachen sowohl, als auch zusammengesetzen Arzneyen, zubefassen.

d) Ein sehr auffallender Fehler ist auch der, dass manche Arzte die sogenannten Familien Groschen unter dem Titel, die Familien der Bergleute mit ihren eigenen Arzneyen bu versehen, beziehen, indem der Betrag dieser an die Familien der Berg Arbeiter ausgetheilten, oder verwendeten Medicamenten in der qvartaligen Rechnungen der Arzte ganz wahrscheinlich wurden auf die Berg Arbeiter aufgeschlagen, oder wenigstens die Gelegenheit solche aufzuschlagen gegeben wird, was auch um so leichter geschehen kann, als mit einer Zeit die total Ausweisung der gefassten, oder angekauften Medicamenten in welcher Ausweis früher die Verwendung der Arzneyen für die Berg Arbeiter, und für ihre Familien in abgesonderten Rubriquen ausgewiesen werden musste, aufgehoben worden ist, und hiedurch die Bruderladen, und deren Contribuenten einen nicht unbedeutenden Verlust leiden können, und leiden müssen, was man am besten einsehen wird, wenn weiter unten von dem nicht anständigen fixen Besoldungen, oder den jetzigen Status der Chyrurgen, und deren zwar erlaubten, aber den armen Bergmann immer drückenden Accisen die Rede seyn wird. Diese Familien groschen sind nur in der Nagyageder vereinigten Boitzaer mit der Körösbányaer, Offenbanyaer und Rodnauer Rewier eingeführt, der Zalathnaer, und die drey zur V. Hunyader Rewier gehörigen Arzte genüssen diese Beneficien nicht.

Doch genüssen in den V. Hunyader Rewieren, obschon daselbst keine Familien groschen eingeführt sind, die Familien deren Werks-Arbeiter, die aus der Bruderlade bestrittenen Arzneyen, frey, und sind sowohl der Zalathnaer Arzt; als auch die zur V. Hunyader Rewier gehörenden Arzte verpflichtet, die Familien der Bruderlades Contribuenten allgemein, dann die Fiscal Unterthanen unentgeldlich zu behandeln, warum macht man als mit dem Nagyager Boitzaer, Körösbanyaer, Offenbányaer, und Rodnauer Arzten eine Ausnahme? und man begreift nicht, dass die zu diesen Rewieren gehörigen Bergarbeiter, welche ausser dem gewöhnlichen Brudergeld auch noch an den Arzten die Familien groschen bezahlet, da die V. Hunyader Werks-arbeiter für ihre Familien bei dem freien Genuss der Arzneyen in die Bruderlade nicht entrichten doppelt contribuiren.

e) Ein deren vorausgelassenen gleicher Nachtheil ist auch der, dass man denen Arzten erlaubt habe, aus den bloss für das Berg Personale bestimmten Medicamenten die freye Praxis auszuüben, weil der Betrag dieser Arzneyen, eben so wie jener, welcher für die, den Familien auszugebenden Medicamenten, in den qvartaligen Rechnungen, wiederum auf die erkrankten Bergarbeiter angerechnet wird, und zwar: um so leichter, als seit der, mit dem höchsten Decret vom 26ten September 1832, Zahl 10.367 Thes. 11710, Adm. 1848, erfolgten Aufhebung des total Ausweises, diese zwey Beträge in den Rechnungen in keine Rubrique aufgenommen worden seyn, folglich auf Kösten der ohnehin erschöpften Bruderladen sowohl die Heilung der Familien der Bergarbeiter, als auch bei privat Leuten durch die freye Praxis ausgeübt wird.

f) Nicht minder ein Fehler ist es, dass die Arzte für die ausgefolgten Medicamente Procenten beziehen, weil Sie auf diese Art trachten, um so mehr Arzneyen zu verschreiben, damit ihre Procente reichtlich ausfallen, woraus die unverantwortliche Verschwendung der Arzneyen oft entstanden ist.

g) Ein Fehler, der auch die Bruderladen auch sehr nachtheilig wirkt, ist, dass manchen Arzten erlaubet ist, wenn Sie zu Kranken, die zwar in ihren Rewieren, aber über 1 Stund vom Wohnorte des Chyrurgus wohnen, geruffen werden, sich Diaeten aufzurechnen, darum in manchen Rewieren viele der Bergarbeiter von den Wohnorte der Arzten über 1 Stund entfernt wohnen, und sich jährlich diese Diaeten, ohne dass man Sie richtig beurtheilen, und revidiren könnte, auf bedeutende Summen, die abermal denen Bruderladen zur Last fallen, belaufen.

h) Der letzte, aber denen Bruderladen sehr nachtheilige unfug ist, dass allerley, junge, schwache, auch kränkliche, oder mit körperlichen Defecten behaftete Menschen, ohne von dem Arzte bevor untersucht, und aber ihren Gesundheits-Zustande ein Zeugniss ausgestellt worden zu seyn, in die Arbeit aufgenommen werden, welche in balden, nachdem Sie eine Menge, aber fruchtlose Arzneyen, mit dem grössten Nachtheil der Bruderladen verzehrt haben, entweder sterben, oder frühzeitig in den Provizions Stande versetzt werden müssen.

Solange diese Mängl geduldet werden, so lange ist keine Hoffnung, den so sehr eingewurzelten Missbräuchen Einhalt zu thun, welche jedoch in so lange geduldet werden müssen, bis denen Arzten anständigere, und ihrer Dienstleistung angemessenere fixe Besoldungen, von der hohen und höchsten Stelle werden in Gnaden ausgemessen werden.

Durch eine 5 jährige Erfahrung, durch erworbene Kenntniss der Localitaeten, und der Dienstleistung belehret, finde ich mich veranlasset, zur Vermeidung vorausgelassener Mängl, zur Sicherung der betreffenden Fonde vor Beeinträchtigung und Bewahrung gegen den, der Ehre der unterstehenden Arzte nachtheiligen Verdacht, folgenden Status vorzuschlagen, und um dessen gnädige Bestätigung gehorsamst zu bitten.

Der alte Status		**Der neu projectirte Status**	
Rodnauer Arzt hat:		*Soll haben:*	
Bergw. Besoldung	50 fl. — xr.	Besoldung . . .	250 fl. — xr.
1/4 Pferd Deputat	14 fl. — xr.	Holzgeld	16 fl. — xr.
der Hütte Besoldung	100 fl. — xr.	Pferd Deputat . .	56 fl. — xr.
1/2 Pferd Deputat	28 fl. — xr.	Zusammen	322 fl. —
Aus der Bruderlade			
titulo Zulage jährlich	50 fl. — xr.		
1/4 Pferd Deputat	14 fl. — xr.		
Emolumenten			
Familien groschen			
im durchschnitt jährlich . . .	70 fl. — xr.		
Zusammen	326 fl. — xr.		
Freye Wohnung			
Topánfálvaer Arzt hat:		*Soll haben:*	
Besoldung	300 fl. —	Besoldung	324 fl. —
48 Viertl Frucht, oder	24 fl. —	1 Pferd Deputat .	56 fl. —
Zusammen	324 fl. —	Zusammen	380 fl. —
Freye Wohnung		Freye Wohnung	
Offenbanyaer Arzt hat:		*Soll haben:*	
Besoldung	150 fl. —	Besoldung . . .	300 fl. —
Holzgeld	15 fl. —	Bruderlade . . .	85 fl. —
Aus der Bruderlade	85 fl. —	1 Pferd Deputat .	56 fl. —
Zusammen	250 fl. —	Zusammen	441 fl. —

Emolumenten:

Familien groschen im durchschnitt jährlich	135 fl. —	
Zusammen	385 fl. —	

Freye Wohnung

Freye Wohnung

Csertéster Artz hat: *Soll haben:*

Holzgeld	11 fl. 20 xr.	Holzgeld	16 fl. —
Qvartiergeld	24 fl. —	Qvartiergeld . . .	24 fl. —
Nagyager Bruderlade	150 fl. —	Besoldung	250 fl. —
Csertéster Bruderlade	100 fl. —	1 Pferd Deputat .	56 fl. —
Zusammen	285 fl. 20 xr.	Zusammen	346 fl. —

Emolumenten:

An Diaeten im durchschnitt jährlich	108 fl. —
Zusammen	393 fl. 20 xr.

Sebesseler Arzt hat: *Soll haben:*

Als Wartgeld ab Aerario . . .	100 fl. —	Fixe Besoldung . .	15 fl. —
1 Pferd Deputat aus ner Bruderlade	56 fl. —	Qvartiergeld . . .	24 fl. —
		1 Pferd Deputat .	56 fl. —
Zusammen	156 fl. —	Zusammen	230 fl. —

Der V. Hunyader, so wie Toplitzaer Arzt hat jeder für sich: *Soll haben:*

Besoldungs ab Aerario	300 fl. —	Besoldung ab Aerario . .	340 fl. —
Holzgeld	16 fl. —	2 Pferd Deputate .	112 fl. —
Fruchtgeld	25 fl. —	Zusammen	452 fl. —
2 Pferd Deputate	112 fl. —		
Zusammen	453 fl. —		

Freye Wohnung

Freye Wohnung

Zalathnaer Cameral Arzt hat: *Soll haben:*

Besoldung	325 fl. —	Der k. Zalathnaer Cameral Arzt hat bei seinen bisherigen Genüssen zu verbleiben, der zukünftige aber wird die, mittels höchsten Hof Decret vom 20ten März 1833 Zahl 3343/408 Statusmässig neu bemessen. Besoldung samt Emolumenten beziehen.
Holzgeld	11 fl. 20 xr.	
24 Kübl Frucht á 4 fl.	96 fl. —	
1 Pferd Deputat	56 fl. —	
Aus der Bruderlade	100 fl. —	
Zusammen	588 fl. 20 xr.	

Freye Wohnung

Nagyager Arzt hat:

		Soll haben:	
Aus der Werkskassa Besoldung	144 fl. —	Besoldung	350 fl. —
Aus der Bruderlade	154 fl. —	Holzgeld	36 fl. —
Holzgeld per 12 Kl. á 2 fl. — . .	24 fl. —	Für eine Assistenten	60 fl. —
Holzgeld für Krankenhaus . . .	24 fl. —	1 Pferd deputat .	56 fl. —
½ Pferd Deputat	28 fl. —		
Für einen Gesellen	48 fl. —		
Zusammen	422 fl. —		
Familien Groschen jährlich . .	260 fl. —		
Zusammen	682 fl. —		

Freye Wohnung — Freye Wohnung

Boitzaer Arzt hat:

Besoldung . . . . . 250 fl. —

Emolumenten

An Familien Groschen	340 fl. —
An Diaeten jährlich	30 fl. —
Zusammen	620 fl. —

Freye Wohnung

Csik-Sz.-Domokoscher Arzt:

Besoldung . . . . . 160 fl. —
6 Klafter Holz in natura
Freye Wohnung

Bei diesen zwei letzten Arzten, weil sie Contractmässig angestellt sind, kann pro nunc in ihren Besoldungen und Emolumenten nicht geändert werden.

Sollte nun dieser neu projectirte Status von der hohen, und höchsten Stelle in Gnaden genehmigt, und was sehr zu wünschen wäre, auch gleich eingeführt werden, was um so leichter geschehen könnte, weil kein Arzt über Verringerung seiner fixen Besoldung sich zu beklagen hätte, so wäre ich der unvorgreifligen unterthänigsten Meinung, das folgende Medicinal-Systhem einzuführen:

a) Alle Arzneyen, sowohl einfache, als auch die zusammengesezten (simplicia et composita) selbst Kreuter, Wurzel, zu Thee Species. und Brey Unschläge. nicht minder die dazu nothwendigen Gläser, und Ziegl /?/ sollen auf Rechnung der Bruderladen, nach einer von den Arzten im voraus auf das Verhältniss der Individuen, die Er zu behandeln hat, gemachten, und dem Amte, dem Er unmittelbar unterstehet, unzureichenden Medicamenten Specification, worin der Apotheker nach der Fassung unten beizusetzen, und zu bestättigen habe; *weder mehr, noch weniger am Gewichte*[1] aus der nächsten, und besten Apotheke angekauft, und dem Arzten übergeben werden. Mit diesen Arzneyen hat er nachhero so wohl die Bergarbeiter, oder auch deren Familien, so lange diese Contribuenten der Bruderladen bleiben, zu versehen, und über die empfangenen Medicamenten, und Requisiten strenge Rechnungen abzulegen.

b) Jeder Arzt soll verhalten werden, Journalien oder Protocolle zu führen, in welchen von Tag zu Tag der Namen des Kranken, sein Stand, dann die Krankheit, und die von ihm verabfolgten Arzneyen genau eingetragen werden müssen. Diese Journalien, oder Protocolle sollen dem Cameral Physicus bei seinen Visitationen

[1] Subliniat în orig.

jedesmal zur Einsicht, und allfällig nötigen Prüfung vorgelegt werden, und eben aus diesen Protocollen soll der Arzt auch einen Auszug der Medicamenten, die er von Tag zu Tag verwendet hat, verfertigen; und mit Ende jedes Quartalls hievon einen total Ausweis unterlegen. Diese Legitimation jedoch in dupplo durch die betreffenden Amter diesem k. Cameral Physikate samt den Medicamenten Ausweis, und Kranken Rapport, so wie es bisher geschehen, zur Revision einsenden.

c) Da nun dergestalten die Medicamenten in Zukunft nicht mehr auf Rechnung der Arzte, sondern auf jene der Bruderladen angekauft würden, so würden auch die sogenannten Familien Groschen nicht mehr denen Arzten bezahlt werden, sondern in die Bruderladen einflüssen, und weil in de V. Hunyader Revieren die Werks Arbeiter bis nun keinen solchen Groschen bezahlt haben, obschon ihre Familien, wie es die Medicamenten Contis beweisen, auch bis jetzt mit freyen Medicamenten versehen worden sind; so wäre es rechtmässig gefordert, in Zukunft auch in diesen Revieren diese Groschen in die Bruderladen bezahlten zu lassen, oder aber überall, was jedoch für die Bruderladen sehr nachtheilig, wäre, auszuheben.

d) Aus dem Grunde, dass die Medicamenten auf Rechnung der Bruderladen angekauft werden, müsste in Zukunft die privat Praxis mit diesem, ohne hin nur für das Berg-Personale bestimmten Arztneyen auszuüben gänzlich aufhören; Ausgenommen, wenn die in loco wohnenden Provisionisten, und ihre Familien, eben so, wie die actu fungirenden Bergarbeiter sowohl für sich, als auch für ihre Familien in die Bruderladen zu contribuiren sich verpflichteten.

Ferners müsste auch für die Herren Beamten, und ihre Familien ein abgesondertes Protocolle geführt werden, in welchen der Namen der Kranken, und die verbrauchten Medicamenten aufgeführt, und deren Beträge von den Arzte nach den Einkaufs Preis in die Bruderlade abzuführen wären.

Sollten sich jedoch die Herrn Beamten herbeilassen wollen, von ihren fixen Besoldungen von jeden Gulden monatlich wenigsten: 1 Kreutzer in die Bruderlade zu contribuiren, so könnten Sie, und ihre Familien dafür die nötigen Medicamenten genüssen, was um so mehr zu wünschen wäre, als Sie ein desto wachsammeres Auge auf die Arzte richten würden.

e) Aus den oben angeführten Gründen hören die sogenannten Medicamenten procente, welche die Chyrurgi bis jetzt genossen haben, auf, weil bei der Entwerfung ihrer fixen Besoldungen auf diese Procente Rücksicht genommen worden ist.

f) Nicht minder wollen die Chyrurgen auf die Diaeten und Zehrgelder verichten, wenn Sie Kranke haben, die sich in ihren Revieren befinden, aber nicht über 3 Stunden von ihren Wohnorte entfernt wohnen, weil auch auf diesen Umstand durch die Betheilung eines Pferd Deputates gedacht worden ist, vielmehr wäre jeder Arzt unter strengster Verantwortung verpflichtet, wenn er ersucht wird; die Kranken zu besuchen, und selben Hilfe zu leisten, ohne eine anderweite Aufrechnung zu machen. Endlichen

g) Soll kein Arbeiter in die Arbeit angenommen werden, der das 12te Jahr seines Alters nicht erreicht hat. Auch soll keiner deren, der mit einen Leibschaden, oder sonstigen körperlichen Defecten behaftet ist, überhaupt keiner, der nicht im voraus von dem Arzte untersucht, und mit einem Zeugniss über seine vollkommene Gesundheit versehen ist.

h) Der Zalathnaer Arzt (was auch bis jetzt geschen ist) der V. Hunyader, und der Sebesller, welcher in Szaszváros stationiert ist sollen keine Haus Apotheke halten, weil selbe in Ortschaften, wo civil Apotheken bestehen, stationiret sind; sondern ihre Medicamenten aus der Civil Apotheke verschreiben, dagegen die Apotheken ihre Quartaligen Contis mit denen Recepten, und Unterschriften der Vorstehern, von denen die Arzte ihre Meldzetteln bekommen haben, bestättigen lassen müssten, was immer in Gegenwarth des Arztes zu geschehen habe.

Zalathna am 6ten März 1835

Dr Papp
Physicus

Arh. Stat. Cluj, M. Th., doc. ad. nr. 1160/1835

ANEXA III

1837 octombrie 3, Zlatna. Raportul doctorului Vasile Popp către Administrația Domeniului Zlatnei, prin care combate o serie de practici medicale nesănătoase, pledînd pentru respectarea unor principii de etică profesională în consultarea și tratarea minerilor suferinzi.

Inclyta Regia Montano-Dominalis Administratio!

Vas chirurgus montanus Csertesiensis supplici suo de 13a Januarii 1836 ad Excelsum Regium Thesaurariatum, illicita via, hoc est per Praefecturam Montanam Nagyagensem, cui ille non subest, praeterito Officio Ustrinali Csertesiensi, a quo immediate dependet, promoto, et inde gratioso Ejusdem sub 28 ejusdem anni Nro 265 emanato Decreto, et mecum sub Nro Administrationali 193 communicato, queritur, quod ego, qua Physicus, in revidendis suis Ratiociniis, reflexiones valde laesivas, et honori suo infestas imo, ut ille scribit, injustas et infundatas fecerim, petitque, ut Excelsus Regius Thesaurariatus cointelligenter cum Excelsa Regia Camera Aulica eam mihi, qva Physico, inviationem dare dignaretur, quatenus in faciendis reflexionibus a tam laesivis, indecentibus et humanitatem deflamantibus expresionibus memet in futurum abstinerem, et modestiorem et honestiorem scribendi methodum sequerer. — Hic et talis est chirurgi liberaliter educati, aut ejus concipientis, stylus.

Porro adducit reflexiones, quas in suis ratiociniis me fecisse, dicit, addito ubique et subscripto nomine meo, illasque reflexiones factis notis, proprio subscripto nomine roboratis, subvertere intendit. Dein dicit, quod ex allatis reflexionibus nihil aliud appareat quam praeconcepta aliqua mea inimica erga se opinio, et animus ad laedendum ejus honorem, etiam sine causa, inclinans, cujus inimicae Physici erga se situationis fundamentum non potest agnoscere; Cum tamen ille ex omnibus prioribus stationibus, et suis a superioribus Testimonia pro se valde militantia producere in statu sit; quae Testimonia, si ille, addit porro, tam lucripidus (forte lucri cupidus) confusus, inscius, negligens, voluntarius, et petulans fuisset, et nunc esset, nunquam adipisci potuisset. — Demum orat, ut sua Ratiocinia in futurum ad Physicum Cameratico-Salinarem Dominum Michaelem Intze ad instar chirurgorum salinarium transmittere facultas impertiatur. — Nunc videamus quid magno promissor iste hiatu. — Ego, quo faciiius et clarius his querelis respondere possem, illa ipsa Ratiocinia, in quibus se laesum chirurgus Vas queritur, mihi procuranda sub 1a Martii 1836 ab Inclyta Administratione oravi, quibus tamen non obtentis, easdem preces sub 16a Februarii a.c. repetivi; Nunc vero Ratiociniis originalibus gratioso Excelsi Regii Thesaurariatus sub 7a Septembris a.c. Nro 3915 Adm. 1395 emanato Decreto procuratis, sequenti modo respondeo.

Ut abusibus apud chirurgos montanos in dispensandis medicamentis semper increscentibus aliqua ratione modus poneretur, dignata est Excelsa Camera Aulica gratioso sub 14a Januarii 1829, Nro $\frac{589}{102}$ Thesaurar. 1565 item gratioso sub 14a Januarii 1830, Nro $\frac{217}{32}$ Thesaurar. 1416 emanatis Decretis Physico Montano-Camerali gratiose imponere, ut in revidendis Ratiociniis, si quid in illis occurrerit, quod extraordinarium, et nimis apparens esset, suam singularem reflexionem in fine Ratiocinii addat, atque Supremam Aulicam, Censuram sua opera ita sustineat, ut mutuis viribus his abusibus obviari possit. In primo Decreto brevius, in ultimo fusius haec exprimuntur in verbis: Die auserordentliche Fällen die Nothwendigkeit

ihres Aufwandes mit besonderen Anmerkung in Conto zu bestättigen (der Physicus), damit die Censures Behörden durch seine Mitwirkung in Stande gesetzt werde, die übertriebenen Aufrechnungen dieser Wund-Ärzten mit Nachdruck zu begeben. — His ego gratiosis ordinationibus, quae mihi pro regula serviunt, innixus, in omnibus Ratiociniis, in quibus aliquid extraordinarium, et ratonali praxi contrarium animadverti, Reflexiones addidi, nullo chirurgo excepto. Acceperunt illi bono animo et errores suos agnoverunt et pro parte etiam emendarunt. Solus querulans chirurgus Vas suos errores agnoscere recusat, illasque Reflexiones honori suo infestas adserit et rationibus, styloque se ipso dignissimo subvertere conatur.

Reflexionem, quae ad 2-um Quartale 1832 occurrit, et quae super methodo curandi, qua aegrotus Michael Schmidt cum hyrope et Prutyan Petrutz cum febri nervosa tractari fuerunt, sonat, meam esse et allata verba me dixisse non nego; id ipsum dicet quilibet rationalis medicus, atque ipse querulans chirurgus Vas, ea verba vere prolata fuisse, cum super illis nihil disserat, agnoscere videtur, et, si sanus est, agnoscere cogetur.

Ad 4tum Quartale 1832 in quo aegrotus Stank Vaszilie cum diarhaea occurit, et cui jam in morbi initio roborantia praescripta erant, reflexum est: Roborantia in morbi initio indicata non fuisse, et esse in hoc morbo contra rationalem praxim. Chirurgus querulans contrarium affirmat, et quod multo insulsius est, asserit, quod ille aegrotus si solventibus, debilitantibus tractatus fuisset, sane perisset. Quam optarem, ut querulans chirurgus tandem aliquando ad se rediret et insanire desineret. Quis enim unquam, non approbato roborantium ab initio in diarhaea usu, ad solventia aut debilitantia recurrendum persvasit? aut persvadere cum ratione potuit? Sed querulans chirurgus videtur praeter roborantia et debilitantia nulla alia medicamenta noscere, et quae in diarhaea, praeter roborantia usui essent, ignorare. Mihi, si recte meminerim, (neque enim in Ratiociniis a querulante citatis ille aegrotus reperitur uspiam) illa roborantia Decocta Chinae fuisse videntur. Iam vero hunc corticem in hoc morbo illico ab initio nemo medicorum praescripsit unquam. Accidit, quod illa diarhaea fuerit ab inflummatione intestinorum orta, quam inflammationem tamen jam cessasse adserit, sed jam hoc ipso periculosum et anceps remedium. Et enim vel faeces, si quae in intestinio haerunt, recluduntur, vel ipsam praegressam inflammationem resuscitat. Huc facit et illud, quod debilis venter hunc corticem sine molestiis ferre non possit. Sed apud querulantem chirurgum, quid indicatio et contraindicatio sit, nomina sunt penes ignota. In hoc morbo, si querulans chyrurgus sapit, indicata erant: Infusum menthae piperatae; Florum Chamomillae; Radicis Imperatoriae; Angelicae Levistici cum aliquot guttis Tincturae opii simplicis. Haec infusa vires paulatim resuscitant, reficiunt. Aut si dolores aderant, qui plerumque adsunt, indicabantur chrysmata emollientia, oleosa, exempli gratia: ex oleo Thaerebintinae, Emplastrum stomachale ventri applicatum etc., sed aegrotus convaluit, ergo ejus salus roborantibus chimicis debetur. Post hoc, ergo propter hoc; quam misera in medicina argumentatio! et id, quod casui tribui debebat, adscribitur perversissimae curandi methodo. Sed an convaluerit, et ita convaluerit, prouti dicitur fides penes auctorem. Sed aliud est, qvod mirari subit, qua ratione aegrotus Stank Vaszilie Ratiocinia illa pro 4to Quartali a. 1832 in quibus inscriptus dicitur, ingredi potuerit, cum in Registro aegrotorum (Kranken Stand) pro eodem anno, et pro eodem Quartali, quem hic in Originali sub A. accludo, nullibi occurrat? Hic iterum aliquid, quod chirurgi querulantis diligentiam! ne dicam suspectam fidem indicat. — Occurrit vero praedictus aegrotus Stank Vaszilie in Registro aegrotorum, quem ibidem in originali sub B accludo pro 4to Quartali anni 1831, Nro 8, cum febri intermittente, idque a 14a Augusti ad 20um octobris, ergo per 57 dies eodem morbo affectus, praeclara chirurgi in curandis aegris diligentia! Et ille idem Stank Vaszilie in eodem ipso Registro denuo occurrit, sub Nro 47 cum diarhaea, idque a 3tia septembris ad 14am ejusdem mensis. — Ergo illo ipso temporis spatio, quo a 14a Augusti ad 20um Octobris febri intermittente continuo laborare dicitur, sub alio numero a 3tia Augusti ad 14am ejusdem diarhaea laborans infertur, et tamen ille idem Stank Veszilie diarhaea affectus Ratiocinia pro 4to Quartali 1832 ingreditur, in quorum Registro aegrotorum nullibi reperitur. Sed nec in ipsis citatis pro 2do Quartali 1832, Ratiociniis, quae hic in originali acclu-

duntur, uspiam occurrit. Mera chirurgi querulantis calumnia. Iam hic Aedipo opus est, qui indigestas et confusas has rationes explicet, sed quotidiana sunt haec apud querulanter chirurgum.

Ad 1um Quartale a. 1833, in quo aegrotus Csucsumel Lázár cum febri tertiana et rheumatismo occurrit, nihil aliud reflexum est, nisi illud quod rheumatismus febri tertianae unctionis solum gratia adjunctus fuerit, quod ipse chirurgus querulans etiam agnoscene videtur, dum in sua *Nota* scribit: Wirklich nur darum und sicher nicht wegen den Betrug — fraudem non dixi — ignorantiam chirurgi in diagnosi morbi supposuisse me non diffiteor. Ignorare enim videtur chirurgus querulans, quod in omnibus febribus, sive illae sint quotidianae simplices, sive duplicatae, sive tertianae, sive quartanae semper tamen adesse lassitudinem aliquam corporis, et artuum dedolationes, quae nihil aliud sunt, nisi morbi symptomata, quae tamen ille pro rheumatismo habet, ut illis singularia medicamenta opponit, ignorans, quod si febris ipsa tanquam morbus principalis rationaliter curetur, illa symptomata sine ulla speciali medicina fatiscant per se.

Ad 2um Quartale anni 1833, in quo occurrit aegrotus Johan Weiser cum febri gastrica, pleuritide et spasmo nihil aliud dixi, nisi quod Tinctura Castorei in febri gastrica et pleuritide locum non habeat; et quod spasmus Tincturae gratia solum additus sit. Chirurgus querulans dixit, quod absens Physicus dijudicare cum prostitutione chirurgi non possit. Ego contra; Data recta morbi denominatione, sive diagnosi, cur fieri non possit, aeque non video. Chirurgus querulans quemadmodum in aliis morbis, ita in determinatione hujus morbi fuit infelicissimus. Ille enim determinationem morbi desummere debebat a symptomate morbi principali, id est, ab affectionae pleurae non a gastricismo. Tunc fuisset pleuritis cum charactere gastrico. — Spasmus in nullo casu locum habebat; Difficultas enim spirandi non a spasmo, sed ab affectione pleurae et musculorum intercostalium et pectoralium, in vicinia pleurae locatorum veniebat. Facta vero morbi diagnosi, tunc diluentibus leniter solventibus, et si dolor pungens pleurae adfuit, adhibitis cataplasmatibus calidis, vel ipso vesicante parti affectae applicato, tum inflamatio, cum ipse gastricismus curata fuissent, facultasque spirandi sine Tinctura Castorei, quae in hoc morbo nullum habuit locum, sponte sua rediisset.

Noscere praeterea debebat chirurgus Vas aegri, quem tractabat, constitutionem et vitam, moresque. Fuit ille, quemadmodum omnibus nostratibus notum est, vino spirituique vini deditissimus, crapulosus, et qui non multo post, uti creditur, in juvenili aetate non sine suspitione crapulae mortuus est. Id genus homines pleuriticos, non vero spasmodicos fieri, certum est. — Sed chirurgus querulans putabat consvetudini aliquid tribuere, et homini spiritui vini dedito, aliquid spirituosi, exotici et magni pretii delectamento fore, et sanitatem citius restituere; sed chirurgus Vas haec omnia ignorat, et tamen se doceri non vult.

Excelsa Camera Aulica nihilominus gratioso suo sub 25 Julii 1835 Nr. $\frac{82\,31}{1331}$ Thesaur. Nr. 3963, Adm. 149 emanato Decreto id Physico imponere dignata est, ut hos chirurgos erudiat et formulas medicamentorum optimas, et morbis convenientes in revidendis Ratiociniis ipsis notas faciat. Sed quos erudiat? quibus Physicus illas formulas notas faciat? huic? qui sibi ips ultra Physcum sapere videtur? Verba citati Decreti sunt haec: „Ferner dass er (der Physicus) die untergeordneten Wundärzte von Zeit zu Zeit belehren, und ihnen mit Passenden, dem Entzweke entsprechenden Arzney Formeln, die aber in Aufrechnungen immer magistraliter erscheinen müssen, an die Hand gehen".

Ego sane querulantem chirurgum et scripto, et verbis praesensque praesentem docui, erudivi, sed omnia incassum: quod Inclyta Administratio, Excelsus Regius Thesaurariatus et ipsa Excelsa Camera Aulica ex supradictis satis videre poterit.

Reflexiones illas quae ad 1um et 2dum et 3um Quartale anni 1835 occurrunt, quae iterum in originali accluduntur, meas esse agnosco sed simul affirmo, idque sancte quod, quidquid in illis dictum est, verissimum sit, et quod in praedictis Ratiociniis nihil aliud, nisi voluntarus et petulans chirurgi in dispensandis medicamentis abusus severa animadversione dignus appareat, et contra quas reflexiones nec querulans chirurgus quidquam objiciendum habuit. Et enim quod jam in Relatione mea de

7a Julii 1835 dum Ratiocinia pro 2do Quartali, de quibus partim hic agitur, dixi, in illis Ratiociniis et medendi et medicamina dispensandi methodus adeo excentrica erat, ut querulantem chirurgum omnia illa ex singulari sibi proposito fecisse putares. Omnes enim in illis Ratiociniis occurrentes morbi, aut medicamentis non indicatis, aut superfluis curati et tractati erant. Sic febres inflammatorias excitantibus, gastricas roborantibus aggrediebatur. Ungventum vero resolvens, et linimentum volatile nec in ipsa, quod putidum est, obstructione sive alvo morosa excepta, in omnibus morbis adhibita fuerunt. Accidit quod querulans chirurgus in illis Ratiociniis stupendam medicamentorum quantitatem, tribus fere vicibus majorem, quam a Pharmacopaeo emisset, exhibuerit. Emit a Pharmacopaeo Acetatis Ammoniae soluti unciam I, exhibuit vero uncias IX, drachmas VII. — Ammoniae purae liquidae uncias IV, exhibuit uncias XVI et semis — Foliorum sennae uncias II, exhibuit uncias IV. — Mannae calabrinae uncias II, exhibuit uncias X semis. — Species pectorales cum fructibus uncias II, exhibuit libras IV uncias III. — Radicis liquiriciae uncias IV, exhibuit libras X, uncias IV semis — et sic porro, quae omnia ex singulari specificatione, quam tunc confeci et quae in acclusis hic originalibus reperitur, videri possunt.

Ex medicamentis vero compositis, quae gratiosum Excelsae Camerae Aulicae sub 20a Novembris 1832, Nro 12.089 Thesaur. N. 792, Adm. 297 a. 1833 emanatum Decretum ex Pharmacopolio emenda imperat, et quorum nullam Pharmacopaei specificationem querulans chirurgus produxit, exhibuit ex ungvento resolvente libras III, uncias V semis; ex spiritu vini camphorato cum sapone libras II, uncias XI, et sic ultra. An non est iste chirurgi querulantis in dispensandis medicamentis voluntarius et petulans et severa animadversione dignus abusus?

Nunc videamus quid epitheta illa: *lucripidus, confusus, inscius, negligens, corruptus,* voluntarius, et petulans, que ille conglomerat, et de se a me dicta fuisse asserit, significent? Lucripidum illum non dixi; barbarum hoc epithetum est, nec in ore recte latine loquentium auditum unquam; sed nec lucri cupidum dixi nec confusum illum nominavi, ejus vero Ratiocinia confusa dixisse non nego, sed nec aliter nominari poterant; cum in illis nullus ordo, nulla logica consequentia. — Quod si chirurgus querulans ab ipso opere ad auctorem hoc refert, ille viderit. — Nec inscium querulantem chirurgum dixi; cum apprime mihi constet, quod omnia, quae egit, et agit, sciens, prudensque egerit; alioquin infelix est, et male cum illo agitur, qui se inscio, aliquid agit. Negligentem illum dixisse, libenter do, et instrumento ex actis officiosis confecto, quod hic sub *C* accludo illum talem esse probabo. Constat enim ex illo instrumento querulantem chirurgum, licet saepius admonitus fuerit, Ratiocinia sua nunquam debito tempore pro revisione submisisse, spretis omnibus ordinationibus. Accedit et illud, quod maiorem attentionem meretur, et quod itidem ejus negligentiam arguit, illud nempe, quod Pharmacopolium domesticum per sex annos in ordinem, qvem sanitas publica poscit, non redegerit, licet ab Excelso Regio Thesaurariatu additis etiam nimis id lipsi impositum fuerit, quod ex gratiosis sub 10 Dec. anni 1835, Nro 4765 et sub 27 Iulii a.c. Nro 3244 emanatis Decretis patet. Nec corruptum illum unquam dixi, calumnia est chirurgo querulante digna. Voluntarium et petulantem illum, per me nominatum fuisse non nego. Levia sunt haec epitheta, et plus quam paterna; aliis epithetis sensibilioribus querulans chirurgus opus haberet, ut resipiscat. Sane voluntarius, et petulans ille est, quem nec monita Praepositorum, nec Ordinationes Superiorum, nec officiosae exprobrationes movent, sed omnia pro libera voluntate, et suo ingenio agit. Iam vero querulantem chirurgum semper ita egisse, et actu agere, satis comprobatum est. Unius tamen epitheti, quod maxime sibi competit, chirurgus querulans, nempe *luxoriosus* in dispensandis medicamentis oblitus est, quod tamen in meis Reflexionibus adest. — Quam vero luxuriosus in dispensandis medicamentis, et qua misera oeconomia usus fuerit chirurgus querulans Testis est Instrumentum sub *C* citatum, ex quo patet, quod ille facta proportione semper duplo plus expenderit, quam reliqui chirurgi. Sed magis adhuc patet ex officioso Officii Regii Csertesiensis hic sub D. accluso, ex quo liqvet, quod chirurgus Knöpfler praedecessor querulantis inter 5 annis medicamenta expenderit pro 1.032 fl. 1/2 x., pro excursionibus accepit 323 fl. 8 x. Chirurgus vero querulans pro 4 annis medicamenta expendit pro 1.666 fl.

41 x., pro excursionibus intra eosdem annos accepit 653 fl. 14 x. Quanta differentia! Hinc non mirum, quod Cassa Confraternitatis Csertesiensis, per querulantem chirurgum ad incitas redacta habeatur. — Animadvertit hanc chirurgi querulantis malam oeconomiam ipse Excelsus Regius Thesaurariatus, ideo gratioso suo sub 19ª Martii 1835 N. 1022, Adm. 501 Officio Ustrinali Csertesiensi serio imponit, ut strenue invigilet, ne querulans chirurgus superfluas excursiones, quas respectu Praedecessoris plures facit susciperet. — Potuisset demum epithetum *impudici* et iam sibi adjungere; cum illum non pudeat apertae mendacia in suis querelis adferre, quod patet ex illa Nota, quam ad 2dum Quartale 1832 super aegroto Stank Vaszilie, qui nec in ipsis Ratiociniis, nec in Registro aegrotorum pro illo Quartali uspiam reperitur, et stylo, ne barbaro homine digno, contra suum Praepositum scribat, stylo inquam, ob quem ab Excelso Regio Thesaurariatu gratioso ejusdem jam sub 25ª Septembrie 1834 N. $\frac{10637}{3624}$ Adm. 1540 edito Decreto severe objurgatus fuerit. His omnibus sine partium studio pensitatis Inclyta Administratio, et Excelsa Superiora Loca cum de meis Reflexionibus, an injustae, infundatae et honori querulantis chirurgi infestae et humanitatem defamantes fuerint?..., tum de chirurgi querulantis moribus et genio dijudicare poterit. Caeterum, quia cum tali homine servire difficillimum est, humillime rogo, dignetur Inclyta Administratio apud Excelsum Regium Thesaurariatum se interponere, quatenus Excelsus Idem me ab injuriis hominis liberet quod fiet:

1mo Illum cum chirurgo aliquo salinari commutando, quod tanto facilius fieri poterit, quod quilibet illorum Stationem Csertesiensem pro salinaribus stationibus meliori salario provisam libens accepturus sit.

Quod si hoc nulla ratione posuit fieri, rogo

2do Ut illum ad ejus expressa desideria a mea directione eximat et Directione Physici Cameratico Salinaris domini Intze, in quo indulgentiorem Praepositum se invenire querulans chirurgus sperat, subjiciat, aut meam personam et physici authoritatem ab injuriis et impetitionibus hujus hominis pro eo, ac convenit, defendat, secus ego quod praevie humillime declaro, querulantis chirurgi Ratiocinia, et quid quid ab illo in negotio sanitatis factum erit, intactum relinqvam cum summo et sanitatis, et aerarii publici damno. Documenta gratioso Excelsi Regii Thesaurariatus sub 7ª Septembr. a.c. N. 3915 emanato, et superius citato Decreto mihi communicata restituuntur.

Zalathnae, 3tia Octobis 1837

Dr. Popp
Physicus

Doc. ad. nr. 4507/1837.

AUS DER TÄTIGKEIT DES ARZTES VASILE POPP AUF DER BERGWERKDOMÄNE VON ZLATNA (1829—1842)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Über das Leben und die Tätigkeit des Arztes Vasile Popp wurde verhältnismässig wenig geschrieben. Es war vor allem über seine Tätigkeit als praktizierender Arzt fast nichts bekannt. Aber die Forschungen, die der Verfasser in der letzten Zeit in den Archiven aus dem Inn- und Ausland unternommen hat, förderten ein reiches Dokumentenmaterial ans Tagelicht, das über einige bis jetzt nicht veröffentlichte Aspekte aus der 13-jährigen Tätigkeit als Kameralarzt (1829—1842) des rumänischen Arztes auf der Bergwerksdomäne von Zlatna spricht.

Es ist die Rede von unzähligen offiziellen Berichte, die mit viel Sachverständnis und Verantwortungsgefühl von Vasile Popp verfasst wurden und die sich auf eine Reihe von wichtigen Problemen des Sanitätslebens auf der Domäne von Zlatna beziehen. Somit betreffen die meisten Berichte die Berufskrankeiten und die Arbeitsumfälle der Kranken, die Bekämpfung der Seuchen und der sozialen Krankheiten (Blutskrankheiten), die endenischen Krankheiten (den Kropf), die Schutzimpfung der Bergwerkerkinder, die Lage und die Organisierung der Apotheken, die Ausbildung der medizinischen Kader, die Sicherung einiger besserer Lebensbedingungen für die Ärzte, die Bekämpfung einiger ihrer Missbräuche den Kranken gegenüber, das Problem der Geburtenhäugigkeit, Kindersterblichkeit und der Qualifizierung der Hebammen, die Notwendigkeit der Zusammenarbeit zwischen den Ärzten von verschiedenem Fach, Probleme des ärztlichen Berufsethos (Deontologie) u.a.

Es ist vor allem seine Beschäftigung für die Herstellung einer medizinisch-historischen Topographie (Topographica Circuli Montani Cameralis) zu unterstreichen, die erste Arbeit solcher Art in Siebenbürgen, die von einem rumänischen Arzt ausgearbeitet wurde, und die Herausgabe einiger „Dienstesinstruktionen für K. Cameral und Werksärzte", in denen er die Aufgaben und die Befugnisse der Ärzte und des Sanitätspersonals von den Bergwerken festlegt.

LUPTA PENTRU ÎNVĂȚĂMÎNTUL NAȚIONAL ROMÂNESC ÎN PĂRȚILE NORD-VESTICE ALE TRANSILVANIEI ÎN ANII 1848—1851

DE

TEODOR PAVEL

Mișcarea românilor transilvăneni, afirmată viguros în cadrul revoluției unitare române de la 1848—1849, cu evidente particularități impuse de complexitatea situației din Imperiul austriac, nu a sucombat odată cu triumful neoabsolutismului habsburgic. Obiectivele sale, sintetizate în programul revoluționar al națiunii române din mai 1848, departe de a fi părăsite, sînt continuate în deceniile următoare, doar că în proporție, forme și pe căi diferite.

Triumful reacțiunii habsburgice, revenirea la metodele guvernării absolutiste, centralismul exacerbat în dauna autonomiei provinciale au frînt pentru moment lupta politică fățișă a naționalităților. Dar necesitatea adaptării Imperiului la cerințele evoluției spre capitalism, tendința de modernizare instituțională, precum și speranța în concesiile Curții din Viena vor constitui brești prin care, în formele legale, majoritatea popoarelor oprimate din monarhie, între care și românii, își vor susține revendicările proprii în fața autorităților locale și centrale. Prevederile liberale ale Constituției imperiale din 4 martie 1849, menținută formal pînă în decembrie 1851, păreau să fie platformă legală pentru continuarea mișcării revendicative a românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Decepția suprimării libertăților politice și naționale găsea la fruntașii români numai o vagă consolare în iluzia concesiilor compensatorii pe tărîm cultural. Dar era suficientă spre a nu părăsi lupta nici chiar în anii reacțiunii neoabsolutiste și a evidentei ingratitudini habsburgice.

Afirmarea prin cultură — pe care fruntașii români cei mai reprezentativi, în primul rînd Bărnuțiu, Iancu, Barițiu și Papiu, nu o puteau concepe decît în formă națională — reprezenta pentru cei mai mulți chezășia dobîndirii și exercitării drepturilor politice la care națiunea română aspira cu deplin temei. Considerentul că prin cultură se va ridica „cetate

nouă unității naționale" — cum se exprimase Bărnuțiu[1] — imprima după revoluție o importanță prioritară revendicărilor culturale, implicit școlare, din programul mișcării naționale românești de la 1848. De aci decurge — credem doi — logica acelor strădanii impresionante ca număr și vigoare de pe tărîm școlar inițiate de fruntașii politici, de „inteligență" și susținute de satele și comunele românești în toată perioada absolutismului. Calea sintetizată în formula „cultură națională cu puteri unite", deci prin eforturile poporului, se îmbina tot mai insistent în 1849—1859 cu aceea a demersurilor, petițiilor și memoriilor către autorități spre a le smulge treptat drepturile la care națiunea română în toate privințele se considera îndreptățită.

Pentru Principatul transilvan această amplă mișcare petiționară, îndeosebi din anii 1849—1851, a fost deseori relevată de istorici. Erau la îndemînă informațiile din periodicele de la Brașov și documentele principale publicate imediat (1850—51), de către A. T. Laurian[2]. Dar pentru comitatele de vest — Arad, Bihor, Sătmar și Maramureș — despărțite de principatul Transilvania și încorporate administrativ la Ungaria — tocmai din dorința Curții din Viena de a fragmenta și diminua unitatea de luptă a românilor, așa cum a procedat și cu alte popoare — astfel de acțiuni au rămas în cea mai mare parte[3] necunoscute istoriografiei noastre. Sînt desigur amintite acele acțiuni ale românilor din Crișana și Maramureș ce au fost întreprinse în comun cu cei din principatul Transilvania[4]. Sînt de asemenea, bine cunoscute istoricul gimnaziului român din Beiuș[5] și activitatea Societății „lepturiștilor" din Oradea[6]. Exceptînd relevarea întemeiată a meritelor profesorului Alexandru Roman[7], cele mai

---

[1] S. Bărnuțiu, *Românii și ungurii. Discurs roostit în catedrala Blajului, 2/4 mai 1848. Cu introducere și comentar de* G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 32.

[2] [A. T. Laurian], *Die Romanen der Österreichischen Monarchie*, Viena, 1851, vol. III, pp. 93—94, 95—97, 109—110, 126—128; N. Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna*, vol. I, 1889; T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, ed. a 2-a, vol. I.

[3] Vasile Scurtu, *Petru Bran, un luptător al trecutului românesc din Satu-Mare*, f.a.; Gh. Lițiu, *Românii orădeni în frămîntările anilor 1849—1850, Arad*, 1947; Dr. Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari, scris cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia, 1777—1927, Oradea, 1932, p. 128—129; Protocolul Sinodului vicarialicesc de la 1850 din Șimleul Silvaniei*, în Ion Ardeleanu sen., *Istoria învățămîntului românesc din Sălaj*, Zalău, 1936, Anexa B, p. 620.

[4] *Cerere pentru o organizare și administrare școlară unitară pentru toți românii din monarhia austriacă și pentru înființarea unei universități românești, Viena*, 16 ianuarie 1851, în A. T. Laurian, *op. cit.*, vol. III, p. 126—128.

[5] Constantin Pavel, *Școlile din Beiuș*, Beiuș, 1928.

[6] Nicolae Ducu, *Istoria Societății de lectură*, în „Fenice", Oradea Mare, 1867, p. 247 și urm.; Vasile Bolca, *„Lepturiștii" din Oradea (1851—1875)*, în „Transilvania", nr. 11—12, 1943 și nr. 2 din 1944; Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 69—172; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 24—26.

[7] Dr. C. Pavel, *Contribuții la istoria Bihorului. Alexandru Roman, 1826—1897. Discurs comemorativ*, Beiuș, 1927.

multe au fost însă legate de numele episcopului greco-catolic Vasile Erdélyi, rolul căruia a fost fie exagerat de unii[8], fie complet uitat sau denigrat de alții. Și într-un caz și-n altul însă strădaniile culturale ale românilor din aceste părți erau nejustificat restrînse la cîteva acțiuni, preluate și transmise de la unul la altul de istoricii trecutului cultural al Crișanei și Maramureșului.

În schimb, o bogată informație inedită din Arhivele din Oradea, Arad, Sibiu, București și mai ales din Budapesta scot la lumină multiple strădanii pentru ridicarea la cultură a maselor române, relevă zeci de acțiuni individuale și colective necunoscute, evidențiază personalități de luptători pe tărîmul culturii naționale pe care posteritatea, aproape complet, le-a dat uitării.

2. REALITĂȚI SOCIALE, POLITICE ȘI CULTURALE DIN CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ ÎN DECENIUL ABSOLUTISMULUI

Restructurarea instituțională și administrativă de după revoluție a însemnat pentru această zonă desființarea vechilor comitate Arad, Bihor, Sătmar, Crasna, Maramureș și a districtului Chioar. Districtele militare sînt noile unități teritorial administrative în principatul Transilvania ca și în Ungaria. Aradul, Bihorul (exceptînd partea de nord) și o parte din Sătmar sînt grupate în districtul militar Oradea, restul sînt alăturate districtului cu sediul la Debrețin (R. P. Ungară), iar Maramureșul districtului Cașovia. Sălajul și Chioarul, de care Crișana și Maramureșul erau atît firesc legate sub raport geografic, economic și etnic, fac parte din principatul Transilvaniei.

Teritoriul românesc cuprins la 1850 în amintitele districte militare era relativ întins. Predomină relieful deluros și de cîmpie propice agriculturii și ramurilor sale anexe, ocupație de bază a covîrșitoarei majorități a locuitorilor de aici. La 1850, populația acestui teritoriu poate fi, cu multă aproximație, estimată la cca 1,5 milioane locuitori. Populația compact românească constituia partea cea mai numeroasă reprezentînd cca 850.000 locuitori*. Sub raport social, imensa majoritate o formau țăranii recent eliberați prin revoluție de iobăgie, sau jelerii asupra cărora apăsa încă, pînă în 1853, servitutea feudală. Foștii stăpîni continuau să-i silească la munci forțate, profitau de comasări și segregări spre a-i despoia de pămînt, iar răscumpărările înglodau în datorii noile gospodării libere. În multe sate, relata o corespondență din Sătmar la începutul anului 1850, „poporul este încă plin de idei revoluționare", foștii iobagi români și maghiari îi înfruntau pe nobili, iar jelerii revendică libertate și pă-

[8] Vezi C. Pavel, *op. cit.*, p. 150—164; Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1932, cap. VI, p. 107 și urm.; Vasile Bolca, *Școala normală română unită din Oradea, 1784—1834*, Oradea, 1934, p. 71 și urm.; V. Vartolomei, *op. cit.*, pp. 21—50, 69, 87.

* Avem în vedere granițele R. S. România. Calcul efectuat de noi pe baza statisticilor vremii.

mînt pentru care „uneori amenință domnilor și cu moartea ca să le dea"[9]. Situația rămînea neschimbată și în 1853[10], iar în comitatele Bihor și Arad[11] și în zona Munților Apuseni sînt înregistrate mișcări țărănești locale pînă în 1854[12]. Segregările și comasările de după patenta imperială din 1853 a constituit decenii în șir izvorul nemulțumirilor latente și a frămîntărilor sociale din lumea satului.

Motiv de îndoită suferință și nemulțumiri îl constituie pentru populația română oprimarea națională. În anii frecventelor procese urbariale cu clasa nobililor, sătenii resimt direct consecințele nefolosirii în justiție a limbii vorbite de popor. Sub absolutism limba germană fusese decretată limba oficială și aplicată în justiție și administrația districtelor. Funcționarii din districte, exceptînd cîteva cazuri, sînt străini nu numai de limba lor, ci și de locuri și oameni. Curtea din Viena încerca salvarea imperiului prin centralizare, germanizare și întărirea aparatului birocratico-polițienesc. Pe de altă parte, aristocrația locală maghiară nu contenea cu atacurile la adresa intelectualității române ce revendica dregători proprii, folosirea limbii române în administrația locală, instituții de cultură și învățămînt pentru populația ce reprezenta majoritatea locuitorilor. Cînd ei vin cu astfel de revendicări, aristocrația locală îi prigonea sau intervenea la forurile mai înalte denunțîndu-i ca revoluționari înverșunați ce i-au atacat pe nobili la 1848, ca dușmani ai Casei de Habsburg sau denigrîndu-i ca foști adepți ai lui Kossuth și a ideilor „comunismului și socialismului (sic!)". Astfel au fost zădărnicite la 1850 încercările românilor din cercul Carei[13]. Chiar și atunci cînd, pentru potolirea nemulțumirilor, în imperiu se ordonase publicarea legilor și în limba popoarelor, aristocrația locală îi privează pe românii din Crișana și Maramureș de acest drept. A fost necesară intervenția hotărîtă a mai multor comune din jurul orașului Satu Mare, prin petiții colective, la arhiducele Albrecht, guvernatorul Ungariei[14]. Iar mai tîrziu românii sătmăreni vor prezenta o plîngere chiar împăratului Francisc Iosif, la trecerea acestuia prin Baia Mare, întrucît — spun reprezentanții comunelor — în „trebile noastre

---

[9] „Gazeta Transilvania", 1850, nr. 11, din 9 febr., p. 43.

[10] „Gazeta Transilvania", 1853, nr. 4, din 1/13 ian. p. 13.

[11] E. Glück, *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădane în anii 1849—1853*, în „Studii și articole de istorie", IV, 1962, pp. 175—196.

[12] I. Kovács, *Mișcările țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între anii 1849—1854*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. I, 1957, pp. 139—166.

[13] Arhivele Statului, Budapesta, D. 95. Abszolutizmuskóri Levéltár, K. K. Districts — Schulbehörde Grosswardein, pachet 134/1850, file 4—5. Șpanul din Debrețin scria la Pesta în 10 aprilie 1850 următoarele: „În ce privește mai ales des amintita credință față de dinastie, numitul prefect (de Carei, martor ocular al evenimentelor din 1848 — n.n.) nu poate tăinui că ideile comunismului și socialismului (sic!) răspîndite de Kossuth și consorții au găsit la români un teren favorabil și pretutindeni unde în acest comitat a fost atinsă sfințenia proprietății la începutul revoluției — de exemplu în Sanislău, K. Majteny (Moftinul Mare), Reszege, Zsdány (Sătmărel) s.a atacul efectiv a fost făcut întotdeauna de către români".

[14] „Gazeta Transilvaniei", an XVI (1853), nr. 8 din 28 ianuarie, p. 29.

naționale mult ne-a întunecat calea norul aristocrației celei putrede"[15]. Această atitudine a nobilimii maghiare de pe plan local relevă rolul acesteia de exponent al politicii de „asimilare" a naționalităților, politică clar formulată încă în 1836 de dieta ungară și aplicată consecvent în deceniile următoare, inclusiv în anii revoluției de către guvernul dominat de nobilimea liberală[16]. Astfel că, la mijlocul veacului trecut, limba majorității locuitorilor din Crișana și Maramureș nu era admisă în administrație și justiție, se încerca izgonirea ei pînă și din biserică și școli. Matricolele parohiilor, fie ortodoxe ori greco-catolice, erau scrise în limba maghiară în acei ani. Abia după Constituția din 4 martie 1849, episcopul orădean Vasile Erdélyi ordonă, prin circulara sa din 6 septembrie 1849, ca limba română să fie utilizată în afacerile bisericești și comunale în locul celei maghiare sau latine[17]. Același proces se petrece concomitent și în comunele române de confesiune ortodoxă, cît și în Maramureș după separarea de episcopia de Munkács.

Exploatarea socială și opresiunea națională se reflectă și în starea culturală a populației române din Crișana și Maramureș. Din statistica școlară pe anul 1848/1849 întocmită de Dimitrie Constantini, inspectorul școlar român al districtului Oradea pentru ortodocși, rezultă că la o populație de 325.000 locuitori nu existau decît cca. 2000 elevi în 191 școli sătești, iar vechea Preparandie din Arad se afla din lipsă de fonduri într-o stare jalnică[18]. Situația se menține chiar adăugînd la realitățile învățămîntului ortodox, datele referitoare la școlile române greco-catolice care erau ceva mai bine organizate: gimnaziul român din Beiuș, preparandia de pe lîngă seminarul „unit" din Oradea — acum închisă — și cele 74 școli sătești din comitatele Bihor și Sătmăr cu 2300 elevi[19]. Completînd cu cele existente în Sălaj și Maramureș (cca 50), totalul școlilor românești din această zonă abia dacă se ridica la 280—300.

Deși starea culturală a maselor populare maghiare de pe teritoriile amintite nu se deosebea prea mult, întrucît nu cultivarea poporului preocupa pe „domnii de pămînt", totuși atitudinea autorităților comitatense, numărul și dotarea instituțiilor școlare maghiare sînt sensibil diferite. Și anume, la Arad, Oradea, Șimleu, Carei, Satu Mare, Baia Mare și Sighet existau licee sau gimnazii romano-catolice ori reformate, școli „capitale" de 3—4 clase în centrele mai mici, iar în Oradea funcționa cunoscuta Academie juridică. E adevărat că mulți tineri români, în dorința lor de cultivare, le-a frecventat an de an. Dar numărul lor era mic în raport cu

[15] „Gazeta Transilvaniei", an XVI (1853), nr. 3 din 10 ianuarie, p. 9—10.

[16] I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1968, p. 153 și passim.

[17] Dr. I. Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1932, p. 127—128.

[18] Arhivele Statului Budapesta, D. 4 Ministerium des Cultus und Unterrichts, pachet 120, nr. 3998/6 mai 1850, file 10—11.

[19] Arhivele Statului Budapesta, Abszolutizmuskóri Levéltár, D. 95, K. K. Districts — Schulbehörde Grosswardein, nr. 689/1851, filele 3—5. Calculul efectuat de noi doar pentru localitățile districtului școlar Oradea aflate pe teritoriul R. S. România.

necesitățile, greutățile erau multiple, iar propășirea culturală a națiunii române nu se putea face cu adevărat decît în instituții școlare proprii cu dezvoltarea capacităților intelectuale în limba sa.

O astfel de situație social-economică, politică și culturală a generat în mod firesc chiar și în condițiile reacțiunii politice ale neoabsolutismului habsburgic o amplă mișcare revendicativă din partea populației românești. Liniile ei directoare în chestiunile școlare s-au formulat în timpul revoluției.

3. CRISTALIZAREA UNUI PROGRAM ȘCOLAR AL ROMÂNILOR DIN CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ ÎN REVOLUȚIA DIN 1848—1849

Idei privind necesitatea dezvoltării instituțiilor școlare pentru românii din monarhia habsburgică au fost frecvent enunțate din a doua jumătate a veacului XVIII de către cărturarii luminiști. Adevărate dezbateri în presa vremii, datorate mai cu seamă lui G. Barițiu[20], s-au încins în ajunul evenimentelor din 1848. Dar abia revoluția burghezo-democratică, cu afirmarea tumultuoasă a celor mai stringente transformări impuse de necesitatea progresului societății transilvănene, a creat cadrul propice sintetizării și pe plan școlar a celor mai de seamă revendicări într-un adevărat program. Aspect esențial al luptei politice și naționale, chestiunea învățămîntului românesc a fost constant urmărită de generația pașoptistă și integrată fără excepție în toate programele revoluției unitare române de la 1848. Cel de la Braj, din 3/15 mai îl sintetizează lapidar în articolul 13. Formulat inițial în numele națiunii române doar de către ardeleni, el va fi îmbrățișat de toți românii din monarhie ceva mai tîrziu, la începutul anului 1849. Pînă atunci în Crișana și Maramureș, ca și în Banat, apar programe cu colorit local, trepte pînă la o unitate programatică și pe tărîm școlar.

O primă formulare a programului școlar românesc pentru comitatele de vest este cuprinsă în proclamația tinerimii române din Oradea, de la 9 mai 1848. Fără o perspectivă politică clară, dar entuziasmați de revoluție, tinerii studioși orădeni — mlădiță „a marelui arbore de români", cum se privesc ei înșiși — sînt preocupați în primul rînd" ca limba și naționalitatea română să se asicureze" în cadrul Ungariei, biserica ortodoxă română și școlile să fie independente de ierarhia sîrbească; un „congres național" să dezbată periodic chestiunile religioase și școlare; statul să înființeze „mai multe institute române", iar preparandia din Oradea să fie organizată (pct. 3). Pentru luminarea poporului ei cer „să se rădice în tot satul românesc școale românești, să se aleagă învățători de (către) direcțiunea scolastică română, cari pricep bine ambele limbi";

---

[20] G.(eorge) B(ariț), *Cultura*, în „Gazeta Transilvaniei", an XI, 1848, nr. 4 din 12 ianuarie, p. 13—14 B(ariț iu) G., *Ce voiesc românii transilvani?*, în „Foaia pentru minte, inimă și literatură", 1848, nr. 14 din 5 aprilie; nr. 15 din 12 aprilie și nr. 16 din 19 aprilie.

cărți folositoare, în deosebi manuale, să se tipărească pe spesele statului „spre luminarea românilor[21].

Mai explicit și mai complet apare programul școlar român în *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat*, din 9/21 mai 1848, adresată guvernului din Pesta[22]. Adunarea reprezentanților populației române din Banat și Crișana îi dezbătuse doleanțele aproape o săptămînă (3/15—9/21 mai). Președinte era Emanuil Gojdu, iar între cei 39 „deputați", 4 proveneau din comitatul Arad și 3 din Bihor (Ioan Dragoș, George Fonnay și Nicolae Jiga)[23]. Din analiza documentului rezultă că la 1848 chestiunea școlară se impusese ca unul din aspectele esențiale ale problemei naționale a românilor din Ungaria. De aceea apare pe primul plan împreună cu cele bisericești. Revendicarea politică de cea mai mare importanță se referă tocmai la independența școlilor și la folosirea limbii române „în toate trebile nației noastre cele din năuntru". Numai pe această bază se recunoaște limba maghiară ca limbă oficială a statului. Se cerea în mod concret, dreptul de a-și constitui un organism propriu de autoconducere în afacerile școlare și bisericești, un „guberniu bisericesc și școlastic a cărui mădulari să fie numai români". Iar pe lîngă ministrul cultelor și instrucțiunii să existe o secție română[24]. Era un pas înainte, dar limitarea ei la confesiunea ortodoxă a atras observația întemeiată a Gazetei" din Brașov de a fi cantonat în nefericita dezbinare confesională[25].

Dar pentru colaborarea sinceră pe care românii din Banat, Crișana și Maramureș o promovau cu revoluția maghiară împotriva habsburgilor, rezolvarea dată problemei școlare în Dieta din Pesta (august 1848) fusese încă o decepție pentru ei. Periodicul român din Pesta „Amicul Poporului" înregistra și el această deziluzie[25a]. La proiectul de lege a învățămîntului elaborat de Iosif Eötvös, deputații români Ioan Dragoș și Teodor Serb vin cu contraproiecte pentru a garanta folosirea nestingherită a limbii materne în școli[26]. Ei se apropie de revendicările naționale prezentate de bănățeni prin Eftimie Murgu[27]. Propunerile lor au fost respinse, după cum în locul proiectului lui Eötvös, ce viza etatizarea și obligativitatea învățămîntului cu unele concesii pentru naționalități (§§ 3, 10

---

[21] „Organul național" Blaj, 1848, nr. 3 din 26 mai, p. 12.

[22] „Gazeta Transilvaniei", XI (1848), nr. 42 din 24 mai, p. 173—174.

[23] Vezi semnatarii documentului în „Organul național", Blaj, 1848, nr. 5 din 9 iunie, p. 22 și la G. Bogdan-Dincă, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 168, p. 66—67.

[24] Analiză temeinică a petiției la I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 66—67.

[25] „Mult ne-am fi bucurat, cînd frații români din Ungaria, urmînd exemplul nostru de la Blaj ar fi dat mîna: uniții cu neuniții laolaltă; căci toți fiii unei mame (fiind) prin vinele tuturor circuiește sînge de român, apoi unirea și neunirea a fost numai machiavelistica armă a politicii căzute.... O nație, o religie și aceea românească, iar nu unită și neunită (grecească)". Cf. „Gazeta Transilvaniei", XI (1848), nr. 42 din 24 mai, p. 174, nota redacției.

[25a] „Amicii Poporului", an I. (1848), nr. 12 din 12/24 august.

[26] Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 28—29; textul celor 2 proiecte.

[27] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 162 și urm.

şi 11)[28], nobilimea maghiară din dietă a votat proiectul adus de Wesselényi întrucît prin atitudinea sa naţională intransigentă se alinia opţiunii tăinuite a guvernului pentru o politică de „asimilare" a naţionalităţilor[29].

Dacă problema şcolilor române unite e separată, iar pe aceştia nu-i întîlnim între semnatarii amintitelor documente, faptul îşi are o dublă explicaţie: a) deruta intelectualilor din jurul episcopiei unite din Oradea, dată fiind atitudinea episcopului Erdélyi care contrasta cu rolul Blajului în mişcarea naţională românească; b) pe de altă parte, situaţia specială a bisericii şi şcolilor populaţiei acestei confesiuni.

Subsumat politicului, programul şcolar pentru Crişana şi Maramureş se relevă mai limitat, cu toate punctele sale progresiste. Lipsea clarviziunea democratului revoluţionar Eftimie Murgu, care urmăreşte constant şi tenace doborîrea pe cale revoluţionară a Imperiului habsburgic în colaborarea cu revoluţia maghiară *nu ca scop în sine ci doar ca etapă pregătitoare a constituirii statului român modern prin unirea tuturor provinciilor româneşti:* Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, împreună cu Banatul, Crişana, Maramureşul şi Bucovina[30]. Doar în graniţele viitorului stat putea fi împlinită aspiraţia la cultură naţională pentru românii din Crişana şi Maramureş. Reprezentanţii lor s-au convins de aceasta abia după ce i-a descumpănit răspunsul lui L. Kossuth la interpelărilor lor în Dieta din Pesta (26 august 1848) şi i-a decepţionat votarea legii şcolare în august 1848. De acum ei se vor orienta tot mai insistent spre o acţiune comună cu transilvănenii pentru a-şi rezolva între altele şi problemele arzătoare ale învăţămîntului naţional în cadrele unui stat autonom românesc din monarhie. Aceasta este semnificaţia prezenţei unui reprezentant (Constantin Pomuţ) al românilor din Ungaria vremii între semnatarii *Petiţiunii generale* a naţiunii române din Imperiul habsburgic înaintată Vienei la 25 februarie 1849[31]. De aceea promisiunile din mai 1849 adresate lui Avram Iancu de către Kossuth, prin deputatul bihorean Ioan Dragoş[32] sînt pe plan şcolar nu numai concesii insuficiente dar şi tardive. Pentru naţiune în totalitatea sa se revendica dreptul nestingherit la cultură, cît şi înfiinţarea şi susţinerea de către stat a învăţămîntului de toate gradele: şcoli elementare în fiecare localitate, gimnazii, licee şi şcoli reale în centrele mai importante şi o universitate românească. Deşi incomplet, se viza în ultimă instanţă generalizarea, etatizarea şi laicizarea învăţămîntului, atributele unui sistem modern de instruire şi educare. În această formulă, programul şcolar pentru românii din Ungaria îşi găsea expresia sa cea mai completă şi mai avansată. Făcînd front comun cu ardelenii, bănăţenii şi bucovinenii şi pentru dobîndirea insti-

---

[28] Textul proiectului lui Eötvös în „Organu naţionale", Blaj, 1848, nr. 14 din 11 august, p. 63—64.

[29] G. Bogdan-Dincă, *Eftimie Murgu*, Bucureşti, 1937, p. 181; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 153.

[30] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 145 şi urm.

[31] Textul petiţiei în „Foaie pentru minte"..., 1848, nr. 13 din 26 decembrie.

[32] (A. T. Laurian), *Die Romanen der österreichischen Monarchie*, Wien, 1850, vol. II, p. 169—170.

tuțiilor naționale de învățămînt populația română din Crișana și Maramureș era conștientă că la adăpostul lor își garanta progresul și-și apăra naționalitatea.

Pe coordonatele acestui program școlar se va relua lupta pentru învățămînt național în Crișana și Maramureș în anii absolutismului. Reorganizarea administrativă a Imperiului dispersa forțele unei națiuni în mai multe unități teritorial-administrative. Românii dn Banat vor fi încadrați în Voievodina sîrbească, cei din Bucovina în Galiția, Transilvania rămînea principat, iar cei din comitatele Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș sînt menținuți sub raport administrativ în Ungaria. Ca și alte popoare, ei resimt efectele lozincii aplicate încă odată de habsburgi: „divide et impera!".

Chiar dacă situația din absolutism împiedica acțiuni comune românești, mișcarea lor revendicativă pentru instituții culturale proprii nu este sistată. Exceptînd anii 1849—1850, ea se continuă formal separat în fiecare din unitățile teritorial-administrative, fără însă a părăsi coordonatele esențiale ale programului comun. În fapt se afirmau separat revendicări similare, chiar identice, în Transilvania, Voevodina, Crișana și Maramureș. Primează pretutindeni aceeași strădanie a românilor pentru învățămînt național.

4. ACȚIUNI LOCALE DE INTERES GENERAL ROMÂNESC PE TĂRÎM ȘCOLAR

Una din primele acțiuni de acest gen este petiția din ianuarie 1850 a lui Vasile Erdelyi, epescopul unit din Oradea, către împărat. Ea are mai mult o semnificație politică: viza constituirea acelei „Terra Romanorum" sau „Land der Romänen" prin unirea tuturor românilor din monarhie, împăratul urmînd să se încoroneze ca „mare principe al românilor". Problemele culturale și școlare nu lipsesc, ci sînt subsumate acestui principal deziderat politic menit să salvgardeze naționalitatea română în cadrul statului autonom cu centrul la Blaj[33]. Ideea avea aderenți între fruntașii români, fiind formulată și susținută de ei pe lîngă împărat încă în februarie 1849. Reluată la Oradea, acțiunea s-a bucurat de entuziasta apreciere a lui G. Barițiu[34], văzîndu-se în realizarea ei o primă etapă a procesului constituirii statului național român modern.

Această primă inițiativă se completează cu petiția românilor din dieceza Aradului, formulată de reprezentanții lor laici și clericali (ortodocși) întruniți în sinodul din iulie 1850. E destinată împăratului Franz Ioseph[35], dar va fi trimisă sub formă de memoriu și conferinței de la Viena[36] a bi-

[33] T. V. Păcățian, *op. cit.*, I, ed. 2 a, pp. 641—648.

[34] G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 671.

[35] „Foaie pentru minte...", 1850, nr. 18, p. 137—140; G. Barițiu, *op. cit.*, vol. II, p. 671.

[36] Bibl. Academiei R.S.R., București, mss. rom. 1016, Varia, file 141—143. E o copie a petiției adresată „adunării episcopilor de la Viena", datată 5/17 ianuarie 1851.

sericilor din monarhie. Prin conținut, petiția românilor din Ungaria reprezintă o reluare a programului lor de luptă din anii revoluției: independență bisericească și culturală a națiunii române, respectarea în toate privințele a principiului egalei îndreptățiri etc. Se solicita împăratului și conferinței de la Viena ca în acțiunea generală de reorganizare a învățământului să se aibă în vedere *„numărul cel mare al românilor din monarhia austriacă* și, după dreptul egalei îndreptățiri, să [se] înființeze pentru folosul românilor școli reale, gimnaziale, politehnice, academice și universități"[37]. Valoarea petiției rezidă în revendicarea principalelor instituții naționale de cultură, insistînd îndeosebi asupra imperativului de a deschide neîntîrziat cîmp larg științelor tehnice, învățămîntului practic și a celui universitar între români. Fiind o cerință a națiunii, ea e și formulată în numele tuturor „românilor din monarhia austriacă". Ceea ce indică în plus integrarea Crișanei, despărțită administrativ de Transilvania și Banat, în lupta general românească a anilor 1850.

Dacă pînă în 1859 lipsesc alte acțiuni comune ale românilor crișeni și maramureșeni cu cei din Transilvania în privința învățămîntului național, în schimb orice manifestare culturală sau strădanii locale cu caracter școlar din aceste părți și-au găsit ecoul imediat în periodicele române din Brașov și Sibiu, iar prin intermediul lor și în Moldova și Țara Românească. Informațiile „corespondenților" locali ai „Gazetei" și „Foii pentru minte" se referă cu predilecție la chestiunile arzătoare ale învățămîntului național. Iar Barițiu, Vasici, Șaguna și mulți alți cărturari ardeleni au urmărit evoluția problemelor școlare din Banat, Crișana și Maramureș cu interesul patriotului pentru tot ce se petrece pe teritoriul național.

Cînd se prefigurau deja schimbările politice din monarhie, înainte însă de Diploma imperială din octombrie 1860 ce anunța trecerea la regimul experimentelor constituționale, din comitatele vestice răsare o altă inițiativă de acțiune comună cu românii ardeleni. Și anume, în prima parte a anului 1860 — „cîțiva inteligenți români" din sudul Crișanei pînă la Mureș formulează „cererea de comun a tuturor românilor" din comitatul Aradului (154 comune și 167.266 locuitori), pe care o adresează lui Șaguna și altor fruntași transilvăneni, ca în senatul imperial întărit de la Viena să susțină și cauza națională a celor din Ungaria[38].

După 1860, acțiunile comune sînt reluate pe un plan mai întins în ambianța frămîntărilor politice și naționale din imperiu. Pînă atunci, în decada absolutismului, predomină însă inițiative revendicative cu caracter local.

5. MIȘCAREA REVENDICATIVĂ LOCALĂ PENTRU ÎNVĂȚĂMÎNT

Aspirațiile culturale ale populației române din zona Mureș pînă în Maramureș sînt deseori formulate parțial sau integral în cîteva zeci de memorii, petiții sau rapoarte oficiale rămase pînă azi inedite. Majorita-

[37] *Ibidem*, fila 142.
[38] Bibl. Acad. R.S.R., București, mss. rom. 1016, Varia, filele 209—210.

tea documentelor petiționare, cca 12 la număr, revendică autorităților fonduri din bugetul statului, măsuri pentru ameliorarea stării culturale a populației române din districtele militare Oradea și Cașovia. Autorii lor sînt de obicei cărturarii — învățători, profesori sau preoți — dar și elemente ale tinerei burghezii române, sau oameni ce au putut răzbi pînă la o modestă funcție administrativă sub absolutism. Caracterul regimului absolutist și funcția lor oficială explică abundența formulelor protocolare din uzul vremii. În realitate, numai tonul și forma s-au modificat căci conținutul cererilor s-a menținut pe linia programului mișcării naționale de la 1848.

Într-o vreme în care tulburările revoluționare erau în plină desfășurare, reprezentanții românilor din dieceza Aradului întruniți în sinod la Chișineu-Criș, în 19—21 aprilie 1849, elaborează proiectul constituirii unui fond național bisericesc și școlar, din resursele proprii și cu drept exclusiv de manipulare a lui[39]. Scopul creerii fondului consta în: 1) ajutorarea copiilor de țărani pentru întreținerea la școli, sprijinirea elevilor ce se pregătesc să devină învățători și preoți, dar și a celor ce vor îmbrățișa „măiestriile cele frumoase precum sînt tehnica, zugrăvirea, muzica, mașinația și altele"; 2) sprijinirea din fond a orfanilor și văduvelor „a căror bărbați întru luminarea neamului și sporirea învățăturilor s-au ostenit"[40]. Totodată „deputația" cere consistoriului arădean să intervină la „ocîrmuire" pentru acordarea stipendiilor din buget pentru preparanzii români, pensie de boală și bătrînețe pentru învățătorii ce au slujit școala între 10 și 30 ani, salarii sporite profesorilor preparandiei din Arad. Inspectorul școlar Dimitrie Ionescu a dovedit multă sîrguință în anii 1850—1851, pentru strîngerea sumelor stabilite (10% din salariile învățătorilor sau donații de 10 forinți de la 100 persoane și colecte în sate — tasul al III-lea în biserici) în vederea constituirii acestui fond școlar[41]. Deseori solicita concursul autorităților administrative și ale lui Ath. Boțco, locțiitorul episcopului din Arad[42]. „Fondul studiilor" existase și anterior la Pesta, dar în timpul revoluției satele n-au mai plătit, motivînd că nu-i iau folosul decît sîrbii. Treptat se reface dar acum românii impun respectarea dreptului la partea ce li se cuvine din acest fond.

Documentul cu cea mai amplă rezonanță la populația din Crișana și parte din Maramureș a fost petiția învățătorilor români din cca 200 comune ale districtului militar Oradea către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Viena. A fost elaborată și înaintată lui Leo Thun în vara anului 1850. Conținutul său îl cunoaștem doar din raportul lui Dimitrie

---

[39] Biblioteca Acad. R.S.R., București, mss. rom. 1058, filele 168—173: *Proiepturile Deputăciunei prin sinodul Diecesei Române gr.n.u. arădane în privința înființării unei fundații de creștere și pensie și în privința înbunătățirii sorții învățătorilor...*"

[40] *Ibidem*, file 130 și 170.

[41] Arhivele Statului, Budapesta, D. 95, *Raportul inspectorului școlar D. Ionescu către șpanul suprem al districtului Oradea, Gabriel von Döry*, act nr. 36/1852 din 22 ian. 1851.

[42] Arh. Budapesta, D. 95, nr. 134/1850, file

Ionescu, inspectorul şcolar ortodox al districtului, trimis comisarului ministerial districtual Oradea, baronul Eduard von Cseh[43]. Rezultă că învăţătorii români revendicau guvernului imperial de la Viena:

1. „egala lor îndreptăţire în viitor cu ceilalţi învăţători" confesionali din monarhie atît pe plan material cît şi moral;

2. „îmbunătăţirea salariilor şi plata lor din visteria statului";

3. „vînzarea pămîntului arabil de 2/8 de sesie cu care au fost dotaţi unii învăţători, dar pe care nu sînt în stare să-l lucreze, pentru mărirea venitului lor"[44].

Raportul lui Ionescu către comisarul militar districtual devine el însuşi un detaliat memoriu asupra stării materiale şi culturale a celor aproape o jumătate de milion de români de confesiune ortodoxă şi în aceeaşi măsură un important document revendicativ al populaţiei române din Crişana şi Maramureş, la 1850. Schiţînd starea culturală a poporului „sustras de la o educaţie binefăcătoare" în instituţii proprii, situaţie ce „nu e spre cinstea civilizaţiei" — scrie raportorul —, D. Ionescu exprima o entuziastă încredere în inteligenţa nativă a naţiunii sale vitregite: „Poporul român poate fi totuşi — datorită însuşirilor sale naturale — uşor de ridicat din neştiinţa sa de acuma". Luîndu-se măsurile adecvate „românii vor înflori la fel cu celelalte popoare culte ale Europei, iar talentele sale nobile, multiple vor aduce roade binecuvîntate statului şi omenirii"[45].

Partea a doua a documentului inserează un adevărat proiect de ridicare culturală a populaţiei din aceste comitate. El face propuneri, dar de fapt expune revendicări pe care sutele de comune româneşti le voiau realizate de guvern. Şi anume, pentru a pregăti învăţătorii necesari şi calificaţi corespunzător cerinţelor epocii moderne, statul ar trebui să înfiinţeze şi să subvenţioneze pentru români un institut pedagogic sau să reorganizeze şi lărgească Preparandia din Arad[46]. În fiecare localitate să se ridice o şcoală. Ori în prezent, dată fiind sărăcia în care se zbat, din cele 600 localităţi române (ort.) ale districtului, 2/3 nu pot asigura fondurile înfiinţării şi susţinerii unei şcoli. Altele ar putea ridica o clădire şcolară cu sprijinul financiar al ministerului, dar pretutindeni salarizarea învăţătorilor să se facă din buget. Comunităţile cel mult să completeze în natură venitul învăţătorului lor. Pentru ambele sexe — propune el în continuare — învăţămîntul elementar să fie obligatoriu între 6—12 ani etc.

Revendicările formulate de cărturarul român — a căror acceptare din partea guvernului imperial îi dădea speranţa că „întreg poporul român va face cu uşurinţă progrese pe calea culturii şi civilizaţiei"[47] — sînt argumentate cu date statistice foarte preţioase pentru cercetătorul de azi al realităţilor social-economice, culturale şi demografice de la 1850.

[43] *Ibidem*, D. 95, pachet nr. 418/1850, file 51—55.
[44] *Ibidem*, fila 51.
[45] *Ibidem*, fila 51 v.
[46] *Ibidem*, fila 52.
[47] *Ibidem*, fila 55 v.

În legătură cu aceeași petiție a învățătorilor români trebuie pusă și intervenția scrisă a lui Teodor Serb, din 7 aug. 1850, către comisarul suprem al districtului militar orădean[48]. Fusese solicitat de autorități să constate care este situația reală. Deși deținea în momentul respectiv funcția administrativă de comisar regesc de Beiuș, Serb care la 1848 își ridicase glasul în dieta din Pesta pentru drepturile națiunii sale, nu se sfiește acum să denunțe adevărata stare de lucruri, să justifice ca întemeiată petiția învățătorilor români și chiar să revendice el însuși sprijinul material al autorităților pentru progresul cultural al poporului. Fără a pretinde ca pe viitor comunele să fie complet scutite de sarcina întreținerii școlilor, el revendică în același scop o „contribuție proporțională din partea statului — al cărui interes *trebuie să fie* și ridicarea la cultură a unui popor atît de neglijat ca acela al românilor și astfel să-l aducă întru cîtva în starea similară cu ceilalți cetățeni ai statului austriac"[49].

Tot sub pecetea strădaniilor pentru propășirea materială și spirituală a poporului stă și o petiție — proiect trimisă autorităților de protopopul Beiușului, la 6 oct. 1850. Deși pornește de la realitățile locale, documentul intitulat *„General proect pentru predecele înaintării învățăturilor și totdeodată povățuitoare opinii spre încunjurarea acelora în privința elementarelor școale din protopresvit. Beiușului"*[50] ... constituie una din cele mai profunde analize a cauzelor social-economice și politice cu caracter general ce stau la baza înapoierii culturale a maselor țărănești, iar propunerile de îndreptare poartă amprenta luciditătii omului ce cunoaște și înțelege realitățile. Autorul, Arsenie Adamovici, enumeră și analizează nu mai puțin de 11 cauze principale. Înaintea tuturor el așează problema pămîntului. Pămîntul iobagilor eliberați este fărîmițat în parcele mărunte, loturile arabile sînt amestecate cu cele pentru pășune, pășunatul vitelor se face astfel individual pe gospodării ceea ce obligă pe țăran să-și țină copii la vite, nu să-i trimită la școală. Soluția propusă era o reglementare radicală a pămîntului, comasarea terenurilor arabile într-o parte a hotarului și înființarea de pășuni comunale. S-ar putea astfel introduce păscutul vitelor în cirezi comunale. Numai „atuncea tinerimea va fi liberă ... să poată merge la școală sau la altă meserie"[51].

Dacă există o relativă lipsă de interes a maselor românești din monarhie, aceasta o datorăm — afirma autorul — realităților politice din imperiu. Poporul vede nu numai greutățile de care se izbesc fiii românilor pentru a intra în școli mai înalte, soarta mizeră a celor care au ajuns modești învățători sau preoți, dar și faptul că acei puțini dintre ei care „cu cele mai mari osteneli și-au agonisit mai înalte științe", n-au fost primiți în dregătorii mai importante „de (dacă) nu și-au lăsat religia și nu și-au tăgăduit naționalitatea"[52]. Iată de ce — continuă cărturarul

[48] Arhivele statului, Budapesta, D. 95, nr. 418/1850, file 1—3.
[49] *Ibidem*, fila 3.
[50] Arhivele Budapesta, D. 95 nr. 303/1850, file 9—13.
[51] *Ibidem*, fila 9.
[52] *Ibidem*, fila 9.

beiușan — chiar și țăranii cu o situație mai bună, „văzînd că după școli nu-și poate ferici fiii săi, i-au întrebuințat la lucrurile rurale" în loc să-i îndrume spre învățătură. Pentru a îndrepta situația, „înalta ocîrmuire" ar trebui ca pe „bărbații Națiunei române cei cultivați a-i înainta în dregătoriile monarhiei austriace fără deosebire de alte națiuni"[53]. Iar poporul dorește nu numai ca fiii săi învățați să fie bine remunerați în dregătorii înalte ci și ca ei să administreze poporul în limba română. „Învățătura limbei române — revendica autorul memoriului — încă să se folosească barem în cele mai mici posturi de dregătorie în cercurile cu lăcuitori români, precum la notariate, județe, comisariate și altele, iară nu să rămînă excludată"[54]. Clerul și învățătorii români să fie ridicați moral și material la nivelul celorlalte confesiuni, învățătorii să fie selectați dintre tinerii cei mai bine pregătiți și „apți să educe", cu salarii corespunzătoare; îndrumarea și controlul învățămîntului să fie în mîna unor intelectuali de prestigiu, competenți și bine remunerați de stat pentru a nu fi siliți „să se ocupe și de meserie ori negoț". Un inspector școlar să nu aibă mai mult de 20 de școli pentru a le putea bine controla și îndruma.

Pentru a înlătura acuta lipsă de materiale didactice în școlile sătești precum și specula cu ele, autorul avansează, ideea înființării în fiecare cerc școlar (cca. 20 școli) a cîte unui „depositorium de unelte școlaristice"[55], un fel de librărie unde să se vîndă la prețuri mici și cu acordarea lor gratuită pentru cei săraci.

Revendicările sale merg și mai departe: din bugetul statului să fie salarizați învățătorii, gradat după capacitate, între 500—1000 fl. pe an, în timp ce pînă acum învățătorul ce primea 40—50 florini nici nu avea situația cea mai rea. Comunele române să primească dreptul înființării de școli, fără a fi nevoie de atîtea intervenții la autorități pentru aprobare. Aspirația la cultură a învățătorilor și chiar a sătenilor impune înființarea, cel puțin în centrul cercului școlar a unei biblioteci[56]. Învățămîntul să aibă un caracter practic, școlile din sate să-i învețe pe tineri și „ceva meserie", accentul să cadă pe disciplinele despre agricultură, pomicultură, comerț, matematică, geografie, fără a neglija evident „gramatica românească" și istoria românilor"[57]; statul să amenajeze drumurile și să faciliteze comerțul, iar în zonele cu pămînt neroditor „să se arădice fabrici . . . unde să aibă de lucru și cuprindere și tinerii și bărbații, femeile și fetișoarele" lipsiți de pămînt. Iar în agricultură, acolo unde ogoarele celor cu suprafețe întinse rămîn nelucrate, proprietarii să fie pedepsiți. Propune chiar ca de la aceștia, „pămîntul luîndu-se să se dea celor vrednici"[58]. S-ar ameliora astfel starea materială a poporului, ce ar deveni pe această cale în măsură să se bucure de foloasele școlii.

[53] *Ibidem*, fila 9.
[54] *Ibidem*, fila 9.
[55] *Ibidem*, fila 10.
[56] *Ibidem*, fila 11.
[57] *Ibidem*, fila 13.
[58] *Ibidem*, fila 11 v.

Propunerile lui Arsenie Adamovici, adevărat program social-economic și politic de prosperitate materială a maselor populare românești și premise reale ale progresului cultural, au ajuns la autoritățile districtuale din Oradea, dar au rămas uitate în birourile lor.

Lui Dimitrie Constantini, fosti nspector al școlilor române din Ungaria între 1837—1850, îi datorăm alte două documente inedite ce completează tabloul frămîntărilor în privința învățămîntului național din anul 1850. Primul este un raport asupra învățămîntului românesc din districtul orădean pentru 1848/49 înaintat locotenenței ungare pe care-l citățm doar pentru observațiile lui finale și propunerile pentru îndreptări făcute autorităților[59]. Al doilea este un amplu memoriu adresat direct comisarului civil al Ungariei, baronul Geringer[60]. Cărturarul ce a slujit 36 ani învățămîntul națiunii sale, ca profesor sau inspector școlar, se vedea la începutul anului 1850 scos din funcție fără a i se asigura existența. Memoriul său e și un proiect și o petiție pentru repunerea în drepturile ce i se cuvin. Dar actul n-ar fi decît o neînsemnată plîngere personală, dacă n-ar proveni de la un cărturar reprezentativ pentru generația anterioară revoluției și, în deosebi, dacă documentul n-ar dezvălui aspecte și etape ale strădaniilor românești pe tărîmul culturii naționale anterioare lui 1848 cu aproape două decenii. El relevă ingratitudinea Vienei și amara decepție[61] încercată de mulți fruntași români care, în dorința ridicării națiunii lor, au sperat în sprijinul habsburgilor.

Că astfel de inițiative și acțiuni izvorîte din dorința de cultivare a poporului au fost cunoscute și anterior în părțile Crișanei o afirmă deschis la 1850 raportul inspectorului școlar Iosif Popovici din protopopiatul Peștișului (lîngă Oradea)[62]. El raportează autorității școlare districtuale că din cele 51 comune române nici una nu avea (deși unele au avut) școală la 1850. Ca protopop în acele locuri din 1823, acesta știa că pînă în momentul respectiv nu s-au ridicat nici școli și nici nu s-a fixat salariul pentru posturile învățătorești de către comisia comitatensă instituită în acest scop, *„măcar că mai multe sate au făcut recurs"* și în pofida faptului că inspectorii școlari locali „au demandat Comitatului ca cu tot deadinsul să se îngrijească pentru școli și pentru luminarea neamului românesc". Cererile comunelor și directorilor locali au fost tărăgănate la nesfîrșit. Și din cauza autorităților comitatense nu s-a putut face nimic „spre acea dorită și folositoare lucrare a unui neam așa numeros precum e națiunea românească. Și așa săracul român rămase în întuneric apăsat făr de știință și luminare. *Aceasta au fost voia aristocrației maghiare ca să nu*

[59] Arhivele Statului, Budapesta, D. 4, Ministerium des Cultus und Unterrichts, pach. 120, nr. 3998/1850.

[60] Arhivele Statului, Budapesta, D. 95, nr. 426/1850, file 12—14.

[61] Memoriul e respins de Geringer, la 2 sept. 1850, cf. Arhivele Statului Budapesta, D. 95, act nr. 15686/2 sept. 1850.

[62] Arhivele Statului, Budapesta, D. 95, nr. 446/1850, *Raportul lui Iosif Popovici către D. Ionescu*, Tileagd, 2 sept. 1850.

învețe bietul român[63]. El spera ca măcar acum, cînd cerbicia acesteia a fost înfrîntă, autoritățile să sprijine organizarea învățămîntului pentru români.

*
* *

Documentele de mai sus ilustrează nu numai în parte acțiunile revendicative ale românilor din Crișana și Maramureș chiar și pentru anii 1849—1850. Ele se referă mai mult la învățămîntul populației aparținătoare de episcopia ortodoxă a Aradului. E drept că se referă la partea cea mai numeroasă a ei din comitatele Arad, Bihor și Satu Mare; și cu starea culturală cea mai gravă. Supusă pe plan religios ierarhiei sîrbești cu centrul la Karlovitz, care-i administra fondurile școlare și bisericești nesocotindu-i interesele naționale, această populație avea și revendicări în plus de susținut. Inferioritatea în care e menținută religia sa o determină să continue lupta pentru egala îndreptățire confesională. Prozelitismul religios practicat din rațiuni politice de către Curtea din Viena, avîndu-l campion pe însuși ministrul cultelor și instrucțiunii, ultraclericalul Leo Thun, îl resimțeau mai ales aceștia.

Dar politica de asimilare a naționalităților, promovată de aristocrația maghiară prin școală și biserică, și facilitată de tactica perfidă a Curții din Viena „divide et impera", lovea deopotrivă în românii ambelor confesiuni.

Ceea ce explică motivele frămîntărilor mai ample și obiectivele mai generale ale luptei românilor ortodocși, nu constituie însă nici decum o sursă de avantaje pentru românii greco-catolici, încît aceștia să nu se încadreze în mișcarea revendicativă pentru învățămîntul național. Aveau doar obiective mai puțin generale, în deosebi privind subvenționarea de către stat a institutelor culturale proprii. Dar mergeau împreună în apărarea limbii și naționalității, de care este atît de strîns legată chestiunea progresului cultural.

Numai că, teoretic, acestora din urmă le erau recunoscute drepturi similare cu ale confesiunii catolice. Se bucurau chiar de un oarecare sprijin din fondurile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, iar episcopia greco-catolică de la Oradea avea veniturile unor domenii însemnate.

Cu toate acestea învățămîntul românesc controlat de greco-catolici nu avea o situație cu mult mai bună: gimnaziul român din Beiuș — întreținut de fundația lui S. Vulcan — trebuia lărgit, transformat în liceu de 8 clase. Fondurile însă lipseau. Preparandia de pe lîngă Seminarul greco-catolic din Oradea nu mai corespundea: avea doar 2 clase, un număr prea mic de locuri și e afectată de aceeași penurie financiară. În plus, în ultimii 3 ani era închisă, fusese transformată în spital militar în timpul revoluției.

Nu mai exista în 1850 nici măcar o școală capitală (de 3—4 clase) în chiar reședința episcopului, de cînd, în 1837, fusese distrusă, odată cu

[63] *Ibidem.*

vechea catedrală, de un incendiu. Alte și alte instituții se cereau înființate pentru a satisface necesități culturale crescînde. De aceea, din dorința de a se împărtăși din lumina științei, tineri români, între care și greco-catolicii mai îndepărtați de centrul școlar beiușan, trebuiau să se îndrepte sau erau tot mai insistent îndrumați de autorități — prin cele cîteva stipendii acordate și posibilitatea ulterioară a ocupării unor slujbe administrative — spre școlile catolice. Ceea ce sporea pericolul „asimilării" elementului românesc și contravenea intereselor generale ale poporului român. Iar, în concepția cărturarilor, contravenea însești rațiunii de a fi a confesiunii „unite". Doar în centrele școlare Blaj, Oradea, Beiuș s-au conturat importante focare de cultură și conștiință națională încă din a doua jumătate a secolului XVIII. Existau deci și aici premisele luptei pe tărîm școlar, ca aspect esențial al problemei naționale. Acțiunile unora se completează și îmbină cu ale celorlalți, dînd imaginea integrală a străduințelor românești pentru învățămînt național în Crișana și Maramureșul anilor de după revoluția burghezo-democratică.

Din documentele edite și inedite constatăm concentrarea eforturilor revendicative în vederea consolidării temeliilor culturii și conștiinței naționale române în Crișana și Maramureș prin intermediul învățămîntului. Două sînt direcțiile principale spre care sînt canalizate străduințele școlare în anii postrevoluționari: 1. asigurarea viitorului pentru gimnaziul român din Beiuș în condițiile reorganizării și modernizării învățămîntului secundar din monarhie; 2. stăruințe pe lîngă autorități pentru a obține catedre de limba și literatura română în principalele instituții locale de învățămînt frecventate de un număr mare de tineri români. Acestora li se adaugă intervențiile la autorități în vederea extinderii rețelei școlare patronate de greco-catolici și pentru înființarea unei societăți de lectură a elevilor din Oradea.

1. Problema transformării gimnaziului beiușan în liceu cu 8 clase a agitat opinia românească a vremii din Crișana în primul rînd, dar și din Transilvania, Banat și Maramureș mai mult decît s-ar crede.

Fiind singura noastră instituție școlară de acest fel pentru teritoriile amintite, amenințată deseori pînă aci din partea autorităților nobiliare locale și centrale, o astfel de reacție în fața oricăror modificări pare explicabilă. În realitate, transformarea în liceu corespundea unor stringente necesități culturale românești. Proiectul noului sistem de organizare a învățămîntului secundar adus de ministrul Thun nu făcea decît să impună imediata modernizare a gimnaziului român, odată cu modernizarea tuturor gimnaziilor din monarhie. Formal nu exista nici o contradicție între dorințele românilor și prevederile „Eutwurfului". Pericolul s-a născut din momentul în care episcopia orădeană nu s-a grăbit să completeze fondul vulcanian pentru asigurarea resurselor materiale necesare funcționării școlii cu 8 clase și 12 profesori. Deși din veniturile domeniului său, echivalent dacă nu chiar mai întins ca al Blajului, se putea face. Dar și de această dată, ca de altfel deseori cînd era vorba de subvenționarea instituțiilor școlare, episcopia s-a arătat destul de sagace. O demonstrează părerile lui Iosif Pap Szilágyi, sfetnicul apropiat al episcopului V. Er-

delyi, şi inspectorul şcolar pentru uniţi, exprimate în faţa consistoriului orădean în şedinţa din 11 ianuarie 1851. Invocînd lipsa de fonduri şi alte argumente, el propune cu o surprinzătoare uşurinţă reducerea gimnaziului la 4 clase, ceea ce echivala cu desfiinţarea. Mai mult, intenţiona chiar fărîmiţarea fundaţiei lui S. Vulcan[64], periclitînd o operă culturală de interes naţional. V. Erdélyi nu şi-a contrazis colaboratorul, aşa cum era firesc să o facă. O prealabilă înţelegere a inspectorului şcolar într-o problemă atît de delicată cu episcopul său nu ni se pare de loc exclusă. Doar şi cu o altă ocazie, Erdelyi atentase la acest fond[65]. Bănuind o astfel de complicitate tăinuită, consistoriul ostil acestor manevre preferă să amîne luarea hotărîrii. Aflarea veştii a agitat opinia românească. „Foaia pentru minte" arată că era subiectul discuţiilor zilei[66]. Reacţia puternică provocată a fost hotărîtoare pentru soarta gimnaziului din Beiuş. Decizia înţeleaptă a consistoriului întrunit în 25 ianuarie 1851 de a menţine cu orice preţ gimnaziul beiuşan „ca singură scuteală şi reazim naţionalităţii române mai ales din părţile Ungariei"[67], nu infirmă aserţiunea noastră. O confirmă chiar, întru cît nici acum nu se promite nimic din veniturile episcopiei, ci se apelează — firește întrutotul îndreptăţit — la sprijinul ministerului. Erdelyi semnează mai multe petiţii către Thun pentru subvenţia anuală de 3500 fl. pentru plata salariilor celor 12 profesori.

Tot el lansează în presă apeluri pentru deschiderea listelor de subscripţie în vederea completării acestui fond[68]. Abia apoi donează şi episcopia din veniturile sale o sumă mai importantă. Dar situaţia materială a profesorilor rămase neînchipuit de grea. Sacrificiul lor şi a populaţiei a salvat acest important lăcaş de cultură.

Este falsă şi opinia cercetătorilor de pînă aici că ministrul Leo Thun avea interesul să distrugă gimnaziul din Beiuş. Dimpotrivă voia să-l întărească, însă nu ca liceu naţional cum se afirmase timp de două decenii, ci ca liceul confesional greco-catolic. I-ar fi servit prozelitismului catolic între români. O dovedeşte corespondenţa sa cu autorităţile politice şi şcolare ale districtului Oradea[69].

Adresa ministrului L. Thun, datată Viena, 29 decembrie 1850, către comitele suprem al districtului Oradea, Gabriel von Döry este relevantă. El constatase din rapoarte o situaţie slabă a învăţămîntului secundar din district şi o activitate sub aşteptările sale desfăşurată de autorităţi pe

---

[63] Arhivele episcopiei Oradea, fond Episcopia gr.-catolică, *Registru de procese verbale ale Consistoriului unit din Oradea 1851*, file 1—2 şi 15—16; cf. V. Faur, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Bihorului (I)*, Oradea, 1970, Anexe I şi II, p. 9—12.

[65] Este vorba de „afacerea morii" din hotarul satului Vintere testată de S. Vulcan pentru gimnaziu, dar acaparată de Erdélyi. Vezi „Gazeta Transilvaniei", 1852, nr. 5 din 16 ianuarie, p. 17; nr. 29 din 12 aprilie, p. 113; nr. 28, din 9 aprilie, p. 110—111.

[66] „Foaia pentru minte...", 1850, nr. 12, din 16 octombrie, p. 94.

[67] V. Faur, *op. cit.*, p. 11.

[68] Vezi cererile în Arhiva Ministerului de Culte şi instrucţiune din Budapesta, fond D. 4, pachet 92/1852, fila 262—264, 272—275, şi aprobarea Ministerului de finanţe din 1853, pach 92/1853, act 13493, file 314—315.

[69] Arh. Stat. Budap., D. 4, pach. 93/1850, 92/1853.

acest tărîm. Ordonă categoric o mai intensă activitate penru remedierea lucrurilor. Dar — scrie minisrul — „Cel mai urgent dintre toate gimnaziile din acest district (orădean — n.n.), gimnaziul greco-catolic din Beiuș pretinde totală și necontenită atenție a autorităților școlare, deoarece este singurul pe care-l au românii din Ungaria și se află într-o stare care sigur îl va duce la distrugere totală dacă nu se vor lua măsuri de îmbunătățire“[70].

Astfel intervențiile lui V. Erdelyi la autorități pot fi în lumina aspectelor relevate mai sus, mai nuanțat privite decît în tonul strict apologetic în care apar la T. I. Farkas[71], C. Pavel[72], I. Radu[73].

Demn de toată atenția cercetătorului de azi este mai degrabă *memoriul profesorilor din Beiuș*, din 26 septembrie 1850, către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Viena[74]. Oameni cu o situație materială precară, pînă la desperare uneori, revendicînd justificate drepturi bănești nu uită să afirme interesele superioare ale națiunii lor prin propășirea instituțiilor proprii de învățămînt. Ei revendică transformarea gimnaziului de 6 clase în liceu și subvenții din „fondul studiilor“ pentru salarizare corespunzătoare a celor 12 profesori necesari. Memoriul este făcut fără avizul episcopului, ba chiar împotriva voinței sale, din moment ce el intervine la autoritățile școlare districtuale ca cererii acestora să nu i se dea curs, „pînă nu-mi spun eu părerea“[75]. Gestul de insubordonare al profesorilor față de episcop a putut fi încă un motiv al atitudinii acestuia în problema reorganizării gimnaziului român.

A doua chestiune ce a frămîntat intelectualitatea Crișanei imediat după revoluție a fost aceea a consolidării temeliilor culturii și conștiinței naționale prin înființarea catedrelor de limba și literatura română la instituțiile gimnaziale și academice de învățămînt. Aspirația de acum reia o revendicare esențială din anii revoluției. Principiul egalei îndreptățiri smuls împăratului de popoarele oprimate stă formal la baza politicii naționale a habsburgilor pînă în 1851. Speranțele românilor crișeni păreau a avea un suport juridic oficial. Pe Constituția din 4 martie 1849 își fundamentase Vasile Erdélyi hotărîrea (din 6 septembrie 1849) introducerii limbii române în afacerile bisericești ale diecezei și ca limbă de predare în gimnaziul din Beiuș. Gestul a stîrnit entuziasm și a impulsionat intelectualitatea locală spre acțiuni ce depășesc prin semnificația lor cadrul îngust confesional precum și o importanță strict locală. Anul 1849 și începutul lui 1850 se consumă în speranța obținerii de la Curtea din Viena a fondului pentru înființarea instituțiilor de învățămînt solicitate prin memoriile anterioare, mai ales cel din februarie 1849. Cînd speranța

[70] Adresa lui L. Thun către G. von Döry, comitele suprem din Oradea, Viena, 29 dec. 1850; Arhivele Statului, Budapesta, D. 4, pach. 93/1850, doc. 7694.

[71] T. J. Farkaș, *Istoria gimnaziului gr. cat. din Beiuș*, p. 34.

[72] C. Pavel, *op. cit.*, p. 154—155.

[73] I. Radu, *op. cit.*, p. 118—119.

[74] Arh. Stat. Budapesta, D. 95, nr. 163/1850, file 1—2.

[75] Arh. Stat. Budapesta, D. 95, nr. 262/1850, Scrisoarea lui V. Erdélyi către autoritatea școlară a districtului Oradea, 12 oct. 1850.

în ele s-a spulberat lupta se reia pentru un obiectiv mai limitat, dar de valoare politică netăgăduită pentru națiunea română: înființarea catedrelor de limba și literatura română. Astfel la 20 octombrie 1850, doi studenți de la Academia de drept, Ioan Netea și Gheorghe Dehelean înaintează „în numele întregii tinerimi române, cererea pentru înființarea unei catedre de limba și literatura română la instituția de învățământ din Oradea“[76]. E semnificativ că ecoul acestor frămîntări pentru catedra de limba română la Academia juridică orădeană se cunoștea deja în Transilvania încă la o dată anterioară. La 16 octombrie „Foaia pentru minte“ — de la Brașov înserează o astfel de „veste din Bihor“[77]. Inițiativa lor trebuie să fie rodul unor consfătuiri cu intelectualitatea și reprezentanții românilor din Ungaria din moment ce autoritățile districtuale primesc concomitent o petiție similară și de la Arad. Documentul semnat de locțiitorul episcopului din Arad, Patriciu Popescu, revendica înființarea a 2 astfel de catedre de limbă și literatură română la Arad și Oradea, precum și trei de religie ortodoxă la Arad, Oradea și Beiuș. Ambele petiții sînt înaintate deodată Locotenenței regești din Buda, la 5 noiembrie 1850, de către consilierul școlar catolic al districtului orădean[78].

Tot în acele zile este solicitată aprobarea autorităților pentru constituirea unei societăți de lectură a studenților și elevilor orădeni, chiar dacă proiectul de statut este definitivat și semnat de către un comitet de 11 persoane, în cap cu același entuziast student jurist, Gheorghe Deheleanu, și expediat autorităților la 14 decembrie 1850[79].

Paralel sînt expediate din partea episcopului orădean alte memorii direct ministrului Thun, în Viena.

Documentele revendicative curgînd din atîtea direcții nu mai puteau fi nesocotite, mai ales în conjunctura politică din imperiu relativ favorabilă românilor. Însuși ministrul Thun este silit a recunoaște justețea cauzei românești. De aceea ordonase autorităților școlare districtuale, încă în 12 noiembrie 1850, că la reorganizarea liceului premonstratens din Oradea „să se țină seama și de învățămîntul în limba română“. Cum aceste autorități au tărăgănat aplicarea ordinului ministerial, Thun se vede silit să revină în 29 ianuarie 1851 cu un ordin mult mai categoric adresat acum Comitelui suprem al districtului[80]. Informat bine asupra realităților din Crișana, ministrul vienez reamintea comitelui suprem că „aceasta cerere e întemeiată prin numărul mare de tineri români care-și caută instruirea aicea (în școlile catolice din Oradea — n.n.) și prin principiul egalei îndreptățiri conform căruia în școlile publice din acele districte în care populația românească este reprezentată cu preponderență (vorzüglich) trebuie să se aibă de grijă și de cultivarea limbii materne pen-

[76] Arh. Stat. Budapesta, D. 95, nr. 58/1851, fila 4 și nr. 326/1850 fila 1.
[77] „Foaia pentru minte...“, 1850, nr. 12 din 16 octombrie, p. 94.
[78] Arh. Stat., Budapesta, D. 95, nr. 326/1850, file 1—2 și documentele anexate în original nr. 7478/326 și 7571/341 din 1850.
[79] Arh. Stat., Budapesta, D. 95, nr. 58/1851, file 1—3.
[80] Arh. Stat., Budapesta, D. 4, pachet 93/1851, file 147—151 v.

tru acest neam"[81]. Și totuși nu cultivarea națiunii române îl interesa pe ministrul ultramontan, ci numai a celor de confesiunea catolică. De aceea revendicarea catedrelor de limbă și literatură română în Arad și a celor de religie ortodoxă nu le ia în considerare. Rațiunile politice ale Curții din Viena față de națiunea română din imperiu sta încă odată sub masca prozelitismului religios.

Cu toate acestea, aprobarea dată pentru înființarea catedrei de limba și literatura română la Oradea cu numirea provizorie și salarizarea din buget a profesorului Alexandru Roman, precum și consimțămîntul autorităților pentru constituirea „societății lepturiștilor" orădeni au reprezentat între cele mai substanțiale rezultate ale mișcării revendicative românești din Crișana și Maramureș în anii postrevoluționari.

Alte și alte documente revendicative relevă insistențele depuse de comunele românești pentru a-și ridica școli și a organiza prin puteri proprii învățămîntul elementar, de a cărui necesitate erau tot mai conștienți. Nu solicitau decît aprobarea autorităților pentru a le înființa și trimiterea de învățători spre a le învăța copiii. Cel mai adesea erau aprobate, chiar încurajate, dar multe se tărăgănau ori erau chiar respinse sub pretexte felurite spre nedumerirea și paguba satelor române. Cu materiale de construcție aflate la îndemînă și cu brațele sătenilor, s-au edificat totuși multe școli. Dar lipsa de învățători calificați se resimțea cel mai mult. Pentru îndepărtarea acestui neajuns s-au ivit proiecte, s-au făcut memorii și petiții, dar cu prea puțin folos. Astfel, se petiționează pentru redeschiderea preparandiei române din Oradea, transformată în spital militar în timpul revoluției și menținută astfel aproape 2 ani. Se încerca, totodată, ridicarea unei școli „model" de 4 clase pe lîngă această preparandie, un fel de școală experimentală pentru viitori învățători români[82]. Mai multe memorii solicitau reorganizarea pe baze moderne și lărgirea vechii Preparandii române din Arad.

O altă inițiativă s-a ivit în Maramureș. Deși informațiile sînt lacunare, avem cunoștință de încercarea maramureșenilor de a-și înființa o preparandie sau „un colegiu de pregătire a învățătorilor" încă la 1850. Petiția lor este înaintată de către autoritățile școlare ale districtului Cașovia la ministerul cultelor și învățămîntului[83]. Răspunsul nu-l cunoaștem, dar rezultatul e știut. Ideea va fi reluată și realizată abia după separarea de episcopia de Munkács de către societatea pentru cultura românilor din Maramureș, după 1860.

Lupta pentru învățămînt va fi continuată și în anii următori. Dar decepționați de rezultatele modeste ale mișcării revendicative din anii 1849—1851 și încurajați de pașii înregistrați pe acest drum, cărturarii români se conving tot mai mult că numai bazîndu-se pe forțe proprii își va putea atinge și acest arzător deziderat. Ralierea lor la lozinca lui Bărnuțiu „cultură națională cu puteri unite" e tot mai ușor de descifrat

[81] *Ibidem*, fila 147.
[82] Arh. Stat., Budapesta, D. 4, doc. ad 7281/890, 20 mai 1851.
[83] Arh. Stat., Budapesta, D. 4, pach. 120, act 8709/1850.

încă din 1852—1853. De acum datează stăruințele populației române din comitatele Sătmar, Ugocea și Maramureș pentru ridicarea unui „gimnaziu național" în localitatea Seini, de lîngă Satu Mare, sau a unei școli reale superioare, de 6 clase, respectiv a unei școli de agronomie cu o fermă experimentală de 100 jugăre[84]. Sînt lansate apeluri de sprijin, se deschid liste de subscripții în comune și sate, se întrunește chiar o „consfătuire națională" a reprezentanților populației române din comitatele respective, care a și ales un comitet diriguitor[85]. Inițiativă cu totul nouă și semnificativă este încercarea respinsă de autorități de înjghebare a unei „societăți economice" de agricultori, negustori și intelectuali români din Crișana și Maramureș în vederea fondării respectivelor instituții de învățămînt[86]. Idee valoroasă ce va rodi peste un deceniu, în împrejurări politice mai prielnice, prin constituirea societăților naționale cu rosturi culturale de la Arad și Sighet, concomitent cu înjghebarea „Astrei" la Sibiu.

6. VALOAREA ȘI SEMNIFICAȚIA ACȚIUNILOR REVENDICATIVE

O informație edită și inedită impresionantă demonstrează manifestarea unei adevărate mișcări revendicative românești pe meleagurile Crișanei și Maramureșului în anii postrevoluționari. Ea vizează cu predilecție afirmarea dreptului populației majoritare din aceste părți de a-și afirma capacitățile creatoare pe plan cultural în instituții proprii de învățămînt. În concepția cărturarilor vremii, lupta pentru învățămînt românesc în Crișana și Maramureș reprezenta un aspect esențial al mișcării politice și naționale românești.

Proporția mișcării și forma ei petiționară a fost impusă de împrejurările specifice regimului habsburgic neoabsolutist. Prin conținut însă ea se încadrează în prevederile programului de luptă revoluționară din 1848—1849, ceea ce-i conferă o importanță și semnificații majore.

Rezultatele ei concrete au fost modeste, dar nici decum de neglijat. Presate, autoritățile locale și centrale fac concesii. Egala îndreptățire a românilor cu celelalte „națiuni" politice în problema învățămîntului, impusă de revoluție a trebuit respectată. Reformarea învățămîntului din imperiu a trebuit să țină seamă de cererile popoarelor. Astfel încă un obstacol al lumii feudale ce apăsase din greu pe umerii populației române din monarhie a dispărut.

Premisele organizării învățămîntului național românesc pe baze moderne se arată astfel și în Crișana și Maramureș, la fel ca în Transilvania. Speranțele au fost însă întunecate de neînțelegerea Curții din Viena și

---

[84] „Gazeta Trans.", 1853, nr. 3 din 10 ianuarie, p. 9—10; 1858, nr. 5 din 16 ianuarie, p. 17.

[85] *Ibidem*, 1853, nr. 18 din 4 martie, p. 69.

[86] Arh. Stat., Budapesta, D. 95, nr. 174/1853, *Petiția lui Șt. Bilț, inspectorul școlar din cercul Baia Mare către autoritățile districtului militar Oradea* (orig. l. latină), file 1—5.

ostilitatea aristocrației feudale locale. Lipsa bazei materiale și refuzul statului de a asigura cel puțin în proporție corespunzătoare efortului fiscal la care sînt supuși românii, au constituit principala cauză a neîmplinirii unui arzător deziderat.

Indiferent însă de consecințele pozitive imediate, o atare mișcare revendicativă în Crișana și Maramureș apare în perspectiva istorică ca parte a luptei pentru emancipare culturală a populației recent eliberate de sub jugul iobăgiei. Vizînd același obiectiv, purtată în forme concrete similare și cu consecințe aproape identice, mișcarea revendicativă din Crișana și Maramureș pentru învățămînt în anii 1849—1851 se integrează astfel în lupta generală a românilor din imperiul habsburgic, a cărei profunde resorturi politice și naționale nu pot fi neglijate.

DER KAMPF UM EINEN RUMÄNISCHEN NATIONALUNTERRICHT IN NORD-WESTEN TRANSYLVANIENS IN DEN JAHREN 1849—1851

(ZUSAMMENFASSUNG)

Aufgrund eines sehr reichen Dokumentenmaterials, vor allem aus ausländischen Archiven und aufgrund einer reichen Fachliteratur wird uns ein wichtiger Aspekt aus der rumänischen Kulturgeschichte geboten. Aus zahlreichen Berichten, Bitt- und Denkschriften, die bis jetzt noch nicht veröffentlicht wurden, erweist uns der Verfasser die Bewegung der Rumänen aus Crișana und Maramureș in den Jahren 1848—1851 um rumänischen Unterricht. Es wird die Kristalisierung eines Schulprogramms der Rumänen während der Revolution von 1848—1849 in Crișana und Maramureș, wo lokale Aktionen und konkrete Forderungen für das Durchsetzen des rumänischen Unterrichts stattfanden, hervorgehoben und die Bedeutung dieser Forderungen unterstrichen.

Obwohl die Ergebnisse dieser Aktionen nicht bedeutend gross waren, gehört diese Bewegung dem allgemeinen Kampf der Rumänen aus dem Habsburgerreich für kulturelle Emanzipation der Bevölkerung in der Überzahl zu, die sich unlängst aus der Leibeigenschaft befreit hat und sie reiht sich in die Voraussichten des revolutionären Kampf programms aus den Jahren 1848—1849 ein.

LUPTA NAȚIONALITĂȚILOR DIN IMPERIUL HABSBURGIC PENTRU ÎNFĂPTUIREA PROGRAMELOR LOR POLITICE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

DUMITRU SUCIU

Lupta națională din sud-estul Europei a reușit încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea să creeze primele breșe în lanțul sistemului absolutist european prin constituirea unor nuclee politico-statale independente, sau cu o pronunțată autonomie internă de stat. Aceste succese au fost repurtate în părțile europene ale Imperiului otoman care, căzut în decrepitudine, constituia veriga cea mai slabă a feudalismului. Grecia a devenit independentă, iar Serbia își cîștigase o viguroasă autonomie de stat. Fiecare din aceste nuclee statale nu cuprindea însă decît o parte mai mică sau mai mare dintre conaționali. Mulți greci au rămas sub directă dominație otomană sau sub protectorat britanic, iar slavii de sud rămîn atît sub administrație otomană cît și sub cea habsburgică. Românii din Principate erau singurii dintre români care aveau instituții politice proprii, principi pămînteni, în virtutea unei autonomii interne de stat, parțiale și periclitată de a fi sugrumată atît de curtea suzerană (Turcia) cît și de cea protectoare (Rusia).

Se tindea ca nucleele statale amintite să constituie terenul cel mai favorabil de manifestare a tendințelor luptelor naționale care își fixau ca scop final reunirea tuturor confraților rămași în afara granițelor. Succesele în dezvoltarea economică, în propășirea culturii naționale și afirmarea lor în politica europeană, conferau acestor centre un prestigiu din ce în ce mai mare, întărind astfel speranțele de emancipare și unire ale celor rămași pe mîini străine. Acest factor important nu trebuie de loc neglijat în studierea luptelor naționale din monarhia habsburgică.

Acțiunea politică se ducea însă cu multă grijă, avîndu-se în vedere — fără a se uita scopul final — condițiile politice concrete de care, în fond, nu se putea face abstracție. Pentru a înțelege sensul programelor politice naționale, trebuie să avem mereu în vedere raportul de forțe

între capacitatea de rezistență și acțiune a contrarevoluției monarhice pe de o parte, maturitatea burgheziilor naționale și stadiul de dezvoltare social-economică atins de popoare, pe de altă parte.

Croatul L. Gaj (1843) urmărea unirea tuturor slavilor de sud într-un imperiu sud-slav, iar A. Czartoryski desemnase Serbia ca „drapelul recunoscut și legitim al slavilor de sud, căminul în jurul căruia vor trebui să se unească toți"; dar planul (Načertanije) ministrului sîrb Garașanin (1844) viza în special slavii de sud din Turcia[2] ca primă treaptă de consolidare a nucleului statal, ducînd de altfel într-un viitor mai îndepărtat dar mai favorabil la emanciparea deplină. Din acest program politic reieșea clar că Serbia trebuia să fie pătrunsă de rolul său în renașterea popoarelor slave; dacă ea nu ar fi conștientă de acest rol, atunci Serbia ar rămîne un stat mic și „s-ar vedea balotată de furtunile exterioare ca un vas mic pe care valurile ar sfîrși să-l zdrobească de un recif". Se putea conta în această acțiune pe popor, conștient de importanța constituirii statului său național. Statul sîrb autonom, protectorul natural al iugoslavilor oprimați de jugul străin, trebuia să-i țină pe aceștia la curent cu organizația sa politică, cu toate cuceririle științifice, și va trebui „să introducă progresiv în serviciul de stat oameni tineri și instruiți, originari din toate regiunile aservite"[3]. Autonomia internă a Serbiei s-a întărit după 1842, datorită partidei liberale condusă de Garașanin, care bazată pe o serie de instituții liberale de tip occidental și inițiind relații comerciale mai strînse cu Apusul, reușise să slăbească protectoratul țarist și să impună din ce în ce mai categoric puterii suzerane (Turcia) neamestecul în afacerile interne de stat.

Nu același lucru se poate afirma însă despre autonomia Principatelor, și acest lucru explică în bună parte diferența dintre ajutorul dat de Serbia în 1848—49 conaționalilor din monarhia habsburgică și raporturile dintre Principate și românii din Transilvania acelorași ani. Căci românii din principate deși aveau organizație internă de stat, autonomia lor, spre deosebire de cea a sîrbilor, era foarte prejudiciată de protectoratul țarist, puternic simțit la București și Iași. Mai degajată de supravegherea Rusiei țariste, Serbia a reușit să sprijine pe sîrbii Voivodinei atît pe cale diplomatică cît și prin trupe de voluntari. Diplomația țaristă, dorind să-și întărească și mai mult pozițiile în Principate pentru ca de aici să-și urmeze apoi mai în voie planurile expansioniste înspre Balcani și strîmtori, a fost principala autoare a actului adițional din 1837 care a dat o serioasă lovitură autonomiei interne prin funesta prevedere ca la București și Iași să nu se poată înfăptui nici o reformă administrativă sau legislativă fără aprobarea prealabilă a Rusiei și Turciei. Curtea suzerană, fiind mult slăbită de lunga-i agonie internă ca și de repetatele înfrîngeri militare, conducătorii politici români văd în Rusia țaristă prima primejdie în fața afirmării autonomiei interne de stat. Începînd cu mișcarea lui Cîmpi-

[1] F. Zwitter, J. Sidak, V. Bogdanov, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Beograd, 1960, p. 49.
[2] Ibidem.
[3] Georges V. Devas, *La Nouvelle Serbie*, Paris—Nancy, 1918, p. 156.

neanu (1838) și pînă în 1856, tactica adoptată de conducătorii români s-a asemănat mult cu aceea a lui Garașanin: slăbirea și înlăturarea protectoratului țarist prin folosirea intereselor divergente și de echilibru, nutrite de puterile occidentale, distanțarea de suzeranitatea otomană, totul pentru cîștigarea unei autonomii interne cît mai viguroase și sănătoase, care să permită înfăptuirea în interior a reformelor burghezo-democratice esențiale și, în ultimă instanță, prin acestea să creeze acel stat național modern, centrul în jurul căruia să graviteze în viitor lupta românilor rămași sub jug străin. Autonomia de stat urma să fie prima și cea mai serioasă treaptă spre dobîndirea independenței. Dar mișcările politice premergătoare anului 1848, ca și mișcarea revoluționară din Iași sau revoluția de la București, care au acționat în acest sens, au fost înfrînte, fie de reacțiunea internă, fie de cea externă turco-rusă.

În pofida situației externe grele în care se zbăteau Principatele înainte de 1856, românii din imperiul habsburgic n-au încetat să privească cu încredere eforturile fraților de peste Carpați. Observatorii străini au constatat că românii din Transilvania, Banat și Bucovina denumeau Moldo-Valahia cu numele de „țară", și o priveau ca centrul afecțiunilor și garanția viitorului lor[4]. Cu prudență, mai ales în societăți secrete, românii încercau să-și elibereze de sub tutele străine provinciile pe care le locuiau în mod majoritar și să le unească într-un stat național. În acest sens acționa încă în 1835 o societate româno-polonă, și apoi mișcarea politică a lui I. Cîmpineanu. Francezul Félix Colson sau polonezul Woronicz, agentul lui Czartoryski, își dădeau seama — după ce au stat pe pămînt românesc — că ideea unității naționale preocupă toate mințile înaintate românești atît din Principate cît și din Transilvania[5]. Hyppolyte Desprez a intuit că România există dacă nu în limba tratatelor, cel puțin în aceea a patriotismului. El a afirmat că Bucureștiul era căminul principal al activității române[6]. Încă înainte de 1848, patrioții români transilvăneni (A. T. Laurian, A. Sever, C. Roman-Vivu, P. Suciu, D. Almășan și alții) și-au desfășurat activitatea și pe teritoriul Principatelor[7].

Dar aspirațiile progresiste nutrite de români sau de slavii de sud erau cunoscute și urmărite nu numai de polonezii sau francezii democrați, ci și de reacțiunea monarhică amenințată direct de revoluțiile burghezo-democratice din 1848—1849. Încă în manifestul din 14 martie 1848, țarul Nicolae își arăta ostilitatea față de „tulburările care amenințau întreaga autoritate legitimă și în întregime ordinea socială", tulburări care au atins și statele aliaților săi, Austria și Prusia[8]. Apropiatul

[4] Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, Introduction, p. II.

[5] Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 68; problema tratată de Cornelia C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, 1967.

[6] Hyppolyte Desprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în Revue des Deux Mondes, livraison I-er, Janvier, 1848, p. 108.

[7] Pascu, op. cit., p. 79.

[8] Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, vol. I, București, 1902, p. 158.

său, cancelarul Nesselrode, considera că principiul naționalităților personifica „negarea istoriei", deoarece amenința să răstoarne marile state.

Gazeta de Transilvania (3 aprilie 1848), prevăzînd primejdia țaristă, califica actul țarului ca pe un manifest „amenințătoriu de război" la adresa revoluției.

Alături de revoluția maghiară luptau în 1849, 10.000 de polonezi conduși de generalul Dembinski. Or, țarul declara că „nici odată și nici într-un fel eu nu voi putea suferi un focar de insurecție la poarta mea și în contact direct cu amicii mei polonezi"[9]. La baza ambelor imperii (țarist și austriac) stăteau aceleași principii ale cuceririi, ale asupririi naționale, ele constituind veritabile închisori ale popoarelor. Lovirea unuia dintre ele însemna implicit — în condițiile avîntului revoluționar — slăbirea celuilalt. Engels, intuind clar intercondiționarea reciprocă între cele două imperii, scria mai tîrziu lui I. Nădejde: „dacă mîine despotismul din Petersburg ar cădea, poimîine n-ar mai fi în Europa nici o Austro-Ungarie"[10].

Reacțiunea s-a prezentat pe teatrul de bătălie cu un front unic. Austria și Rusia — uitînd interesele divergente din politica lor expansionistă în Balcani, acestea neafectîndu-le, de fapt, existența de stat — au acționat în comun împotriva luptei națiunilor asuprite care în monarhia habsburgică punea sub semnul întrebării menținerea ei ca stat absolutist. Pe de altă parte politica guvernelor occidentale nu aproba dezintegrarea și desființarea ca stat a Austriei din interese meschine și egoiste. Dacă Rusia avea nevoie de Austria ca o piedică în fața mișcărilor naționale revoluționare, iar în problema germană ca de un contrapond necesar în fața puterii Prusiei, Anglia și Franța aveau nevoie de Austria ca de o barieră în fața Rusiei pe Dunăre și Balcani. În 1848 guvernul englez evită solicitările ministerului maghiar de a lua contact oficial cu Marea Britanie, iar în 1849 agenții guvernului maghiar încercau în zadar să obțină sprijinul guvernului englez contra țarului, promițînd Angliei porturile Buccari (în Adriatica) și Semlin (pe Dunăre) sau chiar și renunțarea la republică pentru un rege designat de Anglia[11].

Dată fiind această situație internațională de care nu era politic să nu se țină seama conducătorii revoluționari, ar fi trebuit să se prezinte și ei pe teatrul de bătălie cu un front unic. Prevăzînd posibilitatea prăbușirii imperiului austriac printr-o luptă revoluționară unită, unele proiecte urmăreau regenerarea spațiului dunărean. În acest scop A. Czatoryski sugera organizarea unei federații care să grupeze pe baze egale și democratice polonezii, maghiarii, românii și slavii de sud; forța unită a acestor națiuni — credea prințul polonez — ar fi putut, printre altele, impune și reconstituirea Poloniei în pofida rezistenței comune a Rusiei

[9] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales* vol. V, Paris, 1954, p. 199.

[10] Contemporanul, an. VII, nr. 11, ian. 1891, p. 476.

[11] Renouvin, *op. cit.*, p. 205 și 208.

și Austriei[12]. La Congresul slav de la Praga (iunie 1848), unele proiecte vizau destrămarea monarhiei habsburgice ca o condiție prealabilă a unei revoluții europene care ar duce și la prăbușirea imperiului țarist, harta Europei suferind astfel o modificare totală. Statele multinaționale ar fi făcut loc unor state mai mici care ar aduna în granițele lor oamenii de aceeași limbă și între aceste state urma să existe legăturile unei federații fraterne și egalitare[13]. În 1849 radicalii cehi s-au pronunțat contra menținerii Austriei și pentru crearea unor federații generale a republicilor europene[14].

În cursul revoluției, unii conducători radicali români ar fi dorit să reconstituie „vechea Dacie", și în acest scop să lupte în același timp contra Turciei, Austriei și Rusiei[15]. Tendința de a se crea Daco-România s-a manifestat atît la unii conducători din Principate, cît și în Transilvania: Dimitrie Golescu[16], A. Russo, în intimitate cu N. Bălcescu, în scrisoarea din 4 iulie 1848[17], planurile lui I. Ghica[18], iredentul C. Roman-Vivu[19], începînd să pătrundă și în sînul maselor (țăranii de la Blaj doreau să se unească cu țara). Înfrîngerea reacțiunii și crearea statului național unitar al românilor sau al altor națiuni ar fi necesitat însă făurirea acelui front unic revoluționar care — așa cum vom vedea în continuare — nu a putut fi însă înfăptuit.

Barițiu însuși — bun și lucid cunoscător al situației — sublinia mai tîrziu că la 1848—49, pentru a crea Daco-România trebuia să ai o inteligență (burghezie) puternică și numeroasă, o constelație europeană favorabilă și o armată de cîteva sute de mii de soldați, pentru a-i pune în fața a trei mari puteri: Austria, Rusia și Turcia[20]. Dar nici conducerea nobiliară liberală a revoluției maghiare nu accepta formarea Daco-României. La jumătatea secolului trecut stadiul dezvoltării social-economice a poporului român, ca și situația politică internațională nu au făcut posibilă realizarea unității statale depline printr-o luptă armată dusă pe mai multe fronturi.

Unii conducători politici ai națiunilor celor mai greu lovite de absolutism, cu ramuri despărțite de granițe politice impuse de o istorie vitregă, nesimțindu-se destul de puternici pentru a realiza dezideratul unității și cîntărind cu atenție situația internațională, au făcut *primii* un

---

[12] Jacques Droz, *L'Europe Centrale. Evolution historique de l'idée de „Mitteleuropa"*, Paris, 1960, p. 63—64.

[13] Idem, *op. cit.*, p. 69.

[14] Zwitter, *op. cit.*, p. 76.

[15] N. Russo, *Suite a l'histoire politique et sociale des principautées danubiennes*, Bruxelles, 1855, apud A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XII, București, p. 81.

[16] Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. V, Cluj, 1946, p. 307.

[17] Idem, *op. cit.*, p. 315.

[18] Idem, *op. cit.*, p. 308.

[19] Idem, *op. cit.*, p. 310—311.

[20] George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 581 apud Victor Cheresteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, 1966, p. 345.

apel generos la unitatea frontului revoluționar. Renunțînd deocamdată la punctele programatice maximale, programele politice ale românilor și slavilor au oferit platforme moderate (și deci acceptabile) ca puncte de plecare în realizarea alianței cu conducerile revoluțiilor din Viena și Pesta. Trebuie să subliniem însă că la 1848 breșele în frontul unic revoluționar le-au început în imperiul habsburgic tocmai clasele conducătoare cele mai puternice și bine conturate economic și politic, anume burghezia austriacă și nobilimea liberală maghiară.

Burghezia austriacă care luptase la Viena cu arma în mînă pentru un regim parlamentar, avea serioase limite în rezolvarea problemei naționale, parte componentă a revoluției. Meritele burgheziei radicale constau în faptul că pentru ea Austria ca stat dinastic nu mai reprezenta nimic, lupta pentru o republică germană, recunoștea dreptul de stat al maghiarilor, polonezilor și italienilor, dorind unirea acestora contra reacțiunii țariste. Limitele aceleiași burghezii se manifestau însă cu pregnanță: cehii, slovenii, italienii Tirolului trebuiau să facă parte din statul german și recunoștea maghiarilor dreptul statului istoric, sacrificînd astfel pe croați, sîrbi, slovaci, români, ruteni, dominației Pestei. Aici radicalii austrieci nu găseau aplicare principiilor etnico-naționale și se lasă induși în eroare de unele păreri germane greșite, conform cărora numai polonezii, italienii sau maghiarii constituiau adevărate națiuni, iar în rest existau doar popoare de țărani fără burghezii și conducători politici, incapabile să-și dezvolte o cultură și o viață politică proprie[21]. Cît despre burghezia austriacă liberală, ea era adepta unei monarhii constituționale, și era foarte interesată în menținerea imperiului, avînd o poziție economică preponderentă. Burghezia liberală era dispusă să considere doar Lombardia și Veneția ca țări pierdute pentru monarhie, iar Galiția era considerată ca o posesiune viageră și nedreaptă. În rest trebuia păstrată monarhia întreagă într-un stat constituțional unitar. Dacă pretențiile burgheziei radicale austriece se opreau la Leitha respectînd astfel Ungaria istorică, burghezia liberală austriacă s-a opus deschis tendințelor maghiare dualiste[22].

Între martie și septembrie 1848, cea mai mare parte a conducerii revoluției maghiare a înțeles să nu rupă în întregime relațiile cu Viena, pentru a putea ține mai ușor în jug națiunile de dincoace de Leitha. Bazați pe legitimitatea dreptului istoric, conducătorii politici maghiari făceau o gravă abstracție de dreptul etnic și de cel natural. Conform acestei teorii găunoase, existau „popoare istorice" și „popoare neistorice", doar primele avînd drepturi depline la o viață politico-statală, iar membrii celor din urmă trebuind să se integreze, să devină membrii alcătuitori ai poporului „istoric" sau „politic". Decretînd pe baza dreptului natural egalitatea între indivizi, eliberarea acestora de iobăgie și împroprietărirea lor (cu unele limite în privința jelerilor), conducerea revoluției maghiare nu a aplicat același drept și comunității indivizilor apar-

[21] Zwitter, *op. cit.*, p. 59.
[22] Idem, *op. cit.*, p. 61.

ținători aceleași limbi deci națiunilor, ceea ce ar fi fost în conformitate cu cerințele dezvoltării social-istorice a Europei secolului trecut. Recunoscînd și, legiferînd existența unei singure națiuni politice, cea maghiară, respingînd ideea oricărei autonomii teritoriale sau instituționale pentru popoarele nemaghiare în virtutea conservării integrității de stat a teritoriului coroanei Sf. Ștefan, conducerea nobiliară a revoluției din Pesta a făcut grava greșeală de a privi statul istoric multinațional ca pe un stat național maghiar și aceasta tocmai în 1848—49, cînd ideea națională zguduise Europa. Astfel națiunile nemaghiare din Ungaria erau private și îndepărtate de la dezideratul afirmării existenței lor politice, ca factori alcătuitori și egali într-un stat — pe care ele l-au dorit — nou și democratic; despărțite în indivizi singuratici, ele trebuia ca prin aceștia să completeze doar națiunea politică maghiară. Faptul era cu atît mai grav cu cît la jumătatea secolului trecut în toate țările coroanei Ungariei existau 12.931.181 de locuitori, din care doar 4.542.738 (deci 35,13%) erau maghiari[23].

Din cauza unor condiții economice modeste și necoapte încă pentru a asigura o forță de șoc puternică și decisivă, în fața imposibilității realizării frontului unic revoluționar și în contextul condițiilor politice internaționale amintite, programele politice care au avut cea mai mare pondere și au fost declarate oficial de șefii politici ai românilor și slavilor din monarhie, au urmărit abolirea sistemului absolutist feudalo-centralist prin federalizarea națiunilor în cadrul unei monarhii parlamentare și constituționale. Se urmărea astfel realizarea unui modus vivendi, a unei adaptări a principiului dinastic la principiul naționalismului militant. În noul stat federal trebuia împiedecată pentru totdeauna predominanța unei națiuni asupra alteia. Lupta națională viza afirmarea existenței politico-naționale, cu instituții proprii, de cele mai multe ori și cu teritorii naționale autonome. Desigur că reușita unor asemenea planuri ar fi schimbat mult situația veche și ar fi îmbunătățit soarta popoarelor. Națiunile ar fi devenit factori politici alcătuitori ai statului, care legiferînd în parlamentele locale de pe teritoriile etnice, avînd posibilitatea ca prin reprezentarea lor în parlamentul central să-și manifeste influența și asupra afacerilor comune, ar fi fost capabile să se opună tendințelor de opresiune națională. Era vizată astfel o autonomie internă și o serioasă garanție pentru drepturile politice naționale. Această autonomie putea fi în viitor o treaptă importantă înspre emanciparea deplină.

Dar împotriva acestor tendințe moderate s-au ridicat atît politicienii maghiari cît și Curtea de la Viena. Mareșalul Radetzky, combătînd planurile federaliste, declara că Austria se va lăsa mai ușor separată de Germania decît de ea însăși. Înainte de conflictul dintre Pesta și Viena, curtea imperială a sancționat o serie de măsuri asupritoare împotriva popoarelor nemaghiare din Ungaria istorică. Diplomația reacțiunii monarhice bănuia că asemenea tendințe vizau în viitor tot crearea unor state naționale pe ruina imperiilor multinaționale. Nota cabinetului țarist

[23] Idem, *op. cit.*, p. 41.

din 19/31 iulie 1848 afirma că principiile Guvernului Provizoriu din București urmăreau crearea unui regat daco-român independent, care să cuprindă toate provinciile românești[24]. Autoritățile austriece sau maghiare îi suspectau pe conducătorii transilvăneni de a fi nutrit aceleași planuri și speranțe. După sancționarea constituției maghiare (11 aprilie 1848), în monarhie s-a instituit de fapt un „dualism modern"[25]. Conducerea revoluției maghiare a urmărit la începutul revoluției realizarea unui compromis și a unei alianțe cu regele „constituțional". Intenția nobilimii liberale maghiare opoziționiste de a nu rupe în întregime relațiile cu Viena, au fost constatate încă în 1835 de agenții polonezi ai lui Czartoryski[26]. Asemenea tendință de a realiza compromisul cu Viena se explica prin necesitatea de a zdrobi rezistența popoarelor nemaghiare. Tot înainte de 1848 slovacul L. Stur reproșa nobilimii liberale maghiare acest aspect al politicii ei[27]. Curtea a sancționat, la începutul lui 1848, și deci a dat putere de lege unor proiecte de măsuri dușmănoase popoarelor nemaghiare, ca de ex.: uniunea Transilvaniei cu Ungaria, sub rezerva ratificării ei de o dietă transilvăneană, uniunea Croației cu Ungaria, încercarea de a realiza uniunea la Ungaria a teritoriilor grănicerești din cuprinsul ei, deoarece le acorda reprezentanță în parlamentul de la Pesta. Pînă în septembrie 1848, trupele imperiale de linie au fost puse sub ascultarea și în competența ministerului maghiar de război, astfel că ele în acest răstimp au luptat contra sîrbilor, ba o scurtă perioadă și în contra slovacilor răsculați împotriva Pestei, sub supravegherea lor și a comisarilor maghiari și-au ținut românii primele două adunări de la Blaj și cu concursul lor au fost arestați și prigoniți mulți conducători români. Croația era redusă la 3 comitate occidentale și supusă de fapt legislației maghiare, la fel cu confiniile militare croate.

În aceste condiții, mișcările naționale din Ungaria care izbucnesc în primăvara și vara anului 1848 n-au fost nici pe departe rezultatul intrigilor camarilei imperiale, ci rezultatul unor necesități și atitudini proprii. Cerințe ca acelea ale congresului național croat din 25 martie 1848 nici nu puteau fi rezultatul unor incitări retrograde venite dinafară. Croații pretindeau: unirea Croației, Dalmației, a confiniilor militare croate în problemele civile și a altor „părți ale țării noastre", un minister responsabil în fața unei diete noi, rămînerea trupelor croate — care urmau să alcătuiască o unitate aparte — în țară pe timp de pace și reîntoarcerea trupelor croate din Italia[28].

Dieta Croației, întrunită în mai, viza federalizarea imperiului pentru ca poporul croat să se poată manifesta politicește, și dorea „ca toate popoarele Austriei, decizînd fiecare de propria lui soartă conform princi-

[24] Anul 1848..., vol. II, București, 1902, p. 612.
[25] Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867. Étude sur le dualisme*, Paris, 1904, p. 76.
[26] Zwitter, *op. cit.*, p. 44.
[27] Idem, *op. cit.*, p. 43.
[28] Zwitter, *op. cit.*, p. 67.

piului etnic, să devină libere și în întregime egale între ele"[29]. La 5 iunie 1848, programul național croat este elaborat și lărgit de o dietă croată democratică, ceea ce îi conferă un prestigiu și o valoare majoră. Unitatea politico-teritorială amintită trebuia să fie în alianță strînsă cu Voivodina sîrbă și cu teritoriile slovene; ea trebuia să fie singura competentă în afacerile locale, iar finanțele, comerțul, armata, externele erau recunoscute de competența guvernului central vienez, responsabil în fața unui parlament comun central la care Dieta croată își va trimite deputații. Trupele croate să fie conduse de ban, iar la Viena să rezideze un ministru croat. Acest program a fost adoptat atît de democrații grupați în jurul ziarului Slavenski jug, cît și de Jelačič[30]. De fapt, bazele politicii oficiale croate au fost puse înainte de 1848. Încă în 1832 contele J. Drašković cerea o Mare Ilirie prin unirea Croației, Dalmației, a teritoriilor grănicerești și a celor locuite de sloveni[31]. Opunîndu-se tendințelor centralizatoare austriece sau maghiare, croatul Ogarev-Ostrožinski declara: „Atîta timp cît se va vorbi de Austria, a cărei populație este germană a 5-a parte, ca de un stat în care germanii dețin preponderența, atîta timp cît se va spune că Ungaria (cea istorică, n.n.) a cărei populație este maghiară a 3-a parte, este un stat maghiar (Magyarország) nu se va putea vorbi nici de fericire nici de pace și nici de salvare pentru imperiu"[32]. Dacă unii din colegii săi de luptă revendicau în sprijinul lor și dreptul istoric, Ogarev-Ostrožinski făcea un apel generos la dreptul etnic natural. Unii lideri croați vizau o alianță largă cu sîrbii. Într-o ședință a Comitetului superior sîrb, croatul Kukulievici spunea, referindu-se la religiile diferite ale celor două ramuri slave de sud: „Bizanțul și Roma au reușit să separe sîrbii și croații, dar legătura naturală care îi unește este atît de puternică încît niciodată nimic pe lume nu o va putea rupe"[33].

Kossuth a declarat că pe harta Ungariei nu există nici o țară a Croației, ci doar comitatul Agramului[34]. Politica imperială se opune la început tuturor cerințelor croate. Sprijinind guvernul maghiar împotriva Croației, curtea spera să obțină din partea acestuia mai multă înțelegere în rezolvarea afacerilor comune în vederea asigurării unei mai mari unități militare, financiare și de politică externă a monarhiei. Palatinul Ungariei a fost investit cu puteri extraordinare pentru a suprima separatismul croat și un comisar regal (Hrabovski) a fost însărcinat, la 10 iunie 1848, să-l destituie pe Jelačič, banul Croației, să-l urmărească pentru înaltă trădare, deoarece acesta nu s-a supus nici poruncilor împărătești și nici guvernului din Pesta. Regele cheamă grănicerii croați să se supună guvernului din Pesta și întărește autoritatea ministerului de război

[29] Droz, *op. cit.*, p. 71.
[30] Zwitter, *op. cit.*, p. 68.
[31] Idem, *op. cit.*, p. 47.
[32] Droz, *op. cit.*, p. 82—83.
[33] Devas, *op. cit.*, p. 163.
[34] A. Papiu-Ilarian, *Les Roumains des États Autrichiens. L'indépendence constitutionelle de la Transylvanie*, Bucarest, 1861, p. 68.

maghiar asupra trupelor din Ungaria[35]. Împotriva acestor măsuri s-au ridicat în primul rînd democrații croați; dar chiar și Jelačič s-a împotrivit și a rămas nesupus atît Vienei cît și Pestei. El era încurajat de unii reprezentanți ai camarilei care nu erau de acord cu politica de cedare a lui Ferdinand în fața Ungariei și spera într-un conflict apropiat dintre Pesta și Viena din cauza afacerilor comune.

Prin adoptarea și promulgarea programului în dieta de la Agram (Zagreb), acesta primea o mai mare valoare juridico-politică, deoarece dieta reprezenta oficial și instituțional poporul croat. Programul lega armonios idea afirmării politice a națiunii croate de existența teritoriului național pe cuprinsul căruia să se manifeste acest caracter, și dovedea o conducere matură. Conducătorii politici croați invocau în sprijinul lor fie dreptul istoric, fie cel etnico-natural, care îi avantaja deopotrivă, deoarece existase un stat croat independent, iar situația demografică prezenta aspectul unei mase compacte de croați, lipsind aproape total minoritățile etnice pe care, eventual, guvernul din Pesta să le folosească, lovind din spate mișcarea croată. Națiune militară, cu o conducere matură, croații se opun deschis și de la bun început Pestei, și la nevoie chiar Vienei.

Tendințe federaliste nutreau și unii conducători cehi (Palacky, Havlicek, Rieger, chiar unii radicali cehi pînă la începutul lui 1849). Situația lor se deosebea de a celorlalți slavi și români din imperiu, în sensul că ei nu aveau în exterior un nucleu național statal autonom sau independent, neavînd nici ramuri ale națiunii lor în afara imperiului (polonezii din Austria mai puteau spera și în eforturile majorității poloneze din imperiul țarist, unde era înglobată și vechea capitală, Varșovia). Palacky credea că singura șansă de supraviețuire a Austriei ar fi transformarea ei într-o federație de națiuni egale între ele: „Austria este acum slăbită și amenințată, deoarece a disprețuit fundamentul moral al puterii sale care este respectul absolut al dreptului diverselor grupe etnice. Egalitatea tuturor națiunilor ține de echitatea naturală: nici un popor nu poate să ceară de la altul să renunțe la personalitatea lui; natura nu recunoaște printre națiuni nici stăpîni, nici sclavi. Austria a uitat acest adevăr; de aici dificultățile în care se zbate; dar nu este prea tîrziu ca ea să se prindă de acea ancoră care este justiția“[36]. Palacky estima că în Austria victoria exclusivă a unei singure națiuni însemna, de fapt, ruina statului și în această privință se apropia de croatul Ogarev-Ostrožinski. Mai tîrziu Rieger (care se temea de expansiunea Prusiei sau Rusiei) scria că misiunea Austriei era de a acorda o protecție egală națiunilor din cuprinsul ei printr-un sistem federal, care să le asigure securitatea. Dacă Austria nu-și îndeplinea acest rol mondial, „ea nu va mai avea altul, nu mai are nimic de făcut în această lume, nu mai are rațiunea sa de a fi ... Atunci ... ea va muri de propria sa slăbiciune și senilitate“[37]. Dar

[35] Eisenmann *op. cit.*, p. 101.
[36] Droz, *op. cit.*, p. 67—68.
[37] Idem, *op. cit.*, p. 145.

Rieger și Palacky vor părăsi aceste planuri în fața refuzului repetat al Vienei de a le asculta. Cînd Palacky — în deceniul al 7-lea — va constata ruina planurilor sale, a afirmat profetic că, deși slavii privesc dublu centralism (austro-maghiar) cu o profundă tristețe, nu le era însă teamă, deoarece „noi am existat înaintea Austriei și vom supraviețui ruinei ei“[38]. Palacky însuși și-a renegat austro-slavismul. Cehii cereau, la 1848, reunirea Boemiei, Moraviei și Sileziei într-un singur stat autonom, cu o dietă și un guvern la Praga. Afacerile comune erau de competența unui guvern central responsabil în fața parlamentului general la care dieta din Praga își trimitea reprezentanții. Pînă la bombardarea Pragăi de către Windischgrätz (iunie 1848), conducătorii cehi au apelat la dreptul istoric, susținînd pe această bază teoria dreptului de stat (Staatsrecht). Se cerea reunirea teritoriilor coroanei Sf. Venceslav, așa cum conducătorii maghiari cereau unirea teritoriilor coroanei Sf. Ștefan. Deosebirea esențială era că cehii erau majoritari, pe cînd maghiarii erau minoritari în provinciile revendicate. Totuși, faptul că se bazau pe dreptul istoric, constituia o limită a conducătorilor cehi, întrucît erau lăsați afară și sacrificați slovacii. Mai tîrziu (1848—1849), unii conducători cehi au părăsit în cursul lucrărilor parlamentului de la Kremsier (Kroměříž) dreptul istoric, apelînd la cel etnic natural (Palacky, Havlicek), dar alții rămîn atașați principiului istoric (Pinkas, Rieger). Toți conducătorii cehi au luptat însă împotriva tendințelor nutrite de o parte a burgheziei austriece și germane, care urmăreau ca Boemia sau alte țări de coroane ale Austriei cu o populație slavă majoritară să intre în componența unui stat german „unitar“. Planurile lor federaliste urmăreau să evite tocmai acest pericol, iar șefii cehi au dat consemnul boicotării alegerilor pentru parlamentul de la Frankfurt, efectuate pe teritoriile cu majoritate slavă.

Conducătorii liberali sloveni se bazau în revendicările lor pe dreptul etnic natural. Juristul Krajnc-Krainz își fundamenta programul pe acest drept nu fiindcă popoarele așa-zis „neistorice“ nu ar fi putut să apeleze la propria lor istorie. Slovenii au avut statul lor (Carantania), slovacii au făcut parte din statul Moraviei Mari în sec. IX, rutenii au avut cnezatul de Halici, iar românii au fost primii locuitori ai Transilvaniei și au opus proprii lor conducători invaziei ducilor maghiari la începutul secolului al X-lea și a regelui Ștefan la începutul secolului al XI-lea. Dar în mod logic, trebuia să se plece de la realitatea etnică existentă. Programul național sloven prevedea reunirea teritoriilor slovene într-o Slovenie autonomă, cu limba oficială slovenă și care să acționeze într-o strînsă alianță cu Croația. El se opunea încorporării Sloveniei într-un stat german, și conducătorilor sloveni — la fel cu cei ai cehilor — au boicotat alegerile parlamentului de la Frankfurt. Burghezia austriacă — fie liberală, fie radicală — s-a opus cu îndîrjire planurilor slovene. Programul sloven a fost susținut și de Kopitar, Miklošič și Přeseren, personalități de frunte ale renașterii culturii naționale.

[38] Idem, *op. cit.*, p. 147.

Dacă primele cereri sîrbești nu revendicau un teritoriu autonom național, burghezia comercială, ofițerimea grănicerească și intelectualii impun la Sremski-Karlovci (mai 1848) programului politic național o Voivodină sîrbă, alianță cu Croația, un conducător național bisericesc (patriarhul Rajačič) și un altul laic (voivodul Ștefan Suplicat). Trebuie să subliniem că adunarea nu numai revendica ci și declara executorii atît ființarea patriarhatului cît și a voivodatului prin însăși alegerea capilor naționali în fruntea instituțiilor lor. Sîrbii din Ungaria și-au organizat comitete naționale după modelul celor organizate de sîrbii din imperiul turcesc în 1804—1813. Dar Ferdinand retras la Innsbruck, a respins toate cererile sîrbești și a declarat nule toate deciziile luate de Skupșcina națională, pe cînd trupele din fortăreața Petrovaradin au încercat să înăbușe în sînge mișcarea sîrbă. Dar sub conducerea lui Stratimirovici sîrbii Voivodinei alcătuiesc o armată de 40.000 de soldați cu 40 tunuri[39], reușind să dejoace planul guvernului maghiar. Începea astfel tristul război al cărui preludiu l-au fixat neinspiratele cuvinte adresate de Kossuth la Pojon deputaților sîrbi, că singură sabia poate hotărî în privința naționalității, conducătorul politic maghiar nedorind să audă de nici o naționalitate sîrbă. Respinși de împărat și amenințați de clasele dominante maghiare, sîrbii Voivodinei cer ajutor fraților din Principatul Serbiei. Guvernul sîrb și-a avut agenții săi la Skupșcina din mai și era angajat oficial în conflict la 6 august 1848, cînd Stefan Knićanin trece în Voivodină cu 8.000 de voluntari[40]. Speriat, ambasadorul austriac la Constantinopol a combătut ajutorul pe care Principatul Serbiei, vasal Porții, îl acordă sîrbilor din Ungaria. Consulul austriac din Belgrad (Mayerhofer), scrutînd și el cu îngrijorare situația, raporta că ar exista un club democratic în capitală, care în înțelegere tacită cu guvernul, luptă pentru un regat iugoslav în care să fie incluși și slavii de sud din monarhie (slovenii nu erau însă menționați). Garașanin, mai precaut, n-a înscris în programul oficial de stat asemenea planuri, iar trimisul său (Matija Ban) la sîrbii și croații din Ungaria sprijinea eforturile acestora de a obține autonomia teritorială națională și de a realiza federalizarea Austriei[41]. După conflictul dintre Viena și Pesta, guvernul sîrb și-a schimbat tactica și sugerează Porții detașarea Voivodinei de Austria, unirea la Serbia și, prin această trecerea ei sub suzeranitatea Porții. Sultanul ar fi fost de acord, iar reprezentantul Franței la Constantinopol nu avea nici o obiecție de făcut[42].

Astfel, anul 1848 a permis Serbiei să se manifeste pe plan european ca protectoare a slavilor de sud și ca un factor de care era bine să se țină cont. Mișcarea politică sîrbă, prin deciziile luate în mai 1848, dovedește o conducere dîrză, după ce petițiile anterioare adresate politicienilor maghiari au fost respinse cu dispreț. Refuzați, acțiunea lor politică

[39] Devas, *op. cit.*, p. 163.
[40] Dimitrie Djordjevici, *Revolutions nationales des peuples Balkaniques, 1804—1914*, Beograd, 1965, p. 70.
[41] Zwitter, *op. cit.*, p. 69.
[42] Devas, *op. cit.*, p. 165.

devine promt violentă și sîngeroasă. Conducătorii sîrbi dovedesc însă și limite, în sensul că doreau înglobarea în Voivodină a românilor din Banat și nu acceptă ideea unei ierarhii ecleziastice naționale pentru aceștia. Românii bănățeni[42 a], conduși de Eftimie Murgu, deși au stat alături de revoluția maghiară, nu au reușit să smulgă conducerii ei recunoașterea naționalității politice.

Programul politic slovac este cel mai moderat din Ungaria; el nu cere teritoriu etnic național și recunoaște unitatea de stat a Ungariei, patria comună, dar o înțeleg ca pe o patrie democratică. Popoarele patriei urmau să aibe diete sau congrese naționale, limba slovacă introdusă în învățămîntul de toate gradele, deputații slovaci să-și poată folosi limba lor în dezbaterile parlamentului din Pesta; problema agrară trebuia tranșată în mod radical. Inițiatorii programului au fost persecutați de guvernul maghiar. Primul prigonit a fost I. Král, care zăcea închis alături de învățătorul Priebel, deși acesta dorise colaborarea între maghiari și slovaci în interesul democrației și pe baza principiilor ei. Prin faptul că nu se pretindea teritoriu etnic slovac, programul demonstra o mare moderațiune și față de minoritatea etnică maghiară din Slovacia, deși forma de organizare a unui teritoriu putea — în mod just — fi hotărîtă de poporul care-l locuia majoritar. Totuși, glasul conducătorilor slovaci nu a fost ascultat. Rezultatul a fost că slovacii conduși de Hurban, Stur, Hodza, trec la lupta armată contra guvernului maghiar, chiar înainte ca acesta să înceapă ostilitățile militare contra Vienei.

În primăvara lui 1848, cărturarii români salută revoluția europeană și pe cea maghiară (Barițiu, Murgu, Cipariu). T. Cipariu era însuflețit de ideea cîștigării drepturilor omenirii, de știrile de progres, libertate și înfrățire a popoarelor. Nu atacă unitatea de stat a Ungariei, dar dorește ca națiunea maghiară să respecte celelalte națiuni ca pe ea însăși. Principatele în alianță cu Ungaria democrată, urmau să lupte în comun contra țarismului. Pentru a le scăpa de amenințarea Rusiei țariste, T. Cipariu aproba unele planuri care vizau intrarea Principatelor în marea familie a popoarelor Austriei noi, democratice și federale, urmînd ca alături de Ardeal, Banat, Bucovina, Crișana, Maramureș, să formeze un teritoriu național autonom care să-i cuprindă pe toți românii[43]. Se încerca astfel încropirea unei alianțe democratice generale împotriva contrarevoluției monarhice. Dacă țarismul s-ar fi opus popoarelor libere federalizate, 35.000.000 de oameni, s-ar fi putut opune conștient și cu succes celor 60.000.000 de sclavi din Rusia țaristă și absolutistă. Dar nici un nobil liberal maghiar nu a găsit ideile lui Cipariu vrednice de a fi examinate. El însuși a constatat cu tristețe în aprilie 1848: „De români n-a întrebat nimeni, precum după părere nici vreau să întrebe nici astăzi. Și asta e sminteală"[44]. Înșelat în avansurile și încrederea acordată spiritului democratic al politicienilor maghiari, T. Cipariu se apropie de S. Bărnuțiu,

[42 a] I. D. Suciu, *Revoluția din 1848—1849 în Banat*, București, 1968.
[43] Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 343—344.
[44] Dragomir, *op. cit.*, p. 167.

condiționînd unitatea de stat a Ungariei de recunoașterea prealabilă și consultarea națiunii române ca putere politică alcătuitoare de stat. Întocmai ca și celelalte programe politice, programul românesc nu este rezultatul intrigilor camarilei. Pe bună dreptate se cerea ca cele două națiuni politice recepte să nu pună în discuția dietei problema uniunii Transilvaniei la Ungaria (art. VII Pojon), „cîtă vreme națiunea română nu e încă constituită, organizată și reprezentată în casa legiuitoare cu voturi deliberative și decisive"[45]. Revendicările de la Blaj dacă s-ar fi îndeplinit, permiteau ca națiunea română să-și manifeste caracterul ei politic în cadrul unei autonomii administrative, juridice, confesionale și școlare. Autonomia politică instituțională nu era legată direct de cea teritorială (ca și în cazul slovacilor, avînd în vedere minoritățile etnice), dar ea ar fi însemnat indirect că pe teritoriul etnic nedeclarat ca atare (Transilvania = Țară românească), națiunea română ar fi avut un fel de „dominium eminens", deoarece fiind cea mai numeroasă, ar fi avut cei mai mulți funcționari în administrație, justiție și învățămînt. Garanția era absolut necesară (și se baza pe dreptul etnic) mai ales în eventualitatea realizării uniunii. Aceasta nu putea fi acceptată decît sub rezerva recunoașterii națiunii politice românești, a neprimejduirii limbii naționale, a afirmării competenței ei instituționale în domeniile esențiale ale vieții publice (administrație, justiție, învățămînt). Nicăieri în programul de la Blaj nu există o amenințare directă, ci doar condițională, la adresa unității statale existente; dimpotrivă, se sugerau serioase măsuri de perfectare a sistemului său democratic în spiritul egalității și frățietății dintre națiuni pe baza respectului reciproc. În 1848, slovacii și românii vizau deci existența mai multor națiuni politice cu individualități alcătuitoare de stat, federalizarea politico-instituțională a Ungariei, iar croații și sîrbii, pe lîngă aceasta, declarau deschis federalizarea și sub forma ei teritorială. Grație influenței aripii moderate, revendicările de la Blaj nu sînt declarate executorii, ci sînt prezentate sub formă de petiții adresate autorității locale (dieta din Cluj) sau centrale (monarhul). Bazați în revendicările lor pe principiul dreptului etnic, conducătorii români fac concesii și dreptului istoric, în sensul că supun programul aprobării instituțiilor de stat existente. El era expresia echilibrului între aripa radicală și cea moderată a conducerii naționale. Dar prin însăși caracterul lui moderat, programul oferea conducătorilor maghiari o bază de tratative demnă de luat în considerare în vederea realizării alianței democratice româno-maghiare. Acum nu mai era vorba de inițiative personale, ci de un congres național care cerea și își afirma sincera dorință de a trăi în bună înțelegere cu națiunile surori din stat, pe baza egalei îndreptățiri. Jurămîntul de credință către națiunea română avea un caracter democratic, iar cel față de monarh era prestat nu unui împărat absolutist, ci constituțional, prerogativele lui fiind recunoscute și de guvernul revoluționar maghiar și cu care acesta era încă în relații pașnice și acționa unitar în unele probleme. Nu se putea deci spune că românii prin acțiunea lor slujeau interesele reacțiunii monarhice, ci dimpotrivă, antrenați de ideile democratice ale secolului, — cerînd ca ei înșiși să fie înțeleși

și ascultați — acționau pentru înțelegerea dintre popoare, în interesul unității democrației europene.

Care a fost răspunsul dat acestor juste doleanțe românești, spiritului împăciuitor și pașnic de care au dat dovadă românii din Blaj? În două rînduri guberniul din Cluj lovea hotărît doleanțele românești. Guberniul era de părere că declarația românilor de a se considera „parte intregitoare a patriei" era în contrazicere cu constituția țării, iar jurămîntul prestat de ei era calificat ca o temerară extravaganță. Delegațiilor românești care urmau să petiționeze la Cluj și Innsbruck, comitetului permanent, li se denegau orice fel de competență și autoritate. Teleki a cerut monarhului „reprobațiunea prea înaltă" față de hotărîrile Blajului[46]. La 29 mai 1848, dieta din Cluj făcînd abstracție totală de români, vota prin art. 1 legea uniunii Transilvaniei cu Ungaria pentru a veni în întîmpinarea art. VII al dietei din Pojon. Ministrul președinte al Ungariei, L. Batthányi și ministrul Eszterházy au avut un rol direct în dejucarea acțiunii primei delegații române către monarh, smulgînd acestuia, la 10 iunie 1848, tocmai cînd se luau măsuri asupritoare austro-ungare și împotriva croaților — sancționarea legii uniunii. În iulie 1848, guberniul din Cluj trimise în Munții Apuseni 300 de secui și 115 soldați de linie din armata imperială, care au arestat pe S. Balint, I. Corcheș, N. Fodor, I. Patiția, P. Ioanete, I. Cojocariu, G. Bolea, I. Suluțiu. Florian Micaș zăcea de mult în închisoare. Comisarul Pestei în Transilvania, baronul Vay, delega în august 1848 pe F. Béldi să aresteze la Sibiu comitetul permanent român (cad în mîinile autorităților A. T. Laurian și N. Bălășescu). Victimele din Mihalț (2 iunie) veneau și ele să îngreuneze atmosfera și să adune norii amenințători ai războiului civil dintre revoluționarii români și maghiari. Cu toate acestea, o parte a conducătorilor naționali moderați întreprind o ultimă încercare de împăcare. Cea de-a doua delegație română, condusă de data aceasta de Șaguna, a obținut la 23 iunie promisiunea monarhului că naționalitatea românilor va fi garantată de guvernul maghiar printr-o lege specială. Eforturile din Pesta ale lui A. Șaguna, T. Cipariu, P. Dunca, I. Bran, Ighian, D. Moldovan, au eșuat însă lamentabil.

Văzîndu-se amenințați în naționalitatea lor, românii acționează mai energic. Țăranii păzeau drumurile și controlau căruțele de teamă ca nu cumva Béldi să-i ducă din Sibiu la Cluj pe cei doi conducători arestați. Se adună în oraș pentru a-i elibera; Béldi timorat fuge la Cluj și în scurt timp după aceasta ofițerul austriac Gedeon, sub presiunea românilor, îi eliberează pe Laurian și Bălășescu (25 august). La adunarea din septembrie de la Blaj, în asentimentul mulțimii, Avram Iancu, cu un pistol în mînă, rostește un discurs pe cît de laconic pe atît de clar: „Pretențiile noastre sînt sfinte, precum e sfîntă dreptatea, și noi românii vom fi gata a le apăra cu orice preț"[47]. Sub presiunea acestei adunări, o parte a conducătorilor români sînt eliberați, dar în același timp comi-

[45] Idem, *op. cit.*, p. 199.
[46] Idem, *op. cit.*, p. 211.
[47] Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 59.

sarul Vay — sperînd să intimideze — execută pe A. Bătrîneanu, trimite trupe pentru terorizarea românilor din Jucuri, iar cei din Vaida-Cămăraș sînt în bună parte masacrați. De remarcat că pînă acum românii aflați sub ascultarea conducătorilor lor, nu s-au atins de nici un reprezentant al autorităților maghiare. În contextul acestor triste dar indiscutabile realități, comitetul națiunii române, prin S. Bărnuțiu și G. Barițiu, era în drept să afirme: „Dar națiunea română, mărturisească istoria, n-a avut cuget rău niciodată în contra națiunii ungurești și în acest an încă s-a purtat... cu o răbdare istoriei necunoscută, pînă nu a scos-o din cumpăt fracțiunea cea teroristică, silind-o a se folosi de dreptul de apărare și de răzbunare... Ei au rupt iazul și au adus asupră-și potopul cerului răzbunător. Cine va fi de vină dacă se vor îneca“[48].

A. T. Laurian, S. Bărnuțiu, N. Bălășescu, F. Micaș, T. Cipariu, I. Bran cheamă poporul la arme, întrucît „domnii unguresti nu vreau să știe de naționalitate română, nu vreau să recunoască cum că sînt și alte națiuni afară de cea ungurească, nici nu vreau să știe de constituțiune ca aceea care dă drept nu numai națiunii unguresti ci și altor națiuni... ei vreau ca românii să nu aibe judecători și apărători din neamul lor, ci să fie pururea niște prunci fără părinți și să rătăcească ca turmele fără păstori... Alergați drept aceea la arme români tineri! pentru ca să vă luptați și pentru neamul vostru căci pentru străinii cei nemulțumitori v-ați luptat destul“[49].

Monarhia încurajată de victoriile lui Windischgrätz (Praga, iunie 1848) și Radetzky (7 august intră în Milan), trece acum la ofensivă împotriva revoluției maghiare. În rescriptul din 31 august regele punea în fața politicienilor maghiari trei probleme care periclitau toate cuceririle revoltiei. Într-una din ele se afirma că instituția palatinatului, ministerele de război, finanțe, comerț, încercarea de a avea un minister de externe propriu, aduceau prejudicii unității monarhiei garantate de Sancțiune Pragmatică (la care au apelat deseori chiar și politicienii maghiari) și se sublinia acum că monarhul nu fusese în drept să conceadă înlesnirile din 1848 (constituția) unei părți a monarhiei deoarece înainte de 15 martie era legat de consimțămîntul dietelor provinciale și după 15 martie de constituția austriacă, anterioară celei maghiare. Kossuth, îngrijorat, trece la măsuri de apărare: emisiunea banilor de hîrtie, armată națională în care erau autorizați să intre și soldații de linie maghiari, și ceea ce este nou, promulgarea și executarea legilor era decretată valabilă fără sancțiunea regelui[50]. Pînă acum legile maghiare au așteptat sancțiunea monarhului. Viena lua măsuri asupritoare contra Pestei, așa cum aceasta lovise în continuu interesele slavilor și românilor. Conducătorii maghiari ar fi trebuit să reflecteze că prin mulțumirea

[48] Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 467—468.

[49] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 307—308.

[50] Eisenmann, *op. cit.*, p. 109.

popoarelor nemaghiare — care nu o dată au apelat la ei — și-ar fi cîștigat aliați interni și s-ar fi putut opune într-un front comun măsurilor absolutiste vieneze. Anul 1848 a pus sub semnul întrebării nu numai rămînerea Austriei în Confederația germană, ci și preponderența elementului austriac absolutist în însăși imperiul habsburgic. Popoarele doreau de la bun început să termine cu absolutismul centralizator, să se afirme politic în cadrul unei largi federalizări. Dar dacă conducătorii maghiari luptă contra absolutismului, ei preiau din mîna monarhului obosit centralismul din partea transleithană a imperiului (teritoriile coroanei Sf. Ștefan) și caută să-l susțină în folosul lor, în pofida tendințelor descentralizatoare și federaliste ale popoarelor nemaghiare din Ungaria istorică. Lozinca lor este centralism și nu federalism. Chiar atunci cînd conducătorii radicali maghiari detronează dinastia, tendința centralistă se menține.

Foarte mulți conducători maghiari (la 1848 și la 1867) doreau ca în alianță cu Viena să reducă la tăcere popoarele nemaghiare. După izbucnirea conflictului Viena—Pesta, Széchenyi dădea semn de disperare și nebunie, deoarece el vedea dezvoltarea Ungariei istorice în uniunea ei seculară cu Austria și în înțelegere cu dinastia. Eötvös a fugit în Germania, iar F. Deák declara „a pretinde să reziști prin revoluție, a intra în ostilitate declarată cu regele este o nebunie la noi. De multă vreme am văzut partidul care lucrează să distrugă libertatea și naționalitatea noastră (radicalii, n.n.), sprijinit involuntar de un alt partid care împingea la acte revoluționare (Kossuth, n.n.)“[51]. În octombrie—noiembrie 1848 Kossuth însuși a încercat tentative de reîmpăcare cu dinastia. În schimb, în 1849 (deși a rupt relațiile cu dinastia) mai respingea încă și propunerile și programele revendicative ale popoarelor nemaghiare.

Ceea ce unea cele două capitale (Viena—Pesta) și clase conducătoare era „legitimitatea“ istorică a statelor lor multinaționale, care trebuiau susținute cu orice preț și eforturi; și într-adevăr, atunci cînd afacerile comune au fost reglementate amical, Pesta și Viena nu au pregetat să-și întindă mîna pentru conservarea monarhiei prin ținerea în jug a națiunilor subjugate. Și nu este oare semnificativ că atunci cînd Viena făcea eforturi de centralizare, fie în pofida dreptului istoric fie a celui etnic, politicienii maghiari (S. v. Kemény, Paul de Sommsich, care amîndoi apărau doar dreptul istoric), țineau (încă în 1850) să aducă aminte Austriei că singura forță vivantă a ei era legitimitatea și, în consecință, dispariția coroanei Sf. Ștefan trebuia să o ducă la mormînt[52]. Era necesar ca Viena și Pesta, depășind divergențele ce le puteau despărți în vremuri tulburi, să se unească pe baza principiilor esențiale care le caracterizau.

În momentul izbucnirii conflictului maghiaro-austriac, croații, sîrbii, slovacii, românii erau în conflict politic sau armat cu guvernul din Pesta. Cine alții decît conducătorii politici maghiari au oferit cel mai prielnic teren acelei tradiționale politici vieneze, bazate pe principiul „divide et

[51] Idem, *op. cit.*, p. 112.
[52] Droz, *op. cit.*, p. 134.

impera", punînd astfel în primejdie cuceririle politice ale propriei lor națiuni (și aici sîntem poate în fața unei veritabile exemplificări a conceptului marxist după care un popor nu poate fi liber dacă asuprește alte popoare). Găsind revoluțiile naționale în luptă deschisă, curtea imperială, promițînd libertăți naționale popoarelor nemaghiare, a reușit să adîncească și mai mult conflictul pe care, repetăm din nou, nu ea l-a provocat în Ungaria. Francisc Iosif I își exprima „speranța" că după înfrîngerea rebelilor maghiari va putea asigura „pe seama popoarelor din Ungaria, date nouă din partea lui Dumnezeu, binecuvîntările păcii, deplina recunoaștere și acordare a naționalității lor, precum și prosperarea bunei lor stări"[53]. Viena nu se împotrivea încă cerințelor croate (la 4 septembrie 1848 banul Jelačič era repus în deplinătatea atribuțiilor sale și 40.000 de soldați croați vor lupta împotriva guvernului maghiar), iar curtea a ratificat, la 27 decembrie 1848, toate cerințele Skupșcinei sîrbești, întronizează patriarhul sîrb și consolidă puterea voievodului[54]. În noile condiții create de luptele dintre Viena și Pesta, conducătorii românilor au promulgat un nou program național, în pofida drepturilor istorice ale coroanei maghiare. El viza federalizarea politico-națională a monarhiei. În memoriul din 25 febr. 1849, A. Șaguna, I. Mocioni, I. Popazu, I. Stoica, V. Ciupe, L. Mocioni, I. Bologa, M. Butnariu, A. T. Laurian, I. Pop de Macedonfi, I. Dobran, E. Hurmuzaki, C. Pomuțiu cereau unirea românilor din Ardeal, Bucovina, Banat, Crișana, Maramureș, într-un singur corp național ca parte politică întregitoare a imperiului cu administrație proprie: în acest scop un congres general al întregii națiuni urma să-și aleagă un cap național și bisericesc, iar un senat român trebuia să alcătuiască legislația administrativă și școlară. În viitor o adunare națională anuală s-ar fi sfătuit asupra intereselor ce le va cere timpul. Națiunea română va fi reprezentată conform numărului membrilor ei în dieta generală a imperiului austriac, un organ al națiunii va reprezenta pe românii din monarhie la ministerul central, iar împăratul era solicitat să-și ia titlul de mare duce al românilor. Toate aceste revendicări naționale erau justificate pe baza principiului etnic, deoarece românii constituiau cea mai veche și mai numeroasă națiune de trei milioane și jumătate de oameni. Ea și-a sacrificat fiii pentru apărarea propriei ființe naționale, amenințate, și dacă lupta și pentru dinastie, conducătorii ei înțelegeau să sublinieze că tronul trebuie să aibe ca principiu „drept egal pentru toți cetățenii și pentru toate naționalitățile". Nu era drept ca națiunea română care a ajuns la maturitate politică prin lungi suferințe să mai rămînă subordonată unei alte națiuni din imperiu, și acest lucru s-ar realiza numai prin unirea ei într-un „corp de sine stătător". Împăratul în luptă cu guvernul din Pesta și avînd nevoie încă de jertfele românilor, promite că va dispune ca petiția să fie luată în cercetare amănunțită, iar conducătorilor li se promite rezolvarea spre mulțumita națiunii[55]. După ce Bach promite (septembrei 1848) garanții

[53] Păcățian, *op. cit.*, p. 494.
[54] Devas, *op. cit.*, p. 165.
[55] Păcățian, *op. cit.*, p. 519—522.

pentru slavii din Ungaria de Nord, slovacii și-au schimbat și ei planul, cerînd o Slovacie separată de Pesta, cu administrație și dietă proprie, precum și cu slovaca limbă oficială (ianuarie 1849). În același timp rutenii din Ungaria cer alipirea lor teritorială cu frații din Galiția. Acum deci la toate programele popoarelor nemaghiare se remarcă tendința de transformare și federalizare etnică a întregii monarhii, fără nici o concesie făcută dreptului istoric al coroanei Sf. Ștefan sau integrității statului maghiar în forma rîvnită de conducătorii acestuia. Programele amintite se asemănau acum cu programul lui Palacky care susținea dreptul etnic ca bază de plecare pentru reformarea imperiului.

În timpul revoluției din Viena (octombrie 1848), care căuta să sprijine cuceririle revoluției maghiare amenințate de curte, între parlamentul austriac și guvern reizbucnesc serioase conflicte. Windischgrätz răspundea parlamentarilor moderați care doreau să evite vărsarea de sînge și să realizeze o înțelegere cu guvernul, că el nu negociază cu rebelii. Dar și după înfrîngerea revoluției, curtea menține totuși parlamentul, deoarece mai avea serioase dificultăți în Ungaria și Italia și dorea pentru un timp liniștirea propriei burghezii. La 27 noiembrie 1848 noul guvern era prezentat parlamentului mutat la Kremsier (Kroměřič). În acest guvern, Schwarzenberg, diplomat crescut la școala lui Metternich, dorea o monarhie centralizată, capabilă să impună în exterior interesele Vienei, Stadion, care fusese guvernator al Triestului și Galiției, cunoștea bine provinciile și, apărînd un centralism statal moderat, căuta să-i dea o formă constituțională în care să-și găsească aplicare — minimă de altfel — unele forme de autonomie locală, iar Bach se pronunța pentru un absolutism germanizator deschis. Windischgrätz, însărcinat de monarh cu puteri depline în Ungaria, era însă pentru respectarea dreptului istoric și a rolului conducător al nobilimii, pentru revenirea cu unele modificări necesare la situația politică provincială din 1847. Windischgrätz și magnații maghiari din jurul lui s-au împotrivit oricăror concesiuni ale curții în favoarea popoarelor nemaghiare, motivînd că la începutul revoluției fidelitatea acestora a fost îndoielnică și putea să devină din nou și pe viitor, că ele nu erau pregătite și mature pentru a se administra autonom sau fiindcă acordarea drepturilor cerute ar împinge pe maghiari la un război disperat. Concluzia era că ar trebui apărat dreptul istoric ca bază a monarhiei contra unor asemenea idei calificate drept democratice sau chiar comuniste[56].

Schwarzenberg în schimb afirma că în armată, ca și în politică, nu existau privilegii sau drepturi (fie ele istorice sau de alt gen), ci doar două cuvinte: comandă și supunere. Stadion și Bach se ridicau și ei contra dreptului istoric maghiar, deoarece pe baza lui se împiedica realizarea Austriei unite. Asemenea planuri centraliste primejduiau nu numai Ungaria istorică dar și popoarele nemaghiare sau negermane din imperiu. Totuși în parlamentul de la Kremsier deputații slavi făceau eforturi de a elabora o constituție care să recunoască autonomia locală statală în

[56] Zwitter, *op. cit.*, p. 79.

monarhie. Constituția elaborată la Kremsier era rezultatul compromisului dintre centralismul susținut de liberalii austrieci și federalismul susținut de deputații slavi. Compromisul a fost posibil deoarece toți deputații parlamentului, fie austrieci, fie slavi, se temeau de tendințele absolutiste ale curții și de dorința guvernului de a guverna fără parlament. Dacă constituția măsura destul de larg autonomia locală, ea conținea însă destule paragrafe care întăreau instituțiile centrale. Imperiul urma să aibe o Cameră a poporului, aleasă de populație pe baza votului cenzitar (era posibil ca ea să devină majoritar slavă), și o Cameră a statelor în care fiecare dietă (Landtage) și adunare cercuală (Kreistage) din provinciile locale își trimiteau cîte 6, respectiv 1 deputat (majoritatea urma să fie totdeauna germană, deoarece provinciile germane, deși mai mici, erau mai numeroase). Deci în Constituția de la Kremsier s-a adoptat în elaborarea ei nu principiul etnic, ci cel al Drepturilor provinciale istorice existente (Staatsrecht). Ungaria și Lombardo-Veneția nu erau cuprinse în prevedrile constituției.

Dar după elaborarea Constituției de la Kremsier, miniștrii se grăbesc să dizolve parlamentul. Chiar și Stadion considera pe deputații cehi ca separatiști, și în 6 martie 1849 vine la Kremsier, convoacă deputații guvernamentali și le aduce la cunoștință intenția guvernului de a dizolva parlamentul, de a invalida astfel constituția promulgată de acesta și de a octroa imperiului o altă constituție pe baza unui proiect guvernamental alcătuit de Hübner. Între timp miniștrii reușesc să-l convingă și pe Windischgrätz să renunțe la sprijinirea dreptului istoric maghiar pentru a lovi deopotrivă atît în Ungaria cît și în celelalte popoare ale monarhiei. La 7 martie trupele ocupă sala parlamentului. Conform constituției imperiale octroate, monarhia austriacă era „ereditară, liberă, independentă, inseparabilă și indivizibilă", și urma să constituie o unitate economică și politică, deoarece centrul avea competența primordială și universală, provinciile obținînd o competență limitată și subsidiară. Constituția imperială, spre deosebire de cea parlamentară, se referea atît la Lombardo-Veneția cît și la Ungaria istorică a cărei „legitimitate" și „unitate" erau serios zdruncinate, deoarece, deși Transilvania, Croația, Voivodina sîrbă purtau formal denumirea de țări ale coroanei, erau declarate independente de Ungaria. Constituția promitea la paragraful 5 că fiecare popor are drepturi egale și are dreptul inviolabil de a-și păstra și cultiva naționalitatea și limba[57]. Se sublinia îndeosebi egalitatea dintre națiunile din Ungaria, pentru a se lovi astfel în guvernul din Pesta. Era, de altfel, un mod ipocrit de a o proclama, întrucît slavii din partea cisleithană a imperiului se simțeau încă de pe acum amenințați de centralismul Vienei. Contele Stadion, centralistul liberal, susținea însă că statul austriac nu putea ține cont de toate revendicările slavilor în forma în care le-au cerut la Kremsier, dar că unele vor fi satisfăcute pe planul administrației locale sau provinciale. Frazele demagogice mascau rău însă adevăratele tendințe ale guvernului austriac. De altfel, această constituție a fost

[57] Păcățian, *op. cit.*, p. 524.

suspendată de la promulgarea ei ca apoi, după 3 ani, să fie abrogată definitiv. Bariţiu o caracteriza plastic ca pe o mireasă care n-a ajuns niciodată la altar.

Dacă Croaţia, Transilvania, Voivodina erau despărţite şi independente de Ungaria, ele erau strîns legate însă de Viena. Birocraţia militară austriacă, condusă de Wohlgemuth sau Mayerhofer, urma să conducă, după revoluţie, atît în Transilvania cît şi în Voivodină; consiliul banului, guvernămîntul croat, instituit de revoluţie, a fost dizolvat, iar apoi suprimarea presei opoziţioniste în 1850 marca şi sfîrşitul autonomiei Croaţiei care — lucru nou pentru ea — a văzut în 1854 introdusă limba germană în administraţia sa internă. Jelačič rămînea supus curţii chiar dacă declara fratelui său că Austria mai avea de trăit 25 de ani cu o asemenea politică[58]. În primii ani ai absolutismului, Palacky a fost supravegheat de poliţie, Havlicek internat la Tirol, radicalii cehi (Sabina, Frič) de asemenea arestaţi. Şefii slovaci se află şi ei cîtva timp în închisorile austriece. L. Stur a abandonat ideea menţinerii Austriei în manuscrisul său „Das Slawentum, die Welt, der Zukunft". La 9 martie 1849, Schwarzenberg urmărea intrarea întregului imperiu austriac „unitar" în viitoarea confederaţie germanică pentru a stabili astfel preponderenţa curţii imperiale asupra Germaniei şi a împiedeca realizarea unui stat german unitar emancipat de sub tutela Vienei. Nerecunoscînd Germaniei beneficiul unei unităţi statale, Schwarzenberg dorea să impună o unitate brutală şi cu totul nerealistă în imperiul austriac, care era departe de a constitui un stat german.

În acest nou context politic, încă din primele luni ale anului 1849. unii lideri naţionali întrevăzînd intenţiile politicienilor austrieci, părăsesc planurile moderate din 1848 care încercau realizarea unui compromis între dinasticism şi principiul afirmării politice a naţiunilor chemate de spiritul vremii să-şi gireze singure unele afaceri proprii. Croaţii democraţi s-au desolidarizat cu încetul de Jelačič, radicalii cehi au respins austro-slavismul, luptînd acum pentru crearea unei federaţii de republici europene; ei au încercat o revoltă în 12 mai 1849 la Praga, dar au fost arestaţi. Popoarele înşelate părăseau astfel perfida Austrie. În aceste condiţii se fac eforturi pentru realizarea unităţii frontului revoluţionar (Dembinski, Bem, Czartoryski, Bălcescu). Sub impresia victoriei trupelor maghiare se iniţiază unele planuri care ţineau cont de unitatea de stat a unei Ungarii democratice, dar (aşa cum era just) cu autonomie teritorială şi drepturi politice pentru popoarele nemaghiare. La 18 mai 1849, Rieger s-a întîlnit acasă la Czartoryski în Paris, cu maghiarii Teleki şi Pulski; ei cad de acord ca Transilvania, Croaţia şi Voivodina să se bucure de o autonomie completă ca ţări ale coroanei, şi în acelaşi timp guvernul maghiar să asigure drepturi politice pentru nemaghiarii din Ungaria prin folosirea limbilor naţionale ale acestora în administraţie. Dar Kossuth şi guvernul resping o dată mai mult ideea oricărei concesii de teritoriu sau care ar leza poziţia limbii maghiare ca singura limbă de

[58] Zwitter, *op. cit.*, p. 84.

stat[59]. Planul cade, iar eforturile lui Bălcescu și Bolliac nu reușesc să realizeze pacificarea între revoluția maghiară și cea română decît tîrziu, cînd ea nu mai avea nici o importanță practică. De fapt, încă în vara anului 1848 emisari ai Guvernului Provizoriu din București au încercat o alianță între București și Pesta în interesul democrației europene dar se cerea pe drept cuvînt ca guvernanții maghiari să acorde largi drepturi politice românilor din Transilvania. Tentativele au eșuat din cauza politicienilor maghiari îngrijorați și ei de spectrul „Daco-României". În zadar i-a spus I. Maiorescu, agent oficial al Țării Românești, lui Vay că baza înțelegerii între Principate și Ungaria o putea constitui numai asigurarea existenței politice a națiunii române din Transilvania și Ungaria, în zadar acționează în același sens la Pesta, A. G. Golescu-Negru, care pe deasupra amintea conducătorilor maghiari că în caz de intervenție țaristă cele două revoluții aveau șanse de a rezista doar dacă ar fi fost unite. Dimpotrivă, I. Maiorescu ca agent oficial al guvernului bucureștean (ca să nu mai amintim de A. Russo, simplu reprezentant al emigrației revoluționare moldovene) a fost un timp arestat de autoritățile maghiare. Generalul maghiar Perczel încearcă, pe cont propriu, o apropiere de sîrbi; democrații croați din Zagreb tind și ei spre o înțelegere încă în mai 1849 (Brlič la Paris, întrevederea Kušlan—Andrássy la Belgrad[60]). Șefii maghiari refuză din nou revendicările naționale nemaghiare cu aceeași încăpățînare ca în 1848 (deși acum nu mai aveau alianța cu Austria, ci luptau contra ei) și în ciuda evidențierii tot mai clare a pericolului centralismului monarhic pentru toate națiunile din imperiu. Chiar și unii conducători maghiari care doreau menținerea Ungariei istorice și a predominanței națiunii maghiare, nu erau de acord cu metodele dure aplicate de Kossuth față de popoarele nemaghiare. Széchenyi îi scrie lui Kossuth: „Dacă ațîți pînă la paroxism naționalitățile împotriva ungurilor, vei vedea consecințele", la care acesta îi răspunde: „N-am ce face, așa a trebuit să se întîmple. Nu mai pot reveni, cată să merg înainte. Alea iacta est — ce va da Dumnezeu"[61].

În petiția română din 5 martie 1849, adresată ministerului, se sublinia din nou convingerea că națiunea română „are să-și caute mîntuirea în unirea sa într-un singur corp independent"; ea se baza pe cuvîntul a doi împărați: Ferdinand (3 octombrie) și Franz Josif (2 decembrie) care promiseseră că egala îndreptățire a națiunilor va fi o normă și o bază pentru noua formațiune a Austriei. Națiunea română nu avea cuget rău împotriva celei maghiare și săsești, ci le recunoștea și lor dreptul la corpuri politice separate. Tocmai de aceea în acest document nu s-a adoptat ideea corpului teritorial, ci se viza mai mult federalizarea politico-națională. Națiunea română, cu toate că era absolut majoritară în ținuturile locuite de ea, nu dorea ca alte „națiuni" să-i fie subordonate.

[59] Idem, *op. cit.*, p. 77.
[60] Ibidem.
[61] Dragomir, *op. cit.*, p. 97—98.

Se menționa faptul că dacă națiunea română ar fi fost mai demult organizată într-un corp politic, „crudul război civil... sau niciodată nu s-ar fi născut sau s-ar fi terminat de mult“[62]. În memoriul din 12 martie 1849, înaintat monarhului, se protesta în contra Constituției din 4 martie, deoarece, după elaborarea ei, unirea națiunii „care pentru ea e singurul mijloc de a se ridica și de a înainta“ a fost mult îngreunată[63]. La 26 aprilie 1849, A. Șaguna, A. Vraniczany, I. Kukuljevici, F. Oninovici, I. Mazuranici (croați), I. Kozacsek, M. Hodza, I. Hurban, L. Stur (slovaci) cer ca poporul slovac să fie decretat ca popor independent de Ungaria, declarat ca țară de coroană, delimitat teritorialicește, iar poporul român din Ungaria să fie separat de această țară și împreună cu ceilalți români din monarhie să formeze o țară de coroană, „sub expresa declarare și numire a națiunii române“. Voievodina sîrbească, enunțată doar în principiu, să fie delimitată teritorialicește și primită în cadrul țărilor de coroană pe lîngă cele trei regate (Croația, Slovenia, Dalmația). Erau prezentate aceste revendicări deoarece conform constituției (dacă ea s-ar fi aplicat), peste 5 milioane de nemaghiari se mai aflau încă în Ungaria, rupți de frații lor. Liderii naționali vizau deci și acum federalizarea etnică a monarhiei. Memoriul era antifeudal și antiabsolutist, deoarece afirma cu curaj că „podul pentru trecerea îndărăt la vechiul principiu de guvernare l-au rupt apele memorabilului martie din anul trecut și Austria stă sau cade astăzi, executînd în mod perfect noul principiu cuprins în egala îndreptățire a diferitelor popoare“[64]. La 26 iunie 1849, conducătorii românilor bănățeni (P. Mocioni, P. Cermena, I. Dobran) susțineau că constituția din 4 martie lovea în petiția din 25 februarie, deoarece prin ea românii erau lipsiți de folosul de a fi împreună[65]. Petiția din 18 iulie 1849 făcea un nou efort, cerînd un corp național „cu totul independent atît cu privire la administrație cît și la legislativă“, față cu celelalte națiuni conlocuitoare, iar pămîntul locuit de români să fie declarat țară ereditară (Kronland)[66]. Un progres vizibil pe linia legării armonioase a principiului etnic-politic de cel etnic teritorial îl înregistrează memorul românilor din Ungaria semnat de V. Erdély. Acum se recurge direct la ideea teritorială care să o completeze pe cea politică; teritoriul locuit de românii din monarhie trebuia să se numească țara românilor, „Land der Romanen“; aici alte națiuni „nu trebuia să domnească“. Revendicarea era justă întrucît conform principiului etnic natural, soarta unui teritoriu trebuie hotărîtă de populația care o locuiește în mod majoritar. Românii din monarhie urmau să aibă prefectul sau guvernatorul lor național care să conducă un guvern cu sediul la Blaj. Se protesta împotriva faptului că 800.000 de români bănățeni erau încadrați în Voivodina sîrbă sau că alții rămăseseră în Ungaria; era atacat articolul 74 din constituție care declara „Sachsenland“-ul pe

[62] Păcățian, *op. cit.*, p. 540.
[63] Idem, *op. cit.*, p. 541.
[64] Idem, *op. cit.*, p. 590—591.
[65] Idem, *op. cit.*, p. 593—594.
[66] Idem, *op. cit.*, p. 604.

un teritoriu locuit de fapt, de o majoritate românească[67]. După patenta din 18 noiembrie 1849 (instituirea Voivodinei și a Banatului timișan), românii bănățeni (N. Capra, C. Udria, A. Atanasevici, I. Popovici) cer din nou, la 26 noiembrie 1849, corectarea constituției prin reunirea tuturor românilor din monarhie[68].

Liderii români din Viena, cer sprijinul diplomației austriece pentru eliberarea colegilor lor arestați de reacțiune pe teritoriul Țării Românești unde s-au refugiat în primăvara lui 1849 (T. Cipariu, S. Bărnuțiu, A. Florian, Sava și Servian Popovici, I. Brote, G. Roman, I. Puian, D. Almășan, apoi și G. Barițiu). Generalul țarist Hasford le reproșa că au format în Transilvania o școală antirusă și îi bănuia pe toți că ar fi daco-româniști[69]. După eliberare, S. Bărnuțiu s-a îndreptat spre Viena. Conducătorii românilor nu încetează să-și apere drepturile și, după ce la 18 iulie 1849 Bach i-a răspuns lui Șaguna că independența și coexistență națională nu poate fi extinsă întru totul și asupra românilor deoarece raporturile lor cu monarhia întreagă precum și cu celelalte națiuni conlocuitoare nu permiteau aceasta. La 3/15 noiembrie A. T. Laurian, reîntors din Viena, expedia o scrisoare importantă către Simeon Crainic, prepozitul capitlului din Blaj. Deși se sublinia că cele mai esențiale cereri ale românilor (prezentate între 25 februarie — 18 iulie) nu s-au împlinit, totuși A. T. Laurian spera ca ele să se împlinească dacă românii vor stărui cu puteri „îndoite și întreite". În acest scop capitlul din Blaj trebuia să trimită un delegat (era indicat Cipariu) ca să se alăture delegației din Viena. În afară de susținerea petițiilor amintite, delegatul capitlului trebuia să ceară ca la organizarea provizorie a Transilvaniei românii să fie conduși de comisari naționali și limba lor să se introducă și acum în toate afacerile ce-i privesc. Școlile românești să se deschidă cît mai curînd, iar pe lîngă liceul din Blaj să funcționeze și o facultate juridică; românii să obțină un împrumut financiar „spre a se ridica din starea cea tristă în care au devenit prin resbelu cel crîncen". În timpul organizării provizorii a Transilvaniei trebuia să existe un organ al națiunii care să trateze chestiunile naționale românești atît cu puterea locală cît și cu cea centrală; urma ca delegatul să ceară și convocarea unei adunări generale a tuturor românilor. Scrisoarea trebuia ținută în secret și discuțiile privind adoptarea programului și numirea delegatului de către consistoriu să se facă fără prea mult zgomot, „ca să nu ia vreun malevotu ocaziune de a zice că noi agităm"[70]. Memoriul întocmit de capitlu și semnat de S. Crainic la 19 decembrie 1849, respecta întocmai cerințele lui A. T. Laurian care fusese trimis din Viena ca să se consulte cu conducătorii de acasă în privința treburilor politice naționale.

Încă înainte de a sosi în Transilvania, A. T. Laurian spera ca liderii din Viena, după ce ar fi spulberat numeroasele intrigi ce se țes aici în contra românilor, să obțină o rezoluție imperială prin care „să scăpăm

[67] Idem, *op. cit.*, p. 641—648.
[68] Idem, *op. cit.*, p. 636—637.
[69] Barițiu, *op. cit.*, p. 575.
[70] Arh. Ist. a Bibliotecii Acad., Filiala Cluj, Fond Timotei Cipariu, nr. 11.448.

cu totul de supremația străinilor". El ar fi dorit ca din deputațiunea română din Viena să nu lipsească T. Cipariu, căruia îi scria: „Domnia ta ai fi făcut foarte bine de ai fi venit încoace, precum ți-am scris în 20 iunie, ca să ne consultăm cu toții, să-ți comunicăm cu de-amănuntul lucrurile cum stau aici (și cum nu putem să le scriem pe hîrtie) și să stăruim cu puteri unite pentru scoaterea cauzei la lumină". Din Viena, Cipariu era salutat de Bărnuțiu, Popasu, P. Alecsandru, Cristian și alții[71]. La 23 nov./5 dec. 1849, A. T. Laurian cerea lui T. Cipariu să vină cît mai repede la Viena și să insiste pe lîngă Iancu și Axente să facă același lucru. Laurian îi cerea lui Cipariu să-l determine pe Barițiu a se grăbi să reînceapă Gazeta[72]. Un patriot transilvănean (Simion Tanco) care a luptat în legiunea XII-a și s-a refugiat în Bucovina și apoi în Bîrlad, îi scria la 23 oct. 1849 lui Cipariu că mulți boieri liberali moldoveni ar dori republicarea „Organului Luminării". Își exprima totodată speranța că Cipariu va „conlucra cu ceilalți patrioți vrednici, toate cele ce se va putea pentru româna națiune"[73].

Gazeta și-a reînceput apariția la 1/13 decembrie 1849 și avea numai în Transilvania 600 de abonați. De peste tot veneau corespendențe scrise „în ton iritat și în termeni tari" în contra administrației austriece și tocmai de aceea ele nu se puteau publica sub legea marțială. La 9 martie 1850, Gazeta era din nou suspendată, deoarece publicase raportul lui A. Iancu despre luptele din munți[74] (reapare în vara lui 1850). Conducătorii nu au uitat în focul problemelor politice să asigure cadre tinere pentru conducerea națională. Cipariu îi scrie lui V. Rațiu ca să elibereze banii din fundațiunea ramonțiană (lăsată de medicul Paul Ramonțai, 54.000 fl.), pentru ca tinerii transilvăneni să poată participa la cursurile universitare din Viena. Era recomandat în afară de Papiu Ilarian, și I. Hodoș — deși era ortodox — „ca... un tînăr prea cu talent și cu purtare bună", pentru cursurile juridice. Studenții care au primit bursă de 300 fl. anual erau: Paul Ramonțai, Pop Aron, Papiu Ilarian, I. Hodoș, N. Ursu, Cincerianu, I. Rațiu, I. Sipotariu, Pop Andrei. Mai primeau ajutor de cîte 80 fl.: Cst. Cioclan, I. Maior, I. Pál, I. Demetru, Șt. Mezei, iar cîte 60 fl. T. Borza, G. Ramonțai, Pop Gabor, I. Șuluțiu, M. Nicola[75]. De același fond s-a folosit și S. Bărnuțiu. Importanța fondului era redată semnificativ de Barițiu: „De nu era fondul acesta după cruntele devastațiuni din 1848/49, după nimicirea prin foc și spoliațiuni a modestelor averi pămîntești și anume după omorîrea barbară a tată-său lui Papiu, eu unul nu pricep cum ar fi fost în stare să petreacă Bărnuțiu, Papiu și Hodoș în patru ani la cele două Universități din Viena și Padova cum s-ar fi ales din ei acei bărbați pe cari i-am cunoscut cu toții..."[76].

---

[71] Idem, fond Cipariu, nr. 1336.
[72] Idem, fond Cipariu, nr. 1333.
[73] Idem, fond Cipariu, nr. 3423.
[74] Barițiu, *op. cit.*, p. 655.
[75] Arh. ist. a Bibl. Acad., Filiala Cluj, fond Cipariu, nr. 11.251.
[76] „Observatorul" din 1882, nr. 71 apud St. Manciulea, *Din legăturile lui Al. Papiu Ilarian cu Blajul*, Sibiu, 1942, p. 8.

A. Papiu Ilarian s-a hotărît să meargă la învățătură „ca să-mi cîștig atîta cunoștință încă să fiu în stare a putea fi într-adevăr folositor patriei și națiunii, cărora singure fură consacrate toate momentele vieții mele“[77]. Intelectualii români care au văzut eforturile poporului de a-și apăra și consacra naționalitatea, prigonirile la care a fost expus, doreau din tot sufletul îmbunătățirea situației națiunii. A. Adamovici scria în septembrie 1849: „eu la altceva nu mai gîndesc decît numai la organizarea și îmbunătățirea soartei românilor... a mi se îmbunătăți soarta, nu cea materială numai, atunci socotesc că va fi cînd se va împlini dorințele și cererile românilor transilvăneni“[78].

Dar trista realitate impusă de brutalitatea autorităților austriece a lovit greu speranțele românești. Wohlgemuth „împrospăta“ din Bistrița proclamarea legii marțiale din 18 oct. 1848, adăugînd însă acum că toți locuitorii țării trebuiau să depună armele. Legea stării de război a lui Haynau (1 iulie 1849) era extinsă și în Transilvania, împărțită, la 24 sept. 1894, în 6 districte militare cu cercuri și subcercuri. Spre „a înfrica și amuți pe români“ au fost arestați momentan Axente, Puianu, Teslovonanu și 4 preoți escortați la Sibiu[79]. Se încearcă încarcerarea lui Iancu. În momentul arestării, el se afla împreună cu Fodor și Balaghi. Soldații întrebară care din ei este Iancu. Fodor se dă drept Iancu și fu imediat lovit de 4 ori cu patul puștii. Pentru a-și salva prietenul, Iancu strigă: „Ich bin Iankul“ și imediat l-au prins doi soldați de un braț, doi de celălalt și l-au dus la sediul căpităniei. Poporul a început să ia leuci și leutre de la căruțe, și a înconjurat sediul. Ofițerul intimidat îi eliberează și cere lui Iancu să liniștească poporul[80]. Simion Balint găsește în închisoarea de la Alba Iulia, printre prizonierii politici pe Prodan, Popa Repede din Geoagiu și Crainic, alături de maiorul maghiar Fogarasi. Sub motiv că hoții au furat minereu de la „o baie“ din Roșia, maiorul Csikos trimite în vara lui 1850 o execuție de miliție care să-i terorizeze pe buciumani. Totuși oamenii din popor mai credeau în îmbunătățirea situației și-l întrebau pe S. Balint cînd se vor mai constitui „diete“ la Blaj pentru libertate, ca la 1848[81]. În 1851 jandarmii din Abrud îl arestează pe tribunul Ciurileanu, deși oamenii „nu voiau a-l lăsa zicînd că n-a greșit cu nimica“. De frica lor jandarmii îl lasă acolo și o iau la sănătoasa nu înainte de a-i aplica o lovitură în cap (cu patul puștii). Preoții români erau opriți să mai îndeplinească funcția de notari la sate ca înainte de 1848, și „ne veni — scria S. Balint — de la Gubern un fulminatoriu grozav să nu mai îndrăznim sub cea mai grea pedeapsă a scrie la oameni nici o suplică, pedeapsa cea mai grea îi statariu, dar apoi persecuțiile de către subcomisari...“[82]. Barițiu afirma că unele cercuri

[77] Arh. ist. a Bibl. Acad., Filiala Cluj, fond Cipariu, nr. 11.223.
[78] Idem, fond Cipariu, nr. 2395.
[79] Barițiu, *op. cit.*, p. 653—654.
[80] Gazeta Transilvaniei, nr. 1, 2 ian. 1850.
[81] Biblioteca Centrală Universitară, secția de Manuscrise, sertar 334/9. Scrisoarea lui S. Balint din Roșia către I. Hodoș la 5 iunie 1850.
[82] Idem, mss, sertar 334/9. Scrisoarea lui Balint către Papiu din 26 sept. 1851.

ostile cereau curții aplicarea pedepsei cu moartea pentru unii prefecți și tribuni români. Cînd conducătorii români, după unele ezitări, au primit decorațiile la Viena, ei au declarat ostentativ și demonstrativ că nu așa voiesc românii să fie remunerată națiunea lor pentru atîtea pierderi și victime[83], ceea ce a produs o vie iritațiune guvernanților austrieci și a adîncit și mai mult conflictul. Delegații din Viena încercau la 10 ianuarie 1850 să obțină satisfacerea deziderateloг politice exprimate în 1849 și deschiderea unei universități românești, cerînd totodată încetarea terorii împotriva conducătorilor români.

La sfîrșitul lui martie 1850, Cipariu era deja la Viena unde sosiseră între timp și Iancu, Maiorescu, Balint și tribunul Maior. Cipariu a călătorit prin Bucovina, iar ceilalți au trecut în 8 februarie prin Oradea, spre Pesta și Viena. La Oradea mulți vin să-l vadă pe Iancu. Iancu le spunea maghiarilor prezenți că a venit ca amic și le-a recomandat „ca să trăiască cu românii în bună frățietate"[84]. Cipariu era cu mult mai sceptic în 1850 decît Laurian în 1849. Vorbind despre plecarea lui la Viena, el scria: „Și în urmă, ce a fost tot folosul acestei alergări sau ce va fi? Lapedatu multu folos ca nimica". Îl înștiința pe V. Rațiu că la ziarul „Reichsblatt" care apărea și în românește, s-au numit și doi români, iar 7 formau o comisiune pentru alcătuirea unei terminologii juridice românești. Delegația română înaintase monarhului o nouă petiție[85]. Presupunem că aceasta era petiția semnată de Cipariu (redactorul ei principal), I. Popasu, S. Balint, A. Iancu, P. Cermena, G. Popovici, V. Ciupe, P. Mocioni, G. Mihaliu, G. Popescu, I. Dobran, A. T. Laurian, I. Maiorescu, A. Florian, V. Babeș, I. Maior. Acum liderii români declarau deschis că românii „s-au văzut înșelați de peste un an în urma promisiunilor făcute" și de națiunea română nu s-a ținut cont. Fiii ei buni care ar fi fost capabili să o consolideze erau „reprimați, batjocoriți și maltratați, urmăriți și arestați".

Introducerea limbii germane îndolie pe români și mai mult. Se combăteau acele intrigi care susțineau că poporul român s-ar mulțumi doar cu desființarea listelor urbariale și n-ar pretinde drepturi politico-naționale, dar era răsculat și atîțat de preoți și tribuni. Intrigile aveau dublu scop: să prezinte poporul incapabil să-și formuleze un program național, și să-i decapiteze conducerea prin arestarea „tulburătorilor". Dar liderii români declarau curajos că poporul român a dovedit în ultimii doi ani că a ajuns la cunoștința propriei sale naționalități și a văzut singur cauzele nemulțumirilor sale, fără să aibă nevoie de instigatori. Tocmai fiindcă era conștient de nenorocirile sale, poporul se simțea „nefericit, neconsolat și nemulțumit. Acest adevăr trist trebuie să-l înfățișăm în interesul guvernului și în fața tronului M. V.". Se cerea o patentă imperială care

[83] Bariţiu, *op. cit.*, p. 673.
[84] Gazeta Transilvaniei, nr. 11, 9 febr. 1850.
[85] Arh. ist. a Bibl. Acad., Filiala Cluj, fond Cipariu, nr. 1331.

să recunoască drepturile românești[86]. Un asemenea tot reprobator nu era însă pe placul guvernanților austrieci.

Paralel cu problemele emancipării politice, liderii naționali cer ministerului cultelor o facultate juridică la Blaj cu 6 profesori și 1 teolog, și cu o catedră specială pentru tinerii români de religie ortodoxă (1 sept. 1849)[87]. Aceluiași minister i se cere, la 21 decembrie 1850, crearea unei facultăți fiolzofico-juridice românești cu sediul la Cluj[88]. În probleme de învățămînt și acordarea burselor pentru tinerii români, Cipariu, Ciupe, Laurian, Maiorescu se adresează ministerului în două rînduri (12 apr. și 10 aug. 1850)[89].

Sinodul eparhial din Sibiu cerea ca în constituția viitoare a Transilvaniei să se asigure, prin lege specială, existența politică a națiunii române, să se restaureze instituția mitropoliei, să ia ființă două secții române pentru afacerile bisericești și școlare care să lucreze pe lîngă ministerul din Viena și guvernul regnicolar din Principat, să se ridice școli de toate gradele și pentru români, să se dea burse tinerilor studioși și să se elibereze din mîinile guberniului fondurile diecezene pentru a fi administrate de consistoriul ales de sinod[90]. Grație influenței și loialismului recunoscut al lui Saguna, lucrările sinodului s-au desfășurat în condiții bune și chiar cu participarea reprezentanților mirenilor. Nu același lucru se poate spune despre sinodul greco-catolic, căruia i s-au pus serioase restricții. Participarea mirenilor era exclusă și directive severe subliniau că lucrările sinodiale trebuiau să se rezume exclusiv la afacerile bisericești.

S. Balint și alți clerici radicali dejoacă aceste intenții și impun ținerea unor ședințe formale pentru numirea a trei notari în vederea organizării alegerii episcopului (Mihalyi, Pop August, Moldovan) și pentru dezbaterea mai multor chestiuni. În focul discuțiilor sînt atacate vehement pînă și dările impilatoare austriece (Fekete), alături de alte abuzuri. În pofida decretelor guberniale și a faptului că V. Rațiu și alți doi bătrîni au pus chezășie guvernatorului, bărbile lor cărunte că nu se va întreprinde nimic contrar ordinelor, clericii radicali trimit o deputațiune la episcopul Orăzii Erdély, aflat la Blaj, pentru ca să-i ceară să fie admiși la alegere și mirenii (măcar cei din Blaj). Respinși, ei invită totuși, în cursul unei ședințe de la care episcopul și canonicii bătrîni lipseau — spunea Balint — „alți conaționaliști de ai noștri cari se aflau de față în Blaj". Nemulțumiți de condițiile grele în care era nevoit sinodul să-și aleagă episcopul, clericii trimit o plîngere la monarh, dar aceasta a rămas în mîinile autorităților locale. În asemenea condiții, S. Balint care a depus jurămînt pentru apărarea libertății națiunii, nu ar fi vrut să voteze: „M-am declarat înaintea comisiei și a tot cleru: eu cu adevărat

[86] Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, București, 1929, p. 154—159.
[87] Păcățian, *op. cit.*, p. 628—630.
[88] Idem, *op. cit.*, p. 690—692.
[89] Idem, *op. cit.*, p. 679—680, 683—684.
[90] Idem, *op. cit.*, p. 680—682.

acuma nu de bunăvoie ci din silă votizez; în contra jurămîntului care l-am pus în cîmpul libertății, dară sufletul aceluia să dee seama care mă face a-mi frînge jurămîntul". Era vizat direct episcopul Erdély care făcuse totul pentru ca lucrările sinodului să se încadreze în limitele strînse impuse de autorități. Erdély i-a răspuns ironic lui S. Balint că poate vota cu toată conștiința, deoarece „legea aceea din Cîmpul Libertății încă nu-i întărită de majestate". Înfuriat, S. Balint a spus: „Ba-i întărită și de Majestate (ceea ce nu era adevărat, n.n.) și de noi, cu sîngele". La 8 octombrie 1850 casa lui S. Balint a fost percheziționată de autorități, „în urma unei ordinațiuni venite stafetaliter de la District Comandantele din Alba"; autoritățile doreau să confișteze scrisorile tinerilor români din Viena, expediate lui Balint[91].

Deși nu a găsit materialele căutate, totuși poliția austriacă era bine informată. Între Balint și Papiu Ilarian sau I. Hodoș existau strînse și intime legături în serviciul cauzei naționale. S. Balint vindea în Transilvania exemplare ale „Istoriei" lui Papiu a căror circulație în imperiul austriac a fost interzisă de autorități. Autorul ei a avut mult de suferit în Viena și a plecat apoi al Universitatea din Padua, pentru a-și lua acolo doctoratul în juridică (împreună cu S. Bărnuțiu, I. Hodoș). S. Balint îi promitea lui Papiu Ilarian că banii de pe cele 20 de exemplare îi va trimite prin Maniu de la Sibiu. El a mai expediat 40 fl. lui A. T. Laurian, încasați din vinderea exemplarelor: „Documentele istorice", publicate de acesta la Viena. A. Iancu a primit de la S. Balint un exemplar gratuit din „Istoria" lui Papiu. Fostul prefect Moldovan vindea și el exemplare ale „Istoriei" lui Papiu[92]. S. Balint îl înștiința pe Laurian că documentele tipărite în l. germană treceau mai greu în Transilvania, deoarece puțini știau germana și „cari o știu, nu-i interesează, ba ar vrea nici să audă de ea", asigurîndu-l în schimb că documentele românești ar trece ca piperul. În privința celor tipărite în l. germană se putea apela la „frații lugojeni" (probabil Balint se referea la militanții naționali N. Capra, C. Udria, A. Atanasievici, I. Popovici), la Manyi de la Oravița, sau „fratele Ionescu din Făget, bărbați cu spirit cari pe ușor vor vinde 2 sau 300 de exemplare"[93]. Rezistența românilor față de l. germană — atestată de S. Balint în principat este pe deplin explicabilă în fața terorii instituite de austrieci. I Mureșan deținea cartea lui Papiu în mai multe exemplare; el a fost chemat în mai multe rînduri de poliția din Brașov, unde „i se porunci să nu mai vîndă nici un exemplar" din „Istoria" lui Papiu[94].

---

[91] Bibl. Univ. Cluj, mss, sertar 334/9. Scrisoarea lui Balint către Papiu și Hodoș expediată din Roșia în 8 oct. 1850.

[92] Idem, mss, sertar 334/9. Scrisoarea lui Balint către Papiu expediată din Roșia la 26 sept. 1851.

[93] Idem, mss, sertar 334/9. Scrisoarea lui Balint către Laurian expediată din Roșia la 28 oct./9 nov. 1850.

[94] Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 38.

I. Hodoş, aflat la Padova, l-a îndemnat pe I. Raţiu, aflat la Viena, să-i ceară lui Magheru să îndrepte pe toţi românii „cîţi vor fi şi vor veni la Viena“ să treacă pe la editorul cărţii lui Papiu (Gerold), de unde să cumpere cartea lui Papiu şi să o răspîndească şi în Principate[95]. În toamna lui 1853, studentul Moroianu, care fusese în Principate, l-a înştiinţat pe Papiu că la Galaţi a văzut 50 de exemplare din „Istoria“ lui care „are trecere“[96].

Guvernanţii austrieci, hotărîţi să treacă la un absolutism deschis, se pregăteau să abroge definitiv Constituţia din 4 martie 1849, pentru a nu mai exista dubii că ea ar putea fi pusă în aplicare (în 1849 ea a fost doar suspendată). Liderii români au făcut eforturi în van să obţină corectarea Constituţiei prin înserarea unor articole favorabile dezvoltării mai libere a naţiunii române, sperînd că — o dată îmbunătăţită — va intra în vigoare. Dacă la început au fost folosiţi în guvern partizanii unei constituţii moderate, ei îşi pierd rostul (Stadion bolnav, s-a retras, Schmerling de la justiţie şi Bruck de la comerţ, au demisionat), şi în 31 decembrie 1851 constituţia este abrogată şi se trece la absolutismul centralist declarat. Situaţia internă — dominată de triumful reacţiunii monarhice şi cea externă — caracterizată de înfrîngerea diplomatică a Prusiei la Ölmutz şi mai ales de lovitura de stat a lui Ludovic Napoleon din 2 decembrie 1851 — au permis politicienilor vienezi să proclame absolutismul fără mască. „Principiile organice“ de guvernămînt proclamate acum aveau rolul ca în esenţa lor să menţină „unitatea inseparabilă a monarhiei imperiale ereditare austriece“; se abolea publicitatea şedinţelor consiliilor municipale şi a audienţelor judiciare şi se suprimau juriile. Ierarhia avea ca vîrf ministrul din Viena de la care problemele se rezolvau prin preşedintele de cerc şi de aici prin căpitanii de districte, un fel de subprefecţi. Austriacul A. Springer, adversar al centralismului absolutist vienez, scria că această metodă de guvernare trebuia părăsită deoarece în Austria germanii nu aveau drept absolut la „comandament“, şi trebuiau să renunţe la hegemonia lor dacă doreau să înceteze de a fi obiectul urii compatrioţilor lor. Istoricul austriac s-a pronunţat ca şi Palacky pentru organizarea etnică federală a imperiului[97]. Poziţia lui era însă cu totul excepţională. Constituţia din 4 martie a fost elaborată — după cum afirma L. Eisenmann — „pentru a masca doar într-o perioadă în care era necesară prudenţa, adevăratele intenţii“[98]. Regimul absolutist fu susţinut la început prin stări de război abolite în Viena şi Boemia în 1853, iar în Galiţia, Ungaria şi Italia în martie 1854, şi în Transilvania în decembrie 1854. După 1849, jandarmeria care n-a existat decît în provinciile italiene este introdusă în restul monarhiei. 19.000 de jandarmi ajutau armata şi poliţia.

---

[95] Bibl. Univ. Cluj, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui I. Raţiu către Papiu expediată din Viena la 9 ian. 1853.

[96] Hodoş, *op. cit.*, p. 39.

[97] Droz, *op. cit.*, p. 89.

[98] Eisenmann, *op. cit.*, p. 159.

În 1851 liderilor români li s-a spus deschis că nu mai au ce căuta în Viena, iar petiții sau proteste naționale nu se mai primeau. În dieta maghiară unii lideri naționali au fost tratați la fel; deputatul Kazinczy spunea în 1848: „Ce caută acei cerșetori aici? Dați-i pe ușă afară“[99]. În 1852 s-au făcut percheziții la cancelaria episcopului Șuluțiu (în absența lui) la locuința din Viena a lui I. Maiorescu și s-au confiscat materiale ale redacției Gazetei. Directorul poliției din Viena (von Starkenfels) cerea șefilor săi permisiunea să împuște vreo cîțiva ziariști, deoarece după aceea „monarhia va avea pace de pe urma ziariștilor“. Venit în Transilvania, von Starkenfels îl sfătuia pe I. Mureșan să înceteze publicația românească, deoarece guberniul știa ce învățătură să dea poporului român[100]. În 1852, în Transilvania domnea o stare de iritare. După ce A. Iancu a alcătuit o suplică în privința pădurilor, guvernul Transilvaniei a trimis o comisie în Munții Apuseni. Dar A. Iancu, îndurerat și dezolat de atîtea amare decepții ale națiunii sale, devenea tot mai nervos și discută pe un ton dur cu autoritățile. Nu dorea să stea de vorbă cu comisia, deoarece aceasta nu lucra în limba română și declară că „toate pădurile din munți sînt ale oamenilor“. (Conducătorul român și-a exprimat astfel atașamentul față de idealurile din 1848: dreptate socială și folosirea limbii române în toate problemele ce-i priveau pe români.)

Îngrijorat de atitudinea lui Iancu, Balint era sigur că cei din comisie îl vor pîrî guvernului local, „ba poate și la Majestatea sa în mod înfiorător de tulburătoriu a poporului și renitentu“. Cînd oamenii declarau funcționarilor „să nu scrie pădurile pe fisc“, unii dintre ei erau duși „la prinsoare“[101]. Pentru arestarea lui Iancu, Darabant, Andreica, se trimit din Alba Iulia și Timiș 3 companii de soldați. Dus la Alba Iulia, Iancu este maltratat și are primele semne de boală. Sub escortă a fost dus la Sibiu, de unde nu i se permitea să iasă, dar s-a admis ca să fie îngrijit în casa lui I. Măcelariu. Andreica, eliberat între timp, vine la Sibiu pentru a-l readuce pe Iancu în Munții Apuseni. Tristul destin al conducătorului iubit i-a îndurerat profund pe moți; ei i-au păstrat neștearsă amintirea și dragostea. Mult mai tîrziu, cînd Iancu nu mai era, moții nu au pregetat să-i apere memoria, chiar și împotriva ministrului de interne din Budapesta (Perczel), declarînd „cu inima frîntă de durere aducem la cunoștința Înaltului minister de interne și lumii întregi, cum că nu îi drept că Iancu a fost jefuitor, nici trădător de patrie, cum îl numești D-ta, ci au fost suflet bun și blînd, care s-a făcut apărător națiunii sale și împăratului său. Nici o cruzime nu au săvîrșit, ci numai a apărat națiunea și țara“[102].

Tinerii din Viena au avut inițiativa începerii unei acțiuni pentru crearea unei Academii juridice românești în Transilvania și în acest sens scriu lui S. Balint la Roșia și conducătorilor din Cluj și Brașov.

[99] Barițiu, *op. cit.*, p. 683.
[100] Idem, *op. cit.*, p. 685—686.
[101] Bibl. Univ. Cluj, mss, sertar 334/9. Scrisoarea lui Balint către Papiu (sau Hodoș) aflați amîndoi la Padova, expediată din Roșia la 11 iulie 1852.
[102] Idem, mss, sertar 324/4.

S. Balint i-a susținut dîrz și discută problema cu guvernatorul Schwarzenberg. Acesta pune problema finanțelor, dar inimosul patriot i-a răspuns că românii le vor asigura. Principele rămîne sceptic, întrucît românii sînt „săraci și mizeri". S. Balint însă susținea că dacă ei au făcut atîtea pentru alții, vor putea prin eforturi proprii să-și înjghebeze o Academie. De fapt, Balint insinua că și din impozitele plătite de români au fost susținute multe instituții politice sau culturale ale dominanților. Schwarzenberg, amintind că erau deja două academii în Transilvania — la Cluj pentru maghiari, și la Sibiu pentru germani — era de părere că și acestea ar fi prea multe. Atunci S. Balint a făcut apel la un citat (si hi et hae potuerunt, quare non tu Augustine — dacă aceștia și aceia pot, de ce nu și tu Augustine) pentru a-i demonstra guvernatorului că dacă maghiarii și sașii *puteau să aibe* academiile lor, era drept ca și românii *să poată avea* același lucru. Balint susținea că baronul Sina, familiile Hurmuzaki și Mocioni, au promis o sumă destul de frumoasă și el însuși ar fi alocat în acest scop 200 de galbeni. Contrat în acest fel, Schwarzenberg a susținut atunci ideea unei singure universități. Balint nu-l combate direct, dar îi răspunde: „Bine, să stea odată toate trei (deci și cea românească, n.n.), apoi cu timpul se pot comasa".

Atît Balint cît și Iancu au fost în vara lui 1852 la Blaj pentru a îndemna clerul și corpul profesoral să treacă la acțiune. Cei din Blaj „stau cu toate puterile și au stat și pînă acuma, ba au făcut de mult provocațiune și către domnul baron" (A. Șaguna, n.n.). Balint îi cere personal lui Șaguna să se pună în fruntea acțiunii, „să se interpuie cu puternica influență ce o are la guvern pentru una Academie că știm că prin intervenirea Presinții tale dobîndim, și atunci națiunea română ca pe un al doilea Moise te va binecuvînta"[103].

Balint îndemna pe clericii greco-catolici să se silească „a propăși în cultură și fericirea poporului, că celelalte sînt sponte venient". Se preconiza ca o delegație, condusă de Șuluțiu, să ceară împăratului (aflat în Transilvania) permisiunea pentru instituirea Academiei. Se sconta (în zadar însă) și pe prezența lui Iancu în întrevederile cu împăratul. Dar Șaguna, Vasici, Dorgo, Aaron, Bologa, deci conducătorii din Sibiu, s-au opus acestui plan — excepție Vasiliu și Mureșan — deoarece nu doreau să existe o instituție de învățămînt care să-i cuprindă deopotrivă pe uniți și neuniți[104]. A. Șaguna a fost invitat de unii clerici greco-catolici în 1853 — cînd se afla la Viena — să susțină ideea întemeierii unor școli în care românii uniți și neuniți să învețe împreună. Episcopul ortodox a refuzat din nou oferta și le-a răspuns că el va lupta doar pentru școli neunite „și mai mult nu"[105]. În aprilie 1852, Iancu, Axente și Balint au alocat 2500 fl din suma dată lor de către stat pentru a se

[103] Idem, sertar 334/9. Scrisoarea lui S. Balint către Papiu și Hodoș, expediată din Roșia la 26 iunie 1852.

[104] Idem, mss, sertar 334/9. Scrisoarea lui S. Balint către Papiu și Hodoș, expediată din Roșia la 11 iulie 1852.

[105] Idem, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui I. Rațiu către Hodoș, expediată din Viena în 1853.

pune bazele unei societăți literare române[106], dar nici din această inițiativă nu s-a ales nimic concret.

Dacă episcopii, unii clerici înalți sau unii funcționari părăseau cu încetul lupta politică pentru a nu atrage bănuieli asupra loialismului lor monarhic, tinerii și alți lideri naționali vor rămîne dîrz atașați idealurilor revoluționare. Tinerii intelectuali români transilvăneni din Viena, cuprinși de o adîncă compasiune pentru soarta națiunii înșelate și desconsiderate, vibrau de aceeași sinceră durere în fața nenorocirilor care s-au abătut asupra Principatelor, considerîndu-le ca noi lovituri date propășirii românești. Tinerii conducători din Transilvania se simțeau cetățenii aceleiași patrii române, în ciuda granițelor politice care sfîșiau trupul națiunii. I. Rațiu mărturisea că dorea să obțină sprijinul unui funcționar român din Viena (Dobran) ca ministerul să ridice interdicția circulării „Istoriei" lui Papiu în imperiul austriac (teritoriile locuite de români), pentru ca ea „să călătorească prin toate părțile Daciei" (în Principate exemplarele se vindeau mai ușor). Cuvîntul Dacia nu a fost rostit în fața funcționarului român, I. Rațiu și alți tineri neavînd încredere totală în el, dar își mărturisea intențiile în scrisorile către Papiu Ilarian și I. Hodoș[107]. Bărnuțiu îi ruga pe Papiu și Hodoș să transmită salutări lui Magheru în Viena și să-l asigure că „vom ruga zeii nemuritori cari priveghează asupra României, ca să creeze o inimă și o unire în toți românii pentru scăparea patriei"[108]. Era o aluzie clară la salvarea Principatelor ocupate de trupele țariste.

Ziua de 15 mai 1853 i-a prilejuit studentului Moroianu emoția reveniri la aceeași zi din mai 1848: „Fraților! azi e 15 mai, azi sînt 5 ani de cînd jurară românii sub cerul liber că numai liberi vor a mai trăi; azi sînt 5 ani de cînd jurară românii că vor rupe catenele care țineau legat spiritul și limba română ... Cîtă diferență între 15 mai de atunci și azi! cîte speranțe nu s-au făcut apă! cîte lacrimi române nu vor fi curs în acești ani! aș jura că ar face un rîu mai profund decît ar fi de lipsă ca să poată îneca pe toți aceia cari le-au căsunat ... Și totuși, românul trăiește și va trăi cît pămîntul! Hei fraților! alte furtune a văzut românul și nu s-a temut, alte orcane s-a început asupra românului și nu l-a putut răpi cu sine"[109]. În 6 iulie 1853 transilvăneanul Moroianu își anunța cu durere colegii din Padova despre călcarea pămîntului românesc petrecută de cîteva zile prin întrarea trupelor țariste în Principate. De data aceasta nu mai era așa de optimist: „Eu, fraților, sînt disperat pentru Principatele noastre". Se temea de atotputernicia țarului în fața unei Europe neputincioase. Românii din Viena doreau să organizeze o acțiune armată pen-

---

[106] Păcățian, *op. cit.*, p. 718—719.

[107] Bibl. Univ. Cluj, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui I. Rațiu către Papiu și Hodoș, expediată din Viena la 9 febr. 1853.

[108] Hodoș, *op. cit.*, p. 42.

[109] Bibl. Univ. Cluj, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui Ciprian (Moroianu) către Papiu și Hodoș, expediată din Viena la 15 mai 1853.

tru a lupta împotriva invadării teritoriului național[110]. Aflat în august 1853 la Brașov (venise pentru scurt timp din Viena, unde era la studii), Moroianu își exprima regretul că „Soarta Principatelor se decide în cabinetele generosului protector de pe Neva, nu în casă proprie"[111]. Cu ocazia călătoriei în Principate — 1853 — el a constatat însă că în Muntenia „merg trebile bine, poporul e deștept, nenumăratele necazuri l-au învățat a fi și diplomat. Crucea și vorbele cele sînte ale generosului proteptoriu (țarul Nicolae, n.n.) nu mai au căutare, el e judecat după fapte"[112]. Moroianu își exprima părerea că „războiul e de neînconjurat și atunci românii avem să așteptăm numai bine"[113]. Rațiu era și el îngrijorat de soarta Principatelor încă înainte de ocuparea lor, pentru ca ele să nu cadă în mîna țarului. Nicolae „acum cere despăgubire de 42 de milioane piaștri pentru expedițiunea din 1848, acum se aude ca să le ocupe, din nou sub pretext de a zugruma spiritul revoluționar. Cu un cuvînt, corumpe, strigă și amenință cu periciune pe tot sufletul ce nu i se închină. Vivum exemplum Serbia"[114]. I. Rațiu s-a referit la destituirea ministrului patriot Garașanin în urma presiunilor curții de la Petersburg.

Eșecul tentativelor popoarelor nemaghiare și negermane din monarhia habsburgică — eșec repetat apoi între 1861—1867 — de a asigura libertățile politice naționale în cadrul statului istoric existent și deci de a institui un modus vivendi între principiul dinasticismului și cel al naționalismului militant, a demonstrat că — dată fiind incompatibilitatea de esență dintre cele două principii — singura soluție justă, confirmată de istorie, a fost destrămarea statului multinațional și apariția sau desăvîrșirea unității statelor naționale.

LA LUTTE DES NATIONALITÉS DES L'EMPIRE DES HABSBOURG POUR LA RÉALISATION DE LEURS PROGRAMMES POLITIQUES AU MILIEU DU XIX-e SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Dans la première moitié du siècle passé, la lutte nationale avait réalisé des importants succès, par la création des premières brèches dans le systhème absolutist européen, qui ont été les noyaux des Etats indépendents ou autonomes, formés en grande mesure sur les territoires européens de l'Empire Ottoman.

[110] Idem, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui „Ciprian" către Papiu și Hodoș, expediată din Viena la 6 iulie 1853.

[111] Idem, sertar 334/13. Scriscarea lui „Ciprian" către Papiu și Hodoș, expediată din Brașov la 13 aug. 1853.

[112] Hodoș, op. cit., p. 39.

[113] Bibl. Univ. Cluj, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui Ciprian către Hodoș și Papiu, — deteriorată și parțială, fără locul și data expedierii.

[114] Idem, mss, sertar 334/13. Scrisoarea lui I. Rațiu către Papiu și Hodoș, expediată din Viena la 1 mai 1853.

La lutte nationale dans la monarchie des Habsbourg est organiquement liée au dévéloppement général des noyaux d'États nationaux en constituant deux aspects du même processus révolutionnaire qui visait en fin de compte à la réunion des nations dans leur frontières politiques naturelles. Quelques programmes politiques des Slaves et des Roumains ont suivi encore au milieu du XIXe siècle la réalisation des État nationaux unitaires. Ce sont des programmes maximaux et le plus souvent ils ont été soutenus par des organisation secretes.

Mais les conditions internes ou externes ont empêché leur proclamation officielle et de les soutenir par une lutte armée ouverte. Les dirigeants de la révolution de Pest ont contesté, dans les années 1848—1849, les droits nationaux des peuples nonmagyares, en provoquant ainsi une grave brèche dans le front révolutionnaire. Les grandes puissances (la Russie, l'Angleterre, la France) se sont oposée au démembrement de l'Autriche. A cause de cette dificile situation intérieure et extérieure, les chefs politiques des Slaves et des Roumains — sans oublier le but final — ont elaboré des programmes politiques minimaux, ayant pour but la réalisation d'une entente démocratique avec le gouvernement de Pest, et d'obtenir une large autonomie des territoires nationaux dans une vaste fédération. Ces programmes, qui donnaient aux nations le droit d'administrer par elles-mêmes ses affaires intérieures et aussi de participer à part égale à la résolution des autres affaires d'État, ont été animés par l'esprit d'égalité entre les nations tout en étant en pleine armonie avec les principes généraux de la démocratie européenne. Ces programmes ont été le résultat du dévéloppement intérieur et des revendications nationales et non pas le fruit des instigations réactionnaires de la Cour viennoise. Mais le gouvernement de Pest a refusé systematiquement les justes demandes nationales en entrant ainsi en de graves conflicts avec les peuples non-magyares. De ces conflicts la réaction monarchique avait tout à gagner et la cause de la révolution tout à perdre.

CONVIEȚUIREA FRĂȚEASCĂ A POPORULUI ROMÂN CU NAȚIONALITĂȚILE CONLOCUITOARE ȘI LUPTA LOR ÎMPOTRIVA ASUPRIRII STRĂINE (1848—1867)

DE

GHEORGHE I. BODEA și IOSIF KOVÁCS

Problema conviețuirii poporului român și a naționalităților conlocuitoare, maghiare, germane și de alte naționalități în Transilvania, a fost atinsă numai tangențial de istoriografia burgheză cu ocazia studierii problemei naționale. Astfel majoritatea lucrărilor de acest fel a insistat nu asupra esenței problemei, adică a conviețuirii frățești, a nenumăratelor momente de apropiere și luptă comună, ci asupra politicii naționalist-șovine a claselor stăpînitoare, cea ce a determinat o interpretare greșită a trecutului istoric zbuciumat din această parte a țării.

Unii istorici burghezi, cu vederi progresiste, au studiat cu atenție problema națională din Transilvania în secolul trecut și primele decenii ale veacului nostru în toată complexitatea ei. Acești istorici au analizat și unele probleme de bază ale temei propuse de noi pentru studiere. Astfel a fost studiată legislația vremii, legată de problema națională, rolul unor figuri reprezentative progresiste care au luptat pentru egalitatea popoarelor, programele partidelor diferitelor națiuni și naționalități, etc. În aceste lucrări găsim și unele referiri la conviețuirea frățească a poporului român cu naționalitățile conlocuitoare. În acest sens lucrări valoroase ale lui N. Iorga, A. D. Xenopol, T. V. Păcățianu, G. Barițiu, Jakab Elek, Kővári László, Al. Papiu-Ilarian, Márki Sándor și ale altora sînt indispensabile cercetătorilor problemei naționale. Dorim să subliniem însă că acești istorici au urmărit problema amintită nu în mod programatic, ci numai tangențial.

Istoriografia marxistă din țara noastră între cele două războaie mondiale a făcut eforturi susținute pentru a studia dintr-un punct de vedere cu adevărat științific aspectele problemei naționale. Un rol important l-au jucat în această activitate istorici și sociologi ca, Aradi Victor, M. Diaciuc-Dăscălescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Miron Constantinescu, I. Toth

Zoltán, Ladislau Bányai, Victor Cheresteşiu, David Prodan şi alţii, care într-o serie de studii şi lucrări teoretice, istorice, sociale, au analizat, pe baza unor cercetări profunde năzuinţele comune şi luptele duse împreună de poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare, pentru eliberarea socială şi naţională. Nu a existat nici un eveniment de mai mare importanţă istorică în Transilvania la care masele populare române, maghiare şi germane să nu fi participat în comun, să nu fi luptat şi suferit împreună. E de ajuns să amintim de răscoala din 1437, de cea condusă de Gheorghe Dózsa, de marea răscoală avînd în frunte pe Horia, Cloşca şi Crişan, de acţiunile iniţiate de Ecaterina Varga.

În ultimele trei decenii, istoricii marxişti români şi maghiari din România, printr-o muncă susţinută au inclus în circuitul istoriografiei noastre noi documente, studii, lucrări monografice despre convieţuirea frăţească şi lupta comună a maselor populare române, maghiare, germane de pe aceste meleaguri.

Alături de numele unor istorici marxişti consacraţi ai acestei problematici, o serie de tineri s-au angajat în această muncă si au lărgit sfera de orientare a cercetării studiind problema convieţuirii de toate zilele a poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare. Aceşti istorici au urmărit deci nu numai evenimentele de mare importanţă, răsunătoare, problema zilelor de sărbătoare din istoria patriei. Studierea convieţuirii timp de multe secole a poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare ne aduce mai aproape de realităţile istorice, deoarece istoria unei ţări se caracterizează nu numai prin luptele duse împotriva asupririi sociale şi naţionale, pentru eliberare, ci şi prin munca paşnică de toate zilele a maselor muncitoare, care a dus la făurirea unor civilizaţii tot mai înalte. Munca creatoare de toate zilele dă sens şi conţinut vieţii umane. Ea a decurs — în măsura progresului societăţii noastre — mereu tot mai organizat, în mod colectiv.

În multe părţi ale Transilvaniei au trăit, au muncit, au suferit împreună sau alături în acelaşi sat, oraş sau aşezare, români, maghiari, germani şi de altă naţionalitate într-o situaţie socială, materială şi culturală asemănătoare. Desigur, aceste forţe şi-au unit puterile nu numai în lupta dusă pentru eliberare socială şi naţională, ci şi în activitatea lor de toate zilele. Publicistul şi istoricul George Baritiu, care cunoştea foarte bine situaţia din Transilvania, scria: „În această patrie . . . seminţii de seminţii, generaţiuni de generaţiuni, aci au petrecut vărsîndu-şi sîngele şi aci voiesc să petreacă în veacuri şi în veacuri".[1]

Atitudinea înaintată a lui Bariţiu în problema naţională îşi găseşte expresia în diferenţierea pe care a făcut-o întotdeauna între clasa stăpînitoare şi poporul naţiunii dominante. Luînd poziţie faţă de unii naţionalişti români care identificau poporul maghiar cu nemeşimea maghiară asupritoare, Bariţiu replica: „Greşeşte cineva foarte greu dacă numai pe românime o ia de reprezentantă a supuşilor asupriţi şi numai pe maghiarime de supuitoare cu asupreală; ci la noi trebuie să vorbim de aristo-

[1] *T. V. Păcăţian, Cartea de Aur*, vol. III, p. 84.

crație în general și de iobăgime iarăși în general," deoarece — spune în continuare —, iobagii maghiari sînt „tocmai așa lipsiți de toate drepturile politice ca și toți românii iobagi, tocmai așa siliți a lucra 104 zile și mai mult pe an în brazda proprietarilor nemeși ca și colonii iobagi."[2]

De altfel o altă referire — tot a lui Barițiu — ne elucidează și mai bine realitatea istorică: „Românii nu urăsc pe maghiari, ci numai pe tirani, care nu sînt numai maghiari, ci și români și feluri de corcituri, urăsc numai pe partida teroristică, furiată, o urăsc din tot sufletul, iar pe alții nu. Sătenii maghiari încă țin cu românii, o știți bine... Sătenii împreună robiseră din veacuri..."[3]

Analizînd primele contacte, legăturile și apoi colaborarea frățească a poporului român cu naționalitățile conlocuitoare dorim să subliniem că acest proces complex are o durată lungă, uneori controversată, dar ascendentă, corespunzătoare în general dezvoltării societății. Odată cu progresul forțelor de producție se intensifică contactele, legăturile, aspirațiile legate de eliberarea socială și națională, de asigurarea unei vieți mai bune, mai fericite.

ASPECTE DIN LUPTA COMUNĂ A FORȚELOR REVOLUȚIONARE ROMÂNE ȘI MAGHIARE ÎN 1848—1849

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în imperiul habsburgic s-a manifestat tot mai pregnant lupta națională a popoarelor asuprite, care atacă temeliile vechii orînduiri. Lupta pentru eliberarea și unirea națională a tuturor românilor era strîns legată de lupta împotriva relațiilor de producție feudale, care au legat țărănimea de glie și au favorizat fărămițarea statală susținută de turci și Rusia țaristă, pe de o parte, precum și de absolutismul austriac și autoritățile nobiliare maghiare pe de altă parte.

Camarila din Viena trăgînd foloase din poziția conservatoare a aristocrației maghiare privitoare la vechile instituții feudale, din tendințele de maghiarizare forțată a comitetelor nobiliare, din loialismul patricienilor sași față de casa habsburgică precum și din iluziile unor pături burgheze române față de bunele intenții ale Curții împărătești, a accentuat politica de dezbinare în principatul Transilvaniei, atît pe plan social cît și pe plan național.[4]

Cu toate acestea elementele înaintate române, maghiare și germane din Transilvania au luptat pentru apropierea și înfrățirea popoarelor în lupta lor împotriva absolutismului austriac și a jugului feudal. Era acum nevoie de o forță care să reprezinte majoritatea covîrșitoare a societății capabilă să răstoarne jugul feudal și național. Această forță a apărut în alianța burgheziei cu masele largi populare de la orașe și sate. Însă,

[2] **Gazeta de Transilvania**, 1844, nr. 52, p. 205—206.
[3] **Gazeta de Transilvania**, 1848, nr. 80, p. 331.
[4] *Ladislau Bányai, Gheorghe I. Bodea*, Lupta antihabsburgică a maselor din Transilvania, în **Anale**, nr. 5/1968, pg. 9.

datorită faptului că în ţările nedezvoltate din punct de vedere industrial, burghezia, mică la număr, era nevoită să intre în coaliţie cu unele pături moşiereşti liberale, consecvenţa revoluţionară a acestei lupte a scăzut, slăbind legăturile cu masele ţărăneşti.

Pe acest fundal s-au desfăşurat evenimentele complexe ale revoluţiei din 1848—1849 în Ungaria şi în Transilvania, care în afara obiectivelor de eliberare socială, înlăturarea relaţiilor feudale, desfiinţarea privilegiilor nobiliare, a avut şi sarcini naţionale: abolirea absolutismului habsburgic şi eliberarea popoarelor asuprite.

Curtea imperială de la Viena a încercat să dezbine forţele revoluţionare, pentru ca apoi să le înăbuşe reinstaurînd puterea absolutistă. În cursul acestei revoluţii însă, pe pămîntul Transilvaniei au fost nenumărate ocaziile cînd s-a ajuns la o unitate a mişcărilor revoluţionare, îmbogăţindu-se tradiţiile colaborării frăţeşti a popoarelor împotriva exploatării feudale şi a tiraniei habsburgice. Personalităţile române, maghiare şi germane ca Avram Iancu, Eftimie Murgu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Cezar Boliac, Iosif Bem, Petőfi Sándor, Teleki László, Táncsics Mihály, Anton Kurz, Şt. Ludwig Roth precum şi mulţi alţii au contribuit efectiv la dezvoltarea cu forţe comune a luptei antifeudale şi antihabsburgice.

Încă în primăvara anului 1848 masele ţărăneşti române şi maghiare din Transilvania refuză să facă robote, reocupă pămînturile răpite, opunîndu-se trupelor imperiale trimise pentru a potoli spiritele.

Izbucnirea revoluţiei de la Pesta din 15 martie 1848 a trezit şi în inimile iobagilor români din Transilvania speranţa că se va purcede la ştergerea iobăgiei fără despăgubiri. În primele luni ale revoluţiei iobagii români şi maghiari împreună, au refuzat să presteze robote în Borşa, apoi în Ulciug, Chechiş din Sălaj, în Baciu, Voivodeni (jud. Cluj), în 11 comune din judeţul Alba şi în multe alte locuri. În alte comune locuitorii români, maghiari, germani au reluat pămînturile ocupate cu forţa de moşieri. Aşa a fost la Ciumeşti, Moftinul Mic (Satu-Mare), la Huedin. În alte locuri au fost ocupate chiar pămînturi moşiereşti, cum s-a întîmplat la Sanislău unde ţăranii români, maghiari, şvabi au ocupat moşia grofului Károlyi. Fapte similare s-au întîmplat la Vărşand (Arad) şi în multe comune din Caraş-Severin, unde românii, maghiarii, germanii împreună s-au ridicat împotriva jugului feudal[5].

În aprilie 1848 ţăranii români de pe domeniul Dulău, proprietatea moşierului român Gh. Ioanovici, au atacat moşia rupînd o parte din pămînturile feudalului, oferind unul din multiplele exemple care demonstrează caracterul social al mişcărilor ţărăneşti din această fază a revoluţiei.[6]

Îndată după izbucnirea revoluţiei din Pesta, în martie 1848 tinerii revoluţionari români, maghiari, saşi din Transivania se întruneau în co-

[5] *Csatári Dániel*, Román-magyar kapcsolatok, Ed. Kossuth, 1958, pg. 43—44.
[6] *I. D. Suciu*, Revoluţia de la 1848—1849 în Banat, Editura Academiei R.S.R. 1968, p. 77.

mun, pentru a stabili un program comun de luptă. Așa a fost adunarea de la Tg. Mureș a canceliștilor — absolvenți ai facultății de drept care-și făceau practica la tabla regească — maghiari, români și sași, și a tineretului din clasele superioare ale colegiului din localitate. S-a redactat acum un memoriu în care tinerii intelectuali burghezi-maghiari, cu asentimentul românilor prezenți la adunare au înscris o serie de revendicări specifice burgheziei, cum ar fi: libertatea tiparului, egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii etc. Divergențele au apărut cînd a fost vorba de apartenența teritoriului Transilvaniei și de rezolvarea crucialei probleme agrare. Românii au cerut cu hotărîre să se treacă în petiție desființarea totală și imediată a iobăgiei, fără despăgubire.[7] Episodul este astfel descris de istoricul maghiar Kővári László: „În una din serile lunii martie tinerii maghiari și români erau împreună. Un tînăr deșirat, cu o barbă roșcată, urmărea dîrz discuția în jurul deziobăgirii și deodată a spus răspicat: desființarea robotelor fără despăgubire, sau moarte." Tînărul era Avram Iancu.

În momentul crucial al revoluției s-au ridicat glasurile unor intelectuali români înaintați care vedeau nu numai ceea ce desparte naționalitățile în Transilvania dar și ceea ce le apropie, le unește.

La 31 martie 1848, „Organul luminării" de la Blaj, redactat de T. Cipariu scria că, alături de proclamarea libertății sociale, recunoașterea și asigurarea națiunii române și a tuturor naționalităților este o „condiție neapărat de lipsă spre cîștigarea și ținerea adevăratei frățești uniri... între națiuni," și spera în realizarea acesteia. Simion Bărnuțiu, în cunoscuta „Provocațiune", pe lîngă faptul că reclama necesitatea colaborării naționalităților din Transilvania, evidențiază și cele două condiții fundamentale, în spiritul timpului, „dacă se va primi nația (română n.n.) și se va șterge iobăgia, atunci vom fi odihniți și frați cu toții."[8]

Revoluția din Pesta a fost întîmpinată cu bucurie și de intelectualii români. Ioan Dragoș care milita pentru activitatea comună a celor două popoare, motiva aceasta afirmînd că „națiunea română este aliata firească a celei maghiare". Eftimie Murgu, întemnițat în 1845 la Pesta, fără a fi condamnat, a fost eliberat din închisoare la 9 aprilie 1848 datorită intervenției cetățenilor din Pesta, mobilizați în acest sens de tineretul român din Pesta, în frunte cu Sigismund Pop și Nicolae Bojincă.[9] Populația maghiară din Pesta și tineretul român de acolo l-au primit cu aclamații, cu entuziasm. În fața primăriei, în mijlocul a mii de oameni, Murgu a rostit o cuvîntare pătrunsă de patosul luptei comune împotriva habsburgilor. Revista „Márczius Tizenötödike", din 11 aprilie 1848 scria despre Murgu, care fusese acuzat de „instigare" de către Metternich: „Desigur, concetățeanul nostru Murgu Emmanuel a fost instigator, tulburător public, deoarece el a luminat poporul român, l-a

[7] Revoluția română din 1848, Ed. politică, București, 1969, pg. 162—163.
[8] *V. Cheresteșiu,* Adunarea națională de la Blaj, București, 1966, p. 214.
[9] Amănunte privind eliberarea lui E. Murgu vezi la *I. D. Suciu* o.c. pg. 94—95.

învăţat că, locuitorii ţării maghiare, indiferent de limbă, trebuie să acţioneze în armonie . . ."[10]

Pentru Murgu, ca şi pentru alţi intelectuali români din Transilvania, revoluţia maghiară era un mijloc de a-şi realiza vechile proiecte. De aceea în manifestul pe care-l lansează către poporul român după eliberarea sa din închisoare, el salută triumful revoluţiei şi, aducîndu-i la cunoştinţă noile legi votate de dietă, îl îndeamnă la înarmare.

Eftimie Murgu a salutat reformele revoluţiei maghiare, dar el urmărea ca victoria revoluţiei asupra Habsburgilor să aducă şi realizarea unităţii poporului român, precum şi înlăturarea relaţiilor feudale încă foarte puternice în Ungaria. Deci, pentru el, revoluţia maghiară nu era un scop, ci un mijloc care să ajute la emanciparea politică şi socială a neamului său.[11]

Reîntors, după eliberare în ţinuturile bănăţene, el stîrneşte teama în rîndurile autorităţilor împărăteşti. Un denunţ din acea vreme menţionează că: „un oarecare Murgu . . . hoinăreşte . . . ca o buruiană veninoasă", şi ataţă poporul la necredinţă faţă de împărat. Denunţătorul scrie că s-a iscat panică „în rîndurile devotaţilor prea graţiosului, prea înduratului şi mult iubitului împărat". Pentru a nu putea veni în contact cu grănicerii bănăţeni Murgu a fost escortat pretutindeni pe unde a trecut.[12]

O colaborare frăţească a preconizat şi o pătură a intelectualităţii „naţiunilor" recunoscute din Transilvania. Aici se făcea ecoul poziţiei unor democraţi maghiari, printre care poetul Petőfi Sándor, care au reclamat o colaborare revoluţionară în cadrul *Ligii egalităţii*. Se cunoaşte petiţia semnată de Teleki László, înaintată guberniului, în care se cerea ca românii să fie reprezentaţi în organismul conducător al revoluţiei. Idei progresiste de apropiere a celor două popoare susţine şi poetul Szentiványi Mihály, iar învăţatul sas St. L. Roth se pronunţă pentru realizarea deziderateloi sociale şi naţionale ale românilor, poziţia îmbrăţişată şi de publicistul Anton Kurz.[13]

La 8 mai 1848 în manifestul adresat secuilor Berde Áron scrie: „Oamenii s-au constituit şi trăiesc în societate, nu spre a se oprima reciproc . . . ci pentru a se ajuta, protegui şi sprijinii unii pe alţii. Popoarele înrudite şi-au statornicit aşezări şi patrie comună, spre a se bucura într-însa de obştească tihnă şi a propăşi fiecare în felul său."[14]

În septembrie 1848, despre destinele comune româno-maghiare, scriitorul secui Dózsa Dániel scria: „Românii care, chiar sub apăsarea în-

---

[10] *Csatári Dániel*, o.c. pg. 44—45.

[11] *I. D. Suciu şi Tiberiu Moţ*, Eftimie Murgu (1805—1870). Noi contribuţii documentare, în **Studii**, 6/1970 pg. 1110.

[12] *V. Cheresteşiu*, Luptătorul revoluţionar Eftimie Murgu, **Studii**, nr. 1/1956, p. 75.

[13] *C. Rusu*, Din gîndirea democrat-revoluţionară transilvăneană la 1848, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, an XIII, 1970, p. 105.

[14] *Ştefan Imreh*, Pagini din lupta secuilor în revoluţia din 1848—1849 (Revoluţionarul Gábor Áron), în **Studia Universitatis Babeş-Bolyai**, Series Historia, fasciculus 2, 1971, pg. 53.

delungatei lor servituți, și-au păstrat naționalitatea... merită libertatea și propășirea... dați deci mîna în numele patriei comune și a libertății tuturor — căci numai forțele noastre reunite pot întemeia și menține o țară puternică pe care să n-o poată lovi biciul despotismului." La fel se pronunțau și alții, iar adunarea secuilor transmitea românilor ardeleni: „Noi respectăm naționalitatea, limba și religia voastră, gata fiind să le apărăm cu tăișul armelor".[15]

În săptămînile premergătoare Adunării de la Blaj au fost redactate mai multe proclamații adresate poporului. Aron Pumnul în proclamația redactată de el *în aprilie 1848* scria următoarele: „Să trăiască! să trăiască (năciunile) neamurile din Ardeal, adecă cea maghiară, săcuie, română și sasă. Să trăiască! Cugetul, faptele și vorbele cele răsunătoare ale fiecăruia să fie pacea, slobozenia și frățietatea! Iubirea în vorbă și fapte către tot omul care se află în (patria) țara noastră și voiește înflorirea ei, însă nu numai a sa, aceasta e deviza noastră, aceasta voința noastră, acesta propusul nostru cel din urmă..."[16]

Convinși fiind de importanța covîrșitoare pe care o avea unirea forțelor revoluționare române și maghiare în lupta contra Imperiului habsburgic asupritor și impilator al națiunilor cuprinse în hotarele sale, cei mai reprezentativi bărbați ai revoluției românești din Țara Românească și Moldova au militat de la început pentru realizarea fraternității dintre revoluționarii români și maghiari în Transilvania, precum și dintre revoluțiile maghiară (din Ungaria și Transilvania) și română (din Țara Românească, Moldova și Transilvania). Semnificativ în acest sens este faptul că în timpul pregătirilor pe care revoluționarii români transilvăneni le făceau pentru ținerea adunării de la Blaj, deabea sosiți la București, venind de la Paris, I. Ghica și N. Bălcescu, au dat instrucțiuni lui August Treboniu-Laurian să mențină legăturile cu revoluționarii unguri, fără a renunța la apărarea drepturilor românilor, și să-i convingă că numai în unirea lor cu românii stă salvarea ambelor naționalități de jugul absolutismului.[17]

Adunarea națională de la Blaj a românilor a impresionat pe toți cei prezenți. Cuvinte entuziaste au scris despre ea istoricul maghiar Jakab Elek, martor ocular, iar Mészáros Sándor notează: „Cît privește aspectul exterior al acestei măreți adunări populare așa ceva n-a prea văzut vreodată Europa."

Semnificativ și important pentru cunoașterea fenomenului complex care a fost revoluția din 1848—1849 din Transilvania, este faptul că la Adunarea de la Blaj, unde se hotăra destinele maselor și ale Transilvaniei, au participat alături de zeci de mii de români și țărani maghiari și sași. Sentimentele și intențiile adevărate ale iobagilor unguri sînt dezvăluite de participarea și atitudinea unora dintre ei, la și față de adunare.

[15] *Bözödi György*, Erdély szabadságharca (Lupta pentru libertatea Transilvaniei), Cluj, 1945, p. 43—44, apud. *Șt. Imreh* o.c. pg. 53.

[16] *V. Cheresteșiu*, Adunarea națională de la Blaj, Ed. politică, București, 1966, p. 218.

[17] Revoluția română din 1848, Ed. politică, București, 1969, p. 151.

În acest sens de mare folosinţă sînt cele scrise de Vasile Moldovan în „Memorii din 1848—1849", apărute la Braşov, în 1895, unde sînt redate opiniile unor ţărani maghiari de pe Mureş adresate unui grup de români care se îndreptau spre Blaj: „ne-am încredinţat că ei (nobilii feudali n.n.) ne-au amăgit şi că voi nu doriţi alta decît libertatea ce o dorim şi noi, iobagii unguri. De aceia mergem acasă, ne luăm merinde şi încă înaintea voastră vom fi şi noi la Blaj." Hotărîrile adoptate la adunarea de la Blaj sînt considerate ca valabile pentru toţi locuitorii asupriţi ai Transilvaniei. Un raport oficial maghiar arată în acest sens că „ţăranii maghiari au spus în gura mare că ei ţin cu românii" şi că după 15 mai nu vor mai face nici o zi de robotă. Despre această chestiune scrie şi Al. Papiu-Ilarian, făcînd cuvenita distincţie între nobilimea maghiară şi păturile reacţionare ale burgheziei, şi masele populare iobăgeşti: „Ungurii săteni . . . credeau şi ziceau că adunarea de la Blaj a şters servitutea, şi peste tot locul sătenii unguri ţineau cu românii."[18]

Cercetări recente în arhivele încă atît de bogate în documente necunoscute privind evenimentele complexe ale unor perioade istorice de anvergură din trecutul patriei, vin să întregească şi să reliefeze mai pregnant împrejurările şi resorturile unor evenimente istorice mai puţin elucidate pînă azi, să nuanţeze şi să circumscrie mai aproape de realitate, profitul spiritual şi uman al unor personalităţi istorice care în unele momente — cheie ale evenimentelor petrecute au avut un rol mai mult sau mai puţin hotărîtor. În sensul celor mai sus arătate ţinem să remarcăm faptul că un nou eveniment care dezvăluie spiritul democratic de care erau animate majoritatea cercurilor româneşti revoluţionare în frunte cu Simion Bărnuţiu, în prima fază a revoluţiei din 1848—1849, a fost recent introdus în circuitul istoric. Este vorba de o proclamaţie adresată maghiarilor, secuilor şi saşilor, fiind iscălită „Naţiunea română din Transilvania", fiind opera lui Simion Bărnuţiu şi datat între 15 mai — iunie 1848.[19] „Momentul este de o deosebită importanţă fiindcă ne atestă hotărîrea lui Bărnuţiu, a cercurilor conducătoare române, a Comitetului permanent, de a se adresa conaţionalilor *independent* de delegaţiile pe care *Adunarea* le-a trimis la Viena şi Cluj, cu petiţiile cunoscute. Acţiunea lui Bărnuţiu mărturiseşte în acest caz încercarea de colaborare cu celelalte naţionalităţi, pe baza unor principii democratice şi în spiritul deplinei frăţii."[20]

Din analiza documentului rezultă că exprimînd o poziţie mai veche din epoca anterioară revoluţiei, Bărnuţiu, credincios idealurilor naţionale şi sociale ale poporului său, pledează convingător pentru necesitatea unei înţelegeri echitabile între naţiuni. O ţară sau o patrie — se arată în proclamaţie — „numai atunci poate fi fericită, cînd leagă o iubire dinlontru pre oricare fiu al acelei patrie către ceilalţi fii ai ei, care iubire

[18] *C. Rusu*, o.c. pg. 113—114.

[19] *Pompiliu Teodor*, O scrisoare — proclamaţie necunoscută a lui Simion Bărnuţiu redactată în numele naţiunii române (15 mai — iunie 1848), în **Studia Universitatis Babeş-Bolyai**, Series Historia, Fasciculus 2, 1970, p. 66—68.

[20] idem, pg. 66.

insuflîndu-i și povățuindu-i pre toți-i face ca să fie cu toți numai unu, corp tare și neînvins."

Simion Bărnuțiu redactînd această proclamație după Adunarea de la Blaj, în numele românilor, socotește posibilă și dorește chiar o înțelegere cu celelalte naționalități. Încercarea lui se înscrie în aria mai multor asemenea acțiuni românești din acel timp, printre care se numără și cea a lui Ioan Buteanu care în numele Comitetului de la Sibiu, într-o scrisoare din 27 mai 1848 își exprima dorința unei înțelegeri cu maghiarii, care „ar putea să deie mîna frățiască cu noi, să ne recunoască ca națiune politică..."[21] Românii — spune Buteanu — „i-au chemat pe toți la frățietate adevărată, în fapte și în vorbe, și i-au poftit precum î-i poftesc și acum și-i vor pofti înaintea a toată lumea, ca să fie cu dreptate și drepturile ce se cuvin națiunii române de la Autoriul firei, să le lase națiunii române."

Scrisoarea lui Bărnuțiu face o critică tendințelor aristocrației în problema națională, care au înstrăinat de la acțiunea revoluționară comună, națiunile Transilvaniei, mai ales prin impunerea uniunii cu Ungaria socotită potrivnică legilor „minții sănătoase."

„Acum Ardealul nu stă numai din nemeși, adică din aristocrați și sași, — arată Bărnuțiu — ci mai sînt încă și țărani (iobagi) și din puntu de vedere național vorbind, care nu-l putem lăsa dinaintea ochilor, sînt patru națiuni: română, ungară, săcuiă și sasă, și ce e mai mult, cea română singură face de două ori cît celelalte trei, și apoi fără învoirea acestora voiți voi, oare cîteva sute de aristocrați această tomneală despre noi, fără noi?"

„Am arătat — adaugă Bărnuțiu în continuare — cu fapte că noi nu voim a face nedreptate și a asupri neci pe unguri, neci pre săcui, neci pre sași, ci voim a-i ajuta pe toți, dacă vreau să lase ca drepturile noastre să fie ale noastre."

Gîndindu-se la o adunare a națiunilor care să aducă hotărîri prin învoiala tuturor, Bărnuțiu vizează o înțelegere a națiunilor, o alianță a lor pentru a face să triumfe principiile de libertate și egalitate" ... să ne înfrățim, nefăcînd unul nedrept altuia, căci iubirea frățească și frățietatea numai așa poate fi între noi și ne poate face tari în contra inamicilor străini".

Semnificația apelului națiunii române redactat de Bărnuțiu în răstimpul dintre Adunarea de la Blaj și hotărîrile Dietei din Cluj constă în faptul că el dezvăluie „ideile care guvernau activitatea Comitetului din care făceau parte Iancu, Aron Pumnul, Alex. Bătrîneanu, Constantin Roșianu, Buteanu etc. Actul este o mărturie importantă a activității Comitetului permanent, a modului în care voiau să soluționeze marile și gravele probleme. „El aduce precizări privind aprecierea rolului lui Bărnuțiu în revoluție." „Rezultă clar acum că Bărnuțiu *nu a identificat poporul maghiar cu aristocrația maghiară*, dimpotrivă el se referă în ter-

[21] Ibidem, pg. 67.

meni expliciți la aristocrație, căreia îi contestă dreptul de a hotărî destinele Transilvaniei."[22]

Semnificativ și important ni se pare faptul că în momentele istorice cele mai spinoase ale revoluției din 1848—1849 s-au găsit inimi și capete luminate, indiferent de naționalitate, care au reușit să se ridice deasupra unor interese unilaterale, nejuste și au avut curajul să se declare deschis de partea unei idei și convingeri drepte, adevărate. În acest sens amintim faptul că hotărîrea Dietei transilvane de la Cluj din 17/19 mai 1848 care a votat împotriva voinței românilor „uniunea" Principatului Transilvaniei cu Ungaria a fost condamnată nu numai de români, ci chiar de persoane și cercuri politice maghiare lucide, care atrăgeau atenția asupra unor consecințe grave ce-ar putea decurge din realizarea forțată a unui asemenea act. Gazeta radicală maghiară din Pesta „Márczius Tizenötödike" scria: „În Transilvania, două puteri au să hotărască asupra soartei uniunii: dieta și poporul român. Dieta nu reprezintă decît cîteva sute de oameni, românimea înseamnă Transilvania întreagă... Uniunea Transilvaniei cu Ungaria fără consimțămîntul românilor e un lucru de care nici să nu ne apucăm."[23]

Însuși Kossuth urmărea cu atenție mișcarea națională a românilor, declarînd într-o cuvîntare din Parlament că dintre toate națiunile Europei, românii și ungurii, dacă vor să trăiască, trebuie să se privească cu simpatie și să se înțeleagă.[23a]

Ministrul de Interne Szemere, în ziua de 20 mai 1848 declara că față de poporul român trebuie să se adopte o atitudine atentă, binevoitoare, dacă se vrea atragerea lor de partea revoluției maghiare, căci dacă acest lucru nu reușește, succesul revoluției maghiare e îndoielnic.[24]

Respectînd adevărul istoric, trebuie să amintim că din partea anumitor cercuri maghiare au existat tendințe de unire a revoluționarilor maghiari și români, dar aceasta prin nerecunoașterea dreptului național al altor popoare, cu scopul de a folosi forța comună româno-maghiară împotriva unei alte revoluții. În sînul acestora se înscrie și cea a ministrului de interne a guvernului maghiar, Szemere Bertalan. Acesta, la 15 iunie 1848 spre a face față atacurilor sîrbești în Banat, încearcă să grupeze toate forțele de aici, notînd în orarul trimis comitetului Caraș: „Trebuie ca toți, fără deosebire de credință sau naționalitate, să fie însuflețiți. Maghiarii, germanii și românii să rămînă credincioși principiului fraternității". Szemere anexează un tabel cu numărul populației pe naționalități în Banat, conform căruia românii sînt 650.995, germani 213.887, maghiari 145.106 față de 375.000 sîrbi și 73.000 croați. Dar românii nu înțelegeau să lupte pentru „integritatea" unui stat maghiar ce nu le recu-

---

[22] *Pompiliu Teodor*, o.c. p. 68.

[23] Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918. Editura politică, București, 1970, pg. 107.

[23a] Közlöny I, 1848, nr. 80.

[24] *I. D. Suciu*, Revoluția de la 1848—1849 în Banat. Editura Academiei R.S.R. 1968, p. 130.

noştea nici cea mai mică libertate.[25] Acelaşi Szemere, după înfrîngerea revoluţiei, în emigraţie fiind va recunoaşte netemeinicia planului său, faptul că a nesocotit sentimentele naţionale ale altor popoare.

Dintre acţiunile concrete duse pentru unirea forţelor revoluţionare române şi maghiare în vara anului 1848 mai semnificative sînt încercările de alianţă şi apropiere dintre guvernele din Bucureşti şi Pesta, spre a putea face faţă atacurilor habsburgice. În fruntea revoluţionarilor români de la Pesta care militau pentru unirea celor două revoluţii se afla Eftimie Murgu. El, ca şi toţi ceilalţi din jurul lui ştia foarte bine că atîta timp cît Imperiul habsburgic se menţinea în centrul Europei nu se putea realiza unitatea românilor. Acesta era un adevăr pe care evenimentele istorice ulterioare le-au confirmat, căci într-adevăr unificarea poporului român nu s-a putut realiza decît după destrămarea monarhiei habsburgice.

Pentru înlăturarea Habsburgilor era însă nevoie de alianţa celor două forţe revoluţionare: românii şi maghiarii. Deci ca scop imediat, Eftimie Murgu ca şi Nicolae Bălcescu, va lupta pentru alianţa celor două popoare spre a înlătura jugul habsburgic. Ori această alianţă nu se va putea realiza din cauza guvernului maghiar. La început Eftimie Murgu spera în realizarea ei. De aceea, încă în iulie, sosind la Pesta începe o mare acţiune pentru unirea forţelor revoluţionare, şi îşi intensifică legăturile care existau cu mult înainte, cu revoluţionarii români din Principate.

Încă în primele două săptămîni după izbucnirea revoluţiei din Ţara Românească, N. Bălcescu face să ajungă la Eftimie Murgu programul şi „alte acte" ale revoltuiei, ceea ce îi produce o mare bucurie.[26] Dar lucrurile nu se opresc aici.

Guvernul revoluţionar din Ţara Românească trimite *în iulie 1848* ca agent la Pesta pe Dumitru Brătianu care a avut discuţii şi cu Eftimie Murgu. Se pare că în aceste discuţii Murgu susţinea alianţa dintre forţele revoluţionare româno-maghiare... Scopurile lui Murgu reies mai clar din discuţiile pe care le-a avut cu Al. Golescu trimis de guvernul din Ţara Românească ca reprezentant pe lîngă guvernul din Paris. În drum se opreşte la Braşov, Sibiu, Pesta unde i-a contact cu fruntaşii români. La Pesta stă între 10/22 iulie şi 14/26 iulie 1848, vorbind cu Murgu şi ceilalţi deputaţi români, care încep însă să se convingă de lipsa de înţelegere a guvernului maghiar şi să se gîndească la o opoziţie organizată.[27] Cu toate acestea, încercările de apropiere dintre revoluţionarii români şi maghiari nu încetează.

La începutul *lunii septembrie 1848*, în trecere prin Budapesta, Ion Maiorescu, trimisul guvernului român de la Bucureşti pe lîngă Parlamentul din Frankfurt, ajunge să se întîlnească cu Kossuth, căruia îi arată scrisoarea consulului Kotzebue către mitropolitul Ţării Româneşti, în care primul mustră pe revoluţionarii români că vor să se alieze cu revo-

[25] *Csatári Dániel*, o.c. p. 45—46.
[26] idem, p. 155—156.
[27] ibidem, p. 157—159.

luţionarii maghiari. În faţa acestor dovezi, Kossuth recomandă lui Maiorescu ca cele două guverne să facă schimb de agenţi.[28]

Oamenii înaintaţi români, maghiari, germani din Transilvania au depus în această perioadă eforturi pentru crearea unui front revoluţionar comun al popoarelor dornice de libertate. Deputaţii români din Parlamentul Maghiar (Eftimie Murgu, Aloisiu Vlad, Alexandru Buda, Ioan Dragoş, Sigismund Pop etc.) s-au străduit să asigure drepturi naţionale românilor prin promovarea unor înţelegeri frăţeşti cu revoluţionarii maghiari.[29]

Din nefericire ei n-au găsit înţelegerea necesară la guvernul maghiar în frunte cu Kossuth, care i-a tratat cu neîncredere, interzicînd înfiinţarea armatei populare române, neaprobînd cererile adunării de la Blaj, de la Lugoj etc.

În cazul unor revoluţionari români de prestigiu, cum e Eftimie Murgu, toate acestea îl vor duce la îndepărtarea de Kossuth dar nu şi de revoluţia maghiară. El era convins că numai prin alianţa forţelor revoluţionare, revoluţia va triumfa. De aceea, a continuat să militeze pentru apropierea dintre revoluţionarii români şi maghiari, căutînd să atragă în acest sens şi pe reprezentanţii cei mai de seamă ai revoluţionarilor polonі, generalii Dembinski şi Bem. Împreună cu grupul deputaţilor radicali cere transformarea Ungariei într-o republică democrată, participă la şedinţele „Ligii egalităţii", votează detronarea Habsburgilor la 14 aprilie 1849, dar refuză să semneze manifestul din 24 septembrie 1848, prin care se cerea unirea Transilvaniei cu Ungaria . . ."[30]

Dealtfel, trebuie să precizăm că începînd cu toamna anului 1848 — în desfăşurarea evenimentelor revoluţionare din Ungaria şi Transilvania intervin elemente noi, care vor agrava lucrurile.

În Ungaria, sub presiunea forţelor revoluţionare, s-a constituit la 22 septembrie 1848 un nou guvern mai intransigent faţă de camarila de la Viena, avînd în fruntea lui pe Kossuth Lajos, care organiza insurecţia naţională împotriva trupelor împărăteşti, trimise pentru înăbuşirea „rebeliunii".

Românii din Banat, Crişana şi Maramureş, teritorii care din punct de vedere administrativ au aparţinut atunci „regatului ungar", au luptat alături de revoluţionarii unguri, împotriva habsburgilor săvîrşind fapte de vitejie, remarcaţi fiind cu multă căldură de însăşi generalul Bem. Trebuie însă să arătăm că rigiditatea şi gravele greşeli ale guvernului revoluţionar maghiar în problema naţională au contribuit la îndepărtarea multor elemente ale popoarelor oprimate, solidare la început cu insurecţia maghiară antihabsburgică.[31]

În revoluţia din Transilvania se desfăşura concomitent lupta antifeudală comună a maselor române şi maghiare pentru pămînt şi drepturi

---

[28] *I. D. Suciu*, o.c. p. 162.
[29] *Ladislau Bányai, Gheorghe I. Bodea*, o.c. p. 10.
[30] *I. D. Suciu şi Tiberiu Moţ*, o.c. p. 1111.
[31] *Ladislau Bányai*, Pe făgaşul tradiţiilor frăţeşti, Bucureşti 1971, p. 64—65

și lupta poporului român pentru drepturi naționale. Aceste lupte au fost duse atît împotriva autorităților nobiliare cît și împotriva absolutismului habsburgic. Baronul Puchner, generalul comandant al trupelor împărătești din Transilvania, pentru a încerca o diversiune susținea formal gărzile naționale române opunîndu-se însă realizării revendicărilor sociale și naționale ale populației române. El a fost însă nevoit să recunoască că, în ciuda socotelilor sale, luptele țăranilor români se dezvoltau într-o direcție antimoșierească. Baronul Puchner a dat ordin legiunilor române de sub comanda lui Avram Iancu să se dezarmeze, dar nu a primit ascultare.

Chiar în condițiile grele cînd cele două revoluții din Transilvania (română și maghiară) se aflau față în față, s-au înregistrat multe încercări de apropiere între cele două popoare. O parte din români au sprijinit revoluția maghiară, cum s-a întîmplat cu minerii de la Baia Mare și împrejurimi, care s-au înscris voluntar în armata revoluționară maghiară.

Tot aici se înscriu și încercările de împăcare ale generalului Bem, prin intermediul proclamației sale din luna *decembrie 1848* dată la Cluj.

În același timp secuii din Treiscaune au dus o luptă organizată împotriva armatei imperiale. Sub conducerea fostului caporal din regimentul grăniceresc secuiesc Gábor Áron, la Târgu Secuiesc (Trei-scaune) s-au turnat tunuri din clopotele bisericilor, cu ajutorul cărora au rezistat trupelor austriece pînă la sfîrșitul anului 1848. În acest timp, cînd Gábor Áron fabrica tunuri pentru revoluție, „topitoria de la Herculian și mina de la Sîndominic lucrau din plin; clopotele satelor erau transportate la Sf. Gheorghe și la Tîrgul Secuiesc; se fabricau capse și praf de pușcă. Tineretul umbla după salpetru, iar românii din Zăbala și din Covasna munceau în rînd cu secuii pentru apărarea libertății scaunului Trei-scaune.“[32].

Împotriva trupelor habsburgice s-au ridicat și muncitorii mineri și topitori din Baia Mare și împrejurimi, români, maghiari, germani. La Reșița în noiembrie 1848, 400 de muncitori au respins atacul trupelor austriece.

La sfîrșitul anului 1848 și începutul anului următor, trupele revoluționare ungare de sub comanda generalului Bem, la care s-au alăturat peste 3000 de români din părțile Crișanei, desfășoară cu succes în Transilvania lupta antihabsburgică. Vechiul revoluționar polonez generalul Bem a reușit pînă în martie 1849 să izgonească trupele imperiale din Transilvania și să împiedice pătrunderea trupelor țariste, venite în ajutorul imperiului habsburgic.

Perfidia Curții habsburgice și jocul ei cinic cu interesele popoarelor din monarhie s-a manifestat din plin prin „constituția“ imperială din 4 martie 1849 dată de noul împărat Franț Iosif care, departe de a admite autonomia promisă românilor din monarhia habsburgică, i-a lăsat pe aceștia și mai departe divizați și subjugați. În acest timp se înregistrează noi încercări de apropiere româno-maghiară. Este vorba de consfătuirea

[32] *Ștefan Imreh*, o.c. p. 59.

deputaţilor români de la Debreţin prin care, încă de la mijlocul lunii martie 1849 se propunea împăcarea şi unirea forţelor revoluţionare din Munţii Apuseni de sub conducerea lui Avram Iancu cu forţele revoluţionare maghiare.[33]

Peste cîteva zile numai, Iosif Bem într-o proclamaţie dată la Braşov, în 21 martie 1849 adresîndu-se populaţiei din Transilvania spunea: „Unguri, saşi şi români! Întindeţi-vă frăţeşte mîinile unii altora, puneţi capăt neînţelegerilor naţionale şi în faţa voastră se va deschide un viitor fericit."

La 25 martie 1849, Cezar Bolliac adresa în primul număr al ziarului „Espatriatul", un apel românilor din Transilvania, în care se arăta: „Fraţilor români! ... Pătrundeţi-vă odată de acest adevăr... astăzi este o singură luptă în toată Europa, este lupta între libertate şi tiranie, între popoare şi dinastii. Dinastiile îşi dau mîna din toate părţile spre a-şi propti tronurile ce se surpă, şi toată speranţa ce le-a mai rămas este neînţelegerea şi învrăjbirea popoarelor între ele."

În 26 aprilie 1849 însăşi Kossuth care începuse să reflecteze serios la o unire a forţelor revoluţionare, l-a încredinţat pe deputatul Ioan Dragoş să medieze o înţelegere cu Iancu, cu revoluţia română. În finalul scrisorii încredinţată lui Dragoş pentru a fi dusă lui Iancu, Kossuth scria: „Doresc, să văd cît mai curînd în rîndurile vitezei oştiri maghiare, batalioanele româneşti nu ca recruţi forţaţi ci ca voluntari, şi împreună să lupte pentru libertate."[34]

Lupta antifeudală şi naţională eroică, dar izolată a românilor din Munţii Apuseni trebuia să se încadreze aşa cum a povăţuit N. Bălcescu în lupta comună generală a popoarelor subjugate împotriva absolutismului şi a despotismului ţarist. Începînd cu primăvara anului 1848 devine tot mai evidentă tendinţa conducătorilor revoluţionari români şi maghiari de a căuta calea înţelegerii, a luptei comune antihabsburgice. De un real folos în acest sens, este activitatea extraordinară, munca tenace, obositoare, dar hotărîtă pe care Nicolae Bălcescu, însoţit de Cezar Bolliac a depus-o în acest răstimp, în tabăra revoluţionară a lui Avram Iancu, în cea a lui Kossuth, în Munţii Apuseni, la Debreţin, Seghedin, Cluj, etc. pentru a realiza unirea forţelor celor două revoluţii.[35]

În afara lui Bălcescu, Bolliac etc., în acest timp o activitate susţinută pentru colaborarea română-maghiară depun Eftimie Murgu, Ioan Dragoş, Sigismund Pop, Constantin Florescu, Ion Gozman şi mulţi alţii.

N. Bălcescu a dat dovadă de o adîncă înţelegere a necesităţii relaţiilor frăţeşti dintre diferitele popoare din Ungaria şi Transilvania. Adresîndu-se guvernului revoluţionar ungar, care a refuzat să acorde drepturi naţionale celorlalte popoare, Bălcescu arăta că ideea democraţiei nu se

---

[33] *I. D. Suciu şi Tiberiu Moţ*, o.c. p. 1112.

[34] *I. Tóth Zoltán*, Magyarok és románok, Budapesta, 1966, p. 242.

[35] Vezi *Silviu Dragomir*, N. Bălcescu în Ardeal, **Anuarul Institutului de istorie naţională** (Cluj), 1930, vol. V; *Gh. I. Bodea, L. Fodor, L. Vajda*, Cluj. Pagini de istorie revoluţionară, Cluj, 1971, cap. I.

poate împăca cu cea a supremației naționale, că nu ajunge garantarea libertății individuale, este necesar să se acorde și libertatea națională. Totodată el a combătut și iluziile unor fruntași români în promisiunile deșarte ale Curții din Viena.

Cu toată orientarea generală spre Viena — eroarea tradițională a românilor transilvăneni, dar în 1848 impusă de condiții speciale — Iancu și ceilalți conducători ai revoluției române au militat consecvent pentru o revoluție comună antihabsburgică. Aceasta s-a văzut în primăvara lui 1849 cînd Iancu rămăsese liber de povățuirea austriacă. Adresîndu-se conducătorilor maghiari, Iancu scria în vara anului 1849: „... Credem și prea luminat vedem că peste noi și voi azi — mîine voiesc să dea mîna un element gigantic, care în scurt timp ne va îneca, și nu vor rămîne decît urmele existenței noastre."[36] Această precizare limpede asupra pericolului ce-l reprezintă chiar pentru existența poporului român și maghiar coaliția puterilor mari este o dovadă elocventă a convingerilor politice antihabsburgice ale lui Iancu. El atrăgea atenția asupra acestui pericol, deoarece iubea sincer poporul maghiar, chiar dacă înfiera naționalismul șovin al conducătorilor maghiari.

Strădania lui N. Bălcescu pentru apropierea română-maghiară, împotriva despotismului habsburgic s-a concretizat în acel „Projet de pacification" din 14 iulie 1849, din păcate prea tîrziu pentru a putea fi realizat.

Înțelegerea româno-maghiară semnată la Szegedin *în iulie 1849* de Kossuth, Bălcescu și Bolliac, arată că cele două națiuni „sînt destinate prin poziția lor topografică, prin asemănarea intereselor lor și, mai ales, prin primejdia de care sînt amenințate ambele națiuni... să se ajute reciproc și să lupte sub același drapel... pentru apărarea libertății..."

Kossuth a dat ordin generalului Bem să colaboreze cu emigrația română, iar Camera maghiară a votat la 16/28 iulie 1849 o lege prin care se asigurau drepturi naționale atît românilor cît și slavilor din Ungaria. La 29 iulie / 10 august apărea și decretul pentru încetarea luptelor dintre maghiari și români. Era însă prea tîrziu. Armatele țariste erau deja din iunie în Transilvania.

Ecourile privind „legea naționalităților" acordată de guvernul revoluționar maghiar în *iulie 1849* arată că: „naționaliștii maghiari îi reproșau că a dat prea multe naționalităților, și astfel a pregătit destrămarea statului, lucru pentru care de fapt nu a mai avut timp, deoarece armata țaristă a năvălit în Transilvania în 18 iunie. În ceea ce privește constatarea că dacă ar fi fost adusă mai repede, tot n-ar fi putut să satisfacă naționalităților, ea conține doar o parte a adevărului, deoarece în cadrul mișcărilor naționale, precum și în insurecția națională maghiară (lupta revoluționară maghiară), luptau una lîngă alta forțe progresiste și reacționare, revoluționare și șoviniste. Nu se poate însă tăgădui, că dacă legea ar fi intrat în vigoare încă în primăvara anului 1848, naționalitățile ar

[36] *C. Rusu*, o.c. p. 123.

fi avut mai puţine motive pentru a-şi căuta apărarea drepturilor la Viena."[37]

Cu toată desfăşurarea tragică a evenimentelor din timpul revoluţiei, însuşi Avram Iancu, care n-a urît niciciînd poporul maghiari ci numai trufia nobilimii, era gata să încheie o înţelegere româno-maghiară, împotriva absolutismului habsburgic. Mărturie stau cele petrecute în luna iunie 1849 cînd comandantul de brigadă al armatei maghiare, Simonffy József trimitea lui Avram Iancu un apel în care scria: „Românii şi ungurii au neapărată nevoie de cea mai strînsă frăţie." Avram Iancu, care avusese şi cu N. Bălcescu, (pe care îl adăpostise), ample schimburi de idei în această privinţă, îi răspunde la 27 iunie printr-o scrisoare adresată „fraţilor maghiari", în care spunea: „Între voi şi noi armele niciodată nu pot hotărî,... firea ne-a aşezat într-o patrie ca împreună să asudăm cultivînd-o, împreună să gustăm dulceaţa fructelor ei... Credeţi-ne nouă... că în aceste două patrii surori maghiarul de existenţă [de azi] şi viitor nu poate vorbi fără de român, nici românul fără de maghiar... Pe noi — continuă Iancu — ne-au răsculat nerecunoaşterea naţionalităţii politice, tiraniile şi barbariile feudalilor şi aristocraţilor transilvani maghiari, pe care poporul în această epocă nu le-a mai putut suferi."[38]

Aflate în ultimul ceas înaintea înfrîngerii de către trupele imperiale austriece şi cele ţariste, forţele revoluţionare române şi maghiare fac o ultimă încercare de a-şi alia forţele în noaptea de 15 august 1849. Cei care au dus ultimele tratative au fost Eftimie Murgu şi generalul Bem, la îndemnul lui Bălcescu şi Kossuth. După sosirea lui Bălcescu în Ungaria, Murgu colaborează cu acesta la alianţa forţelor revoluţionare româno-maghiaro-polone, iar după ce dieta din Seghed votează legea naţionalităţilor porneşte spre tabăra lui Avram Iancu, avînd şi încuviinţarea generalului Bem, spre a mijloci alianţa forţelor româno-maghiare-polone. Pînă la sfîrşit, Eftimie Murgu este unul din cei mai de seamă susţinători ai alianţei forţelor revoluţionare. Lui i-a fost dat a lega ultima punte între revoluţionarii români şi maghiari. Dar iată cum s-au petrecut faptele:

În ziua de 15 august 1849 trupele imperiale austriece intră în Lugoj. Kossuth s-a retras spre sudul Banatului pregătindu-şi fuga în Turcia. Generalul Bem cu trupele rămase credincioase se îndreaptă spre Făget. Aici are loc, în noaptea de 14/15 august întîlnirea cu Eftimie Murgu, prin care pun la cale organizarea unei rezistenţe pentru salvarea revoluţiei. Este ultima încercare de unire a forţelor revoluţionare, ultimele tratative româno-ungare din timpul revoluţiei.

În această fază, de comun acord cu Bălcescu, se ajunge la o nouă formulă pentru unirea forţelor revoluţionare româno-polono-maghiare, avînd în frunte pe generalul Bem.

---

[37] *Mikó Imre*, Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi fejedelemség korától 1868-ig, (Folosirea limbii şi istoria dreptului în Ardeal de la epoca Principatului pînă în 1868) în Korunk, nr. 10/1971, p. 1553.

[38] *Transilvania*, Braşov, 1877, p. 54—56.

Pe baza unor mai recente descoperiri[39], se știe că în noaptea de 14/15 august generalul Bem a fost încartiruit împreună cu suita sa în locuința lui Alois Willibald Juraschek, administratorul domeniului Fărășești de lîngă Făget.

La orele 24,30, Bem l-a primit pe Murgu care era însoțit de Ioan Gozman, deputat de Bihor, și Constantin Florescu care a participat la revoluția din Țara Românească. Discuțiile nu au dus la nici un rezultat. Era prea tîrziu, înaintarea trupelor imperiale și țariste fac imposibilă realizarea oricărui plan de salvare a revoluției.

*
* *

Analizînd cauzele înfrîngerii popoarelor ridicate la luptă în 1848, Bălcescu scria: „Astăzi vedem curat că același despotism ne copleșește pe toți, românii împreună cu ungurii... Astăzi este învederat pentru tot românul cu minte și cu inimă că libertatea naționalităților nu poate veni de la curțile împărătești și de la despoți, ci numai dintr-o unire strînsă între toți românii și dintr-o ridicare a tuturora împreună și în solidaritate cu toate popoarele imperiale."

După înfrîngerea revoluției, trăgînd învățămintele amare ale discordiei, Kossuth scria: „Maghiarul și românul, românul și maghiarul își au fiecare viitorul fericit în unirea frățească, și nicidecum, dacă unul se lasă amăgit pe seama asupririi celuilalt căci în acest caz pune mîna pe o asemenea armă, cu care se lovește și pe sine."[40]

În 1859, în emigrație fiind Szemere Bertalan, ultimul președinte al guvernului maghiar, care la 28 iulie 1849 înainta în fața Adunării generale de la Szeged „legea naționalităților", prima de acest fel din Europa și care, cu toate limitele sale, acorda drepturi naționale, politice și culturale, cuprinzînd și autonomii locale, popoarelor oprimate din Ungaria, trăgînd învățămintele prăbușirii revoluției din Ungaria scria:

„Cum se poate că națiunea în deplinele sale forțe a pierdut bătălia? Cauza este că în decursul timpului, pe jumătate în secret, pe jumătate deschis, a luat naștere, s-a dezvoltat și a crescut o nouă idee, cea a naționalității, și noi, nerecunoscînd puterea sa imensă la alte neamuri, nu am luat-o în considerarea cuvenită. Cunosc foarte bine intrigile secrete și deschise ale acelei epoci, știu bine ce influență a avut armata țaristă asupra deznodămîntului istoric; dar să mărturisim că noi nu am înțeles importanța considerabilă a ideii și a mișcării naționalităților, aparent ieșită la suprafață din întîmplare, dar fierbînd de mult timp în interior."[41]

---

[39] Vezi *I. D. Suciu*, o.c. pag. 232—236.
[40] Kossuth Lajos Iratai, vol. XI. Budapesta, 1905, pg. 301—302.
[41] *Ladislau Bányai*, o.c. pg. 67.

REZISTENŢA ÎMPOTRIVA REGIMULUI NEOABSOLUTIST AUSTRIAC

Momentul înfrîngerii revoluţiei din 1848—1849 a însemnat de fapt momentul reîntronării pentru o lungă perioadă a unei negre reacţiuni neoabsolutiste menită să consolideze puterea Habsburgilor. Sistemul neoabsolutist, de nuanţă „modernă" a fost introdus de fostul luptător pe baricade în 1848, Alexander von Bach. Fiind înglobată în Monarhia Habsburgică Transilvania a primit denumirea de Marele Principat al Transilvaniei. Imediat după înfrîngerea revoluţiilor principiul de bază al politicii naţionale austriece este „divide et impera". Dar în scurt timp conducătorii Monarhiei şi-au dat seama că continuarea acestui principiu vechi în conducerea statului va duce mai devreme sau mai tîrziu la întărirea însemnată a burgheziei unor popoare asuprite şi astfel, în condiţiile formării statelor naţionale, independente la frontierele Monarhiei, va creşte lupta de eliberare naţională. Intuind că naţionalităţile asuprite vor voi să se alăture din punct de vedere politic statelor naţionale independente de curînd sau în curs de formare, Monarhia a trecut la ideia întăririi „unităţii" ei pe baza formării unei economii unitare, capitaliste şi prin germanizare. Această tendinţă a Curţii de la Viena se reflectă în „principiile de guvernare" publicate de monarh la 31 decembrie 1851, în realitate de Alexander von Bach, reprezentantul marii burghezii austriece şi ministru de interne.

În spiritul acestor principii guvernatorii Transilvaniei Ludwig Wohlgemuth (1849—1850) şi Karl Schwarzenberg (1851—1858), pe baza unor ordine primite din Viena, au încercat să transforme Transilvania într-un ţinut austriac. Lui L. Wohlgemuth i s-a trasat sarcina de a „pacifica" ţara şi a veghea ca mişcările de eliberare să fie oprimate. Nu e întîmplător că Wohlgemuth, în rapoartele trimise Curţii de la Viena, vorbeşte de ideile daco-romane răspîndite în rîndul populaţiei româneşti transilvănene. Spre liniştirea superiorilor însă, el spune: „Poporul român, dacă se simte în stare de a restaura din puterile sale un stat daco-roman, nu are decît să încerce. Românii au însă nevoie pentru realizarea acestui scop de armată de 200.000 de soldaţi cu artileria corespunzătoare. În caz că restaurarea statului daco-roman printr-un război va fi săvîrşită de către români, acest fapt ar deveni obiectivul de admiraţie al întregii Europe."[42]

Concesiile făcute în timpul revoluţiei de teama maselor au fost revocate de către împăratul Franţ Iosif. A fost întărit aparatul represiv al statului, s-au instalat guvernatorii militari, s-a decretat starea de asediu, s-a reintrodus cenzura. Participanţii la revoluţia ungară au fost arestaţi cu miile.

[42] *I. Lupaş*, Istoria românilor, 1937, pg. 296.

Tribunalele militare condamnau la temniță grea sau la moarte pe foștii „rebeli" de toate naționalitățile.

După executarea la Arad a celor 13 generali, comandanți ai oștirii revoluționare maghiare, regimul absolutist l-a condamnat la moarte pe Eftimie Murgu, pedeapsa fiind schimbată mai tîrziu în 4 ani închisoare. Regimentele grănicerești din Transilvania au fost încorporate în regimentele obișnuite imperiale. În aceste condiții, imediat după reinstaurarea absolutismului, largi categorii sociale de toate naționalitățile își dădeau seama că au fost înșelate în chip rușinos de perfidia habsburgică.

Amărăciunea de după înfrîngerea revoluției, ura împotriva habsburgilor este ilustrată în multe situații. Într-o scrisoare către George Barițiu, din toamna anului 1850 Alexandru Papiu Ilarian exprimă zădărnicia și amărăciunea pe care o resimțeau patrioții români de pretutindeni în fața tratamentului aplicat românilor de austrieci.

„Noi am luptat și ne-am vărsat sîngele pentru împărat și pentru drepturile națiunii noastre, nu pentru medalii și bani. Acum vedem că tronul a fost întărit cu sîngele a 40.000 de români omorîți și prin distrugerea a 300 de sate, dar în ciuda tuturor acestora națiunea noastră încă geme sub povara aceleiași tiranii și se află într-o stare încă mai mizerabilă decît cea dinainte de 1848. Atunci încă nu cunoșteam gustul libertății, dar acum îl cunoaștem și ne-am sacrificat viețile și avutul pentru ea și cu toate acestea ea ne este negată."[43]

Perioada post revoluționară se caracterizează printr-un accentuat spirit de revoltă care a cuprins toată Transilvania pe români, maghiari deopotrivă împotriva terorii habsburgice și a feudalilor exploatatori. Surprinzînd starea de spirit revoluționară ce domnea în rîndurile țărănimii de diferite naționalități din Transilvania, precum și raporturile dintre țărani și stăpînii de pămînt, scriitorul maghiar Gyulai Pál într-o călătorie întreprinsă nota: „Aici, ei se amenință și se urăsc de moarte. Țăranul își petrece timpul în a-și ocupa pămîntul, moșierul a intenta procese... Poporul pregătește răzbunarea pentru viitor, moșierul trăiește cu groaza în spate."[44]

O atmosferă de revoltă domnea pretutindeni. Munții Apuseni, această citadelă românească, au rămas și după înfrîngerea revoluției, bastionul populației românești din Transilvania. În frunte cu Avram Iancu și ceilalți conducători ai lor, moții de pe domeniile fiscului împărătesc își întețesc acțiunile pentru realizarea revendicărilor lor sociale și naționale.

Țăranii români din Munții Apuseni prin emisarii lor „vroiau să înfăptuiască — spunea un raport oficial al generalului Thun din octombrie 1849 — un mare teritoriu românesc care să se întindă pînă la Tisa, sub domnia lui Avram Iancu." Sate întregi din acest teritoriu refuză să plătească dările către fiscul împărătesc. Raportul cere ca în vederea stăvi-

[43] *Keith Hitchins*, Studii privind istoria modernă a Transilvaniei. Ed. Dacia, Cluj, 1970, pg. 27—28.

[44] *Gyulai Pál*, Erdélyi útibenyomások, Budapesta, 1921, p. 42.

lirii mişcărilor să fie trimise unităţi armate la Iosăşel, Iacobini, Zimbru, Dezna, Buteni.[45]

Stăvilirea năzuinţei românilor — mobilizaţi de fruntaşii politici — era şi sarcina principală a lui Wohlgemuth, tot aşa cum era şi cea a dezbinării popoarelor conlocuitoare. Oprirea prin diferite metode a agitaţiilor în rîndurile maselor împotriva absolutismului era o preocupare principală şi a următorului guvernator, Karl Schwarzenberg, numit la data de 30 aprilie 1851, după moartea lui Wohlgemuth. Acesta urmărea şi mai intens acţiunile fruntaşilor revoluţionari şi ai maselor lui Makk-Gáll din Transilvania, acţiune care se îndrepta împotriva regimului absolutist austriac şi care avea legături cu elementele progresiste din Moldova şi Ţara Românească, precum şi cu emigraţia din ţările apusene. La intensificarea urmăririi de către guvernator a acţiunilor revoluţionare din Transilvania a contribuit şi lărgirea mişcării unioniste din Bucureşti şi Iaşi. Schwarzenberg a întărit unităţile jandarmereşti şi poliţieneşti şi a adus „o mulţime de funcţionari din toate regiunile Monarhiei". Măsurile lui nu au făcut însă decît să adîncească împotrivirea populaţiei faţă de absolutism, faţă de străini şi să întărească dorinţa de luptă comună pentru eliberare. I. Puşcariu referindu-se la acestea scrie: „De aici se explică organizarea elementelor nemulţumite şi aşa numitele "regime secrete" de pe la anul 1851 pînă în 1854, atît în Ungaria cît şi în Ardeal; de aici se explică că ori din care parte este ameninţată monarhia, elementele revoluţionare alergau în castrele inamice, ca să ajute la răsturnarea instituţiilor centralizatoare."[46]

Avram Iancu a continuat să stea alături de ţăranii oropsiţi. Tocmai de aceea autorităţile în tendinţa de a intimida ţărănimea din Munţii Apuseni, îl arestează la 24 decembrie 1849, la tîrgul de la Hălmagiu. Teama de răzbunarea poporului şi protestele care s-au pornit împotriva acestei samavolnicii, au determinat autorităţile habsburgice să-l lase în libertate. În 1850 rapoartele autorităţilor militare îl acuzau că ar continua agitarea maselor. În 1852 a fost arestat din nou, dus la Alba Iulia şi lovit cu brutalitate. De teama răscoalei moţilor a fost iarăşi pus în libertate.

În acelaşi an, cînd împăratul Franţ Iosif a vizitat Munţii Apuseni, Avram Iancu a refuzat să dea urmare invitaţiei de a fi primit de împărat. În timpul acestei vizite cancelaria împăratului, asaltată de mii de plîngeri şi proteste din partea ţăranilor, a împărţit aceleaşi promisiuni deşarte pe care Iancu şi tovarăşii săi le respinseseră demult ca mincinoase. Scîrbit şi îndîrjit de perfidia habsburgică, Avram Iancu, îndată după vizita în munţi a monarhului, doboară şi calcă în picioare pajura imperială de pe casa domeniului fiscal.

Introducerea noii forme a absolutismului de către Bach, care pe lîngă teroare, a încercat să facă ca poporul să renunţe la tradiţiile sale revoluţionare, iar pe de altă parte nerezolvarea năzuinţelor legate de proprie-

[45] *Sashegyi Oszkár*, Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849—1867, Budapesta, 1954, p. 98—99.

[46] *I. S. Puşcariu*, Notiţe despre întîmplările contemporane, Sibiu, 1913, p. 48.

tate (împroprietărirea), a avut ca rezultat renașterea avîntului de luptă în rîndul maselor din Transilvania. Și deoarece acestea două cauze ale nemulțumirilor își aveau originea în atitudinea comună, dușmănoasă față de popor a claselor stăpînitoare austriece și a moșierilor — în majoritate maghiari — atacurile maselor indiferent de naționalitate, se îndreptau concomitent atît împotriva moșierilor cît și a organelor locale ale puterii absolutiste. Acest aspect comun al luptelor țărănimii din Transilvania e caracteristic pentru întreaga perioadă. Amintim drept exemplu evenimentele din localitățile din apropierea Clujului, cum ar fi Sînmihaiul de sus, Sînmihaiul de jos, Băișoara, Rediu, Micuș, Așchileul Mic. În aceste localități țărănimea română și maghiară s-a împotrivit exploatării și asupririi moșierilor și a regimului politic.[47]

Această luptă comună de eliberare socială și națională a dus la întărirea frăției poporului român cu naționalitățile conlocuitoare datorită și faptului că năzuințele lor erau aceleași. În realitate și în răstimpurile de pace, în munca de toate zilele, cu ocazia manifestațiilor culturale, populația Transilvaniei a conlucrat găsindu-și căile de apropiere, în legătură frățească.

Pe lîngă acest factor la închegarea frățietății între români maghiari și germani în perioada absolutismului a mai contribuit și faptul că masele erau silite să lupte pentru apărarea dreptului lor asupra pămîntului sancționat, sub presiunea lor, de dieta din Cluj. Se știe că după Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 dieta convocată la Cluj, la sfîrșitul lunii mai 1848, a șters iobăgia, în urma cărui fapt pămînturile urbariale, țărănești au intrat în proprietatea celor eliberați. Dar moșierii în unele locuri nu au vrut să respecte această hotărîre a dietei. Țărănimea eliberată din Transilvania, română și maghiară s-a unit pentru apărarea acestui drept cîștigat în urma luptei comune. Pentru ilustrarea acestei fermități a țărănimii apelăm la cronicarul perioadei: „Să întrebăm însă ce ar însemna restaurarea absolutismului în Austria... Nu este putere pămîntească care să facă pe oameni să creadă că, combatînd cineva constituțiunea, nu ar ținti de-a dreptul la restaurarea sclaviei iobăgești. Oare însă robitorii de oameni cumpănit-au de ajuns fioroasa greutate a cuvîntului: restaurarea vechii sclavii? Oare... au cumpănit ei că cu aceasta ar produce un rezbel social, rezbel pentru proprietate? Apoi, precum proprietatea, așa și creditul (comerțul) s-ar înarma contra absolutismului. În minutul în care ai introdus despoția, ai anulat încrederea dintre oameni... Deci absolutismul cere a se reînființa pe sineși, cuteze a vătăma și mai tare interesele materiale, ca și libertatea. Într-o oră, el, absolutismul, va vedea în urmă bancrotul de stat, destrămarea unității statului, rezbelul social..."[48].

[47] Arhivele Statului Cluj. Procesele verbale ale comisarului subdistrictului Tureni, nr. 331, 388, 756, 2176 din 1850 și Gestions Protokoll des k.k. Koloser Bezirks Comisariates, nr. 12 din 1850.

[48] *George Barițiu*, Scrieri social-politice. Studii și antologie de V. Cheresteșiu, Camil Mureșan, George M. Marica, București, 1962, p. 138.

A mai contribuit la întărirea legăturilor şi faptul că, deşi în 1848 s-a declarat principiul egalităţii fiecărui cetăţean la viaţa politică, totuşi dreptul de vot a fost condiţionat de o situaţie materială oarecare, de un cens de proprietate, situaţie identică atît la populaţia românească cît şi la cea maghiară. Elementele progresiste, dar în special fruntaşii politici români, în repetate rînduri, au criticat vehement faptul că în 1848 a fost eliberată numai o parte a ţărănimii, ţărănimea iobagă, că numai ea a devenit proprietară, iar jelerimea a rămas în dependenţă, neavînd astfel drept de vot. Ei au arătat că în părţile muntoase — deci în marea parte a Transilvaniei — aproape jumătate a ţărănimii a rămas în dependenţă, fiind astfel lipsită de executarea dreptului de vot. În astfel de condiţii ţărănimea săracă şi lipsită complet de pămînt, indiferent că era română sau maghiră, se află într-o situaţie indentică, ceea ce a dus la strîngerea rîndurilor ei pentru cucerirea dreptului de proprietate, a dreptului de vot.

Adîncirea respectului reciproc între tinerii de diferite naţionalităţi din Transilvania se datora şi faptului că în multe şcoli, în primul rînd în şcolile medii, în licee, elevii români, maghiari şi germani, învăţau împreună şi locuiau împreună în internate, la Cluj, Alba Iulia, Tg.Mureş, Oradea ş.a.m.d.

În coloanele ziarelor româneşti, maghiare şi germane apar articole care atrag atenţia maselor asupra situaţiei lor identice, asupra necesităţii colaborării din punct de vedere economic, politic şi cultural.

După 1848, apropierea româno-maghiară s-a manifestat şi în viaţa culturală, determinată de lupta împotriva asupritorului comun: habsburgii.

Iosif Vulcan, redactor şef al revistei „Familia", este ales membru al societăţii Kisfaludy. Cu prilejul alegerii lui Vulcan, Greguss Ágost a spus: „Problema naţionalităţilor trebuie rezolvată prin libertate, dînd teren tuturor să-şi desfăşoare talentele . . . Deoarece şi ideea precum aerul, dacă este închisă, face să explodeze vasul în care se încearcă închiderea ei, din contră lăsate libere se răspîndesc viabile pretutindeni."

În 1852 s-a înfiinţat la Oradea Societatea de lectură care îşi propunea să contribuie la apropierea celor două popoare.

În acest timp Jókai Mór în scrierile sale prelucrează multe aspecte din viaţa românilor, a prieteniei româno-maghiare. În 1858, întors dintr-o călătorie din Ardeal scrie o suită de articole în „Vasárnapi Újság". Într-unul din aceste articole conchide: „În conştiinţa publică a poporului român nu există nici un duşman vecin, cu atît mai puţin îi e duşman maghiarul."[49]

Jókai a încurajat pe Ács Károly, care a învăţat românește în închisoare să traducă din lirica românească, în limba maghiară (în 1858 a şi apărut volumul „Virágok a román nép költészetéből". Tot Jókai a ajutat migranţilor revoluţionari maghiari din Bucureşti să realizeze legături culturale cu românii. Emigraţii au aranjat turneul Teatrului din Cluj la Bucureşti şi a celui din Bucureşti la Cluj.

[49] *Csatári Dániel*, o. c. p. 53.

La 8 aprilie 1860, la ședința de doliu din Cluj ținută în amintirea lui Szécsenyi István alături de maghiari au apărut și delegații românilor. La Tg. Mureș, o asemenea adunare a avut loc în biserica românească, după care românii și ungurii au manifestat în comun în piața orașului.

Apropierea româno-maghiară s-a manifestat după revoluția din 1848—1849 și în Țara Românească și Oltenia, unde poporul român simțea la fel pentru poporul maghiar căzut în robie. În Oltenia și Țara Românească s-au născut cîntece folclorice în care țăranii români își exprimau solidaritatea cu cei maghiari[50].

Eforturile deosebite pentru apropierea româno-maghiară împotriva absolutismului habsburgic au întreprins revoluționarii români și maghiari aflați în emigrație în Anglia, Franța, în Principatele române, Turcia etc.

Fratele poetului Vasile Alecsandri, în timpul călătoriei din vara anului 1850 în Anglia, ca urmare a emigrării de după înfrîngerea revoluției din 1848-1849, leagă diferite prietenii, chiar dacă nu politice totuși semnificative pentru spiritul acelor ani postrevoluționari. Printre alții, aici în Anglia cunoaște pe Pulszki Ferencz, fostul secretar al lui Kossuth[51].

In emigrație fiind, la vestea organizării, *în februarie 1851* a revoluționarilor maghiari exilați, N. Bălcescu, deși hotărîse să se retragă din viața politică pentru a se dedica studiului și îngrijirii sănătății, își reia activitatea. De asemenea, au fost salutate tratativele româno-maghiare pe baza tezei lui Nicolae Bălcescu de a se realiza o federație a naționalităților, iar L. Kossuth a lansat formula Confederației de state dunărene. Planul lui N. Bălcescu prin care se încerca făurirea unui front comun revoluționar al popoarelor asuprite împotriva imperiului absolutist habsburgic și țarist a fost îmbrățișat cu căldură de emigrațiile revoluționare română, maghiară, polonă, italiană, sîrbă. *Comitetul central democratic european* condus de Mazzini Giuseppe, a răspîndit conspirativ manifeste, ziare, broșuri, proclamații în toate regiunile aflate sub dominația habsburgică.

Colonelul Makk, emisarul emigrației maghiare conducea din București o acțiune conspirativă antihabsburgică în Transilvania. Fostul general revoluționar Gál a elaborat planul luptei ce trebuia să se declanșeze în județele secuiești. Dar conspirația a fost descoperită și principalii ei conducători executați în 1854. Eroii acestei mișcări antihabsburgice și-au jertfit viața pe stîlpii de execuție din Tg. Mureș și Sf. Gheorghe.[52]

Conducătorii conspirației au neglijat revendicările sociale ale maselor și au crezut că prin acțiunea conspirativă a unor persoane vor reuși să declanșeze o luptă antihabsburgică de mare anvergură. Cu toate acestea, cercuri largi ale populației au primit cu mare simpatie cauza celor care s-au ridicat împotriva tiraniei habsburgice. În preajma izbucnirii războiului Crimeii, scontînd la condițiile favorabile pentru ridicarea popoarelor

---

[50] idem, p. 54.

[51] *Cornelia Bodea*, Cu Iancu Alexandri în Anglia și Scoția în 1850, în *Studii*, 2/1971, p. 269.

[52] *Károlyi Dénes*, Mișcarea antihabsburgică din Transilvania de sub conducerea lui Makk — Gáll (1849—1854), *Studii*, 4/1955.

din Monarhia habsburgică în urma contradicţiilor dintre puterile beligerante, Comitetul central democratic european de la Londra, a intensificat propaganda antihabsburgică în rîndurile armatei imperiale austriece printr-o serie de elemente revoluţionare. Asemenea elemente au fost trimise şi în Principatele Române să acţioneze pentru apropierea româno-maghiară. Unul dintre ei era Berzenczey Ladislau, ofiţer secui, care ducea de la Kossuth un apel de frăţie, pentru colaborare împotriva asupritorilor străini. Cu aceeaşi misiune soseşte în Transilvania şi Teleki Alexandru, originar din Satu Mare, prieten cu poetul maghiar Petőfi, şi apoi cu Victor Hugo, membru al comitetului democratic.

Toate aceste acţiuni au dus la adîncirea legăturilor poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare în lupta dusă pentru eliberarea socială şi naţională.

Manifestările antihabsburgice în Transilvania au avut cele mai diverse aspecte. Astfel, după vizita din vara anului 1852 a împăratului Franţ Iosif prin Transilvania, direcţiunea poliţiei din Oradea raporta că această vizită nu a entuziasmat deloc populaţia, spiritul antihabsburgic domneşte în continuare.[53]

În 1853, un mare moşier din comitatul Satu-Mare scria că se pregăteşte o revoluţie ţărănească cu scopuri comuniste antidinastice şi antiguvernamentale."[54]

În vara anului 1857 la Baia Mare, cu ocazia recrutărilor pentru armata imperială, românii de aici, sprijiniţi de primarul oraşului, au dezarmat şi bătut grupa militară trimisă pentru recrutare, refuzînd să se înroleze în armata împăratului.[55]

Poliţia austriacă veghind asupra vieţii împăratului şi a ordinii în imperiu întocmise liste întregi cu numele celor consideraţi „periculoşi" din punct de vedere politic. Pe o astfel de listă din septembrie 1859 de şeful poliţiei din Budapesta, printre cele 60 de nume figurau Murgu Eftimie, Táncsics Mihály etc.[56]

Evenimentele demonstrează că într-adevăr poliţia imperială avea de ce să se teamă.

Manifestările antimonarhice interne au avut loc în principalele localităţi din Transilvania, la 20 august 1860, cu ocazia zilei de naştere a împăratului Franz Ioseph, socotită în întregul imperiu ca o serbare oficială şi organizată ca atare pretutindeni de autorităţi. Astfel la Baia Mare, ziua de naştere a împăratului a fost sărbătorită numai de persoanele oficiale, populaţia în mod demonstrativ refuzînd orice manifestaţie de simpatie. Încă în seara zilei de 19 august, calfele şi ucenicii au colindat

---

[53] *Lukács Lajos*, Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak, Budapesta, p. 132.

[54] *Sashegyi Oszkár*, o.c. p. 159—160.

[55] Ibidem, p. 247—248.

[56] Ibidem, p. 248—249.

întreg orașul înjurînd în mod deschis pe împărat și distrugînd pavoazările pentru a doua zi, cînd au reprezentat gestul antimonarhic.[57]

La Sighetul Marmației în 20 august au sosit în oraș mii de țărani români și ruteni din satele înconjurătoare. În ciuda măsurilor luate de autorități, românii, maghiarii, rutenii au organizat o mare manifestație a prieteniei comune, înjurînd imperiul habsburgic care — după cum spunea un vorbitor — „jefuiește... de la 1850 încoace."[58] Și în alte orașe au fost organizate de către populație asemenea demonstrații antihabsburgice. La Șimleu, Tășnad și Zalău s-au rostit lozinci de întărire a prieteniei româno-maghiare. Forțele polițienești și jandarmerești locale nu au reușit prin intervenția lor să domolească spiritele.

Autoritățile civile și militare austriece erau îngrijorate de frămîntările, agitațiile populației românești din Transilvania față de lupta pentru unire a moldovenilor și muntenilor, văzînd în ele manifestări ale spiritului antihabsburgic și socotindu-le primejdioase, subversive. Nu numai românii ci și maghiarii manifestau simpatie față de unirea principatelor în care vedeau un exemplu pentru continuarea luptei de independență, împotriva habsburgilor.

La începutul anului 1859 se creiază statul modern România, prin unirea Țării Românești și Moldovei. Aceasta a determinat atitudinea tot mai hotărîtă a poporului român din Transilvania și din alte părți subjugate față de asuprirea străină, precum și accentuarea luptei de eliberare națională. Unul dintre cei mai buni cunoscători ai gîndurilor și năzuințelor poporului român, Alexandru Papiu Ilarian exprima un adevăr demn de crezare, cînd spunea că „românii din Transilvania numai în Principate privesc... iar cînd s-a ales Cuza domn, entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decît în Principate."[59]

Evenimentele din ianuarie 1859 au constituit obiectivul unei susținute atenții a ziarelor românești. „Gazeta Transilvaniei", „Foaie pentru minte, inimă și literatură", „Telegraful Român", și a unor ziare maghiare și germane: „Magyar futár" (Curierul maghiar) din Cluj, „Siebenbürger Bote" (Curierul Transilvaniei) din Sibiu și „Kronstädter Zeitung" (Ziarul brașovean).

Mulți maghiari manifestau simpatie față de Unirea Principatelor, văzînd în aceasta un exemplu pentru accelerarea luptei antidinastice, antihabsburgice.

Reformele sociale preconizate de Cuza au întărit prestigiul acestuia în rîndul maselor române din Transilvania, pe cînd sprijinirea emigranților revoluționari unguri i-a asigurat lui Cuza o mare popularitate și în rîndurile populației maghiare.

A crescut numărul aderenților la planul confederației țărilor mici amenințate de imperiile habsburgic și țarist. Poziția aripei de stînga a

---

[57] *Lukács Lajos*, o.c. p. 242.
[58] Idem, p. 243.
[59] *Ștefan Pascu*, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Cluj, 1968, p. 117—118.

emigrației maghiare în frunte cu Teleki László a convins pe Kossuth să renunțe la poziția sa rigidă în problema națională. În ultima variantă a planului, Transilvania urma să hotărască singură, prin plebiscit, după lichidarea dominației habsburgice, asupra apartenenței sale.

Generalul Klapka a dus tratative pe această bază cu domnitorul Cuza, care a admis tacit constituirea unor depozite de arme pe teritoriul României de către emigranții maghiari, în vederea unei insurecții antihabsburgice. Politica lui Cuza era susținută la început de Franța, ceea ce a înăsprit relațiile dintre el și coaliția fracțiunilor opoziționiste, care mai tîrziu la 11 februarie 1866 îl va înlătura pe domnitor.[60]

Lupta pentru independența și unitatea națională a Italiei a trezit un deosebit ecou în rîndurile cetățenilor din Transilvania. Mulți participanți la revoluția din 1848—1849 și-au părăsit locurile natale și luînd arma în mînă s-au înrolat în legiunile lui Garibaldi, al cărui nume devenise un simbol al libertății, al luptei pentru independență națională. Dintre transilvăneni (români, maghiari) care au luptat sub steagul lui Garibaldi împotriva habsburgilor mulți s-au remarcat ajungînd la ranguri ofițerești ca de exemplu Dunca Nicolae și Horváth Kálmán.[61] Românul Pavel Papp originar din comuna Bezna (Jud. Bihor), și-a cîștigat merite deosebite prin curajul, priceperea și abnegația sa, în campania din anii 1859—1870, ajungînd pînă la gradul de general maior în armata italiană.[62]

Acest entuziasm a cuprins și celelalte popoare, care deasemenea doreau lichidarea absolutismului, doreau libertatea, iar evenimentele din vara anului 1859, cînd armata austriacă a suferit o înfrîngere decisivă la Solferino, din partea armatelor franceze și piemonteze, au dus la ridicarea popoarelor Monarhiei, lichidînd regimul absolutist al lui Bach. În luna august 1859 împăratul l-a numit ministru de stat pe contele Agenos Goluchovsky, adept al federalismului și a convocat senatul imperial „întărit" pentru analiza reorganizării Monarhiei. Din Transilvania au fost invitați Andrei Mocioni, episcopul Șaguna și reprezentanții populației maghiare și germane.

Cei chemați din Transilvania și-au exprimat părerea în problema reorganizării politice a Monarhiei, pe baza principiului egalității naționale, politice, confesionale și culturale pentru toate popoarele ei. Se cerea abandonarea politicii de germanizare și sprijinirea tradițiilor progresiste ale fiecărui popor din Monarhie. Să se respecte la reorganizarea Monarhiei, principiul potrivit căruia factorii statului modern „sînt și rămîn popoarele cu interesele generale de cultură, civilizațiune, prosperitate."[63]

Propunerile transilvănenilor însă, nu au fost acceptate de Curtea de la Viena.

---

[60] *L. Bányai*, o.c. p. 72—73.

[61] *Lukács Lajos*, Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860—61-ben. Akademiai Kiadó, Budapesta, 1962, p. 68—69.

[62] *I. Sabău*, Din viața generalului Pavel Papp, în **Studii**, 1/1961.

[63] *V. Babeș*, Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocioni, în **Analele Academiei Române**. Mem. Secției istorice, Seria II, Tom. V, p. 363.

INTENSIFICAREA ACȚIUNILOR COMUNE ROMÂNO-MAGHIARE ÎN TIMPUL REGIMULUI „LIBERAL".

Diploma din octombrie 1860 dată de împărat, iar apoi patenta din 26 februarie 1861 au prevăzut doar redeschiderea dietelor și înființarea senatului imperial care consta din casa de sus și casa deputaților.

Cele două acte încercau să înglobeze — și de această dată — în mod forțat toate țările și regiunile asuprite într-o unitate politică și economică. Ele doreau astfel să întărească dominația habsburgică, care a devenit șubredă începînd încă de la 1848.

Această tendință a Curții de la Viena nu putea să aibă însă roade; procesul de dezvoltare al societății de atunci tindea mai mult ca oricînd la formarea statelor naționale, la unificarea popoarelor cu aceleași tradiții istorice, limbă, obiceiuri, economie. Existența statelor naționale Italia, România, Serbia însufleța pe românii, italienii, sîrbii asupriți din Monarhie, determinînd amplificarea dorinței de a se uni cu țara mamă. Năzuiau la o viață independentă și acele popoare care nu au reușit pînă la acea dată să-și formeze statul lor național, sau a căror state au fost lichidate în cursul veacurilor. În astfel de condiții actele amintite nu puteau să aibă o viabilitate durabilă.

Trecerea în octombrie 1860 de la regimul neoabsolutist la cel „liberal", cauzată de încercarea disperată de a salva monarhia austriacă printr-un sistem constituțional de guvernare, n-a reușit să stăvilească manifestările antihabsburgice. Primele se semnalează încă în toamna anului 1860 cînd în Banat conducătorii români țin o conferință cerînd înființarea unui căpitănat românesc în Banat, cu limba oficială și administrația română. Fără a ține cont de această cerere împăratul Franț Iosif a hotărît alipirea Banatului la Ungaria la 15/27 decembrie 1860. Drept răspuns la această măsură, în aceeași lună la Aradul Nou, în timpul recrutărilor din această localitate, a fost dărîmată la pămînt stema cu vulturii imperiali. În ultimele zile ale anului, după publicarea hotărîrii regale privind alipirea Banatului la Ungaria, autoritățile polițienești austriece raportează că populația a distrus pajura imperială„ la Lugoj, Lipova, Oravița etc.[64].

În perioada regimului „liberal" se constată o intensificare a acțiunilor comune române, maghiare, germane și ale altor naționalități. Cauzele acesteia rezidă în formarea unor condiții istorice specifice pentru mișcări de amploare, atît pe planul Monarhiei Habsburgice, cît și pe plan internațional.

Condițiile ce s-au creat acum au făcut posibilă desfășurarea unor acțiuni comune foarte importante ale maselor populare române, maghiare, germane și de alte naționalități din Transilvania. În primul rînd au fost siliți să plece funcționarii străini și în locul lor au fost aleși reprezentanți ai poporului. Astfel conducerea satelor a ajuns în mîna țărani-

[64] *Sashegyi Oszkár*, o.c. p. 295.

lor, ceea ce a contribuit — temporar — la instaurarea unui principiu național sănătos.

Dar nu peste mult, pe baza actelor imperiale s-a hotărît încadrarea la Ungaria a unor teritorii locuite de majorități românești: Crasna, Solnoc, Zarand și Chioar. Populația din aceste regiuni s-a împotrivit hotărîrii arbitrare, manifestîndu-și nemulțumirea în adunări ce au avut loc în primăvara și vara anului 1861. În întîmpinările adresate împăratului cei nemulțumiți subliniau faptul că aceste regiuni „formează parte întregitoare și nedespărțite a Transilvaniei".

Comunitatea comitatului Zarand sublinia adevărul că Transilvania a fost totdeauna autonomă, iar Zarandul îi aparținea. Se cerea convocarea cît mai grabnică a dietei Transilvaniei în care să fie reprezentat și Zarandul. Se mai sublinia convieţuirea pașnică și frățească a românilor cu maghiarii din comitat. Adrese asemănătoare au fost înaintate și de celelalte teritorii în cauză. În vederea sprijinirii cererii populației, comunitatea Chioarului, de exemplu, a trimis o adresă fiecărui comitat, în care și-a manifestat împotrivirea față de înglobarea districtului în Ungaria și față de „lichidarea independenței părții Chioarului cu tradiții istorice". Se sublinia în același timp și faptul că populația Chioarului alcătuită din 65.000 de locuitori, români și maghiari, trăiește în armonie pe baze egale în drepturi.

Manifestări ale convieţuirii frățești, ale luptei comune a românilor, maghiarilor și germanilor din Transilvania au loc tot mai des și în diverse cercuri și localități. Astfel, George Barițiu, reîntors în februarie 1861 la Brașov după Conferința națională din Sibiu, care a produs un puternic ecou și profundă satisfacție în rîndul maselor românești, a fost întîmpinat de populația orașului printr-o entuziastă manifestare. În cuvîntarea ținută el a subliniat ideea strîngerii legăturilor cu naționalitățile conlocuitoare, militînd pentru legături trainice și frățești între popoare: „Cît pentru consolidarea fraternității între noi, românii și națiunile surori, neg în fața ceriului și a oamenilor că ar exista vre-o ură între națiuni. Ura, urgia și frecările nu există între națiuni, ci între coterii, oligarhii și clase privilegiate. Poporul unguresc a avut aceeași soartă cu noi, asemenea și săcuii, iar așternutul poporului săsesc încă n-a fost de trandafiri. Să distingem deci bine între națiuni și coterii. Între națiuni ușor se poate restabili fraternitatea."[65]

Impresionante manifestări de convieţuire pașnică, de activitate comună pusă în slujba ambelor popoare se datoresc deputaților români în Parlamentul de la Budapesta. întreprinse în cursul lucrărilor de la 1861. Astfel, deputatul de Beiuș, Ioan Pop, în declarația sa lua atitudine împotriva absolutismului, alături de poporul maghiar. El spunea: „. . . Eu nu pot să disociez interesele națiunii române, oricare ar fi ele, de cele ale maghiarilor . . . Este adevărat, avem nemulțumiri și în acest sens națiunea noastră este împinsă la o parte, limba noastră neglijată, în mod deosebit religia ne-a fost oprimată . . . (acestea se datoresc însă, nu po-

[65] *T. V. Păcățian*, Cartea de Aur, vol. II, p. 218.

porului maghiar ci)... regimului de guvernare strîmb, împotriva căruia luăm cuvîntul acum, individual și colectiv."[66]

Tot el, la 3 iunie 1861 mai declara: „în apropiații doisprezece ani, poporul român a suferit atîta asuprire, dispreț, împilare, încît învățînd pe propria-i piele, s-a convins în mod real, că asupritorii naționalității și libertății lor, nu se află la Pesta, ci la Viena."

În aceeași ședință, deputatul Ioan Misici din județul Timiș spunea: „Noi nu privim spre Viena, ci spre Buda... pentru că știm că soarele libertății și constituonalității popoarelor a apus pentru totdeauna la Viena..."

În ședința din 10 iunie, deputatul Aurel Maniu, din Caraș Severin declara: „Ca fiu credincios al poporului român, cu care împart bucuriile și durerile, și căruia îi cunosc modul de a gîndi, concepțiile, literatura și oamenii de seamă, mărturisesc, consider de datoria mea, să declar, aici, în fața reprezentanților țării, că mă simt legat cu o înflăcărată credință de acest pămînt comun drag al patriei, udat de atîtea ori de sîngele și sudoarea strămoșilor... dar, nimeni să nu pretindă să mă întrăinez de națiunea mea, și cu aceasta să-mi cumpăr binefacerile constituonalității, pentru că cine poate fi necredincios față de națiunea sa, acela nu poate fi cetățean loial al țării."[67]

Convietuirea pașnică, frățească a poporului român cu naționalitățile conlocuitoare s-a manifestat și cu alte ocazii. Astfel de exemplu în 1860 s-a ținut concertul lui Reményi Ede la Cluj. „Într-un moment dat în teatrul arhiplin — consemnează contemporanul Ürmösy — a urcat pe scenă Reményi cu mai mulți muzicanți și a început să cînte una din melodiile triste transilvănene care răsună pe buzele românilor. Publicul a răspuns cu aplauze frenetice, în timp ce de pe balcon răsunau versuri și urări pentru înțelegerea frățească."[68] În această vreme a scris Barițiu: „Ură, urgie și frecări nu există între națiuni, ci numai între coterii și oligarhii și clase privilegiate."[69]

Înțelegerea, recunoașterea reciprocă s-a manifestat și în rîndurile intelectualilor, care cunoșteau bine tradițiile vechi frățești. În această perioadă a luat ființă „Asociația pentru literatură română și cultura poporului român." Semnificativ este că statutul acestei asociații prevedea că între membrii ei pot figura, pe lîngă fondatori ordinari, corespondenți și onorari fără deosebire de naționalitate și religie. În scurt timp după creerea acestei asociații a fost ales membru onorar Csáky György, care la rîndul lui a donat filialei din Cluj a Astrei 1000 de florini, 5000 iugăre pădure populației mixte, române și maghiare din Almașu și 1720 iugăre pădure școlii și bisericii comunei. A fost ales membru onorar și Kecskeméti Aurel, redactor al ziarului Sürgöny, precum și Jakab Elek, istoric,

[66] Az 1861 évi országgyűlés képviselőházának naplója, vol. I, pg. 386, apud *Mikó Imre*, Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika, Cluj, 1944, pg. 97.

[67] Idem, pg. 108.

[68] *Ürmösy Lajos*, Tizenhét év Erdély történetéből, (Șaptesprezece ani din istoria Transilvaniei), Timișoara, 1894, vol. I. p. 229.

[69] *Gazeta Transilvaniei*, XXIV (1861), nr. 3, p. 12.

care s-a remarcat printr-o înţelegere fermă a problemei naţionale. Şi-au manifestat părerea şi alţi intelectuali în legătură cu situaţia din Transilvania. Orbán Balázs, scriitor, renumitul autor al lucrării „Székelyföld leírása" (Descrierea secuimii) consacră o serie de articole de presă pentru a arăta realităţile meleagurilor noastre, convieţuirea frăţească a poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare. Deák Farkas, istoric, unul din cei condamnaţi pentru participarea la conspiraţia lui Makk-Gáll şi care dorea să cucerească independenţa Transilvaniei prin lupta comună a popoarelor conlocuitoare în sud-estul Europei, scrie în această perioadă un apel întitulat „Către fraţii români", în care cerea să se intensifice lupta comună pentru eliberare.

La rîndul ei Astra intenţiona să publice în revista ei „Transilvania" documente istorice privind acţiunile comune ale populaţiei din Transilvania în decursul veacurilor.

În condiţiile intensificării frămîntărilor populaţiei din Ungaria şi Transilvania, în perioada „liberală" au început să se ocupe cu problema naţională şi unii membri ai cercurilor conducătoare maghiare. Deputatul Eötvös József, care în mai multe lucrări ale lui a insistat pentru decretarea egalei îndreptăţiri a naţionalităţilor în Monarhie, a rostit cuvinte chibzuite în problema naţională într-una din şedinţele dietei din luna iunie 1861. Ca rezultat al expunerii lui, se formează, la 1 iulie 1861, o comisie parlamentară pentru a statornici principiile echitabile de convieţuire a naţionalităţilor. Dintre membrii comisiei făceau parte specialişti de diferite naţionalităţi. Între ei era şi Eötvös, precum şi scriitorul Madách Imre, autorul renumitei piese „Az ember tragédiája" (Tragedia omului).

Perioada regimului „liberal" se caracterizează şi printr-o serie de evenimente cu ocazia cărora s-a manifestat în mod elocvent comunitatea de năzuinţe a maselor populare române cu masele populare maghiare, germane şi de alte naţionalităţi. S-a mai subliniat că problema proprietăţii era cea mai arzătoare în Transilvania după 1848. Neexistînd evidenţe clare despre felul pămînturilor nu se ştia, după desfiinţarea şerbiei în 1848, ce pămînturi intră în proprietatea celor eliberaţi. Pentru elucidarea acestei situaţii au fost înfiinţate aşa numitele judecătorii urbariale, care şi-au început activitatea la sfîrşitul deceniului al 5-lea. Aceste judecătorii, în cele mai multe cazuri, au adus sentinţe nefavorabile ţărănimii. Acestea au declanşat agitaţii vehemente în toată Transilvania. În multe locuri au izbucnit răscoale făţişe. În lupta ei pentru zădărnicirea executării sentinţelor judecătoreşti, care prevedeau părăsirea loturilor, pe care le-au muncit pînă atunci, ţărănimea s-a ciocnit în primul rînd cu reprezentanţii organelor locale ale puterii. Deoarece ura maselor împotriva acestora era deosebită, şi din cauză că ei întruchipau şi asuprirea naţională, ciocnirile erau extrem de ascuţite. Îmbinarea celor două năzuinţe ale ţărănimii — lupta pentru pămînt şi pentru eliberarea naţională — a contribuit la creşterea dîrzeniei sale. Din sutele de mişcări care au avut loc în comun, amintim doar cîteva mai reprezentative:

În primăvara anului 1862 la Valcău și Călățele țăranii s-au ciocnit cu jandarmii și i-au alungat. La Leghia ei au intrat în păduri și le-au ocupat, învingînd forțele puterii de stat.

Rezolvarea proprietății era în strînsă legătură și cu comasările, cerință indispensabilă pentru introducerea unei economii raționale. Dar cu această ocazie moșierii făceau multe abuzuri cu ajutorul organelor locale, lipsind pe țărani de loturile lor bune, bine lucrate și dîndu-le pămînturi nefertile. Acestea au determinat noi împotriviri din partea țărănimii. În multe locuri comasarea a fost făcută folosind forța jandarmilor. Drept pildă amintim că la Vălișoara, Cornești, Moldovenești, țăranii au fost siliți să accepte comasarea sub amenințarea armelor. În Cîmpie s-a folosit de asemenea forța armată în operațiunile de comasare. Însuși prefectul comitatului Cluj a descins la fața locului pentru a-i constrînge la supunere pe țăranii ireverențioși.

În multe locuri au fost ciocniri violente între țărani și jandarmi. În comuna Hărăstaș, cu populație mixtă, română și maghiară, autoritățile au început comasarea în aprilie 1859. Însoțit de suita oficială prefectul a convocat populația satului într-o duminică dimineață la o întrunire. În consfătuirea avută cu consiliul comunal, membrii acestuia, temîndu-se că vor fi înșelați s-au împotrivit. Afară mulțimea a început să se agite, protestînd cu hotărîre. Nu peste mult gospodăriile proprietarilor care au cerut comasarea au luat foc. Datorită opoziției dîrze a locuitorilor din Hărăstaș, autoritățile nu au reușit să ducă la bun sfîrșit comasarea.

La Suceag efectuarea comasării a fost fixată pentru ziua de 11 aprilie 1860. În fața împotrivirii țăranilor a sosit prefectul cu un detașament format din 29 cavaleriști, 30 pedeștri, 6 jandarmi și un locotenent major. Detașamentul a început să-i prindă pe agitatorii țăranilor. Aceștia, la semnalul clopotelor, au pornit pentru a elibera pe cei prinși. S-a produs o ciocnire între țărani și forța armată. La început comandantul unității militare a dat ordin să se tragă o rafală, după care cavaleriștii au năvălit în mijlocul mulțimii. Ciocnirea s-a soldat cu un mort și mai mulți grav răniți.

În astfel de condiții putem să înțelegem teama unui inginer topometru, care în raportul său către președintele Asociației Economice Transilvania scria: „Dintre hotarele pe care le-am măsurat în regiunea Șimleului Silvaniei, în nici unul nu am putut lucra fără ca, în măsură mai mică sau mai mare, să nu fi trebuit să întîlnesc ideea comunismului... acest trist adevăr este poate în și mai mare măsură cunoscut în alte părți ale Transilvaniei...“[70]

Concomitent cu acțiunile duse în problema proprietății au loc evenimente deosebit de importante cu caracter politic. Ca urmare a luptei consecvente a maselor în problema reorganizării Transilvaniei pe baza principiului egalei îndreptățiri se convoacă dieta de la Sibiu în anul 1863. Ea era chemată să legifereze drepturile firești ale națiunii române și a

[70] *Arhiva Institutului de istorie Cluj*, Fond Arhiva Asociației Economice din Transilvania. Scrisoarea lui I. Kiss către președintele Asociației din 30 iulie 1855.

confesiunilor ei, precum şi egalitatea limbii române, maghiare şi germane în comunicaţiunea publică oficială. Cei care aveau drept de vot au participat fără deosebire de naţionalitate la alegerile de deputaţi pentru dieta de la Sibiu. Merită menţionat faptul că în multe localităţi locuite de români au candidat elemente progresiste maghiare, care au înţeles năzuinţele maselor. Dar cercurile reacţionare maghiare au oprit participarea acestor aleşi la lucrările dietei. Astfel interesele populaţiei maghiare, în primul rînd apărarea proprietăţii, au fost reprezentate de deputaţii români. Deputatul Gavril Manu într-una din cuvîntările ţinute atunci în Dietă spunea: „Noi nu facem lege pentru beamteri . . . ci pentru popor" indiferent în ce limbi vorbeşte.[71]

Impresionante manifestări de convieţuire română-maghiară au loc în anii regimului „liberal" în Transilvania, în cele mai diverse cercuri şi pături sociale. Dintre multe exemple pe care presa timpului, documentele vremii, lucrările istorice le-au consemnat, demnă de atenţie sînt cîteva legate de numele unor personalităţi marcante ale vieţii publice şi politice româneşti din Trasilvania. Astfel, într-o scrisoare din 6 noiembrie 1867 I. Raţiu, unul din hotărîţii militanţi pentru cauza naţională a românilor se dovedeşte un vajnic apărător al intereselor ţărănimii sărace din Transilvania indiferent de naţionalitate. Raţiu face referinţe din nou la procesele urbariale şi la importanţa luptei pentru apărarea ţăranilor, la justeţea cauzei lor. El informează despre o nouă acţiune întreprinsă în favoarea ţăranilor secui din Stînceni — Topliţa (denumirea veche Meşterháza), pentru care solicită sprijinul presei româneşti. „Aici îţi trimit — scrie Raţiu — o plînsoare a comunei Meşterháza din 1862, din care se vede în ce stare tristă şi ticăloasă s-a aflat acea comună, cînd a venit la mine ca să o apăr. Din această scrisoare se poate publica cel puţin un extract. În urma abuzurilor acolo descrise am fost cu o deputaţiune din sat la (guvernatorul Transilvaniei), Cren(n)eville."[72]

În continuare Raţiu scria că: „mă apucasem în „Magyar Újság" de cauzele secuieşti, unde s-a şi publicat un articol despre Apor, care mîine, poimîine, va putea exposesiona un sat întreg . . .", ceea ce dovedeşte străduania sa de a lua apărarea celor năpăstuiţi, indiferent de naţionalitate, faţă de potentaţii vremii.

În scrisoarea lui Raţiu către Bariţiu din 6 noiembrie 1867, primul informează de o manifestare de solidaritate româno-maghiară, petrecută la Cluj, în timpul alegerilor din 1867 cînd deputatul maghiar Francisc Kossuth (fiul lui L. Kossuth), preşedintele partidului de la 1848, cu pronunţat caracter antihabsburgic, a candidat la Cluj.

„La alegerea lui Kossuth în Cluj — scrie Raţiu — au luat parte şi românii şi toţi felecanii. Unii sînt de părere să-mi dau demisiunea ca

---

[71] *T. V. Păcăţian*, Cartea de Aur, vol. III, p. 277.

[72] *Keith Hitchins*, Liviu Maior, Corespodenţa lui Ioan Raţiu cu George Bariţiu, 1861—1892, p. 154 — 15.

deputat al Hațegului și hațieganii să aleagă pe Kossuth, ca demonstrațiune în contra levierilor pe care-i seamănă Kossuthienii cumsecade."[73]

Nici un moment „liberalismul" nu a putut să întărească încrederea față de împăratul de la Viena. În 1863 — scria Gheorghe Barițiu — eu nu mai puteam să dau crezămînt nici austriecilor, văzusem pînă atunci prea multe constituțiuni și sisteme inaugurate cu mare pompă și iute delăturate. Nu mai credeam la nimeni."[74]

Hotărîrea dietei de la Sibiu din 1863—1864 care a votat prin cei 46 de deputați români și 32 sași (cei 42 deputați maghiari au adoptat tactica pasivității) legea asupra „egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor sale" și legea folosirii celor trei limbi ale țării, a fost brutal încălcată la 1 septembrie 1865 printr-un prescript împărătesc care a desființat însăși dieta de la Sibiu, convocînd una nouă pentru la 19 noiembrie 1865 la Cluj, mai favorabilă nobilimii maghiare.

Intelectuali de vază ca Gh. Barițiu, I. Rațiu, I. Bob, Alex. Roman în articolele publicate în „Gazeta Transilvaniei" au demascat pericolul ce emana din pertractările dintre împărat și aristocrația maghiară în vederea încheierii compromisului austro-ungar îndreptat împotriva celorlalte popoare din imperiu. În 1866, românii au înaintat împăratului Franț Iosif un protest purtînd 1493 semnături în frunte cu cele ale lui George Barițiu și Ion Rațiu. Curtea din Viena a trecut ușor peste protestele românilor.

Prin încoronarea împăratului Franț Iosif ca rege al Ungariei la 27 mai/8 iunie 1867, și sancționarea legii asupra încorporării principatului Transilvaniei la Ungaria, dualismul austro-ungar a devenit un fapt împlinit. Începea o nouă perioadă în istoria Transilvaniei caracterizată prin intensificarea asupririi naționale a românilor în monarhia austro-ungară.

LA COHABITATION FRATERNELLE DU PEUPLE ROUMAIN ET DES AUTRES NATIONALITÉS ET LEUR LUTTE CONTRE L'OPRESSION ÉTRANGÈRE (1848—1867).

(RÉSUMÉ)

L'ouvrage tend à approfondir en vertu des principes marxistes-leninistes la rechercher du problème mentionné dans le titre, afin de contribuer à une connaissance meilleure des réalités sociales de Transylvanie. Sans ignorer les aspects négatifs du problème de la cohabitation, les auteurs insistent sur le événements positifs qui, tant de point de vue quantitatif que de durée, ont été plus signifi-

[73] idem, pg. 155.

[74] *G. Barițiu*, Părți alese din istoria Transilvaniei cu două sute de ani în urmă, vol. III, Sibiu, 1891, p. 165.

catifs. On montre dans le mémoire, qu=en 1848, malgré les dissensions qui existaient entre les Roumains et leurs cohabitants de Transylvanie, à certains égardes et moments il se sînt soulevés ensemble contre la domination étrangère, pour la liberté et la démocratie. Les auteurs s'arrêtent sur l'activité revolutionnaire de certeines personalités pareminentes, roumaines, magyres et allemandes, visant la consolidation de l'entante et du respect réciproques, nécessaires à la solution révolutionnaire des problèmes que l'époque soulevait dans la societé de Transylvanie.

On a analysé la période 1849—1867. En souhissant l'empire des réalités du temps, la vie de la societé transylvaine se caractérisait par une cohabitation qui s'intensifiait dans les dures conditions de l'absolutisme autrichien. Des informations éloquentes puisées dans des archives, des journaux des mémoires, témoignent d'un intense rapprochement entre les masses populaires roumaines, magyares et allemandes, surtout aux années 1859—1861, lors de la lutte commune pour la liquidation de l'absolutisme, lutte qui aboutit à l'instauration du régime libéral.

Dans la dernière partie du l'article on a analysé la lutte commune pour la démocratisation de la Transylvanie durant la seconde période du régime libéral.

RĂZVRĂTIREA MOȚILOR DIN 1852. ROLUL LUI AVRAM IANCU

DE

SIMION RETEGAN

În istoria luptei românilor din Transilvania, anii care au urmat revoluției din 1848 constituie încă o zonă cu multe spații necunoscute. Tot ceea ce istoriografia marxistă a dedicat acestor ani se poate reduce la capitolele din Tratat și Istoria Transilvaniei și la considerațiile tangențiale din cîteva monografii speciale[1]. Rezerva este, credem, nejustificată. Căci străbatem, cel puțin pînă în 1852, printr-o perioadă de o extraordinară mișcare și varietate, de puternică agitație și acțiune politică. O acțiune care nu se desfășoară numai la nivel central, cum apare în memoriile deputățiilor naționale de la Viena, ci este deosebit de vie și pe plan local. Pretutindeni se iau hotărîri, se întocmesc memorii, petiții, cereri, se făuresc planuri. Vizează cînd aspecte politice: împărțirea administrativă a țării, folosirea limbii române, funcționari români, cînd aspecte culturale: ridicarea de școli, a unei Academii de drepturi, a unei universități chiar, încropirea de fonduri, înființarea unei societăți literare etc.

Social, la fel, este vorba de o perioadă dintre cele mai frămîntate. O transformare atît de radicală, cum a fost desființarea iobăgiei, implica de la sine mutații, nemulțumiri, mișcări. Înlocuirea echilibrului agricol feudal cu cel capitalist a generat, de fapt, în toată Europa tulburări, chiar și acolo unde această transformare a avut un caracter radical. Marea diversitate a realității feudale este, în general, greu de redus la o lege unitară. Cu atît mai mult acolo — cum este și cazul Transilvaniei — unde această transformare a purtat de la început un caracter limitat. Și cu atît mai mult atunci cînd ea este prilejuită de o mișcare revoluționară generală. Să mai adăugăm că în Transilvania nemulțumirea socială este hrănită și cu o puternică nemulțumire politică.

Într-adevăr, în primii ani de după revoluție se simte pretutindeni în Transilvania o stare de frămîntare surdă, care răzbate din miile de cereri, plîngeri și „arătări" urbariale, adresate autorităților locale și cen-

---

[1] Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Ed. șt., București, 1965. Vasile Netea, *George Barițiu, viața și activitatea sa*, Ed. șt., București, 1966.

trale, și care răbufnește violent cînd într-o parte, cînd în alta. În cele ce urmează prezentăm, sau mai degrabă, schițăm pe scurt mișcarea comunelor din subcercul Cîmpeni din august—octombrie 1852, izbucnită odată cu începerea în Munți a măsurătorilor cadastrale. Prelucrăm astfel pentru prima dată bogatul material documentar, păstrat în arhiva personală a lui Dimitrie Moldovan de la Arhiva istorică Cluj. Sînt în total 155 de documente, marea lor majoritate în limba germană, între care numeroase rapoarte ale lui Moldovan către comandantul districtului Alba Iulia sau către guberniul din Sibiu, rapoarte ale autorităților politice locale subordonate, ale personalului cadastral, ale comandantului unității militare trimise împotriva comunelor, cereri ale acestora etc.[2]. În afara acestui material, există o serie de memorii inedite[3] care preced marile memorii ale lui Avram Iancu și Simeon Balint, deja publicate[4], precum și corespondența inedită a lui Balint cu Iosif Hodoș și Papiu Ilarian[5]. Din nefericire, nu am putut consulta Arhiva guberniului Transilvaniei de la Arhivele Statului din Budapesta, unde, cu siguranță se găsesc o infinitate de acte privind această chestiune. Regretăm mai ales actele comisiei Kluncher din iunie 1852, dinainte de vizita împăratului, actele procesului lui Iancu de la Sibiu din octombrie, mai multe memorii ale comunelor din 1850. Cercetarea acestui fond, acum cînd se comemorează 100 de ani de la moartea eroului martir, ar pune în lumină multe aspecte necunoscute ale unei multiple activități din ultimii doi ani de dinaintea prăbușirii sale sufletești.

*

Anii de după revoluție au adus pentru locuitorii Munților Apuseni, oricît de surprinzător ar putea părea, o gravă înrăutățire o stării lor materiale. Nu unul și nu o dată fruntașii lor se plîng că ceea ce pentru alții a fost epoca eliberării, pentru ai lor a fost mai degrabă epoca unei noi înrobiri. Desigur, sub multe aspecte, „fața lucrurilor" este acum și în Munți alta. Muntenii au devenit și ei, ca toată lumea, proprietari ai pămînturilor, sau mai bine zis, ale pietrișurilor pe care înainte le stăpîneau ca iobagi. Au scăpat de robotele cele strigătoare la cer, împotriva cărora n-au prididit niciodată să se plîngă, la tăiatul stînjenilor, mînatul lemnelor pe rîuri, purtarea cărbunilor etc. Au dreptul de a moșteni averea rudelor fără urmași direcți. Pot cumpăra sau vinde pămînturile proprii, încît — cum remarcă un corespondent al *Gazetei* — avutul nu numai că cumpără de la cel lipsit, dar își și schimbă pămînturile cu alții, așa cît comasarea se va face aici de la sine[6].

---

[2] Arhiva istorică a Academiei R.S.R. Cluj, Arhiva personală Dimitrie Moldovan, dos. cadastrale.

[3] Idem, dos. 1848.

[4] Memoriul lui Iancu a fost publicat de Bogdan-Duică în „Sccietatea de mîine", an I, (1924), nr. 19—20, p. 384—387.

[5] Bibl. Centr. Univ. Cluj, fond Iosif Hodoș, mss. sertar 334/9.

[6] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 72 din 6 dec. 1858, p. 291.

Dar dacă au scăpat de unele rele, dau, după revoluție, peste altele, aproape la fel de mari. Ceea ce n-au putut face secolele apăsării iobăgești, vor face foarte repede anii 1849—1851 și cei care îi vor urma. Începînd din 1849 locuitorii Munților pierd unul din drepturile lor cele mai vechi și categoric cel mai important: dreptul de folosire liberă a pădurilor. Căci dacă pentru locuitorii de la șes pădurea, oricît de importantă ar fi, rămîne totuși o simplă anexă a producției agricole, pentru cei de la munte ea este o chestiune vitală, fără de care sînt expuși pieirii sau necesității de a se strămuta în alte regiuni. Pădurea, — mărturisesc odată locuitorii comunei Scărișoara — este pentru ei pîinea cea de toate zilele[7].

Interesează în general toată populația Munților. Atinge însă cu deosebire pe locuitorii celor 11 comune din subcercul Cîmpeni: Albac, Scărișoara, Certeje, Ponorel, Bistra, Vidra de Sus și de Jos, Neagra, Secătura, Cîmpeni, Sohodol, care își cîștigau traiul aproape exclusiv din lemnărit și creșterea vitelor. Sînt vestiții moți, cunoscuți în Transilvania întreagă, în Banatul întreg și pînă departe în Ungaria, pînă unde străbăteau cu ciuberele și donițele lor. Din vechime se ocupau cu prelucrarea și comercializarea obiectelor de lemn[8]. Agricultura, atîta cît se poate face aici, din cauza asprimei climei și a sărăciei pămîntului, mai că nu contează. Nu se scoate în aceste locuri nici îndoitul semînței aruncate în pămînt. Cei mai mulți o practică și așa; nu-i rabdă inima să se deslipească de pămînt. Mulți însă nu se mai ocupă deloc de ea. Rămînea pășunea și pădurea, ca cele mai importante mijloace de cîștig. Pădurea mai ales. E însăși viața noastră — declară cu diverse ocazii reprezentanții celor ca la 28 de mii de suflete ai acestor comune. Își procură din ea în primul rînd lemnele de foc, care, dată fiind asprimea iernilor celor lungi de aici, se cer într-o cantitate mai mare decît pe aiurea. De asemenea, lemnul pentru confecționarea uneltelor și carelor, care în aceste părți muntoase trebuiesc mai des reînnoite. Apoi lemnul pentru construirea caselor și a careturilor din jurul ei și, separat, a șurilor, staurelor, mînătorilor pentru animale, pe care sînt siliți să le ridice departe de case, fiecare pe pămînturile sale. Și ceea ce este cel mai important, pădurile le furnizează materia primă pentru lucrarea vaselor pe care le vînd apoi în „Țară", pe bani, ori le schimbă pe bucate. Sau taie scînduri, grinzi, șindrile, fac plute pe care le coboară la șes.

Într-o măsură aproape tot atît de mare sînt constrînse la pădure satele, care „își storc viața din pietre", trăiesc din lucrul băilor: cele din jurul Abrudului și Roșiei, Bucium, Cărpiniș, Musca, Corna, Abrudsat, cele din jurul Zlatnei: Petroșani, Galați, Feneș, Prisaca, cele din jurul Băii de Arieș. Băiușagul, chiar și cel modest, țărănesc, general

[7] Petiția com. Scărișoara către dieta de la Sibiu, Arh. Stat. Budapesta, F. 135, Elnöki iratok, 1864, nr. 435.

[8] Locuitorii din Vidre, Ponorel, Neagra, Scărișoara și Secătura era vășari sau ciubărari, cei din Albac fac scînduri, lețuri, grinzi, bistrenii și certejenii fac șindrile, iar sohodolenii erau bărdași și zidari. Cf. Teofil Frîncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București, 1888, p. 61.

aici, a cerut întotdeauna mari cantități de lemn. Iar în anii din urmă, cu înlocuirea exploatării la suprafață, cu exploatarea în adîncime, cu secarea rezervelor de minereu mai accesibile, se cerea o cantitate întreită sau împătrită de lemn față de cît era necesară în trecut. Impunerea taxelor lovește crunt mineritul țărănesc care se afla acum într-o stagnare vădită. Numai din Roșia pleacă, pînă în 1852, peste 200 de familii[9]. Marele memoriu din 8 martie 1852 cere stăruitor gratuitatea lemnului de mină[10].

Să nu uităm apoi că dacă satele din regiunea centrală a Munților n-au fost distruse în timpul revoluției, cele de pe la margini, din jurul Zlatnei, a Băii de Arieș, dinspre Zarand, au suferit foarte mult. În unele locuri, pe Criș, Ampoi, Arieș, abia dacă se mai cunoșteau urme de sate. De unde erau să fie reclădite? Cum să se ridice din pulbere? Fiindcă toate încercările românilor din Munți, de a obține pe seama lor un împrumut special fără dobîndă din partea statului, încurajați de ajutorul de 1.500.000 fl. acordat acum sașilor, eșuează. Zadarnic bate chiar Iancu în acest scop drumul Sibiului în toamna anului 1849, arătînd odată mai mult recentele sacrificii ale muntenilor, mizeria în care se zbat, garanțiile sigure pe care le oferă acum ca proprietari ai pămînturilor lor, pentru restituirea lui[11]. Tot ceea ce obțin românii sînt doar cele 60.000 fl, acordați în 1852 pentru refacerea unei părți a bisericilor românești distruse.

Dreptul de folosire a pădurilor s-a stors din mîinile moților încetul cu încetul. Începutul s-a făcut prin dispoziția comisiei montano-ministeriale din 1 noiembrie 1849, și a Oficiului domanial din Zlatna din 31 decembrie aceluiași an, prin care se impun taxe bănești, așa-numitele licențe de pădurit pentru lemnul verde de construcție sau de lucru[12]. Aceste taxe au fost ridicate în mai multe rînduri pînă în 1852. Oficiul silvic din Cîmpeni merge însă și mai departe, supunînd la taxe și lemnul verde de foc. Pentru focărit se lasă comunelor, cu excepția Abrudului, Roșiei și Cornei, doar lemnul uscat, căzut, care putea fi adunat din pădurile domaniale cele mai apropiate, în zilele dinainte stabilite, și sub supravegherea paznicilor silvici. Guberniul militar și civil de la Sibiu, alarmat de mulțimea rapoartelor autorităților din Munți, încuviințează prin decretul său din 21 august 1851 măsurile restrictive[13].

Comunele din Munți, care după atîtea sacrificii făcute în timpul revoluției aveau nădejdea că nenumăratele lor cereri pentru restituirea pădurilor ca proprietăți depline ale lor vor fi în sfîrșit ascultate, se trezesc, dimpotrivă, cu totul excluse de la folosirea lor. Ca iobagi, moții avuseseră dreptul de a tăia lemne de foc și de clădit din pădurile locale, fără nici o taxă. Se plătea numai pentru lemnul de lucru, dar, relativ, puțin. (6 creițari pentru un lemn.) Acum plătesc și pentru unele, și pen-

[9] Alexandru Sterca Suluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni*, Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, mss. nr. 58.

[10] *Transilvania*, an. VIII, nr. 1 din 1. I. 1877, p. 1—5.

[11] *Gazeta Transilvaniei*, nr. XVIII din 1. VIII. 1849, p. 68.

[12] Arh. ist. Cluj, Arh. pers. Alex. St. Suluțiu, doc. nr. 10661.

[13] Idem.

tru altele, comparativ la starea lor, taxe foarte mari. Ba, ce e mai mult, funcționarii domaniali, din dorința unui control cît mai riguros, interzic sătenilor pînă și tăierea lemnelor aflate pe pămînturile proprii urbariale. Pe alocuri poporului nu i se permite nici batăr tăierea tufișurilor, a alunilor și spinilor, ce creșteau pe aceste pămînturi, așa cît oamenii trebuie să stea neputincioși să vadă cum li se sălbăticesc fînațele și arătoarele, pentru care, înainte de 1848, au prestat robote și pentru care acum plăteau dări grele[14].

Măsurile prohibitive ale autorităților din Munți, dictate în primul rînd de nevoia de lemn pentru minerit, se încadrează într-o politică care cuprinde întreaga Transilvanie. Peste tot, după 1848, folosirea pădurii a fost supusă unor restricții foarte severe. Numai că efectul acestor măsuri, în Munți, este incomparabil mai mare decît oriunde în altă parte. Locuitorii lor ajung în acest fel, constrînși pur și simplu să-și ia lumea în cap sau să devină muritori de foame. Cu atît mai mult cu cît o dată cu pădurile, pierdeau și nenumărate pășuni. Cu atît mai mult cu cît excesul de zel al funcționarilor silvici, care nu au uitat și nu au învățat nimic din revoluție, nu cunoaște margini. Taxarea lemnelor de foc, de pildă, cum se va dovedi ulterior, era făcută fără încuviințarea guberniului. De fapt, chiar acesta își încălca propriile sale dispoziții, deoarece prin ordinul din 10 ianuarie 1850, privind emanciparea iobagilor, se asigurau acestora drepturile pe care le aveau înainte de 1848, inclusiv păduritul și pășunatul. Or, muntenii, pînă la apariția patentei din 1854, sînt cu totul ignorați.

La rîndul ei nici populația cutezătoare, neînduplecată, mereu în freamăt a Munților, nu rămîne pasivă. Socoate că a sosit vremea de a se decide în favoarea sa, disputa seculară cu Fiscul, de a se recunoaște dreptul de proprietate a comunelor asupra întregului lor teritoriu. În ruptul capului nu poate lepăda credința că pădurile sînt ale sale. Cum de altfel ar fi putut renunța acum, ca oameni liberi, la o luptă pe care au purtat-o atît amar de ani ca iobagi, neascultați și nebăgați în seamă de nimeni. Ca atare, zecile de jalbe vechi se rînduiesc și se reînnoiesc din nou. Apelează împotriva autorităților locale la guberniu, apoi direct la împărat. Procesul urbarial cu Fiscul, pe care anul 1848 îl găsește mai încîlcit ca oricînd, stă gata să reînceapă. Ultimul avocat al moților fusese din 1846 Alexandru Bohățel din Cluj[16]. Cel care preia, în 1849, cauza muntenilor în cercul Cîmpeni este Avram Iancu.

La început se nutresc mari nădejdi. Încă înainte de izbucnirea revoluției, Iancu avea convingerea că pădurile aparțin comunelor[17]. La fel credeau și ceilalți intelectuali ieșiți din Munți. Episcopul Șuluțiu, fost înde-

[14] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 73 din 12. XII. 1858, p. 295.

[15] *Culegere de preaînalte patente ce au eșit pentru Transilvania pe anul 1850*, p. 206—210.

[16] Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 325.

[17] Scrisoarea lui Iancu către Bărnuțiu din 18 iunie 1848, Bibl. Centr. Univ. Cluj, mss. sertar nr. 412/1.

lungată vreme preot la Bistra, argumentează în mai multe rînduri acest lucru în fața guberniului[18]. Era, cum am văzut, credința generală. Spanii și provizorii dominali n-au reușit niciodată să o scoată din capul oamenilor. Ea se întemeia pe baza tradiției părintești și chiar pe baza unor documente. În vara anului 1852, la venirea comisiei Kluncher, satele înfățișează o serie de acte în sprijinul cererii lor[19]. În tot timpul revoluției, Iancu a hrănit inimile oamenilor cu speranța că dreptatea va fi de partea lor, că însuși va face totul să-i scoată la larg. Numele lui — spunea Suluțiu în Istoria Horii — a fost tot timpul pentru ei ca o nădejde de scăpare[20]. Într-adevăr, tînărul avocat nu pregetă în 1849 să ia asupra sa o sarcină atît de grea, care implica nu numai o deplină cunoaștere a legilor, precum și a întregii desfășurări a procesului lung și întortochiat cu Fiscul, dar și o experiență practică care-i lipsea cu totul. Dar dacă, cum spera, ar fi izbutit, ce mare bine ar fi putut revărsa asupra alor săi!

Începe o lungă serie de petiții și memorii. Din îndemnul lui Iancu, sau poate de mîna lui, se întocmesc memoriile din 1850 ale comunelor către principele Schwarzenberg, ale căror texte, cu excepția aceluia a satului Prisaca[21], nu ne sînt cunoscute. Se cunoaște însă memoriul lui Iancu către împărat[22] și mai multe memorii din 1852[23]. Deosebit de important este memoriul zis al lui Simion Balint din 8 martie 1852[24], redactat de către Șuluțiu, după cum dovedește conceptul mult mai amplu păstrat în arhiva sa.[25] E întocmit în numele comunităților Abrudului, Roșiei, Cornei, Buciumului, Zlatnei, Petroșanilor, Feneșului și Prisacei.

Ceea ce este comun tuturor acestor memorii este afirmarea categorică a dreptului comunelor asupra pădurilor. Nu există nici o îndoială — declară toate aceste acte — că proprietatea Erariului se întemeiază pe un rapt relativ recent. Dezvoltă o amplă argumentație istorică, uneori începînd chiar cu perioada dinainte de căderea Transilvaniei sub Habsburgi, pentru a dovedi acest fapt. Cer ca atare repunerea comunelor în dreptul lor legitim de proprietate.

Dar memoriile moților pentru păduri, indiferent de forul căruia îi sînt adresate, au soarta memoriilor politice ale întregii națiuni. Sînt trecute ad acta. De ce cer mai mult, de aceea li se acordă mai puțin . . . „Acuma — scrie odată un fruntaș din Munți — zic oamenii să nu mai cerem nimic, că mai rău va fi"[26]. Abia tîrziu, în vara anului 1852, cînd se apropie vizita împăratului, guberniul va încerca să facă ceva.

---

[18] Alex. St. Suluțiu, op. cit.,
[19] Arh. Ist. Cluj, dos. 1848, f. nr.
[20] Alex. St. Suluțiu, op. cit.
[21] Arh. ist. Cluj, dos. 1848, f. nr.
[22] *Societatea de Mîine*, an I, 1924, nr. 19/20, p. 384—387.
[23] Memoriul comunelor Zlatna, Petroșani, Galați, Feneș și Prisaca la Arh. ist. Cluj, dos. 1848, și memoriul comunelor Bucium, Cărpiniș, Abrud sat, Roșia și Corna, ibidem.
[24] *Transilvania*, an. 8, 1877, nr. 1 din 1. I. 1877, p. 1—5.
[25] Arh. ist. Cluj, Arch. personală al St. Suluțiu, nr. 10661.
[26] Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 12.

Neputîndu-și cîștiga drepturile pe cale legală, populația Munților încearcă tocmai de aceea să și le afirme cu puterea. De altfel, ce îi rămînea de făcut, neputînd plăti, din sărăcia sa, taxele cerute, decît să încalce opreliștile: taie cît poate și unde poate. Cînd e frig, pentru a-și încălzi casele, cînd e cald, pentru a-și ușura traiul vieții. Într-adevăr, tăierile fără autorizație din pădurile erariale, prevaricațiunilor cu termenul epocii, iau acum proporții foarte mari. Asemenea tăieri au fost, se știe, și înainte de revoluție. Dar ceea ce atunci avea un caracter sporadic, capătă acum un caracter general. Sînt favorizate pe de o parte de împrejurările politice tulburi, iar pe de alta de specificul munților, unde pădurile, zise acum alodiale, nu formează ca în alte părți mase compacte, ci sînt împestrițate de locuri de semănătură, de fînaț, de pășune, precum și de casele locuitorilor așezate, de cele mai multe ori, între păduri, la mari distanțe una de alta, în mijlocul proprietății fiecăruia. Ca atare, supravegherea e mai greu de făcut.

Cu toate acestea, autoritățile silvice, în munți întotdeauna atît de vigilente, și care dispun după revoluție de un personal mult mai numeros, descoperă mii de contravenții. Pedepsele încep la fel ca și înainte de 1848. Numai cît făptașii nu mai pot fi bătuți. Încolo, autoritățile abia prididesc cu impunerea de gloabe pentru delicte mai ușoare. Sau oamenii sînt mereu chemați înaintea Waldamt-ului din Cîmpeni, pentru nesfîrșite cercetări. Pentru prevaricațiunile mai grave se dresează acte spre a fi înaintea forurilor judecătorești. Ele se ridică în anii absolutismului, după un raport din 1862 al comitelui suprem al comitatului Alba de Jos, la aproximativ 20.000 de cazuri, mai mult decît 2/3 comise tocmai în acești ani[27]. Cîte vor fi fiind însă — se întreabă comitele — cele rămase nedescoperite?

Pe de altă parte, funcționarii oficiilor silvice din Cîmpeni și Zlatna, care au rămas și acum aceiași răuvoitori dintotdeauna ai muntenilor, nu mai sfîrșesc cu rapoartele. Vorbesc despre adevărate „devastări". Atribue, aproape fără excepție, intrările în păduri unui pretins spirit de vandalism al acestei populații, declară ei, cunoscută de rebelă, spirit răbufnit mai violent acum, într-o perioadă de tranziție. Uită însă cu totul despre taxele, unele ilegale, pe care le impun ei înșiși acum.

Măsurile cu caracter politic întăresc și mai mult starea de tensiune care se creează în Munți. Funcționarii români numiți aici în iulie 1849 sînt înlocuiți cu funcționari germani, limba germană se introduce pînă și în administrația inferioară, fruntașii sînt suspectați, percheziționați, arestați. Regiunea este înțesată de armată și ținută sub o severă supraveghere. Respingerea memoriilor naționale de asemenea apasă aici mai greu. „Pînă și cel mai de jos din popor — scrie un corespondent din Munți al Gazetei — oftează că încă nu se ascultă cererile nației"[28]. Pe sate, lumea întreabă cînd se va întruni dieta de la Blaj pentru adevărata eliberare[29]. Munții

[27] Arh. Stat. Budapesta, F. 263, Elnöki iratok, 1862, nr. 1176.
[28] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 19 din 5. III. 1851, p. 87.
[29] Scrisoarea lui Simeon Balint către I. Hodoș din 5 iunie 1850, la Bibl. Univ. Cluj, fond I. Hodoș, mss. sertar 334/9.

ajung astfel un adevărat focar de revoltă. Acestea sînt în mare antecendentele mișcării comunelor din jurul Cîmpenilor din vara și toamna anului 1852, care reprezintă punctul culminant al tuturor frămîntărilor din această regiune de după 1848.

Ca răspuns la memoriul lui Iancu către împărat, în iunie 1852 guvernatorul Scharwzenberg trimite în Munți o comisie gubernială, condusă de consilierul Kluncher. Schwarzenberg dorea, se pare, să facă moților unele concesii, spre a calma întrucîtva spiritele. Anume, această comisie trebuia să stabilească precis, la fața locului, în fiecare sat în parte, care păduri sînt ale Fiscului și care ale comunelor. Aceasta fiindcă, după 1848, toate pădurile au fost declarate de către autoritățile camerale drept alodiatură. Or, era mai presus de orice îndoială că în Munți,la fel ca și în restul Transilvaniei, existau păduri curat comunale, recunoscute ca atare și la conscripție din 1776 și chiar ale particularilor, pentru care și unii și alții continuau să plătească impozite. Această deschilinire era un act de minimă echitate.

Comisia își începe activitatea pe fostul domeniu de jos, la Zlatna și în comunele din jurul său, Petroșani, Galați, Feneș și Prisaca. Din capul locului, comunele încearcă să impună comisiei recunoașterea dreptului de proprietate asupra întregului lor teritoriu. Înaintează guberniului o serie de acte doveditoare, însoțite de un lung memoriu. Nicicînd în evul mediu — declară actul — locuitorii acestor sate nu au fost iobagi propriu zișI, deoarece au dispus întotdeauna în mod liber de proprietățile lor, prin vînzări, cumpărări, schimbări, zălogiri etc. În starea iobăgească „rușinătoare a omenirei" au fost aduși de către dregătorii camerali abia în ultimele decenii. Cer guberniului să-i repună în drepturile și folosințele lor dinainte.[30] De la Zlatna comisia se îndreaptă spre Abrud unde lucrează o vreme, iar apoi se stabilește la Cîmpeni. Cele 11 comune ale acestui subcerc refuză însă, după îndemnul lui Iancu, orice conlucrare cu ea. Nici măcar guvernatorul Schwarzenberg, care în 21-22 iunie trece prin Munți venind dinspre Baia de Criș, nu poate aranja nimic. Iancu, foarte probabil cu bună știință, era în acele zile la Blaj. În lipsa lui, Balint, cel care conduce alaiul guvernial prin regiune, este sfătuit să prezinte un nou memoriu împăratului atunci cînd acesta va sosi aici.[31]

Iancu justifică opoziția sa prin aceea că procesul verbal al lucrărilor comisiei se purta în limba germană. Este foarte plauzibil însă că folosirea limbii române, chiar ținînd cont de părerea exprimată deseori de Iancu că muntenii și-au pierdut drepturile numai după ce autoritățile au început să trateze cu ei în alte limbi, să nu fi fost acum decît un pretext. În spatele ei stă în orice caz o chestiune de fond: dorința generală a unei restituiri integrale a pădurilor și nu numai a unei părți a lor. Acesta este și sensul convorbirii lui Iancu din 6 iunie cu Schwarzenberg la Sibiu, convorbire prilejuită de intervenția sa pentru modificarea itinerariului

[30] Arh. ist. Cluj, dos. 1848.

[31] Scrisoarea lui S. Balint din 26 iunie 1852 la Bibl. Centr. Univ. Cluj, fond I. Hodoș, mss. sertar 334/9.

călătoriei împăratului, cînd se declară categoric împotriva oricărui compromis cu Fiscul în problema pădurilor[32]. El spera o restituio in integrum, de-a dreptul de la împărat cu prilejul vizitei sale, sau în cazul cel mai rău pe cale judecătorească.

Astfel, acțiunea comisiei Kluncher trece fără nici un rezultat. Singura ei urmare este aceea că sînt descoperite persoanele care trebuiau suspectate. Iancu, în primul rînd, dar și alții sînt descriși guberniului, poate chiar împăratului, ca tulburători ai liniștei publice, atîțători ai poporului, renitenți. La fel va trece și vizita în Munți a împăratului din 19-20 iulie. Cum se știe, Iancu nu s-a prezentat înaintea sa.

În august 1852, la scurt timp după vizita împărătească, comandantul districtului Albei Iulii a dispus începerea în regiunea munților a lucrărilor de măsurare cadastrală. Scopul ei era, ca pretutindeni, introducerea noului sistem fiscal funciar, aplicat deja în cele mai multe provincii ale imperiului cu mult înainte. Se țintea nu numai impunerea tuturor proprietarilor de pămînt, inclusiv a nobililor scutiți înainte, dar și o evidență precisă a suprafeței tuturor contribuabililor și mai ales mărirea impozitului funciar, stabilit acum la 10% din venit. De aici titlul de provizoriu, subliniat mereu de autorități. Noul sistem fiscal a fost întrodus în Transilvania prin patenta din 4 martie 1850[33]. Preparativele sale și, în primul rînd, măsurarea cadastrală, au început în cea mai mare parte a Transilvaniei chiar în același an. Ea s-a făcut, potrivit dispoziției gubernale din 2 aprilie 1850, pe spesele comunelor de către un personal special, numit de guberniu, ajutat în fiecare comună de către un comitet ales în mod liber de săteni,[34]. Pînă în 1852, în cea mai mare parte a Transilvaniei, era deja înfăptuită.

În subcercul Cîmpenilor, comisia cercuală cadastrală are de întîmpinat mari greutăți. Din capul locului, oamenii o primesc cu neîncredere și suspiciune. După atîtea nedreptăți pe care le-au avut de suferit, după atîtea jalbe, mai vechi și mai noi, rămase fără nici un rezultat, ajung la convingerea că scopul noii măsurători nu poate fi altul decît acela de a întări Fiscul în posesiunile luate cu forța de la ei, ba chiar de a face ocupări noi și din ceea ce le-a mai rămas. Această teamă era întărită și de faptul că între membrii comisiei cadastrale unii luptaseră în anii revoluției împotriva lor, și le erau și acum dușmani de moarte.

Autoritățile reușesc, cu toate acestea, să formeze comitete comunale și să înceapă lucrările la Ponorel, Bistra, Certeje, Albac și Vidre. Măsurarea pămînturilor urbariale, arătoare și fînațe, înscrise desigur în cadastru pe numele proprietarilor lor, decurge în liniște. Apar însă mari discuții atunci cînd se începe măsurarea pădurilor. Ca și cum oamenii s-ar fi înțeles dinainte, toate comunele cer ca ele să fie conscrise ca proprietăți sătești. Secretarii cadastrali din Bistra și Certeje, foștii tribuni Mihail Andreica și Dionisie Darabant, cît presați de săteni, cît din proprie convingere, transcriu pădurile pe comune. La fel face și secretarul Gyertyánfi la Ponorel.

---

[32] S. Dragomir, op. cit., p. 276.
[33] *Culegere de preaînalte patente* ... 1850, p. 37—39.

Fiscul, de îndată ce află, ripostează prompt. Întreaga comisie cadastrală cercuală, în frunte cu inspectorul cadastral Leonhárd, se deplasează la fața locului pentru rectificarea lucrărilor deja efectuate. În toate satele unde pădurile au fost măsurate împreună cu celelalte pămînturi și înscrise pe comunitățile respective, se poartă aprige controverse. Funcționarii silvici cer refacerea integrală a măsurătorilor în păduri și ridică pretenții chiar și asupra pădurilor crescute pe colonicaturilor foștilor iobagi. Personalul cadastral îi susține. Sătenii, nici ei nu mai primesc acum cu căciulile în mînă și cu ochii în pămînt pe vechii lor asupritori, ci declară că ceea ce s-a făcut este bine făcut, refuză categoric să accepte înscrierea pădurilor pe Fisc. Știau prea bine că ceea ce vor ceda este pierdut pentru totdeauna. Nici nu vreau să audă despre obligația lor de a da oameni pentru rectificarea lucrărilor efectuate și pentru continuarea lor. În această dispută, atît Andreica cît și Darabant le i-au apărarea. Iancu îi susține de asemenea. Zadarnic mai încearcă autoritățile locale să aducă la ascultare populația cu explicații privind scopul real al măsurătorii. Explicația mereu reluată, că prin aceasta ei nu pierd, eventualul lor drept de proprietate, pe care și-l vor putea cuceri pe calea legii, nu convinge pe nimeni. Erau sătui, neam de neamul lor, de „calea legii". La fel de zadarnice sînt și amenințările cu trimiterea armatei. Aproape nu le iau în seamă; nu puteau să creadă că împăratul, pentru care au suferit tot ceea ce au suferit, ar putea să trimită împotriva lor cătane. Sînt mereu de părere că ceea ce se întîmplă se datorește numai relei voințe a funcționarilor locali. Astfel începe răzvrătirea deschisă a comunelor Ponorel, Albac, Vidra de Jos și Vidra de Sus, care vor antrena mai tîrziu, după ele, și comunele Neagra, Scărișoara și Secătura.

Cum remarcă și autoritățile, Iancu a jucat un rol hotărîtor în declanșarea mișcării. Este pîrît forurilor superioare ca principalul instigator. Într-adevăr, după vizita împăratului, opoziția sa împotriva organelor camerale, devine fățișă. Întors acasă de la Cluj, doboară pajura cu două capete de pe casa Erariului din Cîmpeni[35]. Nu este străin, probabil, de dărîmarea mesei și a inscripției ridicate la Detunata în cinstea împăratului[36], îndeamnă hotărît comunele să se opună înscrierii pădurilor pe Fisc. Convins de dreptatea cauzei pe care o apără, nu se teme de urmările acțiunii sale. Scrisoarea pe care o trimite lui Bărnuțiu în 15 august, cu două zile înainte de arestarea sa, prin care tocmai îl anunța despre trimiterea armatei, denotă calm și hotărîre[37]. „Azi-mîine — scrie el — se va alege odată și aceasta".

Sesizat prin rapoartele comisarului subcercual din Cîmpeni Orkisch și mai ales ale șpanului Lázár și inspectorului Leonhárd, care acuzau

[34] *Foaia legilor provinciale și a guberniului Transilvaniei pentru anul 1851*, p. 273—275.

[35] Kovács Iosif, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între 1849 și 1852*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. I, București, 1957, p. 139—166.

[36] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 37 din 6. VIII. 1859, p. 156.

[37] Bibl. Acad. RSR București, mss. rom. 1060, f. 252—253.

toți pe Iancu, Darabant și Andreica că vreau să răscoale din nou poporul, comandantul militar și civil al districtului Alba Iulia, colonelul Springensfeld, se grăbește să intervină. Pătrunde în munți cu 3 companii și arestează în 17 august pe cei 3 conducători. Iancu este escortat la Alba Iulia, de unde va fi trimis apoi la Sibiu, iar Andreica și Darabant sînt închiși la Cîmpeni. De aici vor fi repede mutați la Abrud, deoarece organele locale se temeau că moții i-ar putea lesne elibera din Cîmpeni, cu prilejul tîrgului Sfintei Mării, care tocmai se apropia[38]. Satele renitente sînt supuse execuției militare. Fiecare este obligat la plata unei amenzi de 10 fl pe zi, în afara taxelor legale de execuție. Armata rămasă este încartiruită, la început în Ponorel, apoi dislocată în toate cele 7 sate rebele.

Springensfeld sconta că arestarea lui Iancu, pe care o considera ca o faptă memorabilă, de natură să-i confere mari merite în fața regimului, va sista dintr-odată împotrivirea comunelor. Dar în ciuda execuției militare, prinderea Iancului mărește și mai mult îndîrjirea. Atașamentul moților față de el era fără margini. Nu numai că-l eliberează în decembrie 1849, cînd e arestat la tîrgul din Hălmaj[39], dar în iarna 1850—51, cînd era la Viena în cadrul delegației naționale, declarau sus și tare că se vor duce după el să-l caute și să-l aducă acasă[40]. Iar acum trimit în adins soli la Sibiu pentru a se interesa de soarta sa, „ca nu cumva nemții să-i ascundă soarele“[41]. De altfel, nu numai în Munți, ci pretutindeni în Transilvania, arestarea conducătorului revoluției e considerată ca o mare batjocură la adresa națiunii. Episcopul Șuluțiu, care la 10 zile după arestarea din 17 august face o vizită canonică în satele din jurul Cîmpenilor, găsește spiritele extrem de agitate. Își ține de datoria sa de a înainta, în 8 septembrie, guberniului un lung memoriu în care face o serie de propuneri[42]. Întîi de toate, cere eliberarea lui Iancu, căruia „pentru răsplătirea marilor sale merite și pentru mîngăierea poporului“, să i se acorde o funcție administrativă corespunzătoare prestigiului său. Numai în felul acesta — declară el — s-ar putea șterge sau măcar diminua amintirea faptei „greșite și nepolitice comise față de el“, s-ar putea potoli „scandalul“ iscat în sînul poporului român cu această faptă. Mai cere apoi ridicarea execuției militare de pe spatele comunelor, care nu face decît să micșoreze neîncrederea poporului față de autorități, menținerea locuitorilor în drepturile avute pînă în 1848, anume pășunatul în munți și folosirea liberă a pădurilor pentru lemnele de foc și edificii, rezolvarea cît mai grabnică, pe calea legii, a litigiilor dintre Fisc și locuitori pentru păduri și pășuni, și, în sfîrșit, să se evite în viitor angajarea la lucrările cadastrale efectuate aici a unor indivizi cunoscuți pentru sentimentele lor ostile românilor.

---

[38] Bibl. Centr. Univ. Cluj, fond Francisc Hossu Longin, mss. sertar 324/4, nr. 5.
[39] S. Dragomir, op. cit., p. 264.
[40] Idem, fond I. Hodoș, mss. rom. sertar 334/9.
[41] *Transilvania*, an V.
[42] Suluțiu, op. cit.,

Şi alte foruri remarcă încordarea extraordinară care domneşte în Munţi. Comandantul jandarmeriei din Transilvania, în raportul său pe lunile iulie—august, către şeful suprem al poliţiei von Kempen, remarcă şi el marea nemulţumire pe care a stîrnit-o arestarea lui Iancu. Crede că ea va duce la înstrăinarea pentru totdeauna a poporului român care, „în simplitatea lui naturală", ar fi fost altfel atît de uşor influenţabil. Chiar şi el spune că Erariul a mers atît de departe cu restricţiile încît oamenilor nu le rămîne altceva de făcut decît să se prăpădească sau să părăsească ţinutul[43].

Autorităţile superioare îşi dau seama că afrontul adus românilor ar putea avea consecinţe grave. După un simulacru de proces desfăşurat la Sibiu, Iancu este pus, la începutul lunii octombrie pe picior liber[44]. E foarte posibil ca ordinul să fi venit de sus. În orice caz, comandantul jandarmeriei Transilvaniei califică într-un raport al său gestul şefului militar şi civil de la Alba Iulia ca „prematur şi nechibzuit"[45]. Guberniul, de aceeaşi părere, află cu cale să atragă atenţia lui Springensfeld să-şi modereze zelul. Acesta hotărăşte prin urmare să încerce să potolească împotrivirea pe o cale mai ocolită, prin trimiterea unui împuternicit, cunoscător al condiţiilor de aici şi cunoscut poporului, care să aducă satele la ascultare pe calea convingerii. Aşa este trimis în Munţi viitorul consilier aulic român dintre 1861—65, Dimitrie Moldovan, atunci adjunct al comandantului districtului Albei Iulii.

Misiunea de mai bine de două luni şi jumătate a lui Dimitrie Moldovan în Munţi, la care se referă de fapt cele 155 de documente amintite, începe în 29 august. Primise din timp instrucţiuni amănunţite din partea lui Springensfeld.

Prima acţiune a adjunctului districtual la sosirea sa este de a vizita, la închisoarea din Abrud, pe cei doi secretari cadastrali, Andreica şi Darabant. Adresează în urma acestei vizite un lung raport superiorului său[46]. Amîndoi secretarii — scrie el — au încercat să-şi dovedească nevinovăţia. Darabant chiar prezintă protocolul cadastral al Bistrei, unde a lucrat, din care reiese că mai multe păduri au fost înscrise pe Fisc, în schimb altele au fost trecute pe comună, iar în sfîrşit, la unele nu a fost trecut numele proprietarului. Cer amîndoi să fie eliberaţi şi folosiţi în continuare la lucrările cadastrale. Este aproape sigur — conchide Dimitrie Moldovan — că dacă au greşit, au făcut-o mai mult sub presiunea sătenilor, fără o intenţie rea, premeditată. Propune ca în cazul cînd guberniul nu ar dispune cercetări mai amănunţite, să fie puşi pe picior liber, sub supraveghere poliţienească[47]. Pe baza acestui raport, Andreica şi Darabant vor fi eliberaţi la mijlocul lui septembrie, dar refuză acum

[43] Popescu Mihail, *Documente inedite privtoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, Bucureşti, 1929, p. 159—162.
[44] Idem, p. 167—168.
[45] Ibidem.
[46] Arh. ist. Cluj, Arh. personală D. Moldovan, nr. 138.
[47] Ibidem.

amîndoi să mai lucreze la cadastru. Andreica pleacă la Sibiu, unde se va întîlni cu Iancu, în tovarășia căruia rămîne mai mult timp.

Cea dintîi localitate pe care o vizitează Moldovan este Ponorelul. „Adună satul", cum se obișnuiește în asemenea ocazii, și îi explică pe larg că scopul adevărat al „lănțuirii" nu este stabilirea titlurilor de proprietate, ci doar impunerea noilor dări. Satul — stăruie el — își va cîștiga mai tîrziu, prin justiție, dreptul său închipuit sau real asupra pădurilor. Deocamdată însă ele trebuiesc înscrise pe proprietarul de facto, pe Fisc. Cere, prin urmare, rectificarea lucrărilor deja terminate, în care scop completează comitetul sătesc cu membri noi.

Departe de a se lăsa înduplecată, comuna își spune păsul cu curaj. Ea a plătit — spune în numele oamenilor, Corvin Gheorghe al lui Lupeț — bani grei secretarului Gyertyánfi pentru măsurarea cadastrală, este mulțumită cu ea și o consideră ca definitiv terminată. De altfel, mai spune el, întreaga comună, cu tot hotarul său, îi aparține împăratului, care îi poate lua sau lăsa pămînturile și pădurile, dar în ori ce caz comitetul sătesc fie ori ce ar fi, nu poate să lucreze a doua oară în alt chip decît a făcut-o prima dată. Căci el, spre deosebire de dregătorii împărătești, s-a condus după drept și dreptate. Întreabă pe Dimitrie Moldovan dacă armata a fost trimisă asupra comunei de către împărat și dacă el știe de pedeapsa care-i apasă.

Astfel, Dimitrie Moldovan părăsește comuna fără a fi putut începe rectificarea cadastrului. Lasă în urma sa amenințarea că dacă ea nu va fi reluată după un termen de 3 zile, va mări amenda de la 10 la 20 de fl. Dă porunci subcomisarului din Cîmpeni în acest sens[48]. Dar nici după aceasta satul nu cedează. Plătește amenda și așteaptă — raportează Orkisch — să vadă ce vor face Albacul și Vidrele[49]. Acceptă, pentru un moment, rectificarea numai după intervenția personală a episcopului din Blaj.

Din Ponorel, împuternicitul gubernial ajunge, în 2 septembrie, la Albac, care, deși sat mai mic, avea în împrejurimi o puternică influență. Albăcanii, după ce ascultă cuvîntarea lungă a lui Moldovan, declară prin glasul lui Neag Gavrilă, soldat demobilizat, că ei se vor supune ordinelor dacă pîra lor veche cu Fiscul, înaintată împăratului, „prin avocatul lor Iancu", va fi rezolvată. Fiindcă, spun ei, comuna știe precis că dreptul ei de proprietate a fost încălcat de Fisc. Iar dacă acum Fiscul ia pădurile și le înscrie pe el, oamenilor care n-au alt mijloc de cîștig, nu le rămîne decît să moară de foame. Se plîng apoi că dacă înainte de 1848 satul a beneficiat de lemn fără taxă sau cu o taxă foarte mică, în ultimii doi ani au fost supuși la taxe pe care nici nu le pot plăti. Cer lui Moldovan să susțină, pe lîngă forurile mai înalte, rezolvarea favorabilă a cererii lor înaintată prin Iancu.

Încetul cu încetul, cît de promisiuni, cît de amenințări, sătenii se lasă înduplecați. Chestiunea pare ca terminată: se completează comitetul să-

[48] Ibidem.
[49] Idem, nr. 139.

tesc ales în vară, și se hotărăște continuarea măsurătorilor în păduri, chiar din ziua următoare. Dar pînă a doua zi oamenii își schimbă părerea. Oficialitățile sînt întîmpinate în pădure de un numeros grup de săteni, care cer întreruperea lănțuitului. Comitetul sătesc refuză și el să mai colaboreze. Însuși judele satului, Todea Ispas, e de partea nesupușilor. La fel preotul Ioan Nicola, tatăl tribunului de la 1848.

Oamenii, raportează guberniului Dimitrie Moldovan, se tem că dacă pădurea se înscrie pe Fisc, vor pierde orice drept asupra ei. Mai mult, exista o teamă generală că Fiscul se va înstăpîni acum, chiar și asupra pămînturilor urbariale. Declară de fiecare dată că satul a fost adesea înșelat prin asemenea măsurători. Exemplifică cu anumite părți de hotar, mai de mult sau mai recent răpite de Fisc. Vin și cu alte chestiuni. La fel ca în Ponorel, cer într-un glas eliberarea lui Iancu. „Din toate părțile — scrie în 5 septembrie comisarul guberniului — se prezintă cererea ca Iancu să servească și pe mai departe cauza pădurilor înaintea înaltului gubern“[50]. Moldovan vorbește acum despre posibilitatea unei răzvrătiri generale a muntenilor. Situația este de așa natură, spune el, încît în orice moment opoziția pasivă s-ar putea transforma în acțiune violentă[51]. Comunele — va scrie el mai tîrziu, la încheierea misiunii sale — făceau pregătiri să se opună cu forța.

După 3 zile de încercări zadarnice, Dimitrie Moldovan e silit să părăsească Albacul. Ordonă comisarului subcercual să aresteze pe principalii răzvrătitori: Oneț Dumitru, Costea Simion, Pleșa Simion, Pleșa Ioan, Neag Gavrilă și Todea Ispas.

Concluziile raportului lui Moldovan despre Albac sînt foarte interesante. Starea comunelor — spune el — e într-adevăr dezastruoasă. Trebuie să se facă ceva pentru ele. Altfel nu se știe unde se va ajunge. Acuză rapturi ale Fiscului din proprietățile comunei, și mai ales asprimea sa extremă față de niște oameni aflați în cea mai mare mizerie.

În privința lui Iancu, în care poporul are „o încredere nemărginită“, face propunerea să fie cît mai repede eliberat. Fiindcă chiar dacă — cum însuși a constatat — a contribuit foarte mult într-adevăr, mînat de „concepțiile sale false“ la declanșarea mișcării, arestarea sa e de natură să provoace cele mai serioase neplăceri. Repetă și propunerea sa anterioară privind eliberarea lui Andreica și Darabant, care ar putea fi eventual folosiți pentru pacificarea comunelor, sau chiar ca secretari cadastrali, după cum opina și inspectorul Leonhárd. Toți trei să fie trimiși la el pentru instruire. În cazul cînd ar depăși instrucțiunile sale, guberniul are oricînd posibilitatea să revină asupra hotărîrii lui[52].

Următorul popas este Vidra de Jos. Sosește, însoțit de inspectorul cadastral Leonhárd, comisarul cadastral Zudor, șpanul Lázár, secretarul Simon Gergély și alții. Satul își formulează de la început în mod răspicat dorințele: 1) pădurea să fie înscrisă pe comună, sau dacă acest lucru nu

[50] Idem, nr. 141.
[51] Ibidem.
[52] Idem, nr. 13.092.

este posibil, să fie trecută, împreună cu pămînturile urbariale propriu zise, în proprietatea împăratului, 2) din cauza sărăciei în care se zbate, satul nu e în stare să suporte cheltuielile de măsurătoare, 3) cererea sa, înaintată prin Iancu împăratului, să fie cît mai grabnic rezolvată. Deoarece însă oficialitățile resping îndeplinirea primului punct, obștea satului declară verde că nu rabdă și nu va răbda nici un fel de măsurare pînă cînd nu va primi răspunsul pe care-l așteaptă în toată clipa la cererea pe care a înaintat-o împăratului.

De altfel, tistiile din Vidra de Sus și de Jos, încă înainte de sosirea lui Dimitrie Moldovan, i-au făcut cunoscut în scris crezul lor[53]. Arată cum s-au ridicat, ca unul, în 1848, „sub comanda domnului Ianc Avram" pentru îndeplinirea celor ce li s-au poruncit la Blaj. Li s-au încălzit ca niciodată inimile de făgăduința împăratului „cum că încît va fi cu putință ni se vor dărui păduri, căci acelea sînt hrana vieții noastre". Iată însă că în locul darului făgăduit, îi înecă triste asuprele: gloabă bănească și soldați de excuție pe care trebuie să-i întrețină, ei care abia-și țin viețile lor. Iar dacă la vreo ocazie vorbește unul sau doi în numele obștei, imediat e arestat. Roagă fierbinte pe Dimitrie Moldovan, ca unul ce este de legea lor, să se îndure de amara lor sărăcie, scoțîndu-i de sub apăsarea acestor sarcini. Socot că credința pe care au arătat-o și jertfele pe care le-au făcut nu ar fi vrednice de o asemenea tratare. Semnează, în 7 septembrie, juzii și jurații din Vidre, „împreună cu toată obștea".

La Vidra de Sus, locul nașterii lui Iancu, autoritățile se lovesc de aceleași greutăți. Și aici, jurații cer că dacă nu se poate altfel, atunci toate pămînturile, pădure și arător laolaltă, să fie înscrise pe numele împăratului. Altminteri ei nu se vor opune măsurătorii, dar în nici un caz nu vor da oameni pentru comitet. Doar nu-și vor pune — spun mai mulți — singuri jugul pe gît. Unul din vorbitorii sătenilor apostrofează chiar, pe administratorul bunurilor statului, că nu mai are ce căuta în comună. Se plîng și ei amarnic împotriva funcționarilor silvici. În plin an 1852 au fost pedepsiți pentru tăierea de tufișuri cu 300 de bețe, „300 Stockstreike" și 300 fl.[54].

În raportul său, Dimitrie Moldovan remarcă solidaritatea deplină a populației, nu numai în cadrul fiecărui sat, ci și a satelor, ele între ele. De pildă, scrie el, vorbitorii principali din Vidra de Sus au fost și la Vidra de Jos printre principalii instigatori la nesupunere. Ordonă comisarului subcercual să aresteze pe doi dintre ei[55].

Pe zi ce trece, împotrivirea se întinde și se adîncește. În 10 septembrie se opun Neagra și Scărișoara[56]. Le urmează Secătura. Obștea acestui sat declară în 12 septembrie, în scris, că, dacă nu se trece pe „capul ei" pămîntul cu pădure cu tot, după cum l-a avut și mai înainte, ea nu se împotrivește lănțuitului, dar dorește ca atît pădurea cît și cîmpul să fie înscrise pe numele împăratului, care le-o va lua sau le-o va da, după

[53] Idem, nr. 175.
[54] Idem, nr. 142.
[55] Ibidem.
[56] Idem, nr. 150/E.

cum va socoti. Cît despre rîndul plății pentru măsurătoare, se roagă să nu fie siliți și la aceasta „că înălțatu împărat, dacă are voie de lănțuit, are putere și de plătit". Semnează judele și încă 109 oameni[57].

În 13 septembrie, comunitatea Ponorel, care acceptase cu cîteva zile mai înainte să se supună, trece din nou la rezistență. Obștea — scriu sătenii — și-a făcut datorința sa; a plătit odată bani grei unui secretar cadastral pentru măsurătoare. Nu este vina ei că aceasta e socotită acum necorespunzătoare și că se poftește ca pădurile, „care din veac a obștii or fost", să se întărească pe Fisc. Cere lui Dimitrie Moldovan să intervină pe lîngă guberniu pentru retragerea armatei și sistarea amenzilor, pînă cînd nu le va sosi răspunsul la jalba așternută împăratului[58].

Pe de altă parte, oamenii care trebuiau arestați nu pot fi prinși. Fie cutreieră pădurile, iar încercările de a pune mîna pe ei eșuează, fie că dinadins pleacă în „țară". Juzii sătești îi acoperă. Doi dintre cei arestați fug în timp ce erau transportați[59]. Pentru eliberarea judelui din Albac chezășuiesc doi locuitori înstăriți din Cîmpeni[60].

În 11 septembrie, colonelul Springensfeld poruncește lui Dimitrie Moldovan să ceară întăriri de la comandantul militar din Zlatna. Dispune ca soldații din Ponorel să fie mutați la Vidre și Albac. Amenzile de renitență sînt ridicate pentru toate comunele la 20 fl. Dacă în 3 zile nu se vor supune, ordonă el, amenda urma să fie mărită de la 20 la 40 fl. zilnic. De asemenea, Springensfeld cere guberniului să trimită în satele rebele 2 sau 3 companii[61].

Guberniul înclină din nou spre o soluție mai pașnică. În 13 septembrie, generalul Bordolo acordă lui Dimitrie Moldovan, pe care-l considera mai bine orientat decît pe superiorul său, împuternicirea deplină de a dispune și hotărî singur în această chestiune, la fața locului, după cum va socoti de cuviință. Lasă deci la aprecierea sa dacă asistența militară aflată în Munți să fie retrasă imediat, parțial sau total, sau dimpotrivă, să fie întărită. Din partea sa recomandă mai degrabă ocolirea, pe cît posibil, a măsurilor prea aspre. Să raporteze, în ori ce caz, la Sibiu, din 3 în 3 zile. Cere chiar lui Dimitrie Moldovan să facă propuneri concrete pentru a se putea acorda populației din Munți unele „înlesniri" ieftine, împotriva apăsării administrației camerale. Bordolo se miră că locuitorii nu pot obține lemne de foc din pădurile camerale cînd guberniul nu le-a interzis niciodată acest drept. Poruncește să fie cercetat acest abuz. În privința lemnelor de lucru și a dreptului de proprietate, decizia va fi luată mai tîrziu[62].

În zilele de 14, 15, 16, 17 septembrie, cînd Dimitrie Moldovan reface drumul în sens invers, după ce populația părea, la un moment dat, gata să accepte măsurătoarea, Albacul, Vidrele și Ponorelul se ridică din nou

[57] Idem nr. 175/A.
[58] Idem, nr. 175/B.
[59] Idem, nr. 146, 146/A, 146/B, 147/A.
[60] Idem, nr. 146/B.
[61] Idem, nr. 148.
[62] Idem, nr. 150.

împotriva ei. Comisarul gubernial, îndemnat de înaltele instrucțiuni, aleargă de la un sat la altul în zadar. Nu le poate convinge nici cu explicații, nici cu amenințări. Recurge așadar tot la constrîngere. Nu cere, e drept, noi soldați, dar împarte, în 16 septembrie, plutonul din Ponorel, după cum urmează: 14 soldați la Vidra de Jos, 4 la Vidra de Sus, 6 la Albac, și 3 la Ponorel. Primelor trei comune le ridică amenda la 40 fl. zilnic, ceea ce, pentru condițiile de aici, reprezenta o sumă foarte mare[63].

Cea mai îndîrjită e acum Vidra de Jos, unde este incartiruit grosul soldaților. Întîmplător, comandantul plutonului, Komlenovici, ajunge tocmai în casa preotului Ioan Iancu, fratele eroului. Are, în unul din rapoartele sale, cuvinte laudative despre ospitalitatea casei bătrînului Alexandru Iancu, care — spune el — tocmai atunci sosise de la Sibiu, de la celălalt fiu la său[64].

Dimitrie Moldovan încearcă acum și unele diversiuni. În 18 septembrie adună la Cîmpeni pe bogații satelor, încercînd să-i sperie cu mărirea dărilor, pedepse etc. Totodată trimite pe sate un om al său de încredere, Daniel Darabant, care face drumuri peste drumuri la Vidre și Albac. În același scop cere comisarului subcercului Zlatna, Daniel Buteanu, să-i trimită declarații ale comunelor care s-au supus măsurătorilor, spre a fi citite satelor renitente[65]. Astfel este trimisă declarația satului Bucium[66]. Actul, semnat la Bucium-Șasa, în 19 septembrie, de jude și jurați, rezumă pe scurt chestiunea pădurilor în Bucium. Vorbește despre procesul de dinainte de revoluție cu Fiscul, rămas nehotărît, despre suplica înaintată guberniului în 1850, despre activitatea comisiei Kluncher, căreia satul i-a așternut toate scrisorile și documentele sale în privința pădurilor. Cît despre măsurătoarea cadastrală, satul, după învățăturile care i s-au dat, nu s-a opus ca pădurile să fie înscrise pe Fisc, dar a declarat în mod solemn că-și păstrează dreptul de a le putea revendica la vremea sa, pe calea legii. A pretins că această declarație să fie menționată în protocolul cadastral.

Pe de altă parte, în 19 septembrie, Dimitrie Moldovan propune guberniului mai multe înlesniri în favoarea moților. Raportul său dovedește calitățile deosebite ale acestui funcționar energic și operativ, care va urca mai tîrziu pe cele mai înalte trepte ale administrației publice. Dovedește însă și o sinceră compasiune pentru soarta celor mulți, față de care, oricare ar fi fost rolul pe care-l joacă acum, se simte puternic legat.

Cauza opoziției rezidă, după părerea lui, în teama poporului, că dacă pădurile nu vor fi înscrise acum în proprietatea sa, le va pierde pentru totdeauna. Era convins — scrie actul — că dacă nu-și va putea impune drepturile pe calea rezistenței, pe calea legii de bună seamă că nu o va putea face. Ceea ce era perfect adevărat. Evenimnetele următoare, se știe, o dovedesc.

[63] Idem, nr. 150/C.
[64] Idem, nr. 142/A.
[65] Idem, nr. 165.
[66] Idem, nr. 165/A.

Raportul dezbate apoi pe larg un lucru știut de toată lumea, dar de care autoritățile parcă nici nu vor să ia seamă: viața extrem de grea din aceste sate de munte. Stăruie asupra importanței extraordinare a pădurii. Trebuie crezut odată acest lucru! Unul după altul, spune D. Moldovan, satele au declarat că fără pădure nu le rămîne decît să-și ia lumea-n cap. Cei mai săraci au și început să plece. S-a convins la fața locului, împreună cu comisarul de evaluare, von Paus, că ceea ce se scoate din agricultură, e o nimica toată. La Cîmpeni, din 25 de clăi de grîu ies, în general, abia 12 măsuri, cu jumătate mai mult decît s-a aruncat în pămînt.

Acuză grav comportamentul din cale afară de sever al organelor camerale, excesul lor intolerabil de zel. Este adevărat, recunoaște el, că dezvoltarea mineritului din Munți cere într-adevăr apărarea pădurii. Este însă tot atît de adevărat că nici locuitorii nu pot fi pur și simplu privați de dreptul de pădurărit pe care l-au avut înainte de 1848. Reglementarea folosirii pădurilor, în sine binevenită și chiar necesară, nu se poate face însă fără respectarea drepturilor tuturor celor interesați. De altfel, obiectivul introducerii unei economii forestiere, absolut închise, spre care ținteşte Fiscul, aici este greu de realizat sau chiar imposibil. Populația ar emigra, or, fără brațe de muncă pădurea nu poate fi exploatată. În afară de aceasta, adeseori satele își au pășunile în mijlocul pădurilor, astfel încît dreptul de pădurărit și pășunat se întrepătrund. Sugerează un compromis: satele să fie recunoscute, alături de Fisc, în proprietatea pădurilor, astfel încît foloasele acestora să se împartă în mod egal între cele două părți.

În încheiere propune:

1. Comunele să fie apărate în dreptul lor de folosirea pădurii și pășunii.

2. Fiecărui sat să i se acorde lemn de foc și de construcție din pădurile apropiate.

3. Să se dispună ca satele să fie înscrise în cadastre, coproprietare ale pădurilor.

4. Taxa pentru lemnul de lucru să fie cît mai mică posibil.

5. Fîșiile de păduri, tufișurile, pomii aflați pe pămînturile urbariale propriu zise, să rămînă în proprietatea deplină a sătenilor[67].

Oricît de moderate, propunerile lui Moldovan era mai mult decît nimic. Satisfăceau, cel puțin în parte, speranța moților născută în revoluție și crescută odată cu ea, de a ajunge stăpînii hotarelor lor. Comisarul gubernial și și alții credeau că, cu o oarecare stăruință, ele ar fi fost îmbrățișate de comune.

Dar guberniul nu se grăbește să răspundă la propunerile ce i se fac. Rămîn însă mereu fără succes și străduințele lui D. Moldovan, care de fiecare dată se înfățișează înaintea satelor cu mîinile goale. Pe de altă

[67] Idem, nr. 157/A.

parte, Springensfeld îi cere să nu se reîntoarcă din munți pînă cînd nu va urni lucrurile. Să ceară, la nevoie, sporirea asistenței militare[68].

Încercările, repetate în mai multe rînduri, de a porni măsurătoarea la Neagra, Secătura și Scărișoara, eșuează. Din 21 septembrie și ele sînt supuse execuției militare și amenzii de 20 fl. pe zi[69]. Scărișorenii refuză însă să accepte pedeapsa pentru renitență. Deoarece — declară ei — nu se împotrivesc măsurătorilor dacă părțile de pădure pe care le-au folosit înainte de revoluție vor fi înscrise pe ei, nu văd ca atare rostul execuției militare. Cer adjunctului comisarului subcercual să părăsească de îndată satul[70]. Drept pedeapsă, se mărește numărul soldaților încartiruiți aici. De asemenea este arestat unul dintre jurați[71]. Celelalte sate plătesc în continuare gloabele, pe care trebuiau să le ducă din 2 în 2 zile la Cîmpeni. Dar declară că le vor plăti numai atîta timp cît vor putea. În 25 septembrie, potrivit unei statistici a oficiului din Cîmpeni, din cei 1610 fl. pe care trebuiau să-i plătească pînă atunci, nu plătiseră decît 600. Erau datoare: Ponorelul cu 380, Vidra de Jos cu 180, Vidra de Sus cu 40, Albacul cu 160, Neagra cu 60, Scărișoara cu 100, Secătura cu 80 fl.[72]. Găsesc apoi pretexte noi pentru a se justifica. Astfel, la un moment dat, Secătura declară că este de acord cu măsurătoarea, dar din cauza sărăciei nu poate suporta cheltuielile pe care le reclamă[73]. Refuză însă împrumutul care i se oferă de către autorități. Odată și odată, spun sătenii, trebuie și el înapoiat și nu vreau ca măsurătorile să se facă pe banii lor. Altminteri și ei se știu nevinovați căci nu se împotrivesc dacă pădurile nu sînt deschilinite de celelalte pămînturi, și se înscriu laolaltă, fie pe sat, fie pe Fisc[74].

Chestiunea se complică și cu divergențele de hotar dintre diferite sate. În această regiune, mai mult decît aiurea, miezuinele hotarelor satelor nu sînt clar delimitate. Încă în august, la începerea lucrărilor cadastrale, autoritățile se lovesc de această greutate. În septembrie existau 23 de asemenea cazuri între 2—3 pînă la 4 sate[75]. Existau de pildă neînțelegeri între Sohodol și Ponorel[76], între Sohodol-Ponorel și Vidra de Jos[77], între Vidra și Scărișoara[78], între Vidra de Sus și Criscior[79]. Dar peste aceste neînțelegeri, oarecum obiective, existente de altfel atunci pretutindeni în Transilvania, cele 7 sate păstrează o ținută unitară. Formează de la sine, fără o organizare specială, o adevărată confederație țărănească, care acționează solidar. Nu este vorba despre o simplă in-

[68] Idem, nr. 152.
[69] Idem, nr. 157.
[70] Idem, nr. 162.
[71] Idem, nr. 161.
[72] Idem, nr. 162/C.
[73] Idem, nr. 158.
[74] Idem, nr. 162/A.
[75] Idem, nr. 146.
[76] Idem, nr. 176.
[77] Idem, nr. 177.
[78] Idem, nr. 181.
[79] Idem, nr. 183.

fluență, care se propagă de la sat la sat, din om în om, ci despre o cooperare prealabilă, la nivelul conducerii satelor, la nivelul comunităților, al „obștilor", o cooperare susținută în mod conștient. Simt, desigur, că așa își apără mai bine interesele comune. Chiar atunci cînd una sau alta dintre comunități cedează pentru moment, ea revine, parcă, scriu oficialitățile, atrasă de un suflu nevăzut la acțiunea comună. De aici, neputința autorităților, durata de aproape 3 luni a mișcării. De aici, porunca, cu totul superfluă de altfel, de a se interzice circulația persoanelor de la un sat la altul fără o autorizație specială eliberată de forurile administrative[80].

După atîtea eforturi zadarnice și poate și în urma discuțiilor cu fruntașii din Munți, D. Moldovan se gîndește la o schimbare de tactică. În 25 septembrie el propune guberniului să fie oprită execuția militară, căci satele „cu un sînge rece fantastic", suportă și și vor suporta pasiv toate greutățile. Odată cu capul, declară ele, nu-și vor schimba părerea. Încercările sale mai recente de a folosi pentru liniștirea spiritelor pe Andreica, Darabant, Teoc, Corcheșiu, nu au avut nici un rezultat. Tuspatru — scrie el — au în această problemă convingeri incompatibile cu dispozițiile oficiale. Recomandă încă o dată guberniului să țină cont de propunerile sale din 19 septembrie, a căror aplicare ar duce în timpul cel mai scurt la încheierea întregii chestiuni. Alexandru Iancu, tatăl eroului, pe care tocmai l-a consultat, este și el de părerea că toate ar porni pe alt drum dacă satele ar fi apărate în drepturile lor dinainte de revoluție[81].

Raportul lui Moldovan se încrucișează pe drum cu noile instrucțiuni, pornite în 24 septembrie din Sibiu[82]. Guberniul ordonă mai multă energie, dar în același timp și prudență. Dacă satele refuză să colaboreze de bună voie la efectuarea măsurătorilor cadastrale, acestea să se facă peste voia lor! Potrivit dispoziției din 23 aprilie 1851, în cazul cînd un sat refuză să-și aleagă comitetul cadastral, fără de care lucrările nu pot fi făcute, acesta se poate numi din oficiu. Ca atare, în toate cele 7 sate, autoritățile să numească cu de la sine putere comitetele respective care, sub îndrumarea funcționarilor cadastrali, și sub apărarea armatei, să înceapă munca. În ceea ce privește „pădurile fiscale", revendicate și de țărani, în registrele cadastrale să fie menționați, la fiecare caz în parte, toți aceia care ridică pretenții asupra lor.

Guberniul, pe de altă parte, consideră că lămuririle care s-au dat pînă acum au fost nesatisfăcătoare. Altfel nu se explică cum o populație, credincioasă și supusă, să se opună cu atîta îndîrjire poruncilor de sus. Să se explice comunelor din nou că introducerea cadastrului nu afectează cu nimic validarea prin justiție a drepturilor lor virtuale asupra pădurilor, că ea nu are nici o legătură cu Fiscul, care pe această bază nu poate întemeia nici un fel de pretenții. Deocamdată însă, el fiind pose-

[80] Idem, nr. 189.
[81] Idem, nr. 162.
[82] Idem, nr. 167.

sorul de facto al pădurilor, trebuie recunoscut ca atare chiar dacă, eventual, nu le posedă de jure. Stabilirea adevăratului proprietar se va face de alte foruri și pe alte căi. Să se dea comunelor o asigurare scrisă că cadastrarea nu înseamnă recunoașterea dreptului de proprietar etc. Dimitrie Moldovan personal să înceapă peste tot de îndată lucrul.

Potrivit acestor instrucțiuni, autoritățile locale reîncep presiunile. Tuturor juzilor le sînt trimise copii ale dispoziției guberniale, cu porunca aspră de a fi citite în întregime satelor[83]. Separat, D. Moldovan întocmește, în 30 septembrie, la Cîmpeni un lung mesaj propriu, prin care dă asigurări comunelor, după cum i s-a poruncit. Ni s-a păstrat exemplarul trimis Ponorelului[84].

Textul comisarului gubernial sună mai degrabă ultimativ. Începe prin a explica în fel și chip rostul fiscal al măsurătorii, dînd asigurări în acest sens, dar de la explicații trece la mustrări, iar de la mustrări la amenințări. Va fi vina comunității dacă guberniul, pentru a se face ascultat, va recurge la forță. În termen de 3 zile, obștea să cumpănească ce are de așteptat dacă se supune, sau dacă „și de aici înainte va sta înlemnită întru neascultare"[85]. Să știe însă că va folosi toate mijloacele, „ca porunca împărătească în treaba măsurătorii să se împlinească".

Alte dispoziții vin apoi să se adauge acestei măsuri. Se urgentează arestarea celor desemnați din Albac, Vidra de Sus și Scărișoara, cărora încep să li se ia interogatorii, se dau semnalmentele pentru cei fugiți, spre a fi urmăriți în toată țara[86], se ordonă comandantului plutonului de execuție, Komlenovici, să facă tot ce va putea pentru a influența satele. Acesta, cum reiese dintr-un raport al său, călătorește la Neagra, Scărișoara, Albac, Secătura, și reușește, la 1 octombrie, să obțină aderiunea comunei Neagra[87]. Este prima breșă care apare în frontul pînă atunci unit al comunităților. La Vidra de Jos — scrie el, unde era cantonat — de asemenea a fost pe punctul de a smulge asentimentul atîta timp refuzat al sătenilor, dar apariția a doi indivizi necunoscuți care au lăsat în scris că vina nesupunerii o poartă numai oficiul silvic, a adus din nou satul la vechea sa cerbicie[88].

În 4 octombrie D. Moldovan, împreună cu Leonhárd, începe un alt tur în Munți[89]. Începutul îl face la Vidre, unde găsește aceeași pornire. Mai mulți locuitori sînt arestați și escortați la Abrud[90].

Treptat însă, comunitățile spoliate, apăsate, umilite, încep să cedeze. La 5 octombrie Vidra de Jos declară că nu va mai opăci lănțuitul. Să fie în schimb respectat dreptul ei cel vechi de a primi lemne de foc fără

[83] Idem, nr. 168/A.
[84] Arh. ist. Cluj, dos. nr. 1848.
[85] Ibidem.
[86] Idem, Arh. personală D. Moldovan, nr. 161/A, 161/B.
[87] Idem, nr. 169.
[88] Ibidem.
[89] Idem, nr. 168/A.
[90] Idem, nr. 189.

taxă, iar lemnele de văsărit și de negoț cu taxa dinainte de 1848; să fie respectat dreptul de păşunat, să fie prenotată în protocoalele cadastrale intenția sa de a-și adeveri prin lege dreptul său de proprietate[91]. Vidra de Sus procedează la fel. Armata este retrasă de aici.

La Ponorel lucrurile merg mai greu. Totuși, și aici, cu toate că obștea se arată potrivnică, pînă în 12 octombrie autoritățile reușesc să smulgă minimumul de adeziuni individuale necesare — 190 — pentru a putea începe rectificarea lucrărilor inițiale[92].

Rămîn nesupuse Albacul, Secătura și Scărișoara. Rezistența lor ar putea fi pusă în legătură cu revenirea în Munți al lui Iancu. În 23 octombrie el era la Cîmpeni, unde primește, trimise din Sibiu, 13 bucăți din actele sale, confiscate în 17 august. Restul de 15 piese rămîn anexate dosarului de cercetare, aflat desigur și azi în arhiva guberniului. Hîrtia de înmînare poartă pe ea autografului eroului, „Avram Iancu, advocat"[93].

În orice caz, cele trei sate refuză pînă la sfîrșit să-și aleagă comitetele cadastrale. Armata e concentrată toată aici[94]. În 20 octombrie D. Moldovan numește din oficiu comitetul Albacului și dispune ca soldații să rămînă în sat pînă cînd obștea nu se va supune poruncilor. Atrage în mod deosebit atenția că acei membrii ai comitetului care vor refuza să participe la lucrări vor fi deferiți justiției. La fel vor păți cei care ar cuteza să vatăme, cu vorba sau cu fapta, persoanele indicate de el[95].

În 24 și respectiv 26 octombrie, comisarul gubernial numește comitetele Secăturei[96] și Scărișoarei[97]. Mesajul adresat acesteia din urmă este într-un ton foarte ridicat, de-a dreptul jignitor. Cei din comitet, care s-ar opune, sînt globiți cu 1 fl. pe zi, iar ceilalți cu bătaie, cîte 50 de bîte și gloabă. Judele, jurații, gornicii și preoții vor trebui, sub cea mai grea pedeapsă, să denunțe pe oamenii „răi, blestemați și fărădelege". Cătanele împărătești vor rămîne în sat pînă cînd în popor nu va fi deplină ascultare și blîndețe[98].

Lucrările se pornesc în acest fel peste tot. Toate satele trebuie să-și angajeze, pe propriile spese, secretari pentru conducerea muncilor[99]. Autoritățile se îngrijesc de asemenea de clarificarea litigiilor de hotar. Încă în septembrie au fost folosiți în acest scop adjuncții comisarului subcercual din Cîmpeni, Roth și Müller[100], care necunoscînd limba română,

---

[91] Idem, nr. 173.
[92] Idem, nr. 178.
[93] Idem, nr. 177/A.
[94] Idem, nr. 179, 179/A.
[95] Idem, nr. 179/B.
[96] Idem, nr. 13.086.
[97] Idem, nr. 180.
[98] Ibidem.
[99] Secretari cadastrali au fost numiți următorii: Albac — Morar Samoil; Vidra de Sus și de Jos — Simon Gergely; Ponorel, Neagra, Musca, — Gyertyánfi; Sohodol și Cîmpeni — Aranyosi și Scărișoara — N. Corcheșu.
[100] Arh. ist. Cluj, Arh. pers. D. Moldovan, nr. 159.

vor fi înlocuiți cu baronul Kapri[101] și Nicolae Corcheșiu[102]. Cele mai multe terenuri controversate se împart. Se pun mete și haturi.

În ultimele zile ale lunii, toate satele sînt pacificate. În 29 octombrie armata este trimisă la Cîmpeni[103]. D. Moldovan mai rămîne în Munți pînă la mijlocul lui noiembrie, pentru supraveghere și liniștire. Pînă atunci lucrările se termină peste tot, deoarece înaintează personal guberniului protocoalele cadastrale. Între timp înaintează la Sibiu petiții ale satelor pentru susținerea drepturilor lor. Încearcă, printre altele, să rezolve jalba Scărișoarei privind confiscările ilegale de vase. Cere în acest scop explicații oficiului silvic din Cîmpeni care e silit să recunoască adevărul. Intervine, prin urmare, la guberniu, demascînd o dată mai mult arbitrariul organelor silvice. Vor — spune el — să transforme fiecare lemn tăiat într-un lemn furat. Or, chiar dacă au loc delicte silvice, comerțul cu ciubere, ca orice alt comerț, nu poate fi îngrădit, și cu atît mai puțin sistat după bunul plac al organelor camerale[104].

Ultimele rapoarte ale lui D. Moldovan din Munți sînt din 26 octombrie și 2 noiembrie[105]. Tot de aici trimite și un foarte lung raport final[106]. Însistă încă o dată pentru înfăptuirea celor 5 propuneri ale sale din 19 septembrie. Ar corespunde în general, scrie el, dorințelor satelor, iar pentru Erariu n-ar fi o pierdere prea mare. Căci cele cîteva mii de florini percepuți ca taxe nu pot fi puși mai presus decît atașamentul unei întregi populații. De fapt, cîștigul e doar aparent: ceea ce se obține astfel, se pierde prin cheltuielile necesitate de liniștirea tulburărilor. O populație muncitoare și credincioasă este, în orice caz, de preferat uneia mizere și nemulțumite. Întrucît nu există pericolul unei recidive, cere permisiunea de a se reîntoarce la Alba Iulia.

Argumentele lui D. Moldovan nu conving guberniul. Tocmai se pregătea cunoscuta patentă urbarială de peste doi ani, care trebuia să dea o rezolvare tuturor problemelor de acest fel, inclusiv aceleia a pădurilor din Munți. Ea prevedea, cum se știe, un anumit cvantum de pădure, între 6 și 11 iug., în funcție de natura pămîntului, pentru fiecare sesie iobăgească[107]. Ceea ce, chiar dacă s-ar fi acordat maximul prevăzut de lege, în regiunile muntoase era extrem de puțin. Din această cauză, unul dintre cele 3 proecte de lege înaintate de Ioan Rațiu, dietei de la Sibiu din 1863—64, privind modificarea legii urbariale din 1854, se referă tocmai la păduri. Propune ca în regiunile muntoase împărțirea pădurii să nu se facă după cheia nedreaptă, stabilită cu 10 ani în urmă, ci pro-

[101] Idem, nr. 164.
[102] Idem, nr. 177, 181, 183.
[103] Idem, nr. 189.
[104] Idem, nr. 181, 181/A.
[105] Idem, nr. 184.
[106] Idem, nr. 189.
[107] Textul patentei în Buletinul Guberniului provincial al Transilvaniei 1854, p. 300—325 (§ 48).

porțional cu foloasele reale, pe care cele două părți — domnii de pămînt și foștii iobagi — le-au avut din păduri pînă în 1848[108].

Iată de ce lupta pentru păduri continuă și după apariția patentei urbariale. În 1858, la înființarea tribunalelor urbariale, toate comunele din munți, exceptînd Secătura și Certeje, deschid procese împotriva Fiscului, fie pentru recunoașterea juridică a dreptului lor exclusiv de proprietate, potrivit declarațiilor 1852, (Ponorel, Albac, Scărișoara, Neagra, Vidre, Bistra), fie pentru o mai dreaptă împărțire a pădurii, conform patentei (Sohodol, Cîmpeni)[109]. Au acum ca avocat, pe Matei Nicola[110]. Cum însă procesele durează cu anii, iar de cele mai multe ori comunele le pierd, moții recurg cel mai adesea la forță. Din 1860, de-a lungul întregii perioade atît de frămîntate a guvernării liberale, Munții vor fi din nou în fruntea luptei țărănimii transilvănene.

DER AUFSTAND VON MOTZEN AUS 1852. DIE ROLLE AVRAM IANCUS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Jahre, die auf die Revolution von 1848 folgten, stellen in der Geschichte der Bauernschaft aus Transylvanien eine der bewegtesten Perioden dar. Überall verfasst man Bittschriften und Gesuche oder es brechen heftige Bewegungen einmal hier, einmal dort, aus. An der Spitze der Bauernkämpfe aus Transsylvanien stehen die Bewohner der Westkarpathan, die durch das Abschaffen des freien Wald-und Wiesenbenützungsrechtes eine ernste Verschlechterung ihrer materiellen Lage verspüren. Da die Bittschriften, die in den Jahren 1850—1852 an die Orts- und Zentralbehörden gerichtet waren, ohne Erfolg blieben, gegen die Motzen zum offenen Kampf über. Von August bis Oktober 1852 leisten sie den Kadastralkommissionen, die wegen der Einführung des neuen Fiskalsystems ausgeschicht waren, heftigen Widerstand.

Eine besonders wichtige Rolle im Ausbruch dieser Bewegungen kommt Avram Iancu zu, der am 17. August 1852 zusammen mit andern fortschrittlichen Rumänen verhaftet wurden. Die Verhaftung des Revolutionsführers vergrössert noch mehr die Hartnäckigkeit der Motzen Die Motzenbewegung der 11 Dörfer aus dem Kreise Cîmpeni trachtet eine Bewegung aller Gebirgsbewohner zu werden. In dieser Situation schickt die Regierung speziell einen seiner Bevollmächtigten, Dimitrie Moldovan, in die Gebirge, dem es gelingt, bis Ende Oktober 1852, einerseits durch die Armee, andererseits durch Versprechungen und Bedrohungen den Aufruhr der Bauern aus dem Gebirge zu unterdrücken.

[108] S. Retegan, Problema agrară în dezbaterile dietei de la Sibiu, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", tom. XI, (1968), p. 279—290.

[109] Potritrivit unei statistici a tribunalului din Abrud, din 1863 procesul Ponorelului s-a decis în 1859, cele ale Albacului și Scărișoarei în 31. XII. 1862, ale Neagrăi, Vidrelor și Bistrei erau în curs de judecare. La fel cele ale Cîmpenilor și Sohodolului. Arh. Stat. Bp., F. 263, Elnöki iratok, 1863, nr. 5128.

[110] În urma cercetărilor întreprinse de tabla regească din Tg. Mureș, s-a constatat că Matei Nicolae s-a angajat în 1859—60 să poarte procesele comunelor Bistra, Cîmpeni, Sohodol, Bucium, Zlana, Vulturi, Neagra, Musca, Vidre, Cărpiniș, Abrud-sat, Feneș și Prisaca, de la care a încasat anumite sume de bani. În 1862, cînd este numit procuror al tribunalului din Abrud, predă, de formă, procesele, altui avocat, dar în realitate continuă să se ocupe de ele. Drept pedeapsă se decide să fie mutat disciplinar în alt comitat. Arh. Stat. Budapesta, f 263, Elnöki iratok, 1865, nr. 5230, 7500; 1866, nr. 5, 22, 25, 1764.

I. C. DRĂGESCU, MILITANT PENTRU REPUBLICĂ ŞI DACOROMÂNISM (1866—1914)

DE

GELU NEAMŢU

Autor al *Nopţilor carpatine,* unul dintre primele romane din Transilvania[1], colaborator la *Familia* lui Iosif Vulcan, Ioachim C. Drăgescu a desfăşurat o vastă activitate politică care nu a constituit pînă acum obiectul vreunor cercetări detaliate.

Strîns legată de publicistică şi relevată de corespondenţa cu oameni politici iluştri ai vremii sale, activitatea politică a lui Drăgescu se reflectă bineînţeles şi în scrierile sale literare.

Ideile sociale deosebit de avansate, republicanismul său, nu a ispitit condeiele vechii noastre istoriografii; aşa se face că personalitatea lui Drăgescu, mai tîrziu doctor în medicină, a ajuns să facă parte dintre cele aşanumite „uitate", sau mai corect, trecute sub tăcere. Excepţie face articolul lui I. Dăianu care tratează o acţiune iredentistă din 1869 a lui I. C. Drăgescu[2].

Menţionăm de asemeni şi cîteva referiri sporadice asupra activităţii sale, cum sînt cele ale lui I. Grămadă[3], I. Georgescu[4], M. Theodorescu-Carada[5] şi note critice îndreptăţite privind creaţia sa poetică la Titu Maiorescu[6]. N. Iorga[7] remarcă şi enumeră cîteva corespondenţe din *Familia.*

---

[1] Ioachim C. Drăgescu, *Nopţile carpatine sau istoria martirilor libertăţii,* Pesta, 1867, p. 1.

[2] Ilie Dăianu, *Forţele latinităţii regeneratoare. Un suflet eroic uitat: Dr. Ioachim C. Drăgescu.* Retipărit din *România eroică,* nr. 8, Cluj, 1938, 7 p.

[3] I. *Grămadă, România-jună,* Arad, 1912.

[4] I. Georgescu, *Dr. Ioan Raţiu (1828—1902),* Sibiu, 1928.

[5] M. Theodorescu-Carada, *Uniţii în Oltenia,* în *Arhivele Olteniei,* XII, nr. 69—70, sept.—dec. 1933.

[6] T. Maiorescu, *Critice,* Bucureşti, 1966, p. 99—101 şi 104. *„Direcţia nouă în poezia şi proza română (1872)".*

[7] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane,* vol. I, Bucureşti, 1934, p. 42.

În noua istoriografie, figura lui I. C. Drăgescu, a început să stîrnească interes. Frumoase aprecieri are pentru el Șt. Pascu[8], D. Vatamaniuc[9] și semnalăm analiza romanului său *Nopțile carpatine* într-un articol semnat de Mircea Popa[10] (deci și istoria literară a început să se preocupe de el).

Caracterizarea lui Drăgescu, ca „scriitor patriot" de către Șt. Pascu, ne determină să intrăm în miezul activității sale pentru a releva patriotismul său, și pentru a-i defini locul și rolul său în mișcarea iredentistă din Transilvania iar apoi din România și pentru a-i face cunoscute ideile republicane strîns legate de realizarea „Dacoromâniei" — poziție destul de rar întîlnită în acel timp.

Cercetarea este, considerăm, cum se va vedea din cele ce urmează, pe deplin justificată și valoarea personalității sale, demnă pentru a fi redată istoriei, lucru pe care-l facem cu sentimentul că prin aceasta mai adăugăm la tezaurul de gîndire și luptă al poporului nostru, o minte și o inimă închinată idealului nobil al progresului.

*

* *

Ioachim C. Drăgescu, pe adevăratul său nume Ioachim Drăghici[11], s-a născut la Blăjel[12], fostul județ Tîrnava mică[13] și s-a format la școala din Blaj, unde profesorii, cum însuși o mărturisește i-au îmbogățit mintea, și i-au inspirat cea mai curată și cea mai sfîntă dragoste de neam[14]. Erau profesorii trecuți prin revoluția din 1848, părtași la ea, și deci era firesc să transmită elevilor lor idealurile pentru care au luptat și învățămintele la care au ajuns. Printre aceștia se numără și dascălul său I. Micu Moldovan, de care îl va lega o strînsă și lungă prietenie.

Despre temperamentul său din perioada școlară ne putem face o imagine veridică reținîndu-i observația că de mai multe ori a fost apostrofat cu expresia: „măi Horea"![15]. Și poate tocmai acesta să fi fost mobilul care a făcut ca figura lui Horea să devină pentru el, de timpuriu, o atracție irezistibilă, instituindu-i lăuntrice resorturi, care l-au îndemnat la a-i studia viața și a scrie despre el.

---

[8] Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj 1968, p. 136.

[9] D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968.

[10] M. Popa, *Începuturile romanului românesc în Transilvania*, în *Cadran mureșan*, supliment al ziarului *Steaua roșie*, Tîrgu Mureș, dec. 1969, p. 5.

[11] Schimbarea numelui se datorește fie redactorului Iosif Vulcan, care și-a mai „rebotezat" și alți colaboratori, fie exemplului luat de la unii fruntași ai revoluției din 1848, care au făcut la fel, pentru ca numele lor să aibă o rezonanță mai românească.

[12] I. Dăianu, *o.c.*

[13] În 8 sept. 1844 și a murit la București în 1914 — indicația ne-a fost dată de prof. T. Ghergaru.

[14] Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R. Secția Arhiva istorică, arhiva personală Ion Micu Moldovan, dosar „D", nr. 2823.

[15] I. C. Drăgescu, *o.c.*, p. 1.

După Blaj, își continuă studiile la Pesta, unde intră imediat în cercul politic al *Concordiei*, întreținînd legături cu cei ce conduceau ziarul: Al. Roman, P. Cosma, Ioachim Mureșan, Sigismund Pop ș.a., devenind totodată și un harnic colaborator al *Familiei*.

La înființarea ziarului *Federațiunea* (Pesta, 1868), Drăgescu se va înscrie de asemeni printre colaboratorii gazetei, situîndu-se pe o poziție dintre cele mai radicale din punct de vedere social și național.

Între timp, va merge la Viena unde din cauza greutăților de limbă, nu va sta prea mult, ci va pleca și se va stabili în Italia, pentru a studia medicina. Sînt numeroase și stăruitoare încercările sale de a obține o bursă de studii, în care scop, se adresează unor personalități din Transilvania (T. Cipariu) și din România (C. A. Rosetti), socotind că l-ar putea ajuta. Pentru același lucru el se adresează și lui Al. Roman, membru al Societății Academice române, care îl avizează că i s-ar fi acordat un stipendiu (o bursă de la Brăila).

Drăgescu, scrie în acest sens lui I. Heliade Rădulescu președintele Societății brăilene, fără a primi însă vreun răspuns. De asemenea se adresează lui A. T. Laurian, tot fără vreun rezultat. Atunci, înaintase o „petițiune" și la Capitlul metropolitan din Blaj, care deși la data cînd îi scria lui T. Cipariu (20 oct. 1867) nu-i comunicase rezultatul[16], i-a asigurat totuși bursa de vreme ce în 5 aprilie 1868, pomenește într-o scrisoare către G. Barițiu, că guvernul i-a oprit pentru totdeauna stipendiul din Blaj[17]. Faptul se petrecea pe timpul studiilor sale la Viena.

Demersuri pentru obținerea bursei cu siguranță va mai face, deoarece devine unul din bursierii Societății „Transilvania"[18]. Atît pentru a face studii, cît și pentru a-și putea publica o parte din scrieri, Drăgescu a mai fost sprijinit și de Alexandrina Haralamb (fiica revoluționarului Magheru) din Craiova[19].

Suspendarea bursei blăjene credem că este în strînsă legătură cu dorința sa de a studia în Italia, și ca urmare de faptul că în Austria nu erau recunoscute diplomele obținute la universitățile italiene.

Despre greutățile sale din timpul studenției aflăm din corespondența sa și se pare că ele erau comune studenților români din străinătate. Iată în această ordine de idei un exemplu care se desprinde dintr-o scrisoare către Cipariu: „Abstrăgînd — spune el — de la cortel și mîncare, sînt îngrijat pentru cărți, cari în starea de față nu mi le pot procura". Enumerînd apoi prețul exorbitant al cărților de medicină, îi solicită ajutorul: „D-voastră — sînt sigur — mă veți înțelege mai bine decît oricine, cînd vă spun că de multe ori la două zile mănînc odată, și apoi a merge flămînd în spital, a mai și secționa, te ruinează cu totul"[20].

---

[16] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist., Fond. T. Cipariu, nr. 1665.
[17] Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. rom., nr. 1005, f. 343.
[18] *Desăvîrșirea unificării statului național*, București, 1968, p. 335.
[19] M. Theodorescu-Carada, *o.c.*, p. 350.
[20] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist., Fond, T. Cipariu, nr. cit.

În aprilie 1868, o duce la fel de greu în Viena[21], ș-apoi nici la Pesta n-a dus-o mai ușor, cum rezultă din dedicația care însoțește *Nopțile carpatine*[22].

Fie la Pesta sau Viena, fie la Torino sau în alte locuri pe unde l-a purtat destinul, Drăgescu a rămas același student român care deși sărac, era însuflețit de un mare entuziasm și în ciuda tuturor mizeriilor inima îi clocotea de patriotism și în același timp, și de revoltă socială. În această lumină ni se face cunoscut prin *Conversațiile cu cititoarele*, rubrică la care colabora în *Familia*. Sînt acolo uneori rînduri pătrunse de o amară și severă critică socială. Numărîndu-se însuși printre „pauperi", iată cum vede el Viena la 20 dec. 1867: «În cetățile cele mari există o familie foarte numeroasă, numită „familia pauperității". În piețe, în unghiurile străzilor și porților se văd niște umbre, niște figuri parcă s-au sculat din morți, aceste sînt membrii familiei sărăciei. Foametea-i stoarce, frigu-i tortură și avutul trece îngîmfat și indiferent pe lîngă ei». Descrie numeroase scene sfîșietoare care se petreceau la „Muntele de pietate", unde cei nevoiași mai căutau o ultimă salvare[23].

Colaborarea sa la *Familia* începe încă din 1866 și va ține cu intermitențe pînă în cel de al optălea deceniu al secolului XIX.

Menționăm de asemeni colaborarea sa la *Românul* din București, la *Gazeta Transilvaniei*, la *Oltenia* de la Craiova și la *Tribuna* de la Sibiu.

Pentru a înțelege poziția sa republicană și pentru a ne forma o imagine mai cuprinzătoare asupra iredentismului său, considerăm ca fiind necesară și o trecere succintă în revistă a problematicii publicisticii sale, atît de susținută și de bogată în conținut.

* * *

Publicistica sa, conține masiv în primul rînd, aderența la programul pașoptist și prin aceasta, o susținută propagandă pentru întemeierea „Dacoromâniei", pentru unitatea de stat a românilor. Conceptul atît de des folosit de Drăgescu, care indica numele noului stat, cu timpul va suferi o metamorfoză de formă, nu însă și de conținut, el devenind „românism", folosindu-l mai frecvent spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Ca orientare generală, militantismul lui I. C. Drăgescu pentru „Dacoromânia", se integrează în contextul gîndirii și acțiunii fruntașilor români de după revoluția din 1848/49. Publicistica constituie însăși un argument ce relevă intensitatea pe care o avea această mișcare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Avîntul mișcării iredentiste din etapa respectivă a fost, de altfel, subliniat de V. Curticăpeanu, într-o recentă și valoroasă lucrare[24].

---

[21] B.A.R., Mss. rom., nr. cit. f. cit.

[22] I. C. Drăgescu, *o.c.*, p. 3.

[23] *Familia*, III, nr. 48 din 14/26 dec. 1867, p. 573—574.

[24] V. Curticăpeanu, *Le rôle du mouvement irrédentiste dans la libération des peuples de la domination de l'empire Austro-Hongrois. In Nouvelles études d'Histoire*, IV, București, 1970, p. 285.

La 22 de ani I. C. Drăgescu reia sloganul pașoptist, că ideia predominantă a secolului său este *principiul naționalității*.

Este conștient însă că revoluția burghezo-democratică trebuie desăvîrșită, fiindcă deși libertatea a triumfat, privilegii încă mai există, iar egalitatea este încătușată. Speră ca popoarele Austriei să nu mai treacă prin torente de sînge pentru a desăvîrși ceea ce începuseră și că popoarele în înțelegere, să-și făurească singure destinele[25]. Și de acum înainte poporul român trebuie să meargă pe „calea croită în 15 mai"[26].

Desigur, impulsul hotărîtor în accelerarea luptei pentru realizarea idealului Dacoromâniei, va fi dat de încheierea pactului dualist din 1867.

Încă de la începutul activității sale publicistice, I. C. Drăgescu și-a exprimat deschis admirația față de revoluția din 1848. Pornind de la această poziție, Drăgescu a îmbrățișat fără echivoc cadrul maxim al pretențiilor românești formulate în 1866, cînd plutea deja în atmosfera politică iminenta înțelegere austro-ungară.

În secolul XIX, afirma el „națiunile și popoarele cele mai mici, cele mai slabe nu mai pot deveni victima ambițiunii sau prada lăcomiei celor mari și tari"[27]. Și pentru a fi înțeles mai bine adaugă *„Astăzi numai sînt națiuni așa de copile ca să aibă lipsă de epitropi"*.

Este demnă de interes aprecierea sa lucidă asupra perioadei de la 1860 pînă în toamna anului 1866[28], pe care o caracterizează ca fiind o etapă de agitație și efervescență a spiritelor, semne convingătoare ale întăririi conștiinței și demnității naționale.

Drăgescu reacționează violent împotriva dualismului, trimițînd la 2 februarie 1868, din Viena, un protest împotriva „uciderii autonomiei și independenței Transilvaniei". Pentru el dualismul înseamnă negarea existenței noastre ca națiune, și pentru a-l combate, se întoarce și mai insistent la principiile pașoptiste, readucînd în actualitate pe S. Bărnuțiu, repetînd cuvintele sale că „Fără de naționalitate, nu e libertate nici lumină nicăieri, ci pretutindeni numai catene [cătușe — n.n.], întunerec și amorțire"[29]. Principiul de viață prezentă și viitoare precizează el într-un alt articol, este întărirea conștiinței naționale și progresul culturii, cerînd ca românii să nu se abată de la calea atît de clar jalonată de S. Bărnuțiu[30].

---

[25] *Concordia*, VI, nr. 77, din 26 sept./7 oct. 1866, p. 333.

[26] *Ibid.*, nr. 76 din 22 sept./4 oct. 1866, p. 329—330. Și în paginile *Federațiunii* problematica pașoptistă apare insistent, obsedant. Notăm însă că articolele indicate de noi ca fiind ale sale sînt identificate pe baza inițialei „D" pe care articolul o poartă în față. Numele complet îl semnează rar. Dar stilul, precum și preocuparea pentru problema respectivă ne dă posibilitatea să-l identificăm cu maximum de siguranță.

[27] *Ibid.*

[28] Un lucru similar face și în articolul *„Cine seamănă vînt, culege furtună"* (prenumele este trecut greșit — „Ioan"), în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 50 din 11 iul./29 iun. 1866, p. 197.

[29] *Federațiunea*, I, nr. 13 din 24 ian/5 febr. 1868, p. 47.

[30] *Ibid.*, nr. 39 din 10/22 martie 1868, p. 149—150.

Credința sa în viitor este fermă, căci atîta timp cît „aspirațiunile noastre sînt de progres, și pretențiunile de justiție, să nu ne îndoim de triumful cauzei noastre“[31].

* * *

Desigur, viziunea lui I. C. Drăgescu asupra eliberării naționale a românilor, nu poate fi separată de cea a eliberării sociale căci ele constituie un tot unitar.

În această ordine de idei, putem spune că de prin anul 1870, de cînd își exprimă dorința ca Transilvania să se unească cu o Românie democrată, constituită în *republică*, Drăgescu depășește poziția democraților revoluționari, apropiindu-se substanțial, de cea a socialiștilor, care la unirea din 1918, formulează aceleași deziderate pe care I. C. Drăgescu le susținuse cu aproape o jumătate de secol în urmă.

Îndemnînd popoarele să se înfrățească pentru a nimici pe împărați și regi, el se manifestă ca un antidinast deosebit de violent, cum se poate vedea și din următoarele versuri: „Infamie blăstămată / Împărat azi ești chiemată“[32].

Militînd pentru cei mulți și oropsiți, Drăgescu își asumă în permanență rol de tribun al poporului: „Ce voiește poporul? Voiește drepturi la viață, drepturi la libertate și fericire“, căci de secole oameni fără conștiință îl tratează ca pe o vacă de muls, împilindu-l[33].

Inamicii progresului, cei ce mai susțin spiritul castelor și al privilegiilor, cei ce cred că „inteligența, cultura, dreptul și libertatea trebuie să existe numai pentru regiunile mai înalte, și că poporul trebuie ținut etern în stadiul infantei (copilăriei — n.n.) ca să-l poată domni după plac“ ar trebui, spune Drăgescu, „să se rușineze în fața grandiosului triumf al democratismului“[34].

Progresul social nu este posibil fără democrație, subliniază el cu altă ocazie: „Numai *democratismul* va da corpului statului român acel sînge june și sănătos ce-l va întări“[35].

Atitudinea sa apropiată, plină de solicitudine, față de țărani, atenția pe care le-o acorda ca student și mai apoi ca medic, se manifestă continuu și concret. Așa de pildă, cînd țăranii din satul Tofaleu (Transilvania), au fost alungați de pe pămînturile și din casele lor, de către baronul Apor, I. C. Drăgescu îi scrie lui Al. Roman, redactorul *Federațiunii*, că țipătul victimelor justiției austro-ungare a ajuns pînă în Italia. Mulți se întrebau cum este posibilă în sec. XIX, o atare faptă inumană. Ajutorul trimis

---

[31] *Ibid.*, nr. 13, loc. cit.
[32] Brut Catone Horea (I. C. Drăgescu), *Amoru și Patria*, Torino, 1869, p. 12—13.
[33] *Românul*, XI, nr. din 21 dec. 1867, p. 1092—1093. *„Din România de peste Carpați“*, semnat „I.C.D. copil al libertății și independenței“.
[34] *Federațiunea*, I, nr. 2 din 5/17 ian. 1868, p. 78.
[35] *Ibid.*,

pentru cei deposedați, consta dintr-o colectă de 75 de lire, la care au contribuit români și italieni[36].

Poezia sa *Desmoșteniții*[37], evident nerealizată artistic prezintă totuși o izbitoare asemănare ca tematică cu „*Împărat și proletar*" a lui M. Eminescu. Iată cîteva versuri: „Sărmana omenime e astăzi împărțită / în două clase diverse: în *sclavi* și *apăsători*, / În *gîzi* și în *victime*, în *casta fericită*, / În cea *desmoștenită* . . . /. Condamnînd în continuare pe boierii cei cruzi, îndeamnă poporul să-și ocupe tronul ce i se cuvine și care i-a fost uzurpat de despotism.

Cînd Drăgescu se va stabili la Craiova, va colabora intens la ziarul *Oltenia*, amestecîndu-se în luptele politice din România, de pe poziții de clasă avansate. S. Mihali îi scrie în acest sens lui I. M. Moldovan, să-l îndemne pe Drăgescu să se mai tempereze[38].

Într-adevăr, tonul *Olteniei* era extrem de dur la adresa claselor suprapuse și chiar la adresa regelui: „Ciocoii — se spune într-un articol — această lepră a României, nu este o infamie, o rușine, o nefericire, pe care să n-o fi impus țării? Totuși acești vampiri sug și azi țara întreagă . . . ". El critica cu pasiune. La adresa regelui scrie: „Cezar e sigur, păzit de toate părțile. Poporul e gol și muritor de foame. Cezar e inviolabil, noi sîntem la dispoziținea celei din urmă canalii guvernamentale". Mai mult, el își permite chiar să amenințe: „Ziua poporului acea teribilă *dies irae* (ziua mîniei — n.n.) va sosi mai curînd decît ar crede cineva . . . "[39]. Exponent al unor astfel de idei nu e de mirare că s-au pus la cale uneltiri împotriva sa și că în spatele acestora se aflau conservatorii care îl urau.

Despre loviturile brutale primite pe nedrept, I. C. Drăgescu relatează în 1908[40].

Dar, cel mai cuprinzător act de acuzare, sub aspect social, al lui I. C. Drăgescu, este *Un glas din popor*, care sintetizează racilele societății burgheze din România de pe la începutul secolului XX. El se simte obligat să dezvăluie aceste racile, din simț de răspundere cetățenesc și din dragoste „de țară și de cei desmoșteniți"[41].

Cunoscînd de aproape, ca medic, viața satului, Drăgescu relevă: „În desele mele inspecțiuni prin sate, deseori am fost dureros izbit de contrastul ce există între sărăcia extremă a unor sate și belșugul nemăsurat al unor milionari, proprietari în acele sate. Sărăcia țăranilor era mai strigătoare acolo, unde proprietarul era mai bogat". Și referindu-se la răscoala din 1907 a țăranilor, spune: „În urma sîngeroaselor evenimente din martie anul trecut, s-au dezvăluit rănile de cari sîngera marea majoritate a poporului". Îi inspiră însă temeri și prezentul

---

[36] *Ibid.*, II, nr. 117 din 24/12 oct. 1868, p. 465.
[37] Brut Catone Horea (I. C. Drăgescu), *Amoru și Patria*, p. 18—19.
[38] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist. arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 4218.
[39] *Oltenia*, II, nr. 6 din 6 febr. 1875.
[40] I. Drăgescu, *Un glas din popor*, Craiova, 1908, p. 3.
[41] *Ibid.*

(1908). El arată că medici distinși ca Dr. Obedenaru, Dr. Babeș, Dr. Manolescu ș.a., precum și medicii rurali dăduseră de mult semnalul de alarmă „dar glasul lor a fost glasul celui ce strigă în pustiu", ba unii medici rurali și-au atras asupra lor și represiunile administrației.

„Cele trei flagele care distrug toate energiile și împing spre prăpastie neamul românesc: *pelagra, paludismul* și *beția*, sînt o rușine și un pericol pentru țară și în același timp și o grea acuzație contra administrației... " Legat de această situație, el relatează cazuri zguduitoare cînd porumbul stricat ce a fost dat de arendași țăranilor să-l mănînce, a fost refuzat și de animale. În ce privește paludismul, același, arată că administrația risipitoare în alte privințe, este criminal de zgîrcită cu medicamentele. Tot atunci cere să se instituie monopolul asupra spirtoaselor, arătînd că cei 12.000 de cîrciumari caută prin tot soiul de mijloace necinstite și cu prețul zdruncinării sănătății populației să-și sporească veniturile.

Referindu-se din nou la răscoala din 1907, el conchide: „La izbucnirea urei și mîniei din primăvara trecută au contribuit desigur, în primul rînd nedreptățile grămădite de veacuri... "[42].

* * *

Poziția socială avansată, antidinasticismul său, îl duceau inevitabil la dorința de a vedea statul român transformat în republică.

Educația de la Blaj în spiritul revoluției pașoptiste, ca și fidelitatea sa față de programul revoluției transilvane, îl situează alături de concepția republicană a lui Aron Florian, manifestată de acesta, încă din 1843[43], concepție pe care mai apoi o și depășește.

Un alt izvor al republicanismului său îl constituie poziția sa înaintată din punct de vedere social, poziție concretizată în promovarea constantă a ideii conducerii statului de către popor și a valorilor democrației, fiind influențat în această direcție, fără îndoială, de concepțiile politice și filosofice burghezo-radicale ale lui S. Bărnuțiu.

Lupta pentru unitatea României în cadrele celei mai largi democrații, ca și aversiunea sa pentru „tirani" și „despoți" îl duc oarecum, în mod firesc, la dorința înfăptuirii republicii.

Studiile în Italia, admirația pentru Garibaldi și ideile republicane ale lui Mazzini, constituie un alt cadru de formare a convingerilor sale republicane și poate nu în ultimul rînd. Pe aceeași direcție se aliniază și cele constatate în scurta sa vizită făcută în Elveția, al cărei sistem republican de guvernare pur și simplu l-a încîntat.

La toate acestea s-ar mai putea adăuga și venerația sa pentru Alexandrina Haralamb (n. Magheru) din Craiova, care l-a susținut în bună

---

[42] *Ibid.* p. 23.

[43] *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, 1968, p. 267.

parte la studii și care era o mare și sinceră aderentă a idealurilor revoluționare și republicane. „A luat parte cu inima și cu fapta la toate mișcările naționale, ne informează Drăgescu, a iubit pînă la ardoare țara și românismul, și n-a cruțat nici un sacrificiu cînd se trata de viitorul ei. Era republicană sinceră și devotată“[44].

Așadar, republicanismul lui I. C. Drăgescu ne apare ca fiind rezultanta conjugării tuturor factorilor enumerați.

În numeroase articole, precum și în cîteva scrisori, își face cunoscută cu multă limpezime, atitudinea sa față de această formă modernă de guvernămînt. Dar, expunerea cea mai completă a poziției sale, în mod public și-o face prin scrierea sa *Doruri și speranțe*[45], care a constituit o veritabilă agitație și un îndemn direct la înfăptuirea republicii.

Unitatea națională, domnia poporului (democrația) sînt compatibile demonstrează el, numai cu republica. Prin aceste vederi Drăgescu depășește pe cei mai mulți dintre fruntașii politici contemporani.

La împlinirea a două decenii de la revoluția din 1848, el spunea cu satisfacție, că atunci: „Sub fiecare tron s-a deschis cîte un vulcan, sîngele curse torente, tronurile despotice cădeau precum cad toamna frunzele bătute de brumă“[46]. Pe regi și împărați îi califică ironic ca pe cei ce zic că domnesc „din grația lui D-zeu“[47]. Aceștia au încheiat armistiții cu popoarele, dar libertatea a rămas tot încătușată în ciuda tuturor promisiunilor.

El exclamă apoi triumfător, că „Europa bătrînă și despotică ne lasă, moare“. Ea *trebuie* să moară. Glorifică în schimb, nașterea Europei noi a naționalităților, și deoarece lupta ce se dă, afirmă el, este a „egalității contra privilegiului și a libertății contra tiraniei“[48], se înțelege, sîntem îndreptățiți să tragem concluzia că el se referea la o Europă în care națiunile independente să fie constituite în republici.

Antidinasticismul său reiese pregnant și din corespondență. Iată de pildă ce-i scria în acest sens lui I. M. Moldovan în aprilie 1876, de la Craiova: „Noi, pe aice mergem din rău în mai rău, abisul deschis între națiune și tron este imens, și din zi în zi ia proporțiuni mai vaste. Tronul a desconsiderat națiunea, și în curînd va culege ceea ce a semănat: „Dispreț, ură și răzbunare“ și continuă: „Între popor și tron nu mai poate avea loc nici iubire, nici încredere, nici pace. Forța împrejurărilor le va dicta un armistițiu pentru cîtva timp . . . “[49].

De asemeni, într-una din corespondențele sale la *Familia*, scria la 19 mai 1869, exprimîndu-și admirația nețărmurită pentru „libertatea“ instalată pe „tron“ respectiv pentru „Elveția republicană“. „Elveția!“,

---

[44] I. C. Drăgescu, *Femeia — virtute*, Craiova, 1877, p. 10.
[45] I. C. Drăgescu, *Doruri și speranțe*, Turin, 1871.
[46] *Federațiunea*, I. nr. 34 din 1/13 mart. 1868, p. 130.
[47] *Ibid.*
[48] *Ibid.*
[49] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R. Arh. ist., arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 2821, Craiova, 8/20 aprilie 1876.

exclamă el, — „Cît e de recreator aerul curățat de miasmele despotismului, cît e de sublimă libertatea pe tron“ . . . „Iubesc Elveția republicană, o iubesc ca pe adevărata patrie a libertății, o iubesc pentru că munții și văile ei, mi-reamintesc scumpa mea Transilvania“. Iar în alt loc își exprimă simpatia deopotrivă pentru Elveția și pentru Mazzini: „Elveția e azilul tuturor celor persecutați de zbirii tiraniei. În ea află ospitalitate toți apostolii libertății popoarelor. Aici petrece și renumitul republican Mazzini“[50].

În volumul său *Amoru și Patria*, vorbește despre „Domnia libertății“, prin răsturnarea tiranilor, manifestîndu-și din nou concepția sa republicană: „Vom spulbera-n ruine imperii păcătoase, / Și ceața tiraniei din lume vom goni, / Pe-alor ruine negre cu inimi voioase / *Domnia libertății*, popoare, vom clădi / (Scrisă la Viena în 1868)[51], sau: „Pe altaru-ți Libertate / Azi uniți sacrificăm; / Tronuri negre blăstămate / Vor fi mîine spulberate /“[52].

Dar așa cum afirmam mai sus lucrarea cea mai reprezentativă pentru republicanismul său este *Doruri și speranțe*[53], a cărei conținut este un adevărat manifest republican.

În vederile sale, educația republicană a poporului român este chemată să o facă *femeia*, revenindu-i totodată și ei datoria de a milita pentru *românism*, pentru *unitate*.

Vorbind, așadar, despre *misiunea* femeii el spune: „Cînd bătrînețea îngheață pierzîndu-și speranțele, datoria ta este să o consoli, să o faci să ducă cu sine în mormînt credința într-o Românie unită, mare și republicană . . . “.

Și continuă aceeași idee a îndatoririi, raportată la cea mai fragedă vîrstă: „. . . cînd fructul amorului tău începe a îngîna vorbe, primele cuvinte ce-l vei învăța să pronunțe, să fie: Românism, patria, Republica“[54].

Bogăția de sentimente patriotice, ca și dorința de a aprinde în pieptul femeii dragostea față de acestea este exprimată astfel: „a-ți aprinde în pieptul tău dumnezeasca scînteie a amorului *Republicei* și a *mîndriei* naționale“[55]. El și-ar pleca genunchii cînd ar vedea că femeia susține „drapelul românismului, drapelul unei Românii republicane“. Însuflețită de cele două idei mari, cum sînt: „ideia unității naționale și ideia Republicii române“.

Desigur, rolul femeii este însemnat în educația republicană, dar ținta majoră, este ca poporul să fie pătruns de această educație: „Să dăm poporului o educațiune republicană, să-i arătăm cari sînt drepturile și datorințele lui, să deșteptăm în el dorul de glorie și mărire. Cînd poporul

---

[50] *Familia*, V, nr. 20 din 18/30 mai 1869, p. 236.
[51] *Amoru și Patria*, p. 81.
[52] *Ibid*, p. 88.
[53] Turin, 1871.
[54] *Doruri și speranțe*, p. 43.
[55] *Ibid.*, p. 44.

va avea conștiința drepturilor și datorințelor sale, conștiința demnității și misiunii sale, astă conștiință va fi o sentinelă ce va veghia neadormită"[56].

Faptul că principiile sale republicane sînt preluate din arsenalul „risorgimentului" italian, este recunoscut și declarat. Principiile pe care se baza lupta revoluționarilor italieni pentru a făuri o Italie unită și independentă le dorește și le recomandă a fi aplicate României: „Să cîștigăm aceea ce ne lipsește, să adoptăm acelea mari și salvatoare principii, căror Mama patrie, Italia, are de a le mulțumi renașterea sa. Aceste sacre principii sînt: *cultura, acțiune, unitate* prin *libertate*"[57].

Drăgescu este convins și de faptul că „S-apropie... timpul, și aci este, cînd catena (cătușa — n.n.) în care tronurile țin populii, se va frînge, și *Majestatea Sa poporul* va inaugura era justiției și libertății. S-apropie timpul și aici este, cînd capetele încoronate vor cădea..." și „O singură lege, un singur codice va guverna omenirea: codicele dreptății și al libertății reprezentat prin *Republică*"[58].

Dezaprobă și este îndurerat de faptul că mai „sînt români cari așteaptă unitatea, independența și libertatea de la *monarhie* și de la *străin*". Aceștia nu vor să înțeleagă că „*numai Majestatea sa Poporul*" cu mîinile sale curate „poate arbora noul drapel al independenței, iar cu pătatele stindarde ale monarhiei nu vor ajunge la nimic"[59].

Și afirmă categoric că „*Numai o educațiune republicană va salva România*"[60].

Ca o chintesență a gîndirii sale politice, este repetarea și reunirea strînsă a celor două mari obiective: „Cînd Românismul și ideia republicană va fi trecut în carnea și sîngele poporului, nici o putere omenească nu va putea împiedeca întruparea și triumful lor"[61].

Emanciparea unui popor cere suferințe mari, recunoaște el, cere în primul rînd oameni cari să știe muri pentru „*principiile lor, așa cum se moare pe baricade*", oameni de bună credință, ardenți, plini de entuziasm pentru sfînta cauză a poporului"[62], așa cum el însuși a fost întreaga sa viață.

*
* *

Socialul și naționalul sînt atît de strîns legate în activitatea lui I. C. Drăgescu, încît așa cum am mai spus, ele constituie un tot unitar. Dacă ne-am permis totuși o tratare oarecum separată, o facem numai din motive metodologice.

[56] *Ibid.*, p. 59—60.
[57] *Ibid.*, p. 57.
[58] I. C. Drăgescu, *Doruri și speranțe*, p. 56.
[59] *Ibid.*, p. 67.
[60] *Ibid.*, p. 60.
[61] *Ibid.*
[62] *Ibid.*, p. 68.

Continuînd așadar modul de tratare enunțat, în cele ce urmează ne vom opri asupra aspectului național al activității și concepției sale.

Din punct de vedere teoretic, I. C. Drăgescu se sprijină pe *dreptul la autodeterminare al popoarelor*, care de fapt este însăși baza teoretică a mișcării iredentiste românești, purtătoare și a numelui de *dacoromânism*, sau, mai simplu, *românism*.

A face parte dintr-o astfel de mișcare, însemna a-ți iubi cu pasiune națiunea și a crede în viitorul ei și nu însemna cîtuși de puțin ura față de celelalte națiuni sau naționalități, adică șovinism.

Studiind *Iredenta română*[63], de pe pozițiile cercului socialist al revistei *Contemporanul*, se arată în acest sens că „*Principiul ridicat de noi trebuie să fie: unitatea națională cu respectarea naționalităților*"[64].

„Chestiunea românismului — se precizează în articol — e una din rarele chestiuni asupra căreia avem fericitul prilej de a fi cu toții de aceleași vederi, ca toate clasele societății, să propună aceeași deslegare: „dezrobirea românilor de sub jugul străin"»[65].

Într-o formă uneori mai clară, alteori mai ambiguă se pronunțau și fruntașii români din Transilvania și Ungaria pentru dacoromânism în ziarele *Federațiunea*, *Albina*, *Gazeta Transilvaniei*, *Tribuna* ș.a. De multe ori chiar și oamenii politici moderați, erau suspectați sau urmăriți pentru vina de a fi „dacoromâni".

Este bine de știut că însăși străinii priveau dacoromânismul cînd doreau să fie obiectivi, ca o mișcare cu totul justificată. Un exemplu în acest sens este seria de articole ale lui Jancsó Benedek publicate în *Egyetértés*[66], una dintre cele mai progresiste publicații maghiare la acea dată.

Un subcapitol al acestei serii de articole poartă titlul edificator: „*Dacoromânismul ca factor revoluționar*", recunoscîndu-se că „A fost o greșeală a desconsidera daco-românismul".

Jancsó Benedek apreciază din punctul de vedere al intereselor burgheziei maghiare ce au însemnat anii de după 1860, adică perioada în care a început să activeze I. C. Drăgescu: „împrejurările au început să se schimbe așa fel, ca Ardealul să fie o provincie autonomă austriacă, în administrație, justiție și instrucțiune, introducîndu-se limba majorității locuitorilor: *cea română*. Ce-i drept aceasta nu era o Daco-românie, dar un pas considerabil spre acest ideal.

Istoria își are logica ei și un pas urmează după celălalt, așa s-au gîndit românii"[67].

Istoricul maghiar mai adaugă că el a încercat să constate care este „natura și caracterul acestei mișcări și să probez, că aceasta, nu este

---

[63] L. Veniamin, *Iredenta română*, în *Contemporanul*, VII, nr. 11, ian. 1891, p. 438—476 (p. I-a), nr. 12, april. 1891, p. 541—569 (p. II-a).
[64] *Ibid.*
[65] *Ibid.*
[66] Apud *Tribuna*, X, nr. 32 din 12/24 febr. 1893, p. 126.
[67] *Ibid.*, nr. 34 din 14/26 febr. 1893, p. 134.

un năcaz trecător al vieții noastre politice (maghiare — n.n.), ci este de natură foarte gravă, *este un morb organic neglijat . . .* " (s.n.)[68].

Neglijarea și desconsiderarea aspirațiilor românilor din Transilvania a dus la deschiderea și mai accelerată a unei prăpastii între posibilitățile de înțelegere comună.

Adepții Dacoromâniei explicau și ei atitudinea lor în coloanele *Tribunei*, arătînd că alianța de luptă pentru eliberare a românilor, slavilor și germanilor oprimați, nu este îndreptată împotriva *maghiarilor*, căci oprimatorii „nu sînt numai maghiari: sînt nobili scăpătați și [acei] evrei care i-au ruinat, sînt slujile nobilimii încă neruinate, sînt parveniții germani, slavi ori români, e marea înfrățire a celor ce rîvnind la cîștigul fără muncă, prezintă *cauza lor* drept *cauză națională maghiară*"[69]. Și editorialul ține să mai sublinieze odată: „Nu contra maghiarilor s-au aliat dar românii și slavii cu germanii, ci contra acestei asociațiuni de exploatatori . . . ".

Pentru o mai bună orientare în problematica iredentismului, mai trebuie să adăugăm că o parte a burgheziei române îl nega cu înverșunare și frică, afirmînd sus și tare că „Iredentismul român este născocirea veninoasă a dușmanilor noștri"[70].

Era necesară această succintă stabilire a jaloanelor mișcării, pentru a înțelege mai profund evoluția activității și gîndirii lui I. C. Drăgescu.

Evident, odată cu instaurarea dualismului reacția tînărului student se înăsprește, cum se poate desprinde din tonul articolelor sale și din conținutul scrisorilor, din care emană viu dorința de ripostă.

Sub imperiul ideilor sale de libertate și echitate socială și națională I. C. Drăgescu refuză să creadă în durabilitatea noii ere politice: „nu credem, spune el, în durata acestei ere de umilință și desconsiderațiune pentru noi"[71].

Încă de la începutul dualismului, I. C. Drăgescu afirmă principiile pe care el le considera salvatoare: „Unitate, libertate și cultură" și cerea intelectualilor și conducătorilor politici să învețe *poporul* a iubi mai tare și a crede în viitorul României, să propage în sînul acestuia „*Sfînta idee a Românismului* (s.n.)[72].

Dar pentru a putea întreține idealul dacoromânismului era nevoie de o Românie puternică, care să se bizuie pe propriile ei forțe. Își permite așadar, să avertizeze pe politicienii de peste Carpați: „Singura ei putere (a României, — n.n.) este națiunea, ea nu se razimă nicidecît pe ajutor străin, căci știe ce fructe amare produce o libertate și independență dăruită din grație. Ea (România — n.n.) nu are alt conducător decît fericirea poporului său și păzirea neutralității"[73].

---

[68] *Ibid.*, nr. 230 din 16/28 oct. 1893, p. 917—918.
[69] *Ibid.*, nr. 32 din 12/24 febr. 1893, p. 125.
[70] *Românul*, Arad, I, nr. 21 din 27 ian. (9 febr.) 1911, p. 1—2.
[71] *Federațiunea*, I, nr. 27 din 18 febr./1 martie 1868, p. 101—102.
[72] *Românul*, XI, nr. din 21 dec. 1867, p. 1092—1093.
[73] *Concordia*, VIII, nr. 13 din 27/15 febr. 1868, p. 430.

Este semnificativ pentru poziția iredentistă a lui I. C. Drăgescu că în bogata sa corespondență cu G. Barițiu și cu I. M. Moldovan, antetul scrisorilor sale era „*Unitate ori moarte*", fără îndoială ca replică la agigitația din 1848, cînd cuvîntul de ordine al cercurilor nobiliare și burgheze maghiare era „Unio vagy halál" dorind să intimideze, pentru a putea impune anexarea Transilvaniei.

Într-una din aceste scrisori, către Barițiu, referindu-se la dacoromânism, tema sa preferată, îi făcea cunoscut că: „Ideea dacoromânismului niciodată n-a fost lățită ca acum, pînă și profesorii de medicină o amestecă în explicațiunile lor"[74].

Într-o altă scrisoare, recunoscîndu-și tinerețea și în această calitate, puțina experiență, gata a da mai degrabă ascultare sentimentului decît rațiunii, socotește totuși că cel mai însemnat obiectiv politic „culmea prudenței politice", prin care vor fi recîștigate pozițiile românilor, va fi *cultura*. Dar, dacoromânismul în concepția sa, nu însemna doar unitate culturală, ci presupunea și o pregătire militară, căci la nevoie unitatea trebuia obținută prin luptă: „Dacă pentru noi — spune Drăgescu — este o condițiune absolută cultura spiritului și inimei, nu mai puțin imperativă este cultura brațului". „Din grația lui D-zeu și a străinilor niciodată nu vom fi liberi și independenți. Se va cere poate brațele a sute de mii, vor trebui să curgă torente de sînge, vor sîngera generațiuni întregi — dacă nu vor interveni evenimente și complicațiuni interne și externe — și atunci abia vor primi sancționarea drepturilor poporului român. Și apoi, noi nu țintim numai la libertate, ci și la o independență absolută — știi, așa cum ne place nouă a o visa —; căci a schimba un jug cu altul"[75] înseamnă a schimba pe Satana cu Belzebut. Rîndurile acestea îl situează cu mult deasupra contemporanilor, demonstrînd și ideea unirii cu România doar în perspectiva asigurării unui regim democrat. I. C. Drăgescu mai adaugă „Să ne punem pe învățătură și să ne deprindem a purta chiar așa de bine peana ca și pușca, și asta ca și peana; să arătăm că putem fi așa de bravi pe cîmpul științei, ca și pe cel al luptei"[76].

La Viena ia contact cu I. Brăteanu a cărui cuvinte îl entuziasmează. Drăgescu îi propune chiar să cumpere *Presa liberă* ca ziar al intereselor românești, luîndu-și sarcina de a susține săptămînal o cronică la *Der Osten* și *Zukunft*, numai că nefiind stăpîn pe limba germană nu-și poate îndeplini angajamentul. I. Brăteanu l-a entuziasmat și în 1870, cînd Drăgescu a locuit scurt timp la vila acestuia, avînd ocazia să-i cunoască mai bine unul din principiile sale politice, astfel exprimat: «Noi românii avem un nou motor al progresului: „emancipațiunea națională"»[77].

Este interesant, că într-o scrisoare a sa, Drăgescu vorbește de aderenți ai dacoromânismului și în justiție. Cu gîndul la sărmanul popor se cutremură de efectele instituției urbariale care servea interesele proprie-

---

[74] Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom. 1005, f. 338—339, Viena, 20 martie 1868.
[75] *Ibid.*, f. 342—343, Viena, 5 aprilie 1868.
[76] *Ibid.*
[77] *Familia*, VI, nr. 41 din 11/23 oct. 1870, p. 490—491.

tarilor și urmărea să-i deposedeze de pămînt pe români „curtea de apelație din Tîrgu Mureșului — spune el — încă o a cam curățit de dacoromâni. Procesele vor curge iute, domnii proprietari“[78] cari au atîtea procese cu comunele și românii, vor uza de toate mijloacele să le cîștige.

Se făceau presiuni asupra cabinetului vienez, din partea politicienilor maghiari pentru ca cei din urmă să obțină o armată proprie; Drăgescu — vede în acea armată un instrument de dominare a națiunilor: „cu care apoi să ne țină în frîu atît pe noi, cît și pe celelalte națiuni suprematizate și împilate“[79].

În momentul în care *Federațiunii*, al cărei corespondent era, i se înscenează un proces de presă, Drăgescu va sări imediat în ajutorul ei, amenințînd guvernul cu *„presa secretă, presa clandestină“*[80], care în ciuda tuturor persecuțiilor va face auzită vocea națiunii române.

În concepția sa dacoromânistă asupra luptei pe care trebuie să o ducă românii, *Carpații* erau un simbol deosebit, descifrat în cuvinte răscolitoare: „Carpații — calvarul națiunii române. În Carpați arborii cîntă, pietrele vorbesc și predică istoria martiriului românilor. Acest pămînt e sfînt, descălțați-vă cei ce voiți să-l călcați!“[81].

I. C. Drăgănescu se numără, de asemenea, printre cei mai activi studenți din Viena care au luptat pentru legalizarea societății literar-sociale „România“ cu deviza „Uniți-vă în cuget, uniți-vă în simțiri!“ și va publica Statutele acesteia în *Federațiunea*[82].

Cînd în 1869, Drăgescu părăsește Viena pentru a se instala la Torino în Italia, fiind la curent cu dezbinarea studenților din capitala austriacă, le adresează un apel patetic la unitate, deoarece „Noi vrem să continuăm opera regenerațiunii începută de părinții noștri, noi vom ridica pentru a treia oară cuvîntul libertății și independenței. Iacă misiunea noastră care o vom împlini numai cînd vom fi uniți în cugete și acțiune“[83].

El vede un element militant, activ, în studențime, deoarece studenții sînt: „apostolii României viitorului“[84].

Față de acțiunea politică a Pronunciamentului de la Blaj, din mai 1868, el se manifestă ca unul dintre cei mai aprigi apărători ai acestei acțiuni și trimite din Viena un articol întitulat: *„La pronunciamentul românilor Transilvaniei“*[85].

Relatînd atitudinea presei vieneze față de Pronunciament, Drăgescu prezintă un articol din *Presa de dimineață*, care susținea că „Favoriții d-lui Brăteanu cer nedependența Transilvaniei și sufragiul universal...“ Articolul, apărînd interesele habsburgilor, continuă referindu-se tot la

---

[78] B.A.R. Mss. rom. 1005, f. 344—345, Viena, 10 aprilie 1868.
[79] *Ibid.*
[80] *Federațiunea*, I, nr. 55 din 10/22 apr. 1868, p. 214—215.
[81] *Ibid.*, nr. 50 din 31 mart./12 apr. 1868, p. 193.
[82] *Ibid.*, nr. 69, din 5/17 mai 1868, p. 270.
[83] *Albina*, IV, nr. 39 din 13/25 apr. 1869. Cf. D. Vatamaniuc, *o.c.*, p. 83.
[84] I. Grămadă, *România-jună*, Arad, 1912, p. 26.
[85] *Federațiunea*, I, nr. 81 din 28 mai/9 iunie 1868, p. 318. Articolul are pasaje aproape identice cu scrisoarea trimisă lui Barițiu în iunie 1868 din Viena.

Transilvania: „Totuși noi o mai voim unită cu Ungaria, decît să se prefacă în o Românie mică, ori în o filială a României libere“[86]. Cîntecul acesta nu e nou, amintește Drăgescu, s-a mai spus și altădată că „Transilvania e periculoasă, Transilvania gravitează în afară...“[87] O declara și Andrássy: Transilvania „e periculoasă gravitînd pururea spre România“[88], iar Drăgescu o consemna pentru a-l informa pe Bariţiu.

Formal el își dă adeziunea la Pronunciament într-o declarație colectivă dată în Viena la 15 iulie 1868, alături de Gr. Silași[89].

În legătură cu această acțiune, îi cere lui G. Bariţiu, pe care-l consideră „titan“, să preia conducerea poporului și să se pună în fruntea luptei ca un general înțelept și iubit[90].

La acuzațiile regimului aduse românilor, Drăgescu își permite să riposteze în paginile *Românului* de la București. Atitudinea sa și a celor ce cer drepturi, arată el, este taxată de dacoromânistă. Își recunoaște această poziție, care se află însă pe linia progresului: „Dacă cerem libertăți naționale, ne răspund că astă cerere e o utopie daco-română; dacă pretindem dreptul nostru, ne trag în judecată ca pe criminaliști; dacă ținem la autonomia și independența Transilvaniei, ne înferiază de revoluționari și dacoromânişti fanatici, de anarchişti și perturbători de pace publică.

Ei bine; agităm, dar nu în contra libertății ci în contra despotismului; conspirăm, dar nu în contra drepturilor omenești, ci contra nedreptății; reacționăm, dar nu în contra independenței ci în contra supremației și despotismului maghiar“[91].

Articolul îl atribuim lui Drăgescu, deoarece este semnat „I.C.D.“, iar imediat după titlu: „*Românía Transcarpatină*“, se află un motto din Mazzini, unul din idolii săi politici.

Dacă anul 1868 a fost unul dintre cei mai bogați ani de activitate publicistică ai lui I. C. Drăgescu, în anul ce urmează activitatea sa cunoaște un element deosebit, nou. Acum trece la *acțiune directă*, la luptă pentru realizarea Dacoromâniei.

Acțiunea sa concretă, constă în aceea că trimite din Italia în Transilvania, așa numitul *Apel de la Torino*, care de fapt deschidea activitatea de difuzare a manifestelor antistatale în Transilvania. Ele erau trimise în plicuri, pe poștă la anumite adrese.

Un astfel de plic a fost trimis și lui I. Mureșanu din Năsăud. Sigilul de ceară roșie, purta inițialele „I.C.D.“ și data de 10 februarie 1869.

Cîteva extrase vor lămuri conținutul său social politic: „Frați români!“, se spunea în manifest, — se apropie ora cînd tirania nu va mai domni peste libertate „Să ne pregătim pentru acel timp. Să ne întărim brațele...“ Îndeamnă la revoltă: „Nu prin paciință, ci prin impaciință devin popoarele libere“.

---

[86] *Ibid.*
[87] *Ibid.*
[88] B.A.R. Mss. rom. nr. 1005, f. 360—361, Viena iunie 1868.
[89] *Federațiunea*, I, nr. 127 din 29 aug./10 sept. 1868, p. 500.
[90] B.A.R., Mss. rom., nr. 1005, f. 360—361.
[91] *Românul*, XII, nr. din 13 sept. 1868, p. 787—788.

Demnitatea și respectul față de strămoși impun românilor să-și facă datoria, căci „Transilvania e inima României. În ea pulsează, bate viața României, viitorului“ ... „Domnia austro-ungurească în Transilvania ... e domnia arbitrariului, despotismului, furcilor și plumbului. Frîngeți astă domnie satanică și arătați lumii că tirania trăiește pe cît îi permite paciința popoarelor. Noi meritām libertatea și o vom avea, dar nu uitați că ea nu se donează, ci se ia, se cucerește, prin sînge“. Frații liberi din România, Italia, Franța și Spania îi vor susține. „Să ne dăm mîna, să punem umăr la umăr, piept la piept, să jurăm a muri pînă la unul decît a trăi în sclavie, astfel vom putea ridica la Alba Iulia altarul unității, libertății și independenței române, sub care vom îngropa suferința, martiriul și umilința noastră“[92].

În legătură cu aceasta, poate fi pusă și *Proclamația revoluționară*[93], expediată din Torino, lui Butariu, preot în Bodești (Baia de Criș) denunțat organelor represive de poștașul care i-a adus-o. Presa guvernamentală afirma că ar fi fost tipărită în tipografia *Federațiunii*, dar percheziția efectuată la redacția gazetei n-a descoperit nimic. De altfel, tipograful numitului ziar a și declarat că literele acelea cursive, sînt proprii tiparului italian. Termenii în care era redactată *Proclamația*, reiese din articol, că erau la fel de tari ca și cei din *Apel*.

Cele două proclamații iredentiste devansează cu mult, cunoscuta *Proclamație a Iredentei române* din 1885[94]. Acest neostoit și înflăcărat patriot care era I. C. Drăgescu, a intrat în corespondență și cu G. Garibaldi. Vrăjit de aureola revoluționarului, îi trimite o scrisoare și poezii de-ale sale, la care acesta îi răspunde: „Scumpe Drăgescu,

Mulțumesc pentru gentila epistolă din 15 și pentru frumoasele poezii.

Italienii nu uită pe bravii lor frați din România, și sper că vor proba aceasta, numai să li se prezinte ocaziunea. Al vostru Garibaldi.

Caprera 28 dec. 1869“.

Textul scrisorii redactat și în limba italiană este redat de Drăgescu într-o „Conversare cu cetitoarele“ datată „Turin 1 ian. 1870“[95]. Tot la 1 ianuarie 1870, Drăgescu îi comunică și Emiliei Rațiu din Turda, textul aceleiași scrisori a lui Garibaldi, împărtășindu-i în același timp «„zbuciumul său pentru suferințele Transilvaniei, care nu vor înceta decît atunci cînd va fi „liberă și unită cu patria soră mai mare“»[96].

Sub același antet „Unitate ori moarte“ Drăgescu îi scrie și lui I. Micu Moldovan, în 1871 despre politica pe care trebuie s-o urmeze românii din Austro-Ungaria. El indică și cere ca cea mai potrivită, a fi *rezistența*

---

[92] Ilie Dăianu, *o.c.*

[93] *Federațiunea*, II, nr. 126 din 17/5 noiembrie 1869, p. 501.

[94] Al. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, București, 1937.

[95] *Familia*, V, nr 52 din 28 dec./6 ian. 1869, p. 620—621.

[96] Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 136. În nota 43 se indică locul citatului din scrisoarea lui Drăgescu: B.A.R.S.R., Secț. mss. fond. 5527.

morală, care făcută de un popor ce are conștiința drepturilor sale este puternică.

„Rezistența morală e premergătoare celei fizice. Nici o cauză nu triumfă dacă n-a învins mai întîi moralmente“[97].

În 1871, I. C. Drăgescu își exprimă intenția de a se stabili la Brașov și cere relații de la Barițiu[98]. Răspunsul îl socotim a fi fost cu siguranță descurajator, devreme ce în 1872, îl anunță pe I. M. Moldovan că va pleca în România[99], ceea ce de fapt a și făcut. Dar, din România, trece la Constantinopol unde solicită un post de medic în Macedonia, însă nu primește[100].

Se întoarce în România, la Craiova, unde redactează un discurs în cinstea lui 15 Mai și se pregătește să plece la Blaj[101]. Împrejurările însă nu-i vor permite plecarea așa că se mulțumește să trimită blăjenilor doar încurajări: „Sperați și înainte!“ Mesajul eroilor revoluționari este acela de a persevera în luptă pentru a triumfa „Românismul și independența, democrația și unitatea“[102].

De la București unde se afla în 1874, I. C. Drăgescu vrea să se reîntoarcă în Craiova[103], face eforturi să înțeleagă politica partidelor din România și reia legăturile cu o serie de familii de vază din capitală și cu I. Brătianu, pe care îl vizitează acasă[104]. Și dacă mai tîrziu îi va sprijini în multe acțiuni pe liberali, aceasta se datora faptului că așa cum spunea și S. Mihali stabilit și el al Craiova: «Roșii (liberalii — n.n.) deși nu sînt toți oameni de bună credință, eu-i prefer pentru că voiesc „unirea tuturor românilor“»[105].

În calitate de secretar de redacție la *Oltenia*, Drăgescu era deosebit de activ și ziarul purta pecetea orientării sale iredentiste, atunci cînd la început de an nou în 1875, editorialul adresa românilor, urarea: „... fraților din cele trei imperii vecine le urăm scăparea din robia străinului și unirea lor cu Patria-mamă!“[106].

Un moment de înaltă tensiune patriotică a fost anul 1877, în care el face apel și la I. M. Moldovan și la soția lui I. Rațiu, să trimită ajutoare pentru soldații români. Însuși va fi medic la „Spitalul independenței“

---

[97] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist., arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 2816, Turin, 21/3, 1871.

[98] B.A.R., Mss. rom., nr. 1006, f. 172—173, Pinerolo (Italia) 20/9, 1871.

[99] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist. arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 2817, Pesta, 4 dec. 1872.

[100] *Ibid.*, nr. 2818, Constantinopole, 20 ian. 1873.

[101] *Ibid.*, nr. 2819, Craiova, 26 apr. 1873.

[102] *Ibid.*, nr. 2820, Craiova, 7 mai 1873.

[103] Biblioteca Centrală de Stat, Fondul Magheru, Ms. 28034, nr. 359, București, 1874.

[104] *Ibid.*, nr. 358, București, 25 febr. 1874.

[105] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist., arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 4216, Craiova, 18/30 noiembrie 1873.

[106] *Oltenia*, II, nr. 1 din 1 ian. 1875.

ce se va înființa la Craiova[107]. I. C. Drăgescu, care avusese cuvinte atît de frumoase la adresa republicii, va lua parte efectiv în România, prin munca sa modestă, la lupta generală pentru cucerirea independenței.

Lui I. Rațiu îi scria încă din 23 aprilie 1877 că „Frații liberi simt în piepturile lor reînviind curajul eroilor lui Mihai Viteazul"[108].

În aceeași scrisoare cere d-nei Rațiu să constituie un comitet de doamne la Turda și să trimită „bani și scame pentru răniții români"[109].

În continuare, el întreține relații de corespondență cu G. Barițiu și devine chiar „colectantele" acestuia la Craiova, pentru ziarul *Observatoriul*. I. C. Drăgescu oferă librarului din Craiova o listă de 17 persoane care ar fi posibil să se aboneze[110]. Și deoarece se pregătea să plece în Dobrogea, îi promite că și de acolo, o să-l țină la curent cu evenimentele de peste Dunăre[111].

Nici în scrierile sale următoare, nici în activitatea din cadrul *Ligii culturale* Drăgescu nu va închina steagul luptei pentru o Românie unită.

În 1883, el declara mai hotărît ca oricînd, că „unitatea patriei, realizarea adevărului și a dreptății, acesta este idealul nostru"[112].

La fel în *Martirii libertății*[113], sublinia calea implacabilă a unității României, cînd scria: „Franța, Spania, Italia, Germania și România sînt și nu pot fi decît *state unitare*"; și prevestind realizarea unității, citează versurile populare: „Va veni și rîndul meu,

De-ntregi-voi într-un an

Răzășia lui Traian!"

---

[107] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist. arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 2822, Craiova 4/7 [1]877.

Iubite d-le Moldovanu!

Am încredințat această epistolă d-lui Popescu carele se rentorna la Mediașiu. Mi s-a părut că aceasta este calea cea mai sicură ca se parvină pînă la d-ta.

Noi pe aicia ne pregătim pentru trecerea Dunărei. Oștirea este nerăbdătoare de a da pept cu păgânii, entuziasmul nu se poate descrie!

Sperați și aveți încredere în noi. Ne vom bate românește și vom învinge.

După două sute de ani Europa va fi silită să ne respecte și să ne admire. N-a morit virtutea românească.

Lupta terminată, scăpați de păginii de peste Istru, privirile, inimile și gîndurile noastre se vor îndrepta spre voi... Sperați!

Lupta va fi înfricoșiată, multe mii de români vor căde, dar Românismul va ieși triumfător.

În Craiova se înființează spitale pentru răniți. Doamnele de aci înființiază „Spitalul independenței", al cărui medic curant sunt eu. Mai tîrziu voi pleca și eu la oaste — peste Dunăre.

Te rog adună ofronde pentru spitalele de aci: bani, scame, cămeși, ismene, ciarșiafuri, bandage ș.a. și le expediază sub adresa mea.

Te rog salută din parte-mi pe d-nii Gedeon și Alimpiu Blasianu, și primește salutările frățiești ale acelui ce are onore a se subsemna al d-tale

Dr. Drăgescu

[108] I. Georgescu, *o.c.*, p. 151.

[109] *Ibid.*

[110] B.A.R., Mss. rom. nr. 1007, f. 276—277, Craiova, 21/12 [18]78.

[111] *Ibid.*

[112] I. C. Drăgescu, *Un pericol național*, Ploiești, 1883.

[113] *Idem, Martirii libertății. Optzeci și patru*, R. Sărat, 1884, p. 56.

Prefața pe care o semnează la *Memoriile* Feliciei Rațiu și în care sînt descrise o parte a represaliilor la care au fost supuși memorandiștii, I. C. Drăgescu scrie: „Dacă ar ridica spînzurători pe toate dealurile, dacă ar preface în gloanțe toate metalele, dacă din fiecare casă ar face un arest, și din fiecare șanț un mormînt, ei totuși nu vor îngenunchia pe români, totuși vor fi siliți într-o zi să capituleze, să recunoască drepturile poporului român[114].

În 1893, I. C. Drăgescu în calitate de vicepreședinte al Secției Olt, a *Ligii culturale* și cu ocazia Congresului Ligii, desfășurat la București ține la data de 1 iunie o conferință la Ateneu, care este reprodusă și de *Tribuna*[115]. Din ea constatăm că el rămîne credincios vechilor sale idei și convingeri.

Drăgescu va prezida o mare Adunare populară la Slatina și după conferință, el citește o moțiune de protest în apărarea memorandiștilor, iar apoi se semnează o adresă de mulțumire și aderare la activitatea Comitetului Executiv al Partidului Național Român din Transilvania[116].

Credincios luptei sale pentru unitatea României, I. C. Drăgescu pleacă în Transilvania la *Conferința națională* de la Sibiu, din 23—24 iulie 1893, ca oaspete din România, reprezentant al *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, alături de G. Cantacuzino, I. Grădișteanu, I. Bianu, ș.a.

La prînzul comun al delegaților și congresiștilor, — de la restaurantul Pankiewicz, Dr. Drăgescu, adînc emoționat, arăta prin cuvinte înflăcărate „însemnătatea ideii naționale, dezvoltarea ei și ridică paharul său pentru viitorul românismului“[117].

Chiar și în primul deceniu al secolului XX, în cartea sa *Un glas din popor*, I. C. Drăgescu rămîne tot atît de ferm pe pozițiile luptei pentru realizarea „Dacoromâniei“ pe care o visa în tinerețe: „prima noastră datorie — amintește el — este de a veghia, de a ne pregăti la timp, ca să nu fim surprinși de evenimente.

A doua datorie este aceea de a ne *întări*, dar nu vom putea fi tari, decît atunci cînd vom fi sănătoși și vom dispune de patru sute mii de baionete bine dresate gata de luptă în orice minut și cu încredere în biruință“ ... „Deci unire, lumină, lumină adevărată și cît mai întinsă pentru popor, dragoste și grijă continuă de armată. A face economii cînd este vorba de cultură și de apărătorii de azi ai patriei, cari mîine vor fi muncitorii întrupării idealului neamului românesc, ar fi un păcat de moarte“[118].

---

[114] *Memoriile domnișoarei Felicia Rațiu. Vandalismul de la Turda*, București, 1893. Ediția Ligii culturale, Secț. Olt.

[115] *Tribuna*, X, nr. 132, din 16/28 ian. 1893, p. 525—526.

[116] *Ibid.*, nr. 150, din 9/21 iul. 1893, p. 597.

[117] *Ibid.*, nr. 154, din 14/26 iul. 1893, p. 614.

[118] I. Drăgescu, *Un glas din popor*, Craiova, 1908, p. 29.

Cartea reprezintă, oarecum, testamentul său politic, deoarece următoarea scriere și ultima, era o lucrare cu caracter istoric *Pro Patria*[119], avînd drept scop să-i facă pe cititori să-și întoarcă privirile spre trecut, pentru a-și încălzi astfel dragostea de țară și de neam, în timp ce scrisoarea sa din 1914, către I. M. Moldovan, constituie un document emoționant al dragostei față de „Ardealul martir"[120], și de revoluția sa.

Acesta este, pe scurt, conturul real și veridic al activității patriotului I. C. Drăgescu, activitate care a fost îndreptată de-a lungul întregii sale vieți spre realizarea Dacoromâniei, simbol ce întrupa de fapt idealul nobil al poporului nostru, închegarea deplină a unității de Stat a României.

*

Concepția socială înaintată a lui I. C. Drăgescu, dorința sa de a vedea instaurată republica, ca și situarea sa între fruntașii celor ce se intitulau „dacoromâniști", apoi „iredentiști", în străinătate, în Transilvania, ori în România, în presă sau în scrierile sale, a reprezentat cu cinste intelectualitatea burgheză, care la acea dată, cu toate limitele ei, constituia un factor progresist al vremii.

Prin tot ceea ce a întreprins, poziția lui Drăgescu se încadrează în aripa de stînga, avînd un caracter burghezo-radical, apropiată de pozițiile marxiste, dar nu identică cu acestea, reprezentînd totuși grupul politic cel mai entuziast, care a influențat fără îndoială mișcarea de eliberare națională, acționînd în permanență ca un adevărat catalizator al tuturor forțelor spirituale avansate ale românilor de pretutindeni.

Corespondența sa cu personalități ilustre, publicistica necunoscută și necercetată pînă acum, ca și o parte a scrierilor sale, asupra cărora ne-am oprit în acest material, au avut drept scop de a dezvălui valoarea omului politic Drăgescu, în contextul luptei pentru realizarea a două deziderate fundamentale ale poporului român, unitatea sa deplină de stat și instaurarea republicii. Cel de al doilea mare „vis" fiind înfăptuit abia în zilele noastre sub conducerea P.C.R.

---

[119] Ioachim Drăgescu, *Pro Patria, poveste despre începutul și menirea neamului românesc*, Craiova, 1913.

[120] Bibl. Fil. din Cluj a Acad. R.S.R., Secț. Arh. ist., arh. pers. I. M. Moldovan, nr. 2823, București 9/22 martie 1914.

I. C. DRĂGESCU MILITANT POUR LA RÉPUBLIQUE ET LE „DACO-ROUMANISME" (1866—1914)

(RÉSUMÉ)

En dehors de son activité littéraire, Ioachim C. Drăgescu a entrepris une soutenue activité politique, qu'on n'a pas analysée jusqu'à présent.

Instruit par des professeures appartenant à la génération de 1848, dévoué aux idéaux nationaux et sociaux de la révolution, I. C. Drăgescu a été dès 1870 un militant ardent pour l'union de la Transylvanie avec une Roumanie démocratique, républicaine. Il mène une prodigieuse activité irrédentiste.

I. C. Drăgescu fit publier des articles fulminants et l'*appel de Tourin* (1869) qui incite à la révolte contre la domination austro-hongroise. Il est en correspondance avec T. Cipariu, G. Barițiu, Alexandru Roman, G. Garibaldi. En 1877, par son activité infatigable, il prouvera pratiquement son patriotisme. Ennemi fervent du dinasticisme, il appartient à la catégorie des médecins dévoués au peuple, élevant leur voix, pour la défense des paysans insurgés en 1907.

Ayant à la base un riche matérial documentaire, le mémoire prouve que I. C. Drăgescu fit partie des intellectuels roumains de la fin du XIXe siècle et du début du suivant, professant les tendances politiques des plus avancées.

DIN FRĂMÎNTĂRILE PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN TRANSILVĂNEAN ÎN ANUL 1897

DE

LIVIU BOTEZAN și NICOLAE CORDOȘ

Comitetul Central al Partidului Național Român din Transilvania, ales la conferința națională din ianuarie 1892, a fost cuprins de frămîntări și disensiuni interne la sfîrșitul anului 1895. Extinse, în 1896, la nivelul întregului partid, ele au surprins majoritatea contemporanilor. Surpriza, în parte, era întemeiată, deoarece, în anii acțiunii memorandiste, comitetul se manifestase solidar, părînd a avea la bază o disciplină internă de nezdruncinat[1].

Disciplina și unitatea fuseseră însă relative. După cum se subliniază într-un studiu apărut recent, comitetul fusese în pragul unei crize încă din noiembrie-decembrie 1893. Apropierea procesului memorandist și apoi întemnițarea celor mai mulți din membrii lui la Vác și Seghedin, au amînat cu doi ani declanșarea crizei[2].

Criza în care a intrat Partidul Național Român s-a datorat unor cauze complexe și variate. Unele din ele au fost generate de factori externi. Printre acești factori se numără măsurile luate de guvernele burghezo-moșierești maghiare, menite a lovi și paraliza lupta românilor pentru drepturi politice, atît direct, de pe poziții de forță, cît și indirect, pe la spate. Un efect deosebit de paralizant au produs ordonanțele ministeriale de la sfîrșitul anului 1894 și de la începutul celui următor, prin care se desființa Partidul Național Român și se interzicea activitatea lui legală[3].

[1] Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 200—204; M. Constantinescu, Șt. Pascu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kovács, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă și Al. Porțeanu, *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 80—83; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, M. Badea, Gh. Bodea, I. Iacoș, I. Ilincioiu, Al. Tănăsescu, Gh. Unc, N. Vîlcu, *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, București, 1970, p. 234—247.

[2] L. Boia, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)*, în „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 964—968.

[3] L. Botezan și N. Cordoș, *Politica guvernului Bánffy din Transilvania în anii 1897—1898*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj", XIV, 1971, p. 173—193.

Tot ca factor extern poate fi considerat jocul politic al partidelor de guvernămînt din România. Îndeosebi cel al liberalilor lui D. A. Sturdza, care, în lupta pentru răsturnarea guvernului conservator, n-a pregetat să antreneze și partidul românilor transilvăneni. Sistarea oricăror ajutoare bănești de către D. A. Sturdza, după venirea lui la putere în toamna anului 1895, va contribui, de asemenea, la paralizarea activității C.C. al P.N.R., diminuîndu-i rolul de conducător al luptei românilor pentru drepturi politice[4].

Criza P.N.R. a fost generată însă și de cauze interne. O astfel de cauză a izvorît din concepția diferită a membrilor comitetului privind modul cum trebuia condus partidul. I. Rațiu, G. Pop de Băsești, I. Coroianu, T. Mihali, R. Patiția, D. Vaida, G. Domide și alții, au acționat, din toamna anului 1895, în direcția impunerii unei conduceri prezidențiale autoritare în partid. În schimb, V. Lucaciu, D. P. Barcianu, D. Comșa, N. Cristea, V. Fodor, G. Tripon etc., solidari cu I. Rațiu pînă în 1895, s-au pronunțat, la sfîrșitul acestui an și la începutul celui următor, pentru revenirea la principiul conducerii colective.

O altă cauză internă s-a datorat ciocnirii dintre generațiile mai vîrstnice și cele mai tinere din rîndurile partidului. Conflictul dintre ele s-a manifestat încă înainte de 1895. Pînă în toamna acestui an s-a menținut însă într-o stare latentă. El a izbucnit fățiș după 15 noiembrie 1895, cînd elementele mai tinere — care dominaseră comitetul provizoriu în răstimpul cînd majoritatea celui vechi se afla în închisoare — s-au văzut împinse pe planul al doilea, prin măsurile autoritare luate de președintele I. Rațiu.

În aceeași ordine de idei pot fi menționate și deosebirile de vederi dintre reprezentanții intelectualității rurale și cei ai avocaților, directorilor de bănci, marilor proprietari de pămînt etc., prilejuite de problema viitoarei orientări tactice și strategice a partidului. Vechea tactică pasivistă a fost relativ eficientă atîta timp cît comitetul și partidul au avut posibilitatea să-și desfășoare activitatea în limitele admise de legile burghezo-moșierești maghiare în vigoare. Obișnuiți să respecte legalitatea, liderii mai vechi din comitet vor eșua în toate încercările lor de a organiza conferința națională sau de a iniția alte acțiuni, după scoaterea P.N.R. în afara acestor legi. Liderii mai tineri, în general mai apropiați de intelectualitatea rurală și de țărănime, erau, de asemenea, partizanii respectării legalității. Dar, ei susțineau că trebuiau găsite metode de a acționa în condițiile ilegalizării P.N.R., chiar dacă ele aduceau pericolul unor noi întemnițări.

---

[4] L. Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895—1898*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XIII, 1970, p. 239; L. Boia, *Aspecte ale emigrației politice din Transilvania în vechea Românie la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele Universității București", istorie, XIX, 1970, p. 90—91; A. Bunea, *Parlamentul României și imigranții români din monarhia habsburgică (1892—1914)*, în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", series Historia, 1971, fasciculus 2, p. 91.

Un motiv principal, datorită căruia s-a declanşat criza, a fost determinat de concepţia diferită privitoare la ajutorul pe care lupta de eliberare naţională îl putea primi din partea partidelor de guvernămînt din România. Pentru aderenţii vechii orientări proliberale a „Tribunei" acest ajutor nu putea veni decît din partea liberalilor. În schimb, pentru adepţii preşedintelui Raţiu ajutorul era necesar din partea ambelor partide de guvernămînt, inclusiv din partea dizidenţelor liberale sau conservatoare, în funcţie de alternarea lor la putere[5].

În sfîrşit, o cauză importantă a crizei a fost generată de structura organizatorică a partidului. Baza organizatorică a partidului o formau cercurile electorale. Ele îşi trimiteau cîte doi reprezentanţi la conferinţele naţionale. În calitatea lor de for suprem, conferinţele discutau şi aprobau hotărîrile ce trebuiau respectate de membrii partidului. Totodată, alegeau comitetul central, care avea datoria de a se îngriji de ducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate, pe baza programului din 1881, în perioada dintre conferinţe.

Dar, acestei structuri organizatorice îi lipsea un statut sau regulament, care să precizeze drepturile şi îndatoririle fiecărui membru de partid, inclusiv ale acelora aleşi în comitetul central. Inexistenţa unui astfel de statut a făcut ca respectarea programului şi a hotărîrilor conferinţelor să depindă de convingerea şi bunăvoinţa fiecăruia. Neexistînd posibilitatea sancţionării indisciplinei, apariţia unor tendinţe anarhice a fost inevitabilă. Ambiţiile personale sau de grup au putut astfel să se manifeste în voie. Aşa se explică dificultăţile pe care le-a avut de înfruntat comitetul ales în ianuarie 1892 din partea redactorilor „Tribunei" încă înainte de 1895. După cum tot astfel se explică posibilitatea manifestării unei atitudini diferite faţă de acţiunea memorandistă, atît din partea grupării moderate de la Timişoara, cît şi a aceleia a gazetiştilor de la Braşov[6].

Gruparea moderată poate fi considerată ca una din cele mai vechi fracţiuni existente în sînul Partidului Naţional Român la sfîrşitul veacului al XIX-lea. Ea s-a conturat încă înainte de 1881. Majoritatea aderenţilor ei se vor recruta din rîndurile partidului românilor din Banat şi comitatele vestice, înfiinţat în 1869 cu prilejul conferinţei de la Timişoara. Fără a fi atît de numeroşi ca în Banat şi comitatele vestice, moderaţii nu lipseau nici în fostul Mare Principat al Ardealului.

Liderii grupării moderate proveneau mai ales din rîndurile intelectualilor ce au îndeplinit funcţii administrative în aparatul birocratic habsburgic între anii 1850—1867 şi din cele ale înalţilor prelaţi ai celor două biserici româneşti. Prin ardoarea şi curajul cu care au susţinut dreptul românilor la o viaţă naţională în parlamentul de la Budapesta, atît înainte de 1867, cît şi în primii ani ai dualismului, liderii moderaţi au cîştigat adepţi şi în rîndurile ţăranilor şi intelectualilor rurali din Banat, Crişana, Satu Mare şi Maramureş.

---

[5] L. Botezan, *op. cit.*, p. 234—240.

[6] „Tribuna Poporului", nr. 132 din 13/25 VII, 1897, p. 1.

Datorită condițiilor istorice specifice în care s-au dezvoltat Banatul și comitatele vestice (prin cedarea lor de către habsburgi Ungariei în 1778 și respectiv 1735) liderii moderați au optat și după 1867 pentru activismul politic, spre deosebire de cei din Transilvania centrală și răsăriteană care au adoptat, în majoritatea lor, pasivismul ostentativ. În Banat și comitatele vestice, cei mai de seamă lideri moderați vor deveni Al. Mocioni și V. Babeș, iar în Transilvania centrală și răsăriteană mitropolitul ortodox A. Șaguna și succesorul său Miron Romanul. Îndeosebi primii doi vor contribui, de-a lungul anilor, la cristalizarea concepțiilor politice ale moderaților, prin discursuri parlamentare, conferințe, interviuri, broșuri, precum și prin articole publicate în ziarele „Albina", „Luminătoriul", „Telegraful Român" etc. În primii ani ai dualismului ei au respins pasivismul, socotindu-l ineficient și dăunător, pe motivul că promova abținerea de la activitatea parlamentară. Deși dezaprobau compromisul dualist și erau conștienți de dificultățile aduse de el românilor, liderii moderați considerau că activitatea politică în cadrele legale nu va rămîne fără rezultate. În concepția lor, activismul ar fi avut menirea să realizeze un larg front de opoziție, împreună cu celelalte națiuni asuprite din monarhie și chiar cu fracțiunile politice mai înaintate ale burgheziei maghiare, pentru dobîndirea de drepturi prin lupta parlamentară[7].

Dar, pe măsură ce autoritățile guvernamentale din Ungaria vor înăspri măsurile represive și vor adopta legi șovine menite să desnaționalizeze popoarele nemaghiare, principalii ideologi moderați se vor convinge că nici prin activitatea parlamentară nu se putea obține mai mult decît prin pasivism. De aceea, cu prilejul conferinței naționale din 1887, vor accepta și ei pasivismul politic al transilvănenilor. Trebuie subliniat însă că pasivismul lor va avea trăsături diferite de cel al transilvănenilor. De altfel, și activismul propagat de ei s-a deosebit de cel al lui Șaguna și Miron Romanul, prin faptul că au susținut doleanța pasiviștilor privind recîștigarea autonomiei Transilvaniei.

Pasivismul propagat de Al. Mocioni și V Babeș s-ar putea caracteriza ca o tactică a mîinilor încrucișate. Accentuînd mereu, că dualismul trebuia acceptat ca o realitate politică, întrucît avea binecuvîntarea monarhului; că el oferea cercurilor guvernante maghiare o putere zdrobitoare, căreia naționalitățile nu i se puteau practic opune; că aceste cercuri, odată cu înlăturarea de la putere a partidului lui Deák, nu mai priveau problema naționalităților ca o chestiune de drept, ci ca una de putere; că ele nu se gîndeau la acordarea de drepturi politice și deci la o împăcare cu naționalitățile etc., cei doi ideologi sfătuiau românii să se solidarizeze în resemnare, să suporte, fără să murmure, toate loviturile îndreptate împotriva lor. Românii fiind obligați să respecte legile în vigoare, orice încercare a lor de a cuceri drepturi politice era de la început sortită eșecului. În schimb, servea claselor dominante maghiare pretexte pentru a lua noi și noi măsuri represive contra lor. Numai renunțînd

[7] G. Cipăianu, *Idei progresiste în gîndirea lui Vincențiu Babeș*, în „Acta Musei Napocensis", VII, 1970, p. 355—357.

la orice formă de luptă şi de acţiune politică, românii puteau convinge cercurile guvernante maghiare să răspundă la moderaţie cu moderaţie. În consecinţă, românii aveau datoria să-şi păstreze calmul, să aştepte liniştiţi şi cuminţi pînă ce clasele dominante maghiare se vor gîndi să le acorde drepturi politice, fie din proprie iniţiativă, fie obligaţi de complicaţiile unei conflagraţii mondiale. Cu alte cuvinte, potrivit convingerilor liderilor moderaţi, poporul român, aflat sub dominaţie austro-ungară, trebuia să aştepte cu răbdare, pe timp nedeterminat, „momentul oportun", care i-ar aduce îmbunătăţirea situaţiei lui politice. Invocarea „momentului oportun", pentru a impune comitetului central amînarea redactării şi înaintării Memorandului, va determina ciocnirea lor cu tribuniştii, care reprezentau generaţia mai tînără de intelectuali. Ciocnirea se va solda cu eliminarea lui V. Babeş, şi a celorlalţi reprezentanţi ai moderaţilor din comitet, spre sfîrşitul anului 1891. Noul comitet, ales la conferinţa naţională din ianuarie 1892, va fi dominat de adepţi ai înaintării memoriului politic către monarh[8].

Îndepărtarea moderaţilor din noul comitet central va marca ascuţirea divergenţelor de opinii dintre ei şi adepţii acţiunii memorandiste. Divergenţele se vor reflecta în polemica dusă de „Luminătoriul" şi apoi, din 1894, de „Dreptatea", împotriva „Tribunei". Secondate de „Telegraful Român", cele două ziare moderate vor duce o campanie susţinută de negare a utilităţii acţiunii memorandiste. Afirmînd că încercarea de a prezenta împăratului Memorandul s-ar fi terminat cu „un fiasco total", ele lăsau să se înţeleagă că efectul s-ar fi putut evita, dacă la conducerea P.N.R. ar fi rămas comitetul ales în 1890, în fruntea căruia se aflase V. Babeş.

Moderaţii n-au aprobat nici mitingurile de solidaritate cu memorandiştii din 1892—1893, nici conferinţa naţională din iulie 1893. N-au renunţat la atitudinea lor negativistă faţă de mişcarea memorandistă nici chiar în perioada pregătirii şi desfăşurării procesului din mai 1894 de la Cluj. În noiembrie 1894, „Dreptatea" a lansat cuvîntul de ordine pentru românii din Banat şi comitatele vestice, de a nu participa la mitingul alegătorilor români, iniţiat cu scopul de a se protesta împotriva ordinului ministerial de dizolvare a P.N.R.[9].

Confuzia creată de organul de presă moderat în comitatele vestice, reiese din două scrisori trimise de avocatul I. Nichita din Zalău lui G. Pop de Băseşti, aflat în închisoarea de la Vác. Într-una din ele, întemniţatul era informat că aproape concomitent cu invitaţia de a participa

[8] Colecţia de manuscrise a Bibliotecii Centrale Universitare Cluj, Corespondenţa lui G. Pop de Băseşti, vol. I, filele 12—73 şi vol. III, fila 3; T. V. Păcăţian, *Cartea de Aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 489—504; I. Slavici, *Tribuna şi tribuniştii*, Bucureşti, 1926, p. 21—38; I. Georgescu, *Dr. Ioan Raţiu (1828—1902). 50 de ani din luptele naţionale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, p. 165—166; Idem, *George Pop de Băseşti. 60 de ani din luptele naţionale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 236.

[9] „Tribuna", nr. 262 din 9/21—XII—1894, p. 1045; nr. 263 din 10/22—XII—1894, p. 1049 şi nr. 265 din 13/25—XII—1894, p. 1057.

la adunarea alegătorilor de la sfîrșitul lunii noiembrie, sălăjenii au primit și „Dreptatea". Prin intermediul ei „Mocsonyi cerea revocarea adunării din motivul că aceea fu prea grabnic conchiamată... Rezultatul a fost că pre la noi, cu graba, abia au mers doi inși"[10].

Negînd utilitatea mișcării memorandiste, ziarele moderate au recurs la epitete și etichetări jignitoare la adresa celor întemnițați. I-au acuzat că n-ar fi reprezentat decît interese străine și nu pe cele ale românilor transilvăneni. Adică pe cele ale liberalilor din România și pe cele ale unor cercuri politice din Viena, care se pronunțau împotriva dualismului și, în general, contra politicii interne și externe a burghezo-moșierimii maghiare.

După declanșarea crizei din sînul comitetului memorandist, în noiembrie-decembrie 1895, „Dreptatea" și „Telegraful Român" au intensificat campania de discreditare a membrilor lui și chiar a partidului. Într-unul din ultimele numere ale ziarului „Dreptatea" din 1895, s-a scris: „Ca partid român-național, cum eram, sîntem, de fapt, dizolvați; comitetul nostru național, ca atare, cu aceleași misiuni și cu aceeași autoritate, de fapt, nu mai există; de convocarea unei conferințe generale electorale a delegaților nu mai poate fi vorba. Organizarea generală a partidului nu mai există aievea, ci numai în închipuire... Conducători? Frumos nume, falnic nume! Cei ce îl poartă au tot dreptul a se mîndri cu el. Dar cine li l-a dat? Cum și cînd li s-a dat acest nume? Nu știm cine sînt, ce sînt ei... Recunoaștem că am avut delegați la cunoscutele conferințe de la Sibiu, că adunarea generală avea un „comitet", ales din sînul său, care „conducea". Dar, aceste corporațiuni au încetat să mai existe în mod legal. Cei ce conduceau, în calitate de comitet, nici n-au fost, nici nu pot fi conducătorii națiunii"[11].

Din afirmațiile de mai sus, rezultă că moderații au ajuns să conteste existența partidului și a comitetului său central. Și aceasta numai pentru că delegații la conferința națională din ianuarie 1892 n-au mai acceptat să li se subordoneze și să respecte tactica „mîinilor încrucișate" preconizată de ei în lupta politică. În schimb, au lăsat să se înțeleagă, că acceptau ca legală și constituțională măsura arbitrară de dizolvare a P.N.R., luată de autoritățile burghezo-moșierești maghiare.

Concepțiile care stăteau la baza atitudinii negativiste a moderaților față de comitetul memorandist, au fost sintetizate de Al. Mocioni într-o convorbire, avută, în aprilie 1896, cu avocatul Rézei Fabius, împuternicit al contelui Apponyi Albert. Cu acest prilej, liderul moderat s-a pronunțat categoric împotriva acțiunilor întreprinse de membrii comitetului, caracterizîndu-i drept „farsori și comedianți". După el, unii din rea credință, alții bine intenționați, dar nepricepuți, au compromis „cauza românească în cea mai mare măsură și-i prejudiciază foarte mult interesele, pentru că prin atitudinea lor au sporit neîncrederea națiunii maghiare față de po-

[10] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băsești, vol. II, filele 164—167.

[11] „Dreptatea", nr. 253 din 30—XII—1895/11—I—1896, p. 1.

porul român și, la aparență, au servit drept pretext îndreptățit pentru guvernul maghiar, ca să mențină o stare de totală lipsă de drepturi și o stare de asediu latentă"[12].

Al. Mocioni a reluat, deci, teza moderată mai veche, potrivit căreia românii n-ar fi trebuit să întreprindă nici un fel de acțiuni, care să întărîte cercurile guvernante și să le determine să înăsprească asuprirea națională. Fără să aprobe măsurile represive, el le-a folosit pentru a dovedi că a avut dreptate, cînd a susținut că românii erau datori să adopte o atitudine prudentă și moderată, dacă voiau să ajungă la o înțelegere cu clasele dominante maghiare și să le smulgă eventuale concesii.

Cu prilejul convorbirii, liderul moderat a reluat și afirmațiile apărute în „Dreptatea", conform cărora membrii comitetului memorandist n-ar fi fost decît instrumente ale liberalilor din România. Privitor la Congresul naționalităților, Al. Mocioni a arătat că nu-l putea aproba, întrucît se pronunța cu toată convingerea împotriva formei de stat federative. N-a putut fi de acord cu congresul, deoarece politica întregii sale vieți a tins „la înfăptuirea unei păci durabile și a unei sincere înțelegeri frățești între națiunea maghiară și poporul român, dat fiind că ele aveau nevoie unul de altul"[13].

Față de „serbările milenare", Al. Mocioni a expus următoarele păreri: aniversarea unui mileniu de la așezarea ungurilor în Panonia aparținea întregului stat maghiar, în care erau incluși și românii; deci, ar fi fost cazul să-i intereseze și pe români ca și pe unguri; abținerea românilor de la serbări nu putea fi motivată prin nemulțumirile lor, cauzate de starea în care se găseau din punct de vedere politic, întrucît patria comună nu trebuia făcută răspunzătoare de păcatele sistemelor de guvernămînt; deoarece poporul român nu putea lua parte la aniversare cu sentimente reale, din pricina asupririi și lipsei de drepturi la care era supus, decît să simuleze bucuria mai bine să stea acasă; dezaproba însă orice manifestație care ar fi putut tulbura sărbătoarea poporului maghiar[14].

Liderii moderați nu și-au modificat atitudinea nici în a doua jumătate a anului 1896. Au refuzat să participe la consfătuirea confidențială a partizanilor președintelui Rațiu din toamnă, invocînd din nou argumentul că nu recunoșteau comitetul ales în 1892 și nici calitatea membrilor lui de conducători ai românilor. Principalul lor organ de presă, „Dreptatea", comentînd hotărîrea consfătuirii de a încerca încă odată să convoace conferința națională în luna octombrie, a făcut, între altele, următoarea afirmație: „Lupta noastră națională fiind legală, trebuie să privim ca postulat al legalității chiar și ordinațiunile legale, pe cît timp acestea au o formă legală și emanează de la un for competent, și pînă cînd ele nu vor fi scoase din vigoare pe cale legală"[15].

---

[12] I. Georgescu, *George Pop de Băsești* ..., p. 322—326.
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*
[15] „Dreptatea", nr. 202 din 25—X—/6—XI—1896, p. 1.

Subliniind caracterul „legal" al interzicerii P.N.R., organul moderat descuraja şi demoraliza acei români din Banat şi comitatele vestice, care ar fi fost tentaţi să-şi trimită delegaţi la conferinţa naţională. Românii erau datori, potrivit cuvîntului de ordine dat de „Dreptatea", să se abţină de la orice manifestaţie politică, atîta timp cît guvernul baronului Bánffy nu se gîndea să anuleze scoaterea P.N.R. din ilegalitate.

Aşadar, prin atitudinea lor negativistă faţă de acţiunea memorandistă, prin relativa lor ploconire în faţa „legalităţii" măsurilor arbitrare întreprinse de autorităţi împotriva P.N.R. şi a comitetului său central, moderaţii au încurajat, intenţionat sau nu, cercurile guvernante să nesocotească drepturile politice ale românilor în perioada 1892—1895. Iar după izbucnirea crizei din sînul comitetului memorandist, le-au stimulat să acţioneze în direcţia adîncirii şi perpetuării divergenţelor dintre conducătorii luptei românilor pentru apărarea fiinţei lor naţionale. Totodată, moderaţii au făcut jocul politic al guvernului conservator din România, aflat la putere pînă în 1895, asupra căruia cîrmuitorii Austro-Ungariei au exercitat presiuni puternice, pentru a-i ajuta să domolească luptele naţionale ale românilor transilvăneni. De altfel, moderaţii au continuat să servească interesele politice ale conservatorilor şi după trecerea lor în opoziţie. Dovadă atacurile organelor de presă moderate împotriva liberalilor lui D. A. Sturdza ajunşi la putere, precum şi acuzaţiile formulate la adresa membrilor comitetului memorandist, în anii 1895—1896, că ar fi instrumente ale acestora.

„Gazeta Transilvaniei" a adoptat o atitudine asemănătoare faţă de acţiunea memorandistă, chiar dacă n-a fost de la început atît de vehementă ca şi organele de presă moderate. Din 1894 se raliază însă deschis polemicii duse de „Dreptatea" şi „Telegraful Român" cu „Tribuna". Reproşează tribuniştilor că nu ar fi respectat principiile organizatorice ale partidului, întrucît protestul împotriva interzicerii P.N.R., din 28 noiembrie 1894, a fost făcut într-o adunare a alegătorilor şi nu în conferinţa naţională[16]. Într-o măsură mai însemnată decît „Dreptatea", „Gazeta Transilvaniei" a afişat un ton relativ favorabil, cu prilejul congresului naţionalităţilor din august 1895. Dar, după apariţia şi adîncirea crizei P.N.R., „Gazeta Transilvaniei" n-a fost mai prejos decît organele de presă moderate, în formularea de critici şi acuze la adresa comitetului memorandist. Reluînd acuzaţiile aduse membrilor comitetului în anii 1895—1896, redactorul „Gazetei", Aurel Mureşianu, într-o lungă serie de articole, publicate în 1902, a supus unei aspre critici îndeosebi pe I. Slavici, E. Brote, V. Lucaciu şi I. Coroianu, considerîndu-i drept principalii „matadori" ai creerii antecedentelor crizei post-memorandiste. Lui Lucaciu şi lui Coroianu le-a reproşat vizitele făcute, în septembrie 1895, primului ministru Bánffy şi ministrului Erdélyi, cu care ocazie au transmis mulţumiri monarhului pentru graţiere. Răspunderea pentru adîncirea crizei a aruncat-o pe seama grupării proliberale din partid, acuzînd-o, atît pentru

[16] „Tribuna", nr. 262 din 9/21—XII—1894, p. 1045; nr. 263 din 10/22—XII—1894, p. 1049 şi nr. 265 din 13/25—XII—1894, p. 1057.

întrunirea din decembrie 1895 de la Braşov, cît şi pentru atitudinea adoptată de unii din reprezentanţii ei cu prilejul şedinţelor comitetului din ianuarie-februarie 1896. Deosebit de tăios a atacat politica guvernului liberal al lui D. A. Sturdza, subliniind rolul ei în adîncirea şi perpetuarea crizei P.N.R. Tonul pătimaş al criticilor aduse guvernului D. A. Sturdza s-a datorat, desigur, şi faptului că acesta, în perioada cît a fost prim ministru, a sistat subvenţionarea „Gazetei". În felul acesta, „Gazeta Transilvaniei" a făcut, voit sau nu, jocul politic al conservatorilor, asemenea ziarelor moderate[17].

Adepţii grupării din jurul ziarului braşovean, denumiţi gazetişti, nu se identificau totuşi cu concepţiile politice ale moderaţilor, chiar dacă organele lor de presă au făcut de multe ori front comun în polemica dusă cu „Tribuna". De fapt, animatorii grupării gazetiste n-au fost redactorii ziarului braşovean, ci avocaţii Amos Frîncu şi Francisc Hosu-Longin, primul cu domiciliul la Sibiu, iar al doilea la Deva. Corespondenţa purtată între aceşti doi lideri permite descifrarea concepţiei politice a gazetiştilor. Din ea se desprinde, că gazetiştii se voiau urmaşi ai ideilor lui Bărnuţiu şi de aceea susţineau că luptă pentru recîştigarea autonomiei Transilvaniei. Ideile lor nu se potriveau, deci, cu cele ale moderaţilor, care afirmau, că dualismul odată înfăptuit, cu binecuvîntarea monarhului, trebuia acceptat ca o realitate politică.

Deosebirile de concepţii dintre moderaţi şi gazetişti rezultă, de pildă, dintr-o scrisoare trimisă de Fr. Hosu-Longin lui A. Mureşianu, la începutul lui septembrie 1896. Informîndu-l despre adunarea generală a Astrei, ţinută la Lugoj, autorul scrisorii se arăta profund nemulţumit de atitudinea bănăţenilor, reţinută faţă de I. Raţiu şi socrul său G. Pop de Băseşti, dar plină de căldură cînd a fost vorba de Al. Mocioni şi episcopul N. Popea. La fel de nemulţumit se arăta şi de încercarea lui Raţiu de a se apropia de Al. Mocioni, pentru a elabora împreună un manifest pe baza unei platforme comune. La întrebarea lui Raţiu privind atitudinea pe care o vor adopta gazetiştii în cazul realizării unei astfel de apropieri, Fr. Hosu-Longin a replicat: „... probabil că vă vom combate pe amîndoi"[18].

Mult mai clar se reflectă deosebirile dintre gazetişti şi moderaţi în corespondenţa lui A. Frîncu. Scriindu-i lui Fr. Hosu-Longin, în octombrie 1896, el insista asupra necesităţii elaborării unor lozinci şi a unui program, în spiritul ideilor de la 1848, pe care să le răspîndească „Gazeta Transilvaniei", în atmosfera creată de „dezarmarea ce se vesteşte de la Timişoara şi disoluţia ce se propagă de la Sibiu"[19].

---

[17] „Gazeta Transilvaniei", numerele 10, 67, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 83, 89, 91, 95, 98, 100, 101, 103, 104, 110, 152, 153 şi 156 din 1902.

[18] Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 60—61.

[19] Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 23—24.

O lună de zile mai tîrziu, A. Frîncu îi aducea la cunoştinţă lui Fr. Hosu-Longin, că a fost la Braşov, unde a discutat cu A. Mureşianu măsurile ce urmau a fi luate, pentru a-i strînge pe toţi românii în jurul „Gazetei Transilvaniei". O măsură de primă urgenţă era transformarea „Gazetei" într-o societate pe acţiuni, cu un capital iniţial de 80.000 florini, din care jumătate să-i revină lui A. Mureşianu ca preţ al tipografiei şi ziarului. Numai astfel ar fi putut „Gazeta" să înfăptuiască „ralierea tuturor şirelor, atît de decimate şi deconcentrate". Numai prin această transformare putea fi asigurată impulsionarea ziarului, care, la un an după declanşarea crizei, continua să fie asemenea unui „vultur cu aripile tăiate". Reorganizarea se impunea cu acuitate, fiindcă publicul era „dispus pentru „Gazetă", iar situaţia din afară favorabilă ca niciodată, în deceniul din urmă, pentru cauză"[20].

Soluţiile propuse de neobositul A. Frîncu, n-au fost însă transpuse în practică în anul 1896. Pînă la sfîrşitul acestui an, „Gazeta Transilvaniei" a continuat să afişeze vechea atitudine de excesivă prudenţă şi moderaţie în problemele politice, pe care i-a imprimat-o Iacob Mureşianu încă în anii absolutismului restaurat. A. Mureşianu s-a îngrijit ca ziarul lui să păstreze un ton oarecum apolitic, pentru a evita orice complicaţii şi neplăceri cu autorităţile guvernamentale din Ungaria. Neabordînd cu curaj soluţii concrete, menite să ajute la depăşirea refluxului luptei naţionale, „Gazeta" n-a putut umplea golul lăsat de „Tribuna", prin trecerea ei în mîinile unor redactori crescuţi la şcoala presei moderate de la Timişoara. N-a profitat, deci, de conjunctură, pentru a atrage în masă cititorii nemulţumiţi de noua orientare a „Tribunei", cu ajutorul cărora şi-ar fi putut asigura baza materială necesară reorganizării ei într-o societate pe acţiuni.

În anul 1897, Fr. Hosu-Longin şi mai ales A. Frîncu au continuat eforturile menite să imprime „Gazetei" o orientare politică mai radicală. Într-o scrisoare trimisă, în aprilie 1897, lui Fr. Hosu-Longin, A. Frîncu revenea asupra propunerii de a se convoca o consfătuire a aderenţilor „Gazetei", formulată în anul precedent. Consfătuirea o considera absolut necesară, pentru a elabora programul, pe baza căruia „Gazeta" urma să adopte orientarea dorită. El oferea un proiect de program ca punct de plecare a discuţiilor din cadrul consfătuirii. Proiectul de program prevedea: a) fortificarea „Gazetei" pentru a putea desfăşura o veritabilă ofensivă împotriva acelora care provocaseră criza şi a deveni astfel centrul activităţii P.N.R.; b) redactarea, sub formă de ultimatum, a unei recomandări, destinată celor ce se erijau în „conducători", prin care să li se pretindă să reorganizeze şi să completeze grabnic comitetul central al P.N.R.; c) mobilizarea unor „fruntaşi" greco-catolici pentru a găsi căile de combatere a atitudinii capitulante, adoptată de înalţii prelaţi din casa magnaţilor în problema reformei electorale şi în cea a integrării bisericii greco-catolice în „autonomia catolică" ş.a.m.d.

[20] Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 26—27.

În finalul scrisorii din aprilie, A. Frîncu a dat expresie profundei lui nemulțumiri, prilejuită de faptul că lozinca: „Purificare, concentrare și avansare", pusă, în sfîrșit, în fruntea „Gazetei", nu era urmată de acțiuni practice[21].

Nemulțumirea lui A. Frîncu, cauzată de tonul reținut, lipsit de combativitate, al „Gazetei", răzbate și în rîndurile pe care i le trimite, în iunie 1897, lui Fr. Hosu-Longin. Atitudinea „Gazetei" îl indispunea, fiindcă în loc să afișeze tonul unei fanfare de război „suna în stilul fluierului de păstor". El se arăta dezamăgit mai ales de modificarea adusă de A. Mureșianu formularului de protest, întocmit cu prilejul întîlnirii lor de la Băsești, pentru a servi ca subiect de dezbatere în conferința intelectualilor greco-catolici de la Cluj. Referitor la această modificare, A. Frîncu remarca „... trebuie să spun frate, că nici ca formă plastică, nici ca formulare diplomatică, în vederea reușitei într-un stat polițial, nu văd deplin observate principiile de tactică stabilite de noi"[22].

Eforturile lui A. Frîncu, Fr. Hosu-Longin și ale altor lideri gazetiști se vor dovedi, pînă la urmă, zadarnice. De aceea, dezamăgirea lor, pricinuită de orientarea „Gazetei", se va transforma, în toamna anului 1897, în descurajare. Descurajarea se oglindește într-o scrisoare a lui A. Frîncu din 20 septembrie, adresată aceluiași Fr. Hosu-Longin. În ea, reproduce părerea exprimată de Teofil Frîncu, potrivit căreia, în condițiile dezorientării generale, se impunea „a sta în absolută rezervă, în lipsă de luptători decișî". Deplîngînd faptul că „Gazeta" abia în pragul toamnei s-a decis să abordeze deschis problema autonomiei Transilvaniei, A. Frîncu sublinia: „Un an a trecut, e timp ireparabil, deoarece a face politică înseamnă, pe lîngă a organiza, încă și a prevedea și a preîntîmpina"[23].

Tonul descurajant domină aproape toată corespondența dintre A. Frîncu, Fr. Hosu-Longin și A. Mureșianu, din ultimele luni ale anului 1897. El dovedește, că toate strădaniile liderilor gazetiști de a face din organul lor de presă un mijloc de mobilizare a poporului în lupta pentru recîștigarea autonomiei Transilvaniei, erau departe de a corespunde așteptărilor. Exagerata prudență a redactorului „Gazetei"; insuficienta cristalizare a ideilor propagate de ea; continuarea polemicii cu „Tribuna" de la Sibiu și îndeosebi ostilitatea fățișă adoptată față de noul ziar de la Arad, „Tribuna Poporului"; afișarea unei atitudini dușmănoase față de guvernul liberal al lui D. A. Sturdza, paralel cu manifestarea unei vădite toleranțe față de conservatorii din România etc., vor constitui tot atîtea cauze, care explică de ce gazetiștii n-au putut depăși, de-a lungul anului 1897, valoarea unei fracțiuni cu o orientare aparte în cadrul P.N.R. Publicul larg nu le-a putut ierta atitudinea reținută și dezaprobatoare, pe care au adoptat-o, în anii anteriori, față de acțiunea memorandistă.

[21] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 36—37.

[22] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 44—45.

[23] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 64—65.

Campania antisturdzistă, la care s-au raliat în anii 1896—1897, n-a avut nici ea darul de a convinge membrii de rînd ai partidului, să uite că presa liberală din România a criticat aspru „Gazeta Transilvaniei", din cauza atitudinii ei antimemorandiste.

În anul 1897, gruparea moderată a continuat să susțină și să propage, prin ziarele pe care le avea la dispoziție, concepțiile politice din anii anteriori. A continuat și campania împotriva comitetului memorandist, acum efortul principal fiind îndreptat contra grupării proliberale de la Arad. „Tribuna Poporului", organul de presă de la Arad, amenința doar atît baza economică, cît și cea socială a „Dreptății", prin atragerea abonaților ei tradiționali din Banat și comitatele vestice. Căutînd să pareze concurența, „Dreptatea" de la Timișoara va polemiza pe un ton mai vehement decît „Gazeta Transilvaniei", cu „Tribuna Poporului". Într-adevăr, de-a lungul anului 1897, pe măsură ce „Tribuna Poporului" aborda teme referitoare la: izbucnirea crizei și antecedentele ei; necesitatea reorganizării partidului; imperativul refacerii rîndurilor și unității P.N.R.; căutarea unor noi metode de luptă în condițiile interzicerii partidului etc., „Dreptatea" va comenta defavorabil și negativist toate sugestiile, propunerile, ideile și inițiativele celor de la Arad. Adoptînd o astfel de atitudine, cei de la „Dreptatea" n-au reușit să propună, în schimb, soluții și idei mai atractive pentru cercurile largi ale opiniei publice românești.

Cei de la „Dreptatea" au adoptat, de pildă, o atitudine dezaprobatoare față de problema reorganizării partidului. După ei, vechea formă organizatorică ar fi fost îndestulătoare și democratică. Cei de la „Tribuna Poporului" nu ar fi avut dreptul de a discuta tema reorganizării partidului, deoarece ei ar fi fost principalii vinovați ai disensiunilor și dezbinărilor ce au survenit după 1892. Moderații de la „Dreptatea" au insinuat că cei de la Arad au pus în discuție tema reorganizării, numai cu scopul de a introduce „absolutismul" în partid. Interesant rămîne faptul, că exact aceeași acuză a fost adusă moderaților de „Federațiunea" lui Al. Roman în 1874 și de „Tribuna" de la Sibiu în 1891[24].

Moderații n-au fost de acord nici cu punerea în discuție, de către cei de la Arad și Sibiu, a necesității unor acțiuni cu caracter național. Reluînd vechile lor argumente, moderații au susținut că astfel de acțiuni nu ar aduce decît noi măsuri represive împotriva românilor și ar îndepărta momentul apropierii dintre ei și unguri[25]. S-au pronunțat, deci, și împotriva mitingurilor protestatare de la Sibiu și Arad, ce au avut loc în decembrie 1897, încă în perioada pregătirii lor. Pentru a le discredita, pe cei din gruparea de la Arad i-au acuzat că acționau ca marionete ale guvernului liberal de la București iar pe cei de la Sibiu ca instrumente ale conservatorilor din România. Îndeosebi reușita mitingului de la Arad, desfășurat pe baza unei largi adeziuni populare, i-a întărîtat pe moderați.

[24] „Dreptatea", nr. 106 din 15/27—V—1897, p. 1—2; „Tribuna Poporului", nr. 96 din 20—V/1—VI—1897, p. 1.

[25] „Dreptatea", nr. 128 din 16/28—VI—1897, p. 1; nr. 164 din 29—VII/10—VIII—1897, p. 1—2 și nr. 165 din 30—VII/11—VIII—1897, p. 1—2.

Drept urmare, „Dreptatea" și-a înăsprit atacurile împotriva liderilor grupării din jurul „Tribunei Poporului". Împotriva lor a proferat insulte și a formulat acuze grave, nefondate. A mers pînă acolo încît i-a învinuit că ar fi fost „agenți plătiți ai lui Bánffy". Pe de altă parte, contrazicînd afirmația de mai sus, cei de la „Dreptatea" au imputat organizatorilor mitingului de la Arad, că au jucat „rolul șireților de a păcăli guvernul: d-a aduna poporul sau alegătorii la conferință și de a scoate apoi concluse sau enunciamente pur naționale". Formulînd imputări și acuze de genul celor de mai sus, moderații au creat cititorilor impresia, că aprobau hotărîrea guvernului baronului Bánffy de a interzice, atît adunarea alegătorilor români de la Arad, cît și cea de la Sibiu[26].

Adoptînd o atitudine negativistă față de problemele ce frămîntau poporul român, abordate cu curaj de „Tribuna Poporului", și dezaprobînd acțiunile întreprinse de vechii și noii tribuniști, inclusiv mitingurile de la Arad și Sibiu, „Dreptatea" de la Timișoara nu mai putea supraviețui mult timp după apariția ziarului arădean. Combativitatea dovedită de „Tribuna Poporului" a atras, încă din primele luni de la apariție, un număr tot mai însemnat de țărani și intelectuali rurali din Banat și comitatele vestice, nemulțumiți de tactica „mîinilor încrucișate" propagată de organul de presă moderat. Pierderea clientelei și, deci, îngustarea bazei sociale a grupării moderate, a determinat comitetul de direcție al „Dreptății", format din Alexandru, Eugen și Zeno Mocioni, V. Babeș, Titu Hațieg, C. Brediceanu, Șt. Petrovici, Pavel Rotariu etc., să anunțe, la 4/16 decembrie 1897, că, de la 1 ianuarie 1898, ziarul lor își înceta apariția. Comitetul motiva sistarea „Dreptății" prin politica autorităților guvernamentale, care nesocoteau și violentau ca niciodată, drepturile și libertățile constituționale ale cetățenilor și îndeosebi dreptul de asociere și de întrunire al românilor. Întrucît, în condițiile practicilor de guvernare ale cabinetului Bánffy, nu se întrevedea la orizont posibilitatea „complanării pașnice a diferendelor naționale", comitetul de direcție considera că a persista pe linia realizării ei, echivala cu „a păcătui în contra seriozității și sfinteniei cauzei"[27].

Motivarea de mai sus nu constituia totuși decît enunțarea uneia din cauzele care au determinat sistarea principalului organ de presă al moderaților. Ea era însă o recunoaștere a eșecului tacticii lor de a nu întreprinde acțiuni hotărîte, menite a apăra ființa națională a poporului român, pentru a nu întări clasele dominante maghiare și a le determina să ajungă la un compromis cu burghezia română, prin acordarea unor drepturi politice mai mult sau mai puțin însemnate.

Tactica moderaților nu putea conveni cercurilor largi ale opiniei publice românești, îngrijorate de situația politică intolerabilă creată românilor de măsurile șovine ale reprezentanților burghezo-moșierimii ma-

[26] „Dreptatea", nr. 251 din 15/27—XI—1897, p. 1; nr. 252 din 17/29—XI—1897, p. 1; nr. 274 din 12/24—XII—1897, p. 1; „Tribuna Poporului", nr. 243 din 23—XII—1897/4—1—1898, p. 1.

[27] „Dreptatea", nr. 266 din 4/16—XII—1897, p. 1.

ghiare. În schimb, pentru autorităţile guvernamentale ungare, tactica moderată era mai convenabilă, în comparaţie cu cea a celorlalte grupări din sînul P.N.R., deoarece nu le incomoda prea mult în politica promovată de ele, care viza accelerarea procesului de desnaţionalizare a românilor. Totodată, le permitea să susţină în străinătate, că în Transilvania n-ar fi existat chestiunea naţională a românilor, ea fiind doar invenţia unor „agitatori", cu care poporul nu s-ar identifica. Aşa se explică de ce, după izbucnirea crizei P.N..R, cercurile guvernante vor încerca să determine trecerea unor lideri memorandişti în tabăra moderată. O astfel de încercare au făcut, încă în 1896, pe lîngă memorandistul N. Cristea, pe care s-au străduit să-l convingă, prin intermediul magnatului renegat Iosif Gal, să treacă la moderaţi şi să colaboreze la organele de presă ale acestora[28].

Moderaţii nu trebuiesc confundaţi în nici un caz cu renegaţii. Renegaţii, în schimbul unor funcţii şi a unor relative avantaje materiale, au acceptat să devină membri ai partidelor guvernamentale maghiare. Prin urmare, cu unele excepţii, s-au transformat în instrumente servile ale politicii oprimatoare a burghezo-moşierimii maghiare.

Spre deosebire de renegaţi, moderaţii, cu toate deficienţele concepţiei şi tacticii lor de luptă, au dovedit, de-a lungul celei de a doua jumătăţi a veacului al XIX-lea, că-şi iubeau neamul; că doreau în mod sincer propăşirea economică, politică şi culturală a poporului din care făceau parte; că sperau în eliberarea lor naţională. Liderii moderaţi au demonstrat că erau animaţi de aceste convingeri şi speranţe, prin felul curajos cum au susţinut în parlamentul de la Budapesta dreptul românilor la o viaţă naţională proprie; prin atitudinea lor înţelegătoare faţă de pasivismul transilvănenilor; prin sprijinul dat acestora pentru recîştigarea autonomiei Transilvaniei; prin felul cum au înţeles să subordoneze activismul lor solidarităţii naţionale, ceea ce a şi făcut posibilă unificarea celor două partide româneşti în anul 1881 ş.a.m.d.

Este necesar să se menţioneze, că moderaţii nu au părăsit Partidul Naţional Român nici după îndepărtarea lor din comitetul central în ianuarie 1892, nici în anii acţiunii memorandiste, nici după izbucnirea făţişe a crizei din sînul comitetului memorandist. Liderii moderaţi n-au acceptat propunerea reprezentanţilor burghezo-moşierimii maghiare de a părăsi P.N.R. şi de a forma un partid moderat guvernamental român, aşa cum a procedat în 1884 Miron Romanul şi cum era înclinat să facă, în 1896, Partenie Cosma. În acest sens, principalul lider moderat, Al. Mocioni, a declarat, cu prilejul convorbirii avute cu împuternicitul contelui Apponyi, că ar accepta să formeze un partid moderat, numai dacă autorităţile guvernamentale ar manifesta, în mod sincer, dorinţa de a aplana divergenţele dintre unguri şi români, prin acordarea de drepturi politice pe seama celor din urmă. Programul P.N.R. n-ar constitui o piedică pentru realizarea unei înţelegeri între români şi unguri, întrucît prevedea ca

[28] Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, fondul Mateiu Nicola, document nr. 1. Jurnalul lui Nicolae Cristea, filele 56—57.

autonomia Transilvaniei să se înfăptuiască numai pe cale legală și constituțională. Cum pe această cale nu erau perspective să se realizeze, existența ei în programul P.N.R. nu constituia un pericol pentru unitatea statului ungar. De altfel, era convins, că guvernul baronului Bánffy n-ar sta de vorbă cu românii și nu le-ar acorda drepturi politice, nici chiar dacă ar anula întreg programul din 1881[29].

Declarația lui Al. Mocioni demonstrează că moderații nu aprobau politica șovină a burghezo-moșierimii maghiare. Mai mult, sperau că această politică va grăbi destrămarea Austro-Ungariei, apropiind momentul eliberării românilor de asuprirea națională. Credința moderaților în posibilitatea eliberării și unificării naționale a românilor rezultă din referirea la o viitoare conflagrație mondială, ca mijloc de rezolvare a problemei naționalităților din Austro-Ungaria, pe care au făcut-o, atît Al. Mocioni, în convorbirea avută, în aprilie 1896, cu împuternicitul contelui Apponyi, cît și V. Babeș, într-un discurs ținut la Academia Română în anul 1883[30].

Așadar, în anul 1897, nici gazetiștii, nici moderații n-au reușit să-și asigure o poziție preponderentă în lupta națională după izbucnirea fățișe a crizei comitetului memorandist, care a dus la scindarea lui în două grupări rivale cu centrele la Sibiu și Arad.

Liderii grupării de la Sibiu, îndeosebi I. Rațiu, G. Pop de Băsești, T. Mihali, R. Patiția și I. Coroianu, reprezentau generațiile mai vechi ale Partidului Național Român. După unificarea din 1881, ei au fost principalii exponenți ai concepției neamestecului P.N.R. în lupta pentru putere dintre partidele politice din România. De aceea, între 1884—1887, au ocupat o poziție de centru între reprezentanții moderaților și cei ai tribuniștilor din comitetul central al P.N.R. Între 1887—1891, s-au apropiat însă de tribuniști, deoarece erau și ei adepți ai înaintării unui memoriu politic către monarh. I. Rațiu și G. Pop de Băsești l-au părăsit pe V. Babeș, mandatarul moderaților, numai spre sfîrșitul anului 1891. Ajunși, primul la președinția, iar al doilea la vicepreședința partidului, în urma conferinței naționale din ianuarie 1892, au tolerat atitudinea proliberală a tribuniștilor numai pînă cînd Partidul Liberal din România a sprijinit acțiunea de înaintare a Memorandului și n-a făcut din ea o problemă de cucerire a puterii. Din a doua jumătate a anului 1893, noul lider liberal, D. A. Sturdza, va încerca să folosească lupta națională a transilvănenilor pentru a cuceri puterea cu un ceas mai devreme. De aceea, I. Rațiu și adepții săi din comitet vor acționa în direcția smulgerii „Tribunei" și a „Foii Poporului" din mîinile tribuniștilor, pentru a pune capăt orientării lor proliberale. Acțiunea se impunea cu acuitate și pentru a se evita nemulțumirea guvernului conservator, care subvenționa

[29] I. Georgescu, *George Pop de Băsești* ..., p. 322—326.

[30] Ibidem; V. Babeș, *Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocioni (Mocsonyi), membru al Academiei Române*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, tomul II, secția a II-a. Memorii și notițe, București, 1883, p. 365.

mișcarea memorandistă cu importante sume bănești. Încercările repetate de a lua din mîinile tribuniștilor organele de presă ale P.N.R., n-au reușit nici înainte de procesul memorandist de la Cluj, nici în perioada cînd cei împrocesuați s-au aflat în închisorile de la Vác și Seghedin. Ele vor reuși în noiembrie-decembrie 1895, cînd cele două ziare, împreună cu Institutul tipografic, vor trece sub controlul lui I. Rațiu și ale adepților săi[31].

Trecerea celor două ziare și a tipografiei sub controlul adepților lui I. Rațiu s-a realizat cu prețul scindării comitetului, adepții vechii orientări proliberare a „Tribunei" constituindu-se într-o grupare aparte. Încă din ședința comitetului din 15 noiembrie 1895, M. Veliciu, A. Suciu și V. Mangra s-au pronunțat împotriva scoaterii organelor de presă ale P.N.R. din mîinile vechilor tribuniști. După ce faptul s-a consumat, ei au înaintat un protest, în scris, președintelui I. Rațiu, cerîndu-i restabilirea situației anterioare datei de 15 noiembrie. Același lucru îl vor pretinde, în ședințele comitetului din ianuarie-februarie 1896, V. Lucaciu, V. Fodor, D. P. Barcianu, N. Cristea, D. Comșa și G. Domide. Ei au fost secondați de G. Popovici din Lugoj și de Lazăr de Purcăreți, precum și de E. Brote și S. Albini, trecuți în România. Intervenind, în martie 1896, și „dezvelirile" lui A. C. Popovici, apărute în „Tribuna", sciziunea comitetului memorandist s-a definitivat[32].

Tot în anul 1896, G. Pop de Băsești a intermediat o întîlnire între V. Lucaciu, adept al orientării proliberale, pe de o parte, și I. Rațiu, secondat de ginerele său I. Coroianu. Scopul întîlnirii a fost realizarea unei împăcări între cei trei memorandiști, ca un prim pas în direcția refacerii unității comitetului. Ea s-a desfășurat, în 15 octombrie 1896, la Sibiu, în fața unui juriu, format din reprezentanți ai celor două grupări rivale. Din protocolul de împăcare, formulat cu această ocazie, reiese că V. Lucaciu a iscălit o declarație fără echivocuri, prin care se angaja să respecte integral programul din 1881 și hotărîrile conferințelor naționale. Declarația cuprindea, totodată, și afirmația că nu se găsea în serviciul nici unui partid din afara Transilvaniei. În finalul ei, Lucaciu își cerea scuze pentru aserțiunile „vătămătoare", făcute anterior la adresa lui Rațiu și Coroianu, subliniind că între el și cei doi nu existau nici un fel de deosebiri principiale în chestiunea națională. Spre deosebire de secretarul general al P.N.R., președintele I. Rațiu și I. Coroianu s-au mulțumit să recunoască doar atît: „luăm pre știință declarația domnului dr. V. Lucaciu și declarăm din partea noastră, că pentru cele publicate în „Tribuna", afară de articoli subscrișî de noi, nu putem lua responsa-

[31] Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj, fondul I. Rațiu, m-se inv. nr. M. 2545—2582; L. Botezan, *op. cit.*, p. 223—225; A. Bunea, *op. cit.*, p. 85—89; L. Boia, *Contribuții privind criza Partidului național român* ..., p. 964—968.

[32] „Tribuna Poporului", nr. 101 din 28—V/9—VI—1897, p. 1; „Tribuna", nr. 6 din 10/22—I—1896, p. 2—3; nr. 23 din 30—I/11—1896, p. 1; nr. 47 din 2—II/12—III—1896, p. 1; nr. 48 din 1/13—III—1896, p. 1; nr. 50 din 10/22—III—1896, p. 1; nr. 53 din 7/19—III—1896, p. 1; nr. 55 din 9/21—III—1896, p. 1; nr. 59 din 14/26—III—1896, p. 1.

bilitatea, iar vătămările cele scrise în „Tribuna", noi nu le-am influențat și le regretăm"[33].

Tonul reținut al declarației lui Rațiu și Coroianu arată că împăcarea n-a avut loc pe baza unei încrederi și sincerități reciproce. De aceea, nici n-a avut urmări practice.

Tratativele de împăcare, neducînd la rezultatul dorit, spre sfîrșitul anului 1896, gruparea proliberală și-a intensificat eforturile în direcția scoaterii unui ziar propriu. Un astfel de ziar era necesar, deoarece, după aducerea, de către Rațiu, în fruntea „Tribunei", a lui E. Dăianu și C. Diaconovici, foști redactori ai organului moderat de la Timișoara, ziarul sibian s-a raliat campaniei antiliberale, inspirată din presa conservatoare, dusă de „Dreptatea", „Gazeta Transilvaniei" și „Telegraful Român". Orientarea antiliberală a „Tribunei" s-a accentuat pe măsură ce din redacția ei au fost înlăturați adepții vechii orientări. Dintr-o scrisoare trimisă de V. Lucaciu lui G. Pop de Băsești, în decembrie 1896, reiese că de la 1 ianuarie 1897 era îndepărtat din redacția „Tribunei" și Ion Costin, unul din ultimii reprezentanți ai vechii gărzi[34].

Gruparea proliberală s-a străduit să aibă un ziar propriu, întrucît „Revista Orăștiei", care i-a stat la dispoziție în 1896, deși a ajuns la un moment dat cotidian, grație subvențiilor de peste Carpați, era un organ de presă local, destinat mai mult comitatului Hunedoara. Avînd un astfel de profil, „Revista Orăștiei" nu putea deveni un ziar de prestigiu, capabil să combată „Tribuna" de la Sibiu, cu orientarea ei tot mai vădit antiliberală. Gruparea proliberală avea nevoie de un organ de presă, situat într-un centru urban mai populat, așezat pe o linie ferată principală, care să permită accesul rapid, atît spre Budapesta și Viena, cît și spre Sibiu și București. Acest centru a fost ales Aradul, aflat într-o regiune cu o populație aproape compact românească și care, fiind înglobată în Ungaria de atunci, se bucura de o lege a presei ceva mai liberală decît cea din Transilvania. În plus, aici domiciliau Roman Ciorogariu și Vasile Mangra, ambii ziariști talentați, colaboratori ai vechii „Tribune". Ei vor și deveni redactori ai noului ziar, al cărui număr de probă a apărut înainte de 1 ianuarie 1897. Noul ziar va fi denumit „Tribuna Poporului", în fruntea lui fiind pus I. Rușu-Șirianu, nepotul lui I. Slavici, care a părăsit redacția „Tribunei" din Sibiu, la scurt timp după îndepărtarea lui G. Bogdan-Duică. Încă de la apariția lui, noul ziar și-a asigurat colaborarea memorandiștilor V. Lucaciu, D. P. Barcianu și N. Cristea, precum și cea a lui I. Slavici, E. Brote, S. Albini și G. Bogdan-Duică, plecați în România. V. Lucaciu, de pildă, în două scrisori trimise lui V. Mangra, una în decembrie 1896 și cealaltă în ianuarie 1897, își exprima satisfacția față de apariția „Tribunei Poporului". El dădea, de asemenea, expresie speranței că noul ziar va permite elaborarea și susținerea unei acțiuni

[33] Muz. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2521; I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu*, p. 170.

[34] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băsești, vol. II, filele 65—66.

energice, asemănătoare cu cea din anii 1892—1895, în lupta pentru drepturi naţionale[35].

Atît din titulatura primită, cît şi din colectivul de redactori şi colaboratori, rezultă clar că noul ziar urma să meargă pe linia vechii orientări a „Tribunei", din perioada 1884—1895. De aceea, aderenţii grupării de la Arad vor fi desemnaţi, de aici înainte, cu denumirea de vechii tribunişti. Spre deosebire de ei, cei din gruparea de la Sibiu vor fi numiţi noii tribunişti, datorită noii orientări impusă „Tribunei"[36].

Vechii tribunişti n-au negat orientarea proliberală a noului organ de presă. Nici nu era cazul să o dezică, deoarece corespondenţa purtată de V. Mangra şi I. Rusu-Şirianu cu E. Brote şi G. Cantacuzino, arată limpede că „Tribuna Poporului" a apărut cu sprijinul liberalilor din România. Primii doi, împreună cu Diamandi Manole, au fost de mai multe ori la Bucureşti, în toamna anului 1896, pentru a pune la punct apariţia ei[37].

Noii tribunişti se vor strădui să convingă cititorii, că organul lor de presă nu s-ar amesteca în lupta pentru putere dintre partidele de guvernămînt din România. Anul 1897 va demonstra însă, că fără subvenţii de peste Carpaţi nu era posibilă asigurarea independenţei dorite pentru presa din Transilvania. Această independenţă a fost posibilă numai atunci şi atîta timp cît partidele din România au fost de acord să o respecte. După ce noul lider liberal D. A. Sturdza, a condiţionat ajutorul bănesc de susţinerea intereselor propriului partid — exemplul lui fiind urmat de conservatorii ajunşi în opoziţie — strădania grupării lui Raţiu de a menţine „Tribuna" în afara luptelor pentru putere se va dovedi ineficientă.

De altfel, încă din 1896, „Tribuna", datorită noii ei orientări, imprimată de E. Dăianu şi C. Diaconovici, a atacat guvernul liberal, după ce D. A. Sturdza i-a sistat ajutorul bănesc, pe care l-a primit în timpul guvernării conservatoare, prin intermediul Ligii culturale. Inspirîndu-se în campania antiliberală din presa conservatoare, noii tribunişti se vor apropia inevitabil de Partidul Conservator. În consecinţă, gruparea lui Raţiu va săvîrşi exact greşala de care i-a acuzat pe vechii tribunişti, în perioada cînd a acţionat în direcţia scoaterii celor două ziare ale partidului din mîinile lor. Orientarea preconservatoare a grupării de la Sibiu explică încercările liderilor ei, din toamna anului 1896, de a se apropia şi de moderaţii de la Timişoara, de a stabili cu ei o platformă comună de acţiune[38].

În anul 1897, paralel cu accentuarea orientării preconservatoare, gruparea de la Sibiu va continua încercările de conciliere cu cea condusă de Al. Mocioni şi V. Babeş. Aceste încercări se vor reflecta într-o serie

---

[35] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, m-se nr. 85/1896 şi 89/1897.

[36] Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.S.R. Arhiva personală Ion Micu Moldovan, dosar neinventariat cu documente istorico-politice.

[37] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, m-se nr. 224 şi 225/1896.

[38] Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 60—61.

de articole apărute în „Tribuna" din februarie—martie 1897, care vor trata teme puse în discuție de presa moderată. Autorul articolelor își însușea ideea moderată, potrivit căreia, pînă era menținut în vigoare ordinul de dizolvare a P.N.R., nu era posibilă convocarea conferinței naționale, deoarece se încălca ordinea legală, constituțională. Prin urmare, era de acord că nu era posibilă nici o acțiune politică, întrucît singură conferința națională, alcătuită din delegați ai alegătorilor, putea adopta planul de luptă obligatoriu pentru întregul popor. Orice acțiune inițiată numai de către unii membri ai comitetului sau de un grup de membri ai partidului, nu putea fi obligatorie pentru întregul popor. Era o aluzie directă la cei de la „Tribuna Poporului", care, invocînd hotărîrea adunării naționale din 28 noiembrie 1894, de a nu recunoaște ordinul guvernamental de desființare a partidului, susțineau că, în funcție de împrejurări, trebuiau încercate toate formele de manifestare politică. Combătînd ideea moderată dezvoltată de „Tribuna", cei de la „Tribuna Poporului" arătau că ea echivala cu a nu face nimic.

Urmărind articolele polemice apărute în „Tribuna", în iarna și primăvara anului 1897, se poate constata că prin ele se atacau cu vehemență — la fel ca și în cele din „Dreptatea" — atît liberalii lui D. A. Sturdza, cît și aderenții acestora de la „Tribuna Poporului". Răspunzînd atacurilor „Tribunei" și „Dreptății", cei de la „Tribuna Poporului" s-au străduit să justifice toate actele de guvernămînt ale lui Sturdza din 1895—1896, inclusiv divulgarea sumelor de bani trimise de guvernul conservator precedent în Transilvania. Polemica dusă de organele de presă ale celor de la Sibiu și de la Arad, va face imposibilă refacerea unității comitetului memorandist în 1897[39].

Încercările de împăcare, mereu la ordinea zilei în organele de presă ale celor două grupări memorandiste, de-a lungul anului 1897, chiar dacă ar fi fost sincere de ambele părți, nu ar fi fost încununate de succes, deoarece nu ar fi obținut aprobarea sprijinitorilor lor din București. O dovedește cazul „Tribunei Poporului". În primele săptămîni ale anului 1897, redacția ziarului arădean a încercat să schițeze, în cîteva articole, programul după care se vor conduce vechii tribuniști în lupta pentru drepturi naționale. Între altele, articolele programatice căutau să convingă cititorii, că cei de la „Tribuna Poporului" vor lupta pentru dobîndirea drepturilor politice pe seama tuturor popoarelor oprimate din Austro-Ungaria. De asemenea, că se vor strădui să dovedească justețea acțiunii memorandiste și realizarea scopurilor urmărite la inițierea ei. O deosebită atenție urmau să acorde analizei modificării situației politice din Transilvania, survenită după vizita împăratului Francisc-Iosif I la București și a declarației făcută de A. D. Sturdza la Iași, privind atitu-

[39] „Tribuna", nr. 32 din 11/23—II—1897, p. 125; nr. 33 din 12/24—II—1897, p. 129; nr. 34 din 13/25—II—1897, p. 133; nr. 39 din 19—II/3—III—1897, p. 153; „Tribuna Poporului", nr. 88 din 8/20—V—1897, p. 1; nr. 89 din 10/22—V—1897, p. 1 și nr. 101 din 28—V/9—VI—1897, p. 1.

dinea României faţă de monarhia dualistă învecinată. După cei de la „Tribuna Poporului", în noua conjunctură, liderii politici ai românilor transilvăneni aveau datoria „de a strînge rîndurile şi a concentra forţele naţionale, pentru ca evenimentele viitoare, bune sau rele, să găsească poporul român la un loc unit şi tare"[40].

Ultima parte a programului, constituia, în fond, o încercare a vechilor tribunişti de a justifica evoluţia atitudinii lor în lupta politică, în funcţie de aflarea liberalilor din România la putere sau în opoziţie.

Articolele programatice au fost criticate, deopotrivă, de organele de presă moderate şi de „Tribuna" de la Sibiu. Conţinutul lor nu l-a mulţumit nici pe E. Brote, devenit omul lui D. A. Sturdza, care ar fi vrut să impună gazetei din Arad orientarea dorită de patronul său. Într-o scrisoare trimisă lui V. Mangra, spre sfîrşitul lui ianuarie 1897, E. Brote nu-şi ascundea iritarea faţă de iniţiativa şi îndrăzneala celor de la redacţia „Tribunei Poporului", care nu au aşteptat cele şapte articole-program pregătite de el. Reproşîndu-i lui Mangra că i-au luat-o înainte, promitea să i le expedieze, prin I. Rusu-Şirianu, pentru a se convinge că nu concordau „cu programul foii, dezvoltat mai în urmă". E. Brote se referea mai ales la articolele „Ce-i de făcut?" şi „Acţiunea", apărute în nr. 3 şi 8 ale „Tribunei Poporului". Dacă primul articol nu era destul de explicit, în schimb al doilea era foarte clar. Unirea forţelor naţionale ar urma să cuprindă „în sine, nu numai pe d-l Raţ, dar chiar şi pe d-l Coroianu; iar acţiunea cea mare şi serioasă, pentru care poporul român trebuie să se pregătească, ar fi o apropiere de sîrbi şi de slovaci". De aici, Brote trăgea concluzia, că cei din gruparea de la Arad se străduiau să demonstreze existenţa comitetului central al P.N.R. şi rolul lui ca iniţiator al tuturor acţiunilor cu caracter naţional.

Exprimînd dezacordul lui şi al liberalilor sturdzişti faţă de astfel de opinii, Brote atrăgea atenţia lui Mangra asupra consecinţelor pe care ele le-ar fi putut avea, cu cuvintele: „Oare toate acestea nu se puteau publica de Tribuna din Sibiu? Ai d-ta convingerea că cu asemenea idei politice se poate strînge poporul în jurul Tribunei Poporului şi *îţi vei asigura sprijinul cercurilor politice conducătoare de aici?* (sublinierea noastră). Întrucît am discutat noi amîndoi chestiunile politice împreună, nu cred că ai asemenea vederi şi convingeri. Dacă nu le ai, cine le are? Şi acei care le au, îşi dau seama ce fac? . . ."[41].

Scrisoarea de mai sus reflectă clar, atît subvenţionarea, cît şi controlul exercitat de liberalii sturdzişti asupra organului de presă al vechilor tribunişti, chiar şi atunci cînd nu se găseau la putere[42]. Influenţa şi controlul conservatorilor asupra „Tribunei" din Sibiu, în anul 1897, nu s-au resimţit atît de direct şi de autoritar. Totuşi nu se pot nega. O demonstrează atitudinea liderilor grupării de la Sibiu faţă de declaraţia

[40] „Tribuna Poporului", nr. 38 din 26—II/10—III—1897, p. 1.
[41] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 229/1897.
[42] Din noiembrie 1896 pînă în martie 1897, liberalii lui D. A. Sturdza au cedat locul unui guvern de nuanţă drapelistă condus de P. S. Aurelian.

făcută de Mangra redactorului ziarului „Epoca" din București, cu privire la o eventuală împăcare a vechilor și noilor tribuniști. Potrivit declarației lui Mangra, V. Lucaciu ar fi propus lui I. Rațiu și I. Coroianu un proiect de program în cinci puncte, pentru refacerea solidarității comitetului memorandist, cu prilejul ședinței Comitetului executiv al naționalităților ce a avut loc la Budapesta, în 10—11 iunie 1897. Rațiu și Coroianu ar fi acceptat, în principiu, ca organele de presă și membrii grupărilor de la Arad și Sibiu să acționeze împreună, la nivelul consiliilor comitatense, în conferințele și întrunirile publice, împotriva proiectelor de legi guvernamentale etc. N-au fost însă de acord cu restabilirea status quo-ului anterior izbucnirii crizei[43].

La 22 iunie 1897, același oficios conservator, „Epoca", a publicat o scrisoare deschisă a lui I. Coroianu, prin care se dezmințea categoric cuprinsul interviului dat de V. Mangra. Coroianu preciza că la Budapesta, el și Rațiu n-au aprobat și n-au discutat nici un program. N-au putut-o face, întrucît n-au schimbat nici un cuvînt cu Mangra și Lucaciu în afara ședințelor la care au fost de față și reprezentanții sîrbilor și slovacilor din comitetul executiv al naționalităților. Totodată, Coroianu a dezvăluit mobilurile care l-ar fi determinat pe Mangra să prezinte un program de împăcare, de genul celui apărut în „Epoca". Printr-un astfel de program, cei de la Arad ar fi urmărit să demonstreze poporului român că: a) inițiatorul împăcării și al unei acțiuni comune ar fi secretarul general și nu președintele P.N.R.; b) „Tribuna" nu l-ar mai prezenta decît pe Rațiu și pe partizanii săi, care constituiau doar o fracțiune a partidului; c) „Tribuna" și Institutul tipografic n-ar mai fi proprietatea întregului partid, ci numai a grupării din jurul lui Rațiu; d) cei de la „Tribuna" urmau să se subordoneze vederilor celor de la „Tribuna Poporului" și să meargă împreună cu ei; e) membrii mai tineri ai partidului, grupați în jurul lui Lucaciu și Mangra, erau decișI să acționeze și singuri, pentru a realiza programul de împăcare. Coroianu se contrazicea însă în finalul scrisorii, acuzîndu-l pe Mangra de încercarea de *„a trăda pre vie* inimicilor cauzei comune" planul de acțiune[44].

Într-adevăr, dacă Rațiu și Coroianu n-au discutat cu tovarășii lor din Comitetul executiv al naționalităților, însemna că nu-l puteau acuza pe Mangra că a trădat planul de acțiune, întrucît nu știau de existența lui. Iar dacă totuși l-a divulgat, însemna că au luat cunoștință de el, chiar dacă n-au făcut acest lucru cu prilejul ședințelor de la Budapesta din 10—11 iunie.

Într-unul din comentariile apărute în „Tribuna Poporului", pe marginea polemicii duse cu „Dreptatea" și „Tribuna" în legătură cu interviul, se arăta că înainte de ședințele Comitetului executiv al naționalităților, I. Coroianu ar fi declarat prietenilor și susținătorilor grupării sale din București, că la Sibiu s-ar elabora planuri mari pentru refacerea

[43] „Epoca", nr. 471 din 8/20 iunie 1897, p. 1.
[44] „Epoca", nr. 473 din 10/22 iunie 1897, p. 1—2; „Tribuna Poporului", nr. 120 26—VI/8—VII—1897, p. 2.

unității partidului. Restabilirea unității presupunea însă unificarea „Tribunei" cu „Tribuna Poporului". Prin urmare, declarația lui Coroianu urmărea să convingă publicul din România, că nu numai gruparea de la Arad, ci și cea de la Sibiu era preocupată de scoaterea partidului din imobilismul în care l-a aruncat declanșarea crizei[45].

De disputa dusă între Mangra și Coroianu mai întîi, urmată de polemica dintre „Tribuna" și „Tribuna Poporului", nu erau străini nici liderii liberali sturdzişti, nici cei conservatori. Nu întîmplător oficiosul conservator „Epoca" a publicat atît interviul lui Mangra, cît și răspunsul lui Coroianu. Îndeosebi conservatorii, aflați în opoziție, aveau interesul să pună mereu la ordinea zilei dificultățile prin care treceau românii transilvăneni, pentru a lovi în guvernarea liberală.

Cert este că orientarea proconservatoare a grupării de la Sibiu a creat greutăți „Tribunei". Ele au început să se manifeste în vara anului 1897, cînd au părăsit redacția „Tribunei" Gustav Augustini și T. V. Păcățian. Primul a pretins — pe lîngă un ajutor bănesc și un concediu plătit, necesar refacerii sănătății — să fie scos de sub controlul lui E. Dăianu, iar articolele lui să nu mai fie modificate decît cu aprobarea sa. Din procesul verbal al ședinței direcțiunii Institutului tipografic, ce s-a ținut, în iunie 1897, la Cluj, reiese că ultima condiție pusă de G. Augustini n-a fost acceptată, pe de o parte, fiindcă aceasta ar fi însemnat „a introduce dezbinarea membrilor din redacțiune și înzestrarea unuia cu drepturi excepționale"; iar, pe de altă parte, pentru că disciplina „pretinde o supunere necondiționată față de șeful redacțiunii". Motivarea arată clar că plecarea slovacului G. Augustini s-a datorat ciocnirii dintre ideile lui și cele ale lui E. Dăianu. Odată cu plecarea lui G. Augustini părăsea redacția ultimul reprezentant al vechii orientări a „Tribunei", dar și singurul om de legătură al P.N.R. cu partidele naționale ale slovacilor și sîrbilor[46].

T. V. Păcățian și-a prezentat demisia, printr-o scrisoare trimisă lui I. Rațiu din București, la 19 august 1897. El își motiva actul întreprins, prin aceea că, în noua situație în care a fost adusă „Tribuna", munca lui în redacție era zadarnică, întrucît ce clădea în șase zile „se dărîma din altă parte (din partea lui Dăianu, n.n.), în a șaptea zi". Părăsind redacția, Păcățian a ținut să-l avertizeze pe Rațiu asupra pericolului prezentat de noua orientare a ziarului cu cuvintele: „Dacă voiți să scăpați „Tribuna" de pieire, atunci schimbați grabnic conducerea, căci altcum se prăbușește. Și nu uitați, că sub ruinele ei se îngroapă și frumosul trecut de 50 de ani al d-voastre! Dacă nu vi se face milă de „Tribuna", ar tre-

[45] „Tribuna Poporului", nr. 116 din 19—VI/1—VII—1897, p. 2; nr. 118 din 22—VI/4—VII—1897, p. 1; nr. 122 din 29—VI/11—VII—1897, p. 1.

[46] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2581 și 2709—712; Literárny Archiv Matice Slovenskey din Martin (R. S. Cehoslovacia) manuscris cu procesul verbal luat în ședința direcțiunii Institutului tipografic din Sibiu, ce a avut loc la Cluj, în 14 iunie 1897; L. Boia, *Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893—1900)*, în „Studii", XXIII, 1970, nr. 5, p. 922—924.

bui cel puțin propriile d-voastre interese să vă facă a supune foaia unei radicale schimbări"[47].

Liderul grupării de la Sibiu nu va asculta sfatul lui T. V. Păcățian. Dimpotrivă, va menține pe E. Dăianu în fruntea redacției „Tribunei". Din această cauză, orientarea ei moderată se va accentua în toamna lui 1897, pentru a ajunge la o totală subordonare față de conservatori în anul următor.

În toamna anului 1897, rolul conservatorilor și liberalilor din România în perpetuarea scindării comitetului memorandist s-a manifestat deosebit de intens. Începutul l-au făcut liberalii, care l-au trimis la Arad pe Sihleanu, secretar general al ministrului Învățământului din cel de al doilea guvern D. A. Sturdza. Misiunea lui era de a pune la cale o acțiune națională de amploare în Transilvania, cu ajutorul aderenților „Tribunei Poporului". Scopul acțiunii era de a contracara atacurile din presa conservatoare și mai ales ale deputaților opoziției, cu prilejul deschiderii parlamentului la mijlocul lunii noiembrie, în problema decorării lui Jeszensky de către Carol I cu ocazia vizitei făcute la Budapesta în septembrie. Actul decorării fusese doar contrasemnat de D. A. Sturdza, pentru a fi pe placul regelui și al cercurilor diriguitoare din Austro-Ungaria[48].

Planul de acțiune propus de Sihleanu a fost acceptat de cei de la Arad. Ei au hotărît să convoace o adunare națională pe data de 17/29 noiembrie 1897. Argumente în sprijinul mitingului n-au fost greu de găsit. Unul dintre ele a fost oferit de intensificarea politicii de oprimare națională de către guvernul baronului Bánffy, concretizată, între altele, în trecerea prin parlamentul de la Budapesta a legii maghiarizării numelor de localități. Principala problemă ce urma să fie discutată la adunare trebuia să fie această lege, precum și o moțiune de protest contra ei.

Cei din gruparea de la Arad au hotărît ca la miting să fie invitați toți membrii comitetului memorandist, în frunte cu I. Rațiu, în speranța că adepții lui se vor lăsa convertiți și vor adopta o orientare proliberală.

Împăcarea vechilor și noilor tribuniști ar fi constituit un mare succes pentru D. A. Sturdza. Ea i-ar fi furnizat un argument de prim ordin în combaterea acuzației adusă de opoziție, potrivit căreia el i-a trădat pe transilvăneni și i-a lăsat la totala discreție a guvernului Bánffy.

Pentru ca încercarea de împăcare să aibă șanse de reușită, cei de la Arad s-au decis să recurgă la înțeleptul și temperatul G. Pop de Băsești. Deoarece el nutrea o simpatie deosebită pentru V. Lucaciu, acesta a fost delegat să meargă la Băsești pentru a trata participarea aderenților lui Rațiu la mitingul proiectat. Dintr-o scrisoare a lui I. Rusu-Șirianu reiese că, la începutul lunii noiembrie, V. Lucaciu se găsea la Băsești. Scrisoarea trimisă lui G. Pop de Băsești reprezenta, de fapt, convocatorul cu programul adunării, fixată pentru 17/29 noiembrie. Ea mai conținea informația că astfel de convocatoare au fost trimise în toate părțile locuite

[47] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2561.

[48] Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967, p. 231.

de români pentru a fi iscălite. Întrucît conţinutul convocatorului nu fusese dat publicităţii, autorul scrisorii îi propunea lui G. Pop ca programul mitingului să apară deodată, în aceeaşi zi, atît în „Tribuna", cît şi în „Tribuna Poporului". Aceasta în cazul că era de acord cu propunerea de colaborare pe care i-o va prezenta V. Lucaciu[49].

G. Pop de Băseşti n-a respins idea convocării unei adunări în convorbirea avută cu V. Lucaciu. A pus însă condiţia amînării ei, motivînd că era necesară convocarea întregului comitet memorandist, singurul în drept să decidă locul şi data unui miting de importanţă naţională. Numai astfel se evita impresia că iniţiativa aparţinea exclusiv grupării de la Arad. Fără să ajungă la o înţelegere acceptată reciproc — G. Pop de Băseşti fiind nevoit să întrerupă convorbirea pentru a rezolva afaceri curente ale moşiei — V. Lucaciu a redactat o scrisoare către V. Mangra, cu data de 5 noiembrie, pe care a lăsat-o deschisă pentru a o iscăli amfitrionul său şi a o expedia prin poştă. Informîndu-l pe Mangra că s-a sfătuit cu G. Pop de Băseşti, V. Lucaciu afirma, pe un ton exagerat de optimist, că „dorul de împăcare şi de procedură solidară au cucerit teren în toate inimile". În finalul scrisorii îi cerea să trimită urgent invitaţii de participare la miting, atît lui G. Pop, cît şi lui I. Raţiu şi T. Mihali, în prealabil urmînd să fie „convocat comitetul întreg la consultare în Cluj, deoarece păşirea solidară e dorinţa tuturor"[50].

Din observaţiile făcute de G. Pop de Băseşti pe marginea scrisorii lăsată de Lucaciu, reiese că „păşirea solidară" nu era chiar dorinţa tuturor. G. Pop n-a iscălit scrisoarea, aşa cum spera Lucaciu, ci a adăugat cîteva rînduri, prin care-l avertiza pe Mangra să nu se grăbească cu trimiterea convocatorului. În rîndurile adăugate, el repeta opinia expusă lui Lucaciu „ca nici o adunare să nu se conchieme, pînă ce comitetul nu se va întruni şi nu va decide în cauză; Comitetul este în primul rînd competent"[51].

G. Pop de Băseşti repeta argumentele de mai sus în rîndurile trimise lui Lucaciu, cu data de 23 noiembrie 1897, reproşîndu-i atît procedeul la care a recurs, cît şi atitudinea neloială şi puţin respectuoasă faţă de Raţiu. Pe un ton dojenitor, i-a imputat şi contribuţia adusă la adîncirea crizei partidului[52].

Lipsa de concordanţă între părerile lui G. Pop de Băseşti şi cele ale lui Lucaciu privind modalitatea convocării unei adunări populare cu caracter naţional, se desprinde şi din rîndurile trimise de ultimul lui Mangra, la 6 noiembrie. Lucaciu îl asigura pe Mangra că dacă va fi invitat la consfătuirea comitetului, se va strădui să-i convingă pe participanţi să vină la mitingul de la Arad. Înţelegerea cu cei de la Sibiu o va admite numai dacă vor accepta condiţia „restitutio in integrum a

[49] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. nr. M. 2576.

[50] Arh. Bibl. Mitr. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 92/1897; Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băseşti, vol. II, filele 71—72.

[51] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 93/1897.

[52] Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băseşti, vol. II, filele 73—74; Muze. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. M. 2576.

statutului quo ante". În cazul că sibienii nu acceptau condiția, cei de la Arad aveau datoria de a acționa singuri, cu convingerea că poporul îi va urma[53].

Formularea unor condiții prealabile de către liderii ambelor grupări nu asigura împăcarea dorită, de care făceau atîta caz în organele de presă. Numai o atitudine conciliantă și maleabilă, manifestată de o parte și de alta, ar fi făcut posibilă refacerea unității partidului. Din gruparea de la Arad, atitudinea cea mai conciliantă o afișa Ștefan Cicio-Pop. Într-un apel adresat lui I. Rațiu, la 6 noiembrie 1897, îl invita, pe un ton călduros, să participe la mitingul proiectat la Arad, unde „să dăm mînă cu mînă, să ne unim, cum am fost odinioară uniți în gînduri și simțiri!!". În continuare îl informa pe Rațiu, că a insistat ca primul dintre invitați să fie el, în calitate de președinte al partidului. Asigurîndu-l de stima și respectul său, îl ruga să nu lipsească „de la acea adunare de înfrățire și împăcare". Reînoind apelul la colaborare, spre sfîrșitul scrisorii i-a adresat lui Rațiu cuvintele: „Veniți în sînul nostru să ne vedeți de aproape; vă (ve)ți convinge că nu sîntem oameni răi"[54].

Paralel cu încercările de realizare a unei înțelegeri și colaborări cu partizanii lui Rațiu, cei din gruparea de la Arad au acționat și în direcția pregătirii opiniei publice pentru miting. La 7 noiembrie a apărut în ziarul arădean: „Un cuvînt către poporul român". Era, de fapt, un vibrant apel adresat cititorilor de către V. Lucaciu, în care el argumenta, cu multă măiestrie, necesitatea convocării unei adunări cu caracter național. Între altele, arăta că s-a decis să rupă tăcerea, fiindcă din numeroasa corespondență primită din toate regiunile locuite de români, s-a convins de necesitatea reînvierii activității partidului. Reluarea activității partidului se impunea, pe de o parte, pentru a protesta împotriva intensificării acțiunilor șovine ale claselor dominante maghiare cu prilejul Mileniului și în perioada ce a urmat serbărilor milenare; pe de altă parte, fiind că în Austria s-au realizat mari progrese pe linia subminării supremației germane și a creerii unui regim politic mai favorabil popoarelor negermane. Făcînd o netă demarcație între poporul maghiar și politica șovină a cercurilor guvernante din Ungaria, Lucaciu scria: „Pe acest moloh al șovinismului trebuie să-l combatem noi, trebuie să-l vedem zdrobit, ca să putem vieții în pace cu frații maghiari și cu celelalte popoare conlocuitoare"[55].

Demascînd politica oprimatoare a burghezo-moșierimii maghiare, autorul articolului căuta să convingă că momentul acțiunii a sosit și pentru români. De aceea, îndemna pe toți cei ce respectau programul partidului și doreau cucerirea libertății și independenței naționale, să-și strîngă „rîndurile în fapte, în ființă, iar nu în cuvinte deșarte". Strîngerea rîndurilor se putea înfăptui printr-o „conferință sau adunare națională", care nu mai putea întîrzia, fiind imperios reclamată de timp și împre-

[53] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 94/1897.
[54] Biblioteca Astra din Sibiu, fond I. Rațiu, cutia LX, doc. 41.
[55] „Tribuna Poporului", nr. 204, din 26—X/7—XI—1897, fila. 1.

jurări. Insistînd asupra eliminării intereselor mărunte, de ordin personal, Lucaciu îşi încheia apelul cu cuvintele: „Cauza naţională mai presus de toate!“[56].

Apelul lui Lucaciu a avut un larg ecou în presa şi opinia publică de pe ambele versante ale Carpaţilor, peste tot stîrnind speranţa că se vor pune capăt disensiunilor şi că se va reface unitatea P.N.R. Deosebit de favorabil l-au comentat organul Ligii culturale condus de A. C. Popovici şi ziarul „Drapelul“ al dizidenţei liberale aurelianiste. Iniţial a avut un ecou favorabil şi în rîndurile unora din liderii grupării de la Sibiu. Într-o scrisoare trimisă unuia din aderenţii săi, I. Raţiu îl informa că G. Pop de Băseşti i-a exprimat dorinţa de a publica apelul în „Tribuna“ cu iscălitura lui Lucaciu. Dacă cel căruia i-a adresat scrisoarea se pronunţa pentru satisfacerea acestei doleanţe, Raţiu se declara de acord a „dispune numaidecît a se face publicarea“. Cu condiţia „ca pasajele referitoare la certele din trecut — vreo 5— mult 10 rînduri — să nu se publice pentru că nu au nici un rost a se publica“ . . .[57].

Apelul a fost primit favorabil şi de Vasile Goldiş. El s-a grăbit să-l înştiinţeze despre proiectatul miting de la Arad pe Gustav Augustini, care se găsea în Slovacia. În scrisoarea trimisă lui Augustini îşi exprima satisfacţia că se „fac încă încercări ca Aradul şi Sibiul să se împace şi să facă apoi o manifestare puternică încontra duşmanilor“[58].

Dar, paralel cu comentariile favorabile, organele de presă ale grupărilor de la Braşov şi Timişoara, secondate curînd de „Tribuna“, au atacat apelul, întrecîndu-se în a publica istorii ale izbucnirii crizei şi în a face vinovaţi de adîncirea ei numai pe vechii tribunişti. Continuarea articolelor polemice împotriva vechilor tribunişti, în decursul lunii noiembrie, era o consecinţă a intrării conservatorilor în acţiune. Aceştia au reuşit să influienţeze liderii grupărilor rivale celei de la Arad[59].

Atitudinea ziarelor de la Braşov, Timişoara şi Sibiu l-a îndîrjit pe Lucaciu, care a publicat alte două articole în „Tribuna Poporului“ din 13 şi 18 noiembrie 1897. Îndeosebi în al doilea, intitulat „În faţa situaţiunii“, argumenta că presa burghezo-moşierească maghiară a profitat de campania dusă de ziarele româneşti împotriva lui D. A. Sturdza. Această presă a putut să-şi intensifice propaganda menită a convinge opinia publică din Ungaria şi din străinătate că „Liga e în agonie, că Partidul Naţional e desfiinţat, că comitetul naţional nici nu există“. Iată de ce, Lucaciu se foloseşte de prilej pentru a demasca încă odată, cu vehemenţă şi curaj, politica de oprimare promovată de guvernul Bánffy. El avertiza, în acelaşi timp, că românii nu vor renunţa la lupta lor pentru drepturi

---

[56] Ibidem.

[57] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. nr. M. 2749/38.

[58] Literárny Archiv Matice Slovenskey din Martin (R. S. Cehoslovacia). — Goldiş către Augustini.

[59] „Tribuna“, nr. 252 din 13/25—XI—1897, p. 1007; nr. 253 din 14/26—XI—1897, p. 1010; nr. 254 din 15/27—XI—1897, p. 1013 etc.; „Tribuna Poporului“, nr. 208 din 1/13—XI—1897, p. 2; nr. 213 din 8/20—XI—1897, p. 2; nr. 220 din 19—XI/1—XII—1897 p. 1.

politice, indiferent de greutățile pe care vor fi obligați să le înfrunte. În acest sens s-a adresat direct lui Bánffy cu cuvintele: „dar stai locului d-le ministru! *Trei milioane de români asupriți și neîndreptățiți îți strigă în față că ei vreau viață națională, politică, și libertate constituțională; înțelegeți asta, VREAU, și ... își vor elupta drepturile naționale, or vreți d-voastră, ori nu vreți!*"

Demascînd șovinismul german și maghiar din monarhia dualistă ca „izvor de nesfîrșite turburări și de politică de exploatare, aservire și asimilare", Lucaciu scotea astfel în evidență caracterul progresist al luptei românilor pentru drepturi politice: „*Noi nu voim asuprire, de aceea și luptăm contra ei; noi nu voim exclusivism de rasă, de aceea îl combatem unde îl găsim*". Spre deosebire de politica de oprimare promovată de cercurile guvernante din monarhie, lupta românilor „reprezenta libertatea popoarelor, dezvoltarea, înfrățirea lor". Curajosul articol se încheia cu un apel la unire a forțelor naționale și cu o chemare adresată presei românești de a pune capăt polemicii, etichetărilor și jignirilor reciproce[60].

Între timp, corespondența purtată de diferiți lideri ai grupărilor de la Sibiu și Arad, în problema amînării mitingului din 29 noiembrie, a continuat cu intensitate. De pildă, în 7 noiembrie, N. Popovici și un alt avocat din Vîrșeț îl înștiințau pe I. Rațiu, că au primit convocatorul trimis de cei de la Arad. Nu puteau fi însă de acord cu propunerea lor, întrucît hotărîri de acest gen nu erau îndreptățiți să ia decît cei aleși de conferința națională în fruntea partidului. O părere similară exprima și avocatul A. Filip, în scrisoarea sa din 8 noiembrie. În plus, se întreba dacă cei de la Arad nu urmăreau să servească interesele lui D. A. Sturdza prin inițiativa lor[61].

La 6 noiembrie, G. Pop de Băsești îi relata lui Rațiu convorbirea avută cu Lucaciu. Din convorbire a dedus că cei de la Arad „erau pătrunși de necesitatea reconciliației". I-a reproșat lui Lucaciu că procedeul ales de ei pentru a ajunge „la pacea dorită" era necorect, întrucît au hotărît convocarea mitingului peste „capul comitetului". De aceea, i-a cerut amînarea lui, pînă ce comitetul va decide în cauză. Îi propunea, deci, lui Rațiu, să convoace toți membrii comitetului, inclusiv cei demisionați și cei cooptați, pentru o consfătuire la Cluj. Consfătuirea trebuia precedată de o întrunire intimă în casa lui Coroianu, la care, în afară de el, gazdă și președinte, să mai participe D. Vaida, T. Mihali și eventual V. Lucaciu[62].

Întrunirea intimă propusă de G. Pop de Băsești a avut loc în 11—12 noiembrie. Iscăliturile existente pe cele două documente, elaborate cu acest prilej, arată că la ea au participat, în afară de inițiatorul ei, I. Rațiu, T. Mihali și D. Vaida. Unul din documente cuprindea condițiile pe care cei de la Sibiu de puneau celor de la Arad pentru a accepta

[60] „Tribuna Poporului", nr. 212 din 6/18—XI—1897, p. 1.
[61] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, m-se inv. nr. M. 2567 și 2568.
[62] Muzeul Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms, inv. nr. M. 2571.

colaborarea. Condiţiile erau următoarele: „1) Părintele (Lucaciu n.n.) să se supună disciplinei de partid. Dechiararea să se treacă în procesul verbal; 2) Arădanii să dechiare că stau pe baza programului şi a concluselor comitetului, prin urmare rup orice legături cu politicienii de dincolo (din România n.n.); 3) Să se ţină mitinguri în toată ţara, dar cel dintîi în Sibiu; 4) Obiectul mitingurilor să fie protest în contra maghiarizării numelor comunale"[63].

Celălalt document era un formular ce urma să fie trimis tuturor membrilor comitetului central al P.N.R. În prima lui parte, cei patru sintetizau atitudinea noilor tribuniști faţă de iniţiativa celor de la Arad. Recunoşteau necesitatea începerii grabnice a unor acţiuni politice de anvergură şi se declarau de acord cu ele. Pentru ca acţiunile ce trebuiau întreprinse să poarte „timbrul seriozităţii şi al chibzuinţei" se impunea însă ca ele să fie expresia „voinţei generale a poporului românesc, legal reprezentat numai şi numai prin comitetul său executiv existent, cu deosebire acum, după dezastruoasele dezbinări ivite în sînul partidului naţional". Iniţierea oricărei activităţi, fără a ţine cont de organizarea partidului, „fără anterioara consfătuire a fruntaşilor din diferitele centre, nu numai că ar zădărnici reuşita dorită a campaniei politice ce avem să inaugurăm, ci ar cauza o şi mai adîncă dezbinare, o şi mai generală apatie faţă de afacerile publice româneşti". Iată de ce, cu toate că doreau în mod sincer o împăcare, autorii formularului considerau felul cum a fost convocat mitingul de la Arad ca o „flagrantă atingere" a organizaţiei partidului, ca o încercare de desfiinţare a acestei organizaţii.

Spre sfîrşitul formularului se preciza că el urma să fie trimis lui V. Lucaciu, M. Veliciu, A. Suciu, G. Domide, R. Patiţia, G. Barbu, V. Ignat, I. Coroianu, G. Tripon, D. Ciuta, A. Filip şi G. Popovici. Toţi erau invitaţi să răspundă urgent, afirmativ sau negativ, pe adresa lui I. Raţiu din Sibiu, pentru a se aduce la cunoştinţa celor de la Arad voinţa majorităţii comitetului privind iniţiativa luată de ei[64].

La întrunirea intimă de la Cluj n-a fost deci invitat V. Lucaciu. Nemulţumit, el îi reproşa lui G. Pop de Băseşti, la 17 noiembrie: „La convenirea de la Cluj nu m-aţi chemat, şi aşa, iarăşi aţi făcut un lucru greşit. Dar îl puteţi corege. I-am scris moşului Raţiu, veniţi la adunare ca lumea să ne vadă iarăşi uniţi. Al doilea miting îl putem ţine peste o lună în Sibiu, al treilea, la un scurt interval, în Sălaj, apoi în Deva, Sătmar, cu participarea noastră a tuturor membrilor din comitet, va să zică sub egida noastră. A cerca nod în papură pe chestia iniţiativei şi a apela la comitet, după ce $1^1/_2$ (an) l-au ignorat, e totuşi ceva abuz . . ."[65].

Cu o zi înainte, V. Lucaciu i-a scris, într-adevăr, şi lui I. Raţiu, ca răspuns la formularul amintit mai sus. Argumentînd că în ordinea de zi a convocatorului vedea însuşi programul partidului, Lucaciu îi cerea lui

[63] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. nr. M. 2555.
[64] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. nr. M. 2572 şi 2572/a.
[65] Colecţia de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băseşti, vol. II, filele 71—72.

Rațiu să participe la mitingul de la Arad, „pentru a demonstra amicilor și inimicilor, că în problemele privind interesele naționale putem fi solidari, indiferent de animozitățile personale". Restabilirea păcii în partid nu trebuia să însemne a nu face nimic. Regreta profund, atît atitudinea ostilă a președintelui față de el, cît și campania dusă de presa conservatoare și de „Tribuna" contra lui[66].

Tonul scrisorilor trimise de V. Lucaciu lui G. Pop de Băsești și I. Rațiu denotă nemulțumirea vechilor tribuniști față de condițiile puse de liderii grupării de la Sibiu, pentru a accepta colaborarea. Aceeași nemulțumire se reflectă și în epistola trimisă de V. Mangra lui G. Pop de Băsești, cu data de 10 noiembrie 1897. Pornind de la cele scrise de G. Pop pe marginea scrisorii lui Lucaciu, V. Mangra își exprima regretul că nici „după o experiență amară de doi ani", bătrînii stegari nu au ajuns la „convingerea supremei necesități" de a se dezbăra „de exclusivismul autocratic autoritar". Acesta s-a dovedit păgubitor cauzei naționale, constituind principala cauză a imobilismului ce a cuprins partidul după declanșarea crizei. A nu întreprinde nici o acțiune politică pînă nu va decide comitetul, echivala cu renunțarea la luptă. Cei de la Arad s-au hotărît să inițieze mitingul ca o nouă formă de luptă, întrucît comitetul nu s-a străduit să găsească mijloacele adecvate de a acționa după scoaterea P.N.R. în ilegalitate. Deși erau inițiatorii mitingului, cei din jurul „Tribunei Poporului" nu aveau pretenția de a se afirma drept convocatori. Au făcut apel la cei de la Sibiu să accepte convocatorul, tocmai pentu a-i da valoarea de act al „comitetului însuși". Mangra își încheia scrisoarea, rugîndu-l pe G. Pop de Băsești să subscrie convocatorul și să colaboreze la reușita mitingului „în interesul cauzei și a restabilirii solidarității între membrii partidului"[67].

Atitudinea adoptată atît de liderii grupării de la Sibiu, cît și de cei ai celei de la Arad, demonstrează că posibilitatea de a se reface unitatea comitetului memorandist era departe de a putea deveni o realitate în toamna anului 1897. Împăcarea ar fi fost posibilă numai dacă ambele părți ar fi înțeles să facă concesii reciproce. Faptul că astfel de concesii nu s-au manifestat, s-a datorat, între altele, opoziției liberalilor și conservatorilor din România. În cazul celor de la Arad, influența liberalilor a fost marcată de vizita ce le-a făcut-o Sihleanu, înainte de a hotărî convocarea adunării din 29 noiembrie. Iar în cazul celor de la Sibiu, de prezența la Cluj, cu prilejul întrunirii intime din 11—12 noiembrie, a lui I. Grădișteanu, deputat de nuanță aurelianistă, care trecuse la conservatori. Prin I. Grădișteanu, conservatorii apăreau pentru prima oară deschis în preajma președintelui Rațiu, dovedind astfel creșterea influenței lor asupra grupării de la Sibiu[68].

---

[66] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băsești, vol. II, filele 69—70.

[67] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băsești, vol. II, filele 89—91.

[68] „Tribuna Poporului", nr. 220 din 19—XI—1897, p. 1.

Influenţa conservatorilor asupra noilor tribuniști se va exercita mai ales prin intermediul lui I. Coroianu, devenit principalul sfătuitor al lui I. Raţiu. Angajat să apere interesele Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, într-un proces cu firma Guttman din România, era mereu prezent la Bucureşti, unde i se acorda o atenţie deosebită din partea liderilor conservatori. De la conservatori va împrumuta el argumentele din scrisoarea trimisă lui I. Raţiu, cu data de 5/17 noiembrie, prin care căuta să-l convingă să nu accepte colaborarea propusă de vechii tribuniști. Potrivit acestor argumente, cei de la Arad urmăreau să-l ajute pe D. A. Sturdza să dovedească regelui Carol şi guvernului baronilor unguri, că el putea să influenţeze şi să dirijeze mişcarea pentru drepturi naţionale a românilor transilvăneni. În cazul reuşitei mitingului de la Arad s-ar fi obţinut şi diminuarea indignării opiniei publice din România, provocată de vizita lui Carol I la Budapesta şi de decorarea procurorului Jeszenszky[69].

Scrisoarea lui I. Coroianu poate fi considerată ca un răspuns la formularul întocmit de cei patru în consfătuirea intimă de la Cluj. Răspunsuri similare, potrivnice participării membrilor comitetului la mitingul de la Arad, au trimis, între 13—17 noiembrie, V. Ignat, R. Patiţia şi D. Ciuta. A. Filip se pronunţase împotriva celor de la Arad încă înainte de consfătuirea de la Cluj. Iar G. Popovici din Lugoj a promis că va merge personal la Sibiu pentru a se pronunţa asupra problemelor puse de formular[70].

Ioan Suciu din Arad a încercat, în scrisoarea lui din 16 noiembrie, să adopte o poziţie mai obiectivă faţă de iniţiativa vechilor tribuniști. El a expus atît argumente în favoarea mitingului, cît şi rezerve faţă de intenţiile organizatorilor lui. Informîndu-l pe Raţiu, că a fost vizitat de I. Rusu-Şirianu, care l-a rugat să intervină pe lîngă cei de la Sibiu pentru a accepta colaborarea, I. Suciu s-a străduit să-i prezinte conţinutul convocatorului. După părerea lui, convocatorul, intitulat „Către alegătorii români", era formulat simplu. Nu făcea nici o aluzie la Partidul naţional pentru a nu procura autorităţiolr argumentul necesar interzicerii adunării. Problema principală ce urma să fie discutată cu prilejul mitingului, era situaţia creată românilor în anii ce au urmat interzicerii activităţii legale a partidului şi a comitetului său central.

Expunîndu-i aceste păreri, I. Suciu îl asigura pe Raţiu că nu urmărea să-i influenţeze atitudinea faţă de iniţiativa celor de la „Tribuna Poporului". Cu atît mai mult, cu cît nu era pe deplin convins asupra intenţiilor lor. Era posibil ca ei să încerce o apropiere sinceră de cei din jurul „Tribunei". Dar, tot atît de posibil era ca ei să acţioneze „la îndemnul patronului lor de dincolo (D. A. Sturdza — n.n.)".

Foarte probabil că vechii tribuniști doreau să se reabiliteze în ochii poporului prin iniţierea mitingului „în prima linie pe dr. Lucaciu şi apoi, pornind pe această cale, a se gira de cîrmuitorii politicii noastre celor de dincoace, lucrînd, firește, după instrucţiunile primite de la patronul

[69] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. nr. M. 2564.
[70] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, m-se inv. nr. M. 2560, 2563, 2570 şi 2572a.

lor de dincolo". Întrucît cei de la „Tribuna Poporului" nu și-au dat pe față adevăratele intenții, I. Suciu îl sfătuia pe Rațiu să nu se opună mitingului, ci să participe la el, împreună cu ceilalți membri ai comitetului, „pentru că publicul de pe aici într-adevăr se așteaptă și voiește să se facă ceva". Neparticipînd la miting, publicul larg, care nu avea de unde să știe motivele reale ale opoziției celor de la Sibiu, va atribui celor de la Arad merite deosebite în cazul că vor reuși să realizeze ceva pozitiv. Reușita acțiunii întreprinsă de vechii tribuniști se va repercuta defavorabil asupra acelor membri ai comitetului, care au rămas credincioși președintelui[71].

Într-o formă mult mai categorică s-au pronunțat pentru participarea membrilor comitetului la mitingul de la Arad, G. Tripon din Bistrița, A. Suciu din Arad și M. Veliciu din Chișinău-Criș. Toți trei erau aderenți ai grupării din jurul „Tribunei Poporului". G. Tripon, de exemplu, în răspunsul lui din 14 noiembrie, a argumentat că adunarea alegătorilor români a devenit o necesitate stringentă, fiindcă, în ultimul timp, comitetul divizat n-a reușit să întreprindă nimic concret pe linia luptei pentru drepturi naționale. Din moment ce comitetul a dat dovadă de inactivitate, el recunoștea „oricărui alegător român, cu atît mai vîrtos mai multora împreună, dreptul de a convoca conferința alegătorilor și a se sfătui în cauzele publice pendente, cu observarea publicității și a formalităților legale".

Prin semnarea convocatorului de toți sau de cea mai mare parte a membrilor comitetului, „s-ar împlini și datorința conducătorilor dezbinați de a se uni în fața problemelor mari". Însăși solicitarea tuturor membrilor comitetului de a semna convocatorul și de a participa la adunare pentru a o conduce, excludea atît presupunerea că ar fi fost inițiată pe căi lăturalnice, cît și acuza că ar leza organizația de partid. Divergențele principiale nu puteau fi soccotite abateri de la programul partidului. Discuțiile în contradictoriu au totdeauna menirea de a scoate adevărul la iveală. Iată de ce, G. Tripon îi atrăgea atenția lui Rațiu, că „a rămîne de o parte, a nu participa sau a împiedeca conferința și a o discredita înainte (ca ea să se țină n.n.), ar fi foarte rău, foarte greșit. Acest lucru ar întări numai presupunerea că comitetul de azi nici nu voiește a porni el la luptă din inițiativa sa, dar nici nu sufere acțiunea pornită din alte părți"[72].

În răspunsurile lor din 15 noiembrie, atît A. Suciu, cît și M. Veliciu declarau că nu vedeau în mitingul proiectat la Arad o răsturnare, ci o întărire a organizației de partid. Ambii subliniau că nu era neapărat necesar ca el să se țină la Arad. Putea avea loc oriunde. Desfășurarea lui era imperios necesară pentru a dovedi presei străine că românii mai constituiau „o unitate națională". M. Veliciu, îndeosebi, făcea apel la colaborare pentru reușita acțiunii. De aceea, cerea să fie lăsate deoparte „supărările și susceptibilitățile personale". Spera că Rațiu nu se va opune

[71] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2565.
[72] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2548.

mitingului și că prin exemplul personal va pregăti calea „spre o adevărată și frățească înțelegere". Continuînd ideea, i-a adresat următoarele cuvinte: „Apelez, deci, cu toată căldura inimii mele românești la d-voastră, ca atît cu grai viu, cît și prin ziarele ce aveți la dispoziție, să lucrați într-acolo, ca dragostea și iubirea frățească între români să se cimenteze, ca astfel întăriți și uniți să ducem la triumf cauza românească"[73].

Apelurile pline de căldură adresate lui Rațiu de membrii comitetului ce făceau parte din gruparea de la Arad, n-au reușit să-i reducă din intransigență. L-au determinat totuși să continue tratativele cu liderii grupării rivale. Primind răspunsurile la formularul întocmit la Cluj, de la cei mai mulți membri ai comitetului cărora le-a fost adresat, I. Rațiu putea comunica, în 18 noiembrie, atît lui T. Mihali, cît și lui G. Pop de Băsești, că majoritatea, vreo 10—11, s-au pronunțat împotriva mitingului de la Arad. Pentru miting nu erau decît patru, cel mult cinci membri ai comitetului.

În scrisorile trimise, cu data de 18 noiembrie, celor doi tovarăși de idei, I. Rațiu îi mai anunța că, între timp, a purtat o corespondență intensă cu Șt. Cicio Pop. Prin ea, l-a rugat, să-i convingă pe cei de la Arad, să amîne mitingul pînă se va întruni comitetul pentru a decide în cauză. Totodată, a propus celor de la Arad să trimită la Sibiu un delegat, dacă era posibil chiar Șt. Cicio-Pop, pentru a discuta asupra modalităților de desfășurare a acțiunilor comune[74].

I. Rațiu a corespondat, într-adevăr, cu Șt. Cicio-Pop. Dar și în această corespondență a repetat condițiile cuprinse în formularul redactat la Cluj. A insistat mai ales asupra tezei, potrivit căreia comitetul era „singurul conducător îndreptățit al românilor din Transilvania și din Ungaria". Tocmai pentru că cei de la Arad s-au pronunțat numai pentru o mișcare „cu desăvîrșire solidară a membrilor Partidului național", le pretindea să amîne mitingul proiectat, pînă vor ajunge la o înțelegere și la o hotărîre comună cu cei de la Sibiu[75].

La 17 noiembrie, Șt. Cicio-Pop îi aducea la cunoștință lui Rațiu, că preparativele pentru miting erau pe terminate, pentru el pronunțîndu-se „peste 70 de fruntași". Îi promitea însă, că va face tot posibilul ca la consfătuirea arădenilor din 20 noiembrie să obțină amînarea lui. Pentru a putea obține amînarea dorită, solicita să-i comunice urgent un termen limită, pentru „punerea acțiunii intenționate în mișcare"[76].

Fără să se pronunțe asupra termenului solicitat, a doua zi, în 18 noiembrie, I. Rațiu s-a grăbit să-i scrie lui Șt. Cicio-Pop, cerîndu-i încă odată să facă „tot posibilul" pentru a obține amînarea mitingului. El a

---

[73] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2547 și 2686.

[74] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băsești, vol. II, filele 32—35.

[75] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, m-se inv. nr. M. 2573 și 2573/a.

[76] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui G. Pop de Băsești, vol. III, filele 13—14.

argumentat că se impunea amînarea mitingului, pe de o parte, fiindcă majoritatea membrilor comitetului s-au pronunțat împotriva lui, iar pe de altă parte, pentru că era necesar ca fie el, fie un alt delegat al arădenilor, să meargă la Sibiu „pentru tratative"[77].

Consfătuirea arădenilor, de care amintea Șt. Cicio-Pop, n-a avut loc în 20, ci în 21 noiembrie, cînd ei au acceptat propunerea lui Rațiu de a amîna mitingul. Dintr-o scrisoare trimisă de I. Rusu-Șirianu, în 20 noiembrie, lui G. Cantacuzino, reiese că cei de la Arad s-au îngrijit să raporteze liberalilor despre stadiul tratativelor duse cu cei de la Sibiu. În scrisoare se sublinia, că arădenii, în frunte cu V. Lucaciu, au reușit să-i „scuture" pe cei de la Sibiu, însuși Rațiu solicitîndu-le un delegat pentru a stabili împreună planul de acțiune comună. „Mîine vom hotărî pe cine să trimitem — continua Rusu-Șirianu — și, în tot cazul, înainte de sfîrșitul anului ne vom fi recules iară, adunîndu-ne într-o conferință cum n-a mai fost de mult". Cei de la Arad vor ceda „în formă", admițînd amînarea mitingului. Vor ceda, pentru a reface rîndurile Partidului național, și pentru a-i determina pe cei din gruparea lui Rațiu „să nu mai fie codiță a lui Filipescu" (prin care se subînțelegeau liderii conservatori). El releva că „Tribuna" a început să se desolidarizeze de aserțiunile debitate de „Epoca" privitor la diferendele din sînul Partidului național. De aceea, exprima speranța, că cei de la Sibiu se vor convinge cu vremea „cît rău a făcut lăsîndu-se influențați de „Naționaliști" ca Ionel Grădișteanu, mai ales că ajutorul pe care l-au tot așteptat (de la conservatori n.n.), a rămas numai moral". I. Rusu-Șirianu îl asigura pe G. Cantacuzino, că arădenii nu vor face „chestie de ambiț", ci vor trece „peste orice contradicțiune personală, țintind numai la *închegarea rîndurilor*". Refacerea unității partidului se impunea cu atît mai mult, cu cît „gruparea mocionistă" devenea „tot mai agresivă". Colaborarea dintre vechii și noii tribuniști va avea darul de a-i dezarma, atît pe moderații de la Timișoara, cît și pe „boierii" (conservatorii n.n.) din România, „care i-au instigat pe cei de la Sibiu". În încheiere, autorul scrisorii cerea lui G. Cantacuzino, într-o formă voalată, un ajutor bănesc, apelînd „la bunăvoința" lui de ministru al Finanțelor[78].

Scrisoarea lui I. Rusu-Șirianu constituie un document edificator pentru influența uneori nefastă a celor două partide de guvernămînt din România asupra grupărilor din P.N.R., pentru rolul lor în stimularea artificială a polemicii sterile dintre ele. Totodată, constituie o dovadă a dependenței materiale a acestor grupări de liderii liberali și conservatori, mai evidentă, deocamdată, în cazul celei de la Arad. Din scrisoare se mai desprinde că Rusu-Șirianu și tovarășii săi de idei, socoteau normal și firesc să apeleze la sprijinul financiar al liberalilor din România și să le facă jocul politic. În schimb nu admiteau ca același lucru să-l facă și adepții lui Rațiu față de conservatori.

---

[77] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2569.

[78] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România din București, secția manuscrise, Arhiva G. Cantacuzino, ms. nr. 79511.

Concepţiile diferite ale vechilor şi noilor tribunişti în problemele privind: atitudinea lor faţă de partidele de guvernămînt din România; respectarea disciplinei de partid; tactica ce trebuia adoptată în lupta politică, în condiţiile menţinerii în vigoare a ordonanţelor ministeriale prin care s-a interzis activitatea P.N.R. şi a comitetului său central etc., vor constitui tot atîtea cauze ale eşecului tratativelor lor de împăcare, duse în luna noiembrie şi la începuul lui decembrie 1897. La cauzele de mai sus pot fi adăugate cele de ordin personal, care vor determina pe principalii lideri ai celor două grupări să se menţină pe poziţii intransigente, ireconciliabile. O atare intransigenţă s-a manifestat — după cum rezultă din jurnalul lui N. Cristea — cu prilejul întîlnirii dintre I. Raţiu şi V. Mangra, ultimul delegat de cei de la Arad, pentru tratative, cu prilejul consfătuirii lor din 21 noiembrie. Din cele relatate de E. Dăianu lui N. Cristea, V. Mangra ar fi manifestat multă nervozitate în discuţia avută cu I. Raţiu asupra posibilităţilor de colaborare dintre arădeni şi sibieni. Nici unul din ei n-a cedat în problema locului unde urma să se ţină mitingul comun, Raţiu insistînd ca el să aibă loc la Sibiu, iar Mangra la Arad. Neajungînd la înţelegere, Raţiu a cerut un răgaz de şase zile[79].

Răgazul îi era necesar lui Raţiu, pentru a-şi da seama de atitudinea membrilor comitetului central, pe care l-a convocat la Sibiu, pe data de 3—4 decembrie. Convocatorul trimis membrilor comitetului, prin care-i chema la şedinţă de lucru, cuprindea şi următoarea propoziţie: „E absolut de lipsă ca din nou să ne prezentăm *uniţi şi întăriţi*, în rînduri cu adevărat strînse, spre manifestarea voinţei poporului român“[80].

Neîncrederea în posibilitatea realizării unei împăcări între cele două grupări rivale, a făcut ca la convocatorul lui Raţiu să nu răspundă, dintre membrii comitetului, decît V. Lucaciu şi R. Patiţia. T. Mihali, de exemplu, motiva, prin cîteva rînduri trimise din Dej, la 3 decembrie, că deşi bolnav, a intenţionat să vină la şedinţa comitetului. Dar, la gară, văzînd că nu era nimeni din cei convocaţi, nici dinspre Sălaj, nici dinspre Bistriţa, s-a răsgîndit, mai ales că preşedintele îi cunoştea părerile. Atrăgea însă atenţia că nu era dispus „a merge împreună“ cu oamenii ca „popa“ Lucaciu, „fără declarări şi rectificări“[81].

Împărtăşind părerea lui T. Mihali, I. Raţiu a dat dovată de intransigenţă şi în întîlnirea cu V. Lucaciu. Adoptînd un ton de „papă“, Raţiu i-a pretins lui Lucaciu să dea o „declaraţie de obedienţă“ şi să promită „că în viitor nu va mai încălca disciplina de partid“. Pentru greşelile din trecut i-a cerut „să se roage de iertare şi să reintre, curăţit de toate păcatele, iară în partid“.

Lucaciu a răspuns pe un ton similar, susţinînd că nu are nici o declaraţie şi nici o promisiune de făcut, întrucît nu se simţea vinovat cu nimic. În ceea ce privea reintrarea în partid nu era cazul să o mai facă,

---

[79] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond. Nicola Mateiu, doc. nr. 1, filele 102—105.
[80] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 235/1897.
[81] Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Raţiu, ms. inv. nr. M. 2566.

deoarece era demult unul din membrii lui. Din același jurnal al lui N. Cristea se mai desprinde, că la imputarea ce i s-a adus de a fi omul liberalilor, V. Lucaciu s-a declarat gata să demonstreze, cu o sută de numere din „Tribuna", de față cu martori, că și Rațiu era subordonat intereselor conservatorilor din România[82].

Firește, manifestînd o lipsă totală de atitudine conciliantă, neînțelegînd necesitatea concesiilor reciproce, atît liderii grupării de la Sibiu, cît și cei de la Arad, au anulat, prin intransigența lor, orice posibilitate de refacere a unității comitetului memorandist. Au anulat, deci, și posibilitatea întreprinderii unor acțiuni politice comune. În consecință, mitingurile proiectate în comun, nu le vor realiza împreună, ci separat.

Cel dintîi miting a avut loc la Sibiu. Încă la 30 noiembrie, avocatul I. Preda, președintele clubului electoral din acest oraș, a invitat alegătorii să participe la consfătuire. Printre cei invitați a figurat și I. Rațiu și E. Dăianu, dar ei au lipsit. Consfătuirea a decis să ceară comitetului central al partidului convocarea unei conferințe naționale la Sibiu. Ulterior, în 7 decembrie, s-a hotărît ca alegătorii să fie chemați la adunare pe data de 12 aceeași lună. Potrivit convocatorului semnat de I. Rațiu și I. Preda, unicul punct, ce urma să fie supus dezbaterii adunării, era proiectul de lege privind maghiarizarea numelor de localități[83].

Mitingul nu s-a ținut totuși în 12, ci în 14 decembrie 1897, deoarece a întîrziat răspunsul autorităților la cererea de a aproba ținerea lui. Răspunsul, negativ, a venit în 13 decembrie. Prefectul poliției din Sibiu l-a interzis, pe motivul că au fost convocați numai „alegătorii de naționalitate română". Interzicerea lui a determinat, la 14 decembrie, o participare mai puțin numeroasă decît se anticipase.

Atitudinea autorităților a îndîrjit atît participanții la miting, cît și pe ceilalți români din Sibiu și împrejurimi. În zilele imediat următoare au semnat numeroase proteste individuale sau colective împotriva interzicerii mitingului și a legii maghiarizării numelor de localități. Un astfel de protest a apărut în presa din Sibiu din partea consistoriului metropolitan ortodox în frunte cu moderatul Miron Romanul. Un alt protest era semnat de 120 locuitori din Sălișteș, Gura Rîului, Jina, Orlat, Săcel, Topîrcea și Sadu. Împotriva interzicerii mitingului de la Sibiu și-a ridicat glasul cu tărie și „Tribuna Poporului" din Arad, în numerele din 16 și 18 decembrie[84].

La 18 decembrie, „Tribuna Poporului" a publicat apelul prin care alegătorii erau invitați să se adune, cinci zile mai tîrziu, în sala mare a hotelului central din Arad. Alegătorii erau chemați pentru a discuta si-

---

[82] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Nicola Mateiu, doc. nr. 1, filele 105—109.

[83] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Nicola Mateiu, doc. nr. 1, filele 102—105; Muzeu. Ist. Cluj, fond I. Rațiu, ms. inv. nr. M. 2749/15; „Tribuna", nr. 262 din 26—XI/8—XII—1897, p. 1045.

[84] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 95/1897; „Tribuna", nr. 268 din 3/15—XII—1897, p. 1069 și nr. 270 din 5/17—XII—1897, p. 1077; „Tribuna Poporului", nr. 231 din 4/16—XII—1897, p. 1 și nr. 232 din 6/18—XII—1897, p. 2.

tuaţia creată poporului român în ultimele decenii şi pentru a protesta contra proiectului de lege privind maghiarizarea numelor de localităţi. Apelul a apărut în „Tribuna Poporului" şi în zilele următoare. De fiecare dată a fost însoţit de semnătura a 166 intelectuali, aderenţi ai grupării de la Arad, printre care P. Truţia, V. Mangra, A. Suciu, Şt. Cicio-Pop, I. Rusu-Şirianu, Diamandi Manole, Ghiţă Pop, V. Lucaciu, C. Lucaciu, G. Barbu, M. Veliciu, I. Trăilescu, A. Popovici-Barcianu, S. Moldovan etc. La 21 decembrie a fost publicat şi de „Tribuna" din Sibiu[85].

Apariţia protestului împotriva interzicerii mitingului de la Sibiu în „Tribuna Poporului" şi apoi a apelului celor de la Arad în „Tribuna" se explică prin continuarea tratativelor de împăcare între liderii vechilor şi noilor tribuniști. Într-adevăr, la 17 decembrie, I. Raţiu i-a trimis o nouă scrisoare lui Şt. Cicio-Pop în problema împăcării şi a colaborării cu cei de la Arad. Trei zile mai tîrziu, în 20 decembrie, Şt. Cicio-Pop i-a răspuns, exprimîndu-şi regretul că sănătatea şi afaceri familiare nu i-au permis să vină el la Sibiu, şi nu Mangra, pentru a discuta chestiunile referitoare la divergenţele ce mai persistau între cei de la „Tribuna" şi „Tribuna Poporului". El îi împărtăşea lui Raţiu convingerea, că se putea ajunge la o înţeleger comună, întrucît tovarăşii lui de idei arătau „deplină înclinare spre împăciuire". Între altele, îl informa, că după reîntoarcerea lui Mangra de la Sibiu a izbutit să-l convingă să accepte „orice condiţii de comună conlucrare". Pentru a o realiza, îi cerea lui Raţiu să-i comunice chestiunile ce trebuiau clarificate, precum şi condiţiile pe care erau datori să le îndeplinească arădenii. În scrisoarea lui, Şt. Cicio-Pop i-a adresat şi cuvinte ca acestea: „. . . Pacea depinde de la d-voastră prea st(imabile) d-le preşedinte! Şi aici trebuie să iertaţi multe, să iertaţi ca să putem zidi templul iubirii reciproce şi cetate nebiruită de intrigi". Deoarece, la mitingul din 23 decembrie, urmau să participe aproape toţi aderenţii grupării din jurul „Tribunei Poporului", insista ca Raţiu să trimită un om de încredere la Arad, subliniind „că niciodată ca azi nu s-a simţit necesitatea acţiunii comune şi lipsa de a ne strînge rîndurile"[86].

Prelungirea tratativelor de împăcare dintre liderii grupărilor de la Sibiu şi Arad nu va duce nici în decembrie 1897 la refacerea unităţii comitetului memorandist. Va determina totuşi o sistare temporară a polemicii dintre organele lor de presă şi chiar o sprijinire reciprocă a mitingurilor pe care le-au organizat separat. Împotriva mitingului de la Arad, autorităţile burghezo-moşiereşti maghiare vor acţiona ca şi în cazul celui de la Sibiu. Îl vor interzice printr-un ordin al prefecturii de aici, ca urmare a campaniei de presă dusă împotriva lui de ziarele „Arad és Vidéke", „Budapesti Hirlap", „Pesti Naplo", „Egyetértés" şi de altele cu o orientare şovină asemănătoare.

---

[85] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 233/1897; „Tribuna Poporului", nr. 232 din 6/18—XII—1897, p. 1; nr. 234 din 20/22—XII—1897, p. 1 şi nr. 235 din 11/23—XII—1897; p. 1; „Tribuna", nr. 272 din 9/21—XII—1897, p. 1085.

[86] Biblioteca ASTRA Sibiu, fond nr. I. Raţiu, cutia LX, doc. 42.

Adunarea de la Arad a fost mai bine organizată decît cea de la Sibiu. La 23 decembrie, mai multe sute — după unii chiar mii — de țărani și de intelectuali români din comitatul Arad și din altele înconjurătoare, s-au îndreptat spre hotelul Central. Fără să se intimideze de polițiștii și detectivii prezenți în număr însemnat în stradă, cei sosiți la adunare și-au ocupat în liniște locurile din sala mare a hotelului, așteptînd să sosească organizatorii ei. Intrarea acestora în sală, în frunte cu Șt. Cicio-Pop, M. Veliciu, V. Mangra și V. Lucaciu, a fost întîmpinată cu urale. V. Mangra a adus la cunoștința participanților că autoritățile au intezis întrunirea. De aceea, le-a propus, ca împreună cu cei ce așteptau afară, să se îndrepte spre curtea episcopală. Aici, după celebrarea unui serviciu religios, V. Lucaciu a rostit un discurs înflăcărat, prin care a demascat asuprirea națională, îndemnînd, totodată, la unitate și disciplină. A fost citită apoi, și adoptată, o rezoluție în zece puncte, iscălită de cei prezenți la miting, pentru a fi înaintată împăratului[87].

Rezoluția demasca, încă din primele rînduri, politica de maghiarizare forțată dusă de guvernele burghezo-moșierești ce s-au perindat la cîrma Ungariei după încheierea pactului dualist din 1867. Această politică amenința însăși existența etnică a românilor și a celorlalte popoare nemaghiare. Ea a determinat poporul român să apeleze la împărat, cerîndu-i să intervină cu autoritatea lui, în însăși interesul stabilității monarhiei, pentru a se pune capăt atotputerniciei unei națiuni și desconsiderării intereselor „îndreptățite ale altora".

În urma vizitelor reciproce ale monarhilor Austro-Ungariei și României, s-ar fi impus încetarea oprimării românilor transilvăneni, în vederea stabilirii unor relații de prietenie între cele două state vecine. Dar, după întîlnirile celor doi suverani, guvernul maghiar „a potențat prigonirile contra naționalităților", iar presa șovină guvernamentală le-a folosit pentru a defăima poporul român și pentru a justifica politica de oprimare a nemaghiarilor.

Adunarea alegătorilor români își exprima satisfacția că politica șovină a cercurilor guvernante a contribuit la demascarea falsului liberalism din Ungaria, determinînd opinia publică europeană să privească iarăși cu simpatie spre popoarele oprimate din această țară. Participanții la adunare exprimau „cea mai călduroasă mulțumită tuturor bărbaților de stat, publiciștilor și amicilor poporului român, care au apreciat just cauza noastră dreaptă și au sprijinit-o cu zel înaintea forului lumii civilizate. Și îndeosebi aducem tributul nostru de recunoștință fraților noștri din regat, care în zilele grele nu-și uită de noi".

În fața opiniei publice europene, adunarea declara „că întreg poporul românesc este unul și nedespărțit în aspirațiile sale național-patriotice, mărturisind un singur program politic, stabilit la 1881, prin reprezentanții alegătorilor români din Ungaria și Transilvania".

[87] „Tribuna Poporului", nr. 235 din 11/23—XII—1897, p. 1; nr. 236 din 13/25—XII—1897, p. 1 și nr. 243 din 23—XII—1897/4—I—1898, p. 1; „Tribuna", nr. 275 din 12/24—XII—1898, p. 1097.

Participanţii la adunare îşi afirmau convingerea, că a sosit timpul ca toate popoarele nemaghiare din Ungaria şi Transilvania să-şi strîngă rîndurile şi, pe baza programului Congresului naţionalităţilor din 1895, să lupte solidar pentru combaterea politicii oficiale de maghiarizare forţată.

Tendinţele cercurilor guvernante de a transforma Ungaria multinaţională într-un stat unitar maghiar, provocau o vie nemulţumire, deoarece ascundeau în sine pericolul nimicirii „etnice a celorlalte individualităţi naţionale". Atari tendinţe, contrare constituţiei ungare şi drepturilor imprescriptibile ale popoarelor nemaghiare, constituiau izvor de nemulţumire şi conflicte, ce puteau „duce monarhia, în mod fatal, la primejdioase zguduiri interne". Iată de ce, adunarea cerea să se asigure, în mod real, egala îndreptăţire a tuturor popoarelor din statul ungar. Poporul român pretindea abrogarea tuturor legiuirilor şi ordonanţelor ministeriale, care l-au privat de posibilitatea de a se manifesta pe plan politic, partidul lui fiind scos în afara constituţiei. Pretindea, de asemenea, anularea legilor politico-bisericeşti, care ameninţau autonomia instituţiilor lui şcolare şi culturale. Dar, mai ales, protesta „în contra proiectului de lege despre maghiarizarea numelor de localităţi", care constituia un nou atac împotriva fiinţei etnice a popoarelor nemaghiare.

Rezoluţia se încheia cu asigurarea popoarelor din Austria, că românii transilvăneni se solidarizau cu ele şi urmăreau cu simpatie străduania lor de a valida principiul de egală îndreptăţire a naţionalităţilor din întreaga monarhie dualistă[88].

Conţinutul rezoluţiei adoptată de adunarea de la Arad, arată că ea a fost redactată în spiritul legalismului tradiţional al luptătorilor români pentru drepturi naţionale. Autorii ei au ţinut cont de conjunctura defavorabilă creată de înăsprirea politicii şovine de oprimare a naţionalităţilor, promovată de guvernul baronului Bánffy. Demascînd această politică, rezoluţia cerea drepturi egale cu naţiunea dominantă, atît pentru români, cît şi pentru celelalte popoare din Ungaria multinaţională. Pretinzînd drepturi egale pentru toţi, reprezentanţii românilor n-au uitat să facă apel la opinia publică europeană, la solidaritatea cu toate popoarele asuprite din Austro-Ungaria şi mai ales la sprijinul fraţilor lor de peste Carpaţi. Îndeosebi cu ajutorul fraţilor lor din România, sperau românii transilvăneni să reziste intensificării politicii de desnaţionalizare, promovată de burghezo-moşierimea maghiară, pentru ca la momentul oportun să se elibereze de jugul oprimator străin şi să se poată uni cu ei într-un stat propriu, puternic şi independent.

Reuşita adunării alegătorilor de la Arad, în condiţiile interzicerii ei de către autorităţi, precum şi tonul hotărît cu care autorii rezoluţiei au afirmat dreptul românilor şi al celorlalte naţionalităţi la o viaţă politică proprie, au avut un larg ecou, atît în Transilvania, cît şi în România. În mod deosebit au ţinut să-şi exprime satisfacţia pentru succesul obţinut de

[88] „Tribuna", nr. 276 din 13/25—XII—1897, p. 1101.

organizatorii adunării, Aurel Lazăr din Oradea şi vechii tribuniști D. Comşa şi D. P. Barcianu din Sibiu. Ultimul, de pildă, la 26 decembrie, felicitîndu-i pe arădeni pentru felul ingenios cum au reuşit să dejoace ordinul de interdicție al autorităților, exprima speranța ca adunarea va fi „de bun augur pentru reînălțarea cauzei noastre sfinte, naționale, şi pentru ducerea ei către sfîrşitul dorit . . . "[89].

Față de succesul adunării de la Arad n-au rămas indiferenți nici aderenții grupării lui Rațiu. Apariția în „Tribuna" a rezoluției adoptată la Arad constituie o dovadă în acest sens. Atmosfera creată de reuşita mitingului a făcut ca şi în ultimele zile ale anului 1897 să continue tentativele de apropiere dintre vechii şi noii tribuniști. Despre aceste tentative îl informa Amos Frîncu, la 2 ianuarie 1898, pe Fr. Hosu-Longin, scriindu-i, pe un ton maliție „că sub egida lui Oncu, asistat de Rusu-Şirianu—Mangra, s-au făcut, la inițiativa popii (Lucaciu n.n.), aşa-numitele „încercări de împăciuire", pentru fuziunea ambelor Tribune şi status quo ante"[90].

Indiferent de tonul adoptat de A. Frîncu, se pare că el era informat asupra continuării tratativelor de împăcare, deoarece o idee similară se desprinde şi dintr-o scrisoare trimisă de E. Brote lui V. Mangra, la 26 ianuarie 1898. Pornind de la ecoul pozitiv produs de reuşita mitingului, E. Brote s-a străduit să traseze anumite jaloane, după care să se conducă cei de la „Tribuna Poporului" în activitatea lor viitoare. Potrivit acestor jaloane, vechii tribuniști aveau, pe de o parte, datoria de a acționa în direcția adîncirii contactului lor cu masele. Pe de altă parte, avînd prestigiul şi popularitatea sporite, erau datori să se străduiască a-i cîştiga pe toți aceia, care, prin poziția şi capacitatea lor, puteau să-şi aducă aportul la stimularea luptei naționale. Cei din jurul „Tribunei Poporului" nu trebuiau să ezite a încerca să-i cîştige pentru metodele şi tactica lor de luptă pe moderații lui Mocioni, pe cei de la Blaj, pe cei din preajma mitropolitului Miron Romanul şi, cu atît mai mult, pe cei din gruparea lui Rațiu[91].

În scrisoarea lui către Mangra, E. Brote a încercat să traseze jaloane şi în orientarea ce trebuia adoptată de vechii tribuniști față de cercurile guvernante maghiare şi față de sîrbi şi slovaci. Privitor la atitudinea față de autoritățile guvernamentale, sfătuia să se încerce acțiuni, care să le silească „prin factori normați în politica europeană, să renunțe la scopurile lor utopice". În această direcție puteau „fi cît de moderați în formă, dar cu atît mai stăruitori în fond".

În ceea ce priveşte atitudinea față de aliații sîrbi şi slovaci, sfatul dat de Brote vechilor tribuniști vădea influența patronului său D. A.

---

[89] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 95/1897; „Tribuna Poporului", nr. 241 din 20—XII—1897/1—I—1898, p. 2.

[90] Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Coresp. lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 87—88.

[91] Arh. Bibl. Mitrop. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 98/1898.

Sturdza. Aflat la putere, D. A. Sturdza căuta să menajeze cercurile diriguitoare din Austro-Ungaria. Trădînd orientarea din 1893—1895, E. Brote îndemna acum spre o alianţă cu saşii, şi nu cu sîrbii şi slovacii. Modificarea vechii lui atitudini rezultă şi din părerea că manifestul împotriva maghiarizării, adoptat în şedinţa recentă a comitetului executiv al naţionalităţilor, era prea slav. De altfel, E. Brote a trimis, încă la începutul lunii decembrie, un proiect de protest împotriva maghiarizării numelor de localităţi pentru mitingul de la Arad, de care s-a ţinut cont în redactarea rezoluţiei[92].

Într-adevăr, în 10—11 iaunarie 1898, a avut loc, la Budapesta, consfătuirea comitetului executiv al celor trei naţionalităţi. În condiţiile favorabile create de reuşita mitingului de la Arad şi de încercările de aplanare a diferendelor din sînul C.C. al P.N.R., participanţii au adoptat protestul comun contra maghiarizării numelor de localităţi, şi în general, împotriva politicii şovine de oprimare a popoarelor nemaghiare[93].

În concluzie, anul 1897 a însemnat perpetuarea şi adîncirea divizării Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria, în patru grupări cu orientări şi concepţii diferite, dispunînd fiecare de unul sau două organe de presă. Gruparea de la Timişoara propaga concepţia moderată a abţinerii românilor de la acţiuni politice, pentru a nu întări cercurile guvernante maghiare şi a le determina, pe această cale, să nu înăspreasc oprimarea naţionalităţilor. Cea de la Braşov s-a manifestat ca o fracţiune ai cărei adepţi se considerau urmaşi ai ideilor lui S. Bărnuţiu, pronunţîndu-se, pe un ton reţinut, pentru recîştigarea autonomiei Transilvaniei. Cea de la Arad a afişat o atitudine consecvent proliberală, aderenţii ei, numiţi vechii tribunişti, fiind convinşi că eliberarea Transilvaniei şi unirea ei cu România se putea înfăptui numai cu ajutorul Partidului Liberal al burgheziei de peste Carpaţi. În sfîrşit, partizanii grupării de la Sibiu, porecliţi noii tribunişti, erau adepţii concepţiei neamestecului P.N.R. în lupta pentru putere dintre partidele din România, susţinînd că românii transilvăneni aveau nevoie, atît de ajutorul liberalilor, cît şi de cel al conservatorilor. În anul 1897 au înclinat însă spre conservatori, ajungînd sub influenţa acestora.

Considerînd fiecare din grupări că orientarea şi concepţia lor erau singurele juste, au căutat să şi le impună una alteia. De aceea, au dus, de-a lungul anului 1897, o polemică sterilă între ele, prin organele lor de presă. Polemica a dăunat luptei românilor pentru drepturi politice. E adevărat, între liderii grupărilor de la Arad şi Sibiu, formate în urma scindării comitetului memorandist, s-au dus tratative de împăcare, în ultimele luni ale anului 1897. Nu este exclus ca ele să fi fost influenţate de încercările similare, făcute de liderii diferitelor fracţiuni liberale din

[92] Ibidem şi ms. nr. 86/1897.

[93] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond Mangra, ms. nr. 100, 101 şi 102/1898; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 31—37; Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 206.

România, menite să refacă unitatea Partidului Liberal. Tratativele duse pentru refacerea comitetului memorandist n-au fost încununate de succes. N-au izbutit, între altele, din cauza conservatorilor și liberarilor din România, care n-au înțeles să pună mai presus de interesele lor înguste de partid, refacerea solidarității naționale a românilor transilvăneni. Numai solidaritatea națională, dovedită în anii mișcării memorandiste, ar fi creat baza necesară intensificării luptei pentru drepturi politice.

Polemica dusă între organele de presă ale celor patru grupări ale P.N.R., a avut, totuși, și unele aspecte pozitive. A determinat punerea în discuție a unor probleme vitale pentru continuarea luptei poporului român, în vederea păstrării ființei lui etnice, amenințată de maghiarizare. Una din aceste probleme a fost aceea a necesității reorganizării partidului, a adaptării lui la noile condiții create după trecerea sa în ilegalitate. Reorganizarea impunea, în primul rînd, elaborarea și adoptarea unui statut, în care să se precizeze drepturile și îndatoririle fiecărui membru de partid, inclusiv raporturile dintre membrii de rînd și cei aleși în comitetul central. Numai astfel se puteau evita pe viitor tendințele anarhice individuale sau de grup, care au contribuit, într-o măsură însemnată, la declanșarea și perpetuarea crizei P.N.R.

O altă problemă importantă pusă în discuție în timpul polemicii din 1897, a fost aceea a sporirii eforturilor în direcția educării politice a maselor. În acest sens s-au propus și s-au încercat mai multe soluții. Astfel, s-a scos în evidență necesitatea organizării a cît mai multe adunări populare locale, care să permită contactul direct dintre popor și intelectuali și deci să faciliteze educarea politică a maselor. În aceeași ordine de idei s-a acționat în direcția pregătirii terenului pentru extinderea Astrei în Banat și comitatele vestice. Adunările Astrei puteau servi și ele la educarea politică a poporului.

S-a recurs apoi, la adunările comitatense. În cadrul lor, intelectualii români înaintați, indiferent de gruparea din care făceau parte, au apărat cu curaj drepturile românilor de pe plan local, insistînd îndeosebi asupra folosirii limbii române în administrație, justiție și învățămînt. Totodată, adunările comitatense au servit pentru demascarea măsurilor șovine maghiarizatoare, promovate de clasele dominante ungare.

Un mijloc folosit eficient în efortul de educare politică, de întărire a conștiinței și mîndriei naționale, au fost numeroasele articole, apărute în organele de presă ale tuturor grupărilor, prilejuite de aniversarea a douăzeci de ani de la războiul de independență al României.

În fine, cu prilejul polemicii din 1897 s-a pus în discuție, deocamdată timid și sporadic, problema vechii tactici pasiviste, care, în condițiile interzicerii activității legale a P.N.R. și-a dovedit, în anul 1897, evazitotala ineficiență. Tema pasivismului și a noului activism va fi abordată de organele de presă P.N.R., pe scară mult mai largă, în anii 1898—1899.

VON DEN REGUNGEN DER RUMÄNISCHEN NATIONALPARTEI SIEBENBÜRGENS IM JAHRE 1897.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im Jahre war die rumänische Nationalpartei Siebenbürgens wie schon im Vorjahr, von inneren Misshelligkeiten erregt. Sie entsprangen einerseits den chauvinistischen Massnahmen der ungarischen bürgerlich-gutsherrlichen Regierungen und der Einmishung rumänischer Regierungsparteien im Kampf der Siebenbürger, anderseits ergaben sie sich aus den verschiedenartigen Auffassungen der Führer der rumänischen Nationalpartei über die Strategie und Taktik, welche im Kampf für politische Rechte als Richtschnur dienen soll, über die Hilfe, welche der Kampf der siebenbürger Rumänen von den Parteien aus Rumänien erhalten soll, über die Organisierung der Partei und die Notwendigkeit ihrer Anpassung an die neuen gegebenen Bedingungen der Illegalität.

Die inneren Regungen und Misshelligkeiten hatten eine Teilung der rumänischen Nationalpartei in vier Fraktionen oder Gruppierungen mit verschiedenen Auffassungen und Gesinnungen zur Folge. Eine von ihnen hatte ihr Zentrum in Temesvar und verfügte über die Zeitung „Dreptatea". Ihre Anhänger wurden als Gemässigte benannt, weil sie die Auffassung des Abhaltens der Rumänen von entschlossepolitischen Aktionen vertraten, um damit die ungarischen Regierungskreise nicht zu reizen und sie dahin zu verleiten, die Ausbeutung der nichtungarischen Nationalitäten zu verschärfen.

Die zweite Gruppierung hatte ihren Sitz in Kronstadt. Nach ihrem Presseorgan „Gazeta Transilvaniei" wurden ihre Anhänger „gazetişti" genannt. Sie betrachteten sich als Nachfolger der 1848-ger Ideen von Simion Bărnuţiu, behaupteten ihr Ziel sei die Wiedererringung der Unabhängigkeit Siebenbürgens, die nach dem dualistischen Pakt vom Jahre 1867 verloren ging. Aber wegen der übertriebenen Vorsichtshaltung des Redakteurs der „Gazeta Transilvaniei", Aurel Mureşianu, gelang es den „gazetişti" nicht die nötigen Methoden und Wege der Heranziehung der Massen zum Kampf für die Verwirklichung ihres politischen Ideals zu finden.

Die dritte Gruppierung hatte im Jahre 1897 ihren Sitz in Arad, wo sie die Zeitung „Tribuna Poporului" herausgab. Ihre Anhänger folgten der alten Auffassung, die die Hermannstädter Zeitung „Tribuna" in der Zeitperiode 1884—1895 vertrat.

Schliesslich die vierte Gruppierung setzte ihr Zentrum in Hermannstadt fest. Ihre Vertreter verfügten über die Zeitung „Tribuna", das alte Presseorgan der rumänischen Nationalpartei. Bis zum Jahre 1895 waren sie Exponenten der Nichteinmischung der rumänischen Nationalpartei im Machtkampf der politischen Parteien aus Rumänien, behaupteten die siebenbürger Rumänen hätten sowohl die Hilfe der Liberalen als auch die der Konservativen, je nach ihrer Aufeinanderfolge an das Steuer des Landes, nötig. Im Jahre 1896 neigten sie aber zu den Konservativen hin, um dann im Jahre 1897 ganz unter ihren Einfluss zu gelangen. Dieses hatte zur Folge, dass auch ihr Presseorgan die alte proliberale Gesinnung verliess und eine prokonservative Haltung annahm. Deshalb nannten die Zeitgenossen die Vertreter der Hermannstädter Fraktion alte Tribunisten, um sie von denen der Arader-Gruppierung zu unterscheiden.

Der Drang jeder Fraktion, der anderen ihre Auffassungen und Gesinnungen aufzuerlegen, führte zu einer nutzlosen Polemik während des Jahres 1897 zwischen den Presseorganen der vier Gruppierungen, welche dem Kampf der siebenbürger Rumänen für politische Rechte nur Schaden zufügte.

CU PRIVIRE LA COMERȚUL LOCAL ÎN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

HILDE MUREȘAN

Istoria comerțului este înclinată să se ocupe cu circulația mărfurilor privită în mare, sau cel puțin plecînd de la o asemenea privire. Predomină lucrările consacrate analizei importului și exportului sau a desfacerii produselor pe întreaga piață internă a unei țări ori regiuni. Acest punct de vedere este fără îndoială util, dar este și avantajat de însăși structura statisticilor sau a altor documente în care se consemnează circulația mărfurilor: registre vamale, rapoarte ale ministerelor și camerelor de comerț, bilanțuri și rapoarte ale firmelor comerciale etc. Reprezentînd *o medie* a datelor de natură comercială, la scara unei țări sau regiuni, acest mod de a le aborda și interpreta — deși pe deplin valabil — nu este însă totdeauna satisfăcător, nu reflectă realitatea destul de diferențiat, de nuanțat.

În cazul Transilvaniei, a cărei economie se caracterizează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin apreciabile contraste locale, o privire asupra comerțului local, desfășurat în cadrul numeroaselor tîrguri, poate aduce completări folositoare la tabloul circulației mărfurilor pe piața internă.

Tîrgurile anuale sau săptămînale au avut o mare importanță în Transilvania — ca de altfel și în alte părți — cu deosebire în perioada de trecere de la relațiile feudale la cele capitaliste și în condițiile particulare ale prelungirii acestui proces ale evoluției sale relativ lente. Aceasta întrucît perioada de lichidare a relațiilor feudale și de dezvoltare a celor capitaliste e caracterizată, atît în mediul urban cît și în cel rural, printr-o creștere absolută și relativă a producției de marfă, și de asemenea printr-o creștere a cererii, a numărului consumatorilor, deci a pieții interne.

Pe de altă parte însă mijloacele de transport erau slab dezvoltate. Ele nu permiteau transportul mărfurilor la distanțe mari, decît în cantități relativ reduse și cu însemnată cheltuială de timp. Acesta este

motivul principal pentru care schimbul de mărfuri între oraș și sat — constituit ca fenomen permanent încă din evul-mediu — se desfășoară în interiorul unei zone limitate, gravitînd în jurul unui oraș, centru meșteșugăresc: Brașov, Sibiu, Cluj, Bistrița etc.

Dar numărul tîrgurilor este, cu toate acestea, mult mai mare decît al orașelor și el marchează, în amintita perioadă de trecere și în fazele incipiente ale capitalismului o tendință de creștere. Ea reflectă faptul că în condițiile menționate continuă dezvoltarea producției meșteșugărești. Decăderea acesteia intervine mai tîrziu, cînd producția de fabrică a ajuns precumpănitoare și îi va lua locul.

Producția meșteșugărească depășește substanțial capacitatea pieții locale a orașului, ba chiar a zonei imediat înconjurătoare. Concurența între meșteșugari se accentuează. Meșteșugarul sau comerciantul din mediul urban nu mai „așteaptă" clientela, ci o caută, îi iese în întîmpinare. Este un rezultat al unei mentalități ce evoluează în sens capitalist, dar poate fi și primul semn al unei anumite crize a meșteșugurilor, pe care acestea caută să o combată printr-o fie și cît de modestă „expansiune". În orice caz, meșteșugarii, sau intermediarii lor, „atacă" regiunea înconjurătoare, frecventînd tîrgurile sătești.

Acestea din urmă se dezvoltă însă și datorită intensificării schimbului de produse agricole, pe măsură ce economia agrară, gospodăria țărănească, se smulg din izolarea tradițională.

Schimbul de produse agricole e în legătură atît cu dezvoltarea orașelor, cu „urbanizarea" treptată a unor localități, cît și cu creșterea necesităților gospodăriilor țărănești a satelor. Putem reflecta, de pildă, asupra raportului dintre eliberarea și împroprietărirea unei părți a țărănimii, după 1848, și eforturile acesteia de a-și ameliora gospodăria, de a-și completa mijloacele de tracțiune animală, respective de a-și procura prin vînzări de produse agricole, mijloace bănești în vederea întreținerii și dezvoltării gospodăriilor individuale proprii.

Tîrgurile au cunoscut perioada lor ideală de activitate și au îndeplinit un rol important în comerțul local atîta vreme cît nu s-au dezvoltat mijloacele moderne de transport: căile ferate. Chiar și după construirea acestora, tradiția creată a contribuit la menținerea lor în condiții care, de fapt, nu le mai justificau pe deplin. Reminiscențe ale lor pot fi încă întîlnite în numeroase localități, pînă și în orașele mari.

În perioada cuprinsă între sfîrșitul revoluției din 1848—49 și modificarea statutului politic al Transilvaniei în urma pactului dualist, aveau loc în Transilvania propriu-zisă 535 de tîrguri anuale. Din acestea 28 erau tîrguri de cereale, 127 erau tîrguri de vite, iar 380 erau mixte.

Cele mai renumite tîrguri în acest timp se desfășurau la Brașov, Sibiu, Cluj și Gherla (mixte), la Tîrgu Mureș și Sîmbăta de Jos (tîrguri de cai), la Mediaș (de in)[1] ș.a. Tîrgurile cele mai mari de cereale din Transilvania aveau loc la Hunedoara, Deva, Hațeg, Arad, Hălmagiu, Orăștie, Sebeș, Sibiu, Agnita, Șeica Mare, Mediaș, Rupea, Făgăraș, Odor-

[1] Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik 1863, p. 17.

hei, Reghin, Bistrița și Brașov. În ultimul oraș, datorită vecinătății și legăturilor sale cu Principatele, se ținea cel mai important tîrg de cereale din Transilvania. În 1856 la tîrgurile săptămînale din Brașov s-au adus 145.591 mierțe (Metzen) de cereale, din care aproape 48.000 erau de grîu, cîte 29.000 de orz și ovăz, 22.787 de porumb, și 15.419 de secară[2].

Părțile de vest ale Transilvaniei și în special Banatul cunoșteau o și mai intensă activitate a tîrgurilor. În cuprinsul fostei camere de comerț din Timișoara se aflau, în deceniul 1850—1860, 69 de localități înzestrate cu drept de tîrg. În acestea se țineau în total 214 tîrguri anual. Mai erau 7 localități cu drept de tîrg săptămînal. Importanța acestei zone pentru comerțul cu cereale rezultă din compararea cifrelor privitoare la Timișoara, cu acelea pentru Brașov. Pe piața Timișoarei se aduc anual, în această perioadă, circa 1.400.000 de mierțe de cereale. Din care grîul reprezintă cam 1.000.000, ovăzul 200.000, porumbul 115.000, iar restul, alte cereale[3]. Este, așadar, un tîrg cu un volum de transporturi și vînzări de aproape zece ori mai mare decît cel din Brașov. Valoarea cerealelor înregistrate într-un an pe piața Timișoarei se ridica la 6.505.000 florini.

Însemnătatea tîrgurilor ca mijloc de expansiune comercială a meșteșugarilor este pe de altă parte atestată de numeroasele cereri, provenite din cercurile orășenești de a se acorda unor noi localități dreptul de tîrg. Ca urmare a acestor cereri se cunoaște de pildă inaugurarea tîrgurilor din Beclean și Șeica Mare (în 1855), și din Veneția de Jos și Șieu (în 1856)[4].

Pe la 1860 localitățile din Transilvania în care se țineau cele mai multe tîrguri anuale și săptămînale erau Dumbrăveni, (9), Sibiu, Mediaș (cîte 8), Bistrița, Sebeș (cîte 7), Brașov și Orăștie (cîte 6). În toate aceste localități predominau ca număr tîrgurile mixte și cele de vite[5].

La 1868, deci la începutul perioadei dualismului, în Transilvania propriu-zisă sînt consemnate 207 localități cu drept de tîrg. În acestea aveau loc în total 589 de tîrguri peste tot anul. Se observă așadar o ușoară creștere a numărului tîrgurilor[6]. Cele mai numeroase aveau loc în lunile mai și septembrie (circa 60—70) iar cele mai puține în februarie, august și octombrie (între 42 și 44). Constatăm că între timp se autorizase ținerea la Brașov a unor tîrguri de lînă, care erau solicitate și la 1856. Ele aveau loc între 15—22 iunie și între 10—12 august. Clujul crescuse de asemenea în importanță, și ca loc de tîrg. Astfel între 20—26 iulie se ținea la Cluj un mare tîrg de cereale, urmat între 27—29 iulie de tîrgul de cai de herghelie, între 30—31 iulie de cel de oi, iar la 1 august această perioadă de intensă activitate comercială se încheia cu o zi de tîrg general.

---

[2] Ibidem, 1863, p. 226.
[3] Ibidem, p. 225.
[4] Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. IV, p. 65—66, *Bericht der Handels — und Gewerbekammer in Kronstadt... in den Jahren 1853 bis 1856* p. 272.
[5] Adolf Valentin, *Tabellen.*
[6] *A. Staufe's Illustrierter Siebenbürgischer Volkskalender*, Kronstadt, 1868.

Peste 10 ani, la 1878, la Cluj se ține și tîrg de lînă (la 14 iulie), iar al doilea tîrg de lînă din Brașov durează de la 9 pînă la 20 august. Tîrguri mari de vite erau la Brașov (în 15 iunie și 21—23 octombrie), la Miercurea Ciuc (7—8 iulie), la Hălmagiu (în 14—15 octombrie) și la Bandul de Cîmpie (la 1 mai și 31 octombrie). Ultimul era în același timp și tîrg de oi. Alături de tîrgurile de cai de la Cluj și Tîrgu Mureș, în anul 1878 se mai semnalează și cel de la Sfîntu-Gheorghe, care se desfășura la 27 iunie.

În general, în 1878 în Transilvania găsim 721 tîrguri, care se țineau în 236 de localități diferite. Numărul lor continuă să crească pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Ceea ce se modifică mai sensibil este caracterul și funcția lor. Tîrgurile nu mai sînt, în pragul secolului nostru, numai prilejuri de vînzări cu amănuntul — uneori chiar de schimburi în natură — de produse agricole sau meșteșugărești. Ele devin tot mai mult și centre de cumpărare „en gros" de vite sau cereale, de către mari comercianți. Iar pe de altă parte producția de fabrică a micșorat ponderea relativă, în cadrul tîrgurilor, a schimbului de mărfuri manufacturate. Proporția covîrșitoare o vor reprezenta produsele cerealiere și animale[7].

Acest fapt denotă, pe de o parte, dezvoltarea producției de cereale-marfă, iar pe de altă parte dezvoltarea industrială care determină și o „specializare" a formelor de desfacere a mărfurilor manufacturate, desprinzîndu-le din mediul rural al tîrgurilor și îndreptîndu-le cu insistență către piața urbană.

S-ar părea că în jurul anilor 1878—1886 se plasează perioada de maximă activitate a tîrgurilor în Transilvania. Adiționînd localitățile din Banat și părțile apusene, ajungem în acești ani la peste 300 de localități înzestrate cu acest drept, ținînd anual între 900—1000 de tîrguri. Presupunerea ne-o întemeiem pe informațiile centrelor de comerț și pe cele cuprinse în diferite calendare. Cifrele sînt însă susceptibile de corecturi, întrucît nici una din sursele de informație amintite nu consemnează evidența tîrgurilor cu suficientă precizie. Totuși aceste cifre par plauzibile, reflectînd la faptul că în jurul anului 1878 se încheia în Transilvania o epocă de criză economică (începută la 1873), iar la 1886 începea războiul vamal cu România, care a afectat serios economia Transilvaniei, a lovit mai cu seamă în meșteșuguri, iar după încetarea sa (1891) anumite urmări negative ale evenimentului n-au mai putut fi înlăturate.

În 1896 pe tot teritoriul Transilvaniei, deci împreună cu Banatul și părțile apusene, am identificat în total 790 de tîrguri, în 272 de localități. Prin urmare mai puțin decît înainte cu 15—20 de ani. Ceea ce ni se pare de asemenea semnificativ este faptul că însemnătatea tîrgurilor din ora-

[7] Între 1850—1860 pe piața din Timișoara, la tîrgurile ce aveau loc peste tot anul, s-au pus în vînzare produse manufacturate în valoare de circa 8 milioane de florini, pe cînd mărfurile agricole aduse spre vînzare totalizau cam 7—7,5 milioane florini. Spre sfîrșitul veacului comerțul cu produse manufacturate e redus la mărunțișuri, unele obiecte casnice, vestimentare sau agricole, cu o valoare totală mult mai mică.

șele mari — cu excepția Sibiului — este în scădere. Clujul, Brașovul au tîrguri mai puține și mai puțin specializate. Tîrgurile se concentrează în localități rurale mai mari, sau în orășele ca Dej, Brad, Făgăraș, Gheorgheni. Dintre satele în care se țin multe tîrguri se remarcă (dar numai sub raportul numărului, neavînd indicii despre volumul vînzărilor) următoarele: Ariniș, Beclean, Baia de Criș, Cernat, Ilia, Sic, Tîrgu-Lăpuș, Tășnad, Urmeniș și Zimbor„ cu cîte 4 tîrguri pe an, Făget, Rodna, Guruslău, Nușfalău și Hălmagiu cu cîte 5, Dobra și Zam cu cîte 6 tîrguri anual.

Predomină categoric, în privința numărului, tîrgurile de animale (dintre cele „specializate", deoarece majoritatea o constituie tîrgurile mixte, fără profil precis). Nu se mai menționează, în schimb, tîrgurile de lînă. Cea mai ridicată frecvență se înregistrează în lunile aprilie și septembrie (peste 80), iar cea mai scăzută în iulie și noiembrie.

Un alt fenomen care se poate sesiza, paralel și în legătură cu scăderea însemnătății tîrgurilor anuale și săptămînale din orașele mai mari, este următorul: pe piața orașului începe a se desfășura, cam de prin anii 1870—1880, o activitate de tîrg zilnică. Ea este determinată, fără îndoială, de creșterea numărului populației orășenești, deci al consumatorilor, precum și de creșterea activității producătoare de mărfuri de larg consum. Dar aceasta înseamnă, totodată, că „tîrgul" de pe piața orașului se restrînge, din punctul de vedere al zonei de pe care provin mărfurile și vînzătorii. Fiindcă este evident că *zilnic* nu pot fi prezenți la piață decît micii producători locali, sau din vecinătatea imediată iar nu țărani ori meșteșugari de la o depărtare mai mare de 2—3 ore de drum, pe jos sau cu căruța.

Un indiciu al acestui fapt ne întîmpină într-o ordonanță ministerială din anul 1877, care permite perceperea taxei de tîrg de către persoanele însărcinate cu administrarea pieții (în acest timp e vorba de anumite persoane care țineau piața în arendă, din partea orașului), în *orice zile*, deci și în afara zilelor în care aveau loc tîrgurile autorizate, anuale ori săptămînale. Măsura este motivată prin aceea că pe piața orașului se înregistrează de cîtva timp o activitate zilnică de vînzare-cumpărare, fără ca de la vînzători să se poată percepe taxa de tîrg. În consecință s-a propus din partea autorităților orășenești ori să se interzică total activitatea comercială în afara zilelor oficiale de tîrg, ori să se permită perceperea de taxe în orice zi[8]. E semnificativ că ministerul agriculturii și comerțului a optat pentru a doua soluție, fără îndoială pentru că prima a considerat-o imposibilă, dată fiind necesitatea obiectivă a activității respective. E semnificativ și faptul că problema a fost înaintată ministerului, ceea ce denotă caracterul ei general; în caz contrar, o asemenea dispoziție în fond minoră, ar fi putut fi dată și de autoritățile orășenești sau comitatense.

În continuare, ne vom ocupa de activitatea unor tîrguri din diferite părți ale Transilvaniei, îndeosebi de vînzarea animalelor și cerealelor.

[8] *Blätter für Handel und Gewerbe in Siebenbürgen*, 1879, nr. 13, p. 94.

Aceste date, din nefericire, nu sînt complete. Cel puțin în limitele studiului de față, pînă la o eventuală identificare a unor noi surse, sîntem constrînși să efectuăm, pentru toate zonele Transilvaniei, unele calcule cu valoare de sondaj, întrucît ele au fost posibile numai pentru anumite intervale de timp. Chiar și cu aceste lacune, care se pretind neapărat a fi completate, datele pe care le oferim relevă cîteva fenomene interesante.

De pe teritoriul fostei Camere de Comerț Timișoara am analizat, de pildă, datele privind vînzarea animalelor în principalele tîrguri, între anii 1878—1881.

Am constatat astfel că pe teritoriul amintitei Camere de Comerț s-au adus la tîrguri în acești patru ani un total de 372.294 animale, repartizate astfel pe categorii: 45.331 cai, 192.493 cornute (inclusiv viței), 58.720 de porci și 75.750 oi. Cea mai intensă activitate în comerțul cu animale se înregistrează în circumscripția Ciacova, cu 118.066 animale de toate categoriile adică 30% din totalul pe Camera de Comerț Timișoara.

Pentru comerțul de cai, centrele cele mai importante erau în zona Ciacova, Timișoara și Jimbolia; pe cîtă vreme Făget, Caransebeș, Lipova sau Sasca Montană sînt neglijabile (între 100—200 de capete anual). Pentru cornute tot Ciacova e fruntea (cam 12.000 de capete anual), urmată de Lugoj (8—9.000 anual), Bocșa și Caransebeș (cîte 5—5.500 anual). Cel mai redus comerț de cornute are loc în raza Jimboliei și a Moldoviței (circa 1200—1300 de capete anual). Comerțul cu porci era mai intens la Ciacova (6000 anual) și Făget (3000 anual) și foarte slab la Sasca Montană (120—150 anual). Nu avem date pentru Caransebeș și Timișoara. Oile se comercializau mai mult în circumscripțiile Ciacova, Bocșa și Făget. Pentru Caransebeș nu avem date, iar pentru Timișoara, deși incomplete, ele sînt suficiente pentru a demonstra rolul extrem de mic al orașului și al zonei înconjurătoare în comerțul cu oi (o medie de 250 de capete anual). Și la Jimbolia acest comerț e slab (cam 450 de bucăți anual).

Am alcătuit și un tabel, reprezentînd o prelucrare a datelor culese, după cum urmează:

Circumscripția	cai	cornute	porci	oi	Total
Făget	451	16.044	12.511	11.269	40.275
Jimbolia	7.066	4.920	3.974	1.752	17,712
Caransebeș	674	20.295	?	?	20.969
Bocșa Montana	1.450	22. 075	4.763	12.264	40.552
Lugoj	3.268	35.192	5.460	3.299	47.149
Timișoara	13.026	18.816	?	737	32.579
Ciacova	13 .783	49.207	23.410	31.666	118.066
Lipova	863	12.026	3.875	8.035	27.799
Moldovița	4.034	5.120	4.141	2.742	16.037
Sasca Montana	716	8.798	586	40.56	14.156
Total:	45.331	192.493	58.720	75.750	372.294

* Lipsă datele pentru anul 1881.

Dacă examinăm comerțul cu animale în raza camerei de Comerț Timișoara din punctul de vedere al variațiilor anuale, în cursul intervalului 1878—1881, constatăm faptul că anii 1878—1880 sînt întrucîtva ani de activitate constantă, numărul animalelor comercializate oscilînd între 84.500—88.000. În anul 1881 se produce o creștere bruscă și puternică, înregistrate fiind la tîrguri 108.000 capete de animale. Această creștere este masivă la cornute (cu 50% față de media celor trei ani precedenți) și la oi (cu 22%), pe cîtă vreme comerțul cu cai nu oferă variații, iar cel cu porci, destul de constant, are cifra maximă în 1880, înregistrînd în anul următor o ușoară scădere.

Cercetînd acum zonele Camerei de Comerț unde apare această creștere apreciabilă a comerțului cu animale în cursul anului 1881, constatăm că ele sînt Ciacova și Bocșa. La Ciacova numărul cornutelor aduse la tîrguri se dublează în 1881, față de media anilor precedenți, iar la Bocșa creșterea e spectaculoasă, la toate categoriile de animale, ilustrată fiind prin următorul sumar tabel[9]:

Felul animalelor	Media anilor 1878—1880	Anul 1881
cai	60—65	1. 260
porci	600—650	2.780
oi	1400—1500	7.850
cornute	2000—2500	circa 15.000

Această evidentă creștere a vînzărilor de animale în zona Banatului s-ar putea datora pe de o parte unei conjuncturi favorabile reinstaurate după anii de depresiune care au urmat crizei economice din 1873; mai probabilă ne pare însă legătură cu convenția comercială încheiată de monarhia austro-ungară cu Serbia.

Pe teritoriul fostei Camere de comerț și industrie Cluj, care cuprindea județele Cluj, Solnoc-Dăbîca, Bistrița-Năsăud, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Tîrnava-Mică, și Alba de Jos, se constată în perioada de după anul 1879 o tendință de scădere a rolului tîrgurilor. Ea a fost accentuată prin restricții guvernamentale, provocate de plîngeri ale meseriașilor și comercianților, devenind manifestă în ultimul deceniu al secolului trecut.

Între 1879—1882 în cele 7 județe amintite erau 122 de localități cu drept de tîrg, în care aveau loc în total, în decurs de un an, 368 de tîrguri. Cam pentru 1/4 din localități Camera de Comerț nu posedă date asupra tîrgurilor, presupunîndu-se fie că aceste tîrguri merg foarte rău, ori că au încetat chiar să se mai țină.

---

[9] Toate datele privitoare la Banat s-au prelucrat după statisticile cuprinse în *Temesvári kereskedelmi — és iparkamera jelentése az 1879—1881 években*, p. 269 și urm.

Comerțul cu animale îl avem consemnat numai pentru cornutele mari și cai. El oscilează în felul ilustrat de tabelul de mai jos:

Anul	Cornute mari	cai
1879	176.146	19.712
1880	170.663	19.348
1881	170.120	17.836
1882	180.176	15.459
1883	214.062	20.715
1884	204.869	18.104
1885	160.404	10.186
1886	251.951	15.304
1887	260.545	17.321
1888	270.395	16.654
1888	270.395	16.654
1889	237.246	16.670
1893	215.715	16.668

Cu privire la interpretarea cifrelor de mai sus, sînt necesare cîteva precizări. Ele nu pot fi considerate ca reflectînd exact conjunctura pieții. Astfel se pare că începînd cu anul 1883 s-au obținut de către Camera de Comerț din Cluj date mai complete, de unde rezultă creșterea bruscă a numărului de animale vîndute, în comparație cu media anilor imediat precedenți. Pentru scăderea de asemenea bruscă din anul 1885, responsabilă a fost izbucnirea unei epizootii. Creșterile din anii 1886—1888 par a fi reale, iar scăderea din 1889 s-a datorat din nou epizootiilor. În fine, datele din 1893 nu mai cuprind fostul județ Mureș-Turda, trecut între timp în raza noii Camere de Comerț și industrie din Tîrgu-Mureș, dar se includ în schimb datele despre fostul județ Sălaj. Pentru ultimul an, 1893, se consemnează nu numai numărul animalelor vîndute, ci și al celor aduse la tîrguri. Din compararea lor, rezultă că aproximativ 1/4 din animalele aduse spre vînzare erau efectiv vîndute.

În anul 1880 tîrgurile mai importante de vite erau cele de la

Alba Iulia	4748	buc. vîndute
Dumbrăveni	5549	„ „
Huedin	8647	„ „
Cluj	7591	„ „
Tg. Mureș	9721	„ „
Reghin	16448	„ „
Dej	8180	„ „
Tg. Lăpuș	4229	„ „
Turda	18563	„ „
Cîmpeni	6682	„ „

Tîrgurile mai importante de cai erau la:

Dumbrăveni	728	buc.
Huedin	611	„
Sînpetrul de Cîmpie	651	„
Tg. Mureș	923	„
Reghin	1440	„
Gherla	2179	„
Luduș	3133	„
Turda	1302	„

În anii imediat următori, 1881—1882, rolul fruntaș al tîrgurilor amintite se menține, remarcîndu-se însă începutul ridicării tîrgurilor din Aiud față de cele din Alba Iulia. Schimbări mai evidente apar însă peste cîțiva ani, de pildă în 1889, cînd Aiudul a devenit un tîrg de aproape trei ori mai mare decît Alba Iulia, la comerțul cu cornute. Zlatna, de mică importanță pe la 1880, s-a ridicat la 1889 pe locul tîrgurilor cu circulație mare. Bistrița a avansat foarte mult, atît în comerțul de vite cît și în cel de cai; în schimb Clujul a căzut în rangul al doilea fiind depășit de marile tîrguri de pe „Cîmpie", cum sînt cele de la Mociu și Sînpetru. Celelalte tîrguri își mențin locul de la începutul deceniului, cu excepția tîrgului de cai de la Luduș, care aproape că dispare. În anul 1893, dată fiind consemnarea în datele privitoare la Camera de Comerț Cluj și a tîrgurilor din județul Sălaj, reținem importanța celor din Hodod, Nușfalău, Cehul Silvaniei, Zalău și Jibou. Un caz pentru care n-am găsit o explicație, și care e cu totul singular, este al tîrgului din Tășnad. Aici se aduc la vînzare în 1893 un număr de 32.491 cornute și și 10.544 cai, dar din toate aceste animale figurează ca efectiv vîndute numai 637 vite și 151 cai. În nici un caz n-am mai întîlnit o asemenea disproporție între ofertă și vînzare. În celelalte tîrguri menționate din ținutul Sălaj, raportul respectiv oscilează între 25% (la Jibou) și 80% sau chiar mai mult (la Hodod și Nușfalău).

Pe teritoriul fostei Camere de Comerț Arad tîrgurile, deși destul de numeroase și unele destul de mari, nu ating totuși numărul și circulația de mărfuri din centrul Transilvaniei. Compararea datelor cu privire la tîrgurile din vestul Transilvaniei cu acelea din estul ei, duce la concluzia hotărîtă că în perioada de după 1880 importanța tîrgurilor scade, în raport direct cu nivelul dezvoltării capitaliste a zonei și cu dezvoltarea mijloacelor moderne de transport.

În zona Aradului aflăm tîrguri mai mari de vite cornute la Buteni (circa 10.000 de bucăți anual în 1888—1890), la Orăștie (4800—7000 în 1889—1890), la Hunedoara (3700—4800 în 1888—1890), la Zam 3600—5200 în aceiași ani).

Tîrgurile de cai sînt puțin importante, vînzările înregistrînd anual între 400 și 825 bucăți, în comune ca Pecica ungurească (azi Rovine), Nădlac, Pîncota. Tîrguri mari de oi erau la Pîncota (6900—8900 de bucăți în 1888—1889), la Hațeg (5140—8742 în 1888—1890), la Sîntămărie

Orlea (4288—6280 în aceiaşi ani). Pentru vînzările de porci, cele mai mari cifre le înregistrează tîrgurile din Buteni, Pîncota, Pecica ungurească, Hălmagiul Mare şi Cermei. Ele sînt în medie între 1000—2000 bucăţi anual, cu unele excepţii, mergînd la 4400 şi chiar 4600 bucăţi (Buteni şi Pîncota în 1888).

Pentru tîrgurile din zona Camerei de Comerţ Arad ni se pare că putem semnala şi o mai accentuată instabilitate a volumului de vînzări, de la un an la altul. De pildă la Pîncota în 1888 se vînd 4600 de porci, în anul următor numai 1450, iar în 1890 numai 1350 de bucăţi. Tot acolo în 1888 se vînd 8900 de oi, în 1889 cifra scade la 6900, iar în 1890 la 2156 bucăţi (în 1885 fuseseră abia 1900 de bucăţi). Asemenea oscilaţii pot fi exemplificate în cazuri frecvente, la mai multe categorii de animale şi e posibil ca ele să se datoreze tot intervenţiei comerţului „en gros", care în unii ani achiziţionează masiv vite din tîrguri, pentru export sau pentru marile centre urbane din apusul monarhiei, iar în anii de conjunctură nefavorabilă e absent de pe piaţă.

Pentru zona Camerei de Comerţ din Tîrgu Mureş am extras următoarele date din anul 1891, interesante pentru că permit şi calcularea raportului dintre numărul animalelor aduse la tîrg şi numărul celor vîndute. Raportul de care vorbim trebuie considerat însă cu o rezervă, şi anume: numărul animalelor *aduse* la tîrg nu poate fi privit ca o cifră absolută, deoarece el cuprinde cu siguranţă de foarte multe ori *aceleaşi* animale, aduse de cîteva ori la rînd la vînzare, pînă cînd proprietarii lor reuşeau să le vîndă. Ne vom referi numai la tîrgurile mai mari, unde se înregistrează anual peste 10.000 de vite cornute vîndute. Cel mai însemnat este cel din Reghin, cu circa 38.000 de bucăţi vîndute, faţă de 110.000 intrate la tîrg (deci 34,5% vînzări)[10].

La Tîrgu Mureş se vînd, tot în 1891, un număr de 25.000 de vite, faţă de 60.000 intrate, ceea ce revine la o eficienţă mai mare, de 41,6% a vînzărilor faţă de ofertă. La alte două tîrguri importante de vite, anume la Gheorgheni şi Cristurul Secuiesc, vînzările — 10—11.000 bucăţi anual reprezintă cam 25—26% în raport cu numărul vitelor aduse la tîrguri.

Foarte rău stau vînzările la tîrgurile din Ditrău (17,6%), din Tg. Secuiesc (15,3%), din Ghindari (13,7%), din Sfîntu Gheorghe (12,5%), din Corund (10%), la alte tîrguri în schimb, ca de pildă la Atid sau Frumoasa, procentul de mai sus urcă pînă la 60 şi chiar la 86% pe an.

Cu privire la preţul animalelor la tîrguri, mercurialele din 1878 arată că în zona de sud a Transilvaniei perechea de boi buni se vindea în medie cu 300 de florini, iar cei mijlocii se vindeau între 160—250 de florini perechea. Vacile de soi costau între 100—200 florini perechea, iar cele mijlocii se vindeau între 70—150 florini. Un cal înregistra preţul mediu de 600—700 de florini (în centrul şi nordul Transilvaniei, pentru

[10] Atragem atenţia asupra creşterii masive a vînzărilor de animale la Reghin, faţă de anul 1880, cînd s-au înregistrat doar 16.448 bucăţi. Aceeaşi observaţie şi pentru Tîrgu Mureş (9721 bucăţi în 1880).

care Clujul era atunci piața dătătoare de ton), iar ca preț maxim putea atinge 1000—1100 florini (cai de rasă străină).

În 1889 perechea de boi de prima calitate se vindea între 202—293 florini, iar cei mijlocii între 150—190 florini. Perechea de vaci bune se vinde între 88—147 florini, iar cele mijlocii între 57—100 florini perechea. Tendința de scădere a prețului vitelor în deceniul 1880—1890 este vădită[11].

Principalele concluzii care se desprind din analiza acestor date cu privire la dezvoltarea tîrgurilor în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ar fi, pe scurt, următoarele:

a) Amplitudinea și ritmul vieții comerciale a acestor tîrguri pot fi divizate în trei etape. Ele sînt în ordine:

1. Perioada dintre 1849—1867, caracterizată prin creșterea numerică a tîrgurilor, prin importanța orașelor mari ca centre de tîrg, prin marea varietate de mărfuri comercializate, produsele meșteșugărești avînd o pondere deosebită, prin dimensiunile mari ale tîrgurilor din regiunile agricole ale vestului și sud-vestului Transilvaniei (Banat), față de cele din centrul și răsăritul ei.

2. Perioada dintre 1868—1886 poate fi considerată drept una „de vîrf" în activitatea tîrgurilor din Transilvania, în a doua jumătate a secolului trecut. Orașele mari continuă a fi centre însemnate, iar pe piața lor apare fenomenul comerțului cotidian. Se ridică mult ca însemnătate orășelele și numeroase sate mai mari sau bine situate din punct de vedere geografic. Căile ferate încep a-și exercita influența asupra tîrgurilor din Banat și vestul Transilvaniei, în sensul unei descreșteri a acestui comerț local; tîrgurile din răsăritul Transilvaniei au o activitate mai intensă decît cele din vest; se manifestă tendința de scădere a volumului mărfurilor manufacturate, tîrgurile profilîndu-se tot mai mult drept centre și ocazii de schimb ale produselor agricole: animale și cereale.

3. În perioada care urmează anului 1886 începe declinul tîrgurilor, datorat în principal progreselor industriei mari și generalizării transporturilor pe căi ferate. Orașele mari nu mai sînt în același timp și tîrguri de seamă. Viața tîrgurilor pulsează cu precădere în lumea satelor, acoperind necesitățile de schimb ale mediului rural. Există un raport invers proporțional între progresele capitalismului și intensitatea activității tîrgurilor. E semnificativ că tîrgurile au o viață mai prelungită și mai intensă în zone ca Munții Apuseni, Secuimea, Cîmpia Transilvaniei, zone mai înapoiate sau, în ultimul caz, relativ izolate, în ciuda poziției centrale, din pricina mijloacelor de comunicație reduse și de proastă calitate. Nu putem trece cu vederea *factorul tradiție*, care joacă un rol extrem de mare în menținerea tîrgurilor, chiar atunci cînd rolul și eficiența economică a unora din ele s-au șters aproape complet.

[11] Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Brașov pe anul 1889 consemnează faptul că pe teritoriul Camerei s-au numărat în 1884 în total 362.261 cornute de rasă indigenă, 6195 de rasă străină și 73.489 bivoli.

ÜBER DEN LOKALHANDEL IN TRANSSYLVANIEN IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die vorliegende Abhandlung hat zum Gegenstand die Geschichte der Märkte Siebenbürgens in der Periode von 1849—1900. Aufgrund von statistischen Daten werden drei Tätigkeitsperioden dieser Märkte festgestellt. Die erste, zwischen 1849—1867 ist die Entwicklungsperiode, in der zweiten Periode zwischen 1868—1886 erreicht sie ihren Höhepunkt und von 1886 bis zur Jahrhundertwende ist eine Niedergangsperiode. Für jede dieser Perioden werden die wichtigsten Märkte angeführt, ihre Zahl, ihre Art, die Qualität und die Vielfältigkeit der Verkaufswaren beschrieben. Einen besonderen Platz nehmen die Viehmärkte ein. Weiterhin wird die Handelstätigkeit nach Zonen analysiert und es wird ein Vergleich zwischen den zentralen und östlichen Teilen Siebenbürgens und jenen aus dem Süden und Südwesten (Banat und Crişana) aufgestellt.

Die Abhandlung kommt zu den allgemeinen Schlussfolgerungen dass die Tätigkeit der Märkte in Siebenbürgen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von einigen objektiven Faktoren abhängt: von der Entwicklung der Fabrikproduktion, dem Zerfall der Handwerke, der Ausbreitung des Eisenbahnwesens sowie vom Anwachsen der Getreideproduktion.

DESPRE CARACTERUL MIȘCĂRILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ACAȚIU EGYED

Din punct de vedere al luptei de clasă a țărănimii din Transilvania, anii 1848 și 1918 au constituit momente de vîrf, cărora istoriografia noastră le-a acordat, în mod firesc, o atenție deosebită[1]. În epoca marcată de acești ani s-au desfășurat aproape neîntrerupt, avînd însă o intensitate mai redusă, mișcări și frămîntări ale țărănimii, atrăgînd atenția societății, de multe ori prin mari jertfe omenești, asupra aspectelor celor mai grave ale problemei agrare în general și asupra celei țărănești în special. Cu toate acestea, cercetarea istoricului mișcărilor țărănești în perioada amintită se află încă într-un stadiu incipient. În lucrarea de față ne propunem să abordăm un aspect al problemei, și anume cel al caracterului mișcărilor țărănești desfășurate în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.

*

Studierea documentelor perioadei relevă caracterul ciclic al mișcărilor țărănești; atît în cadrul perioadelor mai mari cît și în cadrul unor etape de mai scurtă durată, ani de mare intensitate a lor alternau cu ani de reflux. În general amploarea mișcării țărănești era mai mare în anii cînd anumiți factori cauzau schimbări mai accelerate în relațiile agrare, atingînd într-o măsură simțitoare situația unui mare număr de țărani.

Desfășurîndu-se pe fondul general al relațiilor social-economice din mediul rural, mișcările țărănești din perioada cercetată erau supuse, din punct de vedere al caracteristicilor lor, unor schimbări, determinate de

[1] Cf. Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei în secolul al XV-lea pînă în secolul al XX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj" VIII (1965); Victor Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965.

natura transformărilor în sînul relațiilor agrare. Totodată caracterul mișcărilor țărănești a fost influențat și de alți factori, dintre care politica agrară de clasă și de asuprire națională a claselor dominante maghiare, precum și schimbările petrecute în relațiile de clasă în urma progresului general al capitalismului, trebuiesc amintite în primul rînd.

În prima perioadă de după desființarea iobăgiei predominau acele mișcări și frămîntări care erau îndreptate împotriva intențiilor unor moșieri de a supune la robotă și la prestarea dijmei pe foști jeleri. Totodată, determinarea caracterului țărănesc sau moșieresc ale unor pămînturi și delimitarea lor au constituit obiectul ciocnirii dintre țărănime și moșierime. Frecvente erau și cazurile de ocupări ale pămînturilor de către țărani, sau încercările — în numeroase cazuri chiar prin acțiuni violente — de a împiedica răpirea unor pămînturi acordate prin procese foștilor stăpîni. Asemenea mișcări au fost semnalate din multe locuri, fiind totuși mai frecvente în Munții Apuseni, în părțile Hunedoarei și ale Turzii. În Munții Apuseni[2] îndeosebi, unde stăpînirea habsburgică a întreprins unele măsuri îndreptate împotriva moților mergînd pînă la arestarea, în ziua de 24 decembrie 1849, marelui lor conducător Avram Iancu[3], mișcările și frămîntările țărănești au căpătat, în anii care au urmat revoluției, și un caracter antihabsburgic.

În perioada absolutismului austriac și a regimului liberal, mișcarea țărănească și-a atins apogeul în anii 1862—1864, cînd a înregistrat tendințe de generalizare[4].

În istoricul mișcării țărănești din Transilvania, încheierea pactului dualist austro-ungar din 1867 nu marchează o etapă deosebită. În timpul dualismului, datorită regimului de asuprire socială și națională, țărănimea a trebuit să continue lupta atît împotriva marii proprietăți moșierești cît și — în cazul țărănimii române, majoritară în Transilvania —, împotriva asupririi naționale. Într-adevăr, deși în prima perioadă a dualismului intensitatea mișcărilor țărănești a scăzut, totuși aproape în fiecare an au avut loc revolte și frămîntări țărănești cu caracter local. Majoritatea mișcărilor țărănești au fost îndreptate împotriva nedreptăților comise cu ocazia comasărilor și împotriva abuzurilor administrației sau a fiscalității excesive. Totodată sentințele frecvente aduse împotriva țărănimii de către judecătoriile urbariale au constituit cauza nemijlocită a mai multor revolte țărănești[5].

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, dezvoltarea capitalismului s-a accelerat foarte mult, ducînd la transformări sociale importante și la ascuțirea contradicțiilor vechi și noi din cadrul sistemului agrar:

---

[2] I. Kovács, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între anii 1849 și 1854*, în „Studii și materiale de istorie modernă", București, 1957, p. 152—165; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. a 2-a, București, 1963, p. 133 și urm.

[3] Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 283.

[4] Ürmössy Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből*, vol. II, Timișoara, 1894, p. 176.

[5] A. Egyed, Problema agrară și mișcarea țărănească din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Teză de doctorat. Mss.

ca urmare, mișcările sociale și naționale s-au înviorat în mod simțitor. Era perioada cînd mișcarea socialistă a muncitorilor a ieșit din cadrul său relativ restrîns de pînă atunci, iar pe planul luptei naționale al românilor se desfășura acțiunea memorandistă. Ambele procese au avut o influență ușor de observat asupra țărănimii și asupra mișcărilor țărănești.

Datorită împrejurărilor schimbate în care avea să se desfășoare mișcarea țărănească și a deosebirilor existente între diferitele părți ale Transilvaniei în ceea ce privește caracterul contradicțiilor sociale, s-au conturat două categorii mai importante de mișcări: pe de o parte mișcările „tradiționale" ale țărănimii, care se deosebeau mai puțin prin caracterul și forma lor de mișcările țărănești anterioare, iar pe de altă parte acele forme de luptă ale țărănimii care erau legate într-o măsură însemnată de progresele pe care le înregistra dezvoltarea capitalistă a țării și de mișcarea socialistă și muncitorească. Principala deosebire dintre cele două tipuri de mișcări se manifesta în faptul că în mișcările țărănești care conțineau noi trăsături elementul de organizare și de conștiință a început să joace un rol deosebit de important.

Pentru evidențierea cît mai clară a caracteristicelor mișcării țărănești considerăm că este la locul ei, din punct de vedere metodologic, gruparea separată a celor două categorii de mișcări.

GENEZA ȘI DEZVOLTAREA MIȘCĂRII „AGRAR-SOCIALISTE"

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea marchează o etapă nouă în mișcarea țărănească, pe de o parte datorită intensificării luptei de clasă la țară în general, iar pe de altă parte din cauza că în acest deceniu a luat naștere o mișcare țărănească care purta multe trăsături caracteristice noi. Noutatea acestei mișcări constă, în principal, în faptul că ea a luat naștere sub influența dezvoltării și generalizării relațiilor capitaliste în agricultură și dezvoltării mișcării socialiste, însușindu-și unele din ideile acesteia din care cauză a și fost denumită în literatura vremii drept o mișcare „agrar-socialistă".

Din punct de vedere teritorial, inițial mișcările „agrar-socialiste" s-au răspîndit în regiunile unde nivelul dezvoltării capitalismului a ajuns la un grad mai ridicat, în Banat și în împrejurimile orașului Arad și Oradea. Aceasta cu atît mai mult cu cît în aceste părți era mai puternică mișcarea socialistă; pe de altă parte, datorită dezvoltării mai rapide a capitalismului în agricultură față de restul Transilvaniei, aici s-a creat și baza solidă a mișcării: proletariatul agrar. Proletariatul agrar care avea ponderea cea mai mare în ansamblul populației tocmai în fostele comitate Bihor, Sătmar, Arad și Timiș[6], s-a dovedit a fi deosebit de receptiv față de unele idei propagate de mișcarea socialistă și chiar față de unele forme de luptă caracteristice mișcării muncitorești. Cu alte cuvinte, în

[6] A. Egyed, *Despre geneza și situația proletariatului agricol din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", X (1967), p. 197—199.

partea de apus a Transilvaniei, (în înțelesul de azi al acestei noțiuni geografico-istorice), s-au creat condițiile obiective și subiective necesare acestei forme noi a mișcării țărănești.

Puternica influență exercitată de către mișcarea socialistă asupra păturilor inferioare ale țărănimii reiese din multe manifestări ale mișcării „agrar-socialiste". Concludent în acest sens este faptul că ea a apărut inițial în localitățile situate în împrejurimile orașelor Arad, Oradea și Timișoara, orașe unde muncitorimea se afla într-un puternic proces de dezvoltare atît din punct de vedere numeric cît și politic. Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad pe anul 1891 reflectă tocmai fenomenul înrîuririi mișcării socialiste asupra țărănimii, scriind că „... baza acestor mișcări agrar-socialiste au constituit-o țăranii, dar cauzele inițiale și ideile ei, ba chiar și persoanele care le inițiau se recrutau din mediul industrial"[7]. Constatarea de mai sus care a fost adoptată și de autoritățile comitatense[8] poate fi acceptată ca justă, cu excepția ideii care se referă la cauzele mișcării care s-a născut, fără îndoială, în mediul agrar și nu în cel industrial.

Intensificarea activității socialiștilor în mediul rural a fost o consecință a avîntului înregistrat în însăși mișcarea socialistă din Transilvania. La sfîrșitul anului 1890 și în decursul anilor următori, în principalele centre muncitorești s-au înființat organizații social-democrate și sindicale. Organizațiile social-democrate, observînd că în mediul sătesc există un puternic proletariat sătesc, au început să se ocupe — e drept, foarte timid — de posibilitatea atragerii acestei pături țărănești sub influența mișcării socialiste.

Încă la congresul de constituire a Partidului social-democrat din Ungaria din decembrie 1890 s-a arătat că „concentrarea pămînturilor în mîini din ce în ce mai puține aduce după sine pauperizarea țărănimii"[9], iar țăranii cu pămînt grevat de datorii au și ei o situație instabilă[10]. Dar — așa cum reiese din documentele istorice — congresul a adoptat în problema pămîntului principiul socializării lui „în viitor", trecînd peste necesitatea unei reforme agrare imediate[11]. Prin această rezoluție s-au pus bazele unei politici greșite în problema agrară, ceea ce a avut o influență negativă asupra aproprierii celor două forțe sociale de bază ale societății. Totuși, după anul 1890, în Transilvania există o preocupare permanentă în rîndurile socialiștilor față de țărănime și îndeosebi, față de păturile ei inferioare.

Organizațiile socialiste din orașele Arad, Oradea și Timișoara, în ciuda faptului că încă nu vedeau clar importanța alianței muncitorești-țărănești, s-au preocupat chiar începînd cu anul 1891 de soarta țărănimii sărace și a proletariatului agricol, încercînd, prin metode variate, să intre

[7] *Az aradi kereskedelmi és iparkamara jelentése*, 1891, p. 17.
[8] Arh. C.C. al P.C.R., fond 71, dos. nr. 6602.
[9] Cf. *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, 1969, p. 51—52.
[10] Ibid.
[11] Ibid.

în contact cu aceste pături țărănești asuprite. Astfel, organizația social-democrată din Arad trimitea unor reprezentanți ai țărănimii din împrejurimi exemplare ale ziarului socialist editat în acest oraș[12]. Cu altă ocazie, redactorii ziarului au organizat o consfătuire cu reprezentanții țărănimii din comuna Zimandcuz, situată în apropiere, pentru a discuta problema alcătuirii unei asociații de luptă pentru ameliorarea situației țărănimii[13]. Numeroși socialiști duceau personal muncă de agitație în rîndurile țărănimii, distribuind chemări și foi volante formulate într-un stil și ton atrăgător. „Țărani, să ne dăm mîne frățește; cerințele voastre sînt și ale noastre. Suferințele voastre și ale noastre sînt aceleași"[14] — glăsuia una din chemări.

Ideile răspîndite în ziare au fost îmbrățișate de către o parte a sărăcimii satelor. Referindu-se la primele mișcări „agrar-socialiste" din comitatul Arad, raportul poliției scria: „Ziarul social-democrat din Arad „Közjólét" a animat în mare măsură aceste mișcări. Foaia amintită i-a entuziasmat atît de mult pe muncitorii agricoli încît o delegație numeroasă a lor a apărut în fața redacției și a ovaționat-o"[15].

Fără îndoială, lipsa literaturii și îndeosebi a unui organ de presă în limba română constituia o piedică în calea propagandei socialiste la sate. Deși ziarul socialist din Timișoara „Volkswille" a anunțat apariția[16] unei gazete socialiste în limba română, apariția a fost amînată cu cîțiva ani. În această privință conducerea centrală a partidului social-democrat s-a făcut, fără îndoială, vinovată, ca în general în politica sa față de problema națională.

Tînăra mișcare socialistă din Transilvania vedea necesitatea organizării țărănimii încă în anii de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. „Este oare cu putință organizarea zilerilor și argaților de ambele sexe de la țară" — punea problema oficiosul mișcării socialiste din Banat, „Volkswille" — pentru ca să răspundă afirmativ: „Trebuie făcută"[17].

Înfiriparea legăturilor dintre mișcarea socialistă și cea țărănească s-a dovedit a fi de o importanță majoră, deoarece în urma acestor legături s-a pornit curentul de organizare[18] a țărănimii, fenomen cu totul nou în istoria îndelungată a acestei clase sociale. În documentele vremii se des-

[12] Arh. Stat. Arad, fond Prefect., jud. Arad, dos. nr. 3378/1900, doc. 11979/1891.

[13] Loc. cit.

[14] *Népszava* din 13 febr. 1891.

[15] A budapesta rendőrség müködése az 1894. évben, Budapesta, 1895, p. 123.

[16] V. Al. Porțeanu, *Încercări de editare a unei gazete socialiste în limba română în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Studii", 1964, nr. 3, p. 583, și urm. Cf. și *A munka őre* (Paznicul muncii) Arad, 1 nov. 1898. Este demn de menționat că ziarul amintit adresa o chemare de sprijin către „muncitori agricoli, țărani săraci, căre muncitori și meseriași".

[17] *Volkswille* din 28 iulie 1893.

[18] Cercetările din ultimul timp au scos la iveală o serie de caracteristici similare sau comune în ceea ce privește organizarea țărănimii din diferitele părți ale țării noastre (Cf. D. Hurezeanu, *P.S.D.M.R. și problema agrară. Cluburile socialiste la sate*, în „Mișcarea muncitorească din România", 1893—1900, București, 1965, p. 226—239).

prinde faptul că primele organizații de la sate purtau amprenta puternică a influenței mișcării muncitorești socialiste. Astfel, primele organizații, înființate încă în anul 1891 în mediul sătesc, se numeau „asociații muncitorești"[19]. Ele cuprindeau în această perioadă a genezei mișcării agrar-socialiste" doar muncitori agricoli și, în consecință, asociațiile tindeau să îmbrățișeze doar interesele acestei pături țintînd înainte de toate, îmbunătățirea simbriei și a condițiilor de lucru[20]. Cu toate slăbiciunile inerente ale acestor organizații țărănești, în unele localități și, într-un anumit sens, chiar și în alte regiuni, organizațiile țărănești ale căror înființare au fost totdeauna însoțite de puternice frămîntări în satul respectiv, au devenit centre ale mișcărilor țărănești de mai tîrziu.

Chiar din perioada genezei mișcării „agrar-socialiste", paralel cu acțiunea de organizare, se desfășurau și unele mișcări în vederea îmbunătățirii situației proletariatului agrar. Vicecomitele comitatului Arad, într-un raport, sublinia că din cauza ridicării prețului arenzii și a micșorării numărului de zile prestate (legate și de răspîndirea mașinilor agricole), „... mișcarea muncitorească și-a găsit un teren fertil în acest comitat, manifestîndu-se în nemulțumirile de masă ale proletariatului agricol"[21]. La Semlac (în Arad)[22] de pildă, în primăvara anului 1891, zilerii s-au organizat în vederea măririi simbriei la prășit și la seceriș[23]. În comunele Ilea și Homorog (în Bihor) „... muncitorii se organizează pentru a se ajuta reciproc și au și sistat lucrul"[24] — raporta pretorul din Salonta. Nu este întîmplător faptul că primele greve ale proletariatului agrar au izbucnit tocmai în părțile unde mișcarea „agrar-socialistă" a început să prindă rădăcini: în comitatele Bihor, Arad și Timiș[25].

Ar fi greșit însă să susținem că în primii ani de existență ai mișcării lipseau cu desăvîrșire unele revendicări care priveau și alte pături de țărani decît cea a proletariatului agrar. La Șiria (în Arad) de pildă, în iulie 1891 „... o parte a țărănimii române și maghiare deopotrivă a intenționat să ceară moșierului să renunțe la obiceiul arendării pămîntului către marii arendași și i-a cerut să li-l dea lor direct, fără intermediari, în parcele mici[26]. În anul 1892, un număr de 1200 de zileri și țărani săraci din Pecica și-au revendicat partea cuvenită lor din izlazul și pădurea de care au fost privați[27]. Totuși, în centrul revendicărilor au stat cerințele muncitorilor agricoli, iar revendicările cu caracter mai larg au apărut doar accidental.

---

[19] „munkásegylet".

[20] *Közjólét* din 25 apr. 1891; Ahr. Stat. Arad, fond Prefect., I, dos. 11979/1891.

[21] Arh. Stat. Arad, fond Prefect., I, dos. 3378/1890.

[22] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., fond 71, dos. 6602.

[23] Socialiștii din Semlac revendicau, de pildă, ca să se interzică prășitul porumbului cu plugul (Arh. Stat. Arad fond Prefect., I, dos. 3378/1900, doc. 1418/1891).

[24] Arh. Stat. Arad., fond Prefect., I, dos. 3378/1900, doc. 475/1891.

[25] C. Corbu—A. Deac, *Mișcări și frămîntări țărănești în România la sfîrșitul sec. al XIX-lea* (1889—1900), București, 1965, p. 90—91.

[26] Arh. Stat. Arad, fond Prefect., I, dos. 3378/1900.

[27] *Arad és vidéke* din 18 martie 1892.

În anii 1897—1898 mișcarea „agrar-socialistă" a înregistrat o nouă creștere. S-a obținut un progres îndeosebi în organizarea țărănimii, ceea ce reiese chiar și din documente, deși acestea nu reflectă întreaga amploare a procesului. În comitatul Bihor numai în două plăși (din totalul de 10)[28], iar în comitatul Torontal — așa cum se precizează într-un raport oficial — în plasa Sînnicolau Mare, numărul țăranilor care au format uniuni a fost de 500—600, iar în plasa Jimbolia de 1800[29]. Firește, numărul țăranilor care nu s-au înscris în organizații dar simpatizau cu „mișcarea", era cu mult mai mare. Astfel, potrivit raportului pretorului plășii Sînnicolau Mare, numai în această localitate existau 800 de „socialiști", iar în alte trei comune învecinate numărul lor se ridica la 1100[30]. În unele părți din comitatul Satu Mare — așa cum rezultă dintr-un raport detailat al vicecomitelui însărcinat cu studiul „agrar-socialismului" — în comitat 15—20% din populația agrară a aderat de fapt mișcării „agrar-socialiste"[31]. Expunînd situația din comitatul Arad, comitele sublinia de asemenea că „... a trebuit să constate împrejurarea că muncitorii agricoli formează asociații"[32].

Reiese, așadar, că această mișcare se afla într-un plin progres și nu a fost nicidecum un fenomen întîmplător sau izolat în părțile vestice ale Transilvaniei. Concomitent, paralel cu extinderea ariei de răspîndire a mișcării, „socialismul agrar" a suferit anumite schimbări și în ce privește conținutul ei, cît și păturile participante; față de faza inițială a mișcării, baza ei socială s-a lărgit.

Schimbarea era legată și de noua orientare a organizațiilor socialiste în problema țărănească. Dacă inițial, socialiștii s-au adresat aproape exclusiv muncitorilor agricoli, acum încearcă să atragă în orbita propagandei socialiste și țărănimea săracă. Faptul reiese limpede din materialul congresului „Țăranilor și muncitorilor agricoli din Banat", ținut între 1—2 ianuarie 1898, sub egida organizației partidului social-democrat din Banat. Aici s-a hotărît, în urma experienței cîștigate, ca în viitor în fiecare localitate să se înființeze organizații ale țăranilor săraci și ale muncitorilor agricoli[33]. Noul fenomen a fost sesizat și în diferitele rapoarte ale autorităților. În plasa Valea lui Mihai, de exemplu, unde „... la început mișcarea agrar-socialistă a prins rădăcini în pătura cea mai sărăcită, fără nici o avere a populației, mai tîrziu ... au început să adere și oameni cu avere"[34]. În comuna Apateul Românesc „... aproape întreaga populație se declară drept socialistă"[35]. Aruncînd o privire retro-

[28] Arh. Stat. Pop. Jud. Bihor, fond Prefect., acte conf. 4/1898; A budapesti rendőrség működése az 1897 évben, p. 131—132.
[29] Arh. Stat. Timișoara, fond. nr. 543, dos. 31.
[30] Ibid.
[31] Raportul vicecomitelui comitatului Satu Mare despre mișcarea „agrar-socialistă" în „Szatmármegyei Közlöny" din 27 febr. 1898.
[32] Arh. comitetului Jud. P.C.R. Cluj. Microfilme, mapa 44.
[33] *Volkswille* din 1 mai 1912.
[34] Arh. Sfat. Pop. jud. Bihor, acte confid. 4/1898.
[35] Loc. cit.

spectivă asupra istoriei de un deceniu a „socialismului agrar", un ziar din Oradea arăta că adepții acestui curent nu se recrutează doar dintre oamenii lipsiți cu totul de pămînt, ci și din rîndurile țăranilor cu avere[36]. Referitor la situația din Satu Mare, vicecomitele aprecia că, deși forța de bază a mișcării o constituia pătura zilerilor și cei care și-au pierdut averea, și „... pătura care se află deasupra celor amintiți" s-a alăturat mișcării"[37]. Se vede deci că „mișcarea agrar socialistă" a început să cuprindă, spre sfîrșitul secolului trecut, și alte pături țărănești în afara proletariatului agricol. Cei care aderau acum mișcării proveneau din rîndurile țărănimii sărace și, alocuri, chiar și din pătura mijlocașă a țărănimii[38]. În privința aderării țăranilor mijlocași, condițiile locale erau cele determinante. Dorim să accentuăm însă că baza socială de masă a acestei mișcări a constituit-o și în continuare proletariatul agrar.

Schimbările care au avut loc în evoluția mișcării „agrar socialiste" în anii 1897—1898, au fost legate și de apariția Partidului socialist independent și activitatea acestuia în rîndurile țărănimii din Transilvania. Aceasta cu atît mai mult cu cît ea a atras după sine schimbări în conținutul social al mișcării, așa cum vom vedea mai jos. Partidul socialist independent a fost creat în anul 1897 de către elementele ieșite din rîndurile Partidului social-democrat, în frunte cu István Várkonyi, care a fost exponentul năzuințelor democratice, antifeudale ale țărănimii.

Mișcarea condusă de socialiști independenți a avut o influență destul de pronunțată în comitatele vestice ale Transilvaniei. Chiar la crearea partidului au participat reprezentanți ai țărănimii din Jimbolia (în Torontal), Vălcani (tot în Torontal) și Cheresig (în Bihor)[39]. În mod firesc, în Transilvania luau parte la această mișcare țărani români, maghiari, germani și sîrbi. Izvoarele semnalează că începînd din 1897—1898 țăranii români participau din ce în ce mai mult la mișcare. Raportul poliției din Budapesta arăta, de asemenea, încă în anul apariției acestei mișcări, că „... și românii au început să se alăture mișcării conduse de Várkonyi"[40]. Mai mult, încă la congresul de constituire a Partidului socialist independent, delegatul din Vălcani propunea comitetului ales editarea unui ziar în limba română pentru a înlesni propaganda în rîndurile țărănimii române. Sursa atestă că țăranii români au jucat un rol cît se poate de important în extinderea mișcării. Țăranii români din Igriș, de pildă, care aveau o organizație socialistă numărînd 159 de membri, au devenit propagatorii ideilor socialiste printre țăranii din satele învecinate din comitatul Arad[41].

---

[36] *Nagyváradi Napló* din 11 iunie 1900.
[37] Raportul vicecomitelui comitatului Satu Mare despre mișcarea „agrar-socialistă", în „Szatmármegyei Közlöny" din 27 febr. 1898.
[38] Ibid.
[39] A budapesti rendőrség müködése az 1897. évben, p. 430 și urm.
[40] Ibid.
[41] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., fond 571, comit. Torontal.

Mișcarea social-democrată din Transilvania și-a menținut vechea poziție în problema pămîntului, ceea ce a reieșit din nou la iveală la conferința țăranilor și muncitorilor agricoli, ținută la Timișoara, sub egida organizației social-democrate din Banat[42]. La conferință s-au discutat problemele legate de îmbunătățirea situației muncitorilor agricoli și modalitățile de a întări influența în rîndurile țărănimii a mișcării socialiste[43]. Revendicările celorlalte pături țărănești au fost omise. Pe lîngă aceasta, organizațiile socialiste au luat poziție față de problema împărțirii pămîntului. Ziarul socialist din Arad își exprima fără echivoc punctul de vedere în această privință: „Noi nu voim împărțirea pămînturilor, ci mai degrabă concentrarea producției, deoarece mica producție, dispunînd de mijloace de muncă insuficiente, nu este capabilă să concureze cu marea producție capitalistă"[44]. Principiile de mai sus erau, fără îndoială, acceptate de multe partide din Internaționala a II-a, dar ele n-au corespuns situației din Transilvania unde proprietatea moșierească n-a fost complet lichidată. Propagarea unor asemenea idei periclita însăși influența mișcării social-democrate în rîndurile țărănimii, aceasta cu atît mai mult cu cît o parte a țărănimii sărace și a proletariatului agrar începea să se alăture mișcării inițiate de socialiștii independenți, care fluturau un program mai radical în problema pămîntului.

Se cerea, de exemplu, arendarea moșiilor statului și bisericii în parcele de cîte 5 iugăre. Moșierii care dețineau o suprafață mai mare de 100 de iugăre urmau să arendeze, de asemenea, țăranilor moșiile divizate în loturi de cîte 5 iugăre[45]. Cu toate că în literatura vremii programul respectiv era considerat ca militînd pentru împărțirea pămîntului, în realitate nici acest program nu se ridica pînă la necesitatea desființării marii proprietăți. Este însă neîndoios că acest program era mai radical decît programul agrar al partidului social-democrat. Pe de altă parte, documentele atestă că țărănimea a identificat programul respectiv cu ideea împărțirii pămînturilor. Este semnificativ în acest sens că după puțin timp de la congresul de constituire, autoritățile raportau din numeroase sate ale comitatului că „... în rîndurile păturilor mai jos ale populației se nutrește ideea împărțirii moșiilor"[46]. În plasa Jimbolia din comitatul Torontal situația era aceeași. „În timp ce cei mai lucizi năzuiesc numai la mărirea salariilor și fac agitații în acest sens, partea mai înapoiată a masei dar mai însemnată numericește așteaptă îmbunătățirea situației nu de la muncă (adică de la îmbunătățirea condițiilor de muncă, n.n.) ci de la împărțirea generală a averilor, respectiv a pămîntului, și apoi, por-

[42] Gabriel Josef, *Fühnfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*, 1870—1920, Timișoara, 1928, p. 20.
[43] Ibid.
[44] *A munka őre* din 1 oct. 1898.
[45] Cf. D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii în România*, București, 1961, p. 274.
[46] Arh. Stat. Pop. jud. Bihor, fond Prefect., acte conf. 4/1898.

nind de la acest fapt, ei așteaptă izbucnirea unei mari revolte la primăvară"[47]. În Sătmar, în unele părți, țăranii erau de asemenea „preocupați de ideea împărțirii pământului[48].

Din datele prezentate mai sus reiese că față de anii 1891—1892, cînd mișcarea țărănească influențată de cea socialistă urmărea scopuri mai înguste, specifice îndeosebi muncitorilor agricoli, în anii 1897—1898, mai ales sub influența socialiștilor independenți, țelurile ei au devenit mai radicale, căpătînd un pronunțat caracter antifeudal. Acest caracter al revendicărilor țărănimii reiese atît din îmbrățișarea ideii împărțirii pămîntului moșieresc cît și din alte năzuințe ale țărănimii din părțile vestice ale Transilvaniei. Astfel, în unele părți din Satu Mare, mișcarea „agrar-socialistă" urmărea desființarea diferitelor prestații auxiliare la muncă în parte[49], iar în altele cerea chiar desființarea muncii în dijmă[50]. În plasa Valea lui Mihai din Bihor „...cererea hotărîtă a țărănimii era ca să nu se pretindă după pămînturile lucrate în parte prestări de munci cu mîna sau cu animale în plus, nici darea unor pomeni ca pui, ouă și altele"[51].

Firește, revendicări ca mărirea salariului și reducerea duratei zilei de lucru[52] nu lipseau din program nici în această fază de dezvoltare a mișcării, ceea ce arată că „agrar-socialismul" avea, pe lîngă tendințe antifeudale, și tendințe anticapitaliste[53].

Mișcarea țărănească din Transilvania, care a luat naștere purtînd un înveliș socialist, era în esență o mișcare cu caracter burghezo-democratic. Totuși, nu se poate contesta prezența elementelor socialiste în mișcare. Astfel țăranii săraci din unele părți din Banat se pronunțau pentru socializarea pămîntului, considerînd că „...țelul propriu zis al mișcării socialiste este transformarea pămînturilor domnești în proprietate comună"[54]. Ținînd însă seamă de caracterul general al mișcării și de sarcinile obiective care se puneau în fața ei în această perioadă, trebuie să precizăm încă o dată că mișcarea țărănească ascundea sub învelișul socialist sau pseudosocialist un conținut burghezo-democratic. Țelurile mișcării țărănești, ca împărțirea pămîntului moșieresc sau desființarea resturilor feudale la muncile agricole, dovedesc în suficientă măsură afirmația de mai sus. Dar chiar și în dosul lozincilor de egalizare sau socializare se ascundea năzuința progresistă a țărănimii de a lupta împotriva proprietății moșierești care era purtătoarea unor relații agrare învechite. *Privind mișcarea țărănească prin prisma țelurilor urmărite, reiese așadar că în ciuda ramificării ei în două direcții principale și în ciuda formelor variate de manifestare, mișcarea țărănească avea multe trăsături comune.*

---

[47] Arh. Comit. jud. P.C.R. Cluj, Microfilme, mapa 44.
[48] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., fond 71 dos. 6636.
[49] Loc. cit.
[50] A budapesti rendőrség... 1898, p. 308.
[51] Arh. Sfat. Pop. jud. Oradea, fond Prefect., acte conf. 4/1898.
[52] Ibid.; Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., fond 71, dos. 6636.
[53] *Köztelek* din 6 iulie 1898.
[54] Ibid.

MIȘCAREA ȚĂRĂNEASCĂ „TRADIȚIONALĂ" DIN ULTIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XIX-LEA

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-au intensificat și mișcările țărănești, purtînd trăsături caracteristice tradiționale. Una din formele principale de manifestare ale acestei mișcări o constituia revolta locală. Revoltele nu erau precedate de o muncă de organizare nici chiar pe plan local, ele izbucneau și se desfășurau spontan. Aceasta nu înseamnă, firește, că din rîndurile țărănimii nu s-ar fi ridicat elemente mai înaintate cu aptitudinea de a influența atitudinea și acțiunile țărănimii. În unele cazuri se puneau în fruntea revoltelor locale chiar elemente din rîndurile intelectualității sătești. O altă trăsătură caracteristică a mișcării țărănești „tradiționale" era aceea că frămîntările și agitațiile locale începeau de obicei cu mult înainte de izbucnirea deschisă a nemulțumirilor. Chiar dacă aceste frămîntări s-au transformat doar în puține cazuri în revolte și răzvrătiri, totuși ele constituie elemente ale mișcării propriuzise. Este vorba, cu alte cuvinte, despre diferitele faze de dezvoltare pe care o îmbrăca deseori mișcarea țărănească. De aici se desprinde concluzia că revoltele și răzvrătirile țărănești trebuiesc studiate într-un cadru mai larg, cu antecedentele și, în măsura posibilităților, cu urmările lor sociale și politice. Astfel istoricul mișcării țărănești nu va mai consta doar dintr-o înșirare mai sumară sau mai detailată a unor revolte izolate, ci va apare ca acțiunea unei forțe sociale puternic îndreptată împotriva rămășițelor feudale și care a contribuit astfel la zdruncinarea regimului burghezo-moșieresc[55].

O asemenea metodă de tratare este îngreunată însă foarte mult de faptul că sursele semnalează, în majoritatea cazurilor, doar aspectele mai mult sau mai puțin violente ale mișcărilor, lăsînd în umbră fazele de început, cînd nemulțumirea și agitațiile abia începeau să prindă contur. Din acest motiv, în articolul de față ne propunem să facem în această direcție doar un început modest.

În legătură cu intensitatea revoltelor țărănești „tradiționale", se poate constata — deși cercetările istorice au scos la iveală doar o documentație fragmentată — că în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au avut loc peste 50[56] de asemenea revolte, iar frămîntările și agitațiile au cuprins cîteva sute de localități.

---

[55] Cf. Vasile Maciu, *Cercetarea istoriei moderne a României în anii puterii populare*, în „Studii", 1962, nr. 6, p. 1575.

[56] C. Corbu—A. Deac, *op. cit.*, p. 83, 90—91, 127—128, 153; *Alföld* (Arad), din 9 mai 1891; *Die Wirtschaftgeschichte der Burzenlandes*, Brașov, 1929, p. 169; *Gazeta Transilvaniei* din 27 iulie 1893; *Hermannstädter Zeitung* din 28 iunie 1893; Arh. Stat. Budapesta, VII, 1022/1893; Arh. Stat. Oradea, fond Prefect., actele subprefectului, 175/1891: Arh. Stat. Cluj, Registru cu procesele verbale ale comitatului, 1898, par. 214; Arh. Stat. Lugoj, Reg. întrare și ieșire, 1896/97; Idem, indicatorul alfabetic al comitelui; *Tribuna* din 3 iunie 1898.

Participarea țărănimii la aceste mișcări prezintă diferențe aproape de la caz la caz determinate de condițiile locale care acționau însă pe un fond social-economic asemănător. În majoritatea cazurilor, forța motrice a mișcărilor o forma păturile inferioare ale țărănimii, totuși, de multe ori, țărănimea a păşit unitar în luptă atît împotriva încercărilor moşierimii sau ale reprezentanților capitalului bancar sau industrial de a răpi noi pămînturi țărănești, cît și împotriva unor măsuri oficiale care lezau interesele țărănimii în general. Cazurile cînd era antrenat în mișcare „satul întreg", nu au fost rare în epoca cercetată, ceea ce confirmă și pe planul luptei de clasă faptul că contradicția de bază în agricultură rămînea și la sfîrșitul secolului al XIX-lea cea dintre marea proprietate moșierească și țărănime, luată în ansamblu.

Dacă analizăm țelurile mișcărilor țărănești, care erau determinate de interesele păturilor participante, se poate constata că marea majoritate a lor a avut un caracter social. În perioada cercetată au avut loc însă și unele mișcări cu caracter național, care au fost conduse de intelectuali români sau de reprezentanți ai burgheziei române.

Privind aria lor de răspîndire, mișcările țărănești „tradiționale" erau mai frecvente în această perioadă în partea de răsărit a Transilvaniei, dar n-au lipsit nici din comitatele apusene. În primii ani din ultimul deceniu al secolului trecut regiunea Munților Apuseni poate fi considerată ca epicentrul acestor mișcări țărănești.

Ascuțișul mișcărilor țărănești spontane era îndreptat împotriva nedreptăților comise cu ocazia comasărilor și a segregărilor, împotriva exploatării moșierești și a creșterii sarcinilor fiscale. Numeroase erau și mișcările îndreptate împotriva abuzurilor reprezentanților puterii de stat locale. Un număr însemnat de mișcări și frămîntări aveau un caracter destul de complex, ele fiind provocate de cauze multiple[57].

O revoltă țărănească de acest fel a avut loc în comuna Feldru (în Bistrița-Năsăud), în luna noiembrie 1890. Aici primarul și notarul comiseseră multe nedreptăți față de țărănime cu ocazia comasărilor și astfel furia țăranilor s-a îndreptat contra lor. Pentru a-și salva viața de atacul țăranilor, ei au recurs la întrebuințarea forței jandarmerești[58].

În februarie 1891 țăranii din Reteag (în Solnoc-Dobîca) se agitau pe motivul că pretorul, dejucînd drepturile în cadrul autonomiei comunale, nu a pus candidatura pentru alegerea primarului dorit de ei[59]. În comuna Miniș (în Arad) pentru că dările percepute de la țărani erau prea mari[60].

În comuna Petrila (în Hunedoara) vreo 60 de țărani s-au ridicat în apărarea loturilor lor de pămînt, pe care o societate capitalistă minieră urma să înceapă cercetări geologice[61].

---

[57] Cf. Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 61.
[58] *Tribuna* din 13/26 noiembrie 1890.
[59] *Szolnok-Doboka* (Solnoc-Dobîca) din 1 febr. 1891.
[60] *Pesti Napló* din 19 febr. 1891.
[61] C. Corbu — A. Deac, *op. cit.*, p. 83.

În anul 1892 numărul revoltelor locale a crescut. Au fost semnalate revolte din comuna Ciceu (în Ciuc)[62], din comunele Oreche (în Hunedoara), Cuvin (în Arad) și Miheleu (în Bihor)[63]. Peste tot țăranii revoltați au încercat apărarea anumitor rămășițe de drepturi în cadrul autonomiei comunale.

Dintre revoltele țărănești din 1893 a luat o amploare mai mare cea din Scărișoara, din Munții Apuseni, unde la 21—22 iunie peste 200 de țărani s-au ciocnit cu pădurarii statului, ultimii omorînd 2 țărani și rănind grav alți cinci[64]. Cauza nemijlocită a acestei revolte a constituit-o faptul că țăranii au fost privați de dreptul de a folosi pădurile pentru păşunat în condițiile de mai înainte. Deși ziarele vorbesc despre o „revoltă bine pregătită"[65], în realitate moții au recurs la răscoală, împinși de mizeria completă și de noile măsuri luate în legătură cu folosirea pădurilor. Legea amintită, care introducea un nou regulament de folosire a pădurilor, a provocat mari agitații încă în săptămînile premergătoare printre țăranii din Munții Apuseni, dintre care la Scărișoara agitațiile s-au transformat în răscoală. Pentru a liniști agitațiile, a fost trimisă la Scărișoara o companie de soldați[66], iar autoritățile comitatense din Alba Iulia, Cluj și Turda au întreprins o anchetă comună în cursul căreia au încercat să dezvăluie cauzele mișcărilor dar și să-i intimideze pe capii agitațiilor. Totuși, frămîntările în Munții Apuseni au continuat, stîrnind un larg ecou în presa vremii. Mai bine de o lună de zile după revolta din Scărișoara, autoritățile relatau că „... anchetele în legătură cu violarea legii pădurilor se pot ține numai în prezența forței armate"[67].

Cercetările istorice atestă influența acțiunii memorandiste asupra frămîntărilor țărănești, acțiune inițiată de burghezia română sub semnul luptei pentru drepturi și libertăți democratice pentru națiunea română din Transilvania[68]. Îndeosebi în preajma și în timpul procesului din Cluj au avut loc mișcări și frămîntări pe tot cuprinsul Transilvaniei. Ziarul „Tribuna" din Arad arată că membrii comitetului au fost primiți și salutați cu însuflețire în gările prin care trecea trenul care ducea memorandiștii și persoanele care-i însoțeau[69]. Faptul a fost confirmat și de alte surse[70]. Vicecomitele comitatului Hunedoara, în raportul său din luna mai 1894, arăta: „Din cauza grevei minerilor din Boița și a mișcării pornite odată cu începerea procesului memorandist din Cluj, efectivul

---

[62] *Hermanstädter Zeitung* din 2 febr. 1892.
[63] C. Corbu — A. Deac, *op. cit.*, p. 89—90.
[64] Arh. Stat. Budapesta, fond BM—VII, 102293.
[65] *Ellenzék* din 26 iunie 1893.
[66] *Gazeta Transilvaniei* din 24 iunie 1893: *Telegraful Român*, nr. 64/1893; *Hermannstädter Zeitung* din 28 iunie 1893.
[67] *Gazeta Transilvaniei* din 24 iunie 1893.
[68] V. Ștefan Pascu, *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare*, Sibiu, 1944; Margareta Danciu, *Masele populare și procesul memorandist*, în „Studia Univ. Babeș—Bolyai", Series IV, Fasc. I, 1959, p. 111.
[69] *Tribuna* din 26 apr. 1894.
[70] *Déva és vidéke* din 20 mai 1894.

de jandarmi a fost mărit, iar la Baia de Criș și Goagiu au fost transportați militari"[71].

Mișcările despre care vorbesc documentele au fost inițiate de către intelectualii români de la sate, dar forța acestora, și tocmai acest fapt a dat de gîndit autorităților maghiare, era țărănimea română. Aceasta reiese limpede și din răspunsul vicecomitelui din Hunedoara la o interpelare a unui deputat român[72]; potrivit acestuia chiar și la sfîrșitul lunii iulie autoritățile se temeau încă de eventuale „consecințe mai grave" ale „lipsei de liniște în rîndurile poporului"[73]. De fapt acestea erau mișcări cu caracter politic și național, constituind a treia categorie de mișcări.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea s-au desfășurat puternice mișcări țărănești pe teritoriul fostului regiment grăniceresc român din Banat. În legătură cu amploarea și ecoul lor, este suficient să menționăm faptul că problema a constituit obiectul unor interpelări din partea deputaților români din adunarea comitatului Caraș-Severin și chiar din parlamentul din Budapesta[74], ele fiind amplu comentate atît de presa locală din Transilvania cît și de cea de peste granițele ei; (în coloanele ziarului „Arbeiter Zeitung" din Viana a apărut un amplu articol în legătură cu aceste evenimente)[75].

Dintre frămîntările țărănești care au cuprins un număr însemnat de localități, cele din Mehadia și Bogoltin (în Caraș-Severin) au dat naștere în anul 1896 la revolte deschise. În luna iunie 1896 în comuna Mehadia țăranii au încercat să împiedice întocmirea cărții funduale pentru izlazurile comunei[76]. Văzîndu-și în pericol pămînturile, țăranii au alungat comisia sosită pentru a măsura întinderea izlazurilor ocupate de țărani[77]. Țăranii revoltați cereau cu insistență și înlocuirea primarului intrat în complicitate cu autoritățile comitatense, constituind în ochii maselor „capul relelor"[78]. Revolta din Bogoltin, care s-a desfășurat concomitent, a avut caracteristici similare[79], dar n-au luat asemenea proporții.

Lupta țărănimii din Caraș-Severin a constituit expresia ascuțirii contradicțiilor din cadrul sistemului agrar în urma dezvoltării relațiilor capitaliste pe teritoriul fostului pămînt grăniceresc. Revoltele și frămîntările au ținut aproximativ un deceniu, perioadă în decursul căreia s-a desfășurat într-un ritm accelerat procesul de dstrămare al comunităților de avere, caracteristice acestor părți.

*

[71] *Idem* din 10 mai 1894.
[72] *Idem* din 28 iunie 1894.
[73] *Ibid.*
[74] Arh. Stat. Lugoj, Registru de intrare și ieșire, 9/1896.
[75] *Arbeiter Zeitung* (Viena), din 10 iunie 1896.
[76] Arh. Stat. Lugoj, Registru de intrare și ieșire; Idem, Indexul comitelui, XI. 16—17.
[77] *Volkswille* din 3 iulie 1896.
[78] *Kolozsvár* (Cluj) din 16 iulie 1896.
[79] Arh. Stat. Lugoj, Reg. cu procesele verbale ale comit., 9/1896.

Din materialul prezentat mai sus reiese că lupta de clasă a țărănimii s-a intensificat mult în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea: a crescut numărul revoltelor și frămîntărilor, au apărut noi forme de mișcări, ca organizarea și greva muncitorilor agricoli, lărgindu-se, totodată, aria lor de răspîndire. Mișcările „tradiționale" și „agrar-socialiste" prezentau multe deosebiri, dar marea majoritate a mișcărilor aveau, prin revendicările lor un caracter social burghezo-democratic. Deși în cadrul mișcării „agrar-socialiste" elementul de organizare și conștiință a început să aibă un rol important, suferind o influență apreciabilă și din partea muncitorimii industriale, totuși mișcarea țărănească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea s-a desfășurat, în ansamblul ei, fără o conducere organizată, fapt care a ușurat înăbușirea ei de către puterea de stat și oprimarea precum și exploatarea în continuare a țărănimii.

Menținîndu-se în continuare cauzele mișcării țărănești, și în anumite cazuri agravîndu-se chiar, țărănimea transilvană a continuat să ducă o luptă dîrză și la începutul secolului al XX-lea.

ÜBER DAS WESEN DER BAUERNBEWEGUNGEN AUS TRANSSYLVANIEN AM ENDE DES 19. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der vorliegenden Arbeit befasst sich der Verfasser mit dem Wesen der Bauernbewegungen, die im letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts stattgefunden haben. Der Verfasser kommt zu der Schlussfolgerung, dass dank den veränderten Umständen, in denen sich die Bauerbewegungen abwickelten, und den bestehenden Unterschieden zwischen den verschiedenen Teilen Transsylvaniens in Hinsicht der zozialen Widersprüche, haben sich zwei bedeutendere Katherogien der Bauernbewegung konturiert: einerseits die „traditionellen" Bewegungen des Bauerntums und andererseits die „agrarsozialistischen" Bewegungen. Vom territoriellen Standpunkt verbreiteten sich die „agrarsozialistischen" Bewegungen erst in Banat und in den Komitaten Arad und Bihor. Hingegen die „traditionellen" Bauernbewegungen waren im östlichen Teil Transsylvaniens häufiger. Die „agrarsozialistischen" Bewegungen waren in erster Reihe vom Agrarproletariat unterstützt, während die „traditionellen" von der ganzen Bauernschaft. Die „traditionellen" und die „agrarsozialistischen" Bewegungen wiesen viele Unterschiede auf, aber sie hatten auch viele gemeinsame Züge.

ASTRA ȘI OFICIALITATEA MAGHIARĂ LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1918*

DE

GEORGE CIPĂIANU

În ultimele luni de război, Astra, organism național, suporta povara situației tragice căreia poporul român din Austro-Ungaria trebuia să-i facă față de cîțiva ani. Nu era numai simpla încercare a virtuții unui neam supus și împilat, ci nefericirea ce o dă deznădejdea mulțimii obligate să ia arma alături de opresori în slujba unor interese dintotdeauna străine și ostile destinului său. Lipsurile, greutățile suplimentare provocate de război, înrăutățeau și mai mult viața transilvănenilor, a căror nădejde de unire cu țara, o clipă surîzătoare prin intrarea armatei române în Ardeal, părea stinsă pentru mulți ani, căci trupele germane și aliații lor austro-ungari respinseseră pe români ajungînd pînă la fruntariile Moldovei.

Ce era Astra în acești ani? Era un organism larg ce cuprindea spiritualicește pe toți românii din monarhie, singurul care supraviețuise mai mult de 50 de ani, cu toată potrivnicia guvernelor. Scopul[1] său, înscris în statutele din 1862, fusese păzit cu sfințenie de-a lungul anilor. Cele 87 despărțăminte[2] existente la începutul lui 1918 împînzeau tot pămîntul locuit în Ungaria de români, cuprinzînd un mare număr de comune organizate în agenturi. Sentimentul demnității naționale își găsea în propaganda culturală a acestora izvoare nesecate de împrospătare. Activitatea politică fățișă fusese în mod voit exclusă dintre obiectivele declarate ale Astrei[3], spre a evita prigoana guvernamentală care, în diferite

* Mulțumesc pentru ajutorul prețios acordat de S. A. la întocmirea acestui studiu. Datorez recunoștință și lui Simion Retegan pentru semnalarea unor materiale de arhivă.

[1] Statutele Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, art. I, par. 2, p. 1, Sibiu 1862.

[2] Transilvania, 1917, p. 98; vezi și: V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, ed. șt., București, 1968, p. 76.

[3] Vezi statutele art. 1, par. 3. Despre adevăratele scopuri ale Astrei la sfîrșitul secolului trecut și în primele două decenii ale celui următor, a se vedea: Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, pp. 204—205.

forme, s-a făcut și așa simțită. Atenția membrilor și conducătorilor Astrei era reținută de toate laturile activității creatoare a omului. Ei voiau ridicarea românului din toate punctele de vedere. Bilanțul realizărilor era remarcabil în preajma războiului. În afară de acțiunile cotidiene și persuazive, menite să clădească puțin cîte puțin un solid edificiu cultural românesc, să înfrumusețeze fizionomia sufletească a poporului român din monarhie, să introducă idei moderne și procedee avansate în viața economică a acestuia, Astra socotea printre realizările sale, în al doilea deceniu al secolului nostru, un liceu de fete la Sibiu, un muzeu cu mai multe secții în același oraș, o revistă ce apărea de mai bine de 40 de ani, (Transilvania), Enciclopedia română, și un corp de intelectuali, în mare parte formați cu sprijinul său material și spiritual.

În preajma războiului, „Asociațiunea" avea 83 de despărțăminte și peste 10.300 membri[4]. În 1914, despărțămintele erau deja în număr de 87[5], fără a mai spori pînă la sfîrșitul războiului.

În anii de război, situația Astrei s-a înrăutățit foarte mult. Activitatea ei, cu aspecte multiple, fu îngreunată, anulată chiar, în cele mai multe despărțăminte[6]. Poporul român trebui, în fața vrăjmășiei guvernelor maghiare, să-și plece capul sub noi poveri. Prigoana politică și națională se înăspri, cu deosebire după intrarea armatei române în Ardeal, cînd sentimentele antidualiste ale populației românești răbufniră nezăgăzuite. În 1917, după suprimarea „Românului" din Arad, „Drapelul" din Lugoj, condus de Valeriu Branițe, rămase unicul ziar românesc care mai apărea, singurul chemat „a susține în publicistică continuarea vieții noastre de partid"[7]. Era greu a duce o politică națională în asemenea condiții. Paginile „Drapelului" apar de multe ori cu mari pete albe. Cînd și cînd străbat peste intransigența cenzurii afirmații care nu lasă nici o îndoială asupra adevăratelor sentimente ale redactorilor săi: „Știm prea bine — se spune într-unul din numere — că problema aceasta (susținerea prin presă a intereselor românești, n.n.) întrece puterile noastre, *mai ales între împrejurările de astăzi, cînd atîtea piedici stau în calea pronunțării libere a cuvîntului, cînd de multe ori sîntem siliți a ne călca pe inimă, și a ne impune tăcere*"[8].

În învățămînt, guvernul maghiar luă măsuri împotriva naționalităților. Ministrul de culte, Albert Apponyi, membru în cabinetul Eszterházy, reactivă în 1917 ordonanța din 1907, care nu îngăduia învățătorilor a folosi limba naționalităților (în școlile de stat, n.n.) „nici măcar ca limbă

---

[4] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societății „Astra" și rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii", nr. 6, 1961, p. 1456.

[5] Transilvania, 1915, nr. 1—6, p. 102.

[6] Vezi Transilvania anii: 1915, 1917, 1918—1919, rapoartele generale ale comitetului central.

[7] Drapelul, Lugoj, an. XVII, 1917, nr. 1, 1/14 ianuarie. Este vorba de Partidul Național Român.

[8] Ibid.

de ajutor"[9], atrăgîndu-şi astfel critica cercurilor democratice româneşti şi maghiare[10].

Cît despre Astra, activitatea ei fu grav afectată de interdicţia pusă de autorităţi în faţa propagandei culturale şi economice ce o desfăşurase pînă în 1913. „În 1914 — relatează raportul comitetului pe anii 1913—1917, organele despărţămintelor *în urma opreliştii* nu au putut să mai facă propagandă culturală şi economică în comune, nici să ţină măcar adunarea generală, cu excepţia cîtorva despărţăminte care apucaseră să o ţină înainte de începerea ostilităţilor"[11]. Mare parte din membrii Astrei şi mulţi dintre directorii de despărţăminte au fost mobilizaţi. Reţeaua de oameni devotaţi şi angajaţi în acţiuni felurite a fost spartă în numeroase locuri. Ca urmare, cotizaţiile şi contribuţiile membrilor şi susţinătorilor sînt strînse (în puţinele despărţăminte unde mai era posibil) cu încetineală şi neregulă. Goluri serioase se creează în bugetul Asociaţiunii, afectînd asupra activităţii sale. Din 1913 pînă în 1918 adunarea generală nu s-a mai putut ţine[12], şi nici alegerea noului comitet nu s-a mai făcut. Din lipsă de fonduri, Astra nu şi-a mai putut plăti toţi funcţionarii; unul după altul, posturile de secretar literar, conferenţiar agronomic, ajutor de custode al muzeului şi acela de administrator al „Bibliotecii poporale" sînt suprimate[13].

Neamiciţia stăpînirii se conjugă cu greutăţile create de starea de război. Populaţia este sărăcită, supusă privaţiunilor, bărbaţii sînt împrăştiaţi pe fronturile de luptă. Din 1915, Astra nu mai are nici un membru ajutător. Atmosfera generală devine, pe măsură ce războiul se prelungeşte, tot mai neprielnică acţiunilor ştiinţifice şi de culturalizare. În 1914, numărul prelegerilor populare a scăzut faţă de anul precedent cu 893, cel al conferinţelor cu 101, al şezătorilor cu 24. Din cauza rigorilor administrative, în unele locuri amvoanele bisericilor rămaseră singurele tribune ale Astrei[14]. În iarna lui 1914—15 încetară şi cursurile de alfabetizare, ca şi reuniunile secţiunilor literar-ştiinţifice care nu vor putea fi reluate decît după război, dar fără a mai beneficia de prezenţa unor membri valoroşi, care muriseră pe front[15]. Nu s-au putut ţine concursurile anuale pentru premiul Andrei Mureşanu. Numărul despărţămintelor care mai răspundeau la invitaţia de a trimite rapoarte despre activitatea lor era în scădere continuă. În 1916, încetă apariţia colecţiei „Biblioteca tineretului". În acelaşi an, „Transilvania" apăru în volum cumulativ (2 numere), iar „Calendarul Asociaţiunii" se tipări în 10.000 de exemplare, ca ultim număr (al 46-lea) al „Bibliotecii poporale", colecţie întreruptă şi ea din lipsă de fonduri. Pînă la sfîrşitul războiului, broşurile şi cărţile distribuite soldaţilor români din spitale, sau vîndute, vor fi luate din stocul

[9] Drapelul, Lugoj, an XVII, 1917, nr. 63 din 8/21 iunie.
[10] Ibid.
[11] Transilvania, 1919, p. 7.
[12] Ibid., p. 3.
[13] Ibid., p. 8.
[14] Ibid., p. 11.
[15] Ibid.

imprimat înainte de 1914. Situația cea mai grea a fost aceea din 1916, an în care chiar și comitetul central și-a întrerupt activitatea timp de 3 luni[16]. Numărul despărțămintelor, agenturilor, bibliotecilor populare, averea despărțămintelor, n-au sporit în acest an. Cursurile școlii civile de fete au început cu mare întîrziere, numai în 5 decembrie 1916. Internatul nici nu s-a putut deschide. Veniturile școlii (provenind din taxele elevelor și din ajutoarele Astrei) abia ajungeau pentru salariile corpului didactic și alte altor angajați, ele nu puteau acoperi cheltuielile cotidiene, mereu crescînde din cauza scumpirii vieții. Deficitele anuale ale școlii atingeau cifra de 10.000 coroane, agravînd situația financiară a Astrei[17]. „Transilvania" publică apeluri[18] pentru „crearea unui fond neatacabil" pe seama școlii civile de fete și pentru înlesnirea Asociațiunii în împlinirea scopurilor mărețe pe care le urmărește". Răspunseră acestor solicitări fruntași români ca Anton Mocioni, George Pop de Băsești, bănci ca „Albina" din Sibiu, „Ardeleana" din Orăștie. „Drapelul" din Lugoj invită în repetate rînduri publicul românesc să cumpere calendarul Asociațiunii care trebuia „. . . să nu lipsească din nici o casă românească . . . "[19].

În 1917, averea totală a Astrei se ridica la 1.307.367,08 coroane[20] față de 1.218.071,23 coroane[21] cît fusese la sfîrșitul lui 1914. Astra administra 20 de fonduri și fundațiuni, acorda cca. 20 de burse anual. Dispunea însă de un capital de rulaj redus căci „Fondul general" al său era investit în clădiri și obiecte neproductive, iar creșterea anuală a fondurilor și fundațiunilor era sub nivelul celei din anii de pace, din cauza „etaloanelor și dividendelor scăzute"[22]. Sporul averii Astrei, constatat la sfîrșitul lui 1917, era aparent, căci inflația progresivă din vremea de război reducea mult consistența lui reală.

Astra rămînea, în ciuda tuturor greutăților, un reazim național de nădejde. Secțiile sale științifico-literare (8 la număr după reorganizarea din 1914), se bucurau de colaborarea unor intelectuali valoroși, devotați cauzei neamului. Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, T. V. Păcățian, Ion Agîrbiceanu, Enea Hodoș, Sextil Pușcariu sînt numai cîțiva dintre ei. Cunoscutul romanist Dr. Jan Urban Iarnik, profesor la universitatea din Praga, prieten declarat și constant al poporului român, se număra printre membrii de onoare.

Caracterul Astrei, scopurile ei adevărate, greu de disimulat, amploarea acțiunilor sale și larga popularitate de care se bucura printre toți românii din Ungaria, reuniți în zdrobitoarea lor majoritate sub conducerea sa, simbolul universal românesc al Astrei, i-au atras mai întîi suspiciunea și apoi ostilitatea guvernelor maghiare. Care și cît de grave

[16] Raportul general al comitetului central despre lucrările și situația „Asociațiunii" pe 1916, în: Transilvania, 1918, p. 102.
[17] Ibid., p. 110.
[18] Vezi numărul din 1918, p. 180.
[19] In nrii. 4 din 10/20 ian. 1917, 5 din 12/25 ian., 7 din 17/30 ian., 10 din 24 ian./6 febr. și altele.
[20] Transilvania, 1918—1919, p. 9.
[21] Ibid., 1919, p. 10.
[22] Ibid., 1918—1919, p. 14.

au fost măsurile inspirate acestora în secolul trecut și în primii ani ai secolului nostru de șovinismul ireductibil al burghezo-moșierimii maghiare, se va pune în lumină de studiile și publicațiile de documente ce vor veni în viitor. Este interesant de urmărit momentul final, după toate probabilitățile, din seria mai lungă a încercărilor de a distruge această asociație sau dacă nu, de a o transforma într-atîta încît să nu mai corespundă destinației sale. Episodul merită atenție nu numai pentru acțiunea în sine, dar poate mai mult pentru informațiile prețioase pe care actele întocmite cu această ocazie ni le furnizează asupra părerilor intime și a atitudinii reale și consecvente ale oficialității maghiare față de Astra și, parțial, față de mișcarea națională românească.

În ultimii ani de război, probabil în a doua jumătate a lui 1917, Huszár Antal, secretar ministerial, începe o acțiune ce trebuia să cerceteze în adîncime rosturile, structura, situația, influența și perspectivele Astrei, și de ale cărei rezultate urma să depindă soarta ei ulterioară[23].

Cercetările lui Huszár se încheiară pare-se în 29 decembrie 1917 iar în 25 februarie 1918 acesta înaintă ministerului de interne un dosar voluminos [24] (224 de pagini). Cum era și de așteptat, investigațiile au început cu intenția expresă de a demonstra că existența și natura Asociațiunii erau incompatibile cu ideea de „stat unitar național maghiar", de aceea afirmațiile privind forța Astrei și pericolul ce-l reprezenta pentru stat nu trebuie acceptate textual. Este în afară de orice îndoială că neliniștea guvernului era foarte întemeiată. S-ar ivi însă neclarități dăunătoare și nejustificate, privind rolul și însemnătatea unui bastion național de o asemenea importanță, dacă n-am încerca a distinge adevărul istoric printre formulările de multe ori exagerate sau false ale unor oameni ce porniră la lucru cu premeditare, voind cu orice preț a „descoperi" ceea ce le convenea lor a spune.

Cîtă înțelegere manifestau guvernanții pentru poporul român și de cîtă „bună credință" erau în stare funcționarii lor ne lămurește unghiul de vedere din care apreciau viața grea a acestuia de la 1848 pînă la 1918. Nu însemna a nesocoti viața, faptele, vremea scursă și greutățile învinse, declarînd că realizări naționale remarcabile, care au cerut ani îndelungați de jertfe și strădanii, de dezamăgire și speranță, au fost răsplata atitudinii „nepatriotice" a românilor din 1848? Căci după părerea lui Huszár, crearea gimnaziului ortodox din Brașov, ridicarea episcopiei din Blaj la rangul de mitropolie, înființarea episcopiilor de Lugoj și Gherla, a gimnaziului ortodox din Brad, a Astrei chiar, precum și recunoașterea

---

[23] Huszár Antal urmărea de mai mulți ani și cu stăruință acest obiectiv. În 1907 scrisese o carte (A magyarországi románok) în care atacase și societatea românească Astra, propunînd încă de atunci modificări în statute. Mare parte din materialul folosit în 1907 cu privire la Asociațiune este reluat în 1918, îmbogățit însă cu informații, propuneri și formulări noi. Izvorul acțiunii sale rămîne același: ostilitatea neîmpăcată față de această asociație.

[24] Arhiva Institutului de istorie și arheologie din Cluj, dos. nr. 136/27, p. 100 și 136/25, p. 224. Aceste acte provin din Arhiva secretă a ministerului de interne maghiar.

egalității națiunii române din Transilvania și a confesiunilor sale, înfăptuirea despărțirii ierarhice a românilor ortodocși din Austria de mitropolia de la Karlovitz, constituirea mitropoliei din Sibiu și înființarea gimnaziului din Năsăud, fură toate acte de grație ale Habsburgilor, completate de „favoruri" și posturi înalte acordate românilor[25]. Funcționarul austro-ungar socotea că dintre toate instituțiile românești înșirate, cea mai periculoasă pentru politica de stat maghiară era Astra, și credem că nu se înșela întru totul[26]. Dar pentru el și pentru stăpînii săi puțină importanță avea faptul că legile regimului dualist țineau naționalitățile din țară într-o inferioritate nedemnă, și mai puțin credit aveau amintirile istoriei nu prea îndepărtate, în care n-ar fi trebuit să se adîncească mai mult decît pînă la 1848, cînd români, sîrbi, croați, au pus mîna pe arme pentru a smulge libertatea ce le-o negau „comprehensiunea politică" și „patriotismul" unui guvern ce-și zicea liberal și democratic, ca să înțeleagă ceea ce numai cine nu voia nu putea înțelege. Dar nu! Românii nu erau „patrioți", iar politica lor națională era „extremistă"[27]! Ar fi putut spune centrifugă, am fi de acord, căci nădejdile lor cele mai intime îi legau, în virtutea legilor firii, de frații de peste munți. Nu extremistă și nici antimaghiară era mișcarea națională română, printre ai cărei factori de mare importanță se număra și Astra[28], ci antidualistă. Crearea asociațiilor menite a redeștepta și a stimula simțămîntul național izvorăște natural din tendința oricărui popor oprimat spre eliberare. Asociațiunea era destinată acestor scopuri[29], așadar „păcătuise" prin activitatea ei în fața naționalismului claselor dominante din Austro-Ungaria și trebuia desființată, ori mult transformată și mărginită la un rol dintre cele mai mărunte. Ce alt rezultat putea avea aplicarea propunerilor lui Huszár Antal care cerea ca dacă „din rațiuni înalte de stat" Astra nu va fi dizolvată, măcar să i se îngreuneze activitatea, să i se restrîngă sfera de influență și popularitatea, să se instituie cel mai sever control asupra tuturor manifestărilor ei?[30] În 1918, aproape cu ambele picioare în groapă, cu un moment înaintea prăbușirii totale, Austro-Ungaria nu se dezminte în atitudinea sa față de naționalități, ea își arată încă netocit ascuțișul politicii opresive.

Existența și activitatea Astrei au stîrnit resentimentele celor de la putere încă de la înființare, dar acestea s-au concretizat în măsuri restrictive mai ales după 1867. Istoricul problemei nu intră în subiectul nostru. Ne vom opri doar asupra unui moment — anul 1897, și asupra

[25] Arhiva Institutului de istorie, Cluj, dos. nr. 136/25, p. 3.

[26] „Însă dintre toate aceste instituții, cea mai periculoasă, din punctul de vedere al politicii de stat maghiare, este Asociația literară și culturală română (Astra) care există, deja de 56 de ani, doarece sub pretextul culturii, cuprinde astăzi pe românii din țară ca o rețea de nepătruns, atîțînd în ei separatismul... și ca atare este unul dintre factorii cei mai importanți ai politicii naționale extremiste române". Ibid., p. 4.

[27] Ibid.

[28] Vezi nota 26.

[29] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, p. 32.

[30] Arhiva Institutului de istorie Cluj, dos. nr. 136/25, p. 5.

unui aspect — modificarea statutelor făcută în acest an la intervenția autorităților[31]. Acțiunea pornise încă în 1895[32], sub pretextul că statutele aprobate înainte de începutul guvernării „parlamentare", cu alte cuvinte înainte de instaurarea dualismului, nu corespundeau noii legislații, și că Astra era o asociație a tuturor românilor din Ungaria nu numai a transilvănenilor, afirmație nu tocmai exactă, căci abia adunarea generală din 1896, ținută la Lugoj[33], hotărî extinderea organizată și organizatorică în Banat și Crișana, iar pînă la înfăptuire a mai trecut cîtva timp. Insistențele conducerii maghiare pe lîngă comitetul central pentru schimbarea statutelor trebuie încadrate în ansamblul măsurilor ce urmară evenimentului memorandist. Bánffy nu putea lăsa să-i scape prilejul de a lovi într-o asociație care persista a se numi „transilvană", cîtă vreme conducătorii naționali români nu abandonaseră ideea autonomiei Transilvaniei, iar guvernele opinteau pentru realizarea statutului „național maghiar unitar". Este chiar semnificativ că i se ceruse comitetului în primul rînd schimbarea denumirii, din care trebuia să lipsească cuvîntul „transilvană" ce nu mai „corespundea" din punct de vedere al dreptului public[34]. Cîteva concepte ale statutelor modificate au fost respinse și abia în 13 august 1897 Dezideriu Perczell, ministrul de interne, aprobă textul acestora. Noua denumire era „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român", dar pentru toți românii ea a rămas simbolic *Astra*, chiar și după ce autoritatea societății trecuse deja marginile Transilvaniei propriuzise.

În noua formă, statutele sînt îmbogățite în anumite privințe. Apar paragrafe care reglementează înființarea, organizarea și funcționarea despărțămintelor și agenturilor. Pierderea este însă mai mare decît cîștigul, căci adaosurile dăunătoare activității Astrei sînt considerabile, nu de nuanță ci de adîncime, deși la prima vedere modificarea în rău pare neînsemnată. Statul caută a se infiltra în interiorul asociației, pentru a-și asigura pe cît posibil controlul asupra activității acesteia. O analiză succintă a esențialelor transformări sau reformulări operate în acest scop, evident nu spre satisfacția conducătorilor Astrei, pun în afară de îndoială afirmația noastră.

Trecem peste schimbarea denumirii de care am mai vorbit. Paragraful al doilea, cuprinzînd scopul asociațiunii, mijloacele și modalitățile ce urmau a servi la înfăptuirea lui, reține atenția prin două precizări care lipseau din statutele inițiale[35]. Prima înregistrează obligativitatea ca toate „întreprinderile" cărora se va dedica Astra să fie *legale*, așadar orice acțiune trebuia aprobată în prealabil de oamenii puterii. A doua limitează, sau încearcă să limiteze, tărîmul teritorial al eforturilor asociației la *„românii din patrie"*. Paragraful 6 al textului din 1897 declară

[31] Ibid., p. 29.
[32] Ibid., p. 28.
[33] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societății „Astra"* ..., p. 1455.
[34] Arh. Inst. de istorie, Cluj, dos. 136/25, p. 29.
[35] Pentru textul analizat, vezi statutele citate la nota 1 și cele publicate în „Transilvania, anii XXVII—XXVIII, 1896—1897, p. 169.

obligatorie aprobarea autorităților pentru orice acțiune desfășurată în conformitate cu paragrafele 3 și 5, primul referitor la limba oficială a asociațiunii, cea română, al doilea privitor la revista periodică editată de Astra. Amestecul statului în chestiunea limbii oficiale este semnificativ, căci paragraful în discuție permitea neromânilor a folosi în corespondența lor cu asociația folosirea limbii lor, ori precizarea din paragraful 6 dă cîmp nelimitat amestecului organelor politice într-o afacere de primă importanță a Astrei. Paragraful 16 al noilor statute condiționa ținerea adunării generale anuale de înștiințarea prealabilă a autorităților, detaliu căruia exigența cunoscută a guberniului transilvan nu-i dăduse în 1862 importanță. Socotind probabil că asupra comitetului central se puteau face mai ușor presiuni, ministerul pretinse, pare-se, ca statutele din 1897 să strămute dreptul de primire, respingere sau excludere, a noilor membri din competența adunării generale în aceea o comitetului. De asemenea, adunării i se dă dreptul de a reprimi pe cei excluși, chestiune de care nu fusese vorba în vechile statute. Noua situație putea folosi guvernului, atît de consecvent în cunoscuta sa metodă de a întreține elemente dăunătoare, răuvoitoare sau trădătoare în interiorul unor instituții sau organizații, în special de-ale naționalităților, a căror activitate i se părea suspectă.

Prin formularea nouă a statutelor se reduce într-o oarecare măsură și democratismul intern al Astrei. Așa, dintre funcționarii și conducătorii asociației, numai președintele, vicepreședintele și primsecretarul se mai alegeau de adunarea generală, ceilalți 6 mai importanți (secretar II, casier, bibliotecar, arhivar, controlor, econom) urmau a fi numiți de comitetul central, modalitate care cedează mai ușor arbitrariului, abuzului.

Atribuțiile președintelui sînt limitate. Dintre ele lipsește, printre altele, datoria lui de a veghea „ca dezbaterile și concluse adunărilor să se ducă *potrivit scopului și intereselor* asociațiunii". În cadrul despărțămintelor și agenturilor, orice inițiativă a oamenilor Astrei care ar duce la „înființarea de însoțiri folositoare pentru membrii lor, prevăzute cu statute speciale", trebuia aprobată de autoritățile competente. Nici convocarea adunării generale a despărțămintelor nu se mai putea face fără înștiințarea prealabilă a organelor de stat. Ministerul de interne își rezervă de asemenea dreptul de a verifica actele de eventuală dizolvare (statutele prevedeau ca în cazul cînd societatea va rămîne cu numai 12 membri, ea se va considera desființată) înainte de operațiunea propriu-zisă a dizolvării.

Paragraful ultim[36] al statutelor din 1897 constituie inserțiunea cea mai dăunătoare pentru activitatea Asociațiunii și, în același timp, dovada cea mai nedisimulată, și prin urmare cea mai prețioasă, despre

[36] „În cazul cînd Asociațiunea nu va observa sfera sa de activitate cu privire la scopul și procedura precizată în aceste statute încît prin continuarea funcționării ei s-ar periclita statul sau interesele materiale ale membrilor ei, guvernul regesc va putea suspenda îndată activitatea ei și, conform rezultatului investigațiunii, ce se va ordona după suspendare, o poate dizolva definitiv, eventual o poate îndatora la cea mai strictă observare a statutelor, sub pedeapsa desființării".

intervenția autorităților și scopul ei. Este modificarea urmărită în *primul* rînd și chiar dacă ar fi fost singura ar fi ajuns pentru a servi statului într-o măsură considerabilă a înlănțui mai bine Astra în rețeaua neiertătoare a legislației și aparatului punitiv dualist. Supușenia de împrumut, circumstantă și nicicînd sinceră, a conducătorilor ei, n-a putut feri de această dată Asociațiunea de o măsură periculoasă care o putea duce la desființare prin punerea în aplicare a unui articol din propriile sale regulamente de funcționare, căci paragraful de care vorbim asigura statului dreptul de dizolvare a societății românești în cazul celei mai neînsemnate abateri de la obiectivele sale (recunoscute) strict culturale. Și cine urma să judece dacă au apărut asemenea abateri și cît au fost ele de grave? Funcționarii statului, ce trebuiau să împartă la o adică „dreptatea" între acesta și supușii lui oprimați!

Se pare însă că scurgerea anilor schimbă optica celor de la putere, din nefericire nu în bine, făcîndu-i să regrete „clemența", care erau convinși că o făcuseră în 1897. În 1918, Huszár Antal deplînge „îngăduința" și „lipsa de prevedere" a ministerului care, aprobînd statutele din 1897, a dat noi arme în mîna românilor „separatiști"[37]. Departe de adevăr, el declară că tocmai sau, mai degrabă, „numai din 1895" Astra s-a transformat într-un element „dușmănos și periculos" pentru statul maghiar, socotind în mod eronat că abia noile statute, aprobate după el cu prea multă ușurință, ar fi permis extinderea influenței asociației asupra „părților locuite de români din toată țara"[38], uitînd propria sa afirmație de mai înainte, că schimbarea statutelor în 1897 s-ar fi făcut și pentru că între timp Astra depășise marginile Transilvaniei[39]. Găsește chiar cuvinte de acuzare pentru ministerul din 1897 care, lăsîndu-se chipurile indus în eroare de pasivismul politic al românilor, nu a avut în vedere „puternica forță de coeziune" (subscriem constatării) de care dădea dovadă Astra mai cu seamă cînd românii se aflau în fața marilor mișcări politice, a aprobat statutele, comițînd astfel o „greșeală de politică de stat"[40]. Logica aceasta este — după cum se poate vedea — foarte sui generis. Cînd e binecunoscută rigurozitatea minuțioasă a administrației austro-ungare în orice chestiune a naționalităților, cînd este clar că modificările din 1897 au fost expresia acțiunii conștiente și foarte consecvente a unui guvern ce ducea o politică de opresiune națională, cînd prejudiciul adus singurei instituții general românești din monarhie apare cu claritate, iată-ne asaltați de ideea că prin semnătura sa Perczell Dezsö a pus la dispoziția românilor un prețios instrument antidualist, ca și cînd Bánffy, șeful lui, n-ar fi avut destulă grijă pentru a evita orice subminare a „statului național unitar maghiar". Argumentele de acest fel caută să justifice interese politice de moment, metamorfozîndu-se la nevoie, înlocuindu-se unul pe altul, de multe ori cele mai opuse ca sens și conținut, aidoma a două

[37] Arh. Inst. de ist. Cluj, dos. 136/25, pp. 129 și 176.
[38] Ibid., p. 129.
[39] Ibid., p. 29.
[40] Ibid., p. 176.

fețe de medalie sucită după plac, după capriciile preferinței, de azi pe mîine schimbată radical, a posesorului.

Într-o suită de fapte și date înșirate, ancheta din 1918 încearcă să evidențieze caracterul pernicios, tot mai amenințător, pentru statul maghiar al Astrei. Că dedesubturile activității cultural-educative și scopul final al acesteia au fost profund naționale și politice, am mai spus-o și o repetăm. Se reflectă și din referințele prezentate ministerului în 1918, numai că acum, voind cu orice preț a suprima acest focar al conștiinței naționale românești, oamenii stăpînirii îngroașă nepermis anumite aspecte, inventează și caută pricină prin exagerări de nuanță șovină puse în mod calomnios pe seama activității Astrei.

Un întreg teanc din dosarul des citat pînă acum poartă titlul „Caracterul periculos al activității asociației din punctul de vedere al politicii de stat maghiare". Afirmația: „Această asociație, care începînd de la înființarea ei slujește în continuu scopuri politice rasiale, naționale românești și ca atare este unul din principalii factori ai separatismului ațîțat în rîndurile românimii, care este izvorul urii nutrite împotriva ungurimii: este cel mai periculos din punct de vedere al politicii de stat maghiare"[41] — domină tot eșafodajul de argumente construit cu sîrguință de Huszár Antal. El declară că pînă și prințul Lichtenstein, cunoscut ca „dușman al maghiarilor", a refuzat în 1860 la 12 iulie a acorda românilor dreptul de a înființa o asociație culturală cu observația că ea „ar fi chemată să slujească strădanii exclusiv naționale prin care românii, în mod deschis, ar dori să se separe de celelalte naționalități care trăiesc împreună cu ei"[42]. Uită însă în mod voit că Lichtenstein putea tot așa de bine să fie dușmanul românilor ca și al maghiarilor sau al oricărui alt popor supus din imperiu, că era un exponent al politicii dure a Habsburgilor din perioada absolutistă, că pricepea foarte puțin sau nimic din nevoile de progres ale neamurilor cuprinse în imperiu, și că înființarea Astrei, pusă de Huszár pe seama grației imperiale față de români, n-a putut fi totuși obținută de aceștia decît după proclamarea guvernării liberale, amănunt care nici nu-l ia în seamă. Uită de asemenea că Muzeul Ardelean, care nu era destinat cu nimic mai mult a servi tuturor naționalităților din Transilvania, fusese creat în epoca absolutistă, în 1859, în timpul aceluiași guvernator, Friedrich Lichtenstein.

Cît de departe de adevăr era opinia oficială austro-ungară, după care Astra ar fi alimentat încă de la apariție dușmănia națională[43], reiese din alegerea unor intelectuali maghiari, ca membri onorari[44], din prietenia strînsă ce-i lega pe Ady Endre și Octavian Goga, secretarul literar al Asociațiunii. „Acest lucru[44a] — se spune în actele cercetate de noi — a fost afirmat de însuși Cipariu, vicepreședintele asociației care, ca unul dintre fondatorii asociației, a fost cel mai în măsură să se declare asupra

[41] Ibid., p. 126.
[42] Ibid., p. 126—127.
[43] Ibid., p. 128.
[44] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societății „Astra"* ..., p. 1448.
[44a] Ațîțarea urii naționale.

activității și scopului ei, cu ocazia înființării acestei asociații, deoarece fondatorii asociației au știut cel mai bine din ce rațiune și cu ce intenție au înființat asociația care pînă în ziua de azi, dacă nu chiar fățiș, dar cu mijloacele și modalitățile sale indirecte, este depozitarul programului prezentat de Cipariu"[45]. Renunțăm a demonstra răstălmăcirea spuselor lui Cipariu. Simpla comparație cu textul autentic al discursului său ținut la Adunarea Generală de constituire poate lămuri pe oricine. Găsim însă justă și demnă de reținut observația despre destinația plină de largi semnificații a Astrei, bine prinsă de creatorii ei și de membrii de mai tîrziu. Remarcăm de asemenea faptul că oficialitatea a înregistrat consecvența cu care ani de-a rîndul au fost înfăptuite scopurile înscrise în statute ca și cele nemărturisite.

Dreptul de a ține adunările anuale tot în alt loc s-a concretizat în acțiuni cu caracter de propagandă națională ce dădură rezultate remarcabile. Faptul nu a scăpat atenției scrutătoare a organelor statului dualist, temătoare și alarmate în fața acestei stînci submarine, ce se ațînea „împotriva ideii maghiare de stat" și împotriva „construirii statului național maghiar"[46], acțiune concepută temeinic și începută de o bună bucată de timp.

Adunările generale și-au atras deci vrăjmășia guvernelor, probabil în primul rînd prin înlesnirea consfătuirilor politice ale conducătorilor naționali români, într-o vreme cînd acestora le era interzis a se întruni, iar Comitetul Național era dizolvat. Prin mijlocirea Astrei ei au găsit modalitatea „să se adune și să discute și să hotărască necontrolat asupra atitudinii politice a românilor ce va fi adoptată în viitor"[47]. Lipsa controlului este mai mult decît discutabilă. Supravegherea tuturor manifestărilor naționalităților, în special a întrunirilor, era una din preocupările permanente ale puterii publice. Nu înseamnă însă că liderii naționali n-au profitat îndeajuns de pe urma adunărilor generale, a căror importanță pentru mișcarea românească se vădește astfel cu prisosință[48].

Astra, rețea întinsă și unitară, puternică prin legăturile sale nemijlocite cu poporul român din imperiu, apare burghezo-moșierimii maghiare ca „cel mai de seamă factor al străduaniilor separatiste ale românimii din țară cît și al politicii naționale extremiste române"[49]. Ce înseamnă în fapt aceste „străduanii separatiste" știm foarte bine, căci forța magnetică ce unea pe români „în cuget și-n simțiri", dăinuia de mult timp, dovedindu-se în 1918, la răscrucea vremii, încă mai puternică.

Vorbeam de legătura strînsă cu masele largi. Ea se realiza, mai ales în activitatea despărțămintelor, prin adunările generale ținute în comune mari, niciodată aceeași doi ani la rînd, dar cu deosebire prin manifestă-

[45] Ibid., p. 128.
[46] Ibid., p. 129.
[47] Ibid.
[48] Rolul deosebit al adunărilor Astrei a fost deja subliniat de alți cercetători. Vezi în special: Ștefan Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 233. Documentele cercetate de noi confirmă constatările anterioare.
[49] Arh. Inst. de ist. Cluj, dos. 126/25, p. 130.

rile ocazionate de ele. Aveau loc atunci prelegeri, reprezentații teatrale, concerte, baluri, banchete, ocazii nimerite și folosite din plin pentru întreținerea unui viu spirit național în popor, oprelişte firească și greu de învins în calea realizării „ideii de stat maghiare", a „construirii statului național maghiar"[50]. Funcționarul austro-ungar nu se înșeală de loc apreciind, în felul său, înaltele valențe opoziționiste ale contactului strîns în cadrul Astrei, între intelectualii luptători și țărănimea românească din Ungaria. El înșiră, spre exemplu, printre acțiunile astriștilor care avură remarcabile urmări politico-naționale, adunarea din 21—22 septembrie 1909, ținută la Timișoara cu intenția premeditată de a atrage pe bănățeni, după părerea lui Huszár Antal, de partea curentului activist al lui Aurel Vlad[51].

Faptul că Astra adunase la un loc pe toți românii din Ungaria, ceea ce nu se reușise nici chiar pe planul religios și, poate, în aceeași măsură, mesajul general românesc al acestei societăți, legăturile sale cu Liga Culturală și, în general, cu românii din regat, stîrneau în cel mai înalt grad neliniștea iritată a oficialității. Nici nu putea fi altfel în fața unuia din cele mai expresive exemple despre caducitatea prematură și despre irealismul tot mai adesea dovedit al ideii „statului național maghiar unitar".

Anchetatorul austro-ungar caracterizează asociația românească drept „o armată bine organizată"[52] și se apropie mult de adevăr cînd spune că întreaga intelectualitate românească din Ungaria a fost adusă de ea în slujba cauzei naționale române. Întrecînd însă măsura, socotește larga popularitate a Astrei, influența ei asupra poporului, de efect fanatizant, căutînd a trece nădejdi populare din cele mai nobile în grămada aberațiilor, a ereziilor repudiabile.

În rechizitoriul său Huszár se indignează că mijloacele puse de statute la dispoziția Astrei „au un caracter cu exclusivitate român", că dintre ele „este exclusă în mod ostentativ limba maghiară"[53]. Afirmația trece însă de marginile adevărului, căci — așa cum am văzut — toți necunoscătorii limbii române care veneau în contact cu asociația românească puteau folosi limba lor maternă. Nu putea însă nimeni pretinde, fără a deveni ridicol, ca o însoțire urzită în scopul cultivării unei limbi și literaturi, pentru dezvoltarea unei anumite culturi, să promoveze în realitate interesele altei limbi. În continuarea ideii se arată că practic asociația urmărește dezvoltarea „culturii române", care, chipurile, diferă mult de „cultura poporului român"[54]. Dar care cultură trebuia dezvoltată de români dacă nu tocmai cea românească? Asociațiunea se numea „Asociațiunea pentru *literatura română*" și numai în al doilea rînd pentru „cultura poporului român", deși nici a doua parte a formulei n-o putea obliga

[50] Ibid.

[51] Decizia conferinței din Lugoj (5 nov. 1901), care readuce bănățenii pe calea activistă, ar fi consecința acestei adunări, la fel și „succesele" electorale ale românilor din Banat.

[52] Arh. Inst. de ist. Cluj, dos. 136/25, p. 134.

[53] Ibid., p. 176—177.

[54] Ibid., p. 177.

la un simplu rol de culturalizare, ceea ce ar voi să insinuieze Huszár că e prevăzut în paragraful[54a] din statute care fixa scopul Astrei. Acest lucru recunoscut, ar însemna a nega dreptul imprescriptibil al unui popor de a-şi crea o cultură proprie, ar însemna a-l condamna la o soartă nedemnă, la deznaţionalizare, care în asemenea condiţii se produce neîndoios, mai degrabă sau mai tîrziu. De altfel, tocmai acesta era şi ţelul guvernelor maghiare din timpul dualismului. Ne scuteşte de orice argumentare următoarea frază, deloc meşteşugită, din textul în discuţie: „Din punctul de vedere al politicii de stat maghiare, nu poate fi încadrată nicicum în ideea de stat maghiară cultura română, pentru că în Ungaria nu poate exista numai cultura maghiară"[55]. Repetată şi răsrepetată, întîlnită la tot pasul, confruntată cu toate problemele mai importante, „ideea de stat maghiară" sună, în cazul nostru, ca un „caeterum censeo" . . . austro-ungar. Încercarea de a stăvili deznaţionalizarea trece din partea românilor drept o îndepărtare condamnabilă de cultura maghiară şi era fatal ca optica strîmbă a oficialităţii din 1918 să fi recomandat anularea rezistenţei, ca cea mai sigură cale spre „propăşirea ţării"[56].

Dezvoltarea culturii naţionalităţilor contura în faţa stăpînirii perspectiva redutabilă a destrămării statului. Conducătorilor români li se impută că în calitatea lor de şefi ai Astrei agită şi scot în evidenţă cultura românească, întărind în acest fel sentimentul separatist al conaţionalilor lor, contribuind prin urmare la slăbirea statului dualist. În această acţiune Asociaţiunea deţinea rolul principal: „Deoarece Astra, cu toate instituţiile şi acţiunile ei, sub masca culturii româneşti, în mod conştient şi după un plan şi un program dinainte stabilit ţine departe poporul român de unguri, rezultă că pe măsura dezvoltării ei continue această asociaţie devine o piedică din ce în ce mai periculoasă a acelei politici a statului maghiar care se străduieşte să-i cîştige pe români pentru ideea maghiară de stat"[57].

Toate instituţiile asociaţiei sînt în slujba acestei orientări: secţiile liceului de fete, enciclopedia română, Muzeul istoric şi etnografic românesc[58]. Liceul, unde fetele sînt educate în spirit românesc, prezintă un plus de periculozitate datorită prezenţei elevelor din România care exercită o influenţă dăunătoare răspîndind idei „daco-române"[59]. Muzeul dăunează şi el foarte mult cu „încercarea" de a prezenta pe românii din ţară „ca o naţiune autohtonă independentă în Ungaria"[60]. Şi, evident, un nou „caeterum censeo"! Zelul lui Huszár, atît de mare uneori încît te îndeamnă a crede că voia să se convingă pe sine însuşi de cele spuse, zelul său, spuneam, îl antrenează în deducţii mai mult decît forţate. Vrînd a duce la apogeu culpa intelectualităţii româneşti din monarhie, el „con-

[54a] Paragraful 2.
[55] Ibid.
[56] Ibid.
[57] Ibid., p. 178.
[58] Ibid., pp. 178, 185, 191.
[59] Ibid.
[60] Ibid., p. 191.

stată" că în anul şcolar 1914—15 nici o elevă din România şi Bucovina nu a frecventat cursurile şcolii din Sibiu şi conchide: „... din această situaţie trebuie să deducem că inteligenţa românească mai însemnată ştia de la bun început că România va ataca mai repede sau mai tîrziu Ungaria, alături de Antanta"[61]. Ştia deci ceea ce nici statul major şi guvernul României n-au ştiut pînă în 1916. Cîtă deosebire dacă în loc de „ştia" ar fi spus „spera"!

În virtutea afirmaţiilor sale, şi ca urmare lor, funcţionarul austro-ungar propune ministerului a suspenda activitatea Astrei şi a ordona o anchetă ale cărei rezultate ar arăta, după părerea lui, că *„asociaţia ar fi de dizolvat"*[62]. Înaintează totuşi, pentru eventualitatea că Asociaţiunea ar rămîne în fiinţă, un proiect de modificare a statutelor care să-i îmblînzească tendinţele „rebele", s-o facă inofensivă.

Deşi paragraful 2 al statutelor aprobate în 1897 specifică că în atenţia Astrei trebuia să stea cultura „românilor din patrie", modificările sugerate în 1918 porniră chiar de la denumire care ar fi trebuit formulată astfel: Asociaţia literară şi culturală a românilor din Ungaria (A magyarországi románok irodalmi és közmüvelödési egyesülete), pentru ca nimeni să nu poată crede că e vorba de cultura tuturor românilor[63]. În afară de aceasta, titulatura în noua ei formă ar lăsa să se înţeleagă că Astra nu era decît o simplă societate literar-culturală şi nicidecum una special destinată a dezvolta cultura românească, numai cu un rol de popularizare, nu şi cu unul creator.

Revenind asupra ideii, că în statul maghiar „numai şi numai cultura maghiară poate exista"[64], este atacat articolul 2 din statutele în vigoare, care ar fi acordat societăţii româneşti un cîmp foarte larg şi necontrolabil de acţiune, fixînd ca scop „înaintea culturii poporului român". Astrei n-ar fi trebuit să i se permită decît „promovarea cultivării poporului român", iar procedeele de acţiune, oricare ar fi ele, să fie supuse aprobării prealabile a autorităţilor locale sau, după caz, chiar guvernului[65]. Huszár spera că în noua redactare articolul 2 n-ar mai fi permis Astrei înfiinţarea şi organizarea necontrolată a bibliotecilor populare, a muzelor, a internatelor, a secţiilor ştiinţifice, a expoziţiilor, a conferinţelor publice, acordarea de burse şi premii. El se preface a nu vedea că, practic, în felul acesta activitatea asociaţiei ar fi fost anulată sau, în cel mai bun caz, supusă bunului plac al ministerelor. Vine şi cu completări, sugerînd ca autorităţile competente să consimtă numai la acele manifestări care „nu ascund nici un fel de intenţie sau scop care ar putea avea efect dăunător asupra sentimentelor patriotice ale poporului român"[66] şi, cum barometrul patriotismului arăta că în Ungaria totul trebuia să devină

[61] Ibid., pp. 103—104.
[62] Ibid., p. 191.
[63] Ibid., p. 194.
[64] Ibid., p. 195.
[65] Ibid., p. 196.
[66] Ibid.

maghiar, șansele de supraviețuire efectivă ale Astrei rămîneau astfel minime.

Cît despre paragraful al 3-lea, care prevedea că limba oficială a Asociațiunii e româna, oferind astfel posibilitatea de a nesocoti limba statului („nu asigură nici un fel de teren limbii oficiale a statului"), ar fi trebuit s-o declare pe aceasta obligatorie pentru corespondența exterioară, „permițînd" pentru afacerile interne a se folosi româna[67]. De asemenea, considerînd intolerabile anumite surse de venit ale Astrei, Huszár propuse ca toate actele ce înregistrează intrări de bunuri în proprietatea societății să fie prezentate, obligatoriu și în prealabil, pentru aprobare, ministerului de interne sau celui de culte și instrucție publică, în așa fel ca să nu se mai permită nici o donație sau moștenire care să contravină „intereselor vitale și prestigiului națiunii și statului maghiar"[68]. Nici colectele să nu se mai poată face fără autorizația organelor de stat. Așa trebuia apărată demnitatea unui stat care refuzase consecvent timp de 50 de ani a acorda vreun ajutor unei asociații culturale de pe teritoriul său, ce urma acum a fi sugrumată prin punerea sub semnul întrebării a surselor sale de existență.

Conținutul paragrafului VIII este și el considerat dăunător, căci în virtutea lui, netrebuind a motiva primirea, respingerea sau excluderea membrilor, comitetul Central putea evita primirea ca membrii a celor de limbă neromână, precum și a românilor „care duc politică patriotică". Bazat pe aceeași clauză, comitetul primea ca membrii corespondenți și onorari, români de peste munți, propagatori ai daco-românismului, fără a mai socoti că în ultimul timp intraseră în Asociațiune multe comunități religioase, bănci și comune românești, din Ungaria, sporindu-i posibilitățile materiale. Deci n-ar trebui recunoscută calitatea de membru decît persoanelor fizice, iar în urma recursului eventual al celor respinși de Comitet, Ministerul de interne să fie singurul în măsură a hotărî definitiv. Lista noilor membrii corespondenți sau onorifici, cetățeni ai altor state, să fie înaintată ministerului de interne în fiecare an pînă la 31 decembrie[69]. La ordinul ministerului de interne ar trebui exclus orice membru corespondent ales de adunare care ar dovedi atitudine antidualistă în fond, în text „antipatriotică". Paragraful 11, referitor la membrii onorari, să fie și el modificat în acest sens.

Cuprinsul paragrafului 13 primește o completare: orice membru se exclude în urma atîtării împotriva statului, iar excluderile trebuie aprobate de ministerul de interne[70]. Noua formulare a paragrafului 14 (motivele de excludere) lărgește șansele arbitrariului. El prevede excluderea membrilor pe care „ministrul de interne regal maghiar îi consideră periculoși pentru spiritul și activitatea asociației".

Aplicate, aceste restricții ar fi atins — după cum se poate vedea — principalele aspecte ale activității Astrei. Adunarea generală trebuia,

[67] Ibid., p. 197.
[68] Ibid., p. 199.
[69] Ibid., p. 200.
[70] Ibid., p. 202.

după noile proiecte de statute, să se țină numai la Sibiu (par. 16), anunțată cu 30 de zile înainte ministrului de interne, altfel lucrările ei nu sînt valabile. Ministerul urma a trimite comisari pentru a asigura „tonul patriotic" al dezbaterilor, sau a sista adunarea generală cînd atmosfera ar deveni „nesănătoasă"[71]. Comisarul va semna și procesul verbal întocmit. Principalii funcționari ai asociației urmau a fi recunoscuți de ministerul de interne (paragraful 17). Tabelul nominal al membrilor, cu ocupația și domiciliul lor, trebuia trimis anual ministrului de interne pînă la 31 decembrie (paragraful 23). Bilanțurile anuale, hotărîrile adunărilor generale și proiectele de buget vor fi și ele trimise pentru control ministerului, în redacție maghiară, la fel procesele verbale ale ședințelor comitetului, ale adunărilor despărțămintelor, regulamentele interne proprii și ale despărțămintelor. Ancheta disciplinară împotriva președintelui, a secretarilor literari și administrativi, va porni la ordinul ministrului de interne care urma să dea și decizia definitivă.

Ministerul de interne își asigura un control aproape nelimitat. El urma a cenzura lista cărților destinate bibliotecilor populare ale despărțămintelor, a „purifica" împreună cu ministerul de culte și instrucțiune publică lista bursierilor din fiecare an ai Astrei, a primi rapoarte anuale despre activitatea Comitetului Central[72].

După declarația deschisă a lui Huszár Antal, „în scopul de a îngreuna înființarea despărțămintelor", ea trebuie condiționată de un număr minim de 200 membri, iar pentru agenturi și biblioteci populare, 30 membri[73]. Despărțămîntul își va ține adunarea generală numai în reședința sa, anunțînd cu 8 zile înainte de termen pe prim pretor sau pe primar. Și procesele verbale vor trebui semnate de reprezentantul autorităților[74]. Pentru a se îndepărta de la conducerea despărțămintelor, „elementele extremiste", președinții lor, vor trebui să obțină aprobarea ministerului de interne. Dezvoltarea agenturilor și a bibliotecilor populare, a numărului lor, „frîne ale maghiarizării"[75], contravenea intereselor autorităților. Prim-pretorii vor verifica deci anual lista funcționarilor și membrilor agenturii din competența lor, zădărnicind pe cît posibil progresarea subunităților.

I se propune ministerului anularea tuturor statutelor și regulamentelor anterioare, referitoare la Astra și la instituțiile sale[76]. Paragrafele statutelor, din 1897, neluate în discuție, ar putea rămîne în forma lor veche. Ar trebui de asemenea să se impună liceului de fete din Sibiu a nu mai primi decît eleve născute și domiciliate în Ungaria, iar inspectorul regal din Sibiu să exercite în școală un control mai sever[77]. Ar trebui schimbat fără întîrziere numele „nepatriotic" al fundației „Avram Iancu", adminis-

[71] Ibid., p. 204.
[72] Ibid., pp. 208—211.
[73] Ibid., pp. 212—213.
[74] Ibid., pp. 213—214.
[75] Ibid., p. 217.
[76] Ibid., p. 218.
[77] Ibid., p. 222.

trată de Astra[78]. Se indică ministerului de comerț a nu mai acorda reduceri de tarif la căile ferate care înlesneau deplasările românilor în cadrul diferitelor manifestații organizate de asociațiune[79].

Propunerile secretarului ministerial Huszár Antal n-au ajuns a fi puse în aplicare, cel puțin nu avem știri despre aceasta. Documentele oficiale ale Astrei nu vorbesc nici mai tîrziu despre o asemenea încercare a autorităților, ale cărei detalii au rămas, se pare, în intimitatea lor cea mai strictă. Cunoașterea acestor amănunte pune în cea mai semnificativă evidență duplicitatea guvernelor austro-ungare care, pe de o parte încercară, nu cu mult timp înainte, a-i atrage pe români, făcîndu-le promisiuni, pe de alta, năzuiră a le distruge o societate cu mari rosturi culturale și cu și mai adînci scopuri național-politice nedeclarate. De altfel, în momentul înaintării actelor în discuție, guvernul tocmai intensifica măsurile represive[80] și dacă evenimentele ar fi permis punerea în practică a măsurilor ce le preconizau, ele s-ar fi încadrat într-un larg repertoriu opresiv. Astra ar fi fost desființată sau redusă la un rol minor, ar fi devenit un simulacru pe lîngă ceea ce fusese. Inițiativa ministerului de interne din 1918 poate fi socotită drept punct culminant și ultim al unei evoluții de cîteva zeci de ani, aducînd o dovadă în plus despre politica de o agresivitate progresivă față de naționalități, dusă de guvernele austro-ungare care nu învățaseră nimic, nici măcar din anii de război, încercînd chiar și în ceasul din urmă a face uz de forță, substituită legitimității unei puteri negate de realitățile etnico-naționale din Ungaria și de dreptul imprescriptibil al popoarelor la libertate.

L'ASTRA ET LES AUTORITÉS HONGROISES AU COMMENCEMENT DE L'AN 1918

(RÉSUMÉ)

En utilisant des matériaux d'archive, provenant des dossiers du ministère hongrois de l'intérieur, le mémoire traite d'une des dernières actions des autorités austro-hongroises entreprises à l'encontre des nationalités du pays, notamment contre les Roumains. L'auteur analyse les documents d'une enquête faite par Huszár Antal, employé du ministère de l'intérieur, qui s'est chargé en 1918 paraît-il, d'amasser des preuves suffisantes pour persuader le gouvernement de la nécessité de supprimer l'„Association Transylvaine pour la culture et la littérature du peuple roumain" instrument de la résistance nationale, ou de la faire transformer au moins, de sorte que son efficacité dans la lutte d'émancipation des Roumains de Hongrie devînt minime.

[78] Ibid., p. 223.
[79] Ibid., p. 224.
[80] Ștefan Pascu, op. cit., p. 285.

PROBLEMA DESFIINȚĂRII CONSILIULUI DIRIGENT

DE

GHEORGHE IANCU

Tratînd problema desființării organismului politic ce și-a desfășurat activitatea în Transilvania între decembrie 1918 și aprilie 1920 trebuie avute în vedere împrejurările care au dus la formarea lui, componența, condițiile interne și externe în care și-a desfășurat activitatea, raporturile de clasă din Transilvania și, în sfîrșit, factorii obiectivi și subiectivi care au dus la încetarea activității sale.

Chestiunea desființării Consiliului Dirigent va fi tratată nu atît printr-o analiză critică detaliată a activității din diferitele domenii, ci privindu-l ca un organ provizoriu de conducere în ansamblul său. Această manieră ne este impusă de însăși evoluția problemei desființării lui. Consiliul Dirigent a fost desființat în aprilie 1920 — nu pentru că activitatea de la nivelul diferitelor resorturi ar fi fost contestată de guvernul central și nici din proiectul de lege întocmit de el nu reiese aceasta — ci pentru că prelungirea existenței lui contravenea principiului unirii necondiționate, hotărît la Alba Iulia.

În toamna lui 1918 revoluția burghezo-democratică a cuprins și Transilvania. Pentru poporul român de aici se punea nu numai problema emancipării sociale, ci și a unirii cu frații lor de dincolo de Carpați.

În vederea realizării acestui deziderat secular se impunea o canalizare a energiilor întregului popor român pe un singur făgaș, existența unui organ de conducere unic.

După mai multe tratative s-a ajuns la o colaborare, ce va dăinui pînă în august 1919, între Partidul național român și secția română din P.S.D.U., formîndu-se, la 31 octombrie, Consiliul Național Român Central, singurul îndreptățit să reprezinte voința națiunii române.

Ținută din inițiativa acestui Consiliu, la 1 decembrie 1918 Marea Adunare Națională a hotărît unirea necondiționată a Transilvaniei cu România. Adeziunea și entuziasmul cu care cei peste 100.000 de oameni, adunați parcă în mod simbolic pe „Cîmpul lui Horea", au primit hotărîrile Adunării Naționale, conferă actului de la Alba Iulia valoarea unui autentic plebiscit.

Rezoluția votată cuprindea și clauza conform căreia teritoriile unite își vor păstra o autonomie provizorie pînă la întrunirea Constituantei, aleasă pe baza votului universal. Aceasta constituie, de fapt, actul de naștere atît al Marelui Sfat Național cît și al Consiliului Dirigent. Asupra autonomiei provizorii s-a căzut de acord în seara zilei de 30 noiembrie 1918, după discuții aprinse și contradictorii[1].

Din pozițiile exprimate cu acea ocazie se desprinde constatarea că menținerea unei autonomii provizorii și, implicit, a unor organe politice distincte pentru Transilvania, n-a întrunit consensul unanim. În același timp însă, așa după cum remarca ceva mai tîrziu Ion Suciu, unul dintre participanții la consfătuire, „nimeni din membrii Comitetului, cîți au luat parte la consfătuirea de la Alba Iulia în ziua de 30 noiembrie, nu voia autonomie stabilă, ci toți una provizorie"[2].

Pentru burghezia română din Transilvania autonomia provizorie trebuia să constituie o stavilă în fața tendinței burgheziei din vechea Românie de a ocupa pozițiile cheie din viața economică și politică a Transilvaniei. Reprezentanții social-democrați considerau că în timpul autonomiei provizorii principiile democratice enunțate la Alba Iulia vor deveni o realitate pe care Constituanta nu va avea decît să o sancționeze.

Oricum, în condițiile acelui început de decembrie 1918 în care războiul abia se terminase, tratativele de pace nu începuseră, vechea Românie se resimțea de pe urma distrugerilor provocate de război precum și de ocupanții germani, perioada de autonomie provizorie își dovedea necesitatea. În Transilvania trebuia să se organizeze o viață de stat românească, să se întreprindă asemenea măsuri care să grăbească unificarea faptică a Transilvaniei cu vechea Românie.

Pentru conducerea afacerilor Transilvaniei în perioada de tranziție, Marea Adunare Națională a hotărît „instituirea unui Mare Sfat Național, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricînd și pretutindeni, față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile pe care le va afla necesare în interesul națiunii"[3].

La propunerea lui Al. Vaida, Adunarea Națională a primit la 1 decembrie 1918 lista celor 212 membri ai Marelui Sfat Național, „adunare reprezentativă a poporului român alcătuită din avocați și clerici, profesori și învățători, țărani și muncitori, proprietari funciari și oameni de finanțe, meseriași și negustori, publiciști și ofițeri, medici și ingineri"[4]. Un asemenea organ de tip parlamentar nu-și propunea rezolvarea curentă a problemelor.

De aceea, în ședința Marelui Sfat Național din 2 decembrie 1918 s-a ales un comitet executiv, cu activitate permanentă, format din 15 membri. La propunerea lui Miron Cristea, acest organism s-a numit Consiliul

---

[1] Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 115—117.

[2] *Înfrățirea* (Cluj), I, nr. 101 din 11 decembrie 1920.

[3] Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Unirii și la asociațiunea culturală „Astra"*, București, 1928, p. 20.

[4] Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj 1968, p. 373.

Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria. Marele Sfat a înzestrat Consiliul Dirigent cu următoarele prerogative: „Va aduce la îndeplinire hotărîrile Adunării Naționale, va prelua și va dirigui viața de stat, va îngriji serviciile publice și în acest scop va fi în drept a ordona și a lua toate măsurile care le va găsi necesare"[5].

În conformitate cu hotărîrea Marelui Sfat, Consiliul Dirigent s-a stabilit „deocamdată" la Sibiu, de unde, la 11 decembrie 1918, a lansat un manifest „Către națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească", prin care își anunța constituirea în vederea guvernării „provizorie a țării pînă la întrunirea Constituantei", precizînd că la baza activității sale va pune principiile democratice proclamate la Alba Iulia, astfel ca „pe pămîntul țării noastre să stăpînească dreptatea și libertatea". Acestea erau, de fapt, principiile a căror concretizare societatea transilvăneană, după un adevărat seism revoluționar, după o mare împlinire, o aștepta.

Formarea Consiliului Dirigent n-a însemnat, și nici nu putea însemna, apariția unui organism politic de durată în viața politică a României de după 1 decembrie 1918. Nimic ce nu servea interesele poporului român în totalitatea lui, în pofida necesităților de moment, nu putea depăși barierele severe ale provizoratului, ale perisabilității politice. Și era firesc să fie așa, deoarece dezvoltarea legică obiectivă a societății românești impunea dispariția lui. Momentele grele de refacere și dezvoltare economică impuneau desființarea oricăror piedici cît de mici în calea formării unei pieți interne unice.

O delegație de transilvăneni a plecat la București pentru a preda regelui și guvernului central actul unirii necondiționate a Transilvaniei cu România. Prin decretul-regal nr. 3632 din 11 decembrie 1918[6] s-a recunoscut Consiliul Dirigent „emanat din Adunarea de la Alba Iulia", însărcinat fiind ca „în mod provizoriu și pînă la definitiva organizare a României întregite ... cu conducerea serviciilor publice din ținuturile unite cu România"; afacerile străine, armata, căile ferate, poșta, telegraful, telefoanele, circulația fiduciară, vămile, împrumuturile publice și siguranța generală a statului vor trece în competența guvernului central; Consiliul Dirigent trebuia să întocmească „în cel mai scurt timp", pentru teritoriile de sub administrația sa, proiectele de reformă agrară și electorală; Transilvania va fi reprezentată în guvernul central prin miniștri fără portofoliu; pentru chestiunile referitoare la acest teritoriu se vor numi prin decret regal consilieri speciali, pe baza propunerilor făcute de miniștrii fără portofoliu.

Extinderea competenței guvernului central asupra unor domenii de activitate din Transilvania, de o importanță vitală pentru destinele în-

[5] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, fond *Fr. Hossu Longin* Ms. 263/1, f. 22; Muzeul de istorie Cluj, *Inv. M. 113* f. 17.

[6] *Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent* (Sibiu), I, nr. 1 din 1/14 decembrie 1918, p. 1—2.

tregului popor român, prezența miniștrilor fără portofoliu în guvernul central, sînt indicii incontestabile ai caracterului unitar al statului român. Toate acestea însemnau și începuturile procesului de unificare deplină a vieții de stat din Transilvania cu cea din vechea Românie, deziderat unanim al acelei epoci istorice.

Consiliul Dirigent a funcționat din 2 decembrie 1918 pînă în 10 aprilie 1920. Componența și organizarea sa internă au cunoscut în acest răstimp mai multe modificări cauzate fie de intrarea unor șefi de resort în guvernul Ion I. C. Brătianu, ca miniștri fără portofoliu, sau ca miniștri în guvernul Vaida, fie de unele demisii, ori s-au datorat desființării sau înființării unor resorturi.

Inițial, din Consiliul Dirigent, în afara reprezentanților P.N.R. care formau majoritatea, au făcut parte și doi social-democrați, Ion Flueraș și Iosif Jumanca, urmare firească a colaborării temporare statornicite între cele două partide. Elementele conștiente din P.S.D. își dădeau seama că activitatea celor doi în Consiliul Dirigent nu putea fi rodnică dacă nu vor fi sprijiniți de întregul partid, unit și bine organizat. Avînd acest sprijin ei au militat pentru aplicarea cît mai consecventă a principiilor de la Alba Iulia.

Cu toate deosebirile programatice și de tactică dintre cele două partide, pentru a nu aduce prejudicii cauzei unității naționale reprezentanții P.S.D. au făcut o serie de concesii în Consiliul Dirigent. Dar treptat pozițiile lor devin ireconciliabile[7], fapt ce va duce la retragerea social-democraților atît din Marele Sfat cît și din Consiliul Dirigent. Ruptura definitivă a fost determinată, de discutarea în Marele Sfat a proiectului de lege electorală, din care lipsesc două din principiile stabilite la Alba Iulia: dreptul de vot pentru femei și reprezentarea proporțională, pentru includerea cărora în proiect, social-democrații se pronunțaseră constant.

În asemenea situație elementele revoluționare din P.S.D. au adresat un adevărat ultimatum — Sau din Partid, sau din Consiliu — reprezentanților lor din Consiliul Dirigent, în care li se cere deschis fie părăsirea rîndurilor P.S.D., în condițiile continuării colaborării cu P.N.R., fie, în caz contrar, ieșirea din Consiliu Dirigent[8]. Demisia lui I. Flueraș și J. Jumanca din Consiliu Dirigent la 4 august 1919[9], retragerea socialiștilor din Marele Sfat a însemnat astfel, o victorie a forțelor revoluționare asupra celor oportuniste în cadrul P.S.D.[10], o încetare a colaborării dintre cele

---

[7] Sugestiv este și titlul unui articol din *„Tribuna Socialistă"* din 10 august 1919 „O lume ne desparte", în care sînt reliefate diferențele nete dintre cele două partide.

[8] *Tribuna Socialistă* (Sibiu) XV, nr. 30 din 3 august 1919.

[9] Demisia trimisă de I. Flueraș și J. Jumanca lui T. Mihali, vicepreședintele Marelui Sfat Național în *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), LXXX, nr. 161 din 9 august 1919.

[10] L. Jordáky, *Crearea Federației Partidelor Socialiste din România (1919—1921)*, p. 15 (Lucrare în manuscris).

două partide. P.S.D. devine de acum, un partid „de opoziție serioasă, de critică“[11].

Din acest moment Consiliul Dirigent devenit într-o și mai mare măsură exponentul burgheziei române din Transilvania, și-a pierdut din baza de masă, din viabilitate și, în ultimă instanță, din prestigiu.

Neînțelegerile survenite între membrii Consiliului Dirigent, care duc la demisiile lui Aurel Lazăr, Ion Suciu, iar mai tîrziu, și a lui O. Goga, intrarea lui Aurel Vlad, Victor Bontescu și Mihai Popovici în guvernul Vaida, au dus la descompletarea Consiliului Dirigent, au făcut ca o persoană să conducă două sau trei resorturi. Aceasta a determinat, în mod firesc, o mai lentă rezolvare a problemelor curente, făcînd evidentă și din acest punct de vedere necesitatea încetării activității lui.

Disensiunile din cadrul Consiliului Dirigent, contradicțiile dintre P.N.R. și celelalte grupări politice din Transilvania, unele abuzuri și greșeli săvîrșite au generat un șir neîntrerupt de critici la adresa Consiliului Dirigent, în ansamblul său, sau la a unor resorturi. Făcute în coloanele presei opoziționiste sau independente, în Cameră, unele erau întemeiate dezvăluind încălcări ale principiilor stabilite la Alba Iulia, sau neregularități la toate treptele Consiliului. Altele aveau însă doar un caracter polemist, denigrator, reprezentînd interese străimte de partid sau de grupare politică, care făceau Consiliul Dirigent răspunzător de toate neajunsurile existente. Se făcea abstracție în aceste cazuri, firește deliberat, de situația deosebită a Transilvaniei, în momentul înființării Consiliului Dirigent, de forțele pe care s-a putut sprijini în activitatea sa. Pînă la convocarea Constituantei, aceste critici luînd de multe ori forma ironiei fine, alteori a persiflării gratuite, vizau în principal o sferă sau alta de activitate. Din acel moment se vor înmulți acuzațiile de separatism, de tendințe autonomiste, pe care le-ar fi promovat din interes personal unii membri ai Consiliului Dirigent, cerîndu-se deschis încetarea activității sale.

În preajma alegerilor din toamna lui 1919, care urmau să dea țării un parlament unic, Consiliul Dirigent s-a mutat la Cluj[12], fapt pe bună dreptate criticat de adversarii lui. „Acum... cînd organizarea Consiliului Dirigent e încheiată, ce sens are mutarea la Cluj, cînd existența Consiliului Dirigent tot e provizorie“[13] — se întreba „Renașterea Română“ Pe aceeași temă „România liberă“ din 9 noiembrie 1919 scria: „Ne inspiră un zîmbet sîrguința de achiziționare de cvartire și mutare la Cluj, în timp ce curentul de unitate faptică... nu se mai poate tăgădui“. Într-un articol virulent la adresa Consiliului Dirigent, „Timișana“ din Lugoj socotea inutilă mutarea la Cluj, în cazul în care Consiliul Dirigent se socotea vremelnic, pînă la întrunirea Constituantei“[14].

---

[11] „Comunicatul Comitetului Executiv al P.S.D. din Ardeal și Banat privind retragerea reprezentanților din Consiliul Dirigent“, în *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, Ed. politică, 1966, p. 235.

[12] Gheorghe Iancu, *Despre formarea și componența Consiliului Dirigent*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 330.

[13] *Renașterea Română* (Sibiu), I, nr. 105 din 31 mai 1919.

[14] *Timișana* (Lugoj), I, nr. 5 din 5 octombrie 1919.

Eveniment cu mare rezonanță în societatea transilvăneană, alegerile parlamentare din noiembrie 1919, organizate pentru circumscripțiile electorale din Transilvania de către Consiliul Dirigent, au necesitat precizarea pozițiilor partidelor politice față de toate problemele economice, sociale și politice, au constituit un prilej de analiză a activității de ansamblu a Consiliului Dirigent.

Uniunea Națională de sub conducerea lui Avram Imbroane, Partidul țărănesc ardelean, partidul de sub conducerea lui Amos Frîncu acuzau P.N.R., Consiliul Dirigent de separatism, de regionalism.

Astfel Uniunea Națională, declarînd că nu se identifică cu activitatea Consiliului Dirigent, a cerut în repetate rînduri desființarea lui necondiționată o dată cu convocarea Corpurilor Legiuitoare. În caz contrar, mergea pînă la amenințarea cu convocarea unei adunări a poporului din Banat care să proclame unirea desăvîrșită a Banatului cu vechea Românie[15].

Se cerea desființarea Consiliului Dirigent pe temeiul hotărîrii de la Alba Iulia, pe considerentul că devenise un obstacol în calea unirii depline cu România. „Acest Consiliu — opina „Tribuna Socialistă — ar fi bine să plece, căci existența lui nu mai are nici un rost... în forma lui de azi este de prisos, ba vătămător, fiindcă este un guvern fără nici un control"[16] care împiedică unificarea desăvîrșită cu vechea Românie. Pe o poziție similară s-a situat și ziarul „România Liberă" din Deva de sub conducerea lui Petru Groza. În articolul „Atitudine clară" se susține necesitatea desființării Consiliului Dirigent, nu neapărat datorită nemulțumirilor ce se manifestau în rîndul diferitelor categorii sociale față de activitatea sa, ci din considerentul major al înlesnirii unificării faptice a țării[17].

Desființarea Consiliului Dirigent a fost cerută și de deputații bănățeni din jurul lui A. Imbroane într-o consfătuire politică ținută la București[18] și de un grup de oameni politici originari din Transilvania stabiliți la București[19], de I. Biberia în ședința Camerei din 24 decembrie 1919[20].

Ziarul „Timișana" avîndu-l ca director pe V. Biberia membru al partidului liberal într-o suită de articole a cerut încetarea activității Consiliului Dirigent. Într-unul din acestea sub forma unui memoriu, constînd din mai multe puncte, s-a cerut în ultima instanță unificarea deplină cu vechea Românie[21]. Era în această atitudine și o expresie clară a tendințelor burgheziei liberale de a pătrunde nestînjenită în teritoriul de dincoace de Carpați.

[15] *Drapelul* (Lugoj), XIX, nr. 124 din 7 noiembrie 1919.
[16] *Tribuna Socialistă*, nr. 10 din 7 martie 1920.
[17] *România liberă* (Deva), II, nr. 5 din 18 ianuarie 1920; I, nr. 18 din 4 decembrie 1919.
[18] *Renașterea Română* nr. 231 din 27 noiembrie 1919.
[19] *România liberă*, nr. 20 din 11 decembrie 1919.
[20] Arh. Stat. București, Arhiva istorică Centrală, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. 121/1920, f. 68.
[21] *Timișana*, nr. 5 din 5 octombrie 1919.

În fața acestor acuzații, membrii Consiliului Dirigent se apără, neagă orice tendințe de separatism, de regionalism, arătînd că țelul lor este unificarea deplină cu vechea Românie.

„Trebuie să lucrăm din toate puterile noastre ca unitatea națională să fie realizată nu numai în concepțiunea politică și între hotarele geografice, dar și cu toate instituțiile de stat. Drept care năzuința noastră va trebui să fie: cît mai curînd să înlăturăm cu totul particularismul provincial atît ... din întocmirile de stat cît și din instituțiile lui[22] — declara la 12 octombrie 1919 în fața alegătorilor, președintele Consiliului Dirigent. Tot Iuliu Maniu la Lugoj în 31 octombrie 1919 arăta că „prima noastră preocupare e ca unirea ... cu România veche să fie desăvîrșită și lipsită de orice particularism provincial[23].

În august 1919 O. Goga remarca și el la Sibiu că dorința unanimă este unirea desăvîrșită cu vechea Românie și nicidecum tendința de separatism. „Zvonurile care au circulat din cînd în cînd și la noi și în vechiul regat că s-ar intenționa un separatism de nu știu cîți ani, n-au avut niciodată vreun temei“[24] — replica „Patria“ oficiosul P.N.R. Orice zvon, aprecia Șt. Cicio-Pop „că noi voim să facem politică separatistă față de vechea Românie e absolut neîntemeiat pentru că ținta și idealul nostru al tuturor este să fim cu toții uniți în simțiri și în gîndire“[25].

În Programul electoral al P.N.R. o prevedere de prim ordin o constituia strădania pentru o cît mai grabnică unificare a vieții de stat, contestîndu-se astfel orice insinuări de autonomie.

Masele populare pretindeau însă tot mai insistent, în locul declarațiilor, oricît de principiale ar fi fost, măsuri concrete în vederea unei cît mai rapide contopiri a instituțiilor din Transilvania cu cele din vechea Românie.

Într-o asemenea atmosferă politică, la 9 noiembrie 1919 s-a discutat pentru prima dată în Consiliul Dirigent problema înlocuirii lui și instituirea unor noi organe administrative[26]. În 13 noiembrie s-a dezbătut felul în care trebuie înlocuit Consiliul Dirigent[27].

Aceste preocupări și-au găsit la scurt timp ecoul în presă. Astfel, „Renașterea Română“ scria: „Iuliu Maniu va pleca în zilele acestea la Sibiu în vederea lichidării Consiliului Dirigent ... care va dura două luni“[28].

Soarta Consiliului Dirigent interesa nu numai opinia publică, ci și guvernul central. Astfel, în ședința Consiliului de Miniștri din 9 decembrie 1919, s-a hotărît ca miniștrii ardeleni care au făcut parte din Consiliul Dirigent vor pleca la Cluj pentru a preda lucrările resorturilor

---

[22] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 218 din 18 octombrie 1919.
[23] *Patria*, nr. 208 din 5 noiembrie 1919.
[24] *Ibidem*, nr. 124 din 20 iulie 1919.
[25] *Dacia* (București), nr. 80 din 20 februarie 1919.
[26] Dezbaterile Adunării Deputaților, 1919—1920, nr. 44 din 25 februarie 1920, p. 686; Muzeul de istorie Cluj, *Inv. M. 169* Proces verbal din 9 noiembrie 1919.
[27] Ibidem, Proces verbal din 13 noiembrie 1919.
[28] *Renașterea Română* (București), I, nr. 242 din 8 decembrie 1919.

respective. Consiliul Dirigent urma să mai funcționeze pînă la lichidarea lucrărilor angajate, după care va fi dizolvat și înlocuit cu directorate regionale, ce se vor bucura de o largă autonomie, pe baza principiului de descentralizare administrativă[29]. Intervin însă noi amînări, noi luări de poziție ale membrilor Consiliului Dirigent față de existența lui.

În ianuarie 1920 Iuliu Maniu declară că dizolvarea Consiliului Dirigent nu este „iminentă"[30], neexistînd încă o lege de reorganizare a serviciilor publice din Transilvania, lege ce va trebui adoptată de corpurile legiuitoare.

Aurel Vlad considera în ianuarie 1920 că „menținerea Consiliului Dirigent nu numai că nu e necesară, dar este cu totul imposibilă. Existența Consiliului Dirigent ar fi o absurditate politică și administrativă! După convocarea parlamentului și după votarea unirii se impune rapida desființare și înlocuirea lui cu servicii administrative pe lîngă fiecare minister, pentru rezolvarea problemelor din Transilvania"[31] — Consiliul Dirigent nu mai are motiv de existență. Desființarea lui cît mai grabnică este o necesitate imperioasă pentru că el constituie un nonsens fără pereche din punct de vedere constituțional, el nefiind răspunzător nici direct în fața parlamentului țării și nici indirect prin intermediul guvernului central — opina ministrul lucrărilor publice Mihai Popovici[32]. Ștefan Cicio-Pop, solidarizîndu-se cu Maniu considera că asupra funcționării Consiliului Dirigent se mai poate discuta și că el va fi desființat „încetul cu încetul", și că existența lui nu ar împiedeca unificarea administrativă nici pe cea politică[33]. O. Goga care se apropiase treptat de Averescu, din momentul convocării Corpurilor Legiuitoare s-a pronunțat categoric pentru desființarea sau autodesființarea Consiliului Dirigent. Goga va trece de la faza declarațiilor prin care cerea încetarea activității Consiliului Dirigent, la cea a acțiunii concrete de desolidarizare de politica „naționalilor" de prelungire a existenței acestui organism politic. Aceasta s-a realizat prin prezentarea demisiei din Consiliul Dirigent[34]. Acest pas de detașare față de conducerea Consiliului Dirigent, va fi urmat la scurt timp de părăsirea rîndurilor P.N.R. și intrarea în Liga Poporului.

Sînt toate acestea opinii și poziții diferite ce probează lipsa de unitate din cadrul P.N.R., al Consiliului Dirigent, care explică de ce abia în 4 februarie 1920 Consiliul Dirigent decide să se prezinte un proiect de lege prin care Consiliul Dirigent se desființează „deoarece și-a împlinit menirea ca organ guvernator, contopindu-se această putere în organele constituționale ale României întregite"[35]. Se prevedea ca pentru conducerea problemelor administrative să se înființeze secretariate generale

[29] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 258 din 10 decembrie 1919.
[30] *Patria* (Cluj), II, nr. 8 din 14 ianuarie 1920.
[31] *Renașterea Română* nr. 8 din 14 ianuarie 1920.
[32] *Ibidem*, nr. 287 din 3 februarie 1920.
[33] *Ibidem*.
[34] *Cuvîntul Poporului* (Sălișteu), II, nr. 4 din 11 februarie 1920; *Renașterea Română*, nr. 287 din 3 februarie 1920.
[35] Muzeul de istorie Cluj, fond *cit.*, Proces verbal din 4 februarie 1920.

administrative care vor lucra sub conducerea unui ministru delegat fără portofoliu, și al ministrului de la departamentul respectiv al guvernului.

Cu pregătirea proiectului de lege, ale cărei trăsături generale erau deja schițate în urma dezbaterilor Consiliului Dirigent, a fost însărcinată o comisie formată din Romul Boilă, Ioan Borcea, Victor Onișor și Emil Hațieganu[36]. Într-adevăr, proiectul întocmit era în concordanță cu hotărîrile luate în ședința din 4 februarie 1920. Consiliul Dirigent ca for de guvernare principial se desființează; în locul resorturilor se instituie secretariate dependente de guvernul central și sub controlul unui ministru delegat al Transilvaniei care face legătura dintre ele și guvernul central; secretariatele urmau să fie secții ale ministerelor corespunzătoare din București; sediul lor trebuia să rămînă Clujul, urmînd să funcționeze pînă la deplina unificare administrativă[37].

Întocmirea proiectului a fost salutată de unele cercuri, în timp ce altele criticau principiile lui. „Tot ce se va face pentru o cît mai completă unificare de fapt a României va fi cu bucurie primit de întreaga opinie publică" — remarca ziarul averescan „Îndreptarea" în numărul său din 4 februarie 1920, adăugînd apoi că „nimeni nu s-a putut îndoi un moment de patriotismul membrilor Consiliului Dirigent inspirat și ... dînsul de aceeași vie dorință ... de a vedea desființate orice îngrădiri ale unirii". Numai peste cîteva luni, același ziar îi va acuza în nenumărate rînduri de spirit separatist. În februarie 1920 P.N.R. și averescanii nu erau încă în conflict direct. Se mai spera într-o eventuală colaborare, îndreptată împotriva partidelor „istorice". Nereușita acestei acțiuni va determina o radicală schimbare de ton din partea ziarului. Aceasta evidențiază odată în plus caracterul conjunctural al aprecierilor făcute de un partid politic burghez, sau altul, asupra unui fenomen istoric.

Cei ce se pronunțau pentru desființarea imediată a Consiliului Dirigent, vedeau în proiect o modalitate mascată de prelungire a existenței lui. „Ar fi tot Consililiul Dirigent, dar botezat cu alt nume — considera „Renașterea Română"[38]. În noile condiții opinau ei „nu mai e admisibil să tolerăm nici Consiliul Dirigent, nici direcțiuni, nici ... orice altă instituție în chip de guvern sau subguvern care s-ar împotrivi ... organizării pe baze unitare a vieții noastre de stat"[39]. Se cerea — de același ziar — în vederea desăvîrșitei unificări a vieții de stat „nu transformarea „resorturilor" în „directorate" și nu instalarea unui minister în Cluj ci ștergerea tuturor granițelor care stăvilesc autoritatea guvernelor din Capitală"[40].

Proiectul întocmit a fost prezentat de președintele Consiliului Dirigent în ședința din 14 februarie 1920 a clubului parlamentar al P.N.R., însoțit de afirmația, că soluția aceasta „o crede cea mai fericită, pentru ca afacerile ardelenești să fie bine conduse pe viitor, pînă la înfăptuirea re-

[36] *Patria*, nr. 38 din 21 februarie 1920.
[37] *Ibidem*, nr. 34 din 18 februarie 1920.
[38] *Renașterea Română*, nr. 287 din 3 februarie 1920.
[39] *Ibidem*, nr. 289 din 5 februarie 1920.
[40] *Ibidem*, nr. 285 din 31 ianuarie 1920.

formei administrative pe întreaga țară"[41]. Acest proiect a fost confruntat cu unul întocmit de Vasile Goldiș, potrivit căruia s-ar fi realizat centralizarea oficiilor la București, pe lîngă fiecare minister urmînd să funcționeze un directorat ardelenesc, încadrat cu oameni care cunosc realitățile din Transilvania, care ar rezolva în întregime, cu ministerul respectiv și sub răspunderea directă a acestuia, problemele care privesc Transilvania[42].

După o scurtă discuție a celor două proiecte ele se supun la vot. Din totalul membrilor prezenți, 84 au votat pentru proiectul lui V. Goldiș (O. Goga, O. Vlad, I. Agîrbiceanu, Valer Moldovan, Sever Dan etc.), iar 33 (V. Bontescu, M. Popovici, T. Mihail etc.) pentru cel susținut de Iuliu Maniu[43]. În urma votului s-a decis ca proiectul inițial întocmit de Consiliul Dirigent să fie dat unei comisii reprezentînd punctul de vedere al majorității, pentru a-l modifica, în vederea prezentării lui Corpurilor Legiuitoare[44].

Rezultatul votului demonstrează pe de o parte hotărîrea unanimă privind desființarea Consiliului Dirigent, iar pe de altă parte, că unificarea cît mai grabnică și mai deplină a vieții de stat, cerință primordială în acele momente, reprezentată de V. Goldiș, se bucura de un sprijin mult mai larg decît orice încercare de a menține rămășițe regionaliste.

Dezbaterile în jurul celor două proiecte și-au găsit un larg ecou în presă. Se aprobă unul sau altul din proiecte, se căuta chiar dezvăluirea resorturilor intime care au generat cele două poziții.

I. Maniu, omul rezervat și prudent dar iubitor de poziții privilegiate în viața publică din Transilvania, văzînd că punctul său de vedere nu s-a impus, a încercat cu abilitatea-i cunoscută să împrăștie eventualele acuzații de separatism ce i se puteau aduce. „Am crezut — declara el — că e mai practic ca administrația Ardealului să se facă în centrul Ardealului. Cred că este o imposibilitate tehnică de a transporta centrala tuturor resorturilor la București"[45]. În „Patria" au apărut mai multe articole care contestau înțelepciunea hotărîrii adoptate[46]. În același sens s-a pronunțat și Romul Boilă, care declara că aplicarea proiectului „Centralizator" ar fi însemnat dezorganizarea serviciilor publice din Transilvania, organizate cu atîta trudă[47]. Era o manifestare evidentă a încercărilor de păstrare a înaltelor funcții publice din Transilvania.

Ziarul „România Liberă" din Deva de sub conducerea lui Petru Groza, s-a situat pe o poziție cu totul opusă, susținînd soluția majorității. „Înregistrăm cu satisfacție hotărîrea majorității partidului național pri-

[41] *Patria*, nr. 34 din 18 februarie 1920.
[42] *Ibidem*.
[43] Arh. Stat. București, Arhiva istorică Centrală, fond. *Casa Regală*, d. 3/1920 f. 1.
[44] *Ibidem*, f. 1—2.
[45] *Patria*, nr. 38 din 21 februarie 1920.
[46] „Descentralizarea sau catastrofa administrației românești", *Ibidem;* „Agitații în contra proiectului centralizator", *Ibidem*, nr. 39 din 22 februarie 1920.
[47] *Ibidem*, nr. 39 din 22 februarie 1920.

vitoare la sistarea guvernului nostru provincial. Deputații noștri s-au făcut ecoul sincer al opiniei publice din Ardeal... sfîrșind cu starea de lucruri — croită de împrejurările tulburi. Deciziunea majorității... a clarificat... misterul în care s-ar fi învăluit secretariatele de stat din Ardeal, preconizate în proiectul de unificare formulat la Cluj. Ele ar fi însemnat... perpetuarea sistemului din trecut"[48].

În replică la articolele din „Patria" referitoare la „concentrarea forțată", „agitații în provincie", amenințări cu „consecințe", același ziar remarca ironic, „Unde și cine se agită de trecerea în Nirvana a Consiliului Dirigent?... de nici unde nu s-a semnalat vreo agitație ori vreun doliu al națiunii după Consiliul Dirigent. Din contră"[49].

O. Goga a dat votului exprimat următoarea semnificație: „Ceea ce e de reținut ca o constatare politică în momentele actuale, e puternica impulsiune sufletească pe care tot poporul românesc din fosta Ungarie o manifestă pentru țara mamă"[50].

La 16 februarie 1920 A. Marghiloman, fără a fi prea bine informat asupra discuțiilor din 14 februarie, nota în „Memoriile" sale: „Clubul transilvănean, cu toată opoziția lui Maniu, a votat dizolvarea Consiliului superior (Comitetul Național) al Ardealului. Propunerea a venit de la Goldiș și Goga"[51].

Comisia însărcinată cu redactarea proiectului încheindu-și lucrările, la 4 martie 1920, ministrul Ion Borcea a depus pe biroul Camerei proiectul de lege pentru desființarea Consiliului Dirigent, constînd din 10 articole[52]. Atribuțiile Consiliului Dirigent, emanate din hotărîrile Adunării Naționale de la Alba Iulia, urmau să treacă asupra puterilor prevăzute la art. 32 și 35 din Constituție; atribuțiile resorturilor trec asupra departamentelor guvernului central; în ținuturile de sub administrația Consiliului Dirigent ar fi rămas în vigoare toate legile, regulamentele și ordonanțele care nu au fost abrogate, precum și toate decretele, regulamentele și ordonanțele emanate de la Consiliul Dirigent și care nu ar fi putut fi abrogate decît în mod constituțional; pînă la înlocuirea lor prin altele comune pentru România întreagă, se instituie pe lîngă departamentele guvernului central secretariate generale administrative; secretarul general administrativ, ajutat de personalul necesar repartizat la direcțiile ministerelor, urma să rezolve sub conducerea și răspunderea ministerului respectiv toate chestiunile de pe teritoriul Transilvaniei; după numirea secretarilor administrativi Consiliul Dirigent se dizolvă, materialul și lucrările resorturilor urmînd să le predea ministerelor. Cu ducerea la îndeplinire a acestei legi erau însărcinați președintele Consiliului de Miniștri, ministrul fără portofoliu al Transilvaniei și președintele Consiliului Dirigent. Guvernul Vaida își trăia însă ultimele zile.

---

[48] *România Liberă* nr. 13 din 29 februarie 1920.
[49] *Ibidem*, nr. 16 din 21 martie 1920.
[50] *Unirea* (Blaj), XXX, nr. 12 din 24 februarie 1920.
[51] Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897—1924*, vol. V, București, p. 19.
[52] *Patria*, nr. 53 din 11 martie 1920.

La 13 martie 1920, clasele dominante, în frunte cu regele, dorind un guvern „forte" prin intermediul căruia să reprime mișcările revoluționare ale clasei muncitoare și ale țărănimii, au impus la conducerea țării guvernul Averescu. Dizolvarea la scurt timp a parlamentului a făcut imposibilă discutarea proiectului de lege pentru desființarea Consiliului Dirigent. O asemenea dezbatere ar fi însemnat o analiză multilaterală a activității sale, ar fi stabilit în acest înalt for, locul și rolul avut de Consiliul Dirigent în epoca istorică respectivă.

În noile condiții politice, problema desființării Consiliului Dirigent a luat o turnură neașteptată, dar explicabilă. Existența sau inexistența lui au căpătat aspectul unei dispute cu substrat electoral. P.N.R., membrii Consiliului Dirigent, vor căuta prin felurite acțiuni menținerea lui, cel puțin pînă după alegeri. În suprema încercare de a salva Consiliul Dirigent, cercurile din jurul lui Maniu s-au orientat spre o colaborare cu Liga Poporului. Această ținută a reieșit și cu ocazia ședinței camerei din 26 martie 1920 cînd conducerea P.N.R. s-a declarat, în fond, de acord cu programul politic anunțat de guvernul Averescu[53]. Dar Averescu, aflat în culmea puterii, avînd și sprijinul unor membri ai P.N.R., întărit și prin intrarea celor 29 „naționali" în frunte cu Goga în Liga Poporului, nu se putea mulțumi cu o simplă colaborare. El a pretins o fuzionare fără condiții, în caz contrar urmînd ca Liga Poporului să-și prezinte candidați proprii în toate circumscripțiile electorale din Transilvania[54]. Cu ocazia unor discuții avute cu Maniu și Vaida, la 2 aprilie 1920, Averescu a declarat că dacă vor ajunge la o înțelegere, administrația Ardealului va rămîne neschimbată și alegerile vor avea un curs normal. „Contrar, și probabil că Consiliul Dirigent va fi dizolvat prin decret lege"[55].

P.N.R. considerînd decretul lege de recunoaștere a Consiliului Dirigent ca un acord între Consiliul Dirigent și guvernul central privind conducerea serviciilor publice din Transilvania, pînă la organizarea României întregite, arată că parlamentul fiind dizolvat, desființarea Consiliului Dirigent nu se poate înfăptui decît pe baza unui acord între reprezentanții Consiliului Dirigent și guvernul central[56].

Ion Agîrbiceanu, în ultima ședință a clubului parlamentar ardelean a declarat că dizolvarea Consiliului Dirigent nu se poate face prin decret-lege, ci doar prin Parlament[57].

În timpul unei audiențe la rege, Maniu, în numele P.N.R., i-a prezentat acesteia eventuala desființare a Consiliului Dirigent ca „... mare

---

[53] M. Mușat, V. Piucă, *Activitatea Partidului Național Român din Transilvania în preajma și în primii ani după desăvîrșirea statului național român*, în *Revista Muzeelor*, 1969, nr. 1, p. 19.

[54] *Patria*, nr. 72 din 2 aprilie 1920.

[55] *Universul* (București), XXXVIII nr. 23 din 30 aprilie 1920.

[56] *Patria*, nr. 72 din 2 aprilie 1920.

[57] *Ibidem*.

greșală politică cu urmări nefaste... și cu deosebire amestecul partidelor din vechea Românie în alegerile din Ardeal"[58].

La 30 martie 1920, Vaida i-a cerut lui Averescu menținerea Consiliului Dirigent pînă după alegeri[59].

O. Goga, devenit susținător activ al lui Averescu, sesizînd strădaniile P.N.R. de menținere a Consiliului Dirigent, a evidențiat caracterul electoral al acestora. „Menținerea Consiliului Dirigent ar însemna o platformă de o atotputernicie în alegeri. Explicabilă această stăruință pentru reînvierea unui mort, căruia înainte de a fi îngropat, i se mai cere o contribuție electorală"[60].

În conjunctura politică care-i era extrem de favorabilă, guvernul hotărăște desființarea prin decret-lege a Consiliului Dirigent, supus spre semnare regelui la 2 aprilie 1920[61]. Decretul-lege nr. 1462 pentru desființarea Consiliului Dirigent din Transilvania din 2 aprilie 1920, constînd din 5 articole, așteptat de unii, nedorit de alții, servind sau prejudiciind anumite interese de partid dat publicității la 4 aprilie 1920 a avut un caracter necesar[62]. În cuprinsul acestui decret sînt păstrate punctele din proiectul întocmit de Consiliul Dirigent, referitoare la organele asupra cărora trec atribuțiunile Consiliului Dirigent și ale resorturilor, precum și la numirile de funcționari făcute de Consiliul Dirigent. Trecerea oficiilor din Transilvania sub controlul guvernului central urma să se facă de către o Comisie de unificare numită prin decret regal, urmînd ca funcționarea ei să fie hotărîtă printr-un regulament de administrație publică; odată cu instituirea ei mandatul Consiliului Dirigent înceta.

Peste cîteva zile, la 9 aprilie 1920 a apărut Regulamentul nr. 1536 pentru funcționarea Comisiunilor de descărcare a serviciilor publice din teritoriile alipite și unificarea lor cu cele din vechea Românie[63]. Aceste comisii se găseau sub autoritatea Comisiei Centrale pentru unificare și pentru descărcare de la București, prezidată de primul ministru și instituită prin Decretul nr. 1477 din 3 aprilie 1920. Transilvania era reprezentată în această comisie prin O. Goga și O. Tăslăoanu.

Comisia regională de unificare și descărcare de la Cluj se compunea din 9 secretari generali și 9 delegați ai guvernului central, avînd în frunte un președinte, numit prin decret regal[64]. Atribuțiile președintelui, ale secretarilor generali și ale delegaților erau în așa fel stabilite încît activitatea lor trebuia să ducă finalmente la transpunerea serviciilor publice

[58] *Ibidem.*

[59] *Renașterea Română*, nr. 335 din 31 martie 1920.

[60] *Ibidem*, nr. 337 din 2 aprilie 1920.

[61] Romul Boilă, *Consiliul Dirigent*, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928, vol. I, București, 1929, p. 101.

[62] C. Hamangiu, *Codul general al României, Legi uzuale*, vol. IX—X, București, f.a., p. 293.

[63] *Monitorul Oficial* nr. 7 din 9 aprilie 1920, p. 535.

[64] Primul președinte al acestei Comisii a fost Ion Suciu. Cf. Arh. Stat. București, Arhiva istorică centrală, fond. *Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. 85/1920, f. 1.

din Transilvania în cadrul și sub controlul departamentelor centrale. Acest Regulament a fost explicitat prin Deciziunea ministerială nr. 1876 din 15 mai 1920[65].

A doua zi după apariția decretului de desființare, în Consiliul Dirigent, s-a hotărît ca fiecare resort să-și pregătească lucrările pentru a fi predate „fără nici o întîrziere"[66]. În ședința din 7 aprilie 1920, după ce protestează încă o dată împotriva desființării Consiliului Dirigent, președintele propune să se predea puterea de guvernare a Transilvaniei guvernului central; afacerile administrative care se aflau în curs de rezolvare, precum și serviciile resorturilor, celor trimiși de guvernul central; pînă la predarea efectivă, Consiliul Dirigent și resorturile vor rezolva afacerile ca și pînă acum[67].

La 10 aprilie 1920 orele 12 s-a prezentat la Președinția Consiliului Dirigent, Ion Suciu, președintele Comisiei regionale de unificare[68] în vederea predării puterii publice de către Consiliul Dirigent guvernului central[69]. După ceremonia predării, la orele 13, s-a ținut ultima ședință a Consiliului Dirigent. După ce Maniu a mulțumit tuturor pentru activitatea depusă, iar Valeriu Branișce a relevat importanța istorică a Consiliului Dirigent, s-a hotărît: 1. Cu ziua de azi Consiliul Dirigent încetează a funcționa; 2. Resorturile Consiliului Dirigent tot cu ziua de azi își încetează activitatea; 3. Toate serviciile aparținătoare resorturilor se vor preda Comisiei regionale de descărcare și unificare, ai cărei delegați se vor prezenta cu actele justificative la resort. Predarea se va face prin secretarul general sau, în lipsa acestuia, printr-un delegat al șefului de resort, pe bază de inventar în care se vor evidenția toate obiectele și valorile predate. Un exemplar din acest inventar putea rămîne la secretarul general; 4. Odată cu predarea resortului, se va trimite Prezidenției Consiliului Dirigent toate ștampilele resorturilor și ale serviciilor și direcțiunilor aflate sub ordinele resortului; 5. Șefii de resorturi și secretarii generali cu ziua de azi sînt absolviți de serviciile lor, avînd a îndeplini exclusiv predarea resortului; 6. Toate serviciile Consiliului Dirigent, începînd cu ziua de azi, stau la ordinele guvernului central și pînă la alte dispoziții, vor primi ordine de la președintele comisiei regionale; 7. Pînă la predarea efectivă a resorturilor, actele rezolvate pînă acum vor fi semnate în numele Consiliului Dirigent de cei în drept; 8. Resorturile vor prezenta raport președintelui Consiliului Dirigent despre actul predării; 9. Șefii de resort îi vor prezenta președintelui Consiliului Dirigent un raport detaliat despre activitatea lor în timpul funcționării resortului[70].

Se întorcea o nouă filă în istoria politică a Transilvaniei. O filă frămîntată, controversată, dar necesară. Următoarea trebuia neapărat să aibă

---

[65] C. Hamangiu, *o.c.*, p. 297—298.
[66] Muzeul de istorie Cluj, *Inv. M. 170*, Proces verbal din 5 aprilie 1920.
[67] *Ibidem*, Proces verbal din 7 aprilie 1920.
[68] *Dacia Traiană* (Sibiu), I, nr. 45 din 18 aprilie 1920.
[69] Arh. Stat. Buc., Arhiva istorică Centrală, *fond. cit.*, dos. 85/1920, f. 7—9; Muzeul de istorie Cluj, *Inv. M. 124*, f. 68—72.
[70] *Ibidem*, f. 74.

înscrise cu majuscule măsuri cît mai multe și mai eficace, pentru ca voința maselor populare de uniformizare definitivă a instituțiilor din întreaga Românie să devină realitate.

Cu prilejul încetării activității, Consiliul Dirigent a lansat un manifest: „Către națiunea română din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș", în care se face un adevărat bilanț al activității depuse. „Consiliul Dirigent — se arată în continuare în Manifest — în năzuința sa sinceră de a săvîrși cît mai curînd unirea tuturor ținuturilor românești și de a înconjura orice moment ce ar putea tulbura închegarea sufletească a românilor, a predat guvernarea cabinetului central din București"[71]. Din punct de vedere legal aceasta nu însemna de fapt predarea guvernării ci respectarea dispozițiilor legii de desființare a Consiliului Dirigent, ce emana de la guvernul din București.

Ziarele vremii, care nu reprezentau în fond decît poziția diferitelor partide sau grupări politice, oamenii politici au apreciat desființarea Consiliului Dirigent în funcție de interesele lor. Din prezentarea cîtorva opinii se desprinde concluzia că „marile interese naționale" nu depășeau nici chiar în împrejurări deosebite sfera intereselor de partid. Atitudinea sau poziția nu numai față de P.N.R. ci și față de guvernul Averescu au determinat aprobarea sau dezaprobarea acestui act politic, „argumente" găsindu-se întotdeauna pentru a se justifica o poziție sau alta.

Nu se poate nega existența unor aprecieri care surprind multe din cauzele reale ale „momentului" din 2 aprilie 1920. „Dacia Traiană", ziar independent considera desființarea Consiliului Dirigent ca o necesitate ce decurgea în mod firesc din starea politică a României întregite, scoțînd în evidență, pe de o parte poziția conducerii P.N.R., nemulțumită de desființarea Consiliului Dirigent „ultimul vestigiu al unei autonomii provinciale", iar pe de altă parte atitudinea guvernului care a urmărit prin desființarea Consiliului Dirigent nu numai noi pași pe calea uniformizării vieții de stat, ci și posibilitatea extinderii influenței politice de partid în Transilvania[72].

Gruparea politică condusă de Avram Imbroane a salutat desființarea Consiliului Dirigent. Despărțirea de „naționali" se produsese în preajma și în timpul campaniei electorale din toamna anului 1919.

În coloanele „Renașterii române" ziarul fraților Goga, se aprecia că „desființarea Consiliului Dirigent pune capăt unui dualism fără rost, unei heghemonii regionale de neînțeles"[73]; „nimeni nu regretă administrația Consiliului Dirigent"[74]. O. Goga, trecut de curînd în Liga Poporului considera că prezentarea din partea „naționalilor", desființarea Consiliului Dirigent ca o catastrofă națională era cu totul lipsită de sens și realism[75].

---

[71] *Patria*, nr. 80 din 15 aprilie 1920.
[72] *Dacia Traiană*, nr. 44 din 17 aprilie 1920.
[73] *Renașterea Română*, nr. 341 din 7 aprilie 1920.
[74] *Ibidem*, nr. 343 din 9 aprilie 1920.
[75] *Universul*, nr. 23 din 3 aprilie 1920.

Desființarea Consiliului Dirigent era prezentată de ziarul averescan „Îndreptarea", ca o măsură care a mulțumit aproape unanim populația din Ardeal.

„Tribuna Socialistă" din 11 aprilie 1920 nota laconic: „S-a dizolvat din bunul plac al guvernului onorabilul și mult blagoslovitul nostru Consiliu Dirigent".

N. Iorga privește de pe o poziție destul de obiectivă desființarea Consiliului Dirigent, reliefînd neajunsurile manifestate în activitatea lui, dar și merite incontestabile, avîndu-se în vedere perioada în care a ființat. Tot el arată că „Alexandru Averescu sfătuit bine în urechea stîngă de acela căruia a crezut bine că trebuie să-i încredințeze... toate trebile României de dincolo de munți, a desființat printr-un simplu caz... Consiliul Dirigent din Ardeal"[76]. Evident, referirea îl viza pe O. Goga, despre care tot N. Iorga scria că „dizolvase Consiliul Dirigent, de altfel compromis prin abuzuri, ale foștilor săi tovarăși, naționalii"[77].

Cu totul opuse erau opiniile susținătorilor Consiliului Dirigent. „Felul cum a fost dizolvat Consiliul Dirigent a produs adîncă mîhnire în sînul partidului național"[78], constata ziarul național din Săliște. „Sînt absolut sigur că organizația noastră va funcționa mai departe, condusă de partidul averescan, care va conduce... alegerile", declara R. Boilă[79]. A. Vlad s-a pronunțat împotriva sistemului despotic, anticonstituțional al dizolvării. Vaida vorbea de metode absolutiste, Șt. C. Pop își exprima nemulțumirea pentru că nu au fost consultați. Maniu repeta că este mare greșeală dizolvarea Consiliului Dirigent[80].

Ziarul „Adevărul" explica graba de care a dat dovadă guvernul cu privire la desființarea Consiliului Dirigent, numai prin aceea de a „înlocui în Ardeal din punct de vedere electoral influența d-lor Maniu, Vaida și ceilalți, prin influența d-lor Goga, Tăslăoanu, Suciu", iar „Steagul" punea la baza conflictului guvernului cu ardelenii „simple motive electorale"[81].

Într-un articol din „Patria" din 11 aprilie 1920, I. Maniu comenta pe larg evenimentul. „E... cunoscut că eu și întreg Consiliul Dirigent am lucrat deja de luni de zile ca el să se desființeze pe cale legală și să i se substituie un alt organ de conducere a serviciilor publice din Transilvania. Am fost însă totdeauna de părerea că această desființare a Consiliului Dirigent se poate face numai prin Corpurile legiuitoare și odată cu reorganizarea potrivită a conducerii serviciilor publice. În consecință, și desființarea Consiliului Dirigent este în acord cu ideile noastre, dar sînt absolut contra faptului că este desființat prin decret-lege... desconsiderînd hotărîrile de la Alba Iulia".

---

[76] *Neamul Românesc* (București), XIV, nr. 75 din 15 aprilie 1920.
[77] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1935, p. 475.
[78] *Cuvîntul Poporului* (Săliște), II, nr. 14 din 11 aprilie 1920.
[79] *Patria*, nr. 76 din 6 aprilie 1920.
[80] Ibidem, nr. 78 din 9 aprilie 1920; *Renașterea Română*, nr. 341 din 7 aprilie 1920.
[81] *Patria*, nr. 80 din 15 aprilie 1920.

Din pozițiile exprimate de liderii naționali se desprinde constatarea că ei erau în principiu pentru desființarea Consiliului Dirigent, dar condamnau hotărît modalitatea prin care s-a înfăptuit aceasta, socotind-o neconstituțională. Ei făceau însă abstracție de un alt act de aceeași valoare juridică, și anume, Consiliul Dirigent a dobîndit o existență legală odată cu recunoașterea lui de către guvernul central. Aceasta s-a făcut nu în urma unei dezbateri parlamentare a actului Unirii, ci printr-un decret-lege. Desființarea lui s-a făcut printr-un act similar: tot prin decret-lege. Dacă actul desființării îl califică drept neconstituțional, prin analogie, ce semnificație ar avea recunoașterea lui? Ar însemna, potrivit concepției lor, că de fapt întreaga existență a Consiliului Dirigent a fost neconstituțională! Insistența cu care au pretins ca desființarea Consiliului să se realizeze în urma dezbaterii în parlament a proiectului de lege are o explicație, tot electorală. Pentru aceasta trebuie să *existe* un parlament, care nu se putea constitui decît în urma alegerilor parlamentare care, firește, în Transilvania, s-ar fi organizat sub controlul Consiliului Dirigent.

Aceiași reprezentanți legau desființarea Consiliului Dirigent de extinderea moravurilor politice din vechea Românie în Transilvania. Pentru P.N.R. realul „pericol" îl constituiau oamenii guvernului, „implantarea" partidelor politice în Transilvania, lupta politică ce se întrevedea între P.N.R. și aceste partide.

Pe de altă parte, pretenția guvernului Averescu, că desființarea Consiliului Dirigent ar fi fost determinată numai de necesitatea unificării cît mai depline a vieții interne, în principiu răspundea unei necesități istorice, dar ca moment de realizare purta o prea evidentă tentă electorală. Oricum desființarea prin decret-lege a unui organism politic ce emana din adunarea de la Alba Iulia era o procedură ce contravenea chiar principiilor limitatei democrații burgheze.

Apărătorii Consiliului Dirigent prezentau Comisia de unificare și descărcare de la Cluj, ca un organ politic diferit de Consiliul Dirigent, numai prin apartenența sa de partid. Deosebirile erau totuși, fundamentale: atribuțiile și componența i-au fost stabilite de guvernul central; își desfășura întreaga activitate sub controlul direct al Consiliului de miniștri; avea datoria să preia resorturile și să pregătească unificarea administrativă.

Dacă Consiliul Dirigent, prin activitatea sa, a făcut primii pași spre unificarea administrativă a Transilvaniei cu vechea Românie, Comisia de unificare o va continua pe un plan superior.

*

Ce a fost, de fapt, Consiliul Dirigent și pînă cînd ar fi trebuit să funcționeze — sînt două chestiuni extrem de importante, în directă legătură cu problema desființării lui, și contradictoriu apreciate de oamenii politici ai vremii.

Guvern provizoriu, e prea mult spus, pornind chiar de la aspectul semantic al cuvîntului, căci nu s-a numit guvern şi nici membrii lui, miniştri.

Definirea lui ca guvern provizoriu, ar însemna o prejudiciere a principiului unirii fără condiţii, deoarece într-un stat unitar nu pot exista două guverne, chiar dacă unul e „central" şi celălalt „provizoriu". Chiar dacă se presupune că în momentul formării a fost înzestrat cu prerogative similare unui guvern provizoriu. odată cu recunoaşterea lui de către guvernul central, el devine un organism politic cu atribuţii social-economice şi politice limitate, stabilite de guvernul central pentru perioada de tranziţie. Un guvern dispune asupra tuturor problemelor de pe teritoriul pe care îşi exercită autoritatea. Ori, după cum s-a arătat, unele sfere de activitate au trecut în competenţa guvernului central. În acest sens, Consiliul Dirigent poate fi considerat ca un organism politic regional al României unite, înzestrat cu largi prerogative, mai ales administrative, care să-i permită luarea măsurilor în vederea contopirii vieţii de stat din Transilvania cu cea din vechea Românie. Însăşi modalitatea de încetare a activităţii sale ne susţine afirmaţia. Un guvern îşi prezintă pur şi simplu demisia. Or, Consiliul Dirigent a întocmit un proiect de lege pentru desfiinţarea lui, care urma să fie dezbătut de corpurile legiuitoare. Şi, de fapt, încetarea activităţii sale s-a decis la Bucureşti, şi nu la Cluj.

A fost Consiliul Dirigent doar un reprezentant al guvernului central? Aceasta ni se pare prea puţin, deoarece un reprezentant este numit de guvern şi e răspunzător pentru întreaga activitate în faţa Consiliului de Miniştri, ceea ce n-a fost cazul Consiliului Dirigent.

Chiar dacă pînă în august 1919 din Consiliul Dirigent au făcut parte şi doi social-democraţi, în ansamblul său el a apărat interesele burgheziei româneşti din Transilvania, atît sub aspect social, în raporturile de clasă cu masele muncitoare din Transilvania[82], cît şi în disputa cu burghezia românească de dincolo de Carpaţi.

Cît trebuia să funcţioneze Consiliul Dirigent? În şedinţa din 30 noiembrie 1918 s-a considerat necesară existenţa unui guvern provizoriu al Transilvaniei pentru perioada de tranziţie. Rezoluţia de la Alba Iulia prevedea o autonomie provizorie pînă la convocarea Constituantei. Aceasta ar fi implicat şi încetarea activităţii organelor politice alese pentru acest răstimp, respectiv a Marelui Sfat Naţional şi al Consiliului Dirigent.

În 2 decembrie 1918, cînd Marele Sfat a ales Consiliul Dirigent, s-a stabilit ca el să ducă la îndeplinire hotărîrile Adunării Naţionale, fără a se preciza durata în timp. În „Manifestul" din 11 decembrie 1918, se menţiona instituirea Consiliului Dirigent „pentru guvernarea provizorie a ţării pînă la întrunirea Constituantei".

Marele Sfat Naţional, în şedinţa sa ultimă din 11 august 1919, a decis ca să se considere dizolvat odată cu convocarea Constituantei. În

[82] „Am reuşit înainte de toate să liniştim valurile revoluţiei şi să învingem duhul rău al neorînduielii" — se spune în Manifestul către naţiunea română. Cf. *Patria*, nr. 80 din 15 aprilie 1920.

această situație, Consiliul Dirigent mai avea oare vreun temei de existență? Și, în sfîrșit, decretul-lege din 11 decembrie 1918 considera necesară existența Consiliului Dirigent pînă la definitiva organizare a României întregite.

Se disting, deci, două termene limită privind ființarea Consiliului Dirigent. Unul mai circumscris — convocarea Constituantei, iar celălalt mai îndepărtat în timp — definitiva organizare a României unite, fiecare corespunzînd unui izvor de drept al Consiliului Dirigent, Rezoluția de la Alba Iulia și decretul-lege din 11 decembrie 1918.

Neconcordanța dintre cele două acte fundamentale a făcut posibilă existența Consiliului Dirigent și după convocarea parlamentului și a votării unirii. Opinia dominantă în Consiliul Dirigent în privința încetării existenței lui, era legată de convocarea corpurilor legiuitoare. Numai așa se explică începutul discutării modalității de a-și înceta activitatea imediat după alegeri și înaintea întrunirii parlamentului.

Necesitatea unui organ regional care să înlocuiască vechile stări de lucruri cu unele noi, să conducă pentru un timp afacerile publice din Transilvania, a fost evidentă. Prelungirea existenței lui datorată în mare măsură cercurilor maniste, s-a transformat însă într-un obstacol al unificării depline. De aceea desființarea Consiliului Dirigent de către guvernul Averescu, dincolo de interesele de partid, a corespuns unei necesități istorice, a corespuns voinței majorității poporului român.

LE PROBLÈME DE LA SUPPRESSION DU CONSEIL DIRIGEANT

(RÉSUMÉ)

L'auteur traite la suppression du Conseil Dirigeant non pas par une analyse critique détaillée de l'activité dans de différents domaines mais en suivant la façon de laquelle le problème a été mis à des moments différents.

On a montré les conditions qui menèrent, pour la période de transition, à la formation du Conseil Dirigeant, les interventions qui devaient faire cesser l'activité de cet organisme politique, entreprises par ses adversaires, le projet de loi regardant sa suppression, dressé par la totalité même de ses membres, les différences d'opinion en ce domaine entre les membres du Parti National Roumain, dont il était dans une grande mesure le représentant.

On met en évidence qu'après l'avènement au pouvoir du gouvernement Averesco (13 martie 1920) la lutte pour la suppression du Conseil Dirigeant parvient à un aspect électoral.

L'auteur apprécie la suppression du Conseil Dirigeant, par le décret loi du 2 avril 1920, tout contradictoirement qu'elle fût initiée par les politiciens de l'époque, comme une mesure qui allait mener à l'uniformisation de la vie d'État de Transylvanie et de Roumanie.

On montre, par quelques considérations la place que tenait le Conseil Dirigeant dans la vie politique de Roumanie entre décembre 1918 avril 1920.

ASPECTE DIN EVOLUȚIA LUCRĂRILOR DE REFORMĂ AGRARĂ ȘI ARENDĂRI FORȚATE PE DOMENIILE STATULUI DIN JUDEȚUL FĂGĂRAȘ ÎN ANII 1919—1921

DE

MARCEL ȘTIRBAN

Legislația agrară din anii 1919—1921 dovedește intenția claselor conducătoare din România de a păstra sau de a crea din nou domenii ale statului în scopul constituirii lor ca ferme model. În Transilvania se preconizase cîte o fermă centrală în fiecare județ de 400—500 iug. și ferme mijlocii în cadrul plășilor în suprafață de 150—250 iug. În scopuri speciale se avea în vedere și posibilitatea creării de ferme mai mari sau mai mici. De exemplu de 10 iug. la reședința fiecărei regiuni agricole* sau de cîte 100 iug. în jurul conacelor, din moșiile expropriate în întregime[1]. Pe această linie s-a înscris și ordinul trimis comisiunilor de reformă agrară la sfîrșitul anului 1920 sau la începutul lui 1921[2].

Ferme model — peste sau sub 100 iug. — tot ca proprietăți ale statului se cereau și pentru școlile agricole[3]. V. Bontescu promitea chiar, utopic desigur, fiecărei comune cîte o fermă model[4].

În anii 1919—1921 organele înființate pentru a pregăti lucrările de reformă agrară sau de a aplica arendările forțate vor ține seama de această tendință de a forma noi ferme agricole de stat. Realizările în această direcție au fost însă minime[5]. Ceva mai mult s-a făcut în problema reorganizării vechilor domenii unde s-a ținut seama pe de o parte de necesitatea reîmpărțirii unor domenii constituite cu ani sau decenii în

---

* Regiunea agricolă era în anii 1919—1921 o instituție subordonată Consilieratului agricol.

[1] Arhiv. St. Cluj, fond *Direcțiunea regională a domeniilor*, dosar nr. 62/1920, p. 148.

[2] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 8/1919, p. 1086.

[3] *Foaia poporului*, nr. 6 din 17 februarie 1919, p. 1.

[4] *Patria*, nr. 1 din 14 februarie 1919, p. 2.

[5] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 28/1919—1923, p. 734—736.

urmă, adeseori prin deposedarea ţăranilor, iar pe de altă parte s-a avut în vedere practicarea unei culturi intensive pe terenurile rămase statului cu scopul de a folosi ca exemplu ţăranilor. Nici aici realizările nu au fost depline. Dacă preluarea domeniilor de către statul român impunea reorganizarea lor situaţia creată în timpul războiului obliga la refacerea acestora mai ales sub aspectul inventarului agricol. De existenţa acestuia era legată de fapt, în bună parte şi practicarea unei culturi intensive. În ce priveşte problema redistribuirii unor părţi din domeniile statului ea s-a făcut sub forma arendărilor forţate într-o proporţie ce a depăşit cu mult fenomenul similar petrecut pe proprietăţile private. Acest aspect îl vom urmări concret, atît cît materialul documentar şi spaţiul afectat lucrării ne îngăduie, pe domeniile statului din judeţul Făgăraş. În acelaşi timp ne vom opri şi asupra evoluţiei lucrărilor de reformă agrară de pe aceleaşi domenii.

*

Pentru domeniile statului din judeţul Făgăraş anii 1919—1921 au însemnat perioada de delimitare treptată a suprafeţelor de teren ce urmau să rămînă în continuare în proprietatea statului de cele supuse exproprierilor. Cele dintîi, constituite în ferme model, trebuiau lucrate în regie proprie iar restul date ţăranilor în arendă forţată.

Relaţiile statornicite între domeniile statului din Făgăraş şi o parte din ţăranii din peste 40 de sate făgărăşene, în anii 1919—1921, au decurs din această formă de folosire, de muncă a pămîntului.

Dubla acţiune desfăşurată în scopul organizării fermelor model şi al pregătirii lucrărilor de reformă agrară, respectiv de aplicare a arendărilor forţate, îşi avea temeiul în decretul-lege nr. 3911 din 10 septembrie 1919 precum şi în ordonanţele, circularele, deciziile şi instrucţiunile privind aplicarea arendărilor forţate emise în anii 1919—1921.

La rîndul său decretul-lege nr. 3911/1919 a fost pregătit de Consiliul Dirigent ca urmare a hotărîrii de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Se hotărîse atunci Unirea Transilvaniei cu ţara mamă. La loc de frunte era înscrisă şi reforma agrară (conscrierea tuturor proprietarilor, în special a poprietarilor mari, şi în baza acestei conscrieri desfiinţarea fidei comiselor, micşorarea latifundiilor, împroprietărirea ţăranilor).

Consiliul Dirigent pornise la scurtă vreme după constituirea sa la conscrierea proprietarilor cerînd marilor proprietari şi administraţiilor domeniilor de stat completarea unei declaraţii iar în august 1919 Marele Sfat de la Sibiu votase legea de reformă agrară pentru Transilvania, devenită decret-lege în septembrie 1919.

Potrivit decretului-lege din septembrie 1919 se puteau face exproprieri totale şi parţiale (art. 2—12) sau crea proprietăţi mijlocii ca ferme model (art. 1).

Pentru a doua problemă — arendările forţate — Consiliul Dirigent a dat în anii 1919—1920 mai multe ordonanţe şi circulare iar Comitetul

Agrar mai multe decizii și instrucțiuni. Atunci cînd se analizează procesul arendărilor forțate din Transilvania se impun referiri la toate aceste ordonanțe, circulare, decizii, și instrucțiuni date de către Consiliul Dirigent sau de către Comitetul Agrar. La o parte din ele ne vom referi și noi în continuare.

O primă referire la domeniile statului din Transilvania în general o face ordonanța nr. 82 din 21 februarie 1919 dată de Consiliul Dirigent[6]. Potrivit primului său articol pămînturile statului, ca și cele private, erau supuse arendărilor forțate. Era vorba de acele părți de moșii, proprietatea statului, ce nu erau constituite ca ferme model sau nu erau destinate pentru înființarea unor întreprinderi industriale. Pădurile, teritoriile silvice nu puteau forma obiect de arendă iar pășunile trebuiau arendate cu precădere comunelor[7].

În temeiul acestei ordonanțe s-au făcut arendările forțate în primăvara anului 1919. În toamna aceluiași an a apărut și decretul-lege nr. 3911 pregătit tot de Consiliul Dirigent[8]. În mod firesc acțiunea primei ordonanțe amintite ar fi trebuit să înceteze. Practic însă ideea lansată de ordonanța nr. 82 este menținută și astfel arendările forțate au continuat și în condițiile existenței decretului-lege de reformă agrară. Teoretic și practic decretul-lege nr. 3911/1919 devine el însuși o bază pentru aplicarea arendărilor forțate începînd cu toamna anului 1919. În instrucțiunile privind aplicarea arendărilor forțate emise după apariția decretului-lege de reformă agrară din Transilvania se fac mereu referiri în special la două probleme cuprinse în decretul-lege amintit, la aceea a terenurilor expropriate și la aceea a îndreptățiților la împroprietărire[9]. Pentru acest motiv atunci cînd se vorbește de arendările forțate din Transilvania, după ordonanța nr. 82 din 1919, cronologic, trebuie amintit decretul-lege nr. 3911.

O nouă ordonanță, nr. 7153/a, dată tot de Consiliul Dirigent în toamna anului 1919[10] prelua, în problema domeniilor statului conținutul primei ordonanțe (nr. 82/1919). Se arendau în continuare acele părți de moșii, proprietatea statului care nu erau considerate ca ferme model, pe care nu se găseau sau nu erau destinate înființării de întreprinderi industriale[11].

În februarie 1920 Consiliul Dirigent a dat o altă ordonanță, nr. 20393/a[12]. Aici s-au făcut referiri directe la decretul-lege nr. 3911/1919. Puteau fi arendate pămînturile supuse exproprierii alături de acele

---

[6] *Ibidem*, mapa nr. 5/a, p. 812.

[7] *Ibidem*.

[8] C. Hamangiu, *Codul general al României, Legi uzuale*, vol. IX—X, p. 193—205.

[9] Cf. Ordonanțele nr. 7153/a și 20393/a din 1919 și deciziile nr. 5617/1920 și 3618/1921.

[10] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 5/a 1919, p. 811 și 813—814 mss.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*, mapa nr. 5/a 1920, p. 849.

moșii pentru care proprietarul nu dispunea de inventarul agricol necesar[13].

La 20 iulie 1920 C. Garoflid semna în calitate de președinte al Comitetului Agrar decizia nr. 5617[14] iar la 12 aprilie 1921 o altă decizie, cu nr. 3618[15]. Amîndouă aveau ca obiect arendările forțate. Decizia din 20 iulie 1920 cerea să fie arendate forțat numai terenurile supuse exproprierii potrivit decretului-lege nr. 3911/1919[16]. Decizia următoare, cu caracter interpretativ al celei din iulie, preciza în ce condiții se puteau face restituirile pămînturilor arendate forțat care nu intrau în prevederile legii pentru a putea fi expropriate[17].

Arendările forțate din Transilvania aplicate în baza ordonanțelor și deciziilor amintite erau la apariția noii legi de reformă agrară din vara anului 1921 în plină actualitate și au rămas în actualitate pe suprafețe întinse încă mulți ani.

În anul 1919 domeniile statului din județul Făgăraș erau organizate în 5 secții cu 15 ferme dispunînd fiecare de pămînt și inventar propriu, de țărani muncitori și meseriași angajați pentru întreg anul, cu o retribuție în bani și în produse. Domeniile statului din județul Făgăraș cuprindeau peste 8000 iug. pămînt arător, pășune, fînaț și pădure, răspîndite în peste 40 de sate.

Cel dintîi memoriu găsit de noi care tratează problema aplicării reformei agrare pe domeniile statului din Făgăraș datează din 26 aprilie 1919. Pămîntul propus pentru expropriere de către prefectul județului Făgăraș și inspector general al domeniilor statului, în același timp, era foarte redus — cu ceva peste 1000 iug.[18]. Deși recunoștea necesitatea împărțirii domeniilor în întregime[19], autorul memoriului propunea să se împartă țăranilor numai acele părți din domeniile statului pe care nu le considera potrivite dezvoltării industriei locale și care nu puteau să rămînă nici ca ferme model[20].

---

[13] *Ibidem.*

[14] Arhiv. St. Deva, fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar nr. 74/1919—1920.

[15] Arhiv. St. Miercurea Ciuc, fond *Comisiunea județeană pentru reforma agrară Odorhei*, dosar nr. 1/1920—1921.

[16] Arhiv. St. Deva, fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar nr. 74/1919—1920.

[17] Arhiv. St. Miercurea Ciuc, fond *Comisiunea județeană pentru reforma agrară Odorhei*, dosar nr. 1/1920—1921.

[18] *Ibidem*, p. 1497.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

SUPRAFEŢELE DOMENIILOR STATULUI FĂGĂRAŞ ÎN 1919[21]

Secţia		Arător		Păşune		Livadă		Pădure		Grădina		Neproductiv		Total		Ferme
		suprafaţa														Nr. lor
		u	stg.	iug.	stg.	iug.	stg.	iug.	stg.	iug.	stg.	iug.	stg.	iug.	stg.	
1	Comana de jos	1678	1101	594	818	253	1457	231	52	11	451	105	1563	2875	642	3
2	Făgăraş	907	1070	136	271	154	1063	—	720	10	421	111	48	1329	393	3
3	Porumbacul de jos	927	485	165	749	109	683	1	120	4	204	82	1089	1290	—	5
4	Sîmbăta de jos	975	1536	347	1574	100	507	124	1557	73	1119	98	832	1721	725	2
5	Sercaia	790	1047	179	575	210	857	—	—	10	1026	94	168	1285	413	2

Secţia: 1. Comana de jos: Ferme[22] a) Comana de jos şi Comana de sus b) Cuciulata c) Veneţia de sus
2. Făgăraş a) Făgăraş; b) Dealul Cocorilor; c) Fîntîna Crăiesei
3. Porumbacul de jos a) Porumbacu de sus; b) Porumbacu de Jos; c) Scorei — Sărata d) Arpaşul de jos; e) Oprea Cîrţişoara şi Streza Cîrţişoara
4. Sîmbăta de jos a) Ucea de jos; b) Sîmbăta de jos
5. Sercaia a) Sercaia; b) Măgura

[21] Arhiv. St. Cluj, fond *Direcţiunea regională a domeniilor*, dosar nr. 67/1920, p. 94 şi fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 9/1919, p. 1493—1494. Suprafaţa dată în Declaraţia întocmită în primăvara anului 1919 diferă puţin de cea prezentată în tabloul de sus.

[22] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 9/1919, p. 1493—1494.

În categoria domeniilor expropriabile în întregime intra Secția Porumbacul de Jos cu fermele sale (1290 iug.)[23] iar parțial Secția de la Sîmbăta de Jos și cea de la Comana de Jos (216 iug.)[24].

Același prefect al județului și inspector general al domeniilor a întocmit la 12 octombrie 1919 un alt memoriu adresat ca și primul Serviciului domeniilor statului din cadrul Resortului Agriculturii[25]. După opiniile din octombrie — schimbate, în parte, datorită atitudinii țărănimii, față de cele din aprilie, ar fi trebuit să rămînă fermelor de stat din județul Făgăraș cca. 5000 iug.[26]. Țăranii nu s-au declarat însă mulțumiți cu cele 2000 de iugăre promise în plus.

Țăranii făgărășeni de pe Olt au dorit și au cerut cu o deosebită insistență împărțirea domeniilor în întregime. Socoteau și — în desele lor petiții adresate Consiliului Dirigent, sau unor instituții — dovedeau că terenurile constituite în domenii ale statului le fuseseră răpite, de fapt, cu ani sau decenii în urmă, prin comasări, din proprietatea lor privată sau comună. Au spus-o deschis locuitorii comunelor Arpașul de Sus, Beclean, Drăguș, Oprea-Cîrțișoara, Porumbacul de Jos, Porumbacul de Sus, Rîușor, Scoreiu, Sărata, Sîmbăta de Jos, Ucea de Jos, Ucea de Sus, Voivodenii Mici[27] etc.

Prin cererile și acțiunile lor directe din vara anului 1920 țăranii au determinat conducerea domeniilor de la Cluj să grăbească procesul de delimitare a ceea ce trebuia să rămînă în proprietatea statului de ceea ce putea fi expropriat. Astfel în octombrie—noiembrie 1920 administrația domeniilor statului de la Făgăraș cunoștea suprafața terenurilor expropriabile de la toate fermele precum și cele ce continuau să rămînă în proprietatea statului. Tot atunci i s-a cerut aceleeași administrații să ia legătură cu consilierul agricol al județelor Sibiu și Făgăraș pentru a preda acestuia pămînturile supuse exproprierii[28].

Situația, în cifre absolute și procente, raportată la existentul din 1918 și comparată cu anul 1923 este ilustrată de tabloul din pagina următoare[29].

Rezultă din situația prezentată o reducere a domeniilor statului din județul Făgăraș cu 59,99% în 1920 și cu aproape 84% în 1923. Situația din 1920 se apropia de media exproprierilor definitive pe țară și pe întreagă proprietatea mare realizate mult mai tîrziu, în urma legilor definitive de reformă agrară din 1921. Procentul exproprierilor definitive din 1923 a depășit media exproprierilor pe țară.

---

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem*, p. 1493—1496.

[26] *Ibidem.*

[27] Arhiv. St. Cluj, fond *Direcțiunea regională a domeniilor*, dosar nr. 67/1920, p. 57, 62, 65, 69, 71, 73, 75, 77, 85, 88, 99, 103.

[28] *Ibidem*, dosar nr. 22/1920, nr. 27/1920 și 27/1921—1923.

[29] *Ibidem*, Situația dată pentru 3 martie 1923 este identică cu o altă situație întocmită la 18 decembrie 1922. Aici nu e clară situația domeniilor de la Sîmbăta. *Ibidem*, dosar nr. 12/1922.

Secţia sau ferma	Suprafaţa preluată în 1918 iug.	Situaţia la 15 IX 1920				Situaţia la 3 III 1923			
		Fixat pt. a se expropria		Fixat pt. a rămîne ca fermă		Expropriat		Rămas pt. fermă	
		iug.	%	iug.	%	iug.	%	iug.	%
Făgăraş	1329	629	47,33	700	52,67	808	60,80	521	39,20
Şercaia	1285	600	46,70	685	53,30	935	72,76	350	27,24
Comana	2875	1875	65,21	1000	34,79	2410	83,83	465	16,17
Sîmbăta	1721	700	40,76	1021	59,33	1721	100	—	—
Porumbacul de Sus	181					173	95,58	8	4,42
Porumbacul de jos	311					303	97,43	8	2,57
Scorei	255	1290	100	—	—	247	96,86	8	3,14
Arpaşul de jos	292					284	97,26	8	2,74
Streja-Cîrţişoara	251					251	100	—	—
T o t a l	8500	5094	59,99	3406	40,01	7132	83,90	1368	16,10

Evacuarea fermelor a căror teren urma să fie expropriat a început înainte de 4 noiembrie 1920 — în a doua jumătate a lunii octombrie[30]. La 20 noiembrie 1920 procesul evacuării era încheiat „pe jumătate"[31] şi sistat temporar din cauza zăpezilor ce făcuseră drumurile impracticabile[32]. Două săptămîni mai tîrziu evacuarea fermelor nu era terminată din aceleaşi motive[33].

În primăvara şi vara anului următor, 1921 echipe de ingineri din cadrul Inspectoratului general geodezic şi cadastral din Cluj executau măsurătorile de teren pe domeniile statului din judeţul Făgăraş[34].

Deşi se operase mereu cu noţiunile de expropriere şi împroprietărire, predare sau preluare, măsurători chiar, cerute şi executate, nu putem vorbi, pentru anii 1919—1921 de o expropriere sau împroprietărire în sensul decretului-lege nr. 3911/1919. Pămînturile supuse exproprierii nu erau şi expropriate, nu erau împărţite ţăranilor în proprietate deplină. Se realizase o redare în folosinţă, în arendă forţată.

În cele expuse pînă acum am încercat să urmărim evoluţia lucrărilor de reformă agrară şi de aplicare a arendărilor forţate referindu-ne în special la ceea ce putea fi expropriat şi arendat. Au rămas ne amintite alte cîteva probleme la fel de importante şi anume cine şi în ce condiţii putea să primească pămînt, care era mecanismul arendărilor forţate în cazul domeniilor statului.

[30] *Ibidem*, dosar nr. 62/1920, p. 158. Inventarierea domeniilor din judeţul Făgăraş a început la 14 septembrie 1920. *Ibidem*, p. 166.

[31] *Ibidem*, p. 172.

[32] *Ibidem*.

[33] *Ibidem*, p. 173.

[34] *Ibidem*, dosar nr. 10/1920, p. 5—8.

Pentru nici una din aceste probleme nu s-a făcut vreo menţiune specială pentru domeniile statului în ordonanţele sau deciziile amintite mai sus. Aceleaşi categorii de ţărani şi în aceleaşi condiţii în care au primit în arendă forţată pămînt din proprietatea mare privată au primit şi din domeniile statului. Mecanismul aplicării arendărilor forţate nu se deosebea nici el prea mult.

Ordonanţa nr. 82/1919 a aşezat pe cei îndreptăţiţi la arendări forţate în ordinea următoare: participanţii la război, cei lipsiţi de pămînt dar cu posibilităţi de a-l lucra, familiile celor mobilizaţi prin ordinul de chemare al Consiliului Dirigent, ţăranii cu pămînt sub 10 iug., toţi plugarii din comună care aveau mijloace de producţie[35].

Accesul la arendările forţate şi a ţăranilor cu pămînt precum şi condiţionarea primirii lui de posedarea mijloacelor de producţie a privat de pămînt primit în arendă forţată pe mulţi din ţăranii săraci deschizînd în acelaşi timp drum celor cu condiţii materiale bune. Celelalte ordonanţe sau decizii emise în problema reglementării arendărilor forţate reproduc sau fac referiri la articolul 33 din decretul-lege nr. 3911/1919[36]. Acesta va fi şi punctul de plecare în stabilirea îndreptăţiţilor la arendări forţate în anii agricoli 1919—1921, sau cel puţin aşa ar fi trebuit să fie conform normelor date.

În problema condiţiilor de arendare forţată ordonanţele (mai ales cea din februarie 1919) erau destul de lacunare. De acest lucru au încercat să profite marii proprietari şi în parte au şi reuşit. Datorită conţinutului echivoc al ordonanţei din februarie 1919 în primăvara anului 1919 unele organe administrative au fixat pentru pămîntul arendat forţat ţăranilor o rentă în produse[37]. Au fost mari proprietari ce au pretins chiar rentă în muncă sau şi una şi alta[38]. Astfel pentru arendările forţate din primăvara anului 1919 au putut fi întîlnite renta în toate cele trei forme clasice ale sale. În anii agricoli 1919—1921 va fi impusă însă renta în bani fixată în general pe iugărul cadastral. În unele cazuri, la păşuni, preţul a fost stabilit în funcţie de numărul de vite ce erau scoase la păşune. În amîndouă cazurile preţul a oscilat după natura terenurilor arendate — arător, păşune, fînaţ, intravilan etc., — şi în cadrul acestora în funcţie de calitatea lor. Au putut să ajungă, în cazurile întîlnite de noi, de la 15 sau 25 lei pînă la 100 sau chiar peste 100 lei pe iugăr[39].

---

[35] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 5/a 1919, p. 812.

[36] Cf. Ordonanţele nr. 7153/1919, art. 6; nr. 20393/1920, art. 2, 5; decizia nr. 5617/1920, art. 4, 7, 8.

[37] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 3/ 1919, p. 472—474.

[38] Arhiv. St. Deva, fond *Consilieratul agricol Hunedoara*, dosar nr. 4/1920. *Patria*, nr. 63 din 1921, p. 2.

[39] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 10/ 1919, p. 977, nr. 12/1919, p. 457, 469, 470, nr. 13/1919, p. 188. Arhiv. St. Sf. Gheorghe, fond *Ocolul agricol Trei Scaune — Covasna*, dosar nr. 2/1922.

Organele locale împuternicite a se ocupa cu aplicarea arendărilor forțate erau prefecturile și preturile prin prefecții, pretorii și agenții agricoli județeni, consilieratele agricole și regiunile agricole prin consilierii și agronomii regionali. După apariția decretului-lege nr. 3911/1919 intervin comisiunile locale și județene de reformă agrară[40].

Pămîntul putea fi cerut în arendă forțată prin cereri individuale sau colective, prin intermediul primăriilor comunale sau începînd cu toamna anului 1920 pe baza listelor întocmite pentru cei îndreptățiți. În cazul nostru cererile erau înaintate Administrației domeniilor statului din Făgăraș. De aici erau trimise spre aprobare Serviciului domeniilor statului din Cluj împreună cu opinia șefului de regiune. Pentru anul agricol 1920—1921 hotărîrile de arendare forțată au fost luate de comisiunile locale și comisiunile județene de reformă agrară[41].

Arendările forțate din primăvara anului 1919 au fost reduse ca suprafață în întreagă Transilvania. Puține au fost — după datele cunoscute — și în județul Făgăraș, 486 iug. și 582 iug. în 1920)[42]. Un spor considerabil cunosc arendările forțate în anul 1921. După aceeași sursă în județul Făgăraș ele au ajuns la 9077 iug.

Reorganizarea domeniilor statului ca ferme model, aplicarea arendărilor forțate pe o bună parte din pămînturile statului din județul Făgăraș s-au desfășurat în condițiile exprimării în diverse forme a unei vechi și legitime dorințe a țărănimii făgărășene: împărțirea domeniilor.

O seamă de comune și-au prezentat în hotărîri ale consiliilor comunale pretențiile avute față de domeniile statului. Pentru liniștirea poporului, pînă la aplicarea reformei agrare cer printr-o astfel de hotărîre pămînt în toamna anului 1919 locuitorii comunei Comana de jos. Ei au cerut pentru anul 1920 mai mult pămînt de cît li s-a dat în 1919[43]. O adunare generală din 24 noiembrie 1919 din comuna Lupșa a luat aceeași hotărîre[44]. Mai mult pămînt în arendă au cerut la 26 noiembrie 1919 și locuitorii comunei Cuciulata[45].

Un număr de 16 cereri cu același subiect ce proveniseră de la tot atîtea comune, înaintate consilieratului agricol au fost rezumate sau reproduse parțial de către consilier într-un raport înaintat apoi Serviciului agricol regional din Cluj la 30 decembrie 1919. Consilierul agricol intervine și el cu propuneri proprii sau le amintește pe cele ale administrației domeniilor statului din 12 noiembrie 1919[46].

---

[40] Cf. Ordonanțele nr. 82 și 7153/1919 și nr. 20393/1920, decretul-lege nr. 3911/1919.

[41] *Ibidem.*

[42] E. Petrini, *Reforma agrară*, (în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928, vol. 1, p. 305).

[43] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 9/1919, p. 1351.

[44] *Ibidem*, p. 1348.

[45] *Ibidem.*

[46] *Ibidem*, mapa nr. 5/1920, p. 152, 153, 156—158, 160—165.

Aceleaşi comune, sau altele vor reveni în perioada 18 aprilie — 25 iunie 1920 cu noi petiţii cerînd împărţirea întregii suprafeţe domeniale de pe hotarul comunei lor. În ce priveşte suprafaţa solicitată ei nu porneau de la prevederile legislaţiei ci de la necesităţile lor reale. Astfel de cereri au formulat comunele Porumbacul de Sus, Scorei Sărata, Sîmbăta de Jos, Ucea, Arpaşul de jos, Drăguş, Voivodenii Mari, Voivodenii Mici, Oprea-Cîrţişoara, Voila etc.[47].

Ţăranii nu întocmesc numai cereri pentru a li se da pămînt. Ei acţionează şi direct şi violent pentru ocuparea forţată a pămînturilor. Nu e vorba de un fenomen particular. El e întîlnit pe cuprinsul întregii Transilvanii, al întregii ţări. Locuitorii comunei Perşani au ocupat cu forţa păşunea situată în raza comunei lor[48]. Împotriva lor a intervenit, fără rezultat, jandarmeria din comuna Şercaia[49]. Intrări forţate pe pămînturile domeniale au săvîrşit şi locuitorii comunei Arpaşul de Jos. Nici lor prezenţa paznicului sau a jandarmilor nu le-au inspirat teamă nici nu i-a oprit din acţiunea lor[50]. La fel au făcut şi ţăranii din Rîuşor[51] sau cei din Lupşa[52].

La jumătatea lunii iunie 1920 administraţia domeniilor statului din Făgăraş a primit ştiri alarmante din întreg judeţul. „Zilnic — nota administratorul domeniilor statului de la Făgăraş — /ni/ se raportează despre tot soiul de prevaricaţiuni şi împotriviri aşa că starea aceasta dacă se continuă fără a se lua paşi energici va duce la catastrofă. Ne vor păşuna şi cosi /pămînturile/, ba poate /le/ vor şi secera“[53] temeri care pe alocuri se vor şi împlini.

Raportul, continuînd să arate situaţia de pe domeniile statului din Făgăraş, amploarea acţiunilor ţărăneşti, reliefează totodată şi influienţa acţiunilor ţărăneşti asupra hotărîrilor luate privind arendările forţate. „... A trebuit să dăm mult din păşunat oamenilor în arendă în urma presiunii şi în coînţelegere cu consilierul agricol şi inspectorul /general al domeniilor/ pentru ca să ameliorăm dorinţele fără sfîrşit a/le/ ţăranilor setoşi de pămînt“[54].

Concesiile pe care socoteau că le-au făcut pe seama ţăranilor rămîn fără rezultat[55], după cum „fără mare succes“[56] au rămas şi „toate măsu-

---

[47] Arhiv. St. Cluj, fond *Direcţiunea regională a domeniilor*, dosar nr. 67/1920, p. 54, 61, 65, 67, 71, 75, 77, 85, 98, 101.

[48] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România 1908—1921.* Bucureşti, Ed. politică, 1967, p. 849.

[49] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 5/1920, p. 1566.

[50] *Ibidem*, Cf. şi *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România 1908—1921*, p. 490.

[51] Arhiv. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii*, mapa nr. 5/1920, p. 1566.

[52] *Ibidem.*

[53] *Ibidem.*

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem.*

[56] *Ibidem.*

rile /luate/ pentru localizarea stării"[57]. Ei cer chiar jandarmi cu ajutorul cărora credeau că vor putea pune „o stavilă dezvoltării pe mai departe acestor stări abnormale"[58] pe care le puneau într-o mare măsură pe seama agitațiilor electorale[59].

Desprindem din materialul prezentat cîteva sumare concluzii:

Lucrările de reformă agrară de pe domeniile statului din județul Făgăraș au constat în perioada anilor 1919—1921, concret, din întocmirea declarației de proprietate în 1919, în propuneri de expropriere, tot în 1919, în delimitarea suprafețelor expropriabile de cele neexpropriabile, 1920, și în măsurători de teren, în 1921.

Delimitarea a suferit modificări ulterioare iar măsurătorile nu s-au încheiat în 1921. La baza întocmirii declarației a stat un ordin general al Consiliului Dirigent dat la începutul anului 1919 iar realizarea celorlalte se datorau decretului-lege nr. 3911/1919.

Administrația domeniilor statului de la Făgăraș a recunoscut necesitatea reîmpărțirii pămînturilor domeniale în întregime țăranilor, totuși nu a făcut — cel puțin din materialele documentare găsite de noi nu rezultă — propuneri radicale. Delimitarea din toamna anului 1920 (40,01% din pămînt pentru ferme și 59,99% pentru țărani) ca de altfel și situația din 1922 și 1923 (16,10% rămas domeniilor și 83,90% expropriat) au depășit propunerile administrației, nu însă și așteptările țăranilor.

Paralel s-au desfășurat și lucrările de arendare forțată pe o parte din pămînturile statului din județul Făgăraș. De fapt ceea ce se realizase în scopul pregătirii reformei agrare în anii 1919—1921 o aplicare concretă își găsise în arendările forțate.

Procentul cunoscut pentru arendările forțate din anii agricoli 1918—1919 și 1919—1920 este mic. Credem totuși că și în această vreme s-au făcut mai multe arendări în temeiul sau în afara ordonanțelor nr. 82 și 7153/1919. Este greu să presupunem că lucrurile puteau să se petreacă altfel într-un climat de puternice agitații țărănești. Pe de altă parte nici domeniile statului nu dispuneau — chiar dacă ar fi dorit — de mijloacele necesare pentru a lucra aproape întreg pămîntul în regie proprie.

Întreg procesul de reorganizare a domeniilor statului din județul Făgăraș s-a desfășurat în condițiile unor repetate cereri și neîncetate frămîntări pentru împărțirea pămîntului domenial în întregime. Petițiile țăranilor pornite din sate diferite, vecine sau îndepărtate unele de altele, acțiunile lor desfășurate de asemenea în locuri deosebite aveau o notă comună: știința că pămînturile cerute le-au aparținut cîndva, conștiința dreptății ce trebuia să li se facă și hotărîrea de a nu ceda pînă la împlinirea lucrului dorit.

---

[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem.*
[59] *Ibidem.*

ÜBER DEN VERLAUF DER ARBEITEN ZUR DURCHFÜHRUNG DER AGRARREFORM AUS DEN JAHREN 1919—1921 UND DIE VOM STAAT AUFGEZWUNGENEN VERPACHTUNGEN AUF DEN STAATLICHEN BESITZUNGEN DES KREISES FĂGĂRAȘ

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser unternimmt eine knappe Analyse der Agrargesetze aus den Jahren 1919—1921 und stellt einige Momente aus der Entfaltung der Arbeiten zur Durchführung der Agrarreform und der aufgezwungenen Verpachtungen auf einen der staatlichen Besitzungen in Transylvanien dar.

Eine neue, gerechtere Aufteilung des Agrareigentums aus Transylvanien war ein sehr alter Wunsch der Bauernschaft. Die rumänische Intelligenz sah die Notwendigkeit und die Zweckmässigkeit der Agrarreform ein, während die siebenbürgischen Sozialdemokraten der Reformbewegung einen radikaleren Charakter verliehen. Somit war die Agrarreform als eine ökonomische Notwendigkeit angesehen und wurde im Beschluss vom 1. Dezember 1918 in Alba Iulia an erster Stelle eingetragen.

Aufgrund dieses Beschlusses ging man zum Zusammenschreiben der Vermögen und zur Vorbereitung des Agrargesetzes über. In September 1919 wurde der Erlass für die Agrarreform in Transylvanien unterschrieben. Die Bauernbewegungen und die ökonomische Lage vom Ende des ersten Weltkrieges nötigten einige provisorische Massnahmen schon im Frühjahr des Jahres 1919 auf. Die Grossgrundbesitzer wurden gezwungen, einen Teil des Bodens den Bauern in Pacht zu geben Die Staatsbesitzungen ebenfalls. Die aufgezwungenen Verpachtungen, die im Frühjahr 1919 eingeführt waren, wurden in den folgenden Jahren mit den Arbeiten zur Durchführung der Agrarreform gleichlaufend fortgesetzt. Die Reformarbeiten nahmen vor allem in den Jahren 1919—1921 auf den staatlichen Besitzungen einen grossen Aufschwung. Diese Schlussfolgerung wird vollkommen bestätigt, wenn man die Entfaltung der Arbeiten zur Durchführung der Agrarreform auf den staatlichen Domänen des Kreises Făgăraș verfolgt. Hier folgten 1920 den Enteignungsvorschlägen aus dem Jahre 1919 Anordnungen zur Abgrenzung der Bodenflächen, die zur Enteignung bestimmt waren, von denen, die Mustergut blieben. Fast 60% aus den staatlichen Besitzungen im Kreise Făgăraș waren am Ende des Jahres 1920 zur Nützung der Bauern übergeben Dieser ganze Vorgang fand unter dem Druck der Făgărașer Bauernschaft statt, die unaufhörlich die Wiederaufteilung der staatlichen Besitzungen friedlich oder mit Gewalt verlangte.

„MARELE PROCES COMUNIST" DIN 1928, DE LA CLUJ*

DE

PETRU BUNTA

„Crearea Partidului Comunist Român — detașament de avangardă al clasei muncitoare, pe baza ideologiei marxist-leniniste, — așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria proletariatului din România"[1]. Începînd din acest moment de mare însemnătate istorică, clasa muncitoare, sub conducerea partidului comunist, a fost prezentă și și-a spus cuvîntul în toate evenimentele mai importante ale țării, s-a situat în fruntea luptei pentru progres social.

Partidul Comunist Român, conducător consecvent al maselor muncitoare de la orașe și sate, din primele zile ale existenței sale, de la primii săi pași în arena vieții politice a avut de înfruntat greutăți imense. Scurt timp după crearea P.C.R., în ianuarie — iunie 1922, s-a judecat la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată din București procesul cunoscut sub denumirea „Procesul din Dealul Spirii". Acest proces urma să asigure burgheziei din România baza legală pentru lichidarea P.C.R. Datorită însă poziției ferme a elementelor revoluționare, procesul s-a transformat în arena unei îndîrjite lupte politice împotriva burgheziei. Sub presiunea acțiunilor de solidaritate ale clasei muncitoare, ale opiniei publice în general, precum și datorită atitudinii dîrze a comuniștilor de pe banca acuzării, guvernul liberal a fost nevoit, la 4 iunie 1922, să amnistieze și să pună în libertate un număr de 213 militanți revoluționari[2].

---

* Materialul de față a fost prezentat într-o formă prescurtată, în colaborare cu G. A. Protopopescu, la Sesiunea științifică a unităților de cercetare din Cluj ale Academiei Republicii Socialiste România, Academiei de științe sociale și politice a R. S. România, Academiei de științe medicale, Academiei de științe agricole și silvice, din 16—17 aprilie 1971, închinată aniversării a 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român.

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 25.

[2] N. Popescu, *Lupta P.C.R. împotriva terorii dezlănțuite de burghezie și mișierime asupra maselor muncitoare. Procesul din Dealul Spirii (1921—1922)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", VII (1961), nr. 1—2, p. 169.

Acest act a însemnat, în fapt, recunoașterea existenței legale a P.C.R. Dar după procesul din Dealul Spirii, organele puterii de stat burghezo-moșierești au introdus o serie de măsuri represive împotriva partidului comunist și a organizațiilor aflate sub influența sa. Astfel, s-au efectuat o serie de percheziții la sediile Partidului Comunist Român și la domiciliile fruntașilor mișcării muncitorești, operîndu-se mai multe arestări, iar prin ordonanțele militare din iulie 1924 a fost interzisă activitatea legală a P.C.R., a U.T.C., a Cercului Femenin Comunist, a organizației cultural-sportive muncitorești „Prietenii naturii". Odată cu aceasta, a fost îngreunată activitatea Sindicatelor unitare[3].

Scoaterea Partidului Comunist Român în afara legilor de către guvernul marii burghezii liberale a însemnat o grea lovitură dată clasei muncitoare, cît și tuturor forțelor democratice, lipsite de prezența legală a celei mai combative reprezentanțe a maselor populare. În perioada imediat următoare interzicerii activității legale a P.C.R., în decembrie 1924, pe baza Legii Mîrzescu, au fost arestați peste opt sute de comuniști, între care cadre conducătoare, numeroși militanți ai organizațiilor regionale și locale ale partidului, ale Sindicatelor unitare, ale U.T.C. ș.a. Procesele împotriva militanților revoluționari s-au ținut lanț.

Însă nici ilegalizarea P.C.R., nici permanente represiuni polițienești, schingiuirile în beciurile siguranței și nici anii grei de temniță nu au putut înspăimînta pe comuniști și nici înfrînge voința lor de luptă. „Partidul Comunist trăiește și va trăi! — asigura clasa muncitoare conducerea P.C.R. în „Socialismul" din 14 iunie 1924 —. Din pămîntul în care voiește să-l îngroape oligarhia, Partidul Comunist renaște cu noi puteri. Alungat de la suprafața legalității, el va continua și în ilegalitate lupta, lărgindu-și activitatea și organizația și adîncindu-și rădăcinile în masele poporului muncitor"[4].

În condițiile grele ale ilegalității, înfruntînd prigoana autorităților regimului burghezo-moșieresc, P.C.R. a găsit forme și metode corespunzătoare pentru continuarea activității sale legale și, totodată, s-o îmbine cu activitatea ilegală în vederea organizării și conducerii luptei maselor muncitoare. În primăvara anului 1924, trecîndu-se la reorganizarea partidului comunist pe baze ilegale, s-a constituit un Comitet Central ilegal, în frunte cu un directoriu. În atare condiții, în august 1924 s-a desfășurat la Viena Congresul al III-lea al P.C.R., lucrările căruia s-au concentrat în jurul problemei esențiale în acel moment pentru existența partidului: aceea a îmbinării muncii ilegale cu folosirea posibilităților legale. După Congresul al III-lea s-au manifestat tendințe pozitive de a se elabora linia politică și tactică a P.C.R. pe baza cunoașterii depline a realităților social-economice și politice din țara noastră.

---

[3] P. Bunta și M. Roșca-Rosen, *Scoaterea Partidului Comunist Român în afara legii și opinia publică din țară*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XIII (1970), p. 287—305.

[4] *Socialismul*, an. XIX, din 14 iunie 1924; Cf. *Lupta Socialistă*, an. VI, nr. 103 din 22 iunie 1924, p. 2.

Pe măsură ce acumula experiență în domeniul împletirii activității ilegale cu cea legală, Partidul Comunist Român a desfășurat o intensă muncă politică și organizatorică. Lupta neînduplecată pentru interesele vitale ale maselor muncitoare, avînd la bază unitatea de acțiune a clasei muncitoare, străbate ca un fir roșu activitatea sa. În această perioadă, activul de bază al P.C.R., organizațiile partidului au făcut eforturi pentru a depăși greutățile apărute în activitatea lui (confuzii ideologice, lupte fracționiste etc.), militînd cu abnegație și eroism pentru îndeplinirea înaltelor îndatoriri: organizarea și mobilizarea la luptă unită a celor ce muncesc. Sub îndrumarea, sau influența P.C.R., au activat organizații legale de masă — Sindicatele unitare, Ajutorul Roșu Internațional, Comitetul Central de Ajutorare de pe lîngă C.G.S.U., Ajutorul Muncitoresc Român, Liga contra terorii, Comitetul de Amnistie, Blocul Muncitoresc-Țărănesc etc. —, și au apărut o serie de organe de presă legale și ilegale — Bolșevismul, Tineretul leninist, Lupta de clasă, Viața muncitoare, Cultura proletară, Facla, A világ, A Jövő Társadalma, Holzarbeiter, Înainte, Apărătorul proletar etc. —, prin intermediul cărora partidul comunist a exercitat o profundă înrîurire politică asupra maselor muncitoare și a intelectualității progresiste, participînd activ la viața politică a țării.

În nenumărate rînduri, P.C.R. s-a adresat organizațiilor social-democrate, membrilor acestora, precum și altor organizații muncitorești pentru înfăptuirea Frontului Unic Muncitoresc, pe baza revendicărilor imediate ale proletariatului și ale mișcării democratice în general. O acțiune importantă în direcția unității a constituit-o participarea împreună, în alegerile comunale din 1926, a P.C.R., prin organizația legală de masă — B.M.Ț., cu Partidul Socialist și organizații social-democrate. Pe aceleași baze, în timpul alegerilor parlamentare din mai 1926, s-a realizat frontul unic la Oradea, Timișoara, Tg. Mureș, Focșani, Turnu-Severin și în alte localități.

În condițiile ilegalității, sindicatele au avut un rol deosebit de important în mobilizarea clasei muncitoare la acțiuni revoluționare, ele constituind principala organizație de masă prin care comuniștii își desfășurau activitatea. Sindicatele unitare și cele încadrate în Confederația Generală a Muncii, creată în 1926, în procesul mobilizării clasei muncitoare pentru apărarea intereselor ei economice și politice au găsit puncte comune, realizîndu-se astfel în mai multe cazuri unitatea de acțiune a celor ce muncesc. În același timp, P.C.R., conducînd activitatea U.T.C.-ului, a îndrumat această organizație, spre adoptarea unei tactici cît mai elastice în activitatea revoluționară. Unele succese au fost înregistrate în această perioadă în conlucrarea tineretului comunist cu tineretul socialist, social-democrat, mai ales pe plan regional și local, pe platforme revendicative. De asemenea, U.T.C., lărgindu-și activitatea în rîndurile studenților, a dus prin Uniunea Studenților Independenți o rodnică activitate pentru apărarea intereselor studențimii (cantine, cămine ș.a.) și democratizarea învățămîntului superior.

Cîștigînd experiență în domeniul împletirii activității ilegale cu cea legală, P.C.R., a continuat să desfășoare o largă muncă politico-organi-

zatorică orientată spre mobilizarea la luptă revoluționară a maselor largi muncitoare. Între anii 1922 și 1928, potrivit datelor oficiale, au fost declarate 3.329 de conflicte colective de muncă, la care au participat aproape 500.000 de salariați, dintre care 365 de greve cuprinzînd peste 100.000 de muncitori. (Mișcările greviste din Valea Mureșului, marea grevă a celor 7.000 de muncitori de la Reșița, greva metalurgiștilor din Oradea, lupta muncitorilor de la Fabrica „Industria lînii" din Timișoara, greva muncitorilor de la Anina, greva tipografilor de la București etc.) Marea majoritate a acestor greve s-au desfășurat pe bază de front unic, terminîndu-se prin cucerirea parțială sau totală a revendicărilor muncitorești. În același timp, ca urmare a situației grele a țărănimii, au avut loc și la sate un șir de frămîntări și de acțiuni țărănești. Ele au luat uneori forma unor mici răscoale locale, a ocupărilor de pămînturi pentru cultură și izlazuri. Fără a reuși să coordoneze acțiunile țărănimii, P.C.R. a influențat și chiar a inițiat unele acțiuni locale. Mișcări țărănești mai importante au avut loc în această perioadă în județele: Olt, Argeș, Tutova, Hunedoara, Iași, Teleorman, Prahova, Cluj, Arad, Sibiu, Dolj, Ilfov, Tecuci.

Îmbinarea muncii ilegale cu munca legală a dat rezultate pozitive și în acțiunea de mobilizare a intelectualității progresiste. Astfel, în 1923 a fost creată Liga drepturilor omului, din inițiativa unui grup de intelectuali democrați. La scurt timp după aceasta, P.C.R. a stabilit legături cu această organizație, avînd în președintele acesteia, C. G. Costa-Foru, un spirit luminat care s-a apropiat de comuniști. În cadrul și în afara Ligii drepturilor omului, personalități de vază ale vieții culturale și politice s-au ridicat cu curaj împotriva samavolniciilor polițienești și pentru apărarea victimelor terorii.

Activitatea politică și organizatorică a partidului comunist, îndreptată spre dezvoltarea legăturilor cu masele, a avut de înfruntat numeroase procese intentate militanților revoluționari și ai organizațiilor muncitorești și democratice, urmate de grele condamnări la închisoare.

În lanțul măsurilor antimuncitorești, o verigă importantă a reprezentat-o procesul comunist din 1928, de la Cluj. Acest proces își avea obîrșia în luptele politice premergătoare alegerilor generale parlamentare din 1927, fiind o urmare directă a acestora. Guvernul Averescu și îndeosebi ministrul Gr. Trancu-Iași urmăreau de mai mult timp, cu insistență, dizolvarea organizațiilor de luptă ale clasei muncitoare. În acest scop, a fost înscenat în aprilie 1927, în fața Tribunalului din București, procesul de nerecunoaștere a personalității juridice a Sindicatelor unitare din România.

În acest proces guvernul liberal a pierdut poziție după poziție, ajungînd la concluzia că tribunalul civil, cu toate mașinațiunile făcute, nu poate realiza scopurile anticonstituționale și antidemocratice ale guvernului, care se vede nevoit să recurgă la alte procedee: trecerea problemei dizolvării Sindicatelor unitare din România din mîna instanței civile în mîna Tribunalului militar.

Percheziţiile, arestările şi procesele mărunte care au urmat după fiasco-ul procesului din Bucureşti nu au fost altceva decît încercări de forţă din partea guvernului burghezo-moşieresc. Ca urmare, între 10 septembrie şi 17 octombrie 1928, la Cluj, în faţa Consiliului de război al Corpului 6 Armată, nu se judecau de fapt unele persoane, ci organizaţiile legale şi ilegale ale mişcării muncitoreşti, problemele sale vitale. În faţa Consiliului de război au fost duşi muncitori, muncitoare, mici comercianţi şi intelectuali, reprezentanţi ai tuturor organizaţiilor muncitoreşti revoluţionare din România: P.C.R., U.T.C., Ajutorul Roşu, Ajutorul Muncitoresc, Sindicatele unitare şi Blocul Muncitoresc-Ţărănesc. Procesul denumit de presa vremii *„Marele proces comunist"* a fost constituit prin contopirea unui număr de 6 procese.

Evenimentul care a declanşat *Marele proces comunist* l-a constituit lupta muncitorilor de la fabrica Phoebus din Oradea, din mai—iulie 1927, pentru îmbunătăţirea salariilor[5]. În primele zile ale lunii mai 1927, direcţiunea fabricii de maşini Phoebus a concediat cîţiva muncitori de la secţia motoare. La protestul muncitorilor împotriva concedierilor, direcţiunea a operat noi concedieri. Drept răspuns, în ziua de 12 mai 1927 aproape toţi muncitorii de la secţia de motoare au intrat în grevă[6].

În cursul tratativelor între delegaţii muncitorilor şi reprezentanţii direcţiunii fabricii, delegaţii muncitorilor au ridicat şi problema reînnoirii contractului colectiv ce expira la 1 iunie 1927. Direcţiunea fabricii le-a respins cererea, vrînd să înlocuiască contractul colectiv printr-un aşa-numit „Regulament de lucru"[7]. Deoarece direcţiunea fabricii Phoebus a refuzat categoric să satisfacă cererile juste ale muncitorilor, iar intervenţia Inspectoratului muncii a rămas fără rezultat, la 28 mai greva s-a extins asupra întregii fabrici[8]. Muncitorii au ales un comitet de grevă din care făceau parte, pe lîngă delegaţii Sindicatelor unitare, şi membrii organizaţiilor afiliate Sindicatelor de la Amsterdam. Pentru a împiedica folosirea spărgătorilor de grevă, au fost organizate pichete de grevă, care

---

[5] Ocupîndu-se cu condiţiile de muncă existente la fabrica „Phoebus" din Oradea, la începutul anului 1927, ziarul „Vas és Fémmunkás" (Metalurgistul) arăta că direcţiunea acestei fabrici a recurs la o serie de măsuri provocatoare împotriva muncitorilor. Astfel, a încercat să introducă dintr-odată sistemul „Taylor", reducînd în proporţii mari salariul în acord; a statornicit sistemul orelor suplimentare şi a trecut la concedierea conducătorilor muncitorimii (*Vas és Fémmunkás*, nr. 6, din 1 iunie 1927, p. 4).

[6] Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dos. nr. 871, filele 76—77.

[7] Direcţiunea urmărea să înlocuiască contractul colectiv printr-un „regulament al muncii" în care — cum arăta ziarul „Vas és Fémmunkás" — patronul fixează de unul singur condiţiile de muncă şi obligaţiile muncitorilor. În acest „regulament" nu se prevede nici concediul plătit, nici delegaţi de încredere ai muncitorilor. Durata zilei de muncă este dictată de patron, pentru abaterile fixate de direcţiune se prevăd amenzi în bani, iar pentru orele suplimentare nu se acordă nici un spor (*Vas és Fémmunkás*, nr. 7, din 1 iulie 1927, p. 2).

[8] Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dos. nr. 871, fila 14. Despre grevă vezi mai pe larg: P. Bunta, „Greva muncitorilor metalurgişti de la fabrica «Phoebus» — Oradea (mai—iulie 1927)", în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România", vol. IV, Bucureşti, 1970.

ţineau sub control intrarea în fabrică şi supravegheau ordinea[9]. Muncitorii şi ţăranii muncitori din Oradea şi judeţul Bihor au acordat sprijin greviştilor de la Phoebus, nu numai moral, ci şi material, colectînd bani şi alimente. De asemenea, au sosit ajutoare materiale şi din alte părţi ale ţării, astfel din partea muncitorilor de la uzinele din Bucureşti, Cluj, Timişoara, Tîrgu Mureş şi Braşov, ca şi din partea minerilor din Valea Jiului. Greva de la fabrica Phoebus era condusă de organizaţia locală a P.C.R. prin comuniştii aflaţi în fruntea Sindicatelor unitare, iar organizaţia U.T.C. din întreprindere a dat un sprijin activ comitetului de grevă. La cererea direcţiunii fabricii, autorităţile din Oradea au arestat comitetul de grevă şi o parte a membrilor pichetelor de grevă, trimiţîndu-i pe toţi la închisoarea Tribunalului militar din Cluj[10]. Greviştii însă nu au putut fi intimidaţi. Ei au ales un nou comitet de grevă şi au adăugat revendicărilor pe aceea a eliberării celor arestaţi.

În lupta lor hotărîtă muncitorii metalurgişti de la fabrica Phoebus au fost sprijiniţi şi încurajaţi de muncitorii tuturor întreprinderilor din Oradea. Astfel, în cea de a patra săptămînă a grevei, la 25 iunie 1927, între orele 11—12, în faţa prefecturii judeţului Bihor s-au adunat circa 300 delegaţi din toate întreprinderile orădene, cerînd cu energie eliberarea muncitorilor arestaţi de la Phoebus. Un grup mai mic în frunte cu dr. Eugen Rozvan, pe atunci consilier juridic al Sindicatelor unitare din Oradea, s-a prezentat prefectului, cerîndu-i să intervină spre a se înceta arestările ilegale şi prigoana împotriva organizaţiilor muncitoreşti. La orele 12, pentru a sprijini acţiunea delegaţiei, în toate fabricile din oraş a încetat munca pe o durată de 15 minute.

Unitatea de acţiune şi perseverenţa luptei muncitorilor din Oradea au înspăimîntat organele regimului burghezo-moşieresc. Ele au trecut la represalii, operînd o serie de arestări. Astfel, în noaptea premergătoare şi în ziua următoare grevei generale, au fost arestaţi conducătorii organizaţiilor din Oradea ale Sindicatelor unitare şi Blocului Muncitoresc-Ţărănesc, în frunte cu dr. Eugen Rozvan, fiind transportaţi la închisoarea Tribunalului militar din Cluj[11].

---

[9] Idem, filele 19, 14 şi Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fondul 2, dos. nr. 422, vol. II (Amintiri).

[10] În adresa direcţiunii „Phoebus" către Prefectura poliţiei Oradea, din 22 iunie 1927, după ce se aminteşte că fabrica lucrează în special, „aproape 80% din producţie", pentru stat, adică C.F.R., se arată: „De la declararea grevei fabrica a continuat lucrul cu ucenicii, maiştrii şi tehnicienii, şi cu muncitorii noi angajaţi. Continuarea lucrului şi angajarea noilor muncitori ni se face imposibil, deoarece foştii muncitori ai noştri şi muncitorii metalurgişti străini înconjurează fabrica cu avanposturi şi prohibe muncitorilor intrarea în lucru...". În consecinţă, direcţiunea cerea intervenţia organelor represive pentru restabilirea „ordinei". (Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dos. nr. 871, fila 14).

[11] Fruntaşii Sindicatelor unitare şi ai Blocului Muncitoresc-Ţărănesc din Oradea, după două zile de detenţiune în arestul poliţiei, adică în ziua de 28 iunie 1927, au fost scoşi noaptea din celulele poliţiei, puşi în lanţuri şi, în baza foilor pentru transferarea arestaţilor, eliberate de Consiliul de război al Corpului 6 Armată (nr. 7134/927), porniţi pe jos escortaţi de jandarmi la Consiliul de război din Cluj.

Tribunalul militar al Corpului 6 Armată s-a întrunit de trei ori pentru a judeca conducătorii greviștilor de la fabrica Phoebus, conducătorii Sindicatelor unitare și ai Blocului Muncitoresc-Țărănesc. Nu s-a putut trece însă la judecarea procesului, deoarece în două rînduri nu s-au prezentat martorii citați, iar a treia oară procesul a fost amînat din cauza amnistiei publicate tocmai în acea perioadă. Tribunalul militar nu a sistat însă acțiunea, anchetatorul integrînd-o în rechizitoriul Marelui proces comunist.

În această vreme, organele represive ale regimului burghezo-moșieresc au „sprijinit" prin arestări în masă campania generală de alegeri parlamentare. Candidații și agitatorii Blocului Muncitoresc-Țărănesc erau rînd pe rînd arestați și transferați la închisoarea Tribunalului militar din Cluj[12]. Tribunalul militar a legat cazul acestora de cel al muncitorilor de la fabrica Phoebus, și al conducătorilor muncitorimii din Oradea. „Prin arestări — arăta ziarul *Vas és Fémmunkás* (Metalurgistul) în numărul său din 1 iulie 1927 — se urmărește atingerea a două obiective: în primul rînd, intimidarea muncitorimii prin arestarea conducătorilor săi, sperîndu-se totodată că masele timorate vor relua lucrul în condițiile arbitrare impuse de patroni. În al doilea rînd, arestarea conducătorilor muncitorimii se dovedește a fi o manevră iscusită din punct de vedere al alegerilor...", de vreme ce — după cum arăta actul de acuzare al poliției orădene — dacă aceștia se află în libertate „pun în pericol liniștea alegerilor"[13].

În această perioadă, un loc de seamă în organizarea și desfășurarea activității mișcării muncitorești din România îl ocupa rețeaua căminelor muncitorești. Astfel, înțelegem de ce atenția organelor care voiau să dea o lovitură puternică mișcării muncitorești revoluționare s-a îndreptat asupra activității căminelor muncitorești. Și în acest domeniu, primul pas a fost făcut la Oradea. Pe motiv că unul din tablourile ce împodobeau de ani de zile Căminul muncitoresc „are tendință de instigare la răzvrătire", poliția a închis și sigilat Căminul muncitoresc, construit de muncitorii orădeni, inaugurat la 27 decembrie 1925, rechiziționîndu-l apoi

---

Pentru a nu fi observați de oamenii muncii, la ora transportării luminile din oraș au fost stinse, iar convoiul scos din oraș pe străzi laterale. Cu toate acestea, cum s-a făcut ziuă vestea transportării arestaților s-a răspîndit în întreg orașul. „Agitația — arată ziarul „Înainte", organ al B.M.Ț. — a fost la culme. Din mijlocul tuturor păturilor sociale s-au ridicat proteste. S-au format delegații de cetățeni, care au protestat în fața autorităților. Pînă și baroul avocaților s-a mișcat" (*Înainte*, nr. 7, din 7 iulie 1927, p. 2).

[12] Cele mai multe arestări au fost efectuate cu această ocazie în județele Bihor și Satu Mare. La Oradea, în preajma alegerilor parlamentare din iulie 1927 candidații B.M.Ț. rămași liberi pînă atunci au fost arestați. De asemenea, au fost arestați toți oamenii de încredere ai Blocului. Într-un mare număr de case muncitorești și țărănești autoritățile au făcut percheziții, ridicînd cărțile de alegător. Toți delegații B.M.Ț. au fost arestați. Totodată, au fost arestați 300 de țărani bihoreni, simpatizanți ai Blocului (*Înainte*, nr. 7, din 7 iulie 1927, p. 2 și nr. 8, din 10 iulie 1927, p. 2).

[13] *Vas és Fémmunkás*, nr. 7, din 1 iulie 1927.

pentru un cămin de ucenici[14]. Atunci cînd sindicatele au protestat oficial împotriva procedeului ilegal al autorităților, poliția a făcut o percheziție la Căminul muncitoresc, luînd registrele de procese verbale care oglindeau activitatea sa, precum și cărțile și tipăriturile aflate la cămin, calificate ca avînd caracter instigator, și transferînd Tribunalului militar din Cluj cazul Căminului muncitoresc din Oradea[15].

Prin închiderea Căminului muncitoresc organele represive ale statului burghezo-moșieresc intenționau să paralizeze activitatea Sindicatelor unitare și a B.M.Ț.-ului, aflate sub îndrumarea P.C.R. În decursul acțiunilor teroriste duse împotriva Căminului muncitoresc, organele represive au efectuat o serie de arestări. Astfel, a fost arestat nucleul 6 al U.T.C., membrii căruia au fost deferiți Consiliului de război al Corpului 6 Armată. Au mai fost arestați și alți tineri U.T.C.-iști, precum și un număr mare de fruntași ai mișcării muncitorești: comuniști, activiști ai Sindicatelor unitare și ai B.M.Ț.-ului[16]. În legătură cu numeroasele arestări din Oradea, Consiliul General al Sindicatelor Unitare s-a adresat printr-un apel maselor muncitoare din România, în care se arăta că complotul de la Oradea „nu este ceva nou, ci pregătirea lui continuă de peste un an... muncitorimea orădeană are o mare vină. Vina ei este aceea că s-a grupat într-o organizație economică solidă și a îndrăznit întotdeauna să militeze în mod conștient pentru drepturile sale. Cu ocazia alegerilor ea nu și-a vîndut dreptul de alegător agenților electorali, ci și-a dat votul întotdeauna după propriile convingeri. Guvernul liberal nu a putut tolera acest lucru și a hotărît nimicirea organizațiilor din Oradea, a muncitorilor orădeni conștienți. Un consiliu de miniștri special întrunit s-a ocupat de problema modalităților asupririi muncitorilor din Oradea... În România a existat și există pretutindeni prigoană împotriva muncitorilor, dar nu este nicăieri atît de mare ca la Oradea: arestări în masă pentru înmormîntări, arestări în masă pentru botezul copiilor de proletari, arestări în masă din cauza unor greve, iar atunci cînd în acest fel a fost deja îndepărtată pătura conducătoare a muncitorimii a urmat sechestrarea ilegală a Căminului muncitoresc. Nicăieri nu au

---

[14] „Primii care au săpat temelia au fost tovarășii metalurgiști". (*Ferarul*, nr. 7, din 15 septembrie 1924 și *Élelmezési Szövetség* [Uniunea Alimentației], nr. 6, din 15 decembrie 1925, p. 3).

[15] În referatul șefului Biroului 2 Informații din 25 septembrie 1927, în legătură cu închiderea Căminului muncitoresc din Oradea se arată între altele: „Organizația muncitorească din Oradea Mare — de la organizație de breslă, cum a fost organizată, a trecut la organizația comunistă; ce prezintă un mare pericol pentru stat, întrucît numără 4500—5000 membri cu tendința de a mai spori". Pentru acest fapt s-a ordonat închiderea căminului și se cerea aprobarea Comandamentului Corpului 6 Armată. În ziua de 27 septembrie 1927, comandantul Corpului 6 Armată aprobă măsurile luate. Dosarele (trei) referitoare la activitatea Căminului muncitoresc din Oradea (nr. 33614/15 X 1927) s-au trimis Consiliului de război al Corpului 6 Armată. (Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dos. nr. 875, filele 1—3).

[16] Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dos. nr. 875, fila 10 (Referatul prefectului poliției orașului Oradea, nr. 287/927).

fost închiși oameni pentru participarea la »alegerile libere«, dar la Oradea au fost. Astfel, închisorile s-au umplut de muncitori orădeni..."[17].

Campania de lichidare a organizațiilor revoluționare ale muncitorimii a continuat prin represalii exercitate asupra celorlalte instituții muncitorești.

Un alt caz din acest lanț, dezbătut în cadrul Marelui proces comunist a fost cel de la Cluj. Grupul de fotografi muncitori din oraș a organizat la începutul lunii septembrie 1927 o expoziție de fotografii în Căminul muncitoresc, cu autorizația forurilor competente. Toate fotografiile expuse au trecut prin controlul cenzurii. La 10 septembrie, în ultima zi a expoziției, a apărut în sala de expoziție un grup de agenți ai siguranței, care a efectuat o percheziție în sală și la Căminul muncitoresc. Siguranța, pe lîngă fotografiile cenzurate, într-un sertar a găsit și o fotografie necenzurată, decupată din revista „L'Illustration", reprezentînd o tranșee din China; declarînd-o corp delict. Pe această bază au fost arestați Aradi Victor, organizatorul expoziției, Ștefan Dan, secretar al Uniunii Muncitorilor în Lemn și dactilografa Căminului muncitoresc, Kahána Jolán. După 4 zile de anchetă și două săptămîni de arest preventiv, împotriva celor arestați a fost deschisă o acțiune, cazul organizatorului expoziției de fotografii și al „complicilor" săi fiind încadrat în Marele proces comunist[18].

Tot în cadrul Marelui proces desfășurat la Cluj a fost integrat și cazul unei așa-zise „tipografii clandestine" din Oradea. În noaptea de 11 spre 12 martie 1928, poliția din Oradea în imobilul din Calea Victoriei nr. 24 a descoperit o tipografie clandestină „în acțiune" — a cărei utilaj consta dintr-o mașină de scris defectă și un șapirograf care putea multiplica pînă la 25—30 exemplare. Un grup de muncitori pregătea acolo materialele pentru ziarul ilegal „LENIN KÖVETŐI" (Adepții lui Lenin). În acel moment se dactilografia articolul intitulat „Célkitűzés" (Obiective), semnat de Neumann-Maté Ernő, articol „care în termeni drastici instigă la revoluție".

Poliția i-a arestat pe „vinovați", printre care pe Arcadie Lénárt, unul din conducătorii organizației P.C.R. din Oradea, pe tînărul comunist Alexandru Sencovici, ca și toate persoanele aflate într-o legătură cît de îndepărtată cu personalul „tipografiei", transferînd cazul Tribunalului militar al Corpului 6 Armată[19].

Organele statului burghezo-moșieresc voiau să facă o treabă „temeinică". După ce opinia publică părea pregătită, forțele represive pornesc o prigoană și împotriva simpatizanților mișcării muncitorești. La 29 mai 1928, fără vreo acțiune prealabilă, librăria „Cultura" din Cluj a fost luată prin surprindere, rechiziționîndu-se toate publicațiile de stînga ale

[17] *Épitőipari Munkás* (Muncitoriul în Industria de Construcții), nr. 4, din 10 aprilie 1927, p. 3.

[18] Aradi Victor, *A Nagy Pör* (în Muzeul de Istorie Cluj, nr. inv. C 380), p. 5.

[19] Ministerul de război. Consiliul de Război al Corpului 6 Armată. Rechizitoriul, iulie 1928 (în Muzeul de Istorie Cluj, nr. inv. C 453), p. 14.

Editurii Malik-Verlag ca și ale lui Neuer Deutscher Verlag. După aceasta, s-au făcut percheziții la locuința cunoscutului publicist de stînga Aradi Victor, de unde au fost luate de asemenea cărțile publicate la cele două edituri berlineze, împreună cu o serie de alte cărți, broșuri și scrisori, și duse la siguranță. Cu această ocazie, a fost din nou arestat Aradi Victor precum și proprietarul librăriei „Cultura". Siguranța a pus acest caz în legătură cu activitatea Ajutorului Muncitoresc Român și a Ajutorului Roșu Internațional, operînd un șir de arestări. Sub învinuirea de „complicitate" au fost arestați printre alții Coloman Müller și Simó Géza, cunoscuți conducători ai mișcării muncitorești din România[20].

Prin integrarea în Marele proces comunist a Ajutorului Muncitoresc Român și a Ajutorului Roșu Internațional, cadrul era complet. De acum înainte, evenimentele se precipită din ce în ce mai mult. La 18 august, a fost terminat rechizitoriul de 64 pagini, iar pentru ziua de 10 septembrie a fost fixat procesul.

Acuzarea și apărarea.

Despre rechizitoriul procurorului militar în Marele proces comunist, iată ce scrie Aradi Victor în broșura sa intitulată „Marele Proces": „Rechizitoriile proceselor politice fac parte în general din rîndul celor mai interesante documente referitoare la istoria unei epoci, dar acest rechizitoriu ocupă un loc de cinste chiar și în această galerie"[21]. Referindu-se la caracterul rechizitoriului, conducătorul apărării dr. Dem. Dobrescu, președinte al Asociației Naționale a Avocaților, arăta: „Dacă m-aș afla în fața unui tribunal civil, rolul meu de apărător s-ar reduce la a denunța ministrului justiției pe procuror, care a îndrăznit să alcătuiască un asemenea rechizitoriu"[22].

În continuare, prezentăm sumar aspectele esențiale ale acestui rechizitoriu. „Se știe — se arată în introducere —, că după lichidarea și punerea în afara legii a Partidului Comunist din România, mare parte din membrii fostei conducerii de partid nu au abandonat activitatea al cărei scop este schimbarea orînduirii sociale și politice actuale a statului nostru național pe calea revoluției comuniste. Mare parte din acești comuniști, refugiindu-se în străinătate, au luat legătura cu organizațiile comuniste de acolo, au continuat și continuă munca de subminare a regimului social și politic al României. Alții, care au rămas în țară, au ocupat locurile de conducere în Sindicatele așa-zise »unitare« și în organizațiile lor, lucrînd, sub masca acestor organe recunoscute drept persoane juridice, tot pentru pregătirea revoluției comuniste; iar alții, constituind organizații ilegale secrete, primesc dispoziții și bani de la organizații din străinătate, activînd în chip clandestin, conspirativ". În continuare, actul de acuzare se referă la legăturile existente între comuniști, susținînd că „... în cadrul Biroului Politic din Viena al Internaționalei a III-a activează Köblös Elek, dr. Havas Andor și alți comuniști fugiți din România,

[20] Aradi Victor, *op. cit.*, p. 7—8.
[21] *Idem*, p. 9.
[22] *Ibidem.*

care prin delegați și emisari secreți trimit dispoziții și sprijin financiar organizațiilor ilegale, secrete ale Partidului Comunist din România.

În ciuda dispoziținilor cuprinse în paragraful I al legii privitoare la organizațiile profesionale, Sindicatele unitare ... urmăresc scopul ilicit de a pregăti muncitorimea pentru revoluția comunistă. Acest fapt reiese cu claritate din următoarele:

a) Țin legătura cu organizațiile comuniste ilegale din străinătate;

b) S-au alăturat Comitetului anglo-rus, al cărui țel este concentrarea tuturor sindicatelor din lume într-un singur sindicat revoluționar;

c) S-au afiliat Internaționalei a III-a, de la Moscova;

d) Sub masca asociațiilor sportive și culturale educă și tineretul în general, în spirit revoluționar-comunist;

e) Fac din căminele muncitorești focare comuniste;

f) Botează pe copiii muncitorilor după un ritual aparte și ... le eliberează certificate de botez;

g) Înființează în cadrul sindicatelor organizații ilegale, secrete ale partidului comunist;

h) Colecționează bani și obiecte pentru »Fondul Roșu«;

i) În cadrul Sindicatelor unitare, înființează grupe de tineri muncitori pentru Uniunea Tineretului Comunist, secție a Internaționalei a III-a, de la care își primește și statutele privind modul în care trebuie să lucreze ilegal;

k) Direct și prin diferite mijlociri, țin legătura cu Ajutorul Roșu, cu Ajutorul Muncitoresc Internațional, precum și cu editurile străine Neuer Deutscher Verlag și Malik Verlag, de unde primesc publicații și diapozitive pe care le utilizează în conferințele ținute muncitorimii, spre a cîștiga muncitorii pentru cauza revoluției comuniste, punîndu-le în față pilda Rusiei Sovietice"[23].

Înșirarea capetelor de acuzare cu caracter general împotriva mișcării muncitorești era urmată în rechizitoriu de prezentarea detaliată a problemelor. Apreciem ca deosebit de interesante acuzațiile principale aduse împotriva conducătorilor cunoscuți ai mișcării muncitorești din țara noastră. Rechizitoriul procurorului militar califica greva muncitorilor de la fabrica Phoebus din Oradea drept un atac direct împotriva securității statului. Unul din conducătorii de seamă ai P.C.R., dr. Eugen Rozvan, era declarat conducător al grevei, „demascîndu-i-se" activitatea revoluționară de pînă atunci. „Dr. Rozvan — arată rechizitoriul — a făcut parte din delegația trimisă în Rusia în 1920, cu scopul de a studia situația de acolo. După întoarcere, a fost unul din promotorii afilierii la Internaționala a III-a, fapt pentru care a trebuit să compară ca acuzat, în 1921 la Tribunalul militar din București ... Dr. Rozvan este membru al Sindicatului Salariaților din Oradea, care activează pe baza dispozițiilor Consiliului General Sindical Unitar ... Acuzatul dr. Rozvan

[23] Ministerul de război. Consiliul de Război al Corpului 6 Armată. Rechizitoriul, iulie 1928, p. 8—9.

a dat ajutor cu bună știință acestor organizații . . .“[24]. Conform rechizitoriului, de „statul major“ al dr. Rozvan aparțineau Ullmann Alexandru, dr. Kertész Dezideriu și dr. Szántó Dezideriu, care se aflau în permanentă legătură cu „conducătorul“.

Despre un alt conducător al mișcării muncitorești din România Müller Coloman, fostul președinte al Sindicatelor unitare, rechizitoriul arăta: „Müller Coloman a luat parte în anul 1926, la ședința Federației Balcanice din Sofia, pentru a da informații despre mișcarea din România. Activitatea sa intensă desfășurată în legătură cu organizațiile din străinătate pentru înfăptuirea dictaturii proletare reiese din actele nr. IV 125—129, 143 și 182. Müller este un excelent agitator, lucrează în sindicatele muncitorești, instigîndu-le la ură și dispreț direct împotriva familiei regale și a capilor guvernului“[25].

Eforturi deosebite au fost făcute de către Tribunalul militar al Corpului 6 Armată pentru condamnarea publicistului de stînga Aradi Victor, despre care rechizitoriul spunea printre altele că „este un propagandist deosebit de talentat. E redactor al publicației »A Jövő Társadalma« (Societatea Viitorului), gazetă obligată de autorități a-și înceta apariția din cauza propagandei sale împotriva securității statului. Ca angajat al comitetului local al Sindicatelor unitare, a ținut conferințe însoțite de proiecții cu scopul de a trezi interes și simpatie față de Rusia Sovietică. Materialul necesar l-a procurat de la persoane și organizații din străinătate . . .“[26].

La fel vorbea rechizitoriul și despre cunoscutul ziarist comunist Neumann-Máté Ernest, arătînd că „împreună cu alți conducători ai organizației comuniste a desfășurat o activitate rodnică în mișcarea comunistă“[27].

Ultimul aliniat al rechizitoriului, plecînd de la faptul că conducătorii „unitarilor“ figurează ca inculpați în proces, cerea dizolvarea Sindicatelor unitare.

În Marele proces comunist de la Cluj, reprezentanții mișcării comuniste și democratice din România au fost trimiși în fața Tribunalului militar, fiind acuzați de pregătirea răsturnării pe cale revoluționară a regimului existent, actul de acuzare vrînd pe această cale să dea o lovitură nimicitoare organizațiilor ce reprezentau interesele maselor și luptau pentru ele. „Ce vină au acești tovarăși?“ — se întreabă gazeta muncitorilor feroviari „Ferarul“ în numărul ei din 28 septembrie 1928, dînd următorul răspuns concludent: (faptul că) „au participat la alegeri, au organizat și au educat în spiritul conștiinței de clasă poporul muncitor, au citit cărți marxiste . . .“[28].

La dezbaterile procesului în fața Tribunalului Militar, muncitorii de la fabrica Phoebus, acuzați pentru participarea la grevă, s-au apărat

[24] Idem, p. 9—10.
[25] Idem, p. 13.
[26] Idem, p. 14.
[27] Idem, p. 16.
[28] *Ferarul*, nr. 5—9, din 28 septembrie 1928.

arătînd că acțiunile lor au fost legale, determinate de intransigența conducerii fabricii, care s-a opus revendicărilor formulate de muncitori. Esența conflictului de la Phoebus a fost dezvăluită de dr. Eugen Rozvan în depoziția pe care a făcut-o. Dr. Rozvan a arătat că greva a constituit un conflict absolut legal de muncă, fapt recunoscut chiar și de Inspectoratul muncii din Oradea. Prin urmare este absurd a intenta un proces împotriva unora dintre greviști. În acest caz — sublinia dr. Rozvan — poziția tuturora este legală, în afară de acuzare, care se află în flagrantă contradicție cu legile în vigoare. Tribunalul aducea — arăta Rozvan — acuzații ridicole și fără valoare juridică. În continuare dr. Rozvan, vorbind despre activitatea B.M.Ț., a arătat că această organizație funcționează în deplină legalitate[29]. „Blocul muncitoresc și țărănesc — sublinia vorbitorul — nu este un partid politic și nici o înlocuire a partidului comunist. El este o formație revoluționară de front unic a tuturor păturilor producătoare de la orașe și sate, și a activat legal, participînd la trei alegeri. Blocul muncitoresc și țărănesc nu poate fi acuzat de comunism numai pentru că ar cuprinde pe toți aceia care vor să ducă în mod hotărît lupta pentru revendicări imediate și generale ale păturilor sărace de la sate și orașe. Orice muncitor de fabrică, țăran sărac sau mijlocaș, intelectual, funcționar public sau comercial, mic industriaș și mic comerciant poate veni în ajutorul acestei formațiuni spre a lupta unit și în mod hotărît împotriva regimului oligarhic de astăzi, impunînd cucerirea tuturor drepturilor și libertăților cetățenești. Această formațiune, după trădarea partidelor burgheze și social-democrate, e menită să stea singură în apărarea celor exploatați și terorizați"[30]. Cu toate acestea — arăta dr. Eugen Rozvan — sînt persecutați, atît unii conducători ai Blocului, cît și membrii săi, îndeosebi în județele Bihor și Satu Mare, unde Blocul cu ocazia alegerilor a obținut rezultate din cele mai frumoase.

Tot lui Eugen Rozvan i-a revenit sarcina de a respinge, împreună cu Coloman Müller, acuzațiile formulate împotriva Sindicatelor unitare. „Aceste sindicate — sublinia el — sînt organizații de luptă de clasă ale muncitorimii, activînd în mod legal pe baza personalității juridice, aflîndu-se sub controlul sever al Ministerului Muncii. Prigoana ilegală dezlănțuită contra lor se datorește intransigenței cu care apără interesele muncitorimii, neadmițînd compromisuri"[31].

---

[29] Blocul Muncitoresc-Țărănesc (B.M.Ț.) a fost înființat în toamna anului 1925. (De la crearea și pînă la conferința sa din 18 aprilie 1926 — ținută la Turnu Severin — a purtat denumirea de Blocul Democrației Muncitorești-Țărănești.) „Blocul — scria ziarul „Înainte", organul B.M.Ț. — este o formațiune trecătoare de luptă cu scopul concret și imediat, de a realiza Frontul unic al maselor, de a le antrena în lupta antioligarhică pe baza unui program minimal" (*Înainte*, nr. 1, din 5 iunie 1926, p. 1). În campaniile electorale pentru alegerile comunale și cele parlamentare, P.C.R. folosea B.M.Ț.-ul ca mijloc pentru întărirea legăturilor sale cu masele, pentru înfăptuirea alianței de luptă dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare.

[30] *Înainte*, nr. 1, din 23 septembrie 1928.

[31] *Ibidem*.

Coloman Müller, președintele Uniunii Generale a Sindicatelor Unitare, vorbind despre rolul și activitatea Sindicatelor unitare, a arătat că, deși Sindicatele unitare au calitatea de persoană juridică, care activează legal, autoritățile întreprind împotriva lor o prigoană sistematică, datorită vitalității și muncii lor constructive în interesul celor ce muncesc[32].

Publicistul Victor Aradi s-a referit la problemele Ajutorului Muncitoresc Român și ale culturii muncitorești. El a scos în evidență caracterul legal al organizației Ajutorului Muncitoresc Român, înființat spre a lupta împotriva mizeriei maselor[33]. În continuare Aradi a vorbit despre consecințele prigoanei împotriva culturii muncitorești, care i-a constrîns pe muncitori ca pentru propria lor cultivare să se folosească în mod clandestin de mijloacele necesare. Această constrîngere devine, în ultimă instanță, un atentat împotriva progresului cultural al umanității.

Acuzatul Frederic Gembácz a dat lămuriri cu privire la acțiunile întreprinse de Ajutorul Roșu. El a arătat că, deoarece fondul de ajutor al sindicatelor este insuficient față de necesități, s-a ivit nevoia de a recurge la colecte spontane, pe baza cărora s-a născut acuzația împotriva Ajutorului Roșu Internațional[34].

---

[32] La Congresul sindical de la Cluj din septembrie 1923, la care P.C.R. a participat cu scopul de a întări unitatea clasei muncitoare, conducătorii social-democrați de dreapta, cu ajutorul autorităților burghezo-moșierești, au exclus 135 de delegați care reprezentau mai mult de jumătate din numărul membrilor de sindicat. În octombrie a aceluiași an, reprezentanții sindicatelor excluse de la lucrările Congresului din Cluj s-au întrunit la București și au luat hotărîrea creării unei noi centrale sindicale, sub denumirea de Consiliul General Sindical Unitar (C.G.S.U.). Sindicatele unitare, din conducerea cărora au făcut parte mai mulți comuniști, au activat sub directa îndrumare a P.C.R.

[33] Ajutorul Muncitoresc Român a fost înființat la 22 octombrie 1927, în oficiul notarial al Tribunalului din București. Din conducerea provizorie făceau parte: prof. Constantin Parhon, președinte; L. Ghelerter și Zaharia Tănase, vice-președinți; Aradi Victor, secretar și Nicolae Ionescu, casier. Conform statutului aprobat de autoritățile competente, scopurile Ajutorului Muncitoresc Român erau: a) Ajutorarea muncitorilor intelectuali și manuali, precum și a membrilor lor de familie, loviți de calamitățile naturale, sau economice (ajutorarea putea fi efectuată numai în natură, în articole alimentare, de îmbrăcăminte, cărți, unelte de muncă, semințe etc.); b) Ajutorarea culturală și economică a copiilor de muncitori, prin înființarea de posturi de ajutor, tabere de odihnă, cămine de zi, cantine publice etc.; c) Ajutorarea șomerilor, sprijinirea lor în găsirea de lucru; d) Inițierea unor cursuri și conferințe pentru a populariza principiul ajutorului reciproc.

[34] În vara anului 1924 P.C.R. (Congresul al III-lea) a hotărît afilierea organizației Comitetului Central de Ajutorare al P.C.R. la Ajutorul Roșu Internațional. Plenara C.C. al P.C.R. din 23 august 1924 a hotărît înființarea de organizații ale Ajutorului Roșu în diverse localități și trecerea la activitatea de colectare publică în vederea ajutorării deținuților politici. Conform principiilor statutare Ajutorul Roșu din România ceda o anumită parte din valoarea cotizațiilor percepute în țară în folosul fondurilor centralizate la nivelul Ajutorului Roșu Internațional. La rîndul său, Ajutorul Roșu Internațional urma să susțină din punct de vedere material eforturile interne ale filialei în direcția ajutorării deținuților politici și a familiilor lor. (Vezi „Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R.", vol. I, București, 1970.)

Acuzații Arcadie Lénárt, Alexandru Sencovici, Ernest Neumann-Máté, David Avramescu, Haia Lifșitz și Petre Imbri au susținut justețea concepției lor comuniste. În cuvîntul său, Alexandru Sencovici a relatat pe scurt felul în care s-a format ca muncitor comunist. Arăta cît a trebuit să îndure, să trudească și să ducă lipsuri ca mic ucenic, cum a cunoscut mai tîrziu mișcarea muncitorească, care îi promitea salvarea; cum a rămas dezamăgit de social-democrație și cum și-a dat seama în cele din urmă că comunismul este singura cale spre schimbarea situației clasei muncitoare. „Așa-dar, nu teoria comunismului m-a făcut să devin comunist, ci viața m-a condus la teoria comunismului"[35]. Rostind un adevărat rechizitoriu la adresa regimului burghezo-moșieresc, comunistul Arcadie Lénárt a spus: „bătăile și schingiuirile suferite zile de-a rîndul în temnițele de la Oradea nu a făcut decît să ne întărească convingerea că orînduirea socială existentă trebuie schimbată"[36].

După cuvîntul acuzaților trec prin fața instanței martorii acuzării, inspectori și comisari de siguranță. Acești „martori", în majoritatea cazurilor, au făcut un rechizitoriu acuzaților încercînd tot posibiliul de a da ajutor comisarului regal. Ei, fiind acuzați, de către acuzații procesului, de folosirea bătăii și a terorii în închisori, au negat faptele imputate lor, răspunzînd scurt: „Asta e o curată născocire".

Procesul comunist de la Cluj, din anul 1928, a stîrnit un mare ecou în opinia publică a țării și în cea internațională. Întru apărarea acuzaților și-au ridicat glasul nu numai presa democratică din România, mai mulți cunoscuți politicieni și publiciști, organizații ale clasei muncitoare, ci și o serie de factori sociali de seamă din străinătate.

Organul de presă al Blocului Muncitoresc-Țărănesc, „Înainte", în numărul său din 28 septembrie 1928, demască esența de clasă a procesului. Sub titlul „Un proces monstruos", gazeta arăta: „Cei 76 de acuzați reprezintă năzuințele și lupta de dezrobire a poporului muncitor. Sindicatele Muncitorești Unitare, a căror suprimare se urmărește prin acest proces, reprezintă... cetatea de rezistență a muncitorimii, împotriva împilării și exploatării capitaliste... La Cluj, se judecă libertățile noastre, drepturile noastre cîștigate cu sînge. La Cluj, se judecă dreptul nostru la viață, se plănuiește înrobirea deplină a poporului muncitor"[37]. Numărul din 28 septembrie 1928 al gazetei „Ferarul", după ce arăta că în rîndurile acuzaților se află un mare număr de muncitori metalurgiști, scria: „În fiecare oraș trebuie să ținem adunări de protest, trebuie să cerem sistarea procesului, punerea în libertate a tovarășilor, amnistie generală pentru cei condamnați..."[38]. Care e vina acuzaților de la Cluj? — se întreba în articolul de fond al ziarului „Dimineața" din 29 septembrie 1928 —. „Nu știm nimic și această ignoranță o împărtășim cu foarte mulți — arăta ziarul —. Painlevé, ministrul de război al Franței, a declarat sub prestare

[35] *Keleti Újság*, nr. 216, din 22 septembrie 1928, p. 6.
[36] *României Népszava*, nr. 40, din 30 septembrie 1928.
[37] *Înainte*, nr. 1, din 23 septembrie 1928.
[38] *Ferarul*, nr. 5—9, din 28 septembrie 1928.

de jurămînt că Siguranța franceză e în stare să efectueze orice document. Ar fi oare exces de patriotism dacă am crede că Siguranța românească nu poate fi cu mult inferioară celei franceze?"[39]. Referindu-se la ecoul stîrnit de „procesul muncitoresc din Cluj" în opinia publică și la solidaritatea muncitorească, ziarul clujean „Erdélyi Hétfői Hírlap" relata că acest proces „ține neschimbat în tensiune de aproape o lună opinia publică", și că „muncitorii clujeni au oferit de bunăvoie peste 200 de locuri colegilor și tovarășilor lor nevoiți a petrece la Cluj una sau mai multe zile în legătură cu procesul"[40]. Oficiosul din Capitală al Partidului Național Țărănesc, „Adevărul", scria la 25 septembrie 1928: „De cîteva zile se judecă la Cluj unul din procesele ciudate, cu care ne-a obișnuit în ultimii ani regimul stării de asediu. Consiliul de război urmează să bage probabil la închisoare o seamă de oameni, pe cari rapoartele unor agenți de siguranță, — pe cari din păcate îi știe toată lumea cum „lucrează" — îi acuză de agitații comuniste . . . "[41]. Ziarul clujean „Keleti Ujság" referindu-se la interesul deosebit stîrnit de marele proces în rîndurile populației orașului arăta că „Interesul față de marele proces din Cluj crește pe zi ce trece. Azi publicul curios a inundat într-atîta băncile acuzaților, spațiul dintre avocați și reprezentanții acuzării, încît acuzații și martorii chemați pentru depoziții puteau să străbată doar cu greu mulțimea . . . "[42].

Fiind invitat ca martor al apărării și neputînd participa la proces, cunoscutul publicist C. G. Costa-Foru, în telegrama trimisă lui Coloman Müller, considera că „Justiția nu poate pedepsi nici stîrpi ideile și credințele; poate însă consacra martiri"[43]. În numele muncitorilor din Capitală o delegație a Sindicatelor unitare a înaintat în ziua de 26 septembrie 1928 primului ministru următorul protest: „Domnule prim-ministru, În numele Sindicatelor muncitorești unitare din București: metalurgiști, tîmplari, arte grafice, piele, îmbrăcăminte, funcționari, frizeri, brutari, chelneri, și C.F.R., precum și în numele muncitorilor din fabrici și ateliere venim să vă spunem următoarele:

La Cluj se judecă 76 muncitori și intelectuali, în majoritatea lor membrii Sindicatelor unitare, între cari mulți membri marcanți în conducerea Sindicatelor noastre.

Muncitorimea din București, socoate procesul celor 76 de la Cluj, ca proces al întregei clase muncitoare, din România.

Cei de pe banca acuzării au luptat pentru interesele muncitorimei, așa precum au datoria să lupte toți muncitorii conștienți. Procesul a fost înscenat de Siguranța generală, pentru a servi interesele clasei capitaliste, tinzînd la desființarea Sindicatelor unitare, singurele organizațiuni legale, economice, care luptă cu hotărîre, pentru apărarea intereselor muncitorimei. Clasa muncitoare din România are dreptul și datoria să se or-

[39] *Dimineața*, nr. 7832, din 29 septembrie 1928, p. 1.
[40] *Erdélyi Hétfői Hírlap*, nr. 28, din 8 octombrie 1928, p. 4.
[41] *Adevărul*, nr. 13.732, din 25 septembrie 1928.
[42] *Keleti Újság*, nr. 218, din 25 septembrie 1928, p. 5.
[43] *Dimineața*, nr. 7838, din 5 octombrie 1928, p. 5.

ganizeze pentru a putea lupta spre apărarea intereselor ei. Piedicele ce i se pun în cale nu o pot opri de la năzuințele și luptele ei.

Cerem, cu energie: să se stingă procesul celor 76 luptători ai clasei muncitoare, precum și procesul Sindicatelor din București, să se elibereze cei arestați, cerem libertate de organizare, de presă și de întrunire; cerem amnistie generală"[44].

La dezbaterile de la Tribunalul Militar din Cluj, s-au înșirat ca martori ai apărării politicieni de frunte, profesori universitari, înalți magistrați, avocați renumiți, ziariști, dovedind în detaliu nevalabilitatea afirmațiilor din cuprinsul rechizitoriului[45]. Numărul martorilor la acest proces monstru s-a ridicat la aproape 500.

Constantin Vicol, reprezentant al apărării, a dezvăluit esența procesului, arătînd că acesta era rezultatul unei prezentări artificiale a lucrurilor, urmărind, de fapt, nimicirea Sindicatelor unitare. Întrucît tribunalele civile au achitat peste tot Sindicatele unitare, reacțiunea încearcă acum la instanțele judecătorești militare să obțină împotriva lor sentința de condamnare. Acest proces nu constituie nicidecum un fenomen izolat, ci e o verigă a unui lanț trist. Deja de 10 ani avocații apărători ai progresului și dreptății fac în continuu drumuri de la un proces muncitoresc la altul. Aceste procese muncitorești par nesfîrșite. În lipsa unor fapte, a unor acuzații concrete, discuțiile în fața Tribunalului se transformă în polemici ideologice. Acuzația neavînd de adus nici un fapt, nici o dovadă concretă împotriva celor implicați în acest proces, apărarea n-a avut ce să combată. În consecință, apărătorul Constantin Vicol nu a cerut nici achitarea acuzaților, nici măcar bunăvoință din partea Tribunalului, ci respectarea legalității în pronunțarea sentinței[46].

Un alt apărător, Petre Zissu, a analizat din punct de vedere juridic și al științelor sociale acuzațiile împotriva Sindicatelor unitare, punînd astfel sub semnul îndoielii esența rechizitoriului. Referindu-se la apariția industriei moderne și a proletariatului industrial, Zissu a arătat că lupta de clasă este o realitate ce nu poate fi ignorată și care nu poate fi îngrădită prin măsuri penale. Interesele proletariatului industrial, neluînd în considerare deosebirile ideologice, sînt identice, astfel deci este firească tendința de a crea un front unic al mișcărilor sindicale; așadar, acuzarea, atunci cînd vrea să prezinte problema unificării ca „o activitate secretă de subminare", plutește în vid[47].

---

[44] *Dimineața*, nr. 7830, din 28 septembrie 1928, p. 9.

[45] Dintre martorii apărării amintim: Dr. Kiss Demeter, decanul camerei avocaților din Oradea, Dr. Egri Gergely, primarul orașului Oradea, Tiron Albani, Asztalos Alexandru, Krebs Iosif, soția lui Turnowsky Alexandru, Dr. Șerban Mihai, directorul Academiei agrare, Aurel Pampu, asistent universitar, Dr. Vasile Meșter, notar public, Dr. Erdélyi Ioan, fost ministru, Dr. Chirtop Zosim, fost secretar de stat, Dr. Vaida Voievod Alexandru, fost prim-ministru, Dr. Papp Ioan, președintele Curții de apel, Praporgescu C., judecător, Hossu Teofil, prim-pretor, Ion Clopoțel, Dr. Kádár Imre, Tabéry Géza și Jámbor Francisc, ziariști.

[46] Aradi Victor, *op. cit.*, p. 21—24.

[47] *Idem*, p. 27—28.

În apărarea acuzaților au mai vorbit apărătorii: Nicolae Stătescu (în legătură cu acțiunea grevistă a metalurgiștilor de la fabrica Phoebus), dr. Vasile Kindriș (în apărarea lui Victor Aradi și în legătură cu activitatea Ajutorului Muncitoresc Internațional și a Ajutorului Muncitoresc Român), dr. Adam Popa (în apărarea instituțiilor de cultură muncitorească), dr. Ilarion Popescu, dr. Carol Körner, Toma Dragu, Constantin Paraschivescu-Bălăceanu, dr. Aurel Lazăr, decanul Camerei avocaților din Oradea și Dem. Dobrescu, președintele Asociației Naționale a Avocaților. Menționăm că majoritatea apărătorilor, deși nu împărtășeau convingerile politice ale acuzaților, s-au ridicat cu fermitate în apărarea lor, vorbind în numele unei asemănări de idei cu aceia pe care s-au oferit să-i apere. Ei pledau în numele respectării unor drepturi cetățenești în România, în numele unei democrații burgheze pe care Constituția României din 1923 o proclama. „Am mai spus că în acest proces noi nu apărăm comunismul — declara Dem. Dobrescu într-o scrisoare trimisă redacției „Dimineața" — ci legalitatea față de comuniști, și legalitatea este a țării, ea este cinstea Statului nostru"[48].

În apărarea celor mai grav acuzați a luat cuvîntul tînărul avocat comunist Lucrețiu Pătrășcanu, militant de seamă al P.C.R. În cuvîntarea sa, bine documentată și logic construită, Lucrețiu Pătrășcanu s-a ocupat de problema ascuțirii luptei de clasă. El a enumerat date statistice pentru a dovedi că, paralel cu adîncirea crizei generale a capitalismului, a crescut neîncetat profitul marilor bănci. Acest profit — arăta Lucrețiu Pătrășcanu — este atît de disproporționat de mare, încît depășește pînă și visurile celor mai lacomi capitaliști din trecutul apropiat. Gradul înalt de concentrare a capitalului constituie cauza creșterii mizeriei muncitorimii, a prigoanei neîncetate împotriva sindicatelor și a instituțiilor muncitorești, fiind în ultimă instanță și explicația acestui proces. Cele înșirate în cuprinsul rechizitoriului împotriva acuzaților nu sînt decît episoade ale luptei de apărare a clasei muncitoare — sublinia Pătrășcanu[49].

Pentru susținerea apărării s-au prezentat ca martori și au intrat în acțiune și personalități de mare autoritate de peste hotare. Printre alții, dr. Hertzfeld, avocat berlinez, deputat în Reichstag, consulul german dr. Iosef Kauntz, ca și publicistul englez R. W. Seton Watson (în scrisoarea adresată primarului Clujului, dr. Teodor Mihali, citită la proces de apărătorul dr. Vasile Kindriș[50]), s-au ridicat în apărarea inculpaților.

---

[48] *Dimineața*, nr. 7832, din 29 septembrie 1928, p. 4.

[49] Aradi Victor, *op. cit.*, p. 28—29.

[50] Fragmente din această scrisoare: „Domnule Primar! Acum cîțiva ani, orașul Dvs. mi-a acordat marea cinste de a mă alege cetățean de onoare. Această împrejurare m-a îndemnat să mă adresez Dvs. într-o chestiune ce depășește cadrul problemelor de interes local. Cu mare surpriză am luat la cunoștință că la Cluj a fost arestat Dl. Aradi Victor, care trebuie acum să se apere înaintea Tribunalului Militar din Cluj... Întrucît nu-mi stă în putință să mă pronunț referitor la acuzație, neputînd studia la fața locului detaliile, Vă rog cu insistență să vă ocupați de cazul d-lui Aradi... și să binevoiți a interveni pentru ca în cazul d-lui Aradi să triumfe dreptatea" (*Keleti Ujság*, nr. 225, din 3 octombrie 1928, p. 5). În scrisoarea însoțitoare, Seton Watson arăta între altele: „În cazul în care, fără cele mai cate-

Marele proces comunist de la Cluj din 1928 a stîrnit ecou și în presa internațională, iar Liga Drepturilor Omului, în frunte cu Romain Rolland și Albert Einstein, și-a ridicat glasul de protest împotriva arestărilor în masă și a metodelor aplicate de organele represive ale statului burghezo-moșieresc. „Dezbaterile procesului actual din Cluj — se arăta în telegrama din Paris, semnată de Henri Barbusse, d-na de Saint Prix, d-na Severing și Marcel Wilard — se bazează pe acuzații fanteziste. Acest proces este încă un proces de opinie și un nou atac contra libertății de a gîndi. Comitetul pentru combaterea eventualei condamnări a acuzaților care nu s-au lăsat aserviți de dictatura actualului regim, în numele respectului drepturilor omului pretinde liberarea celor 112 acuzați"[51].

Sentința.

Sub presiunea protestelor din țară și din afara granițelor țării, sub influența acțiunii energice a acuzaților și a apărătorilor, precum și în urma dovedirii inconsistenței celor cuprinse în rechizitoriu, a lipsei dovezilor, Tribunalul Militar al Corpului 6 Armată a fost nevoit să renunțe la acuzațiile aduse împotriva organizațiilor legale ale clasei muncitoare: Sindicatele unitare și Ajutorul Muncitoresc Român. În cuvîntul de încheiere al apărării Lucrețiu Pătrășcanu, după ce a demonstrat netemeinicia celor rostite de procurorul militar în cuvîntul său de încheiere, a stabilit pe bună dreptate: acuzarea pretinde că apărarea nu a dovedit nimic, pe cînd tocmai ea (acuzarea) ar fi fost obligată să o facă, dar totodată, sub influența acestui „nimic", a pronunțat acuzații atît de grave care constituiseră coloana vertebrală a acuzării[52].

Dintre cei 76 de acuzați ai Marelui proces comunist de la Cluj, care a durat 37 de zile, Tribunalul Militar al Corpului 6 Armată a condamnat 37 de persoane[53]. Sentințele însumau un total de 150 de ani închisoare și 273 ani de interdicție politică, precum și 715.500 lei amendă. Printre

---

gorice dovezi, Aradi ar fi condamnat, aș face tot posibilul pentru a aduce acest caz la cunoștința celui mai larg public. N-aș crede că actualul regim de guvernămînt din România s-ar bucura de o încredere atît de nețărmurită în fața străinătății, încît să riște o publicitate într-un asemenea caz" (Aradi Victor, *op. cit.*, p. 26).

[51] *Adevărul*, nr. 13.737, din 30 octombrie 1928, p. 3.

[52] Aradi Victor, *op. cit.*, p. 31.

[53] Iată numele acuzaților: 1) Popovici Ioan (Oradea), 2) Orbán Francisc (Oradea), 3) Feldmann Alexandru (Oradea), 4) Nagy Carol (Oradea), 5) Tirb Moise (Oradea), 6) Novi Rudolf (Oradea), 7) Schmidt Ioan (Oradea), 8) Wolfschlager Alexandru (Oradea), 9) Szednicska Emil (Oradea), 10) Stan Vasile (Oradea), 11) Feld Ștefan (Oradea), 12) Pop Vasile (Oradea), 13) Rozenbaum Adolf (Oradea), 14) Ruzsinszki Ioan (Oradea), 15) Dr. Rozvan Eugen (Oradea), 16) Ullmann Alexandru (Oradea), 17) Czellér Ludovic (Oradea), 18) Almási Ludovic (Oradea), 19) Bleich Iosif (Oradea), 20) Farkas Paul (Oradea), 21) Lubjanker Eugen (Oradea), 22) Dr. Kertész Rezsö (Oradea), 23) Müller Eugen (Oradea), 24) Bucova Francisc (Oradea), 25) Dr. Havas Andor (Viena), 26) Kacsó Francisc (Tg. Mureș), 27) Kardos Ioan (Oradea), 28) Müller Coloman (Timișoara), 29) Marian Nicolae (București), 30) Dan Ștefan (Cluj), 31) Kahána Julia (Cluj), 32) Aradi Victor (Cluj), 33) Grünwald Armin (Cluj), 34) Simó Géza (Tg. Mureș), 35) Lénárt Árpád (Oradea), 36) Freund Francisc (Oradea), 37) Weisz Jolán (Oradea), 38) Szenkovics Alexandru (Oradea), 39) Schwartz Frederica (Oradea), 40) Neumann-Máté Ernest (Oradea), 41) Dr. Szántó Dezideriu (Oradea), 42) Gembácz Frederic (Oradea), 43) Avramescu David (București), 44) Fo-

cei condamnați se aflau: David Avramescu (3 ani), Haia Lifșitz (8 ani), Alexandru Sencovici (7 ani), Lázár Ödön (3 ani), Arcadie Lénárt (6 ani), Ernest Neumann-Máté (9 ani) etc.[54]. „Sentința a fost pronunțată! — scria gazeta Uniunii Muncitorilor în Lemn din România —. Pedepse grele au primit aceia care crezuseră că tribunalul de clasă sancționează numai fapta, nu și ideea; s-au dat ani grei celor care, cunoscînd „mila" jurisdicției burgheze, așteaptă zorile în exil. Dar nevătămate au ieșit din atacul concentrat Sindicatele unitare, înspre nimicirea cărora s-au îndreptat rafalele autorităților... Acuzația a fost înfrîntă în urma atitudinii strălucite a muncitorimii conștiente care, ca un singur om, a protestat în modul cel mai energic în toată țara împotriva prigoanei, cerînd cu hotărîre achitarea în proces a Sindicatelor unitare, reprezentante de luptă ale clasei muncitoare... Sentința a fost pronunțată! Au fost condamnați muncitori simpli, intelectuali și conducători ai muncitorimii. Clasa muncitoare însă își va cinsti martorii, așezîndu-i pe piedestalul etern al istoriei"[55].

Cu peste 40 de ani în urmă, la Tribunalul Militar din Cluj autoritățile claselor exploatatoare au judecat pe reprezentanții mișcării muncitorești și democratice din România. Marea majoritate a acuzaților, strînși într-un loc din toate părțile țării, au înfruntat această luptă, trecînd chiar la contraofensivă împotriva regimului burghezo-moșieresc. În spatele acuzaților se aflau masele muncitorești, forțele progresiste ale vieții sociale din țară și din toată lumea, încurajîndu-i și sprijinindu-i în luptă. Această luptă nu a fost zadarnică. Din ea — ca și din alte momente ale marii epopei — au încolțit strălucitele victorii de mai tîrziu, prezentul socialist. Istoria a arătat de partea cui e dreptatea.

DER „GROSSE KOMMUNISTENPROZESS" VON 1928 IN CLUJ

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die reaktionären Führungsspitzen des Bürgertums und der Gutsbesitzer in Rumänien konnten sich mit der Existenz der revolutionären Bewegung niemals abfinden und bedienten sich aller Mittel, um die Tätigkeit der durch die KPR

riș Ștefan (București), 45) Sándor Vasile (Oradea), 46) Schwartz Ludovic (Oradea), 47) Steinhardt Hermann (Oradea), 48) Gitye Vasile (Oradea), 49) Szabo Vilma (Oradea), 50) Dr. Gellért Mor (Oradea), 51) Rosenfeld Izso (Oradea), 52) Ghitea Gheorghe (Oradea), 53) Glück Vilma (Oradea), 54) Tordai Victor (Oradea), 55) Csizmadia Francisc (Oradea), 56) Klein Ödön (Tg. Mureș), 57) Nemes Ileana (Satu Mare), 58) Laczo Juci (Oradea), 59) Ábrahám Piroska (Oradea), 60) Rado Juliana (Oradea), 61) Lázár Ödön (Oradea), 62) Baga Ioan (Arad), 63) Mateisz Petru (Arad), 64) Haya Lifșitz (Chișinău), 65) Imbri Petre (București), 66) Solomon Gábor (București), 67) Schein Solomon (București), 68) Gubis Adam (Oradea), 69) Kövári Gábor (Oradea), 70) Braun Juliana (Oradea), 71) Lénárt Irma (Oradea), 72) Schmidt Ștefan (Oradea), 73) Bereczky Géza (Oradea), 74) Ronto Gheorghe (Oradea), 75) Toldi Ștefan (Oradea), 76) Neidentificat.

[54] *Înainte*, nr. 5, din 21 octombrie 1928, p. 2, și *Élelmezési Szövetség*, nr. 10, din 15 octombrie 1928.

[55] *Famunkás*, nr. 9—10, din 1 noiembrie 1928, p. 1.

angeführten Arbeitermassen zu unterdrücken. Ein wichtiges Glied in der Reihe arbeiterfeindlicher Massnahmen bildete der „grosse Kommunistenprozess" von 1928 in Cluj. Dieser Prozess hatte seinen Ursprung in den politischen Kämpfen, die den allgemeinen Parlamentswahlen vorangingen und war deren unmittelbare Folge. Daher wurden zwischen dem 10. September und 17. Oktober 1928 in Cluj, vor dem Militärgericht des 6. Armeekorps, in Wirklichkeit nicht einzelne Personen, sondern die legalen und illegalen Organisationen der Arbeiterbewegung und ihre lebenswichtigen Fragen abgeurteilt. Man brachte vor das Militärgericht Arbeiter, Arbeiterinnen, kleine Kaufleute, Intellektuelle, Vertreter aller revolutionären Organisationen Rumäniens: KPR, KJV, die Rote Hilfe, die Arbeiterhilfe, die Einheitlichen Gewerkschaften und der Arbeiter- und Bauernblock. Der Prozess, der in der zeitgenössischen Presse als „grosser Kommunistenprozess" bezeichnet wurde, war tatsächlich durch die Zusammenziehung einer Reihe von sechs Prozessen entstanden (die Streikbewegung der Arbeiter aus der Fabrik „Phoebus" in Oradea, vom Mai—Juli 1927; Massenverhaftungen anlässlich der Kampagne für die Parlamentswahlen von 1927; die Tätigkeit des Arbeiterheims in Oradea, die Fotoausstellung im Arbeiterheim von Cluj im September 1927; die Tätigkeit einer „Geheimdruckerei" in Oradea; die linksgerichteten Veröffentlichungen des Malik-Verlags und des Neuen Deutschen Verlags, beschlagnahmt in der Buchhandlung „Cultura" in Cluj).

In dem „grossen Kommunistenprozess" von Cluj wurden die Vertreter der kommunistischen und demokratischen Bewegung Rumäniens vor dem Militärgericht angeklagt, den revolutionären Umsturz des bestehenden Regimes vorbereitet zu haben; auf diese Weise versuchte die Anklage, den Organisationen, welche die Interessen der Arbeitermassen vertraten, und für sie kämpften, einen vernichtenden Schlag zu versetzen.

Der Kommunistenprozess von Cluj hatte einen weitreichenden Widerhall in der öffentlichen Meinung des In- und Auslandes. Zur Verteidigung der Angeklagten erhoben ihre Stimmen nicht nur die demokratische Presse Rumäniens, mehrere bekannte Politiker und Publizisten, sowie Organisationen der Arbeiterklasse, sondern auch eine Reihe bedeutender sozialer Faktoren des Auslandes. Zur Verteidigung der am schwersten Beschuldigten ergriff der junge kommunistische Advokat Lucreţiu Pătrăşcanu das Wort, der in seiner Rede hervorhob, dass „alles, was im Anklageakt gegen die Beschuldigten angeführt wurde, bloss Episoden im Verteidigungskampf der Arbeiterklasse sind". Bei den Verhandlungen des Militärgerichts in Cluj erschienen als Zeugen der Verteidigung führende Politiker, Universitätsprofessoren, hohe Richter, bekannte Advokaten, Journalisten, die im einzelnem die Haltlosigkeit der Behauptungen des Anklageaktes nachwiesen.

Unter dem Druck der Proteste des In- und Auslandes, unter dem Einfluss der energischen Stellungnahme von Angeklagten und Verteidigern, durch Nachweis der Haltlosigkeit des Anklageaktes, sowie aus Mangel an Beweisen, sah sich das Militärgericht des 6. Armeekorps genötigt, die Anklage gegen die legalen Arbeiterorganisationen: die Einheitlichen Gewerkschaften und die Rumänische Arbeiterhilfe, fallen zu lassen. Von den 76 Angeklagten des Prozesses (der 37 Tage dauerte) verurteilte das Militärgericht 37 Personen. Die Urteile beliefen sich auf insgesamt 150 Jahre Gefängnis, 273 Jahre politisches Verbot und auf 715.500 Lei Geldstrafe. Unter den Verurteilten waren: David Avramescu (3 Jahre), Haia Lifşitz (8 Jahre), Alexandru Sencovici (7 Jahre), Lázár Ödön (3 Jahre), Arcadie Lénárt (6 Jahre), Neumann-Maté Ernő (9 Jahre) usw.

Der Kampf, den die revolutionären und demokratischen Kräfte vor mehr als 40 Jahren im „grossen Kommunistenprozess" führten, war nicht vergeblich; aus diesem Kampf gingen die späteren Siege, die sozialistische Gegenwart hervor.

MISCELLANEA

O VECHE TRADUCERE ROMÂNEASCĂ NECUNOSCUTĂ A CRONICII MAGHIARE A LUI GASPAR HELTAI

DE

AURORA ILIEŞ

În scoarţele unui manuscris din Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi am găsit cîteva file în fragment care socotim că reprezintă traducerea în limba română a cronicii maghiare a lui Gaspar Heltai[1]. Fragmentele corespund aproape întocmai cu textul lui Heltai şi privesc epoca lui Atila.

Traducerea românească din sec. XVII—XVIII:

„... dacă s-au strîns cu toţii la sfat, strigară cu toţii zicînd: — Atila pre înţeleptul herţeg să fie noao!
Atila acesta era om drăgălaş cu toţii şi pohtise de mult deregătoriia şi era om iute la războiu şi foarte cutezătoriu la toate lucrurile grele şi avea inimă foarte ... "

Traducerea modernă după cronica lui Heltai[2]:

„... cînd pentru aceasta s-au strîns în adunare din toate neamurile, cu toţii l-au ales pe Atila de herţeg. Iar acesta poftise de mult această dregătorie, fiindcă era un războinic de frunte. Pentru aceasta primi îndată titlul de herţeg şi fu gata la toate pentrucă era puternic la trup şi vrednic la muncă şi cu inimă foarte cutezătoare în trebile războiului ... "

---

[1] Biblioteca Centrală Universitară, Iaşi, ms. nr. 11—25 (fost 240). I. Crăciun şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României*, Bucureşti, 1963, p. 160 nr. LI. Pentru cronica lui G. Heltai vezi *Ibid.*, p. 208.

[2] Traducerea din limba maghiară după *Magyar Krónika irta Heltai Gáspár nyomttatott Kolozsvártt MDLXXIV, Most pedig ujonnan*, Nagy-Györben, Streibig Iósef, 1789, vol. I, p. 56 şi 57, o datorăm Liviei Bacîru de la Biblioteca Academiei R.S.R. căreia îi mulţumim călduros.

(altă filă)

„... după izbîndă şi daca-şi sfîrşi cuvintele lui cele dulci şi frumoase strigară toţi ungurii într-un glas: să fie sănătos Ati(la)..... ... şi îndelungă viaţă cu noroc întru stăpînirea ungurilor cu mare cinste şi zi(se)ră pentru toată porunca... gata a o împlini cu m.. cum iaste rîn(du)iala..... făcură jurămînt..."

„... Şi cum sfîrşi frumoasa şi lunga lui cuvîntare, maghiarii toţi cu glas tare strigară: să trăiască principele (= herţeg) Atila, să trăiască întru mulţi ani. Zeii să-l cerceteze cu bun noroc!... şi-i făcură cu toţii mare cinste lui Atila. Şi neamurile toate îi jurară împreună cu războinicii că i se vor supune cu totul..."

Unele nepotriviri ale vechii traduceri ne duc cu gîndul la o prelucrare, dar ordinea ideilor în frază e respectată. Se poate bănui că traducătorul a avut în faţa ochilor vreo variantă, mai ales că astăzi ştim că textul unui manuscris din Biblioteca Bethlen din Aiud diferă de cel al cronicii tipărite[3].

Copia care ni s-a păstrat între scoarţele codicelui citat pare să dateze de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea şi este necunoscută cercetătorilor, dar data la care s-a făcut traducerea românească e anterioară şi credem că circula la sfîrşitul secolului al XVII-lea sau la începutul celui de al XVIII-lea. Afirmaţia noastră se bazează pe următoarele considerente:

În Biblioteca Academiei R.S.R. se păstrează un manuscris (fost în Biblioteca Kirileanu din Piatra Neamţ) cu informaţii interesante în legătură cu luptele dintre creştini şi turci, în special despre cunoscuta bătălie de la Cîmpia Mierlei sau Cossovo (1448), la care participă şi Iancu de Hunedoara şi care în manuscris e numită bătălia de la Cîmpii Rigăi (în limba maghiară *rigo* = mierlă)[4]. Acest manuscris — cunoscut în istoriografie sub numele de „cronica lui Tudosie sin Stoian din Tunşi" — este de fapt o variantă a Letopiseţului Cantacuzinesc şi s-a dovedit că informaţiile în legătură cu bătălia de la Cîmpii Rigăi provin din cronica maghiară a lui Gaspar Heltai[5] şi nu se mai găsesc în alte variante ale aceluiaşi letopiseţ şi nici în alte cronici ale Ţării Româneşti. Varianta în chestiune a fost cunoscută lui Dimitrie Cantemir, care o citează în a sa Istorie a imperiului otoman[6]. Redactarea Istoriei imperiului otoman s-a

[3] I. Crăciun şi A. Ilieş, *op. cit.*, p. 208, nr. I. Compararea textului de mai sus atît cu opera despre Atila a lui Filippo Buonaccorsi (Callimaco Esperiente), cît şi cu aceea a lui Nicolae Olahus nu a arătat nici o similitudine.

[4] *Acad. R.S.R. Ms. rom.* 5946 f. 6—9. Cel dintîi care semnalează acest codice e Nicolae Bălcescu în *Magazin Istoric pentru Dacia* vol. I, p. 10; acesta denumeşte letopiseţul după numele copistului: „cronica lui Tudosie sin Stoian din Tunşi". Vezi şi *idem Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosovo*, în *Opere*, I, partea I, Bucureşti, 1940, p. 89—98.

[5] *Istoria Ţării Româneşti 1290—1690 (Letopiseţul Cantacuzinesc)*, ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p.

[6] Vorbind de lupta de la Cossovopolis din 1448, Dimitrie Cantemir arată că „analele româneşti descriu aceasta din urmă ca una care a fost cea mai înverşunată şi mai sîngeroasă din cîte s-au văzut. *„Istoria imperiului otoman"*, Bucureşti, 1876, p. 127, nota 27.

încheiat către sfîrșitul anului 1716[7], deci putem deduce că știrile cu privire la bătălia de la Cîmpii Rigăi se și găseau interpolate în letopisețul Cantacuzinesc încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea sau cel mai tîrziu în primii ani ai secolului al XVIII-lea, așa ca Dimitrie Cantemir să fi putut avea la îndemînă la retragerea sa în Rusia un astfel de codice[8]. Prin urmare socotim că și traducerea din cronica lui Heltai s-a efectuat tot cam în aceeași vreme și pe baza ei s-a făcut interpolarea în letopiseț.

E interesant de subliniat că manuscrisul în ale cărui scoarțe se păstrează fragmentul de traducere de care ne ocupăm cuprinde o variantă a letopisețului Cantacuzinesc, care face parte din aceeași familie cu manuscrisul lui Tudosie sin Stoian din Tunși însă e acefal, textul începînd cu anul 1598.

Dar traducerea operei lui Heltai mai ridică o întrebare: cine o putea iniția?

Presupunem că atare cronică l-a interesat deaproape pe stolnicul Constantin Cantacuzino, care cerceta atît izvoarele interne, cît și pe cele externe, nu numai pentru a demonstra teza sa: originea romană a poporului nostru din toate trei țările românești, dar și pentru a lărgi informațiile cu privire la istoria Țării Românești în evul mediu.

El se plînge de puținătatea știrilor și confuzia ce domnește în letopisețul țării, care este: „destul de scurt, întunecat și fără orînduială“[9]. De aceea își propune să culeagă date din orice sursă i-ar sta la îndemînă. Astfel el aduce din Moldova letopisețul lui Ureche vornicul „carele au pus de l-au și prepus (= copiat) și l-au adus aici ca să se afle și în țară“[10]. De asemenea cercetează hrisoavele domnești date mănăstirilor și boierilor, încercînd să extragă de acolo unele știri, dar puținul rezultat care-l putea dobîndi în problema care-l interesa, îl face să renunțe[11].

Pe lîngă erudiția de care dă dovadă prin folosirea a o serie de opere istorice și geografice occidentale și ale unor autori clasici, stolnicul Cantacuzino se îndreaptă și spre informațiile furnizate de vecini. El face apel la cronica lui Bonfini, la „Chronologia“ lui Abraham Bakschay, la scrierea lui Laurențiu Toppeltin din Mediaș etc.

Dar stolnicul nu se mulțumește cu cît material adunase, el nu putea să-și încheie opera așa cum ni se păstrează astăzi, ci avea de gînd să continue cercetările, căci singur mărturisește planuri de viitor: „dupe la

---

[7] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 171.

[8] Editorii Letopisețului Cantacuzinesc socotesc că interpolarea s-a efectuat mai tîrziu, prin 1745, cînd Tudosie din Tunși copia un manuscris cu elemente în plus față de subgrupa G, *op. cit., p. LVII.* Dacă acceptăm interpretările lui I. Minea în privința manuscrisului lui Tudosie sin Stoian din Tunși, atunci Dimitrie Cantemir a avut o copie după versiunea „Tunși“ încă pe cînd se găsea la Constantinopol, ceea ce ar corespunde cu anii 1700—1710. *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu, Manuscrisul lui Șerban logofătul*, în *Cercetări Istorice*, Iași, I (1925), p. 2—7.

[9] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ediție... de N. Cartojan și Dan Simonescu, Craiova, f.a., p. 8.

[10] Ibidem, p. 64.

[11] Stolnicul Cantacuzino spune în această privință: „unde dar puțin lucru și puțin ajutor și știință avem“, *op. cit.*, p. 6.

istoricii streini, pe la greci, pe la leşi, pe la *unguri* şi pe la alţii *voiu umbla a cere şi a îndatori* ca ce vor fi ei pomenind şi istorind de această ţară, să zic şi eu aici şi *cît îmi va fi putinţa foarte voi nevoi* ce va fi mai adevărul, dupe zisele lor să arăt"[12].

Aşadar Constantin Cantacuzino avea gîndul nestrămutat să continue adunarea informaţiilor, dar n-a mai avut răgazul să le folosească în opera sa.

Strădania lui de a culege mereu noi date istorice referitoare la români ne-o dovedeşte şi scrisoarea aflată în arhiva familiei Banffy. Redactată în Tîrgovişte la 1706 septembrie 27 de către Francisc Lugasi (secretarul lui Mihai Apafi)[13], refugiat în Ţara Românească în vremea răscoalei curuţilor, ea conţine date importante. Lugasi spune între altele: „... Ilustritatea sa bătrînul domn Constantin stolnicul m-a rugat foarte mult să-ţi scriu dumitale ca să-i procuri istoria bietului domn Alexe Betlen[14], chiar şi nelegată dacă ar fi, fiindcă *dumnealui vrea să compileze istoria Ţării Româneşti* (care n-a fost pînă acum); dintr-altă parte nu se poate cerceta, numai la istoricii poloni, moldoveni şi *unguri*. Şi-a procurat pînă acum: Bonfinius, Isvanfi, Ion Bethlen ... Il obligi foarte mult dacă îi trimiţi una, avînd mare nevoie de ea ..."[15].

Se constată deci că ştirile din izvoarele maghiare l-au preocupat îndeosebi. Stîrnit de „basmele" defăimătoare cu privire la originea românilor găsite de Simion Dascălul într-o cronică ungurească, învăţatul boier arată că nu a avut încă prilejul să o studieze „care eu încă nu am văzut"[16], dar credem — bazîndu-ne pe înseşi spusele sale, pe care le-am citat mai sus — că a poruncit să fie căutată acea cronică ungurească, ca să poată verifica născocirile lui Simion Dascălul, pe care spiritul lui critic le punea la îndoială, ba chiar le înfiera cu asprime.

Căutîndu-se izvoarele ungureşti care ar fi putut cuprinde astfel de legende, e foarte probabil că s-au descoperit informaţiile privind pe români din cronica lui Heltai, dovadă traducerea şi trecerea lor în „istoria" ţării, adică într-o variantă a Letopiseţului Cantacuzinesc. În consecinţă nu este exclus ca din iniţiativa stolnicului Cantacuzino să se fi purces la traducerea acestei surse de ştiri unice în legătură cu Iancu de Hune-

[12] *Opera cit.*, p. 8.

[13] Pentru Fr. Lugasi vezi: A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, XI, Bucureşti, 1939, p. 188, doc. nr. 131.

[14] Recte Wolfgang sau în limba maghiară Farkas Bethlen, autorul operei cu titlul: *Wolfangi de Bethlen prioribus Seculi XVII annis Cancelarii. Aulici Transylvaniae Historiarum Pannonico-Daciarum Libri X. a Clade Mohazenzi MDXXVI. usque ad finem seculi. In arce Kreüschi Transylvaniae Typis et sumptibus Autoris* /12/ f. + 832 p.

[15] I. Minea, *Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul*, în *Cercetări Istorice*, VIII—IX (1932—1933), 2, p. 73—79 şi Idem, *Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iaşi, 1962, p. 70.

[16] Constantin Cantacuzino stolnicul arată încă o dată intenţiile sale de a-şi continua şi a-şi amplifica opera: ..."acest Corvin (= Iancu de Hunedoara) iaste tatăl lui Mateiaş craiul, carele mare om a fost şi mari lucruri au făcut şi mari războaie cu Turcii au bătut şi el şi fiiu-său, *precum mai nainte unde le va veni rîndul, cît să va putea şi de dînşii vom zice*", op. cit., p. 95.

doara și lupta de la Cîmpii Rigăi. Detaliile ce promitea să dea stolnicul în cronica sa asupra eroului transilvănean par să fi avut în vedere și cele scrise de Heltai, amănunte care nu se mai găsesc în alte izvoare.

Desigur că nu emitem decît o ipoteză atribuind lui Constantin Cantacuzino stolnicul inițiativa traducerii de care am vorbit, însă e greu de presupus că alt cronicar muntean să fi arătat interes pentru o atare operă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Ar merita ca fragmentul descoperit la Iași să fie desprins dintre scoarțele manuscrisului și restaurat; astfel s-ar recupera mai multe file și cercetătorii ar avea la îndemînă, e drept tot un fragment, dar ceva mai întins, care ar aduce mai multă lumină și ar ușura studierea problemei ce ridicăm.

Oricum, traducerea textului unguresc al lui Gaspar Heltai dovedește că în Țara Românească erau preocupări nu numai de a cunoaște istoria poporului maghiar, dar și de a culege informații despre români din scrierile istorice ale vecinilor, ceea ce constituie o metodă înaintată de cercetare a trecutului.

RĂSCOALA LUI HOREA VĂZUTĂ DE UN OFIȚER DIN TRUPELE DE REPRESIUNE

DE

ILEANA BOZAC

În bogata listă a izvoarelor privind răscoala lui Horea — „expresie fățișe și violentă a contradicțiilor sociale în perioada de trecere de la feudalism la capitalism... pentru eliberarea din jugul iobăgiei sociale"[1] — un loc însemnat îl ocupă izvoarele narative. Ele provin în marea lor majoritate de la autori interesați personal în răscoală, multe fiind relatări subiective ce trebuiesc apreciate și acceptate cu anumite rezerve.

Cu atît mai importante sînt consemnările și relatările făcute de martori oculari ai evenimentelor, ale căror interese erau detașate de cele ale taberelor angrenate în această încleștare. Din această categorie fac parte militarii trimiși în Transilvania cu trupele de represiune. Precizăm că nu ne referim la documentele cu caracter militar oficial — foarte multe și variate: ordine, rapoarte, Note etc. — ci la însemnările care sintetizează observații, păreri proaspete rezultate din contactul nemijlocit cu realitățile din Transilvania. Impresionați de cele văzute, auzite sau pățite, ei au simțit îndemnul să le consemneze, fie pentru ei înșiși, să și le reamintească mai tîrziu, fie pentru a le împărtăși altora. Și într-un caz și în altul ele sînt formulări lapidare, concise, sugerînd totuși o imagine globală, fie a cauzelor, fie a întregului episod istoric.

Din această categorie de izvoare narative în istoriografia răscoalei nu se cunoștea pînă recent nici unul. Au rămas necunoscute, pe de o parte pentru că autorii lor, veniți din alte părți și-au dus cu ei însemnările cînd au fost rechemați din Transilvania. Pe de altă parte multe dintre ele s-au pierdut în cursul timpului. Iar cele păstrate în arhivele personale ne sînt aproape inaccesibile. Doar întîmplarea a făcut ca unele piese de acest fel să ajungă în fonduri achiziționate de arhive oficiale, menținîndu-se însă pentru noi dificultatea de a le putea depista. Cercetări recente în arhive ne-au oferit satisfacția descoperirii a două astfel de izvoare

[1] Șt. Pascu, în *Din istoria Transilvaniei*, I, /București/, 1960, p. 190.

narative: unul semnat de un căpitan, Egermann, din regimentul de cavalerie Toscana adus pentru menținerea ordinei și cantonat în părțile vestice ale Transilvaniei, iar al doilea izvor provine de la un autor — militar — anonim.

Relatarea lui Egermann[2], păstrată în Arhiva Ministerului de Război din Viena, figurînd în inventar sub titlul — ademenitor pentru noi — de: Siebenbürgen, Revol. der Wallachen, Feldakten 1784, Memoires, cu mențiunea: aus der Verlassenschaft des F.M.L. Egermann[3], s-a dovedit a fi, nu un pachet masiv de documente referitoare la răscoala românilor, așa cum promitea după titlu, nici măcar un amplu memoriu, ci doar patru pagini mari, folio, cu observații — bine documentate de altfel — privitoare exclusiv la cauzele răscoalei, și cu sugestii pentru prevenirea unor astfel de mișcări în viitor.

Al doilea izvor — cel de care ne ocupăm — l-am aflat printr-o fericită întîmplare la Arhivele Statului din Sibiu, unde documentul părea că servește ca semn de carte, între filele unui masiv volum miscelaneu, de 185 pagini folio, cuprinzînd lungi documente ce tratează îndeosebi chestiuni religioase ale sașilor, cu ample citate din legi emise în veacurile anterioare[4].

Manuscrisul constă din patru pagini, format mic, dintre care trei sînt acoperite cu un scris grăbit, extrem de mărunt, în limba germană. Nu este datat, lipsesc de asemenea semnătura și adresa. Doar pe verso o altă mînă a notat ulterior: *Wallachische Unruhen in Siebenbürgen 1784.* În partea de sus a primei pagini e înghesuit titlul: *Detaille derer in Siebenbürgen entstandenen Unruhen derer wallachischen Unterthanen.*

Cele două relatări se completează: Egermann expune cauzele generale, de fond, ale răscoalei, iar autorul anonim pe acelea imediate, insistînd în deosebi asupra mersului răscoalei pînă la prinderea căpeteniilor principale, Horea și Cloșca.

Puținele indicații din textul manuscrisului de la Sibiu ne-au obligat la investigații migăloase în privința autorului și a datării documentului. Este probabil o copie, contemporană (deși nu se indică acest lucru), datorită poate chiar autorului, deoarece scrisul diferă total de al documentelor pe care le cunoaștem din această epocă.

Faptul că în text se afirmă despre Horea că, prins, a fost *adus la* Alba Iulia[5], ne dovedește că în momentul redactării autorul se afla în acest oraș. Pe de altă parte ultima știre referitoare la răscoală notată în document este prinderea celor două căpetenii Horea și Cloșca, în timp ce teritoriul care fusese cuprins sau amenințat de răscoală era *încă* îm-

---

[2] Ileana Bozac, *O relatare contemporană străină privind cauzele răscoalei lui Horea*, în *Lucrări științifice*, științe sociale-pedagogice, Oradea, 1971, p. 57.

[3] Viena, Arhiva Ministerului de Război, Memoires, 23/20.

[4] Arh. Stat. Sibiu, Ms. Varia, IV, 36, fasc. XXVI, Miscelaneea. Credem că manuscrisul urma să fie atașat la sfîrșitul volumului, dar formatul mic și scrisul înghesuit, pînă în margini, au împiedicat acest lucru.

[5] „... nacher Carlsburg *gebracht wurde*" (subln.n.).

pînzit de trupele aduse pentru menținerea liniștei[6]. Nu se amintește cu nici un cuvînt executarea căpeteniilor răscoalei, regizată cu exces de publicitate în același oraș, ceea ce este un indiciu sigur că documentul a fost redactat înaintea execuției, deci în luna ianuarie sau începutul lunii februarie 1785. Nu a fost scris în decembrie 1784, deoarece prinderea lui Horea, întîmplată în ziua de 27 decembrie a fost anunțată de locotenentul Kray în ziua de 1 ianuarie 1785, „cadou de anul nou". Putem preciza astfel că manuscrisul a fost elaborat la Alba Iulia în ianuarie — început de februarie 1785.

Despre autorul manuscrisului de la Sibiu lipsesc orice indicații directe. Părerea ca el să fi fost atașat comisiei Jankovits, a cărei prezență la Alba Iulia o consemnează, credem că o infirmă nu numai faptul că se limitează la o simplă mențiune, ci chiar scrierea greșită a numelui: *Rankovitsch*. Iar locul unde se afla în arhivă manuscrisul nostru nu ne poate oferi nici cel mai vag indiciu. Doar pe baza unor afirmații din text, ale autorului, ca de exemplu: „Comandamentul nostru general..." sau „întregul nostru regiment e cantonat...", precum și sentimentul de încredere în eficacitatea intervenției armate și din expresii specifice, deducem că autorul era militar. Informația sa: „Comandamentul nostru general are sediul în comitatul Alba și întregul nostru regiment e însă cantonat peste Mureș, Tîrnava pînă dincolo de Cohalm", servește ca bază pentru stabilirea unității armate din care făcea parte. Și anume, el făcea parte din regimentul Gyulai, unul dintre cele două regimente imperiale din Transilvania[7], constituit în acest timp dintr-un batalion de infanterie (Leib Bataillon) și o companie de artilerie, pus sub autoritatea generalului comandant de la Sibiu[8]. Limba, precum și stilul în care sînt redate evenimentele, sistematizarea datelor consemnate, trădează cultura autorului, desigur un ofițer, poate chiar de grad superior. Convingerea ne-o sugerează în parte și similitudinile de formulări ale acestui manuscris anonim, stil asemănător cu al relatării căpitanului Egermann.

---

[6] „... *bleibet* die Gegend... besetzt", și „so lange des Land noch gut besetzt *ist*..." (subl.n.).

[7] Regimentul Gyulai a fost permanent în centrul acțiunilor militare din timpul răscoalei în Transilvania: pe Mureș, Tîrnave, Gherla, Florești, apărînd Clujul, etc. A dat cel mai mare număr de dezertori români în această perioadă; D. Prodan: *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, 83, 126. A fost înființat în anul 1702 sub denumirea de *Ungarisches Infanterie-Regiment;* din 1741 e întreținut în întregime de Transilvania iar în acte e numit „Siebenbürgisches National-Regiment". În anul 1781 e strămutat permanent în Transilvania, în comitatele din nord, cu locul de adunare la Cluj. Centrul Comandamentului general era Sibiul. Patron al regimentului a fost, începînd cu anul 1759 contele Franz Gyulai, urmat, din 1788 de FML Gabr. Splényi v. Mihály. Mutat din loc în loc, după necesități, menționăm cîteva din localitățile în care a fost cantonat, succesiv: Mantua, Parma, Ungaria, Cremona, Buda, Arad, Cașovia, Muncaci, Cluj (1779), Alba Iulia (1785), Mediaș, Lemberg, Viena, Cluj, Alba Iulia, Cluj, Sibiu, Pesta, Bratislava, Cluj, Neapole... Klagenfurt, ... Verona, Udine, Cluj, Sibiu, Cernăuți, Lemberg, Oradea, Cluj, etc. Apud A. v. Wrede: *Geschichte der K.u.K. Wehrmacht*, I, Wien, 1898, p. 470—476.

[8] Arh. Stat. Cluj, Fond Horea, III, nr. 25, S. IV, P. II.

Prezența autorului în Alba Iulia devenit centru militar al acțiunilor de represiune, și funcția sa — credem — i-au dat posibilitatea să cunoască din surse autentice desfășurarea răscoalei, ceea ce explică informația riguroasă transmisă de manuscris, asupra evenimentelor. El le notează concis, fără a se lăsa, nici el, furat de știrile din domeniul senzaționalului, sau fanteziste, care circulau, și nici chiar de propriile-i convingeri și sentimente care, totuși, se întrezăresc în final.

În privința conținutului este uimitor cum ofițerul anonim din Alba Iulia a știut să comprime într-un spațiu atît de redus multitudinea de știri care permit conturarea unei imagini relativ cuprinzătoare a răscoalei lui Horea. Relatarea sa nu aduce informații concrete noi, necunoscute, cît relevă o viziune contemporană concisă și clară, care se străduiește să fie obiectivă, asupra răscoalei în totalitatea ei.

Începutul răscoalei este plasat în părțile Zarandului, în luna octombrie 1784. Satele au început să se agite încă înainte cu cîteva luni, cînd „țăranii se adunară laolaltă și n-au mai vrut nicidecum să mai fie subt domnii lor, refuzară lucrul datorat și robota“[9]. Rezultă din document cu claritate că încercarea țăranilor de a se conscrie militari nu era decît o modalitate pentru a se putea înarma: țăranii agitați care refuzau prestarea obligațiilor feudale „voiră cu orice preț să fie conscrișî militari — spune autorul — pentru a primi arme“[10]. Ei continuă să insiste luni în șir, deși au fost refuzați de la început.

Programul social antifeudal al răscoalei se desprinde din formulări repetate ale autorului, cum sînt următoarele: „intenția acestor țărani de a se elibera de sub puterea domnilor și de pretinsa lor tiranie, s-a răspîndit tot mai mult, deși în repetate rînduri au fost sfătuiți să renunțe la aceasta, ba și îndemnați la liniște; ei stăruiau totuși în hotărîrea lor de a nu mai sta sub domni și nobili. Se adunară rînd pe rînd și refuzară ori ce muncă“[11]. Cu toate acestea părerea generală era — afirmă autorul — că lucrurile se vor domoli pe încetul, și treptat se va restabili liniștea. Izbucnirea în vîlvătăi a răscoalei o atribuie lui Horea; programul inițial al răscoalei se completează cu îndemnurile acestuia, ca venind din partea împăratului că: „nobilii nu mai au să le poruncească nimic țăranilor“, și că „li se îngăduie să-i poată stîrpi cu totul pe nobili“[12]. Ca urmare tulburările s-au intensificat, extinzîndu-se cu iuțeală „ca un foc

---

[9] „Im Monath Octobris 1784 fiengen in den vorhin Zarander dermaligen Hunyader Comitat die dasigen Bauern unruhig zu werden und gesellten sich zusammen, und wollten absolute nicht mehr unter ihrer Herrschaft stehen, versagten die schuldige Arbeit und Robott“.

[10] „... wollten absolute als Militares conscribiert werden, um Gewehr zu bekommen“.

[11] „Der Fürsatz dieser Bauern sich von der Herrschaftlichen Gewalt und vorgegebenen Tyranney, los zu machen grieff immer weiter; und obzwar ihnen dieses verschiedenten ausgeredet, und sie zur Ruhe ermahnt worden, wollten sie doch ihren Satz behaupten, nicht mehr unter denen Herrschaften und Elelleuten zu stehen, rotteten sich nach und nach zusammen, und versagten alle Arbeit“.

[12] „... dass ihnen die Edelleute nichts mehr zu befehlen hätten, und dass ihnen erlabut seye die Edelleute gänzlich ausrotten zu dörffen“.

de artificii și în alte ținuturi"[13] — după expresia autorului — iar țăranii români în acțiunea lor de justiție socială „se năpustiră asupra curților nobiliare, le nimiciră pînă în temelii și pe lîngă aceasta uciseră și mulți nobili".

Acțiunile țăranilor au determinat intervenția forțelor militare de represiune, nu atît din dorința de a asigura liniștea provinciei — afirmă autorul — cît „pentru a veni în ajutorul nobililor"[14]. Prezența trupelor aduse „în marș forțat" n-a împiedicat intensificarea acțiunilor țărănești.

Concomitent cu desfășurarea forțelor militare, autorul știe că țăranii răsculați trimit emisari în diferite părți îndemnînd populația „să procedeze în același fel față de nobili" ca și răsculații din comitatul Hunedoarei. Este de interes informația că răscoala s-a extins chiar și în comitatele înțesate de trupe cum este de pildă comitatul Alba unde își avea sediul regimentul autorului anonim. Cu trupele adunate în pripă[15], din regimentul Gyulai, răsculații din comitatul Alba au fost împrăștiați, cîteva sute fiind prinși.

Este importantă precizarea autorului că răsculații din comitatul Hunedoarei, împrăștiați de trupele numeroase, s-au refugiat în zona muntoasă a comitatului Alba alăturîndu-se răsculaților de pe teritoriul comitatului care erau adunați acolo în foarte mare număr.

Alarmate, autoritățile supravegheau atent deplasările cetelor de răsculați, căutînd să împiedice extinderea răscoalei în alte regiuni „mai ales că ei <răsculații> spuneau pe față că încearcă să scape pe arestații din Galda, din acest comitat, să atace și să omoare pe nobilii refugiați la Aiud".

Situația refugiaților se agravează după aducerea trupelor de grăniceri secui, dar autorul militar le justifică prin faptul că țăranii atacau trupele întinzîndu-le curse, prinzînd și omorînd soldați despre care pretindeau că sînt fie nobili deghizați, fie oameni mituiți de către nobili[16].

Autorul se dovedește bine informat asupra acordului dintre locot. colonelul Schultz și răsculați, și cunoaște toate condițiile patentei imperiale de pacificare și de larga difuzare a acesteia, dar este conștient că toate au fost zadarnice. Ca dovadă, în zilele următoare — relatează autorul — răsculații „au continuat să devasteze și să ucidă și mai mult deși se dăduse poruncă să se acționeze cu severitate împotriva lor". Represiunea a fost deosebit de sîngeroasă; manuscrisul consemnează că sporirea efectivelor militare cu noi trupe aduse de pe graniță a fost însoțită de folosirea masivă a artileriei grele[17]. Răsculații încep să se împrăștie

[13] „... in andere Gegenden wie ein Lauf Feüer herum".

[14] „um denen Edelleuten zu Hülffe zu kommen".

[15] „... von hiesigenseits so vielle Truppen man nur in der Geschwindigkeit zusammen bringen konnte".

[16] „... das Militair, welches sie verkleidete Edelleute theils heissen, theils vorgaben, dass solches von den Edelleuten durchs Geld bestochen worden...".

[17] Utilizarea tunurilor împotriva răsculaților fusese dictată de însuși împăratul Iosif al II-lea în 15 noiembrie, curînd după ce a aflat despre izbucnirea răscoalei, pentru „a face impresie" asupra răsculaților și spre „mai mare siguranță",

pe la casele lor numai după ce — remarcă autorul — s-au adus împotriva lor mai multe trupe din cetățile de la graniță și „s-a tras asupra lor cu multe tunuri, ba chiar și cu tunuri mari, și au fost aduși la strîmtoare“[18].

Restabilirea liniștei rămînea o speranță pentru autorități chiar și după prinderea lui Horea și a lui Cloșca și aducerea lor la Alba Iulia.

Spre deosebire de Egermann care nici nu-i amintește numele, ofițerul anonim din Alba Iulia știa despre Horea că este principala căpetenie, cu rol însemnat în declanșarea răscoalei. Este amintită „falsa rezoluție“ de la împărat prin care Horea îndeamnă poporul să-i stîrpească pe nobili cărora împăratul le-a retras dreptul de „a le mai porunci“. Știe că este din Arieșul Mare, și că numele său este Nicolae *(Nicolaus)*, fără a da și alte detalii în privința conducătorului răscoalei.

Autorul este informat despre sosirea la Alba Iulia a comisiei de anchetă condusă de comisarul Iancovits și generalul Papilla, dar și despre aducerea și cantonarea în diferite părți ale Transilvaniei — chiar și în cîmpie *(in der Plaine)* — a numeroase trupe din imperiu, între care amintește „regimentele Würtenberg, Berlichingen, Trautmannsdorf și Devensel“.

Deși întregul text al manuscrisului păstrează un ton ponderat iar prezentarea faptelor respectă limitele adevărului, totuși optica autorului este aceea a claselor dominante. Își dă seama că îi lipsesc argumentele pentru combaterea acțiunii celor oprimați, deoarece ajunsese să cunoască realitățile social-economice din Transilvania care au provocat răscoala. Dar nici nu o aprobă. Se limitează să o aprecieze ca cea mai mare „nenorocire“[19] care s-a abătut vreodată asupra Transilvaniei, iar pe țărani să-i numească o singură dată „răufăcători“[20].

În contrast cu Egermann, care vădește sinceră compasiune față de soarta țăranilor apărîndu-i cu convingere și fermitate, și cu ostilitate fățișe față de nobili pe care îi numește nu numai o dată tirani, sentimentele adevărate dar neafișate ale ofițerului anonim sînt exact contrare: simpatie față de nobili și condamnare a răsculaților. Cu atît mai semnificativă este părerea sa cu privire la viitorul Transilvaniei, cu cît ea vine din tabăra adversă progresului social. În loc de concluzii autorul își așterne gîndurile sumbre și îngrijorarea pentru viitorul Transilvaniei, amintindu-și de faptul că aici locuiesc nu mai puțin de 300.000 familii de români, că „întreaga graniță e formată din aceștia“[21] care deocamdată „au

---

cum formulează în ordinele adresate generalilor Schackmin și Preiss trimise la aceeași dată: să se trimită din Buda — resp. din Alba Iulia și din Sibiu — tunuri de trei funți împreună cu specialiștii și muniția necesară (einige Dreypfündige Stücke nebst der dazugehörigen Artillerie Mannschaft und Munition); Oct. Beu, *L'Empereur Joseph II et la révolte de Horia*, Sibiu, 1944, p. 36, 39.

[18] „... wurde auf selbe mit viele Canonen und sogar mit Stücken lossgegangen, und sie in die Enge getrieben, wornach sie sahen dass... sie nichts mehrers ausrichten konten“.

[19] „... ein nie erhörtes Unheil“.

[20] „Bösewichter“.

[21] „In Siebenbürgen zehlt man gar dreymalhundert Tausend Wallachische Familien; die gantze Granitz besteht von diesen...“.

rămas liniștiți și ascultători". „Acum este liniște — spune el — dar dacă stau și mă gîndesc, mă tem totuși că cu timpul nu va fi bine"[22].

Fraza finală a manuscrisului: „cîtă vreme țara este încă ocupată de trupe, o să mai meargă"[23], reprezintă concluzia omului lucid care își dă seama că rînduielile feudale și dominația imperiului habsburgic nu mai pot fi menținute decît prin forța armelor.

Manuscrisul este o dovadă în plus pentru felul cum au circulat în epocă și într-un anumit mediu unele știri și idei. El ne face să credem că înșiși contemporanii au văzut în răscoala lui Horea un moment crucial în istoria Transilvaniei. Tocmai în descifrarea opticii contemporanilor față de răscoala țărănească din 1784 constă valoarea și semnificația acestui document inedit.

[22] „Nur ist so weit ruhig; wenn ich aber nachdencke so fürchte immer noch mit der Zeit nichts gutes".

[23] „So lange das Land noch gut besetzet ist, wird es noch gehen".

FRĂMÎNTĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN BIHOR LA SFÎRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA

DE

MIHAIL DAN, PETRU BONA

Perioada cuprinsă între răscoala lui Horea și revoluția din 1848 e plină de mișcări populare, mai ales în Munții Apuseni și în regiunile din jur[1]. Între regiunile afectate puternic de frămîntări țărănești a fost și actualul județ Bihor, în care s-au semnalat frămîntări țărănești atît pe domeniile laice cît și pe cele ecclesiastice.

În legătură cu frămîntările țăranilor-lucrători de la exploatările de fier de pe domeniile bisericii romano-catolice din Oradea, de la Vașcău, Beiuș și Beliu, a publicat un articol istorica maghiară Balázs Eva[2]. Dar tulburările și frămîntările țărănimii din Bihor au fost mult mai numeroase și mai extinse în secolul al XVIII-lea. În cele ce urmează ne vom ocupa de mișcările și frămîntările țărănești din părțile de sud ale Bihorului de la sfîrșitul sec. XVIII — începutul sec. XIX. Cauzele acestor mișcări sînt multiple. Mai întîi este greaua situație economică în care se zbăteau țăranii bihoreni, îndeosebi pe domeniile bisericii romano-catolice. Ca urmare a dezvoltării forței de producție, în această perioadă încep să apară tot mai puternic semnele crizei modului de producție feudal în agricultură. Situația țărănimii se agravează tot mai mult datorită atît sporirii sarcinilor feudale cît și fărîmițării sesiilor iobăgești și înglobării unor sesii în rezerva seniorială[3]. În afară de aceste transformări, stăpînii de pămînt, pentru a răspunde cererii sporite de cereale-marfă, intensifică la maximum exploatarea forței de muncă iobage, înmulțind zilele de robotă pentru punerea în valoare a domeniilor lor cît și cărăușiile pentru necesitățile manufacturilor lor de fier, sticlă și scînduri. La toate acestea se adăugau obligațiile legate de construcțiile episcopiei (palatul baroc,

---

[1] Trócsányi Zsolt, *Az Erdélyi parasztság története. 1790—1849*, Budapest, 1956.

[2] Balázs Eva, *A Váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén*, în *Századok*, 84, 1950, p. 320 și urm. (pe baza doc. din Arhivele Statului Budapesta).

[3] Cf. *Ist. României*, ed. Acad. R.P.R., Buc. 1964, vol. III, p. 808.

catedrala), precum şi edificiile comunale. Cea mai apăsătoare sarcină pentru iobagi continuă să fie dijma şi mai ales robota, care varia între 104—208 zile pe an[4], din care cauză ţăranilor nu le mai rămînea timp suficient pentru lucrarea propriilor lor pămînturi. Pe lîngă robotă ţăranii mai erau obligaţi să dea stăpînului de pămînt o serie de produse, ca: păsări, ouă, unt etc.

În comitatul Bihor veniturile posesiunilor episcopiei romano-catolice din Oradea se bazau pe robotele şi dijmele iobagilor de pe domeniile sale, robote şi dijme cu tendinţă de creştere. Totodată, stăpînul de pămînt, prin reorganizarea sistematică a hotarelor, caută să schimbe vechile aparţinenţe ţărăneşti, în general de calitate mai bună, cu altele de o calitate mai slabă. În multe locuri stăpînii de pămînt trec şi la folosirea exclusivă pentru domeniu a pădurilor şi păşunilor comunei, ceea ce înrăutăţeşte situaţia economică a ţăranilor şi accentuiază starea de tensiune în rîndurile ţărănimii.

Robota, dijma, daturile şi celelalte obligaţii feudale constituiau sarcini grele pentru ţăranii din Bihor. Dar situaţia lor se agrava în plus prin aceea că la obligaţiile feudale se adăugau numeroase sarcini publice, mai ales fiscale şi militare. Politica de reforme a lui Iosif al II-lea şi mai ales războaiele cu imperiul napoleonean au avut drept urmare creşterea rapidă a impozitelor şi sarcinilor militare. Sarcinile feudale, impozitele adunate prin mijloace violente, obligaţiile militare, abuzurile ce se făceau mai ales cu ocazia recrutărilor,[5] — toate acestea laolaltă au provocat nemulţumirea generală a ţărănimii din Bihor, care răbufneşte într-o serie de mişcări antifeudale la sfîrşitul sec. XVIII — începutul sec. XIX.

Dar, în afară de cauzele economice, fiscale, militare, existau şi alte cauze care au pus în mişcare ţărănimea din Bihor, ca şi din alte părţi (Turda, Munţii Apuseni) la sfîrşitul sec. XVIII — începutul sec. XIX. A fost mai întîi tradiţia de dată recentă a răscoalei lui Horea şi aproape concomitent influenţa în părţile Bihorului a revoluţiei burgheze din Franţa. Încă din 1784 se întocmeşte un plan pentru păstrarea liniştii în comitatul Bihorului şi se iau o serie de măsuri în legătură cu răscoala lui Horea, cerîndu-se chiar ajutorul forţelor armate imperiale contra ţăranilor răsculaţi îndeosebi în părţile Vaşcăului şi Beliului[6]. Şi în domeniile Vaşcău şi Beliu aparţinătoare bisericii romano-catolice de Oradea, agitaţiile, frămîntările şi tulburările ţărăneşti continuă cu deosebită intensitate atît înainte cît şi mai ales după răscoala lui Horea[7].

La cîţiva ani după răscoala lui Horea îşi face simţit efectul aici, ca şi în alte locuri, şi revoluţia burgheză din Franţa, ale cărei idei şi rezultate au ajuns aici prin soldaţii, care reveneau de pe frontul de luptă împotriva Franţei revoluţionare, dar şi prin anumiţi oameni care difuzau

[4] *Ibidem*, p. 808—809.

[5] Cf. studiul lui Al. Neamţu, *Recrutarea iobagilor la oaste* (Bucureşti 1952), (Extras).

[6] Hurmuzaki—Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, 2. Buc., 1913, p. 1749, 1750, 1752—1753, 1755—1761.

[7] *Ibidem*, p. 1775—79.

ideile revoluției franceze[8]. La 1800, de pildă, în comitatul Turda s-a dispus confiscarea armelor de la țărani, iar comitatul Zarand cerea comitatelor vecine (Turda, Hunedoara, Arad, Bihor) să ia măsurile necesare pentru a păstra liniștea, căci exista teama de pregătirea unei răscoale ca a lui Horea[9].

În aceste condițiuni s-au produs și agitațiile țărănești din Bihor generate însă de cauzele economice etc. locale. Mișcările țăranilor bihoreni, fie în formele elementare ale luptei de clasă (proteste, plîngeri urbariale, emigrări, refuzul de a plăti dijma), fie în cele superioare (atacarea posesiunilor, răzvrătirea, haiducia) s-au ținut lanț de-a lungul întregului secol al XVIII-lea. Plîngerile urbariale au fost una din formele frecvente prin care iobagii își arătau nemulțumirea față de sarcinile trecute în urbarii. Astfel în 1782, comunitățile Cărand, Arghiș, Berzești și Nermiș se plîng de numeroasele obligații urbariale[10]. Din același an se cunoaște și plîngerea urbarială a comunităților Călacea, Ucuriș, Olcea, Rogoz, Bochia, Secaci, Benești, Chișlaca, Craiova (sau Craiva), Cumănești și Mărăuș[11]. Unele plîngeri ajung pînă în fața comisiei regale, cum a fost cea din 1796, despre care ne relatează juratul comitatului, Ladislau Șanta, în problema plîngerilor urbariale a locuitorilor din Cociuba[12]. La 1808 locuitorii din Căpîlna într-o plîngere înaintată șpanului de la Tinca și apoi mai departe arată că sînt „foarte încărcați pe nedrept cu slujbe urbariale[13].

Procesul acaparării sesiilor iobăgești, dar mai ales acela al acaparării pășunilor comunităților a dat naștere la o serie de conflicte care la început iau forma unor cereri pe care locuitorii comunităților le înaintează forurilor superioare, arătîndu-le situația de fapt pe baza unor dovezi mai vechi. Așa a fost și cererea locuitorilor din Olcea din 1786, în care aceștia se plîng că stăpînul de pămînt le-a luat pășunea[14]. Drept urmare a acestor abuzuri, iobagii, de multe ori organizați în grupuri mari, defrișează pădurile și ocupă locurile defrișate, considerîndu-le ale lor din vechime. În 1791 se judeca pricina mai multor locuitori din

---

[8] I. Kovács, *Agitații țărănești în Munții Apuseni după răscoala lui Horea oglindite în documentele arhivei comitatului Turda*, în *Studii și Cercetări Științifice* (Cluj), seria III, Științe sociale, an. V, iulie—decembrie 1954, nr. 3—4, p. 578—580.

[9] *Ibidem*, p. 583—584. Cu privire la influența revoluției burgheze din Franța asupra tulburărilor din Bihor și Transilvania vezi și I. Sabău, *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Tranilvania din anul 1790*, în *An. Inst. de ist. din Cluj*, I—II, 1958—1959, p. 163—178.

[10] Arhivele Statului Bihor (A.S.B.), fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum generale Actorum et Literalium Instrumentorum Inclyti episcopatus Magno Varadinensis (1082—1800), tom. I, nr. inv. 283, p. 119.

[11] *Ibidem*, p. 118.

[12] *Ibidem*, p. 129.

[13] A.S.B., fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum generale Actorum... tom. II, nr. inv. 437, p. 68.

[14] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum Generale Actorum.... tom I, nr. inv. 203, p. 199.

Căpîlna acuzaţi că au defrişat pădurea de acolo[15], iar în 1809 dintr-o informaţie a vicefiscalului domenial din Gepişul Românesc aflăm că „uniţii au ocupat pămînturile defrişate“[16].

Abuzuri mari comiteau şi organele administraţiei domeniale locale. Comunităţi întregi se plîng mai ales de modul abuziv de comportare a acestora. De multe ori despre abuzurile mari comise de autorităţile locale sînt obligaţi să dea relaţii chiar oficialii însărcinaţi cu cercetarea plîngerilor iobagilor. Aşa este relaţia oficialilor din 1785 însărcinaţi cu cercetarea plîngerii unor locuitori din Beliu, care acuzau administraţia locală „de modul brutal de comportare a acesteia“[17].

Lupta împotriva sarcinilor militare extrem de apăsătoare se intensifică şi în Bihor spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea. În lupta lor împotriva recrutării masele ţărăneşti au folosit diferite mijloace ca: automutilarea şi fuga de recrutare, ori forme superioare ca: lupta în cete de haiduci împotriva autorităţilor însărcinate cu recrutarea şi chiar încercări de răscoale[18]. Astfel, la 1809, scaunul domenial a judecat pe Ioan Hujenat alias Raţ din Cărandul de lîngă Beliu pentru dezertare şi pe Wolfgang, Deliman, Mihai Suciu şi Nicolae Mone din Coleşti pentru complicitate[19].

Refuzul de a plăti dijma a fost însă una din cel mai frecvente forme ale luptei de clasă în această perioadă. Numeroase comunităţi sînt amintite că au refuzat să dea dijmă sau, cînd să hotărăsc s-o dea, dau produse de proastă calitate sau chiar stricate. În 1807 locuitorii din Bodiu, Ucuriş, Olcea, Călacea, Rogoz, Craiova, Coroiu, Mocirla, Beneşti, Seliştе de Beliu şi locuitorii altor aşezări de pe domeniul episcopal Beliu „nu au putut fi lămuriţi de slujbaşii comitatului de a plăti dijma“[20].

Nu sînt rare cazurile cînd chiar funcţionarii îndeamnă pe iobagi să nu dea dijmă. Astfel este cazul asesorului tablei judiciare Eugen Beőthy, care a spus ţăranilor din Săldăbagiu de Tinca „că pot refuza dijma în continuare“[21].

Taxele domeniale erau de asemenea foarte apăsătoare şi sporite an de an. Ca urmare a greutăţii acestora ţăranii refuzau să le plătească. Aşa a fost cazul detentorilor de mori, care „refuză să plătească taxa domemială mai mare ca în anul trecut“[22].

Nemaiputînd suporta situaţia şi cum plîngerile şi cererile înaintate de ei rămîn fără rezultat, ţăranii se adună în grupuri de cîte 15—20 şi

[15] *Ibidem*, p. 727.
[16] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum Generale Actorum ... tom. II, nr. inv. 437, p. 104.
[17] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum Generale Actorum ... tom. I, nr. inv. 203, p. 122.
[18] *Istoria României*, ed. Acad. R.P.R., Buc., 1964, vol. III, p. 810; Cf. Al. Neamţu, *op. cit.* passim.
[19] A.S.B. Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum Generale Actorum ... tom. II, nr. inv. 437, p. 212.
[20] *Ibidem*, p. 85.
[21] *Ibidem*, p. 94.
[22] *Ibidem*, p. 141.

răzvrătindu-se atacă posesiunile episcopiei, incendiază recoltele, atacă crîșmele și morile stăpînului de pămînt sau casele slujbașilor lui. Astfel, în 1791 se judeca pricina mai multor „praedones" din Vașcău suspectați de prădarea casei șpanului de acolo[23]. În același an a fost atacat paznicul domenial din Valea Mare[24]. În 1796 se judeca pricina lui Ioan Stanco din Boftei învinuit că a atacat șpanul domenial Costa[25]; în 1797 este atacat șpanul domeniului din Tinca[26], iar în 1800 este atacat circulatorul domenial din Fonău[27].

În această perioadă, însă, s-au înmulțit într-o măsură necunoscută pînă atunci formele active, superioare ale luptei de clasă: acțiunile haiducești. Teritoriul comitatului în special partea lui de sud, a fost cutreerat de mai multe cete de haiduci, cuprinzînd un mare număr de oameni. Una din aceste cete a acționat ani de-a rîndul, o parte din ei neputînd fiind prinși nici în 1795. La 18 mai al acestui an scaunul domenial pronunță sentința, acuzîndu-i că au acționat în domeniul Beliu[28]. Documentul dă numele a 18 iobagi cu locul lor de baștină și categoria lor. Aceștia erau: Ioan Babo, Teodor Popa, Pascal Deac, Ioan Crișan alias Murgui, Laurențiu Lazar, Cristian Crișan, Emeric Szurd, Ștefan Hornuț, Ion Crișan senior, Ioan Moza, Ioan Serac, Mihail Olar, Gheorghe Marchiș, Ilie Stan, Mihail Bențe, Ioan Mate, alias Rezban, Ioan Parijan alias Boiț[29]. Din datele furnizate de document se cunoaște larga arie de acțiune a haiducilor, formele luptei de clasă folosite și faptele săvîrșite de ei. Astfel, la 15 octombrie 1792 țăranii au atacat posesiunea Burz, la 9 iulie 1793 ei au atacat morile domeniale din Feneș și Suplac și unele posesiuni din comitatul Aradului[30]. Această ceată era bine organizată, cum ne-o demonstrează însăși larga ei arie de acțiune și mai ales faptul că țăranii au acționat și în comitatul vecin al Aradului fără a fi prinși de autoritățile celor două comitate. La acțiunile de prădare a posesiunilor au participat alături de iobagi și 2 militari, Laurențiu Lazar și Cristian Crișan din regimentul Devingian[31], paznicul Matei Ioan din prediul Hodișel și un nobil, Emeric Szurd, din Botfei[32]. Scaunul domenial în sentința sa finală cere ca „vinovații să fie arși, ori în locul unde au acționat să fie trași pe roată sau să fie decapitați și cadavrele lor să fie arse"[33]. Pedeapsa aceasta însă nu a putut fi aplicată din cauza lipsei martorilor și a dove-

[23] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice, Regestrum Generale Actorum... tom. II, nr. inv. 203, p. 735.
[24] *Ibidem*, p. 741.
[25] *Ibidem*, p. 783.
[26] *Ibidem*, p. 789.
[27] *Ibidem*, p. 867.
[28] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice, Oradea, Seria actelor „Oeconomica", problema 47/1795.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*, p. 4.
[31] Regiment imperial angajat aici pentru reprimarea mișcărilor țărănești.
[32] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice, Oradea, „Oeconomica", probl. 47/1795, p. 7.
[33] *Ibidem*, p. 8.

zilor şi mai ales din cauză că unii dintre principalii acuzaţi nu au putut fi prinşi nici în 1795, cînd s-a judecat procesul.

Numărul ţăranilor răzvrătiţi era destul de mare în părţile sudice ale Bihorului, autorităţile scriind că ţăranii se ascund prin sate şi prin păduri aducînd pagube mari economiei domeniilor[34]. Ca un remediu, al situaţiei, comitatul propune comasarea posesiunilor, sperînd că în acest fel se va putea linişti ţinutul. Printre argumentele folosite de către autorităţile comitatense în favoarea comasării sînt invocate următoarele: uşurinţa cu care s-ar putea găsi un jude potrivit[35], iar stăpînul de pămînt sau slujbaşii lui ar putea locui în toată siguranţa în posesiune[36]. La acestea se adaugă şi alte argumente, care toate reflectă teama permanentă a stăpînilor feudali de izbucnirea unei răscoale ţărăneşti[37].

Comasarea era cerută nu numai pe domeniile Beliu şi Vaşcău, ci şi în comitatul Aradului, ca „din posesiuni să se formeze corpora majora", „trupuri mai mari", ca astfel an de an societatea să nu mai aibă teamă de jefuiri[38]. La rîndul ei Cancelaria Aulică notifică comitatului că nu este împotriva proiectului de comasare şi în acest scop cere să se întocmească un protocol al proiectului, cu observaţiile pro şi contra, care să fie adus la cunoştinţa Consiliului Locotenenţial pentru a fi supus spre aprobare[39]. Din anul 1799 se cunoaşte şi planul cu propunerile făcute pentru împiedicarea „tîlhăriilor" din domeniul Beliu considerat de autorităţi „cuibul jefuitorilor"[40]. Au fost fixate 9 centre[41]: 8 în vechi localităţi, iar unul pe drumul regal, ca nuclee ale viitoarelor locuri în care trebuiau comasate satele. Din totalul de 30 de posesiuni ale domeniului Beliu[42] trebuiau să fie transferate şi încorporate în cele 9 centre fixate 22 de sate cu un număr de 1233 de case. Cele 22 de sate ce urmau a fi transferate erau următoarele: Bochia, cu 50 de case, Secaci cu 35 case, Mărăuşul Mare cu 49 case, Mocirla cu 65 case, Agriş cu 52 de case, Tăgădău, 88 case, Archiş, 68 case, Seliştе, 73 case, Nermiş, 49 case, Berzeşti, 35 case, Groşeni, 108 case, Hăşmaş, 120 case, Ucuriş, 32 case, Botfei, 45 case, Călacea, 138 case, Olcea, 14 case, Bodiu, 39 case, Siad, 57 case, Rogoz, 29 case, Ciunteşti, 41 case, Poclușa, 18 case şi Coroiu, 28 case[43]. Cît de mult ţineau stăpînii de pămînt şi autorităţile să vadă pe ţărani mutaţi cît mai curînd se vede

[34] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice, Oradea, probl. 27 (paza publică), an. 1797.

[35] *Ibidem*, pct. 2.

[36] *Ibidem*, pct. 7.

[37] *Ibidem*, pct. 4.

[38] *Ibidem*, pct. 5.

[39] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice, Oradea, Seria de acte „Oeconomica", probl. 31/32 — 1812.

[40] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, probl. 27/1799.

[41] Cele 9 centre au fost următoarele: 1) Beliu, 2) Topliţa-Cărand, 3) Cumăneşti, 4) Beneşti, 5) Mărăuş, 6) Craiova (Craiva), 7) Chişlaca, 8) Ucuriş şi 9) „pe drumul regal unde se găseşte crîşma".

[42] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, probl. 31/32 — 1812: Situaţia posesiunilor din domeniul Beliu în timpul sedis vacanţei, arătînd care este numărul caselor din domeniu.

[43] *Ibidem*, p. 2.

și din faptul că feudalii erau hotărîți să-i scutească de robotele unui an, iar comitatul, de o parte de contribuțiuni, iar dacă acestea nu ar fi fost suficiente pentru ridicarea caselor urma să-i amîne de plata celorlalte două părți[44].

Iobagii considerați complici sau favorizatori ai haiducilor trebuiau să fie transferați în domeniul Oradea, „unde se vor împărți în posesiunile episcopale din cîmpie printre locuitorii unguri[45]". Aceasta, desigur, ca să poate fi supravegheați îndeaproape și să fie cît mai departe de locurile lor de baștină. Același act precizează mai departe că ceilalți suspecți și mai puțin vinovați vor primi locuri de locuit în domeniul Beliu „amestecați printre colonii buni și fiecare nu va putea ieși la munca cîmpului decît împreună cu vecinul său colon nesuspect cu care va fi obligat să se întoarcă în fiecare seară acasă"[46]. Iobagilor suspecți li se interzice să meargă la tîrguri în comitatele vecine sau la muncile de sezon de pe cîmpie, astfel de plecări putîndu-se face numai dacă iobagii posedă aprobări speciale (pasuale) eliberate de cei în drept. La toate aceste îngrădiri se mai adăugau și cereri referitoare la oprirea țăranilor de a-și duce oile, individual, la păscut[47]. De asemenea trebuiau să fie dărîmate toate sălașele și să nu se mai dea voie să se construiască altele[48].

O măsură drastică era și aceea prevăzută pe punctul 8, care spunea că „păstorilor nu le va fi permis să ducă cu ei securea sau alte instrumente de fier, în afara cuțitului[49].

Domnul de pămînt putea să-și construiască o clădire sau o magazie pe drumurile publice, care urma să fie păzită de 3 pădurari, dintre care unul să știe citi, pentru a examina pasualele, iar cei prinși că nu le aveau să fie închiși și să se anunțe acest lucru și comitatelor vecine[50]. După ce măsurile propuse pentru domeniul Beliu ar fi fost aduse la îndeplinire urma să se treacă la comasarea posesiunilor de lîngă Crișul Negru, „începînd de la Tinca către Holod și Pomezău", pentru care urma să se întocmească un protocol separat[51].

Consiliul Locotenențial în 22 mai 1804[52] aduce la cunoștința comitatului hotărîrea imperială, care suna astfel: „Ordinele prea înalte referitoare la stîrpirea furturilor și tîlhăriilor din anul 1793 să fie observate în întregime și republicate pentru ca poporul să fie înspăimîntat... să se publice și din amvoanele bisericilor că în cazuri de tîlhării și jafuri nu vor fi pedepsiți numai făptuitorii, ci și întreaga lor familie... să se

[44] *Ibidem*, pct. 1.
[45] *Ibidem*, pct. 3.
[46] *Ibidem*, pct. 4.
[47] *Ibidem*, pct. 6.
[48] *Ibidem*, pct. 7.
[49] *Ibidem*, pct. 8.
[50] *Ibidem*, pct. 9.
[51] *Ibidem*, pct. 4.
[52] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Seria de acte „Oeconomica", probl. 31/32 — 1812. Cu 4 ani înainte, în comitatul vecin al Zarandului, în scopul păstrării liniștii s-au interzis vînzarea prafului de pușcă, întrunirile, libera deplasare a țăranilor de la o localitate la alta (Cf. I. Kovács, *op. cit.*, p. 584).

republice recompensele ce se vor da acelora care îi denunţă sau îi ucid pe tîlhari; casele ce sînt aşezate la mai mult de 1000 paşi de sat să fie readuse în sat; în satele mici să fie numit un notar care să-i supravegheze pe coloni şi să elibereze pasuale pentru distanţe mai lungi; păscutul poienilor din munţi să fie interzis"[53]. Comasarea propusă în 1799 nu s-a pus în aplicare şi mişcările şi acţiunile ţărăneşti au continuat în această parte a Bihorului. Astfel, în 1800 iobagii din Vaşcău se plîng de robotele prea mari la care au fost obligaţi[54]. În 1802 ţăranii atacă crîşma episcopiei din Beliu[55], ca în anul următor să se semnaleze mai multe frămîntări în acelaşi domeniu.

În continuare, în secolul al XIX-lea, Bihorul a fost frămîntat de mişcări antifeudale ţărăneşti: în anul 1831, concomitent cu marile răscoale din Slovacia de est. S-au sculat atunci la luptă iobagii români împreună cu cei unguri, afirmînd în acest fel unitatea de luptă româno-maghiară împotriva jugului feudal[56]. Şi lanţul frămîntărilor revoluţionare ale iobagilor români din Bihor a fost apoi completat cu frămîntările revoluţionare de aici din 1848—49, cînd iobagii bihoreni, solidari cu moţii răsculaţi în munţi, le-au acordat acestora sprijinul de trebuinţă în lupta lor de eliberare socială şi naţională[57].

---

[53] *Ibidem*, pct. 7.

[54] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum Generale Actorum... tom. I, nr. inv. 203, p. 166.

[55] A.S.B., Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea, Regestrum Generale Actorum... tom. II, nr. inv. 437, p. 112.

[56] Vezi L. Tilkovski, *Mişcările ţărăneşti din Ardeal din 1831 şi legăturile lor cu răscoala holerei din Slovacia de est*, în *Studii*, 1958, nr. 2, p. 73—90.

[57] Vezi M. Dan, V. Faur, *Solidari cu Avram Iancu*, în *Familia*, 107, 1971, nr. 11 (75), p. 16.

DIN ACTIVITATEA LUI AVRAM IANCU ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1848

DE

S. BENKŐ, L. BOTEZAN, A. EGYED, D. KÁROLYI, H. MUREŞAN şi G. NEAMŢU

Unui colectiv de cercetători din cadrul Institutului de istorie şi arheologie din Cluj i-a revenit misiunea de a depista şi aduna sursele documentare ale revoluţiei transilvănene din 1848—1849, în vederea editării lor în mai multe volume. În strădaniile sale, colectivul s-a putut convinge că o serie de documente referitoare la răstimpul dintre lunile martie—iunie 1848, atestă rolul de conducător al lui Avram Iancu în acţiunile revoluţionare ale poporului român. Rolul de conducător al acestei personalităţi marcante a fost văzut, de altfel, şi de contemporanii săi, situaţi pe ambele părţi ale baricadelor. Masele româneşti şi intelectualitatea ataşată poporului au descoperit şi au recunoscut, încă din primele săptămîni ale revoluţiei, în persoana lui Avram Iancu, pe bărbatul apt de a le conduce în lupta pentru drepturi sociale şi naţionale. Tabăra adversă şi-a dat de asemenea seama, de la începutul revoluţiei, că Avram Iancu era un conducător de temut. De aceea, a şi încercat să-l izoleze de mase, să-l împiedece să desfăşoare o activitate revoluţionară şi să devină conducătorul poporului. Aceste intenţii rezultă clar dintr-o serie de ordonanţe ale Guberniului şi din rapoarte ale autorităţilor administrative locale, dominate de nobili, dintre 29 martie — 1 iunie 1848, care urmează să vadă lumina tiparului într-unul din volumele colecţiei de documente privind anul revoluţionar 1848. Astfel, la 30 martie, guvernatorul Teleki a ordonat comiţilor supremi ai comitatelor Cluj, Turda şi Alba de Jos, vice-căpitanului districtului Chioar, primarului din Sibiu şi judelui-prim din Abrud, să urmărească atent şi să supravegheze comportarea lui Avram Iancu şi a altor 7 cancelişti români care au părăsit Tg. Mureşul, potrivit informaţiei primite cu o zi înainte din partea preşedintelui Tablei regeşti din acelaşi oraş. În eventualitatea că influenţau populaţia românească la nesupunere, trebuiau luate împotriva lor măsurile pe care le considerau necesare.

La 6 aprilie 1848, judele nobiliar Bisztrai József raporta comitelui suprem al comitatului Alba de Jos despre adunarea românilor ţinută la biserica din Cîmpeni în această zi. La adunare au participat 500 de oameni, cărora le-au vorbit Simion Balint şi Ion Buteanu. Avram Iancu, sosit, în seara de 5 aprilie, la Cîmpeni, dintr-un loc necunoscut, a participat şi el la întrunire. N-a luat însă cuvîntul şi n-a săvîrşit ceva deosebit.

Aceeaşi informaţie o dădea guberniului şi comitele suprem al Albei de Jos la 11 aprilie 1848. Însă, deşi recunoştea că Avram Iancu a avut o comportare paşnică la adunarea de la Cîmpeni, propunea să fie chemat la Tg. Mureş pentru a fi antrenat în rezolvarea unor chestiuni oficiale, şi deci neutralizat.

Peste două zile, la 13 aprilie, guvernatorul Teleki îl înştiinţa pe cancelarul aulic al Transilvaniei despre măsurile luate pentru liniştirea românilor din jurul Abrudului. Privitor la cancelistul Avram Iancu, venit în regiunea Abrudului, a dat poruncă protonotarului să facă tot posibilul să-l cheme la Tg. Mureş. Porunca a adus-o în aceeaşi zi şi la cunoştinţa comitelui suprem al comitatului Alba de Jos. Tot la 13 aprilie, Teleki îi informa pe cei trei asesori de la Tabla regească din Tg. Mureş despre prezenţa lui Avram Iancu la adunarea populară de la Abrud, cerîndu-le şi lor să-l recheme la Tg. Mureş sub pretext de interes de serviciu. Ca răspuns la această sugestie, I. Gálfalvi, asesor la Tabla regească, i-a raportat, în 17 aprilie, că întrucît Avram Iancu a depus examenul şi a prestat jurămîntul de avocat, a încetat să mai fie cancelist la Tabla regească.

La 21 aprilie 1848, Henter János, judecător la Tabla regească, a răspuns şi el la adresa guvernatorului Transilvaniei, informîndu-l că Avram Iancu a depus cenzura de jurist şi că a prestat jurămîntul de avocat. În consecinţă i s-au eliberat actele şi astfel a părăsit corpul de cancelişti de sub direcţiunea lui.

Peste 10 zile, la 30 aprilie 1848, Fosztó Menyhárt, jude-prim al comitatului Alba de Jos, împreună cu vice-comitele Miksa János, adevereau că Avram Iancu, Ioan Buteanu şi Alexandru Pop au îndemnat mulţimea să se împrăştie şi să păstreze liniştea cu prilejul primei adunări de la Blaj din dumineca Tomii. Cei doi au subliniat şi în raportul înaintat comitelui suprem despre desfăşurarea primei adunări de la Blaj, că Avram Iancu, Ioan Buteanu şi teologul Nemeş din Poiana (Gurahonţ) au vorbit mulţimii pe un ton moderat. Cei trei au contribuit la lămurirea poporului că scopul adunării era pregătirea petiţiei ce urma să fie înaintată dietei, care se va deschide în luna viitoare. Pînă atunci cei prezenţi la adunare să se ducă la casele lor şi să aştepte liniştiţi.

În fine, la 9 mai 1848, şpanul cameral Lázár György informa pe directorul montanistic că, la 5 mai, a fost prezent la o adunare ţinută de români la biserica din Vidra de Sus. Aici Avram Iancu a citit un manifest prin care românii erau chemaţi la arme pentru a recîştiga drepturile luate prin fraudă.

Am enumerat cîteva documente care aruncă o puternică lumină asupra măsurilor luate de autoritățile nobiliare, pentru a anihila și neutraliza activitatea lui Iancu de organizator și conducător al moților.

Măsurile au culminat cu numirea, de către guberniu, a unei comisii „Pentru investigarea instigărilor învrăjbitoare în sînul poporului român". În frunte cu consilierul gubernial, Kozma Pál, comisia a audiat circa 300 de martori. Procesului verbal întocmit de comisie i s-a anexat materialul scriptic rezultat din audieri și din cercetări la fața locului. Procesul verbal cu aceste anexe constituie izvorul documentar cel mai important referitor la mișcările din Munții Apuseni în lunile iunie—iulie 1848. Întregul material scriptic inedit se păstrează în original la arhiva ungară de stat (Magyar Országos Levéltár) din Budapesta, fondul Gubernium Transylvanicum (in politicis), cu nr. 9012/1848. În fotocopie se găsește la colectivul ce se ocupă cu volumele de documente privind revoluția din 1848—49, din cadrul Institutului de istorie și arheologie din Cluj. Cel dintîi care a atras atenția asupra imenselor posibilități informative ale dosarului a fost istoricul budapestan, Trócsányi Zsolt, în lucrarea „Az erdélyi parasztság története, 1790—1848" (Istoricul țărănimii din Transilvania, 1790—1848), Budapesta, 1956, p. 350—359.

Materialul documentar referitor la activitatea lui Avram Iancu din perioada aprilie—iunie 1848, care provine din partea autorităților nobiliare transilvănene, a fost pregătit pentru tipar de către membrii colectivului nostru, în cadrul primelor trei volume din colecția privind revoluția de la 1848—49. Materialul reflectă rolul lui Iancu în munca de organizare și de înarmare a moților. Înarmarea poporului era considerată de el ca sarcina cea mai urgentă, pentru a-și apăra căminele și familiile, dar și pentru a-și cuceri libertatea și drepturile politice de care a fost privat de-a lungul orînduirii feudale. Documentele provenite de la oficialități reflectă și strădaniile lui Iancu de a asigura pacea între români, unguri, secui și sași, pe baza unei depline egalități și a respectului reciproc.

Într-o măsură și mai convingătoare reiese efortul lui Iancu de a organiza și înarma moții pentru cîștigarea drepturilor lor și ale poporului român, în luna iunie 1848, din documentele pe care le publicăm mai jos. Ele reprezintă fie rapoarte informative trimise de Avram Iancu autorităților locale, la cererea acestora, fie apeluri adresate preoților din satele Munților Apuseni sau direct locuitorilor. Rapoartele informează autoritățile asupra acțiunilor întreprinse de el pentru înarmarea și organizarea poporului, dar și pentru a menține calmul în rîndurile moților, prin verificarea zvonurilor alarmante și prin combaterea lor cînd nu se dovedeau întemeiate. În toate rapoartele sale, Iancu justifică dreptul poporului la înarmare, subliniind că și românii aveau datoria — asemenea secuilor, ungurilor și sașilor — să ia măsurile impuse de evenimente, pentru a contribui la apărarea intereselor generale ale Transilvaniei,

precum şi a acelora ce erau specifice propriului lor popor. Justificînd dreptul românilor la înarmare şi organizare, Iancu asigura autorităţile că ei nu urmăreau decît să-şi cîştige drepturile pe cale paşnică. De pildă, în adresa trimisă Consiliului oraşului Abrud, la 7 iunie 1848, declara că locuitorii domeniului fiscal nu doreau „să se răscoale împotriva nimănui, numai împotriva acelora care s-ar îndrepta în contra lor cu intenţia de a tulbura liniştea ce a fost menţinută pînă acum".

Prin apelurile adresate preoţilor şi locuitorilor, Iancu chema poporul să se apere împotriva eventualelor acţiuni represive, pe care le-ar fi întreprins împotriva moţilor unităţile militare sau gărzile trimise de autorităţile nobiliare contra lor.

AVRAM IANCU CĂTRE CONSILIUL ORĂŞENESC DIN ABRUD

Tekintetes Nemes Tanács!

Ezen Topánfalvai Uradalom lakosai mind mái napig a leg nagyobb csendeségben voltak, de a mostani hazánkba történt események az ök kedélyeiket fel zaklatván, azon okból és kiváltképpen azért, mivel hallotta és tudgya, hogy e haza minden más Nemzetei a haza és tulajdon védelmekre magokat fel fegyverkezték, ezennel tudattya a Nemes Abrudbányai Közönséget, hogy ők is a haza védelmére ugy magok biztositásokra is nem tsak készen, sőt köteleségeknek tartják magokat fel fegyverkezni — a miért is ezen uradalom lakosai a Nemes Abrudbányai polgárságot tudattya s egyszersmind Isten és Emberiség nevében óvást teszen, hogy nem akarnak senki ellen fel támadni, tsak azok ellen, akik az eddig fenn tartott csendeséget meg zavaró szándékkal lépnének fel ellenek. Továbbra meg kivánnyuk, hogy dobszó által gyüjtse öszve az egész polgárságot és minden öszve gyüjthető Embert és publice kiáltsa ki, hogy Topánfalvi Uradalom lakosai nem akarják fegyverrel az igazságot ki csikorni s aki a csend utat át akarná hágni azt ők nem fogják védeni, hogy azok Törvény szabta uton meg ne büntessenek. Ennél fogva nem katonai, hanem törvényes Civile Commisiót a bünösökre nézve ki botsátatni kivánnak. Végre látván, hogy nints ok miért katonai erőt ellenök használni kéne, tehát kérjük az Abrudbányai Tekintetes Nemes Tanátsot, hogy az eddig fenn tartott csendesség további megtarthatásáért, légyen szives a maga helyén ovást tenni, nehogy katonaság küldessék reánk,

mert abból könnyen nem tsak ezen uradalomra, hanem tám egész hazára zavar történhetne Tisztelettel lévén a Tekintetes Nemes Tanácsnak Topánfalván Junius 7*kén* 1848.

JÁNKU ABRAHÁM
hütös ügyvéd
az topánfalvi Fiscusos Uradalom fel zavart kedélyü lakosok nevébe

(Adresa)

Az Abrudbányai Tekintétes Nemes Tanácsnak tiszteletul

Abrudbányán

(Pe verso)

1848. Iunius 7*én* délután 4 ora tájba Topánfalvi Bobár Gyorgyika által hozatva vettem.

Nagy m.p.

ejusdem die estvéli 9 orakor tartatott tanátsi gyülésbe föl vétetett és tárgyaltatott. 371 sz. a.

Onorate nobile Consiliu!

Locuitorii acestui domeniu din Cîmpeni s-au comportat pînă în prezent în cea mai mare liniște, dar în urma evenimentelor petrecute recent în patria noastră sentimentele lor au fost tulburate mai cu seamă din acel motiv că au aflat și știu că toate celelalte națiuni din această patrie s-au înarmat pentru apărarea patriei și a proprietății; prin aceasta [semnatarii] aduc la cunoștința nobilului public din Abrud că ei de asemenea nu numai că sînt gata, dar se simt obligați să se înarmeze și ei în scopul apărării patriei, precum și a lor. Fapt pentru care locuitorii acestui domeniu înștiințează pe nobilii cetățeni ai Abrudului și totodată declară în numele lui Dumnezeu și al omenirii, că nu doresc să se răscoale împotriva nimănui, numai împotriva acelora care s-ar îndrepta în contra lor cu intenția de a tulbura liniștea ce a fost menținută pînă acum.

De asemenea dorim ca întreaga populație să fie adunată prin tobă și în public să fie înștiințată că locuitorii domeniului Cîmpeni nu intenționează să obțină dreptatea cu armele, iar acela care are de gînd să tulbure liniștea, pe acela, ei [locuitorii domeniului] nu îl vor apăra, de pedeapsa legală.

Din aceste considerente cu privire la inculpaţi, este de dorit ca să se trimită nu o comisie militară, ci una legală, civilă.

În sfîrşit, deoarece nu sînt motive pentru folosirea forţei militare împotriva lor, rugăm deci onorata şi nobila comisie din Abrud, ca pentru a se putea menţine în continuare liniştea păstrată pînă acum, să binevoiască a protesta la locul potrivit, nu cumva să se trimită armata asupra noastră, căci din acest fapt s-ar putea isca turburare nu numai în acest domeniu, dar şi în întreaga patrie. Rămînînd cu respect faţă de onorata şi nobila comisie,

Cîmpeni, 7 iunie 1848

AVRAM IANCU m.p.
avocat atestat în numele locuitorilor neliniştiţi ai domeniului fiscal Zlatna

AVRAM IANCU CĂTRE PREOTUL IOAN NICULA

Părinte popa Ion Nicula

În cea mai mare grabă, tăt omul, înarmat, să pornească către Cîmpeni, şi de nu va porni oarecineva, deabunăsamă sufletu aceluia nici la Dzeu, nici la oameni nu va rămînea nepedepsit.

Albac, 8 iun[ie] 1848

IANCU AVRAM
procator

AVRAM IANCU CĂTRE ŞPANUL DIN CÎMPENI*

Cinstite domnule şpane!

Luni la — ceasuri după amiazăzi, viind eu cu ficiorii, cu Iosiv şi cu Alexandru şi cu Vîlcea Ion drept din sus de Bălan, În luncă**, deodată am auzit larmă În faţă**, şi apucară a spune oamenii, şi unul şi altul,

* E vorba de şpanul cameral Nemegyei János.
** *În luncă, În faţă* şi *La faţă*, în text, cu sensul de parte de sat sau de hotar. Cu acelaşi sens, cuvîntul *În dos*.

cum că o sosit cătane şi o apucat a păli pe Avrămeşti şi pe Cîrăşti, şi viind mai în jos, Tălpaş Oanea o spus că-i drept şi mergînd mai în jos, Jude Pătruţ o spus ca şi Tălpaş Oanea. Apoi de-aco[a]lea în jos toţ oamenii, cu fomei, cu copii, cît era La faţă**, toţ sări apa În dos** la pădure. Eu, cu ficiorii, am venit la casa mea pe cale şi minton am auzit larmă pe Vidra în jos pînă la Ponor. După aceea o sosit o carte de la Pante Nicolae la birăul Tomuş Todoruţ, în care o fost scris că o venit cătane în Albac şi sîntem în primejde. Să cură tot omul în ajutor la parte. Eu cartea minton o am trimăs la Gomboş popa Ion şi la biră[ul] Gomboş Veselie şi meghiş că n-am crezut, ce am suit pe Vesa Ion pe calul mieu şi l-am trimăs la Pante Nicolae să-m scrie limpede cum stă lucru. Pante Nicolae o trimăs gornicul pînă în Gura Albacului. De acolo mi-o adus veste bună, că nu sînt cătane şi mi-o scris valost*** pe carte, care carte o şi trimăţ în lontru a 2—3-ii marţi. O venit Avram Gheorghe cu vorbă de la strînsură cea mare [din] Sorliţă cu vorbă cum că cătanile tună pin Petreasă în Albac. Nici atunci n-am crezut. Eu am scris altă carte la Pantea. După aceea, minton, peste un ceas, o venit Vîrci Dumitru cu vorbă, cum că să mărg eu cu frati-miiu Alixandru că o venit cătanile pin Petreasă în Albac şi sîntem în primejdie. Eu am şi suit pe cal cu frate-mie[u] şi am mărs pînă la besearică şi ne-am tîlnit cu oameni viind de la strînsura cea mare, şi or spus că o venit dascălul şi popa acasă, şi noi ne-am întors acasă, şi s-o aflat că-s minciuni. Eu am mărs acasă şi am scris carte la popa Ion să [s]puie la oameni, tot omul să şază acasă că nu-i nici o ceea şi să să roage lui Dumnezeu. După aceea, la 2 ceasuri, tocmai cînd să făcea noapte, s-o auzit clopotele la besearică în Vidra de Jos şi la Ponor, şi tolvuituri, să cură tot omul cu gloabă de 200-sute, cum că o picat cătanile în Bistra, şi răutate mare, şi că o venit carte la birăul Tomuş Todoruţ. Eu cu frate mieu şi cu Gomboş popa Ion şi cu Nicula popa Ion, am mărs la Tomuş Todoruţ să vedem cartea. În drum, pînă a sosit acasă, ne-am tîlnit cu 2 ponoreni cu nume Tomoş Ion [al] l[ui] Veselie şi cu fratele lui Păpăşel. Tomoş Ion ne-o stat cu acei vorbă în cale, cum că pe dîns l-o trimăs domnul solgăbirău la biraie, cum că tot omul de[a]una să pornească cu gloabă de 300-sute cum că o venit cătanile în Bistra. Şi eu l-am întrebat, unde o fost solgăbirăul. O spus că o fost în Cîmpeni. Şi i[a]ră l-am întrebat: auzit-ai tu vorba aceasta din solgăbirău [?]. O răspuns să nu-l ispitesc mai mult, că el nu umblă cu minciuni, ci vine din porunca lui solgăbirău. După acee[a] ne-am mutat mai în jos, pe drept casa birăului Tomuş Todoruţ, şi am temat [chemat n.n.] birăul şi am întrebat pe birăul că venit-o carte. O spus că ba. Şi iară m-am întors la Tomoş Ion şi l-am întrebat între birău şi între popchi şi între alţi oameni mai mulţi, şi dîn[sul] o răspun[s] tot aşa, pe cum mai sus îăi [îi, n.n.] scris.

Eu i-am zis de faţă că tu minţi. El au răspuns cum că-ş[i] leagă grumazi[i] şi mai mult să nu-l ispitesc, că el nu umblă cu minciuni. Pe Ianc

*** Választ = răspuns în l. maghiară.

Alixandru şi pe popchi i-am întors în sus, după oameni. Eu cu 2 oameni am pornit în jos, fiindcă o fost noapte, la miezul nopţii, şi am ferit drumul şi m-am băgat în triaşul popii din sus de şură, şi la făcut de zi am suit pe căi şi am mărs la Cîmpeni la domnul şpan, fără de arme, şi am aflat că-s minciuni. Cătane n-o venit. Şi minton am întors înapoie şi oamenii noştri or venit până la Petricele Ionuţ în Ponor. Şi oamenii toţi s-or întors înapoie cu dragoste, nefăcînd nici o larmă, la căsile lor, mulţămind lui Dumnezău că or scăpat de acee[a] întîmplare, fiindcă anumitul ne-o celuit pe vorba domnului solgăbirău. Eu mă rog să să coate lucru, să să facă pildă cu omul acesta.

Vidra, 9 iunie 1848.

IANC AVRAM

Mărturi sînt:

Ioan Nilua (Nicula, n.n.) popa
Ion Gomboş „
Ianc Alixandru
Jude Ion Pandurul
Goe Puka
Tomuş Todor a[l] Mitului
Văsea Ionuţ a[l] l[ui] Todor
„ George a[l] lui Pătru
David Petruţ
şi eu, Ianc Avram

Cinstitului dom[n] Domnului şpan cu cinste să să dee această carte la mîna sa la Cîmpeni.

VERSIUNEA MAGHIARĂ A SCRISORII LUI AVRAM IANCU CĂTRE ŞPANUL DIN CÎMPENI

Tekintetes Ispán Ur!

Hétfőn négy órakor délután jöven én, fiaimmal Joszival és Alexandruval s Vultsa Juonnal egyenesen a Bélánan felyül In Lunke, mindgyárt lármát halattunk, in fatze, az emberek pedig azt kezdék beszélleni — kik közül egy is más is azt mondván, hogy katonák érkeztek, s elébb Avreméstyiekhez jöttek és Kirestyiekhez — és lejebb jövén Telpás

Oanya azt mondá, hogy igaz — s még lejebb menve Zsudé Petrutz is azt mondá, mint Telpás Oanya — azután onnan lejjebb minden ember asszonyostól, gyermekestől a kik a Fátzán valának mindnyájon In Dosz nevü erdőbe el szöktek. Én a fiaimmal lakó házomhoz le jövén mindgyárt lármát halottam — Vidrán le felé egész Ponorig — azután érkezett egy levél Pántyá Nikolajától bíró Tomus Thodorutzhoz — mellybe a volt írva, hogy katonák érkeztek Albákon — és vagyunk veszedelembe — minden ember segítség végett szaladgyon — én a levelet mindgyárt fel küdtem lelkész Gombos Juonhoz, és bíró Gombos Veszelijához — de én nem hittem, hanem a lovamat Vészá Juonnak át adván, Pántyea Nicolájához el küdtem, hogy írja meg nékem az egész dolog mivoltát. Pántyá Nikoláje el küdte a gornyikot egész Gura Albakuluig, onna jó hírt hozott, hogy katanák nintsenek — s a levelemre válaszolt, mely válaszát bé is küldem. 2*k* nap kedden el jött Avrám Gligor Din Szolitze a nagy gyülekezetről azt beszélvén, hogy a katanák bé rohannak egész Petrjászáig Albákon — akkor sem hüttem — hanem más levelet írtam Pántyának — azután mindgyárt egy óra mulva el jött Virts Dumitru s azt mondta, hogy a katanák a Petrjászán keresztül Albákon érkeztek s veszedelembe vagyunk; én lóra ültem a testvéremmel és el mentem egész a templomig, hol az nagy gyülekezetről el érkezett emberekkel találkozván azt mondták, hogy a tanító s a pap haza érkeztek — mük pediglen haza tértünk — és láttuk, hogy az egész csupa hazugság — én haza menvén Popa Juonnak levelet írtam, miszerént az embereknek mondgya meg, hogy ki-ki maradgyon otthon — és imádkozzon, mert nints semmi — azután éppen midőn esveledni kezdődött — halattuk Alsó Vidrán és Ponorellbe a templom harangait — s tolvaj kiabá[lá]sokat hogy minden ember 200 f. büntetés pénz mellett szaladgyon, mert a katanák Bisztrára estek — s hogy Thomus Thodorutz levelet kapott. Én a testvéremmel — lelkész Gombos Juon és Nikulá Juonnal el mentünk Thomus Thodorutzhoz, hogy azon levelét láthassuk — az útba találkoztunk két ponori emberrel Thomus Juon luj Vészélijával, és ennek testvérével Pepiséllel — Thomus Juon aval állott elé utunkba, hogy őtet a szolga bíró úr küldte fel a bírákhoz, hogy minden ember 300 f. büntetés pénz mellett induljon töstént, mert katonák érkeztek Bisztrán. Én meg kérdeztem, hogy a szolga bíró hol volt, azt felelte, hogy Topánfalván volt, megént meg kérdeztem, hogy halotta é ő azon szót a szolga bíró szájából, azt felelte, hogy többet ne kérdjek tölle, mert ő nem jár hazugságokkal, hanem a szolga [bíró] parancsolatyából jön — azután le jöttünk bíró Thomus Thodorutz háza felé, hol elő híttuk a bírót — s meg kérdeztük, hogy jött é levele, azt mondta, hogy nem, s megint vissza tértünk Thomus Juonhoz, kit a bíró előtt meg kérdeztük — valamint a papok előtt is — hol több emberek jelen lévén — azt felelte valamint feljebb van írva — én szemibe meg mondtam, hogy te hazutz — ő azt mondta, hogy a nyakát le köti — de többet tölle ne kérdezősködjök, mert ő hazugságokkal nem jár. Jánk Alexandrut és a papokat vissza téritettem fel felé az emberek után — én pedig két emberrel le felé indultam, mert éjtzaka

volt éjfél tájba — és utamat el vesztettem — s a pap csürén feljül lévő rétyébe bé mentem — mikor meg viradt, lóra ültünk, s Topánfalvára le mentünk a tekintetes ispán úrhoz, de fegyver nélkül, hol azt találtuk, hogy mind hazugság — mert katanák nem jöttek — s mindgyárt vissza tértem — a mü embereink le jöttek volt egész Petritsellé Jonutzig Ponorellbe — honnan mindegyik semmi lárma nélkül lakó házaikhoz vissza tértek — hálákat adván az Úr Istennek — hogy azon történettöl meg szabadulhattak — minthogy meg csalatkoztunk — hogy a szolga bíró parancsolatya lett volna. — Én könyörgök, hogy ezen dolog investigaltassék, és ez ezen ember például maradgyon.

Vidrán junius 9*én* 1848.

JÁNK AVRÁM m.p.

Bizonyságok

1. Joan Nikula lelkész
2. Joan Gombos "
3. Jánk Alexándru bíró
4. Zsude Juon pandur
5. Gólya Puká
6. Thomus Thodor a Mituluj
7. Vésza Jonutz luj Thodor
8. Vésza George luj Petru
9. Dávid Petrutz
10. és én Jánk Avrám.

AVRAM IANCU CĂTRE ŞPANUL REGAL ŞI JUDELE NOBILIAR DE PLASĂ

Tekintetes K[irályi] Ispány Ur és Járásbéli Szolgabíró Úr!

Folyó év Junius 10*én* költt, és hozzám intézett fel szollito irások következtébe illöen tudositom: hogy Junius 9*én* töllem a néphez tartott beszéd a következö*:

Fraţiolor românilor! Veştile din zi în zi se îngroaşă, pe cum în alte zări aşa şi în ţara aceasta, aşadară, şi domnia voastră tribă la nuşte

* Onorate şpan regal şi jude nobiliar de plasă!
În urma scrisorilor de somaţie datate din 10 iunie a.c. şi adresate mie, vă aduc la cunoştinţă după cuviinţă: cuvîntarea mea din 9 iunie adresată poporului este următoarea:

veşti ca acestea să luaţ[i] de samă ce faceţ[i], ca să nu gîndească oarecineva că lumea-i de ţecman şi aşa să facă o nebunie, p[r]in care nebunie să puie în primejdie viaţa mai multor oameni şi atunci să se strice liniştea ţării; aşadară, dumneavoastră tribă să vă uitaţ[i] la alte neamuri din Ardeal ce fac în vremea de acum pentru paza ţării şi a vieţii lor; adecă să armează; aşadară şi dumneavoastră pentru paza ţării şi a vieţii dumneavoastră tribă să vă armaţ[i], însă să ştie fieştecare om că cine nu să va simţi harnic că va putea purănci armii sale, să nu o facă, că acela de-a bună seamă de armă va muri; dumneavoastră tribă să vă băgaţ[i] la inimă că cu armele dumneavoastră nu veţi apăra pe hoţi şi pe tălhari şi pe făcătorii cei de rău; ura, pizma să peară din inima dumneavoastră şi să cinstiţ[i] pe tăt omu, fie domn, fie ori ce, numai să fie om de omenie.

A mi illeti a mához egy héti gyülést, azon leszek, hogy minden faluból csak kevés nép gyüljön, hogy igy mondjam meg minö ügyelet legyen minden faluba, nehogy a mi nem vigyázásunkból valami történnyen; végre kérném a Tekintetes Urakot, hogy legyenek meg gyözödve az én tiszta lelki ösméretemről, maradok a Tekintetes Uraknak**

F[első] Vidra, 1848, Junius 10^{én}

Őszintélyesen
JANKU ABRAHÁM
hütös ügyvéd

Rămîn pentru onoraţii domni
Vidra de Sus, 10 iunie 1848.

Cu sinceritate
AVRAM IANCU
avocat atestat

CONFIRMAREA PRIMIRII UNEI SCRISORI DE CĂTRE AVRAM IANCU

Cartea din 25 iunie 1848, de c[institul] domn Benedek József fibirău scrisă, o am primit la 26 iunie a[nul] c[urent], adeverez.

IANCU AVRAM
procator

** Ceea ce priveşte adunarea de azi într-o săptămînă mă voi strădui ca din fiecare sat să se adune numai puţin popor, ca astfel să mă pronunţ asupra felului pazei din fiecare sat, nu cumva din nebăgarea noastră de seamă să se întîmple ceva; în fine, aş ruga pe onoraţii domni să fie convinşi despre cugetul meu curat.

AVRAM IANCU CĂTRE COMISIA GUBERNIALĂ

Méltoságos Kormányszéki Bisztoság!

A néphez tartott beszédeim ara czéloztak, hogy azt nyers erö gyanánt nem én, hanem más, sokkal nagyobb ember is ne tudja használni valamely egyes személy, vagy pedig valamely nemzet ellen azon érzésből ki indulva: *hogy a hazába nints ellenség,* továbbá azon beszédek ara is czéloztak, hogy a nép akkor használjon nyers eröt maga élete védelmére, mikor az nyers erö ált[al] fog veszedelmeztettni; azon érzésböl kiindulva: *hogy midön a nemzetek magok közt azt a nagy békét akarják kötni, könnyen részletes ki hágások történhetnének.* Ezek fenn meg irtt tényemet nem puszta szo, hanem tet tanusitya, és a szorgalmatosan és figyelmetesen fog utánna járni ki is fog világosodni a M. Kormányszéki Biztoság elött, de ennél sem több sem kevesebb nem fog ki világosodni, mert csak enyi igaz, és ezel tartoztam hazámnak és nemzetemnek, és ezért nem félek nem rettegek, de mind emellett jonak itélem magom élete biztositására e hazából eltávozni mind addig, mig a M[éltosá]gos Kormányszéki biztoság elött ki fog világosodni, hogy az én lelkem tiszta, és hogy addig a M[é]lt[osá]-gos Kormányszéki biztoság elött meg nem fogok jelenni leg föbb oka az: hogy maga oldala mellett fel fegyverkezet erö van használva; továbbá kérem ezen eltávozásomat csak két szempontból tekinteni, ti. magam élete védelméért, és másodszor, ha a fenn meg irt igaszság most ki ne világosodnék, akkor egy más biztoság ki eszközléséért, és innét ki tetzik, hogy nem másokhoz, hanem a Magyar Ország magyarjaihoz fogok eltávozni.

Végre kérem a M[é]l[tosá]gos Kormányszéki Biztoságot e nyilvánitásomat a F[elséges] K[irályi] Kormányszéknek fel jelenteni; és oláh nyelven ide mellékelt irásomat a népnek a kinek én beszéltem fel olvastattni, maradok a M[é]l[tosá]gos Kormányszéki Bistoságnak

F[első] Vidrán Jun. 29. 1848.

kész szolgája
JÁNKU ÁBRAHÁM s. k.
hütös ügyvéd

Onorată Comisie gubernială!

Discursurile mele adresate poporului au avut intenţia ca [poporul] să nu poată fi întrebuinţat drept forţă brută nici de mine, nici de altă persoană mult mai mare, împotriva unei persoane sau împotriva vreunei na-

țiuni, pornind din acel sentiment *că în patrie nu există dușmani.* Acele discursuri [rostite de Avram Iancu] au arătat de asemenea că poporul atunci se va folosi de forța brută pentru apărarea propriei sale vieți, cînd va fi amenințat de o [altă] forță brută, pornind din acel sentiment [rațiune] după care *atunci cînd națiunile intenționează să lege acea mare pace între ele, s-ar putea ușor întîmpla infracțiuni parțiale.*

Faptele descrise anterior nu sînt vorbe goale, căci lucrurile dovedesc nici mai mult nici mai puțin, ceea ce va fi evident și în fața onoratei comisii guberniale dacă va încerca sîrguincios și atent să urmărească, deoarece numai atîta este adevărat. Cu aceasta sînt dator patriei și națiunii mele, și de aceea nu mi-e teamă și nu mă înfricoșez, dar cu toate acestea găsesc de cuviință spre salvgardarea propriei mele vieți, plecarea mea din această patrie, pînă ce onorata comisie gubernială nu se va convinge că sufletul meu este curat. Iar cauza principală pentru care nu voi apare pînă atunci în fața onoratei comisii guberniale, este aceea că se folosește pe lîngă dînsa forță înarmată.

În continuare, vă rog să priviți această plecare a mea numai din două puncte de vedere, și anume, pentru apărarea vieții mele proprii și în al doilea rînd, dacă adevărul sus menționat nu va ieși la lumină acuma, atunci să se numească o altă comisie. De aici reiese că nu la alții ci la ungurii din Ungaria voi pleca.

În fine, rog onorata comisie gubernială să aducă la cunoștința onoratului Guberniu regal, declarația mea de față iar scrierii mele în limba română, anexată aici, să i se dea citire poporului căruia eu i-am vorbit.

Rămîn al onoratei comisii guberniale

Vidra de Sus, 29 iunie 1848

Servul domniei voastre
AVRAM IANCU
avocat atestat

AVRAM IANCU CĂTRE CĂRPINIȘENI

Fraților cărpineani, cu grabă prindeți armele a mînă și veniți să eșim în calea vrășmașului, că acum trece Dobricu. Bateți clopotele în dungă, nu vă pară glumă, că-i trecut. Fațeți știre fraților abrudani, buciumani, cu grabă.

IANC AVRAM
protacăr

Fraţilor cărpineani, glumă nu-i acum, că 10 cătane vor venit până în Valea Bistrii şi-s ascunşi în pădure, pă care de bună samă n-or văzut anumit ceilanţi, sunt la Screjelu, în pădure ascunşi — pă care mîne trăbuie să-i cotăm ca să putem şti şi să vedem ce fel de oameni sunt de umblă pă munţi. Aşadară, dumneavoastră, fraţilor, luaţi arme şi veniţi să ne ajutaţi şi luaţi merinde de 3 zile, şi să auziţi ce ne va spune şi protacăru[l], ba tocma e de lipsă, ca să ne şi sfătuim — ca să cerem de la Comand. Rt. General arme şi prav să ne apără.

IANC AVRAM
procurator

AVRAM IANCU CĂTRE COMPATRIOŢII SĂI ROMÂNI

Fraţilor românilor! Că nu mi-ţ[i] vede[a] pe mine, între voi fiţ[i] voioşi că dreptu vost tribă să iasă la lumină; nu vă lăudaţ[i] cu rău asupra vieţii nimănui, ci spuneţ[i] fieştecărui să vă lase să îmblaţi pe cale[a] cea sfîntă pentru dreptate a um[b]la.

IANCU AVRAM
procator

Fordítás

Román Testvéreim! hogyha engem köztötök nem fogtak látni, legyetek jókedvűek — mert a tü igazságatoknak világoságra kell jönni, ne ditsekedgyetek roszal senki életye felett, hanem mondgyátok mindenkinek, hogy titeket hagy[j]an — hogy az igazságtok meg keresése végett a szent ösvényen járhassatok.

JÁNKU ABRAHÁM
ügyvéd

ASUPRA CONCEPȚIEI CONTRACTUALISTE A LUI SIMION BĂRNUȚIU

DE

CONSTANTIN RUSU

În gîndirea pașoptistă românească doctrina contractualistă se detașează ca unul dintre elementele sale definitorii. Prezența ei este generată de problematica socială și națională a revoluției, de idealurile politice ale burgheziei în perioada ei de ascensiune. Atunci se actualizează, se potențează sub raport motivațional teoria dreptului natural, concepția contractualistă, în esența lor ostile instituțiilor feudale, normelor și ideilor incompatibile cu spiritul nou al culturii, cu încrederea în puterea și suveranitatea rațiunii, cu credința, convingerea și dorința întemeierii unei societăți noi bazate pe principiul dreptății și egalității, în care să dispară tirania și despotismul. Ca atare, ideologia contractualistă deși idealistă în esența sa — considerînd statul în afara determinării cauzale obiective, doar ca rezultatul unui contract încheiat între oameni —, a înlesnit înainte de toate o mentalitate nouă, o explicare laică a proceselor și fenomenelor sociale și politice spre deosebire de ideologia religioasă consacrată despre stat în orînduirea feudală. Datorită ei, centrul de greutate al statului este găsit în el însuși, după cum se vede mai întîi la „Machiavelli, Campanella, iar mai tîrziu Hobbes, Spinoza, Hugo Grotius și apoi Rousseau, Fichte, Hegel", care au privit „statul cu ochi omenești" reușind astfel „să deducă legile lui naturale din rațiune și din experiență și nu din teologie"[1]. Adăugînd și contribuția lui Marsilio de Padova, a teoreticienilor socialismului utopic Saint Simon și Fourier în special, a lui Bodin, Johanes Althusius, John Locke, Samuel Pufendorf ș.a., este lesne de înțeles efortul mai multor epoci istorice și gînditori în dezvoltarea curentului contractualist.

Astfel, ideologia contractualistă era expresia unor necesități și imperative reale, devenind în perioada organizării politice și juridice a statului burghez una din modalitățile interpretării realiste a proceselor

[1] K. Marx — Fr. Engels, *Despre religie*, București, 1958, p. 34—35.

noii organizări sociale. Ca pretutindeni gînditorii noștri progresiști exclud concepția originii divine a statului. Pentru N. Bălcescu, Simion Bărnuțiu, D. Bolintineanu, Papiu Ilarian ș.a. statul este un rezultat al unirii libere a oamenilor, în cele din urmă un contract social, în scopul de a se ajuta, de a se apăra reciproc și evident de a se angaja în respectarea legilor sociale al statului pe care ei l-au conceput. „Această învoială a oamenilor — scria N. Bălcescu — de a se opri de la unele fapte firești și pe altele a le face, ca să poată trăi împreună, se numește contract social“[2]; sau cum sublinia Dimitrie Bolintineanu: „Orice societate politică și civilă, conform drepturilor sale, este liberă asociațiune de oameni sub imperiul legilor recunoscute de dreptate, orice reguli ce se impun unei națiuni cată a fi primite prin a sa voință“[3].

Dintre teoreticienii români ai contractualismului Simion Bărnuțiu rămîne figura cea mai proeminentă. Pentrucă la însușirea marilor valori europene în problema teoriei contractualiste și la contribuțiile teoretice proprii se adaugă capacitatea lui de a pune această teorie la baza întregii sale gîndiri social-politice, astfel că doctrinarul se corelează cu militantul care a reușit, ca nici unul altul dintre contemporani să încerce aplicarea teoriei contractului social la condițiile concrete ale aspirațiilor și luptei poporului român. „Teoria contractului social, — scrie pe bună dreptate Radu Pantazi — îi servește lui Bărnuțiu pentru fundamentarea unor teze juste cu privire la libertatea în general, la libertatea socială și națională în particular“[4].

Concepția lui Simion Bărnuțiu a însemnat după părerea lui D. D. Roșca „expresia rațională a unor nevoi reale, generale și concret simțite“[5]; iar ceea ce aduce nou și eficace „în cîmpul de bătălie al unei mari răfueli istorice este confruntarea pe care el a făcut-o, cu putere de răspundere neegalată, între o stare de fapt și o stare de drept, între ceea ce era și ceea ce trebuia să fie“[6]. În general, sursele de inspirație, informația largă din curentele străine l-au ajutat „să rețină ceea ce servea cauzei naționale și sociale, progresului societății din țările române. De fapt izvoarele de inspirație nu i-au determinat orientarea, ci i-au servit doar pentru întărirea propriei sale concepții izvorîtă din realitățile cunoscute și trăite de el, în Transilvania mai întîi, în România mai apoi“[7].

Simion Bărnuțiu își dezvoltă teoretic concepția contractualistă în primul rînd în lucrarea *Dreptul natural public*. Chiar în *Introducere* se enunță ideea că știința despre stat se constituie nu în epocile premoderne ci atunci cînd baza ei devine dreptul rațional. Pentrucă „defectul cel universal al politicei în antichitate și în evul mediu au fost lipsa

---

[2] N. Bălcescu, *Opere*, I, 1953, p. 355.
[3] *Antologia gîndirii românești*, Partea I-a, 1967, p. 318.
[4] Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu, Opera și gîndirea*, 1967, p. 120.
[5] D. D. Roșca, *Europeanu Bărnuțiu*, în *Luceafărul*, aprilie — mai, 1944, p. 128.
[6] *Ibidem*, p. 132.
[7] Ștefan Pascu, *Pietre de temelie din trecut pentru vremurile de astăzi*, 1967, p. 132—133.

unui drept rațional bine determinat și recunoscut"[8]. De abia în epoca modernă prin enciclopediștii și economiștii francezi, prin marile principii ale revoluțiilor burgheze, franceză în special, ca și prin gînditori de talia lui Kant, Payne, Lanjuinais, Destutt de Tracy, Benjamin de Constant, Voltaire, Rousseau ș.a. se reușește înțelegerea problemei statului în raport cu legile libertății. Ca origine statul, sub raportul juridic, este de natură contractualistă; este un contract social pe „care l-au încheiat toți cu toții pentru efectuarea unui scop comun, adică a ideii statului"[9]. S. Bărnuțiu deci nu reduce ideea contractului social la relațiile exclusive dintre indivizi ci concepe contractul ca reuniune a contractanților, a colectivității. Aici interesele individului sînt subordonate idealurilor colectivității care la rîndul ei este obligată să servească, să apere interesele individului, drepturile și libertățile lui. Faptul că gînditorul român concepea contractul social și ca rezultat al obțiunii oamenilor liberi și egali și nu ca un contract între asupritori și asupriți explică atitudinea sa critică împotriva teoreticienilor monarhiei absolute și a susținătorilor constituționalismului.

Desigur, îmbrățișînd teoria contractului social S. Bărnuțiu se menținea în limitele idealismului. Ceea ce nu exclude însă notele pozitive, progresiste ale concepției sale, pentru acea perioadă, cînd din teoria contractului social se detașează ideile lui despre libertatea și egalitatea oamenilor, despre suveranitatea poporului, ideile republicane în general ș.a.

Sînt grăitoare în acest sens ideile lui S. Bărnuțiu cuprinse în lucrarea *Dreptul public al românilor* — prin care principiile sale teoretice se particularizează la condițiile și realitățile poporului român. Contribuțiile privitoare la analiza procesului istorico-social, la problema națională în raport cu principiile de libertate, egalitate, suveranitate etc. au și rămas dealtfel valori de necontestat în patrimoniul gîndirii românești moderne.

În ceea ce privește concretizarea motivului contractualist, gînditorul ardelean are în vedere realitățile țărilor române în preajma revoluției de la 1848. Ca atare el pornește de la definirea și dezvăluirea unor noțiuni fundamentale, a raportului dintre ele, cum ar fi cea de națiune, gintă, popor, republică, cetate ș.a. Pentru aceasta evidențiază însemnătatea studierii dreptului public al românilor, care, după el, nu este altceva decît dreptul roman. Desigur, teza în virtutea căruia dreptul românilor este sinonim cu dreptul roman este inexactă, prin neistoricitatea ei, fapt care a stîrnit și reacția violentă a lui Titu Maiorescu, împotriva „școalei Bărnuțiu"; dar ea ne obligă la a ține seama de intenția lui Bărnuțiu, anume de a extinde fenomenul continuității și originii latine a poporului român de la domeniul etnic și lingvistic și la cel al organizării instituțiilor și vieții social-politice de la noi, deci o exagerare în parte justificată de condițiile concret-istorice în care se abordează problema. Mai mult chiar, Bărnuțiu nu este un teoretician al dreptului în sens strict și deci nici gînditorul care să aducă contribuții originale în sinonimizarea drep-

[8] S. Bărnuțiu, *Dreptul naturale public*, Iași 1870, p. 4.
[9] *Ibidem*, p. 13.

tului român cu dreptul roman. El este mai degrabă juristul filozof, pentru care problemele juridice sînt privite în sens larg, cu ajutorul lor încercînd explicații cauzale, legitatea unor idei fundamentale ca cea a libertății naționale și sociale. Evident, pe temeiul dreptului natural. De aceea, lucrările lui din acest domeniu și mai cu seamă *Dreptul public al românilor* au, pe lîngă caracterul juridic, și un caracter istoric și de filozofie a istoriei. El a făcut o istorie a drepturilor românilor, a celor mai multe dintre problemele procesului de evoluție națională. De aceea și pledoaria lui reușește să fie o viziune largă asupra continuității poporului român în Dacia, prezența permanentă a problematicii sociale și naționale în evoluția istorică de la noi și mai cu seamă în epoca modernă.

În gîndirea lui Bărnuțiu naționalul și socialul se presupun reciproc. Dacă a accentuat asupra problemei naționale, atunci explicația trebuie căutată în condițiile concret istorice ale epocii sale, în principal caracterizată de lupta națiunilor asuprite, deci și a celei române, pentru recunoașterea existenței lor, a libertății și egalității acestora cu celelalte națiuni. De aceea și naționalismul său trebuie înțeles ca o poziție avansată în sensul precizat de V. I. Lenin că în perioada luptei de eliberare națională exponenții națiunilor asuprite abordează în concepția lor elemente naționaliste dar acest naționalism poartă nota democratismului prin mesajul lui general uman: înfierarea asupririi. De altfel S. Bărnuțiu a făcut dovada unei concepții largi umanitare. A cultivat întotdeauna ideea propășirii și emancipării tuturor națiunilor, a dezvoltării lor libere și independente. Drepturile națiunilor — scria Bărnuțiu „nu se cad mai tare unuia ca altuia, unui popor mai mult decît altuia, și toți oamenii și toate popoarele în această privință sînt întocma, și unul ca altul, căci din început toți sînt asemenea, și nici unul n-are privilegiu a ucide pe altul sau a-l împedeca în sloboda lucrare a fericirii sale potrivită cu legea (jus aequalitatis personalis)“[10].

În fond, după Bărnuțiu, națiunile sînt individualități cu drepturi ce le aparțin atunci cînd sînt suverane ca stat; altfel, cînd țara aparține unei coroane și dinastii ereditare națiunea pierde aceste drepturi. Gînditorul nostru are în vedere situația internațională cînd „națiunile cele tari poartă belu exterminatoriu împotriva celor debile, și clasele privilegiate împotriva celor ce gem sub sarcina privilegiilor“. În consecință, poporul român trebuia să înțeleagă drepturile sale publice ca aparținîndu-i de fapt lui și nu claselor privilegiate; iar națiunea română să se afirme ca individualitate cu drepturi ca oricare persoană juridică, constituindu-se ca națiune viabilă, cu dreptul de a-și hotărî relațiile internaționale, de a fi singură stăpînă asupra propriului ei teritoriu.

Ideile lui Bărnuțiu despre stat se corelează organic cu cele despre republică. Substituie chiar noțiunea de stat celei de republică. Dealtfel crezul lui politic este că numai republica română ar fi modalitatea prin care ar putea trona libertatea, dreptul și dreptatea, astfel „națiunea ro-

[10] S. Bărnuțiu, *O lege de rușine și o tocmeală nedreaptă* (1842), în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XVI (1893), nr. 38, p. 28.

mână să poată vieţui în etern liberă şi independentă sub scutul acestora, să-şi poată explica şi apăra viaţa fizică şi spirituală"[11]. Garanţia rezidă în rolul şi spiritul de acţiune al poporului ca element primordial al republicii române; prin popor înţelegînd „persoana cea juridică a republicii" care se identifică cu poporul străin de personalităţi situate în afara sa, de regi şi împăraţi. De aici şi ideea sa că republica exclude „clasele de nobleţe ereditară, privilegiate şi dominaţiunea ereditară"[12]. Bărnuţiu se situează astfel în rîndul adepţilor republicii democratice, e adevărat burgheză, singura în stare a asigura drepturile poporului. Teza conform căreia poporul este elementul de temelie al oricărei republici îl încadrează alături de J. J. Rousseau, care şi el preciza că poporul „Este cea mai sănătoasă parte a republicii, singura despre care am putea fi siguri că, în atitudinea ei, nu vom găsi alte năzuinţe, decît binele tuturor"[13], alături de N. Bălcescu şi alţi teoreticieni contractualişti înaintaţi din epoca modernă.

În acelaşi context al analizei elementelor republicii române cărturarul român enunţă idei valoroase privind unitatea naţională a românilor, independenţa naţională, problema suveranităţii naţionale ş.a. Referindu-se la natura poporului român, Bărnuţiu accentuează asupra puterii sale trecute şi prezente care „se vede în limbă, în *unitatea* şi *concordia* lui"[14]; apreciază capacitatea sa intelectuală, morală, instituţională; vede rolul puterii materiale, mai precis importanţa factorului economic în evoluţia naţională. De aceea atrage atenţia asupra pericolului politicii antiromâne ca „perpetuînd serbitutea ţăranilor români, aducînd colonie străine, lăsînd industria şi comerciul în mînele străinilor, prin urmare şi avuţia naţională"[15].

În consecinţă, progresul viitor al poporului român era legat organic de unitatea sa politică, statală. Atunci cînd Bărnuţiu demonstra necesitatea unirii, modalitatea înfăptuirii unităţii statale ca şi consecinţele acestui act politic accentul se punea pe rolul hotărîtor al naţiunii române în realizarea respectivului pact. Numai în lumina acestei idei şi acţiuni se putea preîntîmpina instaurarea absolutismului, excluderea naţiunii de la propria sa activitate politică şi economică. Naţiunea să aibă dreptul firesc de a dispune liber asupra destinelor sale. De altfel însăşi republica este o expresie a libertăţii pentrucă se bazează pe o comunitate de drepturi şi îndatoriri; ca atare orice tendinţă de îmbogăţire şi privilegii pentru unii ar fi însemnat o profundă contradicţie cu principiul libertăţii care trebuia să domine spiritul republicii.

De aici Bărnuţiu deducea şi principiul suveranităţii poporului ca fiind unică, indivizibilă, independentă, neconformă cu optica asupririi străine. Suveranitatea însemna pentru el, dreptul poporului liber de a-şi

[11] S. Bărnuţiu, *Dreptul public al românilor*, p. 81.
[12] *Ibidem*, p. 82.
[13] *Colecţia texte filozofice*, 1955, p. 195.
[14] S. Bărnuţiu, *op. cit.*, p. 119.
[15] *Ibidem*, p. 86.

elabora legile, de a-şi alege magistraţii, de a decide asupra propriului sistem de guvernămînt. Iar cei aleşi, la rîndul lor, urma să aibă obligaţia de a apăra interesele poporului şi naţiunii, de care sînt aleşi şi în faţa cărora sînt răspunzători. În fine, la Bărnuţiu, principiul suveranităţii mai presupunea dreptul şi obligaţia poporului de a respinge orice dominaţie, intervenţie sau guvernare străină, în stare să anuleze autonomia puterii poporului şi naţiunii, să-l văduvească de drepturile lui firești, naturale.

Toate aceste judecăţi de valoare elaborate de Bărnuţiu în perioada revoluţiei de la 1848 şi cea a făuririi Unirii principatelor, a consolidării acesteia, îl situează în spiritul ideilor înaintate ale epocii. Pentrucă gînditorul nostru, după cum bine precizează Radu Pantazi, a formulat şi susţinut cu fermitate adevăruri în virtutea cărora: „toate popoarele au drept la viaţă naţională proprie (deoarece o natură le-a născut pe toate); numai în cadrul naţional se poate asigura dezvoltarea reală şi liberă a popoarelor; societatea, pentru a corespunde conceptului ei, înseamnă libertate; dreptul de independenţă şi suveranitate este inalienabil, numai pe baza lui fiind posibilă colaborarea între naţiuni (dacă „respectează în fapt" acest drept); nici un popor nu are mai multe sau mai puţine drepturi decît altul, după cum nu au nici oamenii luaţi ca individ; politica de deznaţionalizare constituie o crimă de ghenocid; naţiunea română vrea să fie liberă, independentă şi suverană, declarînd că „n-are cuget duşman în contra altor naţiuni"; drepturile minorităţilor naţionale trebuie asigurate etc. etc."[16]. (Cf. *op. cit.*, p. 195).

O astfel de concepţie largă, general umanitară exprimă pe planul teoretic existenţa reală, tumultoasă şi de luptă a poporului nostru pentru libertate şi dreptate, pentru independenţă şi suveranitate socială şi naţională, de la mijlocul secolului trecut. Iar dacă aceste idealuri pentru care s-au jertfit cei mai buni fii ai poporului nu s-au realizat atunci, faptul se datoreşte, — afirmă tovarăşul Nicolae Ceauşescu — „nu pentrucă poporul nu a fost hotărît să lupte susţinut, dar pentru că condiţiile istorice şi sociale nu erau încă prielnice înfăptuirii acestor năzuinţe". Condiţiile au fost favorabile mai tîrziu cînd poporul nostru condus de Partidul Comunist Român a dat un conţinut nou principiilor de echitate şi egalitate socială şi naţională, de libertate, independenţă şi suveranitate, astăzi devenind un militant activ al universalizării mondiale al acestor adevăruri axiomatice.

[16] Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 195.

RECENZII

ȘTEFAN PASCU, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1971, 595 pag.

Apariția de curînd în editura clujeană „Dacia" a primului volum din *Voievodatul Transilvaniei*, cuprinzînd perioada sec. IX — mijlocul sec. al XIV-lea, constituie în istoriografia noastră o realizare de mare prestigiu.

Bazată pe o adîncă analiză a izvoarelor istorice — narative, documentare și arheologice — interpretate de pe o poziție riguros științifică, lucrarea dă răspuns unor probleme uneori controversate sau prezentate lacunar, reconstituind realitatea istorică a acelor vremuri. Forma corespunzătoare exigenței științifice, stilul frumos și curgător lărgește accesibilitatea ei unui număr mai mare de cititori. Așa se explică și netăgăduitul ei succes, epuizîndu-se chiar de la apariție.

Călăuzindu-și cercetările pe liniile directoare ale concepției de istorie a civilizației — postulată și de N. Iorga — investigînd în această concepție și cercetări anterioare, prof. Ștefan Pascu a reușit să ofere în această lucrare — fundamentală pentru istoriografia noastră — atît specialiștilor cît și unui cerc larg de doritori a adînci cunoașterea trecutului nostru îndepărtat, elementele tradiționale medievale integrate în perspectiva cuprinzătoare a istoriei civilizației.

Pornind de la realitatea de necontestat că fenomenul social economic intra și extracarpatic, în esență același, a generat instituții caracteristice întregului teritoriu locuit de români, istoria voievodatului transilvănean este organic încadrată ca fenomen al civilizației românești generale împreună cu realitățile istorice similare de la Răsărit și Sud de Carpați, toate făurite de unul și același popor.

Spre deosebire de lucrările vechi orientate spre o problematică precumpănitor politică, autorul își îndreaptă cercetările în aceeași măsură spre realitățile social economice, oferind astfel o largă bază explicativă a fenomenului instituțional general în care voievodatul Transilvaniei a evoluat cu o pondere deosebită.

Folosind comparația, apelînd la analogii istorice în cercetarea fenomenelor social-economice care sînt raportate la nivelul civilizației europene a acelor timpuri, autorul reușește să integreze în mod firesc voievodatul Transilvaniei și a celorlalte teritorii românești în evoluția Europei medievale, surprinzînd elementele principale ale societății noastre din acel timp identice sau asemănătoare în conținut cu aceleași fenomene general europene, să reliefeze unitatea manifestată în diversitate de forme, contribuind astfel la luminarea unor aspecte medievale mai puțin clare în cercetările anterioare.

Partea I-a a cărții intitulată „Formațiuni prestatale în secolele IX—XI" este o adîncă și atentă analiză a realităților transilvănene, dar și a celor de la Sud și Est de Carpați din această perioadă, în măsura postulată de integrarea fenomenului transilvănean în cel general românesc, și, în același timp, o analiză critică a izvoarelor narative utilizate în istoriografie. „Fără să jurăm pe Anonymus" — după cum se exprimă — folosind izvoarele arheologice, critica filologică și izvoare de altă natură, autorul face o constatare importantă ce necesită a fi subliniată, anume că deși izvoarele narative au încetat de a fi singurele chiar pentru timpurile de acum un mileniu, cercetările arheologice îndeosebi — și ele în curs de intensificare și amplificare astăzi — confirmă în linii esențiale și întregesc realitățile istorice surprinse de geste, întărind valoarea istorică a Gestelor lui Anonymus pentru evenimentele petrecute în secolul X în Transilvania și în părțile la care se referă.

În cercetare autorul se remarcă nu numai prin analiza critică a evenimentelor prezentate de izvoarele narative dar și prin selectarea lor, ponderînd creditul care le acordă în funcție de scopurile mai apropiate sau mai îndepărtate cu care au fost scrise, de poziția de clasă a autorilor, de confirmarea lor de izvoarele arheologice și de altă natură.

Zgîrcenia izvoarelor de pînă acum este completată de logica istorică, reușind să prezinte clar dinamica dezvoltării întregii societăți, formele și instituțiile în care aceasta a evoluat chiar dacă acestea nu au ajuns să fie cuprinse în izvoarele narative sau documentare ale timpului.

Cum era și firesc, atenția deosebită acordată obștii țărănești, a transformărilor sociale din cadrul ei, a evoluției și stratificării ei — ca principala celulă social-economică — explică geneza feudalismului la noi, dînd în același timp ponderea cuvenită și factorului extern care a stimulat sau frînat începuturile noii orînduiri.

Cercetînd variatele aspecte ale societății transilvănene, autorul cu competența cunoscută, prezintă tabloul unitar al dezvoltării ei integrate în societatea românească, dovedind, documentat, civilizația și formele instituționale ale populației băștinașe românești din secolele IX—XI, bază a dezvoltării feudalismului în secolele următoare.

Partea II-a a lucrării intitulată „Formarea voievodatului Transilvaniei" este destinată unei ample și adînci cercetări a societății transilvănene pînă la mijlocul sec. XIV, a civilizației ei, a condițiilor istorice în care aceasta a evoluat, a instituțiilor ei, a producțiilor materiale pe care le-a făurit.

Pornind de la nivelul atins în dezvoltarea Transilvaniei în secolul XI, asemănător celui al societăților înconjurătoare și vecine, autorul subliniază faptul că „instituțiile proprii, locale, înrădăcinate în societatea care le-a generat, vor imprima procesului istoric de formare și organizare a voievodatului ardelean caracteristici proprii, deosebite de ale regatului feudal ungar, ceea ce-i va conferi o dezvoltare cu numeroase trăsături autonome". Pornind de la această realitate, se subliniază eforturile persistente pentru obținerea unei autonomii cît mai largi în cadrul statului feudal ungar, eforturi încununate de succes, ajungîndu-se în anumite perioade la o stăpînire mai mult nominală decît efectivă a regelui maghiar, la un „regnum Transilvanum" în ultimele decenii ale secolului XIII și începutul celui următor, considerat ca o țară cvasi suverană din punct de vedere constituțional în care voievodul emitea porunci și hotărîri ca un adevărat suveran.

Prezentînd principalele instituții care confereau o personalitate distinctă Transilvaniei subliniindu-i individualitatea și autonomia se arată rolul adunării obștești nobiliare sau congregației transilvănene, asemănătoare prin competență și atribuțiuni cu Adunarea Țării din Moldova și Țara Românească, cu Statele generale franceze, Cortesurile spaniole, Reichstagurile și Landtagurile germane, Parlamentul englez, Dieta Ungariei, Seimul polonez, Soborul rusesc, și alte adunări asemănătoare. Subliniind caracterul reprezentativ al acestora, autorul subliniază participarea românilor la ele pînă în 1437 cînd se transformă în congregații ale stărilor privilegiate din Transilvania, începînd a juca un rol tot mai reacționar, excluzînd de la viața politică masele populare și ro-

mânii care formau majoritatea absolută a locuitorilor Transilvaniei.

La evoluția voievodatului transilvănean colaborează elementul primordial al civilizației autohtonilor dar și noii veniți: maghiarii, secuii și sașii. Purtători de civilizații diferite, aceștia au trebuit să țină seama de realitățile transilvănene, adaptîndu-și instituțiile sau creind altele noi în funcție de stările autohtone, depunînd un efort de adaptare la realitățile existente. Din această realitate istorică, avînd rădăcinile înfipte în trecut, în pofida unor încercări de organizare în forme medievale apusene, iese învingătoare instituția autohtonă voievodală, adaptată însă și ea, la rîndul ei, noilor realități istorice.

De aici rezultă, după cum arată autorul — un fenomen de reciprocă înrîurire, între civilizația și formele instituționale autohtone și cea adusă de maghiari, sași, secui, o întrepătrundere și intercondiționare care au facilitat individualizarea voievodatului Transilvan în peisajul politic al Europei centrale, apropiind-o de realitățile voievodale de la Sud și Est de Carpați.

Această individualizare și integrare a fost determinată de cultura materială și spirituală din satele și orașele transilvănene ca rezultat al colaborării a unor elemente de civilizații diferite în care preponderența o aveau românii.

Această civilizație voievodală, a lumii cnejilor și voievozilor români, a instituțiilor politice și juridice, a districtelor românești, a scaunelor săsești și secuiești, a vieții satului, tîrgului și orașului, este larg prezentată, bazată pe o solidă documentare și o științifică interpretare a izvoarelor istorice în care logica fenomenelor completează lacunele informației.

Un loc însemnat în prezentarea veridică a societății transilvănene îl are în cartea profesorului Ștefan Pascu demografia istorică; cunoscut prin cercetări anterioare în această direcție autorul prin comparații și analogii cu situația din alte state europene, prin confruntare de statistici, prin coroborarea lor cu alte izvoare istorice, acopere goluri existente pînă astăzi în prezentarea dinamicii demografice, reușind să prezinte realitățile demografice în diferite perioade de evoluție a societății transilvănene.

În funcție de aceste realități, de ofensiva feudalismului în Țara Făgărașului și de formele de luptă împotriva lui este prezentată în lucrare „descălecatul" Țării Românești. Prin studiul structurii Țării Făgărașului, prin reconstituirea evenimentelor sociale și politice folosind rezultatele săpăturilor arheologice de la „cetatea lui Negru Vodă" de la Breaza, autorul arată că „în fața feudalismului în plină ofensivă și de frica represaliilor, o parte a țărănimii din aceste regiuni sudice a trecut munții, în Țara Românească, dînd un impuls sporit procesului de închegare a statului feudal Țara Românească, proces ce începuse cu ani în urmă. Acesta este sensul „descălecatului" Țării Românești de românii făgărășeni, așa cum se vor petrece lucrurile și pe la mijlocul sec. al XIV-lea, în cazul „descălecatului" Moldovei de românii maramureșeni. Această prețioasă subliniere contribuie la elucidarea problemei „descălecatului" Țării Românești, a aportului demografic, social, economic și politic adus la grăbirea procesului de formare a statului feudal de la sud de Carpați, adăugînd astfel descălecatului Moldovei, admis de istoriografie, și cel al Țării Românești în sensul și limitele în care a avut loc, contribuind la înțelegerea mai adîncă a vieții statale în cadrul larg al civilizației de pe întreg teritoriul românesc.

Partea III-a intitulată „Structura societății Transilvaniei voievodale" analizează sructura clasei feudale, a păturilor și categoriilor ei, structurii și obligațiilor țărănimii, a categoriilor intermediare și formelor ei de luptă antifeudală.

Printr-o analiză științifică a izvoarelor diplomatice, juridice și narative, prin analiza sensului terminologiei și schimbării accepțiunii acesteia, autorul reconstituie societatea Transilvaniei din această perioadă de adînci transformări, înlăturînd confuziile din vechea istoriografie și din cea mai nouă, izvorîte din sărăcia izvoarelor, din lipsa lor de claritate și precizie dar și din concepția metodologică greșită care stătea la baza vechilor cercetări.

În paginile dense ale acestei cărți, prof. Șt. Pascu conturează limpede clasele, categoriile și păturile sociale, dinamica dezvoltării lor, schimbarea accepțiunii unor termeni care le designa, transformările survenite în cursul dez-

voltării lor și condițiile care le-au generat, probleme multă vreme neînțelese sau greșit înțelese, care prin apariția acestei cărți își primesc contururi precise ce facilitează cunoașterea lor în istoriografia noastră.

Dînd locul cuvenit aspectelor vieții satelor, vieții cotidiene a țăranului, lucrarea apropie pe cititor de cunoașterea profundă a făuritorilor de bunuri materiale, de popor ca adevăratul făuritor al istoriei. Astfel lucrarea oferă perspectiva unei istorii viitoare a civilizației românești care va putea înfățișa în adevărata valoare strădaniile poporului românesc și a celor ce au locuit acest pămînt împreună cu el, maghiari, secui și sași în acele vremuri creatori ai civilizației trecutului, istorie menită să apropie oamenii peste deosebirile etnice, fixîndu-le ponderea în istoria civilizației noastre.

Lucrarea deschide perspectiva unui al doilea volum, menit a prezenta realitățile voievodatului din perioada ce a urmat pînă la 1541 și, sperăm noi, în prezentarea viitoare și a Principatului Transilvaniei, parte integrantă a Patriei noastre.

Cartea prof. Șt. Pascu, răspunde unei mari sarcini puse de Partidul nostru în fața istoricilor, îmbogățind istoriografia noastră cu o lucrare fundamentală de înaltă exigență științifică.

A. Țintă

ANTONIO DI VITTORIO, *Gli Austriaci e il Regno di Napoli 1707—1737. Le finanze publiche*, Giannini Editore, Napoli, 1969, p.

Precedată de o serie de articole interesante, bazate aproape exclusiv pe material de arhivă inedit[1], monografia lui di Vittorio, apărută de fapt în 1970, este consacrată unui sector important de istorie economică, finanțelor publice în timpul viceregatului austriac al Neapolului (1707—1734).

Viceregatul austriac a fost considerat, în general, ca o simplă continuare a regimului de dominație spaniolă asupra sudului Italiei. Autorul aduce o viziune originală în analiza temei, prin sesizarea aspectului calitativ nou, al inițiativelor de reformă habsburgice care au anticipat, în această zonă, cu cîteva decenii politica imperiului austriac din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Monografia cuprinde, în consecință, o introspecțiune competentă, într-un sector al vieții economice — finanțele publice — un studiu obiectiv, lipsit de tendințe de prezentare encomiastă a politicii economice a unei stăpîniri străine care, fără a putea reuși să curme mizeria tipică pentru perioada stăpînirii spaniole, a avut totuși inițiative, a încercat să introducă reforme, dictate fără îndoială de interese de stat. Ca orice stăpînire străină, nici cea habsburgică n-a fost o binefacere pentru Mezzogiorno. Mai abilă însă, mai pragmatică, ea a dat pe plan economico-financiar rezultate care au reprezentat, în scurtul interval studiat, un pas înainte, un oarecare progres.

Analiza politicii economice adoptată de austrieci în regatul Neapolului este axată pe două coordonate: cea a politicii fiscale austriace și cea a structurii fiscalității Regatului sub austrieci. Ele constituie de fapt cele două părți în care se divizează cartea. Regretăm doar că această analiză meticuloasă, de o frumoasă ținută științifică, în care autorul, stăpîn peste instrumentele și tehnica de investigație, practică macro- și microscopia, apare cumva izolată, din cauza lipsei unei prezentări generale a politicii financiare habsburgice și a unui studiu comparativ cu alte regiuni care au trecut, la începutul veacului al XVIII-lea, sub stăpînirea habsburgică. O asemenea Introducere, limitată nu numai la Mezzogiorno, ar fi ușurat cititorului înțelegerea acestei politici care s-a integrat într-un sistem politico-economic. Ea ar fi facilitat intuirea rostului ei, a finalității sale. Poate, și o sperăm, acest lucru își va găsi locul în lucrarea despre structura și viața economică a regatului napolitan, pe care autorul preconizează s-o publice în viitor.

În cei 8 ani de stăpînire habsburgică, finanțele publice ale Regatului au

[1] *L'Austria e il problema monetario e bancario del Viceregno italiano (1707—1734)*, în „Rivista Storica Italiana", f. IV, Napoli, 1969; *Il banco di San Carlo in Napoli ed il riformismo asburgico*, în „Rassegna Economica", Nr. 2, Napoli, 1969; *La mancata numerazione dei fuochi del 1732 nel Viceregno ausriaco di Napoli*, în „Riccerche Storiche ed economiche in memoria di Corrado Barbagallo", Napoli, 1969 (Extrase) ș.a.

traversat faze distincte, determinate în primul rînd de politica Vienei față de regatul napolitan. Prima fază se referă la perioada inițială a administrației habsburgice în Mezzogiorno, de la războiul de succesiune spaniol și pătrunderea trupelor austriace în regat (1707) pînă la pacea de la Rastadt (1714). Evoluția fiscalismului habsburgic este analizată, în formele ei accentuate, sub viceregii austrieci ai Neapolului. O altă fază dominată la început de o fiscalitate excesivă, care a ținut pînă la 1720, include războiul din Sicilia, cu consecințele sale; a doua repriză a acestei faze începe pe la 1722 și se manifestă printr-o mai mare stabilitate, prin interes pentru redresarea situației, printr-o oarecare repriză economică, prin proiecte sau încercări de reformă bancare, fiscale etc. mai eficace. Ultima fază (1729—1734) include noile pregătiri pentru război și apoi războiul propriu-zis, încheiat cu pierderea regatului, după bătălia de la Bitonte (25. I. 1734). Reformele încercate nu au putut avea un efect salutar într-un moment atît de puțin propice. Reapare fiscalitatea împovărătoare din anii 1709—1713 sau 1718—1720. Tentativa includerii regatului în vastul organism economic imperial a dat greș.

În partea a doua a lucrării (p. 103—297), autorul analizează „pe viu" finanțele regatului neapolitan și structura lor. Acest compartiment este deosebit de bine înzestrat cu date cifrice inedite, cu tabele, statistici și grafice privind bilanțul veniturilor (impozite directe și indirecte), vămile, arendarea sării și a vinului, a tutunului, a fierului; apoi gabela, problema datoriilor publice și a dinamicii capitalurilor, cea a cheltuielilor pentru administrația publică, a cheltuielilor militare etc. Bogatele și numeroasele date culese în arhivele din Italia, Austria și Cehoslovacia, sînt mînuite, grupate, sistematizate și analizate cu multă pricepere și permit formularea unor judecăți de valoare, unor opinii întemeiate, sugerate și fundamentate de analiza materialului documentar studiat. Indici de ilustrații (remarcăm iconografia interesantă și inedită), de tabele, lista viceregilor austrieci ai Neapolului, lista principalelor unități de măsură, o listă bibliografică aproape exhaustivă și un indice onomastic completează în mod fericit cartea lui Antonio Vittorio.

Citind lucrarea recenzată, ea ne-a reamintit de „Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739) a lui Ș. Papacostea (București, Ed. Acad. R. S. România, 1971), în care am găsit o analiză subtilă a multiplelor aspecte ale regimului austriac, între care și fiscalitatea. Epoca fiind aceeași, dar zonele studiate, diferite, utilitatea lucrării recenzate pentru cercetătorii români, ca și cea a lucrării românești pentru cei italieni sau austrieci este indiscutabilă. Condițiile tehnice excelente în care a fost tipărită cartea lui Antonio di Vittorio completează valoarea ei științifică reală.

S. Goldenberg

AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, Ed. enciclopedică română, Ed. militară, București, 1971, 654 p.

Pentru ce a însemnat M. Kogălniceanu în istoria și cultura românească merita de mult o monografie cuprinzătoare, complexă, documentată. Deși scrierile referitoare la viața și opera lui sînt numeroase, fiecare autor nu face altceva decît să-l privească doar dintr-un punct de vedere — mai larg sau mai restrîns — ocupîndu-se de vreun aspect singular al personalității sau activității sale. Chiar dacă perspectiva este mai largă, ca la un A. D. Xenopol, N. Iorga, Gh. I. Georgescu-Buzău, ca să nu ne referim decît la condeie ilustre, rămîn, totuși, tributari unor limite atît documentare, cît și interpretative. La fel Dumitru Hîncu în colecția „Oameni de seamă" încercase mai mult o popularizare a lui Kogălniceanu. Ceva mai amplă și mai ambițioasă în obiectivele sale, cartea lui Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, rămîne și ea ceea ce este, doar o „contribuție", dar în niciun caz, nu putem afirma că marea operă, care să asimileze în întregimea lor sursele documentare (de toate categoriile) existente, s-a realizat.

În schimb, cu apariția biobibliografiei lui Kogălniceanu, semnată de Al. Zub, s-a realizat totuși ceva demn de memoria marelui om de stat și cărturar. S-a realizat cel mai bine organizat material

de toate genurile, menit să servească pe deplin dezideratului istoricilor de a avea îndelung aşteptata monumentala monografie.

Biobibliografia este un instrument de lucru de cea mai mare importanţă, ea cuprinde toate momentele principale ale vieţii şi operei lui M. Kogălniceanu. Este însăşi piedestalul pe care se va înălţa statuia aşteptată, monografia demnă de măreţia şi grandoarea personajului.

Să fim însă bine înţeleşi, piedestalul această biobibliografie, prin amploarea ei, prin seriozitatea, acurateţea sa ştiinţifică, este ea însăşi un monument impresionant.

De-alungul anilor, dorindu-se să se editeze opera lui Kogălniceanu, istorici şi bibliografi au încercat să acopere în parte, prin diverse contribuţii, un spaţiu alb în această întreprindere. Pentru a-i fi cuprinsă opera de la articolele de ziar, cuvîntările, scrierile istorice, literare, social-politice şi pînă la scrisorile particulare mai era însă un drum lung. La înlesnirea parcurgerii lui, nu putem ignora o altă realizare notabilă, aceea a editării unui catalog al corespondenţei lui Mihail Kogălniceanu, publicat în 1959 de Augustin Z. N. Pop.

Calităţile biobibliografiei sînt evidente şi incontestabile. Organizată cu inteligenţă, după un plan tematic riguros, biobibliografia semnată de Al. Zub, conţine peste 8.000 de titluri, o substanţială introducere, o cronologie surprinzător de amănunţită, un indice de materii şi unul de persoane. Adăugînd la acestea şi o execuţie grafică impecabilă lucrarea apare ca una dintre cele mai moderne în specialitate.

Titlurile sînt împărţite în două mari grupe:

1. *Opera lui Mihail Kogălniceanu* şi
2. *Despre opera şi personalitatea lui Mihail Kogălniceanu.*

Biobibliografia este aşadar pe de o parte un răspuns necesităţilor de inventariere bibliografică a vieţii, activităţii şi operei lui Mihail Kogălniceanu şi prin completarea ei cu ceea ce s-a scris despre acesta, un instrument de lucru desăvîrşit atît pentru progresul în aprofundarea cercetării vieţii şi activităţii sale cît şi pentru realizarea marii sinteze aşteptate.

Amănuntele acestei organizări sînt oferite concis în introducerea volumului, nu le reluăm, preferăm să subliniem importanţa apariţiei biobibliografiei pentru specialişti, profesori, studenţi, oameni de cultură, în general pentru viaţa ştiinţifică.

Era în trecut un obiceiu, un ritual ştiinţific, ca la finirea unei existenţe sau unei perioade de activitate ştiinţifică să apară, omagial, o biobibliografie a unui mare om de ştiinţă sau de cultură. Amintim, doar ca exemplu, biobibliografia lui I. Lupaş, de Ioachim Crăciun. Ritualul ştiinţific deşi azi mai rar împlinit, pentru cercetători este şi va fi mai ales de o valoare imensă. Doar şi azi avem personalităţi eminente.

De cîte ori nu spunem că o personalitate este un produs al epocii sale, şi cît de valoroasă este în acest caz cercetarea, pornind să zicem, de la reciproca acestei afirmaţii cercetînd omul, personalitatea sa, vom cunoaşte aprofundat epoca.

Aceste biobibliografii vor constitui aşadar în timp, un excelent material documentar, iar alcătuirea lor pentru figuri ilustre de mult dispărute, va înlesni enorm atît cercetarea şi stabilirea rolului acestora în desfăşurarea evenimentelor istorice la care au luat parte, cît şi al epocii în care au trăit.

În aceste posibilităţi excepţionale de cercetare atît pe orizontală cît şi pe verticală, pe plan spiritual personal precum şi pe plan politico-social general, rezidă imensa valoare a unei biobibliografii mai vechi, fie mai noi.

Autorul „biobibliografiei" lui Mihail Kogălniceanu fără îndoială a avut de parcurs un material cantitativ enorm şi a trebuit să fie parcurs efectiv, deoarece altfel nu ar fi putut să ne ofere în rezumat, cu multă concizie conţinutul miilor de titluri bibliografiate conform celei mai ştiinţifice metode — analitic.

Autorul a îndeplinit un volum inimaginabil de muncă, comparabil cu al unui creer electronic; astfel se explică necesitatea controlului ştiinţific asigurat de Centrul de cercetări de istorie şi teorie militară, precum şi participarea la definitivarea redacţională a lucrării, a lui N. Gheran şi Gh. Marcuson de la Editura enciclopedică română, ca şi a Lt. colonelului C. Căzănişteanu de la Cen-

trul de cercetări de istorie și teorie militară.

Dincolo de meritele autorului privitor la dimensiunea titanică a muncii depuse, la lectura, aprecierea, rezumarea, indicarea precisă a surselor, mergînd pînă la pagină și coloană, deci dincolo de această rutină, stă meritul esențial, calitativ superior, munca de cercetare științifică a lui Al. Zub.

Nu numai că este un excelent cunoscător al operei și personalității lui Mihail Kogălniceanu dar autorul aduce contribuții reale în atribuirea unor opere lui M. Kogălniceanu.

Deosebit de valoros ni se pare în acest sens înmănunchierea pseudonimelor, inițialelor, indicațiilor de arhivă și a iconografiei. Munca de cercetare începută de autor stă cu generozitate la dispoziția celor interesați să o ducă mai departe — făgașul oferit de biobibliografie, este cel bun.

Nu ne putem ascunde satisfacția produsă de introducerea în capitolul VI, original conceput, pentru a însuma în afară de scrierile probabile, amintite mai sus, ca o contribuție valoroasă pasibilă de noi investigații și Proiectele lui Kogălniceanu, configurînd, așa cum spune autorul, marile ambiții creatoare ale cărturarului. Argumentul autorului (preluat de la N. Manolescu) este deosebit de revelator: „S-a spus că există scriitori ale căror promisiuni de operă echivalează cu o operă, existența lor neputînd fi concepută în afara acestei proliferări continue de idei și proiecte sortite în parte irealizării". Al. Zub, arată în continuare că acesta „Este și cazul lui Kogălniceanu care, asemeni lui Eliade, Hașdeu sau Iorga, trebuie situat în mijlocul marilor sale proiecte și al impulsurilor creatoare pe care le-a generat" (p. XXI—XXII).

Activitatea și opera lui M. Kogălniceanu ilustrată prin organizarea bogăției de date și lucrări a biobibliografiei, va stîrni atît interesul istoricului cît și pe acela al literatului precum și a eventualilor editori ai operelor sale (complete sperăm noi) cerință ce nu mai poate fi amînată, ca și aceea a unei monografii vaste a celui pe care Iorga l-a numit: „Un om genial, cel mai mare conducător cultural și politic pe care l-au avut românii în epoca modernă".

Desigur, exhaustivitatea biobibliografiei este practic irealizabilă, după cum recunoaște și autorul (p. XXIV), nimic esențial, major, nu va apare însă vreodată pentru a știrbi cît mai puțin din valoarea masivei întreprinderi. Ea se înscrie pe linia unor importante realizări bibliografie cum sînt: *Seria Bibliografiei analitice a periodicelor românești*, *Bibliografia istorică a României*, 1944—1969, ș.a.

Și totodată cu Mihail Kogălniceanu se deschide, așa cum ni se prezintă, șirul biobibliografiilor consacrate personalităților proeminente ale istoriografiei noastre: N. Bălcescu, B. P. Hașdeu, A. D. Xenopol, V. Pîrvan, N. Iorga ș.a.

Realizările în acest domeniu au luat o amploare din ce în ce mai mare în ultimii ani. Ele sînt menite să pună la dispoziția specialiștilor, oamenilor de cultură, studioșilor, instrumente de lucru de o valoare inestimabilă, avînd drept țintă finală a accelera realizarea unor opere și a spori valoarea lor științifică în acțiunea meritorie de valorificare a moștenirii culturale, componentă majoră a culturii naționale. Doar o cultură astfel maturizată și îmbogățită va consolida identitatea istorică a națiunii, definind-o și încadrînd-o la un nivel superior pe planul cuceririlor cultural-științifice ale umanității.

Gelu Neamțu

MIKÓ IMRE, *Az utolsó erdélyi polihisztor* (Ultimul polihistor transilvan). Ed. Kritérion, București, 1971, 374 p.

Înființată ca o expresie a politicii juste naționale a P.C.R., Editura Kritérion desfășoară o activitate politico-culturală temeinică, multilaterală, publicînd opere literare, memorii, lucrări cu caracter științific în limbile naționalităților conlocuitoare din Republica Socialistă România. Produsele literare ale editurii se adresează, în primul rînd marelui public, dar unele lucrări atrag și atenția specialiștilor, între care și a istoricilor, printr-o serie de referiri la unele evenimente din trecut, la viața comună a românilor, maghiarilor, germanilor. Astfel de exemplu însemnările zilnice ale unui

ofițer maghiar din Transilvania, publicate sub titlul *„Fegyver alatt"* (Sub arme) de A. Csetri, conțin date valoroase referitoare la atitudinea de simpatie a soldaților transilvăneni, români și maghiari față de mișcările revoluționare din Monarhia Habsburgică în deceniile 2—3 din secolul al XIX-lea. Lucrarea întocmită de A. Egyed, *„A megindult falu"* (Satul în mișcare) prezintă documente interesante privind viața maselor de la sate din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Însemnările unui mic nobil Rettegi György, pregătite la tipar de S. Jakó se referă la viața nobilimii din Transilvania. Volumul de studii *„Sorsformáló értelem"* (Rațiunea existenței) conține 11 lucrări care analizează activitatea unor personalități marcante maghiare din Transilvania pe tărîmul culturii și a popularizării realizărilor științei din acea vreme. Studiile scot în evidență legăturile acestor persoane cu figurile eminente românești, colaborarea lor în diferite probleme. Lucrările au fost elaborate de S. Benkő.

Ultima lucrare de acest fel, deosebit de valoroasă, care a apărut la Editura Kritérion, poartă titlul *„Az utolsó erdélyi polihisztor"* (Ultimul polihistor transilvan). Ea a fost redactată de Mikó Emeric. Cartea este o biografie prezentată pe baza unui bogat material documentar de arhive și de presă, completat armonios cu descrieri contemporane referitoare la activitatea multilaterală a polihistorului clujean Brassai Sámuel. Pentru a scoate și mai mult în evidență personalitatea omului de știință transilvan, autorul a folosit și multe părți alese din scrierile personale ale acestuia. Buchetul de documente, precum și textul de legătură între aceste materiale, scris la un nivel științific ridicat, fac ca lucrarea de 374 pagini să fie interesantă atît pentru marele public, cît și pentru istorici.

Brassai Sámuel, care a trăit mai mult de 100 de ani, s-a născut la 15 iunie 1798, la Rimetea, județul Alba și a murit la Cluj, în 24 iunie 1897. Studiile și le-a făcut la Aiud și Cluj, iar apoi în străinătate. Încă din tinerețe s-a angajat în calitate de profesor-educator la familiile avute din Cluj și din alte localități. În această calitate, Brassai face excursii de studii în străinătate, la Viena, Veneția etc. Între timp începe să colaboreze la ziarul din Cluj, *Erdélyi Híradó* (Vestitorul Transilvan), iar la 1 aprilie 1834 înființează săptămînalul *Vasárnapi Ujság* (Ziar Duminical), primul organ de presă editat în Transilvania cu scopul să popularizeze literatura și științele în rîndul maselor. Tot în 1834 publică prima sa carte *„Bevezetés a világ, föld és statusok esmeretébe"* (Introducere în cunoașterea lumii, a pămîntului și a statului). După trei ani, în 1837 este ales profesor la Colegiul Unitarian din Cluj și apoi director al acestei școli. În 1844 își perfecționează studiile la universitățile din Germania. Fiind convins de necesitatea transformărilor economico-sociale în Transilvania participă la revoluția din 1848, fiind ales membru al consiliului comunal Cluj. Se înrolează în garda orașului și devine ofițer al acestuia. După înfrîngerea revoluției, pînă la 1859, trăiește la Pesta angajîndu-se ca profesor la o școală particulară și scrie articole de critică literară și de filozofie.

În 1859 se reîntoarce la Cluj și ocupă catedra de filozofie și matematică la Colegiul Unitarian. În acelaș an depune o activitate susținută pentru înființarea Muzeului Transilvan, devenind muzeograf și apoi, în 1862, directorul acestei importante instituții de cultură.

În 1865 este ales membru al Academiei maghiare de științe.

O dată cu înființarea Universității din Cluj, la 1872, a fost numit profesor la catedra de matematică. Aici a activat pînă la intrarea lui în pensie, în 1883, la vîrsta de 86 de ani. Ca titularul catedrei limbii sanscrite a mai lucrat cîțiva ani și după pensionare.

Pînă la moarte Brassai Sámuel și-a continuat activitatea de om de știință. A fost ales membru de onoare de către o serie de asociații științifice din străinătate.

Un biograf al lui Brassai Sámuel, istoricul Kővári Làszló spunea: „A știut zece limbi, a activat în zece ramuri ale științei, a trăit zece decenii".

Datorită cunoașterii mai multor limbi, între care limba engleză, franceza, germana, româna, rusa, greaca etc., Brassai Sámuel s-a remarcat, mai ales în a doua jumătate a vieții sale, ca lingvist recunoscut în acele vremuri, luptînd în mod consecvent pentru menținerea purității

și respectul specificului tuturor limbilor. A scris manuale de gramatică, între care și o gramatică a limbii franceze și a limbii germane, și a făcut traduceri din limba greacă, latină, franceză și limba rusă.

S-a afirmat deja în tinerețe și pe terenul științei matematicii, elaborînd o serie de manuale de matematică la diferite nivele. Înțelegînd importanța acestei științe în viața de toate zilele, Brassai a subliniat necesitatea pregătirii temeinice a tineretului, în cunoașterea lumii cifrelor. Nu era numai un teoretician ci și un luptător pentru o matematică aplicată. Absolvenții ieșiți de la Universitate, formați la școala lui, au devenit propagatorii unei matematici aplicative.

S-a ocupat cu pasiune și cu botanica, contribuind cu lucrările sale publicate nu numai la îmbogățirea cunoștințelor privind organismul, metamorfoza plantelor, ci și la identificarea diferitelor specii. Cunoscîndu-i și apreciindu-i activitatea, renumitul botanist Stephan Ladislaus Endlicher a denumit un arbore din Australia după numele lui — Brassaia actinophylla — iar mai tîrziu doi profesori din Montpellier au numit o altă plantă — Brassaiopsis, ea fiind asemănătoare cu Brassaia actinophylla. El a fost ales membru onorific al asociației de botaniști din Regensburg, Viena, Sibiu.

A desfășurat o activitate intensă științifică și pe terenul științelor sociale. Prima numire ca profesor, Brassai o primește la catedra de istorie apoi la filozofie în Colegiul Unitarian din Cluj. Istoricii Jakab Elek și Kővári László îi pot mulțumi lui că au devenit cunoscători temeinici a istoriei Transilvaniei. Scrierile sale cu caracter istoric au apărut în săptămînalul înființat de el, Vasárnapi Ujság și erau consacrate marelui public. Brassai a scris și o serie de lucrări filozofice, printre care și un manual de logică, care a fost distins în 1858 de Academia maghiară de științe. Avea o concepție idealistă în problemele de bază ale filozofiei.

Merită să fie scoasă în evidență și activitatea sa de redactor. După ce în 1834 a fondat săptămînalul Vasárnapi Ujság, în 1837 scoate primul fascicol al Ediției *„Biblioteca albastră"*. În cadrul acesteia, Brassai a tipărit pînă la 1878 15 manuale de școli. În 1848 a înființat revista *„Természetbarát* (Prietenul naturii), în 1851 *„Fiatalság barátja"* (Prietenul tineretului), în 1855 *„Mezei gazdaság könyve"* (Cartea economiei agrare), iar în 1859 *„Erdélyi Múzeum Évkönyve"* (Anuarul Muzeului Transilvan). În numerele anuarului pe care l-a redactat pînă la 1872 Brassai a reușit să publice articole scrise de istorici din Transilvania și alte țări, din care multe au și astăzi o valoare științifică, analizînd dezvoltarea acestei regiuni, locuită de poporul român și de naționalitățile conlocuitoare, precum și probleme de istorie universală.

În 1877 înființează, cu ajutorul profesorului universitar Meltz Hugó *„Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok"* (Foaia comparativă de filologie). Revista a funcționat 11 ani, a apărut bilunar cu excepția lunilor iulie și august, într-un an deci 10 numere, sau două volume. De la 1879 revista a fost denumită *„Acta Comparationis Litterarum Universitarum"*.

La început revista intenționa să publice articolele cu caracter filologic în cinci limbi, dar în 1880, cînd Brassai s-a retras de la redactarea revistei, ea înșira cuprinsul numerelor în 11 limbi, între care, pe lîngă limba maghiară, în limba engleză, germană, franceză, în limba română, finlandeză, albaneză, chineză, spaniolă etc. E de semnalat că pe lîngă folosirea limbilor literare, redactorii s-au străduit să cultive și dialectele. Astfel de exemplu poezia lui Goethe Gleich und Gleich a fost tradusă și publicată aici cu ocazia comemorării morții poetului, în limba literară maghiară, în dialectul maghiar din Solnoc-Dobîca, în limba literară română, în dialectul român din împrejurimile Clujului, precum și în limba săsească și armeană. În 1878, în coloanele acestei reviste a apărut în limba română și limba germană poezia lui Vasile Alecsandri „Cîntecul Gintei Latine" tradusă de Meltz. Între colaboratorii revistei se afla profesorul universitar Gregoriu Silași, care a scris o serie de articole despre literatura română, precum și principesa Ghica sub pseudonimul Dora d'Istria. Prin această revistă cîntecele populare române, maghiare puteau să apară în limbi străine de mare circulație.

Pornind de la constatarea că în dezvoltarea științei și culturii din meleagurile noastre activitatea polihistorului Brassai ocupă un loc de seamă, cartea editată cu grijă și cu o exigență științifică riguroasă, constituie o contribuție valoroasă la cunoașterea nu numai a vieții unei personalități, dar și a aspectelor de dezvoltare culturală din Transilvania în secolul al XIX-lea.

I. Kovács

GHEORGHE MATEI: *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României* (1919—1934). București, Ed. Academiei R. S. România, 1971, 305 p.

Urmările tragice ale primului război mondial, care a declanșat forțe destructive și necontrolabile, provocînd suferințe imense unei mari părți a comunității umane, au dat naștere ideii de securitate internațională și dezarmare, menită să prevină reeditarea evenimentelor sîngeroase. În epoca interbelică a activat chiar un organism internațional — Societatea Națiunilor — care în intenția fondatorilor săi trebuia să vegheze asupra păcii și a bunelor relații dintre state. Acestui organism i-a revenit și sarcina pregătirii unei conferințe mondiale pentru dezarmare care s-a întrunit în anul 1932 la Geneva. Cartea lui Gheorghe Matei reprezintă, pe baza unei documentări temeinice, o reușită încercare de sinteză a problemei dezarmării în contextul relațiilor internaționale interbelice.

Dezvăluind complexitatea acestei probleme, multitudinea de interese contradictorii de care se ciocnea rezolvarea ei, autorul prezintă eforturile depuse de diplomația românească în această direcție, atitudinea și rolul României în dezbaterea și încercarea de soluționare a chestiunilor legate de dezarmare. Poziția României era determinată de dorința de menținere a păcii și a statu-quo-ului teritorial, precum și de atașamentul tradițional al poporului român față de ideea de pace și stabilitate internațională. Nu întîmplător România a fost primul stat din lume care a inclus în proiectul ei de cod penal delictul de propagandă în vederea războiului. (p. 108).

Ideea dezarmării a fost afirmată în mod oficial încă în timpul tratativelor diplomatice din anii 1919—1920, figurînd și în Pactul Societății Națiunilor, care a format preambulul comun al tuturor tratatelor de pace încheiate în acei ani. Deși chestiunea dezarmării s-a aflat la ordinea zilei încă de la primele sesiuni ale Societății Națiunilor, abordarea ei practică a fost împiedicată de divergențele dintre marile puteri europene (îndeosebi Anglia și Franța), de absența unor mari state ca Uniunea Sovietică și S.U.A. la discutarea problemei, precum și de șansa oferită încă de pe atunci Germaniei de a-și reface treptat forțele militare.

Ca urmare, primele hotărîri de o oarecare însemnătate practică în problema dezarmării au fost adoptate de-abia la a V-a Adunare a Societății Națiunilor din 1924, care, printre altele, a decis convocarea unei „Conferințe internaționale pentru reducerea armamentelor" ce urma să se întrunească la Geneva. Entuziasmul declanșat în rîndul opiniei publice mondiale de către hotărîrile din 1924 a fost însă repede spulberat prin atitudinea temporizatoare pe care au adoptat-o unele mari puteri, în special Anglia, în aplicarea lor.

S-au obținut totuși unele rezultate parțiale în problema dezarmării în această perioadă prin realizarea unei convenții internaționale referitoare la controlul comerțului de arme, muniții și material de război, semnat la 17 iunie 1925 sub auspiciile Societății Națiunilor de reprezentanții a 41 de state. Concomitent a fost semnat un protocol cu privire la prohibirea întrebuințării în caz de război a gazelor asfixiante, toxice, și a substanțelor bacteriologice. Transpunerea în viață a acestui protocol s-a făcut însă numai cu mari dificultăți, iar S.U.A. a refuzat ulterior să-l ratifice.

Acordul de la Locarno, care punea sub semnul întrebării evoluția ulterioară a relațiilor europene, a dat un nou impuls discuțiilor privitoare la dezarmare. Deși interdependența dintre securitate și dezarmare era evidentă, diplomația franceză punea un accent deosebit pe problema securității, pe cînd Anglia acorda prioritate chestiunii dezarmării. La 12 decembrie 1925, imediat după semnarea acordurilor de la Locarno, consilierul

Societății Națiunilor a creat Comisia pregătitoare a conferinței dezarmării, deschisă participării tuturor statelor, indiferent dacă erau sau nu membre ale Societății Națiunilor. Ca urmare, la lucrările comisiei au luat parte și Statele Unite, precum și U.R.S.S., sporind astfel prestigiul acestui for. Comisia pregătitoare a numărat 26 de țări reprezentate, printre care și România. Ea și-a desfășurat lucrările pînă în anul 1930, elaborînd un proiect de convenție generală a dezarmării.

Toate acestea se petreceau în condițiile adîncirii contradicțiilor și a rivalității dintre marile puteri imperialiste, ceea ce îngreuna și mai mult realizarea unui acord de dezarmare. Pentru a liniști însă opinia publică mondială care își punea mari speranțe în realizarea unui climat de securitate internațională, în anul 1928 a fost dat publicității pactul Briand-Kellog, care proclama în mod solemn renunțarea la război ca instrument de politică națională în raporturile dintre state.

Desigur, după cum arăta și N. Titulescu, prevederile acestui pact nu constituiau un progres real în comparație cu stipulațiile Pactului Societății Națiunilor, avînd un caracter unilateral și formal. Cu toate acestea, autorul subliniază că acesta a fost primul tratat internațional care interzicea recurgerea la război, fiind totodată mult mai reprezentativ decît documentul de constituire al Societății Națiunilor prin faptul că, fiind semnat de reprezentanții a 63 de țări, „acest acord reunea aproape toate statele lumii printr-un angajament general de a nu recurge la război." (p. 50).

În anii următori s-au succedat însă evenimente care au zdruncinat ideea dezarmării. În primul rînd, criza mondială de supraproducție din anii 1929—1933 a pus pe plan economic problema încurajării industriei de armament în țările capitaliste dezvoltate, ca o metodă de combatere a crizei. În al doilea rînd, clasele dominante din țările în care criza a luat aspecte deosebit de grave, în special în Germania și Japonia, și-au căutat salvarea în inițierea unor acțiuni agresive pe plan internațional.

Pe de altă parte, aceste evenimente au îngrijorat atît de mult opinia publică, întărind astfel curentul în favoarea dezarmării, încît la 2 februarie 1932 s-a întrunit la Geneva mult așteptata „Conferință mondială de dezarmare", cu participarea reprezentanților a 61 de state. Începerea lucrărilor conferinței a trezit mari speranțe în masele populare de pretutindeni, după cum s-a văzut și din cele 10 milioane de petiții sosite pe adresa ei din toate părțile lumii. Sub presiunea opiniei publice mondiale, participanții au dat publicității declarații solemne care abundau în asigurări pacifiste. În realitate reprezentanții diferitelor puteri erau profund divizați de contradicțiile izvorîte din propriile lor interese, contradicții pe care autorul le analizează temeinic. Dezacordul care s-a manifestat între diferitele puteri încă de la primele ședințe dădea lucrărilor o perspectivă descurajatoare. De altfel unele cercuri propagau, în mod intenționat, o atmosferă demoralizantă în jurul reuniunii mondiale.

În cadrul dezbaterilor, în special marile puteri au dat dovadă de un spirit îngust și meschin, neținînd seamă decît de propriile interese, refuzînd să ia în considerare interpedendența dintre state și situația specifică a fiecărei țări în parte. Marile puteri nu urmăreau decît să obțină avantaje pe seama altora. Astfel, „puterile maritime preconizau dezarmarea terestră, iar puterile continentale dezarmarea maritimă". La acestea se adăugau încercările Germaniei și ale țărilor care gravitau în jurul ei de a transforma conferința într-un forum al revizuirii tratatelor de pace și de a obține dreptul la reînarmare.

Dintre proiectele de dezarmare propuse conferinței prezintă interes în special cele francez, sovietic și american. Cel mai corespunzător pentru poziția și interesele României s-a dovedit a fi dintre acestea planul francez, care ținea în mai mare măsură cont de corelația dintre problema securității și cea a dezarmării.

România și-a pus mari speranțe în conferința de dezarmare, fidelă poziției sale de menținere a stabilității internaționale și de sprijinire a inițiativelor pașnice. În ședința din 17 februarie 1932 a conferinței dezarmării, ministrul de externe al României, D. Ghika a subliniat că „România n-a încetat să proclame de mulți ani... dorința sa de a trăi în relații amicale cu toate statele, vecine sau îndepărtate; ea rămîne ferm

atașată acestor principii și gata, pe drumul păcii și a dezarmării consecutive, să subscrie la toate acordurile internaționale de ordin general sau regional care vor tinde spre acest scop sub egida asigurărilor de ajutor mutual..." (p. 108).

Pentru a contribui pe deplin la succesul conferinței, diplomația românească și-a desemnat cel mai strălucit reprezentant în fruntea delegației, pe Nicolae Titulescu, al cărui aport la soluționarea diferitelor probleme ivite pe parcurs e prezentat pe larg de autor. De altfel Titulescu, datorită lucidității care îl caracteriza, a sesizat importanța conferinței de dezarmare, remarcînd că aceasta „va fi piatra de încercare a înțelegerii dintre națiuni" (p. 95). El a căutat să îndrume activitatea delegației române „într-o direcție care să îmbine necesitatea atingerii obiectivului comun al dezarmării cu cea a apărării intereselor specifice ale României, ca țară vizată direct de politica cercurilor agresiv-revanșarde".

Pe această linie a procedat Titulescu și cu prilejul votării textului elaborat de comitetul de redactare al Comisiei generale a conferinței care, fixînd principiile de bază ale dezarmării, a fost adoptat în unanimitate la 19 aprilie 1932. Acordînd votul în favoarea rezoluției, reprezentantul român a declarat totodată că „este necesar... de a se ține seama de situația geografică și de condițiile speciale ale fiecărui stat".

O altă contribuție a țării noastre la conferința dezarmării s-a realizat prin activitatea eminentului jurist român V. V. Pella în cadrul comitetului pentru dezarmare morală, care studia problema pregătirii premiselor psihice și morale ale eliminării războiului din viața internațională. Concluziile acestui comitet au fost sintetizate în cadrul așanumitului „memorandum Pella", care formula o serie de propuneri concrete privind pedepsirea manifestărilor războinice, precizînd că „orice propagandă destinată a întipări unui popor ura, neîncrederea sau disprețul față de alt popor va trebui să fie considerată contrară spiritului Pactului Societății Națiunilor și Pactului de la Paris, și reprimată ca atare" (p. 127).

Între timp șansele pentru realizarea unui acord în privința dezarmării în loc să crească, scădeau tot mai mult, datorită disensiunilor dintre marile puteri. La începutul celei de-a doua etape a conferinței dezarmării, în septembrie 1932, guvernul german a declarat că nu-și va trimite reprezentanții la reluarea discuțiilor pînă nu i se va recunoaște „egalitatea de drepturi" în domeniul înarmărilor, blocînd astfel lucrările conferinței.

Deși la insistențele repetate ale Angliei, marile puteri au acordat peste capul conferinței „egalitatea de drepturi" în materie de înarmări, Germaniei și celorlalte state învinse în primul război mondial, impunînd apoi conferinței acceptarea acestei hotărîri, șansele de succes în vederea realizării unui acord de dezarmare nu au sporit cu nimic, deși Germania a revenit din nou în cadrul lucrărilor. Dimpotrivă, în condițiile instaurării ulterioare a dictaturii fasciste, Germania a primit astfel mînă liberă pentru a trece la reînarmarea fățișă.

În împrejurările în care Germania nu-și ascundea intenția de a revizui prin forță hotărîrile conferinței de pace de la Versailles, un corolar important al dezarmării îl constituia prevenirea și reprimarea agresiunii. Acest lucru necesita însă mai întîi definirea clară a agresorului și a agresiunii. Meritul prezentării unor propuneri care defineau într-un mod limpede și lipsit de echivoc agresorul și agresiunea i-a revenit diplomației sovietice și personal lui Litvinov, comisarul poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S., care la 6 februarie 1933 — la numai o săptămînă de la venirea lui Hitler la putere — a supus proiectul Comisiei generale a conferinței dezarmării. Autorul cărții subliniază că primul diplomat care a sprijinit în cadrul Societății Națiunilor aceste propuneri a fost N. Titulescu. Propunerea lui Litvinov a fost apoi însușită și de către celelalte state ale Micii Înțelegeri, de Polonia, precum și de alte state. Rezultatul acestei convergențe de opinii a fost semnarea celor două convenții de la Londra de definire a agresorului în luna iulie 1933.

După anul 1933 însă discuțiile cu privire la dezarmare au devenit tot mai iluzorii, odată cu politica de reînarmare fățișă a Germaniei, care a și părăsit conferința pentru dezarmare în anul

1934. De altfel, în iunie 1934, lucrările conferinței au fost amînate, pentru a nu se mai întruni niciodată.

Cartea lui Gheorghe Matei evocă în mod sugestiv evoluția uneia dintre cele mai însemnate probleme ce au frămîntat opinia publică mondială în perioada interbelică, chestiune care de altfel și în zilele noastre reprezintă o preocupare de seamă a diplomației internaționale. Este cunoscută atitudinea activă a țării noastre în cadrul lucrărilor Comisiei pentru dezarmare, care își are sediul și astăzi tot la Geneva. Deși lucrarea are un caracter strict istoric, excelînd prin redarea fidelă a atmosferei interbelice, ar fi fost totuși utilă remarcarea unor permanențe ale diplomației românești actuale care s-au manifestat încă de pe atunci. Căci istoricul are avantajul de a putea aprecia fenomenele istorice din trecut prin prisma stadiului de evoluție la care au ajuns în contemporaneitate.

Ludovic Báthory

Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), Editura științifică, București, 1971, 641 pag. + 48 planșe.

Apărut în cinstea aniversării glorioasului semicentenar al Partidului Comunist Român, sub redacția istoricilor Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, volumul, „Crearea Partidului Comunist Român", constituie o contribuție remarcabilă la clarificarea și înțelegerea unui moment deosebit de semnificativ și important din istoria zbuciumată a poporului nostru.

Subliniind ideea creării P.C.R. pe baza ideologiei marxist-leniniste, autorii scot în evidență faptul, că prin aceasta lupta revoluționară a maselor se ridică pe o treaptă superioară, dîndu-se un puternic avînt procesului de clarificare ideologică și politică a mișcării noastre muncitorești, dezvoltării conștiinței de clasă a proletariatului.

Cuprinzînd 14 capitole, rezumate în șase limbi străine și un indice general, lucrarea tratează problemele principale ale mișcării noastre muncitorești, accentuîndu-se de la început tradițiile glorioase ale mișcării proletariatului din România, tradiții ce constituie o moștenire prețioasă a Partidului Comunist Român.

Bazîndu-se pe un impresionant material documentar și ținînd seama de sarcinile trasate de P.C.R. precum și de indicațiile clarvăzătoare ale secretarului general al partidului nostru, autorii reușesc să surprindă cu multă competență cele mai stringente probleme privind lupta clasei muncitoare din România și a elementelor înaintate pentru fertilizarea terenului transformărilor sociale, polarizarea energiilor creatoare a tuturor celor ce muncesc pentru lichidarea exploatării omului de către om, pentru înfăptuirea unei lumi libere, capabile a reda omului integritatea personalității sale și posibilitatea transformării în realitate a năzuințelor lui spre o viață liberă și fericită.

În lucrare sînt tratate probleme deosebit de importante prin semnificația lor majoră, cum ar fi: mișcarea muncitorească, treaptă superioară a mișcării de emancipare a maselor populare; ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România; începutul perioadei de radicalizare a mișcării muncitorești; rolul istoric al clasei muncitoare și al partidului ei în viața social-politică a României întregite; afirmarea clasei muncitoare și a organizațiilor ei; pregătirea congresului de unificare a mișcării socialiste din patria noastră; procesul de clarificare ideologică în mișcarea muncitorească; importanța grevei generale din octombrie 1920; marele Congres de unificare a organizațiilor socialiste din România, de transformare a partidului socialist în partid comunist; ecoul intern și internațional al creării P.C.R.; importanța istorică a creării P.C.R. ș.a. Fiecare din aceste teme dezvoltate în cuprinsul volumului, constituie un elogiu vibrant, adus tuturor acelora care în condițiile grele ale regimului burghezo-moșieresc și a teroarei antimuncitorești nu și-au cruțat forțele, uneori mergînd pînă la jertfa supremă, în lupta pentru un viitor mai bun, mai luminos, mai fericit, a tuturor celor oropsiți, biciuiți și exploatați.

Din lucrare se degajă hotărît ideea că mișcarea muncitorească, Partidul Comunist Român, s-au născut din necesități interne, esențiale ale progresului socie-

tății, în împrejurările date ale României, în contextul național și european. Clasa muncitoare din România, socialiștii înaintați au luat încă de la început o atitudine fermă față de marile probleme ce stăteau în fața poporului nostru. Așa, de exemplu în condițiile cînd o parte importantă a teritoriului țării se afla încă sub ocupație străină, cînd problema desăvîrșirii unității statale frămînta profund masele populare și toate clasele sociale, mișcarea muncitorească și socialistă s-a pronunțat unanim și consecvent în sprijinul împlinirii aspirației seculare a emancipării sociale și unității politice. Autorii insistă asupra faptului că socialiștii români, arătau că împlinirea idealului național trebuie însoțită de eliberarea socială a întregului popor muncitor. De asemenea, în lucrare se relevă fermitatea cu care s-a pronunțat întotdeauna mișcarea noastră muncitorească pentru deplina egalitate în drepturi a tuturor celor ce muncesc, indiferent de naționalitate, pentru solidaritatea lor frățească. O idee importantă, subliniată în volum, se referă la internaționalismul consecvent al mișcării noastre muncitorești, materializat în cele mai variate forme. Mișcarea muncitorească și revoluționară din România, a întreținut legături strînse cu numeroase organizații naționale ale clasei muncitoare din diferite țări.

Cu multă simpatie și căldură, autorii se opresc asupra perioadei avîntului revoluționar ce s-a desfășurat în România postbelică.

În acest context, greva generală din octombrie 1920 a reprezentat punctul culminant al dîrzelor lupte sociale ce au cuprins întreaga țară, proletariatul român afirmîndu-se, ca cea mai înaintată forță socială a societății, demonstrînd hotărîrea lui de a impune rezolvarea problemelor fundamentale ale societății românești în interesul tuturor celor ce muncesc și capacitatea sa de a conduce destinele poporului.

O pondere însemnată se acordă de către autorii acestei prestigioase lucrări, congresului de unificare a organizațiilor socialiste din România, de transformare a partidului socialist, prin afilierea lui la Internaționala a III-a, în partid comunist. Congresul din mai 1921 s-a ținut în condiții grele. În primele zile ale lunii mai 1921, asupra mișcării muncitorești din patria noastră se abătuse din nou teroarea. Sediile organizațiilor politice și sindicale fuseseră închise de către autoritățile burghezo-moșierești. Foarte mulți militanți cu rol de seamă în pregătirea Congresului de creare a partidului comunist au fost arestați și întemnițați. Cu toate acestea, revoluționarii români, n-au precupețit nimic, și manifestînd energie, curaj și hotărîre au militat în unanimitate pentru crearea P.C.R. Descriind plastic și documentat desfășurarea lucrărilor de creare a P.C.R. autorii se opresc asupra momentului votării afilierii la Internaționala a III-a și a arestării congresiștilor ce și-au dat votul fără nici o rezervă pentru crearea P.C.R.

Subliniind importanța istorică a creării P.C.R. autorii arată că „crearea Partidului Comunist Român — detașament de avangardă a clasei muncitoare — pe baza ideologiei marxist-leniniste, constituie un moment de cea mai mare importanță în istoria mișcării muncitorești, în istoria poporului român".

În capitolul final, autorii descriu drumul eroic de luptă al P.C.R., oprindu-se asupra momentelor semnificative ale activității partidului pînă în zilele noastre. Activitatea și lupta neabătută a Partidului Comunist Român, puse în slujba intereselor și aspirațiilor de libertate, dreptate socială și progres ale clasei muncitoare, ale întregului nostru popor muncitor, oferă un tablou măreț de realizări și victorii, a căror apoteoză o reprezintă edificarea orînduirii noi, socialiste pe pămîntul României.

Scrisă într-o frumoasă limbă literară, pătrunsă de patos revoluționar, lucrarea „Crearea Partidului Comunist Român", a cărei apariție constituie un remarcabil aport la cunoașterea istoriei mișcării muncitorești din perioada avîntului revoluționar din România anilor 1918—1921, se impune ferm și convingător atenției, atît a specialiștilor cît și a marelui public al României socialiste, dornic, să-și îmbogățească cunoștințele cu privire la istoria atît de zbuciumată a clasei noastre muncitoare, să cunoască importanța excepțională a evenimentului istoric a creării Partidului Comunist Român.

Adrian Stoica

Studii de istorie, filologie și istoria artei, București, Editura Academiei, 1972, 352 p.

Volumul „Studii de istorie, filologie și istoria artei", apărut recent sub Editura Academiei, a doua culegere a roadelor și străduințelor cercetătorilor din tînărul Centru de Științe Sociale din Tîrgu Mureș — după volumul de *Studii de Istorie* din 1968 —, oglindește reprezentativ și totodată sugestiv o parte a preocupărilor acestora, ca și dorința tot mai pregnantă de a-și face simțită prezența în domeniul cercetărilor în științe sociale în general, în cele istorice și filologice în special, prin contribuții științifice din ce în ce mai valoroase.

Culegerea de studii cuprinde o tematică diversă din domenii și perioade deosebite, începînd cu evul mediu pînă în epoca contemporană — fără a creea impresia amalgamării —, dezvăluind, în baza valorificării unor prețioase surse documentare, aspecte noi din istoria și cultura patriei, ce merită a fi menționate.

V. Rus cu studiul „*Dialectica factorilor obiectivi și subiectivi în procesul construcției socialiste din România*" (p. 5—39), care analizează și aduce o serie de noi interpretări la o temă de strictă actualitate, cu profunde implicații social-politice: raportul obiectiv-subiectiv în procesul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, precede seria studiilor de istorie.

În istoria medie, articolul lui A. Dankanits „*Cultura europeană reflectată în incunabulele din bibliotecile transilvănene*" (p. 39—55), realizează o reușită încadrare a fenomenului cultural din țara noastră în istoria culturii europene pentru veacul al XV-lea. Sînt oferite noi argumente și concluzii asupra conținutului mijloacelor de răspîndire a culturii din Transilvania și mai ales, date noi asupra celor care le foloseau. În baza cercetărilor efectuate autorul constată răspîndirea lucrărilor tipărite cu caracter tot mai laic în rîndurile păturilor mijlocii ale populației și prin aceasta, pregătirea terenului prielnic de receptare a umanismului în veacul următor, de cercuri sociale destul de largi.

Din epoca modernă se impun lucrările lui G. Bözödi „*A máramarosi fegyvergyártás 1848—1849-ben*" (*Fabricarea armamentului în Maramureș în 1848—1849*), (p. 55—73), I. Chioarean, „*Efectele războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România din anii 1886—1891 asupra regiunii de est a Transilvaniei*" (p. 75—91) și a lui G. Ploeșteanu, „*Aspecte din viața și activitatea lui Vasile Lucaciu (1852—1922)*", (p. 93—133). Primul studiu aduce contribuții de seamă asupra producției de armament din timpul revoluției de la 1848—49 în zona Maramureșului, relevînd, alături de felul și cantitatea armamentului produs, importanța înarmării cu armament modern a trupelor revoluționare. I. Chiorean, în lucrarea sa, constată consecințele nefaste ale războiului vamal dintre statul dualist și România asupra ținuturilor din estul Transilvaniei, consemnînd perturbările economice, sociale și demografice, care l-au condus la fireasca concluzie a inseparabilității teritoriului etnic și național, demonstrată și de falimentul politicii guvernelor austro-ungare „de a întrerupe legăturile economice seculare, tradiționale... ale Transilvaniei cu vechea Românie" (p. 90).

Lucrarea cercetătorului G. Ploeșteanu se axează pe o serie de evenimente mai puțin cunoscute din viața tumultuoasă a cunoscutului patriot și tribun pentru apărarea drepturilor naționale, a militantului pentru desăvîrșirea unității statale, Vasile Lucaciu. Autorul insistă îndeosebi asupra activității politice și naționale a lui Lucaciu înainte și după Memorandum, redimensionînd actele sale în funcție de conjunctura politică mai puțin cunoscută specialiștilor pînă în ultimul timp. Susținerea argumentației, noi dovezi și citate alese cu discernămînt, ca și acuratețea și forță de exprimare, sporesc calitățile științifice ale studiului.

Studiile de istorie contemporană ale cercetătorilor M. Turzai „*Demascarea agresiunilor fasciste în paginile revistei „Korunk" (1935—1940)*", (p. 135—168) și S. Fuchs — L. Vajda, „*Organizarea și lupta forțelor democratice în unele centre din nordul Transilvaniei pentru instaurarea puterii democrat-populare*", (p. 169—213) se opresc asupra unor probleme majore din cadrul epocii. Primul, reflectă, prin poziția fermă de condamnare a ofensivei și agresiunii fasciste din Europa adoptată de revista „Ko-

runk", adevărata opinie a unor cercuri largi muncitorești și intelectuale manifestată față de pregătirile de război, încălcarea tratatelor internaționale, a păstrării integrității teritoriale, suveranității și independenței țării. Cel de al doilea studiu de istorie contemporană surprinde momentele cel mai de seamă ale reorganizării Partidului Comunist, a forțelor revoluționare, acțiunile purtate de acestea pentru instaurarea puterii democrat-populare, oferind cercetătorilor un interesant material statistic și documentar.

Din studiile de filologie lucrarea lui L. Kocziány, *„Kovásnai Sándor, Gheorghe Sincai marosvásárhelyi professzora" (Alexandru Kovásnai, profesorul lui Gheorghe Șincai la Tîrgu Mureș)* (p. 217—242) ne oferă date și interpretări interesante asupra studiilor lui Gh. Șincai la colegiul reformat, cît și a raporturilor dintre cei doi oameni de cultură iluminiști.

O reușită sinteză privind activitatea filologică și istorică a lui Timotei Cipariu ne oferă V. Nițu în studiul *„Contribuție la valorificarea activității filologice și istorice a lui Timotei Cipariu"* (p. 243—298), atît prin modul de abordare a problemei cît mai ales prin valoarea argumentelor. Autorul ne dezvăluie principiile și metodele de cercetare filologică ale învățatului român, precum și dorința acestuia de a cunoaște și a prezenta istoria neamului său.

„Reflexe folclorice române în creația poetică populară maghiară din Mănăstireni", (p. 299—329) de K. Olosz își propune să elucideze influența folclorului românesc asupra celui maghiar, demonstrînd prin exemple luate din creația orală, tradițională, a localității Mănăstireni, influențele și semnificația acestor legături folclorice, ca o expresie a raporturilor din viața de toate zilele.

Reflectînd fidel activitatea Centrului de științe sociale, volumul cuprinde și o lucrare de istoria artei *„Palatul baroc de la Oradea"* (p. 325—352) de Al. Bauer, care tratează o serie de probleme privind construirea și decorarea acestui edificiu, precum și momentele istorice și artistice ale răspîndirii stilului baroc în Transilvania.

În ciuda diversității temelor abordate, volumul de studii se impune prin tendința unitară a cercetătorilor de a reliefa momente sau aspecte mai mult sau mai puțin cunoscute din istoria Transilvaniei, de a sublinia mișcarea generală, evolutivă a socității, forțele și figurile marcante, progresiste. Privit din acest punct de vedere, axat pe o asemenea intenție majoră, la care se adaugă strădania vizibilă de a aduce noi contribuții domeniilor cercetate, volumul de studii reprezintă un act de onestitate științifică al unui colectiv de cercetători în plină formare și dezvoltare.

V. Dobrescu

FOLIA DIPLOMATICA Brno, Universita J. E. Purkynê, I (1971) in octavo, 330 p. + 14 ilustrații

Experiența cercetărilor de istorie medievală din ultimele decenii ne-a dovedit că, pentru analogii care pot contribui și ele la înțelegerea dezvoltării societății medievale din țara noastră, și pentru lichidarea unor lacune în materialul documentar, e preferabil să recurgem la istoria popoarelor din Europa centrală și răsăriteană decît la dezvoltarea, de multe ori cu totul străină, a teritoriilor din părțile apusene ale continentului nostru. Recunoașterea și aplicarea conștientă a acestor învățăminte pot să deschidă totodată și o perspectivă mai largă studiilor medievistice. Urmărirea rezultatelor atinse de medieviștii din țările vecine, de multe ori deschizătoare de drumuri, devine astfel o necesitate, un imbold pentru activitatea noastră de specialitate.

Medieviștii cehoslovaci, în ultimii doi ani, s-au prezentat cu două periodice noi care, încă de la primele numere, au atras atenția specialiștilor din țările învecinate. După apariția revistei *„Medievalia Bohemica"* cu programul ei multilateral, cuprinzînd mai multe domenii ale evului mediu, în 1970 a apărut o a doua revistă cu titlul *„Folia diplomatica"*, avînd ca prim obiect publicarea rezultatelor mai noi ale diplomaticii referitoare la istoria medievală a Cehiei și Slovaciei. Cu acest prim volum, redactorii ei, colaboratorii catedrei de științe auxiliare a universității din Brno, în frunte cu docenta Sáša Dušk-

vă, îl salută pe profesorul *Jindřich Šebánek* cu ocazia împlinirii vîrstei de 70 de ani. Prof. Šebánek conduce activitatea catedrei începînd din anul 1937 și în prezent este una dintre figurile cele mai reprezentative ale studiilor medievale din R. S. Cehoslovacă. Este unul dintre acei care au recunoscut și propagă necesitatea cercetărilor privitoare la descoperirea legăturilor multiple și complexe care există între practica documentară și dezvoltarea socială, dar, în același timp, accentuează și nevoia unei strînse colaborări internaționale a diplomaților (din acest punct de vedere este demn de reținut că prima conferință internațională de diplomatică a fost organizată chiar la Brno). Bibliografia operelor sale publicată la sfîrșitul volumului vine în sprijinul acestei constatări.

Cele două străduințe, studierea documentelor medievale ca produse ale trebuințelor sociale și colaborarea internațională, au determinat și caracterul acestui volum omagial pe care încercăm să-l înfățișăm aici. Bogăția și varietatea temelor tratate ne obligă la aplicarea principiului „pars pro toto", prezentînd numai unele studii de diplomatică dintre cele mai caracteristice.

Bogăția metodelor aplicate în aceste studii este ceea ce ne surprinde plăcut de la bun început. Învățămintele metodologice pe care ni le oferă, vor putea servi și la cercetarea documentelor medievale din țara noastră. *Peter Acht* (Universitatea din München), în legătură cu o bulă papală din 1388 aduce precizări de cel mai mare interes privind activitatea corectorilor cancelariei pontificale și modificările făcute de destinatarii documentelor emise de această cancelarie în sec. XIII—XIV. *Jan Bistřický* (Univ. din Olomouc) pentru reconstituirea activității cancelariei vicarului general al episcopiei din Olomouc și pentru identificarea notarilor ei între anii 1332—1351, face o comparație a scrisului documentelor emise din această cancelarie. Activitatea notarului ceh Rudigerus din secolul al XIII-lea și soarta documentelor falsificate de el sînt prezentate de sus-menționata *Sáša Dušková*. Un exemplu interesant în ceea ce privește corelația între activitatea unui notar, formularele folosite de el și istoria politică este prezentat în studiul lui *Heinrich Fichtenau*, (Univ. din Viena) despre Genesius, notar al lui Carol cel Mare. Date care pot să ajute și munca cercetătorilor noștri ne furnizează *Ivan Hlaváček* (Univ. din Praga), care a întocmit, pe baza izvoarelor narative și documentare itinerarele regilor cehi înainte de 1253. Posibilitățile pe care ni le oferă medievistica actuală cu metodele ei complexe sînt prezentate cel mai elocvent în studiul lui *Manfred Kobuch* (Dresda), în care recurgînd și la ajutorul tehnicii moderne și folosind consecvent metoda de cercetare a provenienței manuscrisului, prin urmărirea drumului parcurs de acesta, a reușit să pună într-o nouă lumină problema genezei registrului de cancelarie imperială al lui Carol al IV-lea din anii 1356—1361.

Rezultatul și succesul unor noi cercetări referitoare la istoria popoarelor din Europa centrală și răsăriteană în evul mediu depind în primul rînd de măsura în care se va izbuti să se facă față programelor de publicare a izvoarelor medievale. Sînt necesare colecții de documente editate cu un aparat științific-critic la nivelul cerințelor de azi. Un rol important îi revine coordonării muncii între diplomaților din țările vecine. Lucrul acesta a fost subliniat în vremea din urmă de mai mulți cercetători și el își găsește expresia și în paginile periodicului pe care îl recenzăm. Regretatul *Richard Marsina* (Bratislava), prin cercetările sale efectuate în scopul editării corpusului de documente medievale privind istoria Slovaciei, a simțit necesitatea cunoașterii mai profunde a practicii documentare a Ungariei medievale, străduință care s-a concretizat aici într-un studiu despre *arenga* documentelor ungare pînă la 1235. *Francisc Pall* (Univ. din Cluj), în schimb, publică unele documente și fragmente de documente medievale din Boemia secolelor al XIV-lea și al XV-lea, aflate în scoarțele unor codici din Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, codici care au ajuns în această bibliotecă prin dispersarea în trecut a unor vechi biblioteci, dispersare caracteristică de altfel pentru multe biblioteci și arhive medievale din țările Europei centrale și răsăritene. Acest factor nu poate fi trecut cu vederea atunci cînd e vorba de editarea exhaustivă a documentelor medievale și trebuie să fim

conştienţi de faptul că uneori ne vor rezerva surprize chiar şi fondurile unor arhive sau biblioteci la care nici nu ne-am aştepta. În sfîrşit, relevăm studiul lui *Vladimír Vašků* (Univ. din Brno), care prezintă o procedură oficială din anii 1781—1782 ce a avut loc la Brno relativ la confirmarea unor documente medievale. Şi de aici rezultă că medieviştii nu pot neglija nici izvoarele epocilor mai tîrzii, care de multe ori aruncă lumină asupra unor probleme nelămurite, la care nu găsim totdeauna un răspuns în izvoarele evului mediu. Să ne gîndim şi la cantitatea imensă de documente ale epocii moderne din Transilvania, în care ni s-au transmis atîtea documente medievale şi care conţin germeni ai criticii acestor documente.

În afara de studiile prezentate aici foarte sumar, menţionăm în treacăt şi alte cîteva contribuţii care pot interesa pe cercetătorii din ţara noastră. E vorba de articolele lui *František Kavka, Josef Macek* şi *Jaroslav Mezník* (tustrei din Praga) cu privire la unele probleme ale husitismului; al lui *Székely György* (Univ. din Budapesta) la aspecte de istorie socială şi administrativă a oraşului Buda în sec. XIV; al lui *Ernst Werner* (Univ. din Leipzig) la chestiunea *vlahilor* din Imperiul otoman.

Din *Folia diplomatica* neapărînd pînă acum decît un singur volum, credem că n-ar fi oportun să tragem concluzii definitive. Dar însuşi faptul că în domeniul diplomaticii — destul de sărac în publicaţii speciale — a început să apară un periodic nou, este demn de reţinut şi de urmat.

Alexandru Tonk

ARTUR POHL, *Hunyadi János pénzverése*, în „Numizmatikai Közlöny", LXVIII—LXIX, 1969—1970, p. 49—56, cu o planşă în text.

Articolul numismatului maghiar A. Pohl, *Emisiunile monetare ale lui Iancu de Hunedoara*, constituie primul studiu analitic despre nominalele cu legenda *Ioannes de huniade* sau *Io. Gubernator...*, redată în diferite variante; pe unele apare şi corbul, emblema familiei. Lipsa pînă în prezent a unei asemenea lucrări, cu toate că s-a scris atîta despre genialul conducător transilvănean, se datorează în primul rînd faptului că pe monedele din prima jumătate a secolului al XV-lea nu era indicat anul emiterii; de aceea în CNH (= L. Réthy, *Corpus Numorum Hungariae*, II, Budapest, 1907) monedele emise de Iancu de Hunedoara sînt prezentate numai pe baza tipului.

Supunînd unei analize minuţioase monedele descrise în CNH şi cercetînd documentele vremii, A. Pohl a reuşit să reconstituie succesiunea cronologică a monedelor emise de Iancu de Hunedoara şi să prezinte situaţia economică şi politică ce a determinat baterea monedelor în diferite monetării.

În prima parte a studiului, *Numele lui Huneade pe monedele lui Ladislau I*, autorul, după o succintă schiţă a portretului, a meritelor şi a ascensiunii politice a lui Iancu de Hunedoara prezintă condiţiile în care regele Ladislau I a emis monede, în anul 1443, nominale mici (= CNH, 163) dintr-un aliaj slab cu numele comandantului armatei sale, caz fără precedent în istoria monetăriei din Ungaria. Pe unul dintre aceşti denari se află sigla V—I, care pe baza unui testament aflat în Arhivele Statului (p. 49 nota 4), în care este atestată prezenţa gravorului de denari Hofnehgel la Oradea, poate fi considerat ca sigla oraşului Oradea (V = Várad).

Pe monedele din a doua serie, emise de Ladislau I în 1444, în cinstea victoriei, figurează cinci sigle de monetărie: Buda, Sibiu, Veszprém, Léva şi poate Sighişoara. Este semnificativ faptul că, în semn de cinstire, comiţii cămării schimbă pe aceste emisiuni ordinea siglelor, punîndu-şi iniţialele lor pe primul loc.

Partea a doua a studiului prezintă *emisiunile guvernatorului* Iancu de Hunedoara. Cu toate că şi în calitate de voievod al Transilvaniei şi de comandant suprem al armatelor regale Iancu de Hunedoara a avut, după părerea autorului, o oarecare influenţă asupra emisiunilor monetare, nu se pot face nici un fel de precizări, dat fiind că nu ni s-au păstrat informaţii în acest sens pentru această perioadă, în afară de constatarea că meşterul monetar Christophorus de Florentia a fost în serviciul

lui Iancu de Hunedoara în calitate de comite al cămării.

Se ştie de asemenea că pentru acoperirea cheltuielilor de război, Iancu de Hunedoara a dat o mare atenţie exploatării minelor din judeţul Hunedoara, regiunea Crişurilor şi a oraşului Baia Mare, precum şi a celor din nordul Serbiei.

Legea votată în 1444 — probabil la propunerea lui Iancu de Hunedoara — prin care se revoca permisiunea dată de rege unor particulari de a emite monede, urmînd ca numai camările regale să deţină acest drept şi orice schimbare în compoziţia metalului să fie votată de dietă, avea drept obiectiv să consolideze valoarea nominalelor puse în circulaţie. Această hotărîre a fost pusă în aplicare numai cu ocazia reorganizării cămării din Sibiu.

Din însărcinarea dietei, Iancu de Hunedoara reia, în monetăria de la Baia Mare, emiterea florinului (CNH 154 A—B şi 155), suspendată în timpul interregnului. Paralel cu florinul se emite şi primul tip de denar (CNH 157) şi de obol (CNH 160), acesta din urmă, emis exclusiv în atelierele de la Buda. Autorul preia părerea lui L. Huszár că dintre tipurile de oboli cunoscute în literatură, numai cele cu sigla B-n aparţin lui Iancu de Hunedoara.

Pe baza siglelor denarului CNH 156 A. Pohl stabileşte că, în afară de monetăria principală de la Buda, s-au emis monede pentru Iancu de Hunedoara şi în Transilvania. În această vreme Sibiul nu mai deţine dreptul de a bate monede, după cum o dovedeşte faptul că încetează seria de denari cu sigla primarului Jacobus sau cu cele ale comiţilor de cămării Christophorus şi Antonius de Florentia.

Monetăria din Braşov pare să fi fost, dimpotrivă, în administraţia orăşenilor. În 1447 Iancu de Hunedoara începe să emită o monedă permanentă dintr-un aliaj slab de argint care rămîne în circulaţie pînă în 1452. Este cunoscută scrisoarea din 1447 a lui Iancu de Hunedoara către comitele cămării din Bratislava, scrisoare prin care anunţă hotărîrea dietei de a se emite o monedă unitară pentru întreaga ţară, florinul de aur urmînd să fie echivalent cu 200 de denari sau 400 de oboli.

Pare plauzibilă presupunerea lui A. Pohl că prin emiterea obolului la Bratislava Iancu de Hunedoara a încercat să scoată din circulaţie denarii vienezi. Între măsurile preconizate pentru apărarea graniţei estice se înscrie şi acordarea, lui Lévai Cseh László, a dreptului de a emite denari vienezi.

O altă măsură preconizată de Iancu de Hunedoara în vederea întăririi valorii monedei rezultă din scrisoarea adresată braşovenilor în 1448 prin care îi solicită să dezbată cu sibienii şi cu boierii din Muntenia modalitatea de a putea extinde circulaţia monedei maghiare pe teritoriul Munteniei aliate. Rezultatele tratativelor nu ne sînt cunoscute, este însă posibil ca obolul braşovean emis de Christophorus să fie legat de această hotărîre.

Probabil în 1452 a fost emisă acea variantă a denarului (CNH 157) pe care leul este reprezentat fără coroană, ca o reacţie la acuzaţia ce i s-a adus că ar tinde spre preluarea puterii regale.

Ultimul denar al lui Iancu de Hunedoara (CNH 166) reflectă situaţia consolidată a regatului maghiar, prin aversul pe care se găseşte blazonul regatului unit al Ungariei şi numele lui Ladislau V Postumul (reversul poartă blazonul lui Iancu de Hunedoara cu numele şi titlul de guvernator). Din scrisoarea adresată braşovenilor în 1452, prin care Iancu de Hunedoara dispune de acceptarea acestui denar, rezultă intenţia de a-l impune în întregul regat.

În ultima parte a expunerii, autorul subliniază că cele două monede (CNH 167—168) pe care figurează numele lui Gheorghe Brancovici nu fac parte din seria monedelor lui Iancu de Hunedoara, cu toate că poartă — una pe avers, cealaltă pe revers — numele şi blazonul acestuia, ele fiind executate din ordinul despotului sîrb Gh. Brancovici, una (CNH 168) în 1451 (şi nu în 1453, cum se considera înainte), iar cealaltă (CNH 167) în 1455.

Este un merit remarcabil al autorului de a fi sistematizat întregul material privind emisiunile lui Iancu de Hunedoara, de a fi stabilit cronologia lor absolută şi monetăriile unde au fost emise.

Pentru a facilita urmărirea cronologiei emisiunilor lui Iancu de Hunedoara am cuprins datele oferite de studiul lui A. Pohl în următorul tabel:

A. *Monedele lui Vladislav I cu numele lui Iancu de Hunedoara*

a. Monede inflaţioniste emise în 1443 (= CNH 163—164)
b. Monede comemorative emise în 1444 (= CNH 162)

B. *Monede emise în timpul guvernării lui Iancu de Hunedoara*

a. Florinul de aur:
emis în 1446 (= CNH 154 A)
emis în 1447—
1451 (= CNH 154 B)
emis în 1452 (= CNH 155 varianta cu leul fără coroană)
b. Denarul de argint:
emis în 1446 (= CNH 156)
emis în 1447—
1451 (= CNH 157 A)
emis în 1452 (= CNH 157 varianta cu leul fără coroană)
emis în 1457 (= CNH 156)
c. Obolul de argint:
emis în 1446 (= CNH 160)
emis în 1447—
1451 (= CNH 158 A)
emis în 1452—(= CNH 158 B)
emis în 1452 (= CNH 159)

Pe lîngă informaţiile privitoare la condiţiile istorice şi economice în care a avut loc, între anii 1446—1452, emiterea monedelor în Ungaria, studiul aduce unele precizări în legătură cu poziţia minelor şi a oraşelor transilvănene în viaţa economică a Ungariei. Rolul important al acestora din urmă în sistemul emisiunilor monetare ale lui Iancu de Hunedoara este scos în evidenţă mai ales de descifrarea siglelor de pe doi denari emişi de Iancu de Hunedoara (CNH 155 şi 157).

Prin descifrarea acestor sigle şi stabilirea cronologiei emisiunilor, lucrarea deschide noi perspective în studierea vieţii economice şi a circulaţiei monetare.

Iudita Winkler

CRONICĂ

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE DIN CLUJ ÎN ANUL 1971

Activitatea Institutului de istorie şi arheologie din Cluj, în anul 1971, s-a desfăşurat conform prevederilor planului de cercetare ştiinţifică şi pe linia adîncirii cercetărilor de teren şi a documentării arhivistice, la teme de interes major pentru istoria ţării noastre.

Secţia de istorie veche şi arheologie şi-a continuat activitatea începută cu mulţi ani în urmă. Cercetările referitoare la cultura şi civilizaţia dacilor înainte de romani s-au concretizat prin săpăturile de la Grădiştea Muncelului (punctele Căprăreasa unde a fost descoperit un mare depozit de fier brut (peste 1000 kg), un atelier de fierărie şi un depozit de unelte produse, în atelier) şi Feţele Albe unde săpăturile au adus lămuriri despre viaţa provincială; apoi săpăturile de la Guşteriţa — Sibiu. Pentru epoca romană s-au întreprins săpături la Obreja — Alba (cimitire), Cicău — Alba, Slimnic — Sibiu şi menţionăm că aceasta din urmă este prima aşezare cunoscută, ce continuă din epoca dacică în epoca romană. La Dalboşeţ în Banat s-a continuat dezvelirea unei villa rustica, o construcţie cu o întindere şi un plan pînă acum necunoscut în Dacia. Au continuat săpăturile şi la castrele de la Bologa — Cluj şi Bucium — Sălaj, la necropola romană de la Apulum precum şi la Brîncoveneşti — Mureş.

Pentru perioada prefeudală şi feudală timpurie menţionăm cercetările efecuate în colaborare cu sectorul de istorie medie la Dăbîca, unde au fost lămurite detalii în legătură cu construirea porţii la incinta a doua şi a unui puţ săpat în stîncă; la Turdaş — Hunedoara şi la Moldoveneşti — Cluj unde este vorba de o aşezare feudală timpurie, printre primele aşezări nefortificare care sînt cercetate la noi.

O atenţie deosebită s-a acordat culegerii, în continuare, a inscripţiilor dacice din zona intra-carpatică. Cabinetul numismatic din cadrul secţiei şi-a adus o deosebită contribuţie lămurind probleme de interes pentru cercetătorii istoriei Transilvaniei pe o perioadă îndelungată de timp, care merge de la epoca dacică pînă la feudalismul dezvoltat.

Menționăm și relațiile secției de istorie veche cu muzeele din Transilvania (Brașov, Tg. Mureș, Aiud, Bistrița, Turda, Zălau, Arad, Oradea, Baia Mare, Reșița etc.) caracterizate prin colaborare la campaniile de săpături sau la sesiunile științifice. Pe aceeași linie a colaborării se înscriu și relațiile cu Institutul de arheologie din București, Institutul de cercetări antropologice din București, Institutul de lingvistică din Cluj, Universitatea Babeș-Bolyai — Cluj.

În cadrul *Sectorului de istorie medie* activitatea s-a desfășurat în mai multe direcții. Pentru perioada feudalismului timpuriu menționăm colaborarea cu Secția de istorie veche la săpăturile arheologice de la Dăbîca, Turdaș și Moldovenești.

O importanță deosebită s-a acordat și în anul acesta completării și prelucrării materialului documentar care va face obiectul a două volume de Izvoare narative privind răscoala lui Horea precum și a vol. VII (1351—1360) din colecția Documenta Romaniae Historica.

Sectorul de istorie modernă a continuat activitatea la întocmirea unor lucrări de amploare. Menționăm pregătirea pentru tipar a colecției de: „Documente privind răscoala din 1848 în Transilvania", menită să pună la dispoziția cercetătorilor un bogat și valoros material documentar (două volume sînt gata pentru tipar). Pe aceeași linie a atenției acordate trecutului de luptă a românilor transilvăneni pentru afirmarea ființei naționale se înscrie și activitatea depusă de colectivul care are în pregătire o colecție de: „Documente privind problema națională în Transilvania în sec. XIX și la începutul sec. XX".

Sectorul de istorie contemporană în anul 1971 și-a materializat activitatea în lucrări privind două probleme importante pentru istoria patriei. Astfel unii cercetători au colaborat la ampla lucrare: „Monografia istorică a zonei Lacului de acumulare Porțile de Fier" și la „Atlasul Porțile de Fier". Apoi și în anul acesta s-a continuat fișarea materialului necesar pentru apariția viitorului volum (primul, referitor la anii 1949—1969, a apărut în anul 1970), din Bibliografia istorică a României din cadrul colecției Bibliographia Historica Romaniae ce apare sub auspiciile Academiei R. S. România.

Sectorul de istoria artei și-a continuat cercetările asupra diferitelor aspecte privind artele plastice din Transilvania (epoca renașterii cu reprezentanții ei printre care Elias Nicolai; Mișcarea romantică din Transilvania (Anton Kaderbauer), Pictura românească în sec. XV—XVIII în Transilvania (icoane) etc.) De asemenea în cadrul sectorului se mai studiază istoria teatrului din Transilvania (piesele jucate și interpreții acestora în teatrul românesc din Transilvania).

În afară de activitatea în colective colaboratorii Institutului au întocmit și lucrări individuale care au fost publicate sau predate spre publicare fie la Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj, fie la alte reviste de specialitate.

Astfel la Secția de istorie veche: I. I. Russu, Toponimie și antroponimie traco-dacică; D. Protase, O familie de italici într-o inscripție din

Apulum; M. Rusu, Catalog pentru lucrarea Die Gürtelbleche in Rumänien — (colab. internațională); E. Chirilă, Descoperiri monetare în Banat; I. H. Crișan, Celții pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud; V. Vasiliev, Necropola scitică de la Ozd; I. Glodariu, Importuri elenistico-romane în Dacia preromană; N. Gudea, Cavalerul trac de la Pojejena.

La Sectorul de istorie medie: Al. Neamțu, Date noi despre dr. Piuaru-Molnar și dr. Vasile Popp; S. Belu, Contribuții la istoria satelor românești din Munții Apuseni în evul mediu; I. Bozac, Săcărîmbul vechi, centrul școlar pentru minieri; I. Dani, Ascultările de martori ca izvor pentru istoria iobăgiei din Transilvania; A. Răduțiu, Ioan Pușcariu. Activitatea istorică; V. Pervain, prezentarea lucrării, Literatură europeană în evul mediu de E. R. Curtius.

La Sectorul de istorie modernă: L. Botezan, Din frămîntările Partidului Național Român din Transilvania în anii 1897—1898; A. Egyed, Arendășia în Transilvania în anii 1848—1914; S. Retegan, Problema limbii oficiale în Transilvania în anii guvernării „liberale"; G. Neamțu, Aspecte ale colaborării politice dintre A. Roman și G. Barițiu; R. Sofroni, Mișcări sociale și naționale în comitatul Hunedoara în 1860—1861; G. Gipăianu, Astra și oficialitatea maghiară la începutul anului 1918; D. Suciu, Din lupta politică românească și activitatea lui I. Măcelariu în primii ani ai regimului dualist (1868—1869).

La Sectorul de istorie contemporană: L. Jordaky, Contribuții la istoria mișcării social-democrate în perioada 1921—1927; I. Cicală, Presa română din Transilvania — factor mobilizator în lupta națională a românilor; M. Știrban, Situația social-economică a țărănimii în județul Brașov, Făgăraș, Tîrnava Mare și Tîrnava Mică în anii 1919—1921; G. Hristodol, Proiecte și demersuri pentru redresarea economică, socială și culturală a regiunii Munților Apuseni (1919—1940); L. Bathory, Aspecte privind refacerea industriei metalurgice în România după primul război mondial; G. Iancu, Alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile electorale din Transilvania.

Nu se poate trece cu vederea nici sprijinul acordat de specialiștii din sectoare la întocmirea lucrărilor de doctorat ale celor înscriși la doctorat la Institutul de istorie și arheologie din Cluj.

Cercetătorii Institutului au participat și la mai multe manifestări științifice, în străinătate și în țară. Ş̦i menționăm cel de al VIII-lea congres internațional de științe preistorice și protoistorice de la Belgrad la care au fost prezentate comunicările: Acad. C. Daicoviciu, și H. Daicoviciu, Romanizarea Daciei; K. Horedt, Al doilea mormînt princiar de la Apahida; M. Rusu, Contribuții cu privire la Hallstattul A pe teritoriul Transilvaniei; D. Protase, Așezarea și necropola daco-romană de la Obreja; I. Glodariu, Importuri greco-italice în Dacia preromană, sec. II î.e.n. — I e.n.;

Cel de al IX-lea Colocviu al Societății de Studii germano-române (Societatea Mihail Eminescu) la care I. I. Russu a prezentat comunicarea,

Elemente autohtone și fondul principal al dialectelor românești, iar K. Horedt, Mișcarea germanică în Dacia.

La Congresul de istorie al științei și tehnicii de la Moscova, Al. Neamțu a prezentat referatul, Tehnica minieră în Transilvania în sec. XVIII.

Cu ocazia aniversării semicentenarului Partidului Comunist Român, în cadrul Institutului de istorie și arheologie din Cluj a fost organizată o sesiune la care au fost prezentate două comunicări: I. Cicală, Rolul presei ilegale din Banat în lupta antifascistă condusă de P.C.R.; I. Bathory, Rolul industriei în viața economică a României între anii 1919—1929.

Tot în cadrul institutului au mai fost prezentate comunicările: Acad. C. Daicoviciu, Conștiința de neam la poporul român; Prof. Șt. Pascu, Importanța demografiei ca disciplină în cercetarea istorică; B. Surdu, Conscripția populației Banatului din 1742; Al. Neamțu, Impresii de la congresul de istorie a științei și tehnicii de la Moscova; G. Arion, Nicolae Iorga ca istoric de artă.

La sesiunea organizată la Iași, cu tema: Din istoria africulturii în România, au participat din partea Institutului I. Kovacs cu comunicarea, Monografiile sătești în Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea și I. Botezan, cu comunicarea: Producția și productivitatea agriculturii în comitatele Transilvaniei între 1785—1820.

În afara sarcinilor de plan unii dintre membrii Institutului și-au găsit răgazul să publice și lucrări mai mari și menționăm pe prof. Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei vol. I, Cluj, 1971; E. Chirilă, Tezaure și descoperiri monetare în Muzeul județan Maramureș, Baia Mare, 1971; S. Belu (în colab.) Epoca marilor descoperiri geografice, București 1971; S. Benkö, Sorsformáló értelem (Rațiunea existenței), București, 1971.

Cu ocazia sărbătoririi a 200 de ani de la darea în folosință a primului furnal la Reșița la monografia care s-a întocmit au colaborat și cercetători de la Institutul nostru (Al. Neamțu, A. Egyed, I. Cicală, R. Sofroni).

În încheiere menționăm și relațiile pe care Institutul de istorie și arheologie din Cluj le-a avut cu Institutul de Științe istorice din R. P. Ungară și cu Institutul de științe istorice din R. S. Cehoslovacă.

RODICA SOFRONI

Întreprinderea Poligrafică Cluj 581/1972

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA BUDAPEST

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLIGIE CLUJ paraît une fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressé à ROMPRESFILATELIA, Bucureşti P. O. Box — 2001 — Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40